

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**ALMAN SOSYOLOJİSİNDE
YÖNTEM TARTIŞMALARI
(1870-1914)**

MEHMET ALİ AKYURT

2502110044

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. İSMAİL COŞKUN

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi (Proje Numarası: 50641) ve TÜBİTAK BİDEB 2214/A Yurt Dışı Araştırma Burs Programı tarafından desteklenmiştir.

İSTANBUL 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Mehmet Ali AKYURT Numarası : 2502110044
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Sosyoloji Anabilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. İsmail COŞKUN
Tez Savunma Tarihi : 13.04.2017 Saati : 09.30
Tez Başlığı : Alman Sosyolojisinde Yöntem Tartışmaları (1870-1914)

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUyla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. İsmail COŞKUN		Kabul
2-Prof. Dr. Besim F. DELLALOĞLU		Kabul
3- Doç. Dr. Enes KABAKCI		Kabul
4- Doç. Dr. Abdurrahman ALİY		Kabul
5- Yrd. Doç. Dr. Ömer BEHİÇ ALBAYRAK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Yücel BULUT		
2- Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk OCAKOĞLU		

ÖZ

ALMAN SOSYOLOJİSİNDE YÖNTEM TARTIŞMALARI (1870-1914)

MEHMET ALİ AKYURT

Bu çalışma, Almanya’da sosyolojinin kuruluş evresinde sosyal bilimler alanında yapılan yöntem tartışmalarından hareketle sosyolojinin tarihselci gelenek içinden nasıl çıktığını araştırmaktadır. Tarihselci gelenek Almanya’da daha 18. yüzyıl sonlarında romantik okulun bazı kaziyelerini benimseyerek fakat spekülatif tarih felsefelerine karşı çıkararak şekillenmeye başlamış; erken 19. yüzyılda rasyonalizme karşı ampirizmi, realizme karşı nominalizmi esas alan “insanın bilimi” projesinin bir ürünü olarak gelişmiştir. 1850’lerde pozitivistimin ve maddeciliğin, 1860’lardan itibaren de kötümserliğin ve Yeni Kantçılığın yükselişi gibi gelişmeler karşısında daha rafine ve formüle edilmiş hale gelmiştir. Nitekim bu gelenek, çalışmanın kapsadığı 1870-1914 aralığında Alman sosyal bilim ortamına hakim konumda olmuş, bu dönemin yöntem tartışmalarında aktif ve merkezî bir rol oynamıştır. Sosyal bilimlerin isimlendirme ve tasnifi, pozitivism ve organizmacılık, tarihte bilimsellik, doğalcılık (yöntem tekliği-ikiliği) ve bilimsel araştırmanın değer yargısından bağımsızlığı gibi problematikler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Droysen, Lamprecht, Schmoller, Menger, Dilthey, Windelband ve Rickert gibi tarihçi, millî iktisatçı ve filozofların yanı sıra Schäffle, Gumplowicz, Tönnies, Simmel ve Weber gibi “sosyolog”lar tarafından yoğun bir şekilde tartışılmıştır. TÜBİTAK 2214/A Araştırma Burs Programı ve İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından (Proje Numarası: 50641) desteklenen bu tez, anılan yöntem tartışmalarını “sosyolojinin sosyolojisi” sahasındaki birikimden faydalanarak sosyolojik bir perspektifle ele almaya çalışmakta; Tönnies, Simmel ve Weber üzerinden ilk dönem Alman sosyolojisinin, içinden çıktığı tarihselci sosyal bilim geleneğiyle ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alman Sosyolojisi, Yöntembilim, Yöntem Tartışmaları, Tarihselci Gelenek, Adcılık, Yorumlayıcı Sosyoloji

ABSTRACT

METHODOLOGICAL DEBATES IN GERMAN SOCIOLOGY (1870-1914)

MEHMET ALİ AKYURT

Based on methodological debates aroused in the field of social sciences in the foundation period of German sociology, this study explores how sociology roots in the historicist tradition. The historicist tradition formed itself in late 18th century Germany adopting some premises of romantic school and opposing speculative philosophies of history, and developed as a product of the project called “science of humanity” which grounded on empiricism against rationalism, and on nominalism against realism. With developments such as rise of positivism and materialism in 1850s, and of pessimism and Neo-Kantianism beginning from 1860s, it became more refined and formulated. Thus this tradition has dominated the German social scientific environment in the 1870-1914 period which constitutes the scope of this study, and played an active and central role in methodological discussions of this period. Problematics such as naming and classification of social sciences, positivism and organicism, scientificity in the discipline of history, naturalism (methodological monism and dualism) and value-freedom of scientific research have been discussed intensely since the second half of 19th century by early “sociologists” such as Schäffle, Gumplowicz, Tönnies, Simmel and Weber, in addition to historians, political economists and philosophers such as Droysen, Lamprecht, Schmoller, Menger, Dilthey, Windelband and Rickert. This thesis which has been supported by TUBITAK 2214/A Research Fellowship Programme and Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University (Project Number: 50641) analyzes the mentioned methodological debates from a sociological point of view using the literature accumulated in the field of “sociology of sociology”, and based on Tönnies, Simmel and Weber, tries to figure out the relationship between early German sociology and the historicist tradition in German social sciences which it stems from.

Keywords: German Sociology, Methodology, Methodological Debates, Historicist Tradition, Nominalism, Interpretive Sociology

ÖNSÖZ

Bir geleneğe mensubiyetin önemi tez çalışmamı yürütürken fark ettiğim hususlardan biri oldu. Geleneği, mensubuna bir hareket noktası ve bakış açısı sunan, yolda işe yarayacak bazı pratik haritalar sağlayan bir şey olarak görebiliriz. Başka bir deyişle geleneğin, araştırmacıya kullanışlı ikincil metinler ve üst okumalar vererek her aşamada birincil metinlere başvurmayı zorunluluk olmaktan çıkarması, araştırmacıyı en tali özetlerde bile esas kaynaklara müracaatı zaruret addetmekten, üzerinde bu tür bir baskı hissetmekten kurtarması umulabilir. Bu tezin neşet ettiği gelenek olarak İstanbul Sosyoloji'nin tarihsel sosyolojik yönelimini görebiliriz. Çalışma kapsamında parçalı bir birikimin bu geleneğe eklenmesi çabasından söz edilebilir. Düşünce tarihi alanında görece sosyolojik bir perspektif sunan Hughes ve Schnädelbach; eğitim tarihi sahasında Aytaç, Ringer ve Kaesler; felsefe-sosyoloji ilişkisi bağlamındaysa Birand, Özlem ve özellikle Beiser temel aldığım başlıca ikincil kaynaklar oldu ve bana tarihsel sosyolojik bir “sosyolojide yöntem” çalışmasının çeşitli kısımlarında yararlanılabilecek yol haritaları sundu.

Atıf sistemi olarak parantez ve dipnot seçeneklerinden parantez atıf sistemi seçildi. Yazar soyadı ve yayın yılını öne çıkaran bu sistem, her ne kadar ilk bakışta birikimsel bir doğa bilimi mantığını yansıtıyor gibi görünse de, bir başka açıdan bakıldığında, bibliyografik dikkatimizi diri tutmakta ve ilgimizi bilimsel değişimin tarihsel boyutuna çekmektedir. Sosyal bilimlerin tarihsel sosyolojisine yöneldiğimiz için, söz konusu atıf sisteminin bu çalışmaya daha uygun olduğu düşünülmüştür.

İstanbul Sosyoloji'deki yüksek lisans dönemimden itibaren şahsen tanıma fırsatı bulduğum tez danışmanım Prof. Dr. İsmail Coşkun'a teşekkür ediyorum. İsmail Hoca Alman sosyolojisine ve sosyolojide yöntem sorununa yönelmemde etkili olmuş, tezin yazımına önemli katkılarda bulunmuştur. Türkiye'de özel sektörde çalışırken doktora tezi yazmanın ne derece zor olduğu ortada. Fakat asistanlığı da doktora tezi yazmayı kolaylaştıran meslekler arasında saymakta acele etmemekte fayda var. Bu anlamda Hoca, gerek İstanbul Sosyoloji'de araştırma görevlisi olarak çalıştığım süre zarfında tezime odaklanma imkanı sağlaması gerekse beni bir

seneliğine Almanya'ya gitme konusunda teşvik etmesi ile, tezimi yazmama ve akademik gelişmeme büyük katkı yapmıştır.

Hans Freyer üzerine yüksek lisans tezi yazdığım dönemde tanıştığım ve o zamandan beri sağolsun, elini üzerimden çekmeyen sevgili Prof. Dr. M. Rami Ayas doktora tez sürecimde de hiçbir zaman desteklerini esirgemedi. Varlığını hissetmek beni her zaman şevklendirdi. Ona olan fiilî teşekkürümü ancak Hans Freyer ve yorumlayıcı sosyoloji geleneğiyle ilgili yapmayı umduğum derleme, telif ve tercüme çalışmalarıyla ifade edebilirim.

Takıldığım çeşitli noktalarda yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Yücel Bulut, Doç. Dr. Enes Kabakçı, Doç. Dr. Abdurrahman Aliy, Doç. Dr. Yusuf Adıgüzel, Doç. Dr. Lütfi Sunar ve asistan arkadaşlarım Dr. Muhammed Fazıl Baş, Hamza Kurtkapan, Mehmet Fatih Güloğlu, Dr. Onur Ünlü, Emrah Yıldız, Fatih Karakaya, Seyit Ali Eren ve Mehmet Emin Balcı'ya gerek tezle ilgili yönlendirmeleri, gerekse bu yorucu yolculuk sırasında manevî durumuma yaptıkları katkılar için teşekkür ederim. Hamza ile TÜBİTAK proje yazma sürecinden başlayarak, bilhassa Almanya'daki gurbet dönemimde (o dönem kendisi de Kanada'da gurbetteydi) yaptığımız görüşmeler çok motive edici oldu. Fazıl ise hem takıldığım her hususu danıştığım bir merci oldu, hem de tezin son halini uzman gözüyle ayrıntılı bir şekilde okuyup tavsiyelerde bulunarak paha biçilemez bir yardımda bulundu. Ayrıca Prof. Dr. Ahmet Çiğdem'e tez çalışmama başladığım dönemde dikkatimi, tez boyunca fazlasıyla istifade ettiğim Frederick Beiser'e çekmesinden ötürü müteşekkirim.

Prof. Dr. Thomas Schwinn, kendisine e-posta ile ulaştığım ilk andan itibaren araştırma konuma yakın ilgi gösterdi. Araştırma için Heidelberg Üniversitesi Max Weber Sosyoloji Enstitüsünde bulunduğum bir yılı aşkın sürede gerek bilimsel hususlarda, gerekse teknik konularda kendisinden pek çok destek gördüm, sağolsun. Enstitü Sekreteri Sabine Renninghoff'a da yardımseverliği sebebiyle teşekkür ederim.

Yaşayan en önemli Max Weber uzmanlarından ve toplu eserler neşrinin başındaki isimlerden olan Prof. Dr. Wolfgang Schluchter Max Weber'in "Ekonomi ve Toplum"u üzerine gerçekleştirdiği seminere katılmama izin verdi, ileri yaşına

rağmen gerek semineri için yazdığım ödev gerekse tez projemle ilgili olarak bana değerli saatlerini ayırdı. Kendisinden sadece Weber'in metodolojisi değil, aynı zamanda meslek ahlakı ve disiplini konusunda da çok şey öğrendim, o da sağolsun. Ayrıca Prof. Schluchter'in seminer dersi için hazırladığım ödevi okuyup düzelten Renate Ebeling'e teşekkür ederim.

Heidelberg Üniversitesinde verdikleri hermenötik, bilim sosyolojisi, Kant ve Hegel üzerine seminer ve kitle derslerini misafir olarak takip etmeme izin veren Prof. Dr. Vittorio Hösle ve Prof. Dr. Peter McLaughlin'e de teşekkür ederim.

Kurumsal olarak ise tez projemi maddi olarak destekleyen İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi'ne (Proje Numarası: 50641) teşekkür ederim. Ayrıca TÜBİTAK (BİDEB 2214/A Yurt Dışı Araştırma Bursu) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bana, bugün düşününce bile inanılmaz görünen, bir sene boyunca hiçbir "iş"le uğraşmaksızın kütüphane mesaisi ve araştırma yapma imkanı bahsettiler. TÜBİTAK'tan adlarını bilmediğim hakem heyetine ve bilhassa Vuslat Sabah'a bursla ilgili her konuda attığım bütün e-postalara çok hızlı ve tam bir nezaketle cevap verdiği için teşekkür ederim.

Son olarak babam Alaattin Akyurt, annem Neziha Akyurt, abim Yrd. Doç. Dr. İbrahim Zeki Akyurt, eşim Emine Akyurt ve oğlum Ömer Akyurt'a teşekkür etmek istiyorum. Doğrudan ve dolaylı katkılarının dökümünü yapmak imkansız olduğu için burada isimlerini anmakla iktifa ediyorum.

İstanbul, 2017

Mehmet Ali Akyurt

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xv

GİRİŞ

A. Genel Giriş	1
1. Sosyolojide Yöntemin Önemi	2
2. Bilimsel Tartışma Ne Zaman Ortaya Çıkar?.....	3
3. Almanya’da Yöntem Tartışmalarının Öne Çıkması	7
B. Amaç, Problem ve Sorular.....	8
C. Kapsam.....	9
1. Coğrafya/Dil Sınırlaması: “Alman”	12
2. Disiplin Sınırlaması: “Sosyoloji”	14
3. Saha Sınırlaması: “Yöntem Tartışmaları”	15
4. Zamansal Sınırlama: “1870-1914”	19
D. Önem ve Fayda	21
E. Araştırma Süreci, Sınırlılıklar ve Bölümler.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM: SOSYOLOJİNİN SOSYOLOJİSİNİ YAPMAK

A. Tarihsel Sosyolojiyi Sosyoloji Tarihine Uyarlamak.....	28
B. Sosyoloji Tarihçiliğinde Stratejiler: Biyografi, Okul, Tartışma	32
C. Felsefe Tarihçiliğinde Stratejiler: Kavram, Fikir, Problem, Tartışma.....	38
1. İdealizmle Bağlam-Merkezlilik Arasında Kavram, Fikir, Problem Tarihi	38
2. Tarih-Merkezlilikle Bugün-Merkezlilik Arasında Tartışma Tarihi	41

D. Bilim Tarihiçiliğindeki İçselci-Dışsalıcı Zıtlığı Sosyoloji Tarihine	
Uyarlamak	44
1. İçselci-Dışsalıcı Zıtlığı	45
2. Çoklu Bakış Açısı yahut Altı Perspektifli Yaklaşım.....	47
3. Dörtlü Tasnif	50
E. Sanat Sosyolojisinden Bilim Sosyolojisine Katkıları	53
1. Sanatsal Üretim-Toplum İlişkisi	53
2. Sanatta İçsel ve Dışsal Etkiler	57
F. Dört Alanın İncelenmesi.....	60
1. Bilim-İçerik Düşünsel-Teorik Alan	61
2. Bilim-İçerik Kurumsal-İlişkisel Alan.....	83
3. Bilim-Dışerik Kültürel-İdeolojik Alan.....	105
4. Bilim-Dışerik İktisadi-Siyasî Alan.....	110
G. Değerlendirme	117

İKİNCİ BÖLÜM

ALMAN SOSYOLOJİSİNİN

TOPLUMSAL, AKADEMİK VE DÜŞÜNSEL ZEMİNİ

A. TOPLUMSAL ZEMİN VE ALMAN SOSYOLOJİSİ.....	124
1. Makro Süreçler ve Kurumsal Etkileşim.....	125
2. Sosyologların Sınıfsal, Dinsel ve İdeolojik Kökenleri.....	152
B. AKADEMİK ZEMİN VE ALMAN SOSYOLOJİSİ	169
1. Alman Eğitim Anlayışının Tarihsel Gelişimi	169
2. Alman Bildung İdeali ve Humboldt Üniversite Modeli.....	175
3. Alman Akademisinde Sosyal Bilimlerin Şekillenışı.....	185
C. DÜŞÜNSEL ZEMİN VE ALMAN SOSYOLOJİSİ.....	195
1. Üç Felsefe Akımı	197
2. Üç Kuşak.....	210
3. 1890'lar: Berlin, Münih, Güneybatı ve Viyana	216

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA'DA TARİHSELÇİ GELENEK, YÖNTEM TARTIŞMALARI VE SOSYOLOJİ

A. ALMAN DÜŞÜNÇESİNDE TARİHSELÇİ GELENEK	220
1. Tarihselciliğin Halleri	221
2. Tarihselciliğin Karşıtları	246
3. Tarihselciliğin Tarihi.....	249
4. Tarihselciliğin İki Dayanağı: Bütüncülük ve Adcılık	255
5. Araştırma Birimi ile Bağlam Birimi	261
6. Bütüncülükle Parçacılığın Telifi: İlişkisellik ve Kültürelilik, Süreçsellik ve Dönemsellik	263
7. Tarihselci Yöntemin Tarihselliği/Değişkenliği.....	265
B. ALMANYA'DA SOSYAL BİLİMLERDEKİ YÖNTEM TARTIŞMALARI	267
1. Sosyal Bilimleri Konumlandırma, İsimlendirme ve Sınıflandırma Tartışmaları	268
2. Almanya'da Pozitivizm ve Organizmacılık	270
3. Millî İktisatta Tarihselci ve Marjinal Yöntem Tartışması (1883-4 vd.).....	277
4. Tarihte Bilimsellik Tartışması.....	280
5. Yöntem Tartışması (Methodenstreit)	289
6. Millî İktisatta Değer Yargısı Tartışması (Werturteilsstreit) (1904-1914)....	299
7. Tartışmaların Karşılıklı Konumları.....	307
C. ERKEN DÖNEM ALMAN SOSYOLOJİSİ VE TARİHSELÇİ GELENEK	308
1. İki Tarihsel Sosyoloji: Tarihselci Sosyoloji ve Tarihsici Sosyoloji.....	309
2. Alman Sosyolojisi ve Tarihsel Sosyoloji	313
3. Tarihselciliğin Alman Sosyolojisindeki Görünümleri	317
4. Tönnies ve Ontolojik Tarihselcilik.....	320
5. Simmel ve Tarihselcilik	334
6. Max Weber ve Metodolojik Tarihselcilik	349

SONUÇ

KAYNAKÇA	406
ÖZGEÇMİŞ.....	474

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
akt.	aktaran
AJS	Amerikan Sosyoloji Dergisi (American Journal of Sociology)
BBS	bilimsel bilginin sosyolojisi (sociology of scientific knowledge, SSK)
bkz.	bakınız
DFG	Alman Araştırma Kurumu (Deutsche Forschungsgemeinschaft)
DGS	Alman Sosyoloji Derneği (Deutsche Gesellschaft für Soziologie)
Ed.	editör, derleyen, hazırlayan
krş.	karşılaştırınız
md.	madde
s.	sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SPD	Almanya Sosyal Demokrat Partisi (Sozialdemokratische Partei Deutschlands)
tsz.	tarihsiz
VfS	Sosyal Politika Derneği (Verein für Sozialpolitik)
WL	Metodoloji Yazıları (Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre)

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Martins'e Göre Bilim Sosyolojileri.....	50
Tablo 2. Mayntz'a Göre Bilimi Etkileyen Alan ve Yönler	50
Tablo 3. Bilimsel ve Bilim-Dışı Alanlardaki Etkenlerin Dörtlü Matrisi.....	51
Tablo 4. Sekizli Tasnif	51
Tablo 5. Dörtlü Tasnif	52
Tablo 6. Kaesler'e Göre Bilim Adamları Arasındaki İki İlişki Tipi	88
Tablo 7. Kaesler'e Göre Sosyoloji Disiplininin Oluşum Safhasında Gruplaşma Tipleri.....	92
Tablo 8. Yöntemsel Kavramlar (Dörtlü Tasnife Göre)	120
Tablo 9: Almanya-Fransa Nüfus Artışı Karşılaştırması (1750-1914).....	144
Tablo 10. 1871-1910 Arası Kırsal-Kentsel Nüfus Oranları	145
Tablo 11. Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (1992-1907)	146
Tablo 12. Çalışan Nüfusun Çalışma Şekline Göre Dağılımı (1882-1907).....	146
Tablo 13. Ana Hatlarıyla Örnek Sosyologların Birincil ve İkincil Sosyalleşmeleri ile Akademik-Siyasî Kariyerleri	158
Tablo 14. Ortaçağ Avrupa'sında Fakülteler Şeması.....	185
Tablo 15. Weimar Döneminde Açılan ve Adında "Sosyoloji" Geçen Yeni Kürsülerin Sayısı.....	191
Tablo 16. Freyer'e Göre Sosyolojinin Evreleri	194
Tablo 17. Kaesler'e Göre Almanya'da Sosyoloji Disiplininin Kurumlaşma Evreleri	195
Tablo 18. Tarihselcilikle Doğalcı Özcü Evrenselciliğin Karşılaştırılması	246
Tablo 19. Tarihselciliğin Bileşenleri ve Karşıtları	246

Tablo 20. Tarih Felsefesiyle Tarihselciliğin Karşılaştırılması	253
Tablo 21. Tarih Felsefesi ve Tarihselcilik	255
Tablo 22. Bütüncülük Tiplerinin Parça ve Bütüne Bakışları	257
Tablo 23. Bağlamsallığın Dört Farklı Görünümü	264
Tablo 24. Tarihselci İktisat Okulu ile Marjinalist Okul'un Karşılaştırılması	278
Tablo 25. Droysen'e Göre Tarih ile Doğa Bilimlerinin Araştırma Nesnelerinin Farkları	284
Tablo 26. Droysen'e Göre Tarih ile Doğa Bilimlerinin Yöntemsel Farkları	285
Tablo 27. Dilthey'a Göre Tarih ile Doğa Bilimlerinin Araştırma Nesnelerinin Farkları	290
Tablo 28. Dilthey'a Göre Betimleyici ve Açıklayıcı Psikoloji Yaklaşımları.....	295
Tablo 29: Kültür/Tin Bilimleri ile Doğa Bilimleri Arasındaki Ayrım Tipleri.....	298
Tablo 30. Yöntem Tartışmalarının Teorik ve Siyasi Karşılıkları.....	308
Tablo 31. Aron'a Göre Sistemik ve Tarihsel Sosyoloji.....	314
Tablo 32. Cemaat ve Cemiyetin Karşılaştırılması.....	323
Tablo 33. Cemaat ve Cemiyetin Denk Düştüğü Toplumsal Fenomenler.....	324
Tablo 34. Schmalenbach'a göre Cemaat, Cemiyet ve Birlik'in Karşılaştırılması ..	325
Tablo 35. Varlık İradesi ve Seçim İradesi	326
Tablo 36. Tönnies'e Göre Sosyolojinin Alt Disiplinleri	331
Tablo 37. Araştırma Birimi ve Bağlam Birimi.....	347
Tablo 38. İki Bilimsel Araştırma İstikameti.....	383
Tablo 39. Farklı Eylem Tiplerinde Amaç ve Araç Tayininde Kullanılan Yetiler... 389	

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Dörtlü Tasnife Göre İç İçe Geçen Alanlar 51

GİRİŞ

Araştırmamızın konusunu 19. yüzyıl sonu Alman sosyal bilimlerdeki yöntem tartışmaları teşkil etmektedir. Tarihselci yaklaşımın/geleneğin merkezî bir konum işgal ettiği bu tartışmaların, Alman sosyolojisinin kuruluşunda biçimlendirici bir etkisi olmuştur. Bu konuya ilk olarak, konunun daha geniş zeminini teşkil eden “sosyoloji yöntemi” meselesinden giriş yapmayı deneyeceğiz. Daha sonra da çalışmamızın amacını; problemini; probleme bağlı sorularını; coğrafi, disiplinler ve zamansal kapsamını; önem ve faydasını; son olarak da bölümlerini ele alacağız.

A. Genel Giriş

Tezimizin yukarıda kısaca çerçevesini çizdiğimiz konusu, üst başlık itibariyle “sosyoloji yöntemi”, “sosyolojide yöntem” yahut eski deyişle **usûl-i içtimaiyattır**. Türkiye’de sosyoloji yöntemini ele alan isimler yöntem konusundaki eksikliğe de dikkat çekmiştir.¹ Halen yöntemliliğin, daha doğrusu yöntem konusunda bir ilgi, dikkat ve kararın, ayrıca bu kararlar tutarlı bir uygulamanın Türk sosyoloji kamusunun yerleşik bir değeri haline geldiğini söylemek güçtür. Benimsenecek kanaat bilinçli bir yöntem reddi de olsa, bu tarz bir özbilincin sosyoloji sahasında çalışan bilim adamları arasında yaygınlaşması, yöntem konusunun tarihsel sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmasını şart koşmaktadır. Aksi halde bilimsel bir olgu olduğu gibi toplumsal bir olgu da olan “sosyoloji yöntemi” meselesi layıkıyla kavranamamış olacaktır. İkinci tematik düzlemi ise, sosyoloji tarihinin en iyi şekilde nasıl ele alınabileceğine ilişkin araştırmamızın bizi sevk ettiği “bilimsel tartışmalar” konusu teşkil etmektedir. Bu ikili genel çerçeveden hareketle Almanya’daki yöntemsel

¹ Türkiye’de sosyal bilimlerin metodolojisi üzerinde yoğun olarak durulduğu söylenemezse bile, bu konu hiç ele alınmamış da değildir. Ülkemizde sosyal bilimsel yöntemle ilgilenen isimlerden bazıları Hilmi Ziya Ülken (1941; 1957), Behice Sadık Boran (1943), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1961), İlkay Sunar (1979), Amiran Kurtkan (1980), Beylü (Beğlü) Dikeçligil (Eke) (1984; 2002; 2006), Doğan Ergun (1993), Baykan Sezer (1993), Ayşe Buğra (1995), Kadir Cangızbay (1998; 2011), Ahmet Kara (2001), Ayşe Durakbaşa (2002), Adil Çiftçi (2003); Nilgün Çelebi (2004; 2007), Mahmut Hakkı Akın (2005), Ali Esgin (2007), Ahmet Zeki Ünal (2008), Özgün Burak Kaymakçı (2010), Vefa Saygın Öğütler (2013), Gökhan V. Köktürk (2013; 2015) ve Selami Varlık’tır (2015).

tartışmalara ulaşılmaktadır. Aşağıda bu doğrultuda genel bir giriş sunulmaya çalışılacaktır.

1. Sosyolojide Yöntemin Önemi

Yöntem meselesine sosyolojinin ötesinde daha genel bir çerçeveden bakarsak sanat, zanaat ve bilim dallarında tesadüfi olmayan sağlam bir başarının yöntem bilgisine bağlı olduğu tezine karşı, bu tarz bir “araçsal” bilginin zaman kaybı olmak bir yana, ilgili olduğu faaliyetin “doğal”lığını olumsuz etkileyeceği şeklinde bir eleştiri getirildiği görülecektir. Descartes ve Dilthey gibi kimi yazarların “yöntemci” pozisyonu savunduklarını görürüz. Bu yazarlar kesin bilgiye ulaşılabileceğini, bunun ise ancak yöneme sıkı sıkıya bağlı bir bilimsel etkinlik yoluyla mümkün olacağını savunurlar. Bu yazarlara göre bilim yöntemli bir şekilde hareket etmelidir. Bu felsefi anlamda “yöntemcilik”in karşı cephesinde ise “yöntemsizlik” savunusuyla Gadamer yer alır (Varlık 2015).

Metodoloji karşıtı muhakeme tarzı ile örneğin edebiyat eleştirisi alanında da karşılaşmak mümkündür. Söz konusu alanda yöneme yönelik çalışmaların yaratıcılığın özgünlüğünü zedeleyeceğinden endişe edenler bulunmaktadır. Başka bir endişe de, bir şair ya da edebiyat eleştirmeni “şiir yazmanın kuralları”nı formüle edecek olursa, başta bu eleştirmen olmak üzere, sahte bir şair bu kuralları takip ederek sahte şiirler üretebilecektir. Daha “yöntemci” bir pozisyon ise şairi kuyu kazan birine benzetir ve edebiyat eleştirmeninin bu kuyunun içine ışık tuttuğunu söyler (krş. Gürson 2001).

“Yöntemci” yaklaşımı sosyolojiye uygulayacak olursak, pratik anlamda “sosyolojide yöntemcilik” sosyoloji yapmanın, öncelikle bu faaliyetin yöntemi üzerine bir karar vermeyi gerektirdiği anlamına gelir. Nitekim Alman sosyolojisi tarihi uzmanı Julien Freund Weber’in, önce yöntemle ilgilenen Comte ve Durkheim’dan farklı olarak, bugünkü deyimle, önce saha yapıp daha sonra yöneme yöneldiğini belirtir (Freund 2006, 248). Buna göre Comte ve Durkheim için “yöntemci” demek mümkünken, paradoksal bir şekilde, belki de çağdaş sosyoloji yöntemine en büyük katkıyı yapmış klasik sosyologlardan Weber’i “yöntemci” saymak mümkün değildir.

Aşağıda Weber bölümünde ayrıntılarıyla görüleceği gibi, Weber yöntem konusunu esasen felsefecilerin işi olarak görmekte, sosyologların yöntemle uzun uzadıya ilgilenmelerini hoş karşılamamaktadır. Hatta yöntem konusundaki şüpheciliği o kadar derindir ki, bir yerde, “kendi yürüme biçimini durmadan anatomi bilgisiyle idare etmeye çalışan kişi, tökezleme tehlikesiyle ne denli yüz yüze gelecekse, kendi araştırmasının amaçlarını dışarıdan gelen metodolojik düşünelere dayanarak belirlemeye çalışan profesyonel bilim insanı da, aynı zorluklara düşme tehlikesiyle o denli yüz yüze gelecektir” demektedir (Weber 2012b, 146; Weber 1922, 217).

Eskiçağ tarihçisi Eduard Meyer gibi Max Weber de, metodolojik analizin değerinin abartılmaması gerektiği görüşündedir (Weber 1922, 215). Buna karşılık, bütün bunlar Weber’in bir yöntem karşıtı olduğu anlamına gelmez. Weber açıkça sarıh bir sosyoloji yöntemi peşinde olmuş, kendisi de çeşitli girişimlerle bu tarz sistematik bir yöntemsel çerçevenin taslaklarını çizmeyi denemiştir. Nitekim Weber’in metodolojisi alanındaki otoritelerden Fritz Ringer de, Weber’in sosyoloji pratiği alanındaki başarısını, metodolojik bir programa sahip olmasına bağlar (2003, 9).

2. Bilimsel Tartışma Ne Zaman Ortaya Çıkar?

Bir bilim tarihsel olarak ne tür dönemlerden geçer? Özellikle hangi dönemlerde daha yoğun yöntemsel tartışmalara şahit oluruz? Bu sorulara bir yenisini ilave etmek mümkündür: Bu tartışmalar kimler tarafından yürütülür? Örneğin Max Weber, epistemolojik sorunlara ilgi duymadığını, sosyal bilimsel faaliyetle ilgili bütün teknik felsefi sorunların eğitimli mantıkçılara (Simmel, Windelband, Rickert) havale edilmesi gerektiğini söyler (Weber 1922, 146; krş. Ringer 1996, 60-61). Fakat kendi toplumsal araştırmaları üzerine düşünen bir pratisyen olarak metodoloji sorunlarına, ki bunlar çoğu zaman epistemoloji ile iç içe geçmektedir, eğilmekten kaçamamıştır. Nitekim epistemolojiye dair kararların çoğu zaman yöntemi belirlediği görülmektedir. Bu bağlamda yöntem tartışmalarına katılanlar teori-pratik karşısındaki konumlarına göre; ya Windelband ve Rickert gibi mantıkçı veya filozoflar; ya sosyal bilimsel pratiğe de bizzat derinlemesine girmiş Simmel gibi filozoflar; yahut Schmoller, Menger ve Weber gibi özdeşünüm peşinde ve

teorik/felsefi birikimi güçlü sosyal bilim pratisyenleridir (krş. Ringer 2003, 60).

Weber'e göre metodolojiye ilginin artması, toplumsal incelemeleri motive eden ilgilerin/bakış açılarının değişimi durumunda makuldür. Bu tarz ilgi değişiklikleri, yeni soru ve kaynakları gündeme getirir. Böylece daha derin kavramsal gerilimler ortaya çıkar ve metodoloji ilgisi genişler. Yeni soru ve kaynaklar karşısında bilimsel olarak nasıl tavır alınacağı üzerine düşünülmesi zorunlu hale gelir. Weber kendi döneminde sosyal bilim pratisyenlerinin içinde buldukları ortamda metodoloji sorunlarına ilgi duymanın meşru olduğunu düşünmektedir. Bu durumda Weber'e göre, sosyal bilimciler arası gerilimlerin fazlaca olduğu 1890 sonrasında sosyal bilim pratisyenlerinin metodoloji sorunlarına eğilmeleri makuldür (Weber 1922, 146; Weber 1922, 215-218; krş. Ringer 2003, 60-61).

Alman sosyolojisinin Weimar Cumhuriyeti döneminde öne çıkan isimlerinden Hans Freyer'e göre ise sosyoloji tarihinde toplumsal gerçekliği açıklayan sistematik teorilerin ortaya atıldığı dönemlerle, bu teorik yaklaşımların yeni mikro alanlara uygulandığı dönemler birbirini takip eder. Başka bir deyişle, sistemleştirme evresini bir monografiler çağı izler; büyük teori ve sistemlerin yerini, bunların toplumsal hayatın zengin ve çeşitli şekil ve alanlarına uygulanıp buralarda sınındığı özel incelemeler alır (Freyer 1931, 91 vd.).

Birbirini takip eden bu dönemler sırasıyla şu şekilde formüle edilebilir: Belli bir sistematik açıklamanın ortaya atılması, kabul edilmesi, bu açıklama doğrultusunda çok sayıda monografik araştırma yapılması, monografik araştırmaların mevcut sistematik açıklamaya uymayan sonuçlar vermesi, mevcut sistematik açıklamanın giderek yetersiz kalması ve mevcut sistematik açıklamaya uyumsuz monografik verilere dayanan yeni bir sistematik açıklamanın ortaya atılması... İşte gerek teorik gerekse yöntemsel tartışmalar da işte bu geçiş dönemlerinde ortaya çıkmaktadır.

Freyer'in sosyoloji tarihini yazarken ortaya koyduğu bu yaklaşım aslında fizikçiyken bilim tarihine yönelen ve 1962 tarihli kitabında yeni bir bilim tarihi okuması geliştiren Thomas Kuhn'un birbirini takip eden normal bilim dönemi ve bunalım dönemi yaklaşımıyla ciddi bir paralellik arz etmektedir. Kuhn'a göre bilimsel ilerleme reformlarla ya da birikmeler sonucunda değil devrimlerle olur. Devrik bir

teorik yapının yerini muzaffer bir teorik yapı alır (Chalmers 2010, 137). Bilimsel ilerlemede bilim cemaatleri ve sosyolojik özelliklerinin mühim rol oynadığını belirten Kuhn, aslında sadece sosyal bilim tarihinin değil pozitif bilim tarihinin de sosyolojik bir incelemesini davet eder (Chalmers 2010, 138). Kuhn'un döngüsel sıralaması şöyledir:

Bilim öncesi → Normal/Olağan Bilim → Bunalım → Devrim → Normal Bilim...

Olağan bilim dönemi, başka bir deyişle **olgun bilim safhasında**, paradigma ile doğanın uyumu sağlanmıştır. Bu uyumlu paradigmatik açıklama, yeni nesil bilim adamlarına öğretilmeye çalışılır. Olağan bilim dönemlerinde bu anlamda öğretim ve standart araştırmalar baskındır. Paradigma bu normal bilim döneminde yapılan bilimsel araştırmaların riayet edeceği yönetsel kuralları ve standartları sıkı sıkıya belirler. Ve bu araştırmalarla paradigma detaylandırılıp daha kapsamlı hale getirilir. Gerçek dünyaya azami nüfuza çalışılır. Teorik ve deneysel bulmacalar üretilip çözülür (140). Bu dönemlerde ne teorik ne de yönetsel tartışmalar görülür. Michael Polanyi'nin bilim adamının bilgisinin zımnı (**implicit**) bilgi olduğu ve eğitim sırasında dolaylı (**indirect**) olarak kazanıldığı şeklindeki yaklaşımı bu dönemlerin bilim adamları için geçerlidir. Normal bilim dönemi bilim adamları, varsayımlarını vb. bir çırpıda sayıp dökemez, özdeşünüm seviyesi görece düşüktür.

Genel anlamda bilimsel tartışmalar ve tabii teori ve yöntem tartışmaları da, Kuhn'un **bilim öncesi dönem** ve **normal bilimin bunalımı dönemlerinde** yoğunlaşır. Bilim öncesi dönemde, yani ham bilim safhasında ise, 1. Teorilerde ve 2. Yöntemlerde tartışmalar/uzlaşmazlıklar çok olur. Bunalımın başlangıcında, deneysel bulmacalarda kurala uymayan olgularla (bunlar yanlışlama değil, anomali sayılır) karşılaşıldıkça kriz derinleşir (Chalmers 2010, 142-3). Bunalım dönemlerinde ciddi anomalilerin sayıca artmasıyla olağan bilim adamları felsefi ve metafizik tartışmalara yönelir (Chalmers 2010, 146; Kuhn 1962, 67-68). Burada, Kuhn'un "bilim öncesi" dediği dönemlerdeki bilimsel tartışmaların, daha az standardize edilmiş, daha özgür ve şartlanmamış, daha geniş kapsamlı oldukları söylenebilir. Zira henüz kurulmamış bir

disiplinin alabileceği muhtemel biçimlerin birbirinden farklılığı, belli standartları sorgulamaya açmayan bir bunalım dönemine göre, daha temel tartışmaları açma potansiyeline sahip olacaktır.

Bu resmi desteklemek için Weber'in başlıca üç metodoloji yazısını İngilizce'ye çeviren Edward Shils'in bu çevirisine yazdığı 1949 tarihli kısa girişten bir pasaj alalım (Shils 2012, 22-23):

“Weber'in ölümünden sonraki otuz yıl içerisinde sosyal bilimin gösterdiği etkileyici ilerlemeye, entelektüel olarak öyle kolayca bütünlüklü bir bilgi gövdesi içerisinde birleştirilemeyecek olan çok sayıda inceleme nesnesine dönük geniş bir ilgi yayılımı eşlik etmiştir. Bu, bir ölçüde rastgele merakın bir ürünü, bazı durumlarda ise dolaysız pratik problemlerin sonucudur. Fakat problemlerin seçiminde kullanılan ölçütlere dikkat yöneltmeye başlamanın artık zamanıdır. Dengeli bir biçimde gelişen sağlıklı bir bilim, normalde bu meseleyle uğraşmayacaktır. Ama görünen odur ki, teori ile gözlemin birbirinden tamamen uzaklaşma eğiliminde oldukları ve çok sayıda bağlantısız tikel problem arasında dikkatlerin dağıldığı sosyal bilimin mevcut durumunda, problem-seçiminin ölçütleri üzerine ciddi bir biçimde düşünmek faydalı olabilir.”

Aslında burada “problem seçiminde kullanılan ölçütler” konusunu da içeren daha geniş bir çerçeve söz konusudur. Kabaca 1920-1950 arasında Amerikan sosyolojisinde yaşanan “monografi çağı”nın ardından Shils, genel bir yöntem tartışması çağrısı yapmaktadır. Yukarıda Freyer ve Kuhn'dan hareketle çizmeye çalıştığımız taslağın izlerini Shils'in Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemdeki Amerikan sosyolojisi deneyimine ilişkin bu yorumlarında sürmek mümkündür.

Monografi artışının önünde iki yol bulunmaktadır. İlkinde bir sistemleştirme ameliyesi ortaya çıkabilir, böylece ortaya dökülen veriler gruplanıp teorileştirilebilir. Yahut çoğaldığı nispette sistemleştirilemezse, dağılıp anlamsızlaşarak daha büyük çaplı bir krize yol açabilir. Bu ihtimal, pek çok başka metodolojik problemin yanı sıra kimin hangi konuyu niçin çalıştığı konusunda belirsizliğin ortaya çıkmasını da içermektedir. Shils bu ikinci yola sapıldığını söylemekte, bu türden bir krizin kapıda olduğuna işaret etmekte ve Weber'in metodolojik yazılarını yardıma çağırmaktadır.

3. Almanya’da Yöntem Tartışmalarının Öne Çıkması

Yukarıda belirtildiği gibi, bilim öncesi tartışmaların bunalım dönemi tartışmalarından daha derin ve geniş kapsamlı olduğu iddia edilebilir. Sosyolojideki yöntem tartışmalarının en yoğun olduğu dönem ve ülkelere bakıldığında, Almanya’da bu yeni disiplinin henüz kurumsallaşmadığı 1870-1914 arası evre öne çıkmaktadır. Alman sosyolojisinin bu kuruluş öncesi dönemi, yöntembilimsel tartışmalar açısından çok zengindir ve bu zenginlik, sosyolojinin sonraki kriz dönemlerinde de müracaat edilecek bir birikim teşkil etmiştir. Bu dönemin yöntem tartışmalarının yoğunluğuyla belirgin bir şekilde öne çıkması, yukarıdaki iddiamızı da destekler mahiyettedir.

Almanya’da 19. yüzyılda sosyal bilimlerin farklı isimlendirme ve tasnifleri söz konusu olmuştur. Devlet bilimleri, manevi bilimler, kültür bilimleri gibi farklı gruplamalar yapılmış, sosyoloji 1870’lerden başlayarak bunlar arasında kendine bir meşruiyet zemini bulmaya çabalamıştır. Bu çabalar da büyük ölçüde çeşitli yönetsel tartışmalarla ortaya çıkmıştır. 1890’larda ortaya çıkan ve “Yöntem Tartışması” (**Methodenstreit**) adıyla bilinen tartışmada tarihsel-toplumsal gerçeklikle uğraşan bilimlerin doğa bilimlerinden farkları üzerinde durulmuş, “tin bilimleri”nin doğa bilimlerinden farklı yöntemler kullanıp kullanmayacağı, kullanacaksa bunların ne tür yöntemler olacağı ele alınmıştır. Yine aynı yıllardaki benzer bir tartışma iktisat üzerinden çıkmış, sosyal bilimlerin “marjinal” mi “tarihsel” mi olacağına odaklanmıştır. Takip eden on yılda, özellikle 1905’lerde sosyal bilimlerin “değer yargısından bağımsızlığı” (**Wertfreiheit**) tartışma konusu edilmiş, sosyolojinin gerek bilim adamının dünya görüşü ve ideolojik pozisyonu, gerekse de sosyal politika ile ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Almanya’da sosyolojinin kuruluşuna takaddüm eden bu dönem, Almanya’nın siyasî birliğini henüz sağladığı; sanayileşmede gerisinde kaldığı Fransa ve İngiltere’yle arasındaki açığı hızla kapatmaya çalıştığı bir dönemdir. Alman toplumu siyasî birlik teminini müteakip 1870’lerde hızlı bir modernleşme tecrübesi yaşamış, bu da toplumsal problemlere yol açmış ve toplumsal problemleri ele alan modern

disiplinlerin kuruluş sancıları anlamına gelen yoğun teori ve yöntem tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Sosyoloji, Almanya'da kurumsal olarak akademiye yerleşmesinden önceki yaklaşık 40 yıllık ön tarihinde, Almanya'nın 19. yüzyılın başlarından itibaren bir hayli güçlü olan felsefe, devlet bilimleri ve sosyal bilimler geleneği, ekolleri ve tartışmalarının oluşturduğu bir ortam içinde biçimlenmiştir. Bu da söz konusu yöntem tartışmaları ele alınırken çok sayıda bağımsız değişkene müracaat edilmesini, onlarla ilişkisinin kurulup çok katmanlı ve boyutlu bir şekilde açıklanmasını gerektirmektedir.

B. Amaç, Problem ve Sorular

Çalışmanın amacı, Alman sosyolojisinin kuruluş döneminde ortaya çıkan yöntemsel tartışmaların Almanya'daki toplumsal ve entelektüel bağlamları içine oturtulmasıdır. Ele alınan dönemin Almanya'sı Kayzer İmparatorluğu olarak bilinmektedir ve Bismarck çağı (1870-1890) ile Wilhelm çağı (1890-1914) olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Bu iki dönem boyunca, hatta 19. yüzyıl ortalarından itibaren Alman entelektüel ortamına, tarihselci geleneğin büyük ölçüde hakim olduğu görülmektedir. Söz konusu tarihselci gelenek 1870-1914 arasında Alman ampirik sosyal bilimlerinde cereyan eden tarihte nesnellik, metot tekliği-ikiliği, manevi bilimler/kültür bilimleri-doğa bilimleri, marjinal-tarihsel iktisat, değer yargısından bağımsızlık gibi yöntem tartışmalarının tamamında bir tarafı teşkil etmektedir. Tarihselciliğin tezine uygun olarak kendi içinde de dönüşüm geçiren tarihselci gelenek, genel itibariyle Alman entelektüel iklimini benzerlerinden farklı kılan temel bileşen olmuştur. Tezimizin problemi, tarihselci geleneğin bütün bu yöntem tartışmaları ve dolayısıyla kuruluş dönemi Alman sosyolojisi üzerinde ne tür bir etki yaptığının tespitidir. Çalışmada gerek yöntem tartışmalarının yoğunlaşp azalmasının gerekse söz konusu yöntem tartışmalarındaki taraf olma davranışının; tarihsel dönem, entelektüel gelenek, ulusal/dilsel ortam, sınıf/statü grubu, politik/ideolojik pozisyon gibi toplumsal etkenlerle ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Ana sorumuz, Alman sosyal bilimlerinde 1870-1914 arasında yoğun olarak yapılan yöntem tartışmalarının ve bunlar içinde bir kanadı teşkil eden tarihselci geleneğin,

Almanya'daki toplumsal ve entelektüel ortamla nasıl bir ilişki içinde şekillendiği ve Alman sosyolojisinin biçimlenişine ne tür bir etkide bulunduğudur. Bu ana soruya bağlı olarak, sosyolojik yöntem tartışmalarının tarihi ve sosyolojinin sosyolojisi bağlamında, hepsini cevaplamaya çalışmak bu tezin sınırlarını aşsa da, bazı alt sorular formüle etmek mümkündür: Yöntemsel tartışmalarla toplumsal şartlar arasındaki ilişkiyi biçimlendiren etkenler nelerdir? Hangi etkenlerin yöntem tartışmalarının ortaya çıkışına ve şekillenişine nasıl bir etkisi vardır? Sosyolojik yöntem tartışmalarını, toplumsal krizler ve sosyoloji biliminin kendi içinde ortaya çıkan krizler ne derece etkiler? Hangi etkenler sosyologların bu tartışmaların hangi tarafında yer alacağına ne şekilde etkide bulunur? Sosyolojik yöntem tartışmaları hangi ülkelerde daha çok vuku bulmuştur? Farklı ülkelerde ne tür yöntemsel tartışmalar ortaya çıkmıştır? Siyasî eğilimler yöntem tartışmalarındaki tarafsızlıklara denk düşer mi? Farklı ideoloji ve dünya görüşlerine mensup sosyologlar hangi yöntem tartışmasında hangi tarafta yer almaktadır? Örneğin sosyalist ya da liberal sosyologların taraf seçimlerinde bir ortaklık var mıdır? Entelektüel aktörlerin yöntem tartışmalarındaki pozisyon alışlarıyla millî, politik ya da toplumsal konumları arasında bir korelasyon var mıdır?

C. Kapsam

Çalışmamızın kapsamını tezimizin başlığını esas alarak tartışabiliriz. Kapsamımızı tanımlayan başlıca ifade olarak tezimizin başlığına taşıdığımız “Alman sosyolojisi” terkibi pek çok gizli kabul barındırmaktadır. Alman filozof Vittorio Hösle'nin Alman felsefesinden söz etmenin imkanına ve şartlarına ilişkin tartışmasından hareketle, bir Alman sosyolojisinden söz etmenin mümkün olup olmadığı da problematize edilebilir (Hösle 2013, 7-19).

Doğduğu coğrafya, etnik kökeni, çalıştığı coğrafya, eser verdiği dil gibi belli açılardan ortak özelliklere sahip sosyologları bir arada ele almak, adı P harfi ile başlayan sosyologları bir arada değerlendirmekten farksızdır. Çalışmamızın “adı P ile başlayan sosyologların tarihi”nden daha anlamlı olması için, ele alacağımız sosyolog grubunu bir araya getiren anlamlı bir bağ olması gerekir. Tek bir olgu ya da

kişinin tarihi olabilir; süreklilikleri ve değişimleri takip edilebilir ama birden fazla fenomen ve kişinin bir arda ele alınması, ancak ortak bir konu veya yöntem etrafında bir araya getirilebilmelerine bağlıdır (Hösle 2013, 7).

“Alman sosyolojisi”nden söz etmenin meşruiyeti de buna göre Alman sosyologlarını bir araya getiren bir konu veya yöntemin varlığına dayanmalıdır. Seçilen görece küçük birimin gelişmesinin kendi içinde gerçekleşen ve kendi kurallarına sahip bir olay olmaması durumunda, daha büyük bir birimin esas alınması gerekecektir. Örneğin Avrupa’daki millî geleneklerin arasındaki ilişki etkileşimin ötesine geçer, başka bir hal alırsa, belli ortak çizgileri takip eden bir Avrupa sosyolojisinden söz etmek mümkün, dahası daha anlamlı olabilecektir (Hösle 2013, 7-8).

Schelling 1827’de Münih’te verdiği “Modern Felsefenin Tarihine Dair” dersinin son oturumunu teşkil eden “Felsefede Millî Farklılıklar” konferansında Alman felsefesini iki komşu felsefe olan Fransız ve İngiliz felsefelerinden dindarca ciddiyet ve apriorizmin ayırdığını söylüyor, fakat felsefenin tek bir milletin malı olamayacağını, bir felsefenin hakikati ifade etmesi için millî sınırları aşmış olması gerektiğini belirtmekten de geri durmuyordu. Yine bu yönde bir anekdot da Hegel ve Schelling’i Fransa’da tanıtan Fransız filozof Victor Cousin milliyetçi vatandaşları tarafından sınırdışı edildiğinde, Schelling’in onu Almanya’ya davet edip “felsefenin vatani hakikattir” demesiydi. Buna göre nasıl bir Alman matematiği tarihinden söz edilemezse, Alman felsefe tarihinden de söz edilememesi gerekir (Hösle 2013, 8). Sosyoloji söz konusu olduğunda da “hakikat” kadar olmasa da “modernlik” gibi milletler üstü fenomenler bulmak mümkündür. Buna karşılık toplumların modernliği tecrübe ediş biçimleri arasında farklar oluşabilmesi, sosyolojinin felsefeye göre daha “millî” olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim Victor Cousin’dan yarım yüzyıl sonra bu kez Alman sosyolojisini Fransa’da tanıtan Durkheim benzer suçlamalara rağmen Almanya’ya sığınmak yerine I. Dünya Savaşı başlar başlamaz Almanya aleyhtarı bir propaganda kitapçığı yazmaktan geri durmayacaktı.

19. yüzyılın ikinci yarısına etkileşimlerin yoğunluğu açısından bakıldığında Almanca, Fransızca ve İngilizce yazan sosyologlar, hatta yer yer İtalyanca ve Rusça yazan sosyologlar da bu resme dahil edilebilir, yoğun bir etkileşim halinde oldukları görülür. Durkheim’ın **Annales sociologiques**’teki **revue du livre**’leri, **AJS**

(**American Journal of Sociology**)’nin **book review**leri ya da söz konusu döneme ait Alman sosyal bilim dergilerinde geniş yer kaplayan **Buchbesprechung**’lar, diller arası çapraz okuma ve değerlendirmelerin apaçık şahitleri olarak görülebilir. Hösle’nin felsefeden verdiği örnekler ise, Leibniz’in Fransız olan Descartes ve Hollandalı Spinoza olmadan, Kant’ın da İskoç Hume ve Fransız İsviçresi’nden olan (*Welschschweiz*) Rousseau olmadan anlaşılamayacağı şeklindedir. Dahası Hıristiyan Ortaçağ felsefesi üzerinde İslam ve Yahudi düşüncesi de belirgin bir etkiye sahipti. Bu çağın Avrupalı filozofları bugünkü küresel dünyadaki filozoflardan çok daha fazla İbn Meymun, İbn Rüşd ve İbn Sina ile de tartışıyordu (Hösle 2013, 8).

1820’lere gelindiğinde bile pek az İngiliz entelektüeli Almanca okuyabiliyordu. 18. yüzyıla kadar eğitilmiş Avrupalıların dili, modern diller arasında Fransızca idi. Fakat Fransızcanın yaygınlığı Ortaçağ’da Latince’nin yaygınlığı ile kesinlikle boy ölçüleliyordu. Edward Gibbon ilk kitabını Fransızca yazmış, **opus magnum**’unu ise Hume’un etkisiyle İngilizce yazmaya karar vermiştir. Yedi Yıl Savaşları’nda İngiltere galip geldikten sonra Hume İngilizce için parlak bir gelecek öngörmüştü. Ortaçağ ve Erken Yeni Çağ’ın ortak bilim dili Latince’ydi. Aynı şekilde 20. yüzyılda da İngilizce’nin genel bilim dili olarak ortaya çıkışı söz konusu oldu (Hösle 2013, 10-11). Bu anlamda 19. yüzyıl ve özellikle de bu yüzyılın ikinci yarısı, Almanca, İngilizce ve Fransızca’nın üçünü de bilen ve birbirini okuyabilen çok sayıda düşünürle doludur. Bu dönemde kimlik etkeni olarak millet ve dil yükselişteydi ama henüz yeni bir ortak dil konusunda karar verilmiş değildi.

Hösle’ye göre daha öncesinde sadece Alman filozofların ya da en azından bütün Alman filozoflarının kabul ettiği ortak yargılar bulmak güçken, Alman felsefesi 18. yüzyıldan itibaren Aydınlanmanın temel düşüncelerini alımlama ya da eleştirme açısından kendi içinde ciddi benzerlikler kazanmaya başlamıştır. Yine de Aydınlanma Avrupalı bir fenomendir ve gerek düşüncelerin kökenleri gerekse işlevleri açısından millî sınırları aşar. Hösle ayrıca bazı Alman filozofların birbirine uzaklığına, örneğin Kant ile Nietzsche’yi birbirine bağlamanın, ikisini tek tek Hume’a bağlamaktan daha zor olduğuna dikkat çekmektedir (2013, 9). Bir başka husus da bu filozofların ortak dillerinin Latince oluşuydu. Ne Kant İngilizce biliyordu, ne de Hume Almanca. Bu durumda “Alman felsefesi”, en azından belli bir

döneme kadar, varlığını Alman milleti ve Alman ulus devletinin bir kimlik inşa etme ihtiyacına borçlu olan yapay bir inşa olarak görülebilir (Hösle 2013, 11).

İlle de bir milat vermek gerekirse, Hösle'ye göre 1750'den itibaren "Alman tını"nden bahsetmek mümkündür. Almanlar 1760'ta, Goethe'nin katkısıyla kendilerini diğer kültürlerden ayıran bir yol bulmuşlardır. Mme de Stael'in **Almanya'ya Dair** kitabı da nitekim 1813 tarihini taşır. Bu anlamda 19. yüzyıl başlangıcı itibariyle belli bir düzeyde biçimlenmiş olan "Almanlık" ve "Alman kültürü" artık yavaş yavaş dış ilgiyle de karşılaşmaya başlıyordu (2013, 15-16). 19. yüzyılın ilk yarısında "Alman Tını ve Özü" (1828) ve "Alman Klasiklerinin Tını" (1850) gibi kitap başlıklarıyla nadiren karşılaşılır. İkinci yarıda biraz artar, 20. yüzyılın ilk yarısında da iyice yaygınlaşır. Popüler kitaplar gibi çok kaliteli alimlerin de "Alman tını"ne ilişkin kitapları vardır ve "Alman tını"ni ortaya koymaya ilişkin çabalar nasyonal sosyalizme indirgenemez. Üstelik bugün bir "Alman tını"nden bahsedemeyişimiz, geçmişte de bahsedemeyeceğimizi göstermez (2013, 9-11).

Hösle'ye göre aşağı yukarı bütün baskın Alman entelektüelleri, Alman maneviyatını başka her şeyden çok etkilemiş olan Lutherçiliğe bağlıdır. Bu anlamda "Alman tını"nin temelini din ile milliyeti birbirine bağlayan ama esasen dinî bir hareket olan Lutherçilik olduğu söylenebilir. Lutherçilik Alman tınınin komşularından farklılaşmasında etkilidir. Bu, aynı zamanda Kant ile Nietzsche'yi birbirine bağlayan hususiyetlerden biridir. İkisini birbirine bağlayan biricik menteşe olan Schopenhauer de Almandı. Alman tınıni diğerlerinden ayırt eden hususiyet, tin kavramı üzerine düşünmesidir (2013, 11 ve 16). Bu çerçeveden sonra, kapsam olarak "Alman sosyolojisi"ni tercihimizin ifade ettiği alanı disiplin, mekan ve zaman gibi kıstaslar açısından belirginleştirmeye çalışalım.

1. Coğrafya/Dil Sınırlaması: "Alman"

"Alman sosyolojisi"nden kasıt, sadece Almanya'daki sosyoloji değil, İsviçre ve Avusturya'yı; ayrıca Almanca yazan yabancı düşünürleri de içine alan Almanca konuşulan bölgedeki sosyolojidir. Bu sosyolojiye katılmak için etnik olarak Alman olmak gerekmez. Zira örneğin 1870'lerde Alman sosyolojisinin Schaffle'den sonra

ikinci önemli ismi sayılan Paul von Lilienfeld bir Rus'tur ama sonradan Fransızca'ya dönse de eserlerini uzun yıllar Almanca yazarak Alman sosyolojisine katkıda bulunmuştur (Jacobs 1909, 7). Aynı şekilde 1880'ler Alman sosyolojisinin başlıca aktörü Gumpłowicz de Polonyalıdır ama Almanca yazmış ve Alman sosyolojisinin kuruluşundaki önemli isimlerden biri olmuştur. Veya Macar olan Lukács da farklı kökenden gelmesine rağmen eserlerini Almanca vermiştir (Hösle 2013, 13). Bu tarzda, aslen Rus, Polonyalı veya Macar olan Almanca yazan yabancı yazarlar da şüphesiz Alman sosyal bilim düşüncesine dahil edilmelidir.

Ortaçağ söz konusu olduğunda Almanya bölgesinde yaşayan ve anadili Almanca olduğu halde Latince yazan filozoflar bir problem sahası teşkil etmektedir. Ortaçağ'da Latince yazmak çok yaygın bir davranıştır ve sadece Meister Eckhart Ortaçağ'da Almanca yazmaktadır (Hösle 2013, 14). Fakat bu problematik 19. yüzyılın ikinci yarısı ve sosyoloji söz konusu olduğunda büyük ölçüde geçersizdir. Çok nadir olarak bazı yazarların doktora tezlerini Latince yazmaları söz konusu olsa da, daha sonraki çalışmaları Almanca olarak kaleme alınmıştır.

Sınır olarak bugünkü Almanya'yı esas almak mümkün değildir. Zira ele aldığımız yöntem tartışmalarının en önemlilerinden biri Schmoller ile Menger arasında gerçekleşen Tarihsel-Marjinal Yöntem Tartışması'dır ve bu tartışma Viyana gibi "küçük Almanya" dışı merkezlerin de hesaba katılmasını gerektirmektedir. Bu sebeple kapsamı İsviçre ve Avusturya'yı da içine alan Almanca konuşulan ve aynı dili konuşmaktan gelen bir eşzamanlılık ve etkileşim gözlemlenebilen bu bölgedeki sosyolojiyi de içerecek bir genişlikte tutmak gerekmektedir.

Fakat daha yakından bakıldığında, kendimize sınır olarak bugünkü Almanya, Avusturya ve İsviçre'yi alamayacağımız da anlaşılmaktadır. Zira böyle yapılacak olsaydı, Königsberg'de doğup ölen Kant'ın Alman düşüncesinden dışlanması gerekirdi. "Alman felsefesi" ya da "Alman sosyolojisi" söz konusu olduğunda coğrafi sınır çizmek iki sebeple zor görünmektedir. İlk olarak Almanya politik olarak geç birleşmiş ve sınırları gerek 19. yüzyılda gerekse 20. yüzyılda büyük oranda istikrarsız olmuştur. İkinci olarak, bugünkü Almanya dışında Almanca konuşulan pek çok bölgenin bulunması, bu sınır çizme ameliyesini zorlaştırmaktadır. Bu iki sebepten dolayı coğrafi sınırlamayı esnek tutup dil merkezli bir kapsam tanımlamak

daha anlamlı ve işlevli olmaktadır. Bu durumda kapsamımız, aynı dili konuşmaktan gelen yüksek bir eşzamanlılık ve etkileşim seviyesine sahip bir entelektüeller grubu olarak tarif edilebilir. Böylece burada şu veya bu tarihteki “Almanya” sınırları değil, entelektüellerin Almanca olarak yürütülen söz konusu tartışmalara katılımı esas alınmış olmaktadır.

Bu konuyla ilgili bir başka husus da “Alman sosyolojisi” ile “Almanya’da sosyoloji” arasındaki nüanstır. İlk isimlendirme, Almanya’nın tarihini ve yerel kültürünü yansıtan özel bir teorik ve metodolojik gelenek varsayar (Steward 1999, 566). İsimlendirmede “Almanya’da Sosyoloji” yerine “Alman Sosyolojisi” deyişini tercih edişimiz, Almanya’da nevi şahsına münhasır bir sosyoloji yaklaşımının hakim olduğu kanaatini taşımamızdan kaynaklanmaktadır.

2. Disiplin Sınırlaması: “Sosyoloji”

Bugün geri dönük olarak sosyolog olarak isimlendirilen isimlerin pek çoğu ne “sosyoloji”yi anıyorlardı ne de kendilerini “sosyolog” olarak görüyorlardı. Örneğin bugün kurucu sosyolog dediğimiz Weber bile kendisini sosyolog olarak görmüyordu. Gerek akademideki kurumsallaşmanın başladığı Weimar döneminden önce (1919 öncesi), gerekse ilk örgütlenme niteliğindeki DGS’nin (Alman Sosyoloji Derneği, **Deutsche Gesellschaft für Soziologie**) kurulduğu 1910’dan önce “sosyoloji” çok sık kullanılan ve yerleşmiş bir deyim değildi. Nitekim tezimizin konu aldığı 1914 öncesi dönem de büyük ölçüde “sosyoloji öncesi” bir dönem sayılabilir. Dolayısıyla bu araştırma da formel anlamda “sosyoloji” çalışmaları ile sınırlandırılmamıştır. Devlet bilimleri, felsefe, iktisat gibi bilimler çatısı altında sosyolojik içeriği olan, toplum hakkında tartışmalar içeren eserler de “sosyoloji” kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada Alman sosyolojisinin kurumlaşma öncesi evresinde sosyal bilimler alanında yürütülen yöntem tartışmaları sosyolojiyle ilişkisi ve sosyolojiye katkıları açısından ele alındığı için sosyolojinin Almanca konuşulan dünyada kurumlaşmasında doğrudan katkısı olan Schäffle, Gumpłowicz, Barth, Stein Tönnies, Sombart, Weber, Simmel gibi, bugün şu ya da bu sosyoloji tarihinde sosyolog olarak kabul edilen isimlerin yanı sıra değer yargısından bağımsızlık, yöntem tekliği-ikiliği,

natüralizm, tarihsellik, anlama yöntemi gibi tartışmalara dahil olan Schmoller, Menger, Wundt, Dilthey, Rickert, Windelband gibi sosyolog sayılması kesinlikle mümkün olmayan, komşu disiplinlerden öncü isimler de çalışmamız açısından merkezî önemdedir. Bu da doğal olarak kendimizi sosyolojiyle sınırlamamamızı getirmektedir. Böylece gerek devlet bilimleri, iktisat, tarih ve psikoloji gibi ampirik sosyal bilim disiplinleri, gerekse felsefe çalışmamızın kapsamına girmektedir. Buna karşılık tarihselcilik tartışmasıyla ilişkili olarak tarihsel hukuk tartışmasının gerçekleştirildiği hukuk disiplini, Weber'in ayrımıyla ampirik değil dogmatik sosyal bilim disiplinlerinden olduğu için dışarıda bırakılmıştır. Zira ele aldığımız dönemdeki sosyal bilimsel yöntem tartışmaları açısından merkezî önemde olan değer yargılarından bağımsızlık tartışması, hukuk söz konusu olduğunda farklı bir biçimde ele alınmayı gerektirmektedir. Bu da bizi hukuk disiplinini tartışmanın dışında tutmaya itmiştir.

3. Saha Sınırlaması: “Yöntem Tartışmaları”

Burada “yöntem tartışması” dediğimizde ilk olarak “teorik tartışma”ları dışarıda bırakmış olmaktadır. Sosyolojik araştırmalar belli teorik ve yöntemsel tercihlere/kabullere dayanılarak yürütülür. Yürütülen bu araştırmalar amaçlara denk düştüğü ve bu anlamda pratik ihtiyaçları karşıladığı sürece, verili teorik çerçevelerin ve yöntem setlerinin tartışmaya açılmasına gerek duyulmaz.

Mevcut kavram ve teorik çerçevelerin (yapısalcı, işlevselci, çatışmacı, etkileşimci...) sürekli değişen ve yeni bir hal alan toplumsal gerçekliği karşılayamadığı dönemlerde ise yeni kavram ve teoriler (perspektifler, düşünce okulları) ortaya atılır. Böylece yeni araştırmalar bu yeni kavramsal ve teorik çerçeveleri kullanarak yürütülmeye başlanır. Kavram ve teoriler, araştırma nesnesini daha kolay anlaşılır kılmaya yarayan araçlar olarak hizmet verir.

Yöntem ise araştırma nesnesinin hangi yolla araştırılacağını, hangi özellikleri açısından ele alınıp hangi işlemlere müracaat edilerek inceleneceğini ifade eder. Pozitivist/olgucu, anti-pozitivist, fenomenolojik, etnometodolojik, tümevarımcı, tümdengelimci, nitel, nicel, tarihsel, karşılaştırmalı, genelleştirici (nomotetik),

tikelleştirici (idiografik), ampirik, anlamacı, emik/içten, etik/dıştan, temellendirmeci [grounded] yöntem tercih edilebilir. Yöntem, kavramlaştırma ve teori kurma sırasında izlenen farklı yollara denk düşer. Örneğin genelleştirici yöntemde kavramlaştırma farklı fenomenlerde karşımıza tekrar tekrar çıkan ortak özelliklere odaklanırken tikelleştirici yöntemde kavramlaştırma o fenomene has özelliklere odaklanır. Pozitivist yöntem, bakışını olguların doğrudan gözlemlenebilen-ölçülebilen nitelikleriyle ve sebep-sonuçlarla sınırlarken, anti-pozitivist veya anlamacı yöntemlerde aktörlerin anlam-değer dünyaları ve amaçları da hesaba katılır. Natüralistler/tekçiler doğa bilimlerinin yöntemlerini toplumsal hayatı incelemek için yeterli görürken, ikiciler farklı yöntem ve tekniklere ihtiyaç duyarlar. Fenomenolojik yöntem, tümevarımcı bir yaklaşımla tek bir fenomeni içeriden ve derinlemesine inceleyip betimlemeye yönelirken; pozitivist yöntemde tümdengelimci bir yaklaşımla, olabildiğince çok sayıda olguya ulaşılmaya, örneklem geniş tutulmaya çalışılır.

Bu durumda, sosyolojide yaşanan tıkanma ve tartışmalar ikiye ayrılarak, “yöntem tartışmaları”nın “teorik tartışmalar”dan farkı üzerinde durulabilir. **Teorik tartışmalar**, yeni bir toplumsal gerçekliğin yeni kavram ve teorilerle karşılaşılmasıyla ilgilidir. Mevcut kavram ve teorilerin söz konusu yeni toplumsal gerçekliği karşılamaktan aciz kalması durumunda, verili yöntem seçeneklerinden biri veya birkaçı kullanılarak, bu yeni gerçekliğe denk düşen bir kavramlaştırma ve teorileştirme yapılmaya çalışılır. Yeni gerçekliği anlamlandıran yeni kavramlar ve hipotezler dizisi yani teori ortaya atılır. Daha önce kavram ve teoriler yardımıyla açıklanmamış yeni bir alana yönelindiğinde de benzer bir tartışma ortaya çıkar.

Örneğin altyapı mı belirleyicidir, üstyapı mı tartışması teorik bir tartışmadır. Ya da, toplumsal yapının belirlenmesinde iktisadi etkenlerin bir önceliği/üstünlüğü var mıdır, yoksa toplumda farklı alanlar arasındaki çok yönlü etkileşim mi belirleyicidir? Layder’e göre teorik ayrışmaların, başka bir deyişle “sosyal teori” tartışmalarının çoğu “üç temel düalizm” etrafında şekillenir: yapı-fail, birey-toplum, mikro-makro (2010, 1-8). Toplum bu kavram çiftlerinin hangi tekini merkeze alarak açıkladığını, teorik pozisyonunuza denk düşmektedir.

Buna karşılık **yöntem tartışmaları** mevcut yöntemler bünyesindeki

kavramlaştırma/teorileştirme yollarının yetersiz kalması sonucunda ortaya çıkar. Örneğin doğa bilimleri tarafından doğadaki olguların kavramlaştırılıp teorize edilmesinde kullanılan yöntemlerin toplumsal gerçeklikleri karşılamada yetersiz kaldığı fark edildiğinde yeni yöntem arayışına girilmiştir. Toplumsal olguların gözlemlenebilir yönleriyle sınırlı bir bakış yetersiz kaldığında bu olguların, ilgili aktörlerin anlam, değer ve sembol dünyalarındaki yerlerini de hesaba katma gereği duyulmuştur. Aynı şekilde nicel verilerin bazı toplumsal fenomenleri anlamaya yetmemesi, nitel veri setlerine müracaatı zorunlu kılmıştır. Bu gelişmeler yöntem tartışmalarını doğurmuş ve yöntem tartışmaları sonucunda olgunlaşmıştır. Yöntem tartışmaları bu anlamda kavram, hipotez ve teoriler etrafındaki tartışmalardan bir alt katmana ilişkindir. Görece daha derin krizler sonucunda ortaya çıkarlar. (Kuhn'un, yukarıda değindiğimiz kriz dönemlerine ilişkin açıklaması bu açıdan sosyolojideki yöntem tartışmaları için açıklayıcıdır.)

Bu noktada yöntemlerin de kavramlara dayandığını hatırlamak yararlı olacaktır. Toplumsal olgu ve ilişkileri ifade etmeyi deneyen ve cümle haline getirildiğinde hipotezleri oluşturan sınıf, statü, kültürel sermaye, yapılaşma gibi kavramlar “teorik kavramlar” olarak isimlendirilebilir. Bir de toplumsal olgunun ele alınma biçimini dile getiren “yöntemsel kavramlar” vardır. Zihinsel deney, ideal tip ve amaçlanılmayan sonuç gibi kavramlar bu kavram tipine örnek verilebilir. Bunlar cümle haline getirildiğinde yöntemsel yönelimler ifade edilmiş olur.

“Yöntem tartışmaları” dediğimizde, yukarıda sıraladıklarımızdan daha geniş bir alandaki tartışmalar, bilhassa da epistemoloji alanına giren tartışmalar da akla gelmektedir. Yöntem (metot) ve yöntembilim (metodoloji) sözcüklerine bugün dar sözlük anlamlarından daha geniş bir anlam verilmektedir. Böylece “değerden bağımsızlık” tartışması gibi epistemolojik bir tartışma da bu başlık altında değerlendirilebilmektedir. Yine sosyolojinin konusu, kapsamı, sınırları, toplumsal/siyasî rolü, diğer bilimlerle ilişkisi gibi konular –dar sözlük anlamıyla düşünüldüğünde “yöntem”le doğrudan ilgili olmamalarına, aslında sosyoloji hakkındaki düşünceler, diğer bir tabirle sosyolojinin özdeşünü niteliğinde tartışmalar olmalarına rağmen– topluca “yöntem tartışmaları” adı altında veya en azından yanında değerlendirilirler (krş. Bottomore 1998, 41 vd.).

Bu durumda “yöntem tartışması” kapsamına giren sorular, dört farklı soru çerçevesinde gruplanabilir. Bunlardan ilki “İnsan genel anlamda bir şeyi **niçin** bilmek ister?”dir. **Bilimin politik/etik amacı olarak metodoloji** vurgusuna işaret eden bu soru tabii ki bilimin hayatımızdaki yeri meselesiyle fazlaca ilgilidir. “Meslek Olarak Bilim” yani bilimsel çalışmanın daha geniş ölçekli insan faaliyeti içinde oturduğu yere ilişkin soruşturma bu kapsamdadır. Bilim adamını bir zanaatkar olarak düşünürsek, zanaatkarlığın “bir işi başka bir şey için değil de yalnız o iş için yapmak” tanımı gereği (Sennett 2009), herhangi bir fayda gözetilmesi şart olmayacak, motivasyon olarak “bilmek için bilmek” yeterli sayılacaktır. Bilme yöntemi yahut bilimsel metodoloji, bizim tezimiz kapsamında sadece bilimi meslek edinen insanlar bağlamında söz konusu edildiği için, sıradan insanların bilme motivasyonları burada konu dışı kalmaktadır.

İkinci soru ise “Bilim alanında insan tam olarak **neyi hedefler?**” şeklinde formüle edilebilir. **Bilimin bilimsel amacı olarak metodoloji** anlayışını imleyen bu sorunun yanına başka sorular da ilave edilebilir: Örneğin genel yasalar bulmak için mi uğraşır, yoksa tekil örnekleri derinlemesine betimleyip listelemeye, kataloglamaya mı çalışır?

Metodolojiden anlaşılan bir üçüncü anlaşılma biçimi ise “**Nasıl** olur da insan herhangi bir şeyi bilebilir? Bilmek nasıl mümkün olur?” sorusu etrafında formüle edilebilecek **bilimin epistemolojik zemini olarak metodoloji** olabilir. Son olarak, “İnsan **hangi yolla** bilir? Bir şeyi bilmek için hangi yöntemlere başvurur?” soruları **bilimin yöntemi olarak metodolojiye** işaret eder. Bu bağlamda araştırma nesnesi ile empati kurup onu anlamaya mı çalıştığı, yoksa nedensel analiz denklemleri kurmaya mı odaklandığı gibi hususlar gündeme gelir.

Değinilmesi gereken bir nokta da “tartışma” kavramının ima ettiği kapsamdır. Almanca’da gerek doğrudan tartışma anlamına gelen, gerekse yakın anlamlar taşıyan çok sayıda kelime bulunmaktadır.² Biz burada **tartışmadan** belli bir dönemde, belli

² “Tartışma”yı karşılayan en yakın kelimeler olarak “**Kontroverse**”, “**Debatte**” ve “**Diskussion**” olarak tespit edilebilir. Bunlardan “**Konflikt**” çatışma, “**Streit**” kavga, “**Auseinandersetzung**” ayrışma, “**Opposition**” karşıtlık, “**Krieg**” savaş, “**Querele**” veya “**Klage**” ise çekişme anlamına gelmektedir. Bunlardan özellikle ilk üçü bilimsel tartışmaları karşılamak üzere de kullanılmaktadır.

yazarlar arasında ve belli bir mecrada yaşanan bilimsel karşıtlıkları, yazışmaları anlıyoruz. Bir de sosyolojinin “kadim” ikilikleri vardır ki bunlar çözümlenemez oldukları kadar, belli bir dönemde tartışılıp geçilmiş ya da en azından bir süreliğine karara bağlanmış ayrışmalar değildir. Yapı-fail, nitel-nicel, teori-pratik, öznel-nesnellik gibi ikilikler, **sosyolojik ayrışma eksenleri** veya **sosyolojik ikilikler** olarak isimlendirilebilir. Nitekim bunların Chris Jenks’in derlediği **Temel Sosyolojik İkilikler** kitabında ayrıntılı bir biçimde ele alındığını görüyoruz (2012 [1998]). Fakat bizim “sosyolojik tartışmalar” diyerek tezimizin kapsamına aldığımız ayrışmalar bu süreğen ve ölümsüz ikilikler değil, nispeten muvakkat olan katılımcıları ve mecraları belli tartışmalardır.

4. Zamansal Sınırlama: “1870-1914”

Dönem olarak araştırmanın başlığında da belirtildiği gibi 1870-1914 arası dönem ele alınacaktır. Uluslararası arenadan bakıldığında bu dönemin Almanya için barış içinde geçen, iktisadi ilerlemenin neredeyse hiç durmadığı bir zenginlik dönemi; bir “Belle Époque” yani bir çeşit “altın çağ” teşkil etmektedir. Bu durum hem maddi refah, hem de entelektüel zenginlik açısından geçerlidir. Öte yandan uluslararası savaşın olmayışı, nüfus artışı, nüfus hareketliliği yahut şehirleşme, sanayileşme, kapitalistleşme gibi açılardan bir istiktardan söz edilmesi mümkünse de, bu barış ve gelişmenin iç siyasette ve toplumsal düzeyde sosyal politika ve sosyolojinin gelişmesini de tetikleyecek sorunlar alttan alta kaynamaktadır. Daha 1873’te yaşanan krizle iktisadi refah; “kültür savaşı” (**Kulturkampf**), “toplumsal mesele” (**soziale Frage**), yoksulluk ve sınıfsal çatışmalarla da toplumsal barış sarsılmıştır.

Yöntem tartışması gibi sosyal bilimsel üretim sürdükçe devam eden bir konuda kesin yıl sınırları koymak fiilen imkansızsa da, özellikle Almanya’da sosyolojinin hazırlık ve kuruluş evresinin bütünü bu aralıkla ifade etmek mümkündür. Sadece siyasî-askeri tarih açısından değil entelektüel tarih açısından da bu tarihlerin sosyal bilimsel problematikler açısından ciddi birer kırılma anlamı taşıması söz konusudur. 1870’in

İngilizce’de de “**debate**”, “**dispute**”, “**controversy**” ve “**discussion**” kelimeleri en yakın karşılıklar olarak öne çıkmaktadır.

Fransa-Prusya Savaşı, 1914'ün de I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olmasının ötesinde, bu iki tarih de Almanya'nın düşünsel ortamı ve entelektüel çevrelerindeki derin ve paradigmatik birer değişmeyi ifade etmektedir.

1870-1914 döneminin seçilmesi, başlangıcının Almanya'nın Birleşmesi'ni, bitişinin ise I. Dünya Savaşı olması hasebiyle siyasî bir seçim intibarı uyandırmaktadır. Gerçekten de bu dönemleme, Kayzer İmparatorluğu yılları olarak da bilinmektedir. Fakat sosyolojinin kurulmasına giden tartışmaların belli bir istikrar içinde birikip sonuca vardırılması, 1870'lerde Schäßle ve Lilienfeld'in, 1880'lerde Gumplowicz ve Dilthey'in attığı temeller üzerinde mümkün olabilmıştır. Tabii ki geri dönük okumalar, kök arayışıyla çok daha eski tarihlere, erken modern döneme dahi göçtürülebilirler. Fakat biz sosyolojinin 1910'daki kuruluşuna takaddüm eden temel tartışmaların yakın geçmişlerinin 1870'lere kadar ulaştığını görüyoruz. Bu hususlar düşünüldüğünde aslında dönem sınırlamamızın siyasî açıdan olduğu kadar sosyolojik açıdan da anlamlı olduğu anlaşılacaktır.

1870 tarihinin başlangıç olarak seçilmesi, Almanya'nın siyasî birliğini 1871'de kazanmış olmasından ötürü değildir. 1870'ler Almanya'da sosyolojik tahayyülün belirginleşmeye başladığı, topluma ilişkin bilgiye hangi yöntemle erişileceğinin yavaş yavaş tartışma gündemine girdiği bir dönemdir. Daha önce 1848 bağlamında Marx, von Stein ve Riehl'in temsil ettiği kuşak daha belirsiz bir sosyal bilimsel faaliyet ortaya koyarken, 1870'lerle birlikte Almanya'da sosyolojik tahayyülün belirginleşmeye başladığı, topluma ilişkin bilgiye hangi yöntemle erişileceğinin yavaş yavaş tartışma gündemine girdiği görülmektedir. Nitekim kaynakça incelendiğinde, kültür, felsefe, eğitim tarihi gibi alanlardaki pek çok kaynağın bu iki tarihi birer sınır olarak aldıkları görülmektedir.³ Kısacası Alman entelektüel ortamına

³ İlgili çalışmalarda şu aralıklara rastlanmaktadır: 1871-1918, 1871-1945, 1871-1914, 1870-1913, 1858-1871, 1870-1923, 1870-1920, 1871-1918. Bkz. Mommsen 1995; Blackbourn 1998; Hamerow 1969; Mitzman 1961; Berghahn 2005; Mann 1993; Oberschall 1965; Rowold 2010; Lepsius 1981; Stark 2009; Fischer 1986; Goldberg 2010; Lee 1998; Grant 2005; Liebersohn 1988, Schaefer 1994...

ve sosyoloji düşüncesinde gerçekleşen paradigmatik değişimleri imlediği için bu başlangıç ve bitiş tarihleri seçilmiştir.⁴

D. Önem ve Fayda

Türkiye’deki sosyoloji geleneğine bakıldığında, sosyolojinin ülkemize büyük ölçüde siyasetin güdümünde bir bilim olarak Fransız sosyolojisi etkisinde girdiği, 1945 sonrası dönemde Amerikan sosyoloji ortamındaki trendlerin etkisinin belirgin hale geldiği görülmektedir. Aynı zamanda Frankofon sosyologların etkisi de kendisini devam ettirmiştir. Bu etkilere paralel olarak, söz konusu sosyoloji geleneklerine ilişkin çeviriler ve bilgilenme imkanları ortaya çıkmıştır. Alman etkisi ülkemizde özellikle felsefe alanında gözlenmiş, Alman geleneğine ilişkin gerek telif gerek çeviri eserler de yoğun olarak felsefe alanında ortaya konmuştur.⁵ Buna karşılık ülkemizde Alman sosyoloji geleneğinin etkisi de, Alman sosyoloji geleneğine ilişkin neşriyat da sınırlı olmuştur. Literatür değerlendirmesinde de görüleceği gibi, gerek daha önceki gerekse son dönemlerde parça parça Alman sosyolojisine ilişkin telif ve tercüme eserler yayımlandı ise de, bunlar Türkçe’de Alman sosyoloji geleneğini ve bu geleneğe ortaya konmuş yönetsel tartışmaların zenginliğini ülkemiz sosyoloji ortamına bütünsel bir şekilde yansıtmaktan uzaktır. Alman sosyologların sosyolojideki yöntem tartışmalarına ve Batı-içi modernite eleştirilerine yaptığı

⁴ Almanların isimlendirme tarzlarını esas alacak olursak, “1900 Civarı” da diyebilirdik. Nitekim bu “um 1900” kalıbı Almanca pek çok kitap ve makale isminde karşımıza çıkmaktadır. Krş. Kruse 1990, Lenger 2009 ilh. Hatta Alman akademisi hakkında bir kitabın İngilizce aslında dönem aralığı olarak 1890-1920 verilirken (Ringer 1992), kitabın yaklaşık on yıl sonra yapılan Almanca neşrinde “1900 Civarı” (um 1900) ifadesi tercih edilebilmektedir (krş. Ringer 2003). Bu bakış açısıyla tezimizin mekânsal ve zamansal koordinatı, içerdiği indirgemeler bir kenara bırakılırsa, kolay nüfuz edilebilmesi açısından “Almanya 1900” şeklinde özetlenebilir.

⁵ İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü’nde görev yapan Ernst von Aster (1880-1948), Nicolai Hartmann (1882-1950), Walter Kranz (1884-1960), Heinz Rudolph Heimsoeth (1886-1975) ve Hans Reichenbach (1891-1953) gibi Alman hocaların yanı sıra Takiyettin Mengüşoğlu (1908-1994), Mazhar Şevket İpşiroğlu (1908-1985), Macit Gökberk (1908-1993), Kâmiran Birand (1915-1964), Bedia Akarsu (1921-2016), İsmail Tunali (1923-2015) ve Nermi Uygur (1925-2005) Alman felsefesini Türkiye’ye tanıtan isimler olmuştur.

önemli katkılar akılda tutulduğunda, Alman sosyolojisini daha yakından tanımının Türkiye’deki sosyoloji ortamını güçlendireceği açıktır.

Türkiye’de yöntem tartışmalarına pek fazla yer verilmediğine yukarıda değinmiştik. Alman sosyal bilimlerinde yöntem tartışmalarının yoğunluğu hesaba katıldığında Almanya ilgisinin⁶ ve Alman sosyal bilimlerine yönelik çalışmaların⁷ ülkemizdeki yöntem tartışmalarını da destekleyeceği düşünülebilir. Alman sosyolojisine atıfla yöntem tartışmalarının önemine dikkat çeken birkaç isim olmuşsa da, yöntem tartışmalarını besleyecek yeterli sayıda çalışma yapılamamıştır.⁸ Alman sosyolojisinin 1870-1914 arasındaki erken dönemi de, yöntembilimsel tartışmalar açısından çok zengindir ve bu zenginlik sosyolojinin kriz dönemlerinde müracaat edilen bir birikim teşkil etmektedir. Bu anlamda bu konu üzerinde duran bir çalışma, Türkiye’deki yöntembilimsel tartışmalara katkıda bulunabilecektir.

Türkiye’de Türk modernleşmesini anlamaya dönük tecrübeler de Alman sosyolojisini ve yöntemsal birikimlerinden yeterince faydalanma imkanına sahip olamamaktadır. Hilmi Ziya Ülken bu eksikliğe şu şekilde dikkat çekmektedir (1964, 141):

“Pozitivizmin sistemli görüşü, kendi tarihimize, kendi dünyamıza istenildiği gibi nüfuz etme imkanını vermiyordu. Çünkü değerler dünyasının tabiat gibi yalnız açıklanması değil, yaşanılması, manasına girilmesi gerekiyordu. Skolastik zihniyetin soyut mefhumculuk yüzünden anlaşılmasını sağlayamadığı tarih ve değerler dünyası, şimdi de müspet zihniyetin

⁶ Almanya’nın toplumsal, siyasi, iktisadi, edebi ve entelektüel ortamı ile ilgili yazarlar arasında Mehmed Enis (1914), Celal Nuri İleri (1997/1914), Mehmet Akif Ersoy (2007/1915), Mim Adil Taylan (2008/1917), Cenap Şahabettin (2012/1918), Ahmet Haşim (2015/1933), Haldun Taner (1984), Erhan Berat Fındıklı (2009), Leyla Coşan (2009), Mustafa Gencer (2010) ve Ömer B. Albayrak (2015) gibi yazarlar anılabilir.

⁷ Ahmed Şuayb (2005) (“Niebühr” [262-272], “Ranke” [273-287] ve “Mommssen” [288-303] yazıları), Orhan Sadettin (1932) (Simmel çevirisine yazdığı önemli bir not), Hilmi Ziya Ülken (1941; 2008/1956), Macit Gökberk (1946; 1947; 1948; 1961), Kâmıran Birand (1998a/1953; 1998b/1960), Bedia Akarsu (1984), Besim Dellaloğlu (1995; 1998; 2002; 2008), Ahmet Çiğdem (2004/1997; 2008/1997), Abdurrahman Aliy (2012) ve Necmettin Doğan (2012) gibi yazarların Alman sosyal bilimlerini gündeme getiren veya ele alan çalışmalar yapmışlardır.

⁸ Doğrudan Alman sosyal bilim metodolojisini konu alan isimler tabir yerindeyse bir elin parmağını geçmez. Doğan Özlem (2012/1986; 2001/1990), Selim Çörekçi (1988); Fatih Ermiş (2003), Milay Köktürk (2006a; 2006b), Necmettin Doğan (2009) ve Muhammed Fazıl Baş (2015) bunlar arasında sayılabilir.

objektifliği ve kuruluğu yüzünden yaşanmadan, anlaşılmadan, unsurlarına irca ediliyordu. Böyle bir durumda kendi dünyamıza nüfuz için yeni bir metoda ihtiyaç vardı. Dilthey’in açtığı **manevi ilimler** ığırının **anlama metodu** bunu sağlayabilirdi. Bu noktayı **Yirminci Asır Filozofları** kitabımızda işaret etmiştik (1936). Edebiyat Fakültesi’nde Prof. von Aster ve Doçent M. Gökberk bu eğilimi derslerinde gösterdiler (1946). İktisat Fakültesi profesörlerinden Sabri Ülgener Osmanlı iktisat tarihi araştırmalarını bu metoda göre yaptı (1946-47). Fakat asıl metoda dair etraflı yayınlar olmadı. Edebiyat Fakültesi’ndeki eğilim, ders notlarında kaldı. Bu yıllarda orada yetişmiş olan Kmıran Birand, daha ilk çalışmalarından başlayarak bu metodu sevdi, doçentlik tezini ona hasretti. Sonraki çalışmalarında da kuru zihincilikten, aydınlanma görüşünden gittikçe uzaklaşmak üzere, anlama metodunu, çalışmalarının mihveri haline getirdi. (...) Eğer tarihimize ve kültürümüze nüfuz etmek, onu yaşayarak anlamak ve anlatmak isteyenler bu metodu kullanmada devam ederlerse, Kmıran Birand’ın adı daima bu ığıra bağlı olarak anılacaktır.”

Bu bağlamda, tezimizin bir diğer önemi de, Alman sosyolojisinin, özellikle de Alman sosyolojisinin kuruluş evresinde yapılan yöntemsel tartışmaların ele alınıp bunların Almanya’nın özgül şartlılarıyla hem de sonraki dönemdeki yöntemsel tartışmalarla bağının kurulmasına sağlayacağı katkıdır. Böylece bu tartışmaların bugünün Türkiye sosyolojisinde karşılaştığımız sorun ve tıkanıklıkların zmne yapabileceği katkılar için bir zemin hazırlanmış olacaktır. Ayrıca Alman modernleşmesinin ve sosyolojisinin özgüllüklerinin, gerek kavram gerekse yöntem düzeyinde diğer sosyoloji geleneklerinden farklarının araştırılması, Türkiye’de, Türkiye’nin toplumsal şartlarına ve Türk modernleşme tecrübesine uygun, Türk toplumunu kavrayabilen bir sosyolojinin geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Çalışmada ele alınan 1870-1914 dönemindeki yöntem tartışmaları, yapılıp bitirilerek karara bağlanmış tarihsel tartışmalar değil, sosyolojinin krize girdiği hemen her dönemde tekrar tekrar müracaat edilen tartışmalardır. Bu tartışmalar, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayıp etkilerini bugüne kadar sürdüren yöntem tartışmalarının da temeli mahiyetindedir. Bu durum 1960’larda yaşanan ve bir tarafta “eleştirel teori” (Horkheimer ve Adorno), diğer tarafta ise “eleştirel akılcılık” ya da “neo-pozitivizm”in (Popper ve Viyana evresi) bulunduğu “pozitivizm tartışması”nın (**Pozitivismusstreit**) isimlendirilmesinde de kendini göstermektedir. Bu tartışma hem 1890’lardaki “yöntem tartışması”nın (**Methodenstreit**) hem de 1905’lerde

gerçekleştirilen “değer yargısı tartışması”nın (**Werturteilsstreit**) devamı sayılmakta, bu sebeple “ikinci yöntem tartışması” ve “ikinci değer yargısı tartışması” olarak da isimlendirilmektedir.

Çalışmada ele alınan tartışmalar, 1960’lardaki “pozitivizm tartışması”, sosyal bilimlerde etnometodoloji ve mikrososyolojide etkinliğini koruyan anlama sosyolojisi/hermenötik tartışması, 1980’lerdeki disiplinlerarasılık tartışması gibi tartışmaların köklerini barındırmaktadır. Dolayısıyla 1870-1914 arasındaki tartışma eksenlerinin ortaya konması, II. Dünya Savaşı sonrası sosyoloji yaklaşımlarının ayırım noktalarını daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Mevcut çalışmalarda gerek Alman sosyoloji tarihinin gerekse yöntem tartışmalarının çeşitli açılardan ele alındığı fakat yöntem tartışmalarını bilgi sosyolojisi perspektifinden toplumsal bağlamlarıyla ilişkisi açısından ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmayla bu boşluk dolmuş olacaktır.

Çalışma sonucunda ulaşılan perspektif ve kavramsal araçlar yardımıyla, Türk sosyolojisinde yöntem tartışmalarının yoğunlaşmış ve azaldığı dönemleri daha geniş bir toplumsal çerçeve içinde anlamlandırmak mümkün olacaktır.

Alman modernleşmesinin ve sosyolojisinin özgüllüklerinin; gerek kavram gerekse yöntem düzeyinde diğer sosyoloji geleneklerinden farklarının araştırılması, Türkiye’de, Türkiye’nin toplumsal şartlarına ve Türk modernleşme tecrübesine uygun, Türk toplumunu kavrayabilen bir sosyolojinin geliştirilmesi çabalarına katkı sağlayacaktır.

Sosyolojideki yöntemsel tercihlerin milliyet, toplumsal sınıf-statü, entelektüel halka, bilim geleneği gibi toplumsal şartlarla nasıl bir ilişki içinde oldukları konusunda ortaya konacak yaklaşımlar, Türkiye’deki sosyoloji ortamını anlamada da bize yardımcı olabilecektir.

Çalışmada ele alınan tartışmaların, günümüz Türkiye’sinin sosyoloji ortamına yöntem tartışmalarını zenginleştirmek anlamında ne tür katkılar sunabileceğinin ortaya konması kolaylaşacaktır. Böylece ele alınan tartışmaların bugünün Türkiye sosyolojisinde karşılaştığımız teorik ve yöntemsel tıkanıklıkların çözümüne yapabileceği katkılar için bir zemin hazırlanmış olacaktır.

Doktora tezinde çalışılan alanda; Alman sosyolojisinin erken dönemindeki yöntembilimsel tartışmalara ilişkin Türkçe literatürde ciddi bir eksiklik bulunmaktadır. Bu tartışmaların mütalaasıyla Türkiye’de sosyal bilim alanındaki yöntem tartışmalarını zenginleştirmeye katkı sağlanması mümkün olacaktır. Ayrıca daha sonraki dönemlerde bu konuda ileri düzeylerde çalışma yapmak ve/veya yaptırmak için altyapı hazırlanmış olacaktır.

E. Araştırma Süreci, Sınırlılıklar ve Bölümler

Konunun ele alınışında belli ağırlık merkezleri arasında tercih yapmak bir zorunluluk olmuştur. Bu ağırlık merkezlerinden doğa bilimleri-tin bilimleri ayrımı hem daha felsefi yönelimleri olduğu hem de Türkiye’de bir düzeyde işlenmiş olduğu için biraz arka planda bırakıldı. Sosyolojik yönelimlerinin daha belirgin olması ve bizi bugünün sosyolojisine bağlayacak doneleri daha çok barındırması hasebiyle yorumlayıcı-açıklayıcı sosyoloji ayrımı ve metodolojik bireycilik üzerinde durmaya karar verildi. Fakat süreç içinde, yöntem tartışmalarını anlamanın, Alman tarihselci sosyal bilim geleneğini ve Alman sosyolojisi üzerindeki etkisini derinlemesine incelemeyi gerektirdiği fark edildi ve bu sebeple bu gelenek tezin merkezine oturmuş oldu.

Tezin kapsamının yeterince daraltılması sonucunda ortaya çıkan bir komplikasyona da bu noktada bir sınırlılık olarak değinmekte fayda var. Bazı bölümlerde sınırlı sayıda ikincil kaynakla yetinildi, bazı bölümlerde ise birincil kaynaklar yeterince analiz edilemedi. Toplamda bakıldığında, tezin pek çok bölümünün, birincil kaynaklara daha çok temas edilerek derinleştirilmesi mümkün ve gerekli görünüyor. Fakat bu tür bir girişim, “doktora tezi”nin sınırlarını aşan, ömürlük bir çalışma olarak görülebilir. Buna karşılık, yine de tezin temel sayılabilecek bölümlerinde elden geldiğince birincil kaynakların tahlil edilmesine çalışıldığı da söylenebilir.

Yöntem üzerine bir tezin kendi yöntemi üzerinde etraflıca durması kaçınılmaz olacağından, bu çalışma da öncelikle “sosyolojinin (tarihsel) sosyolojisi”nin nasıl yapılacağı hakkında yaygın uygulamaya göre uzun sayılabilecek bir bölüm ile

açılmaktadır. Burada tarihsel sosyoloji literatürü, sosyoloji tarihçiliği, felsefe tarihçiliği, bilim tarihçiliği, sanat sosyolojisi gibi alanlar taranarak “sosyolojideki yöntem tartışmalarının tarihsel bir sosyolojisi nasıl yapılabilir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Özellikle bilim tarihindeki içselci-dışsalıcı açıklama ayrımı geliştirilerek daha geçişli hale getirilmeye çalışılmış, bilimsel faaliyetin bilim-içi düşünsel etkenler, bilim-içi kurumsal etkenler, bilim-dışı ideolojik etkenler, bilim-dışı politik etkenler olmak üzere dört aşamadan/katmana odaklanan bir araştırma yardımıyla kavranması denenmiştir.

Yöntem bölümünü müteakip bu halkaları teşkil etmek üzere Almanya'nın 1870-1914 dönemindeki toplumsal zemini, akademik ortamı ve düşünsel atmosferi üzerinde durulmuştur. Böylece Alman sosyolojisinin kuruluşunda etkili olan sosyal bilimsel yöntem tartışmalarının nasıl bir topografya üzerinde neşet ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Tezin ana gövdesini teşkil eden bölüm ise kendi içinde üç alt bölüme ayrılmaktadır. İlk alt bölümde Alman sosyolojisinin kurucu tartışmalarında önemli bir konum işgal eden tarihselciliğin ana hatları ortaya konmaktadır. İkinci alt bölümde 1870-1914 arasında Alman sosyal bilim ortamında vuku bulan yöntem tartışmaları tek tek ele alınmaktadır. Üçüncü alt bölümde ise Alman sosyolojinin üç büyük kurucu isminin bu tartışmaların temel bileşenini teşkil eden tarihselcilik karşısında nasıl konumlandıkları üzerinde durulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

YÖNTEM:

SOSYOLOJİNİN SOSYOLOJİSİNİ YAPMAK

Araştırmamızın konusunu esas itibariyle **sosyoloji yöntemi** teşkil etmektedir. Bu konuyu tarihsel bir görünümü üzerinden ele aldığımız için tezimiz aynı zamanda **sosyoloji tarihi** alanına denk düşüyor. O halde çalışmamızın yöntem sorusunu şu şekilde formüle edebiliriz: Sosyoloji, (tarihsel) sosyolojik olarak nasıl ele alınabilir?

Bu soruya cevap ararken bilim tarihi, bilim felsefesi ve bilim sosyolojisi alanlarını taradık. Bilim tarihi genelde doğa bilimlerinden alınma örnekler üzerinden ilerlediği ve sosyal bilim tarihçiliği alanı görece zayıf olduğu için, doğa bilimlerinin tarihi ele alınırken geliştirilen yaklaşım ve kavramların sosyal bilimlere nasıl uyarlanabileceği hususu başlıca yöntemsel problemlerimizden biri oldu. Sosyoloji tarihçiliği alanındaki literatür de çok geniş olmadığından, psikoloji, iktisat, hukuk gibi diğer sosyal bilim disiplinlerinin tarihyazımlarına ilişkin çalışmaları da olabildiğince gözden geçirdik. Ayrıca bilgi sosyolojisi ve sanat sosyolojisi gibi alanları taradık. Böylece bu alanların sosyoloji tarihçiliğine gerek problematik ve yöntemler, gerekse kavramlar açısından nasıl katkıda bulunabileceğini tespit etmeye çalıştık.

Özetle, tezimizin **yöntem bölümünün** temel problemi, sosyoloji tarihinin tarihsel sosyolojik bir bakış açısıyla nasıl yazılacağıdır. Bu problemi etraflıca ortaya koymak için öncelikle teorik mülahazalara ve alt problematlere yer vereceğiz. Burada, sosyoloji tarihinin tarihsel sosyolojik açıdan nasıl ele alınabileceği, içselci ve dışsalcı perspektiflerin nasıl kullanılacağı, sosyoloji (tarihi)nin bugüne kadar nasıl ele alındığı hususlarına odaklanacağız. Daha sonra içselci ve dışsalcı kampları düşünsel ve maddi alt bölümlere ayırarak geliştireceğimiz dörtlü tasnifi esas almak suretiyle, tez çalışmamız boyunca bize yol gösterecek kavramsal araçları ortaya koymayı deneyeceğiz.

A. Tarihsel Sosyolojiyi Sosyoloji Tarihine Uyarlamak

“Tarihsel sosyoloji” bir sosyoloji alt branşı olarak algılandığında tarihteki toplumsal hayatın sosyolojisi olarak anlaşılabilir. Esas anlaşılma biçimi ise bir sosyoloji yöntemi olarak “tarihsel sosyoloji”dir. Buysa en geniş anlamıyla, toplumsal bir fenomenin sosyolojik analizini yaparken onun tarihsel seyrini önemsemek ve hesaba katmak şeklinde tanımlanabilir. Marx, Durkheim ve Weber’den Mannheim ve Elias’a, Mills ve Polanyi’den Bendix, Collins ve Wallerstein’a, Tilly’den Abrams ve Skocpol’e ele alınan toplumsal fenomenin tarihsel seyri içinde incelendiğini, yani yöntem olarak tarihsel sosyolojinin tercih edildiğini görürüz.⁹ 1980’lerden itibaren yeniden gündeme geldiği şekliyle “tarihsel sosyoloji literatürü” kanonuna dahil edilen sosyologlara ve eserlerine baktığımızda, kahir ekseriyetinin siyasî ve iktisadi kurumlar üzerinde durdukları, bunları karşılaştırılmalı, toplumsal ve tarihsel olarak analiz ettikleri görülmektedir. Bu da tarihsel sosyolojiyi bir bilimin tarihini yazarken nasıl kullanabileceğimiz sorusunu gündeme getirmektedir. Her ne kadar tarihsel sosyoloji, üçüncü dalga sonrası dönemde devlet ve iktisat alanının ötesine geçip (1) Elias ve Foucault’nun izindeki spor ve gıda çalışmaları, (2) feminist tarihçilerin aile ve kadın çalışmaları, (3) Durkheim Okulu mensubu Halbwachs’ın 1925 ve 1950 tarihli eserlerine dayanan kolektif hafıza çalışmaları, (4) Weberyen din ve sekülerleşme çalışmaları gibi alanlara doğru genişlese de (Kumar 2009, 399-402), bilimsel faaliyetin, sosyal bilimlerin ve nihayet sosyolojinin tarihsel sosyolojisi hakkında henüz çalışılmamıştır.

Almanya’da sosyoloji tarihi üzerine yazan başlıca çağdaş isimlerden Stephan Moebius’a göre tarihsel sosyoloji toplumu tarihsel süreci, aktörleri ve kurumlaşmaları merkeze alarak incelerken, sosyoloji tarihi sosyolojinin kendisine bakmaktadır (2004, 16). Gerçekten de tarihsel sosyoloji literatürüne baktığımızda genelde karşılaştırmalı çalışmalarla makro yapıların uzun vadeli dönüşümlerinin ele alınmaya çalışıldığı, adeta uzun vadeli ve dolaylı olarak bütünsel bir dünya tarihinin

⁹ Burada “tarihsel sosyoloji”ye kapsamlı bir şekilde değinilmemekte, sadece tarihsel sosyolojinin konu olarak sosyolojik bilimsel faaliyeti ne derece konu aldığı, “sosyolojinin sosyolojisi”ne ne kadar yaklaştığına bakılmaktadır. Tarihsel sosyolojinin konusu değil de yöntemi itibarıyla ele alınışı için tezimizin “İki Tarihsel Sosyoloji: Tarihselci Sosyoloji ve Tarihsici Sosyoloji” bölümüne bakılabilir.

hedeflendiği görülmektedir. Örneğin farklı ülkelerin siyasî sistemleri, rejim değişiklikleri/devrimleri, modernleşme tecrübeleri ve iktisadi dönüşümleri karşılaştırılmaktadır. Bunlar çoğunlukla görece kısa bir döneme ve tek tek siyasî rejim, soyluluk, ticaret, polis, askeriye, tıbbiye, spor gibi kurumlara odaklanan karşılaştırmalı ampirik çalışmalarla desteklenmiştir.

Tarihsel sosyolojiye ilişkin bir problem, karşılaştırma ile tarihsellik arasında kurulan zorunluluk ilişkisidir. Karşılaştırmalı olmak aslında tek başına bir şey söylememektedir. Benzerlik ve farklılık vurguları, politik bazı ihtiyaçlara cevap vermeye yönelik olarak artıp azalabilmektedir. Örneğin ikinci dalga tarihsel sosyoloji üzerindeki Marksizm etkisi, aslında çoğu liberal yazar için Marksist olmayan bir çizgiyi nasıl yeniden üretebilir, devam ettirebiliriz kaygısını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalarda karşılaştırma içeriğinin gerek liberal gerekse Marksist modernleşme teorilerinin kendini geliştirme çabası olarak düşünülmesi de mümkündür. Bu da İkinci Dünya Savaşı'ndaki müttefikler ve mihver devletler, Soğuk Savaş söylemindeki iki kutup, Batı medeniyeti içi ve dışı gibi farklar temelinde işleyen “karşılaştırma”nın (1) karşı tarafa mesafe koyma ve karalama yoluyla bir tür kendini teyit ya da (2) karşı tarafın benzerliklerine dikkat çekerek kendi yoluna ikna etme mekanizması olarak iş görmesi anlamına gelmektedir. Tarihsel sosyoloji literatürünün “karşılaştırmalı” oluşu, çoğu zaman yazarın ideolojisine de bağlı olarak Soğuk Savaş döneminin “iki dünya”sı arasındaki benzerliklere odaklanmakta, bu yönüyle, gerek liberal gerekse Marksist modernleşme teorilerinin geliştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Üçüncü dünya” ise kısmen ihmal edilmekte, analize dahil edildiğinde de yine çoğunlukla benzerlik vurgusu kazanabilmektedir. Bu anlamda karşılaştırmanın tarihsel sosyoloji literatüründe bilimsel olmaktan çok siyasî bir anlam kazandığı söylenebilir. Kumar da bir tarihsel sosyoloji çalışması karşılaştırmalı olmasa da, teorik yanının güçlü olabileceği, ayrıca tarihsel tekilliklere odaklanan çalışmaların da ileriki bir karşılaştırma için faydalı bilgiler sağlayabileceğini belirtmektedir (2009, 404). Nitekim hem derinlemesine analiz hem de karşılaştırmanın bir arada yapılması çabasının, çok sayıda tarihsel sosyoloji çalışmasını hem tek tek vakalara nüfuz derinliği anlamında yüzeyselleştirdiği, hem de kendisini devlet ve iktisat alanlarıyla,

makro yapılarla sınırlamaya yönelttiği söylenebilir. Dolayısıyla tarihsel sosyolojik bir çalışmanın ille de karşılaştırmalı olmasını beklemeye gerek yoktur. Karşılaştırmalı olmayan çalışmalar da eğer tarihsel analize yer veriyorlarsa, tarihsel sosyoloji çalışmaları kabul edilmeli, dışarıda bırakılmamalıdır.¹⁰

Yukarıda da değindiğimiz gibi, tarihsel sosyoloji literatürü içinde “bilimin tarihsel sosyolojisi”ne ilişkin çalışmalar oldukça sınırlıdır. Tarihsel sosyoloji literatürüne dahil edilen ve “sosyoloji tarihi çalışmaları”na en yakın sayılabilecek alanlar şunlardır:

- medeniyetler arası karşılaştırmalı sosyoloji, bilim ve felsefe çalışmaları,
- bilimsel faaliyetin tarihsel sosyolojik olarak dönemleştirilmesi,
- eğitim kurumlarının tarihsel sosyolojisi

İlkinde Raewyn Connell’in geliştirmeye çalıştığı “Güney’in teorisi” ve “dünya sosyolojisi” anlayışı, sosyal bilimlere medeniyetler arası bir karşılaştırmalı perspektif getirmeyi hedeflemektedir (2009). Randall Collins’in **Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişimin Global Teorisi** başlıklı devasa çalışması da benzer bir medeniyetler arası karşılaştırma ufkuna sahiptir (2000). Nelson da “On the shoulders of giants of the comparative historical sociology of science –in civilizational perspective” [Bilimin Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyolojisinin Devlerinin Omuzları Üstünde –Medeniyetler Arası Perspektif] başlıklı makalesinde, bilimin ve bilim yapmanın medeniyet ve medeniyetler arası ilişkiler/farklar gibi geniş bir açıdan karşılaştırmalı tarihsel analizinin aslında uzun bir mazisinin olduğunu; sadece son ikisi “bilim sosyolojisi” olarak adını koysa da, Maine (1861, 1871), Durkheim ve Mauss, Weber, genç Merton (özellikle doktora tezi)¹¹ ve Needham gibi isimlerin bu alanda önemli çalışmalar yaptıklarını vurguluyor (1974, 14). Nelson’a göre her kültürde farklı bir rasyonel - rasyonel olmayan, soyut – ampirik, teknoloji – büyü karışımı vardır. Horton’un Afrika geleneksel düşüncesi ile modern Batı bilimini

¹⁰ Bu yaklaşımımız karşılaştırmanın değerini inkar olarak anlaşılmalıdır. Tabii ki gerek benzerlik gerekse farklılıklara odaklanan karşılaştırmaların, sosyolojik analize katkıları çok büyüktür ve bilimsel ufkumuzdan nihai olarak çıkarılmaları şüphesiz yersiz olacaktır.

¹¹ Nelson, Merton’un doktora tezinin 1970 tarihli yeni baskısına yazdığı önsözde bu hususun vurgulandığını belirtmektedir (1974, 13).

karşılaştırdığı 1971 tarihli çalışmasını çok göreci bulduğunu belirten Nelson, yine de bilimin farklı toplumsal-tarihsel bağlamlarda farklılaşabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini dile getiriyor ve Needham'ın Çin bilim tarihi çalışmalarının önemine dikkat çekiyor (15).

İkinci başlığa örnek olarak Pickstone'un tıp tarihini dönemselleştirmeyi denediği "Ways of Knowing: Towards a Historical Sociology of Science, Technology and Medicine" [Bilme Yolları: Bilim, Teknoloji ve Tıbbın Tarihsel Bir Sosyolojisine Doğru] başlıklı makalesi verilebilir (1993). Buna göre, tıp bugüne dek dört dönemden geçmiştir (Pickstone 1993, 433-434):

1. Avrupa'da 18. yüzyıl sonuna kadar baskın olan, zanaat olarak elden ele geçen biyografik tıp ya da hekim bilgin tıbbı,
2. Avrupa'da 19. yüzyıl başında Paris hastanelerinde yaygınlaşan "analitik tıp",
3. Deneysel tıp,
4. Teknolojik tıp.

Üçüncü yakınsama alanı olan tarihsel eğitim sosyolojisi çalışmaları arasında yüksek öğretim hakkında olanlar, ilk ve orta öğretim hakkındakilere nispetle konumuzla daha yakından ilgilidir. Asıl olarak da üniversitelerdeki sosyal bilimsel araştırmanın tarihsel sosyolojik analizi bize daha çok veri sunmaktadır. Collins'in Amerikan yüksek öğretimine eğilen **The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification** [Diploma Toplumu: Eğitim ve Tabakalaşmanın Tarihsel Sosyolojisi] (1979) başlıklı çalışması bu başlık altında değerlendirilebilir. Bourdieu'nün **Homo Academicus**'u (1988 [1984]) ve "entelektüel alan" üzerine daha önceki çalışmaları (1969 [1966]; 1975) da bu kapsamda görülmelidir. Bu alanda önümüzdeki belki de en değerli örnekler Fritz Ringer'in 19. yüzyıl Alman "Mandarin"leri hakkındaki (1969) ve Fransız akademik kültürünü Almanya ile karşılaştırdığı (1992) çalışmalarıdır. Ringer de çalışmalarında, Bourdieu'nün "entelektüel alan" kavramına müracaat eder. Aynı durum Clark'ın Fransız akademik kültürü çalışması için de geçerlidir (1973). Lindenfeld'in 19. yüzyıl Almanya'sında devlet bilimleri hakkındaki çalışması (1997) da sosyolojik yönü ağır basan eğitim tarihi/entelektüel tarih çalışmaları arasındadır.

Tarihsel sosyoloji ile bilim sosyolojisinin veya "sosyolojinin sosyolojisi"nin mevcut ayrışıklığının, fiilî bitişmezliğinin ilginç bir ifadesi, Mills'in eseridir. Mills tarihsel

sosyolojinin II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan sosyolojisindeki ihya edicisidir ve aynı zamanda “Bilgi Sosyolojisinin Metodolojik Sonuçları” (1940), “Sosyal Patolojilerin Mesleki İdeolojisi” (1943) ve “Güçsüz İnsanlar: Entelektüelin Toplumsal İşlevi” (1945) gibi makaleleriyle bilgi sosyolojisi, bilim sosyolojisi ve sosyolojinin sosyolojisi alanlarına katkıda bulunmuştur. Fakat bu katkılar yakından incelendiğinde Mills’in bilimi ya da sosyolojiyi tarihsel bir bakış açısıyla ele almadığı görülmektedir.¹²

Tarihsel sosyoloji literatüründe mevcut bulunan **bilim-içi kurumsal alana** ilişkin çalışmalara ilaveten, yöntem açısından tarihsel sosyolojiyi esas alan bir sosyoloji tarihinin nasıl yazılacağına kafa yorduğumuzda, tarihsel sosyolojinin, araştırma konusunu ilişkisel ve karşılaştırmalı ele alma eğilimi öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda sosyoloji okullarının ilişkilerinin masaya yatırılmaları gerek teorik ve yöntemsel gerekse kurumsal açıdan karşılaştırılmaları tarihsel-sosyolojik bir sosyoloji tarihçiliğinin muhtemel yönelimleri olarak tespit edilebilir. Tartışma merkezli bir sosyoloji tarihçiliğinin bu tarihsel-sosyolojik temayülleri doğallığında içereceği de kolaylıkla tahmin edilebilir.

B. Sosyoloji Tarihçiliğinde Stratejiler: Biyografi, Okul, Tartışma

Sosyoloji tarihçiliği alanındaki tartışmalar özellikle 1970’lerden bu yana yoğunlaşmış ve yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Sosyoloji tarihinin nasıl yazılacağına odaklanan sosyoloji tarihçiliği (tarih metodolojisi, *historiography*); genel tarihçilik, bilim tarihi, bilim felsefesi ve bilim sosyolojisinin kesiştiği bir konumda bulunmakta ve bu alanlarda sosyal bilimlere, daha özelde ise sosyolojiye yönelen ilginin azlığı nedeniyle, ihtiyaç duyduğu araştırmacı tevecçühüne erişmemektedir. Sosyolojinin belki en özdeşünümsel sosyal bilim olması gerekirken, sosyoloji tarihine ve “sosyolojinin sosyolojisi”ne gösterilen ilginin doğa bilimlerinin bile gerisinde kalması ilginçtir. Üstelik bu durum sadece ülkemizde değil dünya çapında geçerli bir fenomendir. Yine de Amerika’da Tiryakian, Almanya’da Lepenies ve Fransa’da

¹² Mills’in “sosyolojinin sosyolojisi”ne katkısı için bkz. Ögütte 2005. Yine Mills’i tarihsel bağlamı içinde değerlendiren kapsamlı bir çalışma için bkz. Bostan 2012.

Bourdieu gibi isimlerin çabalarıyla bu alan belli bir çalışma hacmine ulaşmış ve görünürlük kazanmıştır. Bu bağlamda içsel ve dışsal etkenlerin sosyoloji tarihi yazılırken açıklamaya dahil edilme biçimleri; paradigma kavramını sosyoloji tarihine uygulama çabaları; okul merkezli, belli sosyoloji yaklaşımlarının branşlarının tarihine odaklanan ve bazı kavramların tarihini aydınlatmaya çalışan sosyoloji tarihyazım girişimleri öne çıkmaktadır. Sosyoloji tarihi yazılırken bazı örneklerde komşu disiplinlerle ve doğa bilimleriyle etkileşimi de incelenmekte, böylece sosyal bilimler alanına ilişkin daha bütünsel bir tarih anlatısı kurmak hedeflenmektedir. Bu kapsayıcı eğilimin yanı sıra; otobiyografi, biyografi ve hatıratlar üzerinden bir sosyoloji tarihi inşa etmek şeklinde daha derinlemesine ve mikro analize müracaat eden çağdaş eğilimler de mevcuttur. Millî sosyoloji geleneklerinin oluşum ve şekillenişleri sosyoloji tarihçiliğinin başından beri ilgi duyulan bir konu olsa da, son dönemde millî sosyolojiler arası bireysel ve kurumsal etkileşimler ve belli sosyologların farklı ulusal sosyoloji bağlamlarında alımlanışları üzerinde daha yoğun olarak durulmaktadır.

1970'lerden bu yana sosyolojinin temel ilgi alanlarından birini teşkil eden "sosyolojinin sosyolojisi" alanındaki önemli çalışmalardan biri olan Tiryakian'ın **The Phenomenon of Sociology: A Reader in the Sociology of Sociology** [Sosyoloji Fenomeni: Sosyolojinin Sosyolojisi İçin Bir Okuma Kitabı] başlıklı derlemesine (1971) bakıldığında, kitabın üç bölümden oluştuğu görülmektedir: 1. "Sosyolojinin Toplumsal Ortamı": Bu bölümdeki yazılarda sosyolojinin ortaya çıkışını tetikleyen toplumsal, siyasî ve iktisadi etkenler incelenmekte; örneğin Fransız İhtilali'nin rolü; Amerika, Almanya, Güney Amerika, Sovyetler Birliği gibi ülkelerde sosyolojinin gelişmesi; toplumla sosyolojinin ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Bunlar dışsal ve maddi etkenler olarak görülebilir. 2. "Sosyoloji, Değerler ve İdeolojiler": Bu bölümde sosyologların zihniyetleri, sosyologların sınıfsal kökenleri bağlamında ideolojileri gibi konular üzerinde duran yazılar yer almaktadır. Bunlar da dışsal ve düşünsel etkenler olarak görülebilir. 3. "Sosyolojinin İçsel Yapıları": Bu bölüm ise sosyolojiyi etkileyen bilim-içi etkenler üzerinde durmaktadır. Sosyoloji mesleğinin örgütlenmesi gibi konuların yanı sıra bilimsel

içeriğin oluşumu ve kelime dağarcığı gibi konular da ele alınmaktadır. İşte bunlar da içsel düşünsel ve sosyal etkenler olarak görülebilir.

Kuhn'u sürdürme iddiasıyla yola çıkan Tiryakian'a göre sosyolojide değişme, ampirik keşiflerin ve onları kuşatan yeni teorilerin ortaya çıkması şeklinde olmaz. Sosyolojideki değişme kesikli ve süreksizdir; az sayıda "büyük okul"un getirdiği yeniliklerin sonucudur. Okullarla ilgili olarak Tiryakian'ın önemli bir vurgusu; yeni bir okul teşkili açısından; yöntemsel yenilik, ampirik gözlem ve teorik model arasında en çok yöntemsel yeniliğin önemli ve merkezî olduğudur. Tiryakian'a göre yeni bir metodoloji, herkesi yeni bir teori veya gözlemden daha çok ilgilendirir (1979, 211). Bu da aslında teori merkezli bir sosyoloji tarihinden çok, yöntem merkezli bir sosyoloji tarihçiliğini gündeme getirir.

Başka bir açıdan bakıldığında, sosyolojide üç unsur bulunmaktadır: (1) Bireyler topluluğu ya da bilimsel cemaat, (2) Yöntem, teori, kavram ve teknikleri içeren bir düşünceler sistemi, bir öğretisi, paradigma (3) Farklılaşmış yapılardan, müesses eğitim tarzlarından, (dergi, konferans gibi) entegrasyon vasıtalarından ve çok sayıda entelektüel unsurdan (teori, yöntem, kavram vs.) oluşan bir meslek, bir kurumdur. Tiryakian, Shils'in 1970 tarihli "Sosyoloji Tarihinde Gelenek, Ekoloji ve Kurum" makalesinde düşünce ve devleri bir kenara bırakıp düşünce ve bireyin etkileştiği kurumsal yapılara odaklanmasını övgüyle anar (1979, 215). Shils bu makalesinde bir sosyoloğun sosyoloji üzerindeki etkisini, entelektüel öneminden ziyade bulunduğu kurumsal desteğin belirlediğini savunmakta ve Mannheim'in daha önemli olmasına rağmen Almanya ve Amerika'da Horkheimer kadar kurumsal destek bulamadığı için disiplin üzerinde daha az etkili olduğunu belirtmektedir (1970, 773-777'den akt. Tiryakian 1979, 215). Kurumsal destek kıstasını kişi bazından ülke bazına doğru genişlettiğimizde, Batı'da iktisadi gelişmenin (sanayileşme), sömürge ülkelerinde ise siyasî gelişmenin (sömürgeciliğin hangi aşamasında bulunduğu), sosyolojiye sağlanacak kurumsal desteği etkilediği söylenebilir (Tiryakian 1979, 215).

Tiryakian ayrıca sosyoloji öğretiminin de şimdiye kadar yapıldığı gibi kronolojik olarak isimler üzerinden giden "büyük adam tarihi" ya da eylem, yabancılaşma, statü gibi belli sosyolojik anahtar kavramların tarihteki izini süren "entelektüel tarih" şeklinde değil (1979, 213); okullar etrafında yapılmasının daha kolay olacağını

savunur. Buna göre, ders kitapları da okullara göre düzenlenmelidir. Örneğin sosyolojinin kurucusu olarak bilinen Comte’u, “Saint-Simon Okulu”nun bir takipçisi olarak öğretmek daha kolaydır. Üstelik, böylece öğrencilerin dikkati, tek tek sosyologlara değil, sosyologlar arası ilişkilere, toplumsal-mekansal bağlarla ilişkilerine, hatta giderek okullar ve ülkeler arası ilişkilere yönelecektir (Tiryakian 2006, 1, 5).

Kaesler de şimdiye kadarki sosyoloji tarihi yazma girişimlerini altı grup altında toplar (1984, 105 vd.):

1. Klasikler tarihi: Aron, Coser, Fletcher, Freund
2. Okullar tarihi: Eisenstadt/Curelaru, Eisermann
3. Düşünce tarihi: Barnes, Klages, Szacki, Zeitlin
4. Bilim tarihi: Bendix, Shils, Matthes, Schad
5. Odaklı tarih: von Wiese, Barnes/Becker, Lukács, Gouldner, Bock
6. Ortam tarihi: Bramson, Nisbet

Vandenberghe ise sosyolojik düşünce tarihine yaklaşmanın dört yoluna atıf yapar (2016, 51):

1. Düşünürleri merkeze almak: Temel örneği Aron’un 1967’de yayımladığı **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri** kitabıdır.
2. Sistem, ekol ve doktrinleri merkeze almak: Martindale’in 1961 tarihli **The Nature and Types of Sociological Theory** [Sosyolojik Teorinin Özellikleri ve Tipleri] bu yaklaşıma örnek olarak verilir.
3. Teorik sistemlerin bileşenlerini teşkil eden, Lovejoy’un deyimıyla “birim fikir”leri merkeze almak: Nisbet’in 1966 tarihli **Sosyolojik Düşünce Geleneği** kitabında bu yaklaşım görülmektedir.
4. Sosyolojik teorilerin ideolojik ve felsefi varsayımlarını merkeze almak: Jeffrey Alexander’in 1982-1983 tarihli 4 ciltlik **Theoretical Logic in Sociology** [Sosyolojide Teorik Mantık] çalışması buna örnek olarak verilebilir.

Bizatihi Kaesler’in çalışması da, her ne kadar alt başlığı “Bir Bilim Sosyolojisi Araştırması” şeklinde olsa bile, aynı zamanda “tarihsel-sosyolojik bir analiz”dir (1984, 85). Önce DGS (Alman Sosyoloji Derneği, **Deutsche Gesellschaft für Soziologie**)’nin düzenlediği “Sosyoloji Günleri” toplantıları üzerinden sosyologları tespit eden Kaesler, sosyolojinin Almanya’da teşekkül evresini, (1) bilim-içi sosyal çerçeve (çekirdek, iç halka, dış halka ve çevre), (2) bilim-içi düşünsel çerçeve/yapı (doğa bilimsel, sosyal bilimsel ve kültür bilimsel sosyoloji temayülleri) ve (3) bilim-

dışı toplumsal ortam (**Milieu**) (sınıf, din, siyasî ideoloji, kuşak, kolektif hafıza) ve (4) bu üç unsurun etkileşimi üzerinden ele alır.

Çağdaş eğilimlerden biri de sosyolojiyi tartışmalar üzerinden okumaktır. Kneer ve Moebius, 2010 yılında derledikleri **Sosyolojik Tartışmalar** kitabına yazdıkları önsözde tartışma merkezli sosyoloji tarihi yazmayı yeni ve makbul bir trend olarak nitelemektedirler. Tartışmalar söz konusu olduğunda, Simmel'in çatışmaların sadece yıkıcı değil yapıcı güç içerdikleri vurgusunu hatırlamak kaçınılmazdır. Simmel'e göre çatışma hem çatışan tarafları bir araya getirir, hem de çatışan grupların kimliklerini sağlamlaştırarak onları istikrarlı kılar. Aynı şekilde sosyal bilimsel tartışmalar da sosyoloji okullarının kendi içlerindeki grup aidiyetlerini güçlendirir (Kneer ve Moebius 2010, 7). Ayrıca bir tarafında sosyoloji yanlılarının, karşı tarafta ise diğer disiplinlerden gelen sosyoloji karşıtlarının bulunduğu tartışmalar, ister istemez sosyoloji yanlılarının grup kimliğini pekiştirerek sosyolojinin kurumlaşmasına katkıda bulunurlar.

Fakat asıl katkı, tarafların kendi içlerinde netleşmesi değil, tartışmanın karşıt taraflarının birlikte sahip oldukları ortak zeminin pekişmesi, birlikte teşkil ettikleri bütünün sağlanmasıdır. Bu anlamda sosyoloji, kimliğini ne ortak bir soru sorma biçiminden (**Fragestellung**), ne ortak bir paradigmadan, ne de çözülen bir paradigmanın takipçisi olmaktan alıyor. Buna karşılık sosyoloji birbiriyle ilişki kurmadan yan yana duran farklı bakış, kavrayış ve okullardan oluştuğu da söylenemez. Bilakis sosyolojide farklı kavramsal, teorik ve yöntemsel konular arası ilişkiler çok yoğundur. Disiplin içi ayrışmalar merkezî bir rol oynar. Bu anlamda tartışmalar, sosyolojide baştan öngörülemeyen bir dinamiği açığa çıkarır ve Simmel'in kullandığı anlamda kalıcı bir birleştirme etkisi yaparlar (Kneer ve Moebius 2010, 7). Sosyoloji sahasındaki millî gelenekler yahut okullar da kendi kuruluş tartışmaları tarafından biçimlendirmekte, bu tartışmalara göre birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu anlamda sosyolojik tartışmaların, bilimsel gruplaşmaların oluşması açısından son derece şekillendirici bir işlevi vardır.

Sosyolojinin, bir disiplin olarak kimliğini bir dizi temel teorik ve yöntemsel tartışmaya borçlu olduğu söylenebilir. Disiplin içi tartışmalar, dikkat yoğunluğunu belli bir seviyede tutmaya ve disiplin mensuplarının özdeşünümünü artırıcı bir işlev

üstleniyor. Sosyolojinin canlı bir çatışma kültürüne sahip olması ve sosyoloji alanındaki tartışmaların çokluğu, bazı yazarlar tarafından disiplinin bilimsel olmayışının ve zayıflığının işareti olarak görülse de, diğer taraftan bakıldığında, disiplininin sağlamlığının delili olarak da değerlendirilebilir. Tartışma sosyoloji için bir istisna veya bir an önce çözümleri gereken birer sorun olmaktan çok, sosyolojinin süreğen hali olarak görülmelidir (Kneer ve Moebius 2010, 8). Bu anlamda sosyoloji bir “normal bilim” bilimi değil bir “devrim” ya da “kriz” bilimi olarak görülmesi daha yerinde olacaktır. İşte bu krize alışıklığı sayesinde sosyoloji, tek paradigmatlı doğa bilimlerindeki normal bilim dönemlerinin özdüşünüm seviyesi düşük bilimselliğine ve **katı/kırılğan sağlamlığına** değil; bünyesindeki araştırma programlarının, araştırma alanlarının, bilgi üretme stratejilerinin birden fazla olmasından kaynaklanan her zaman faal, uyanık, zinde ve **esnek bir sağlamlığa** sahiptir.

Kneer ve Moebius’a göre geleneksel sosyoloji tarihçiliği tartışmaları sosyoloji sahasındaki bilimsel etkinlik içinde, mutabakata dayalı uzun işbirliği dönemleri arasına sıkışan kısa aralıklar olarak görmeye yatkındır. Halbuki tartışmalar giderek sosyoloji disiplininin süreğen bir niteliği olarak kabul görmekte ve buna mukabil, sosyoloji tarihinde de tartışma merkezli okumalar giderek yaygınlaşmaktadır (2010, 8). Tartışmalar, sosyoloji biliminin kuruluşundaki rolleri açısından ikiye ayrılabilir. İlk grup, yöntem tartışması (**Methodenstreit**), değer yargısı tartışması (**Werturteilsstreit**), bilgi sosyolojisi gibi kurucu tartışmalardır. Buna mukabil, metodolojik bütüncülükle metodolojik bireycilik, anlama ile açıklama, nitel ile nicel, betimleyici ve eleştirel sosyoloji anlayışları arasındaki çatışmalar sosyoloji tarihini boydan boya kat etmektedirler (Kneer ve Moebius 2010, 8). Belli dönem ve mecralarda ortaya çıkmış **tartışmalar** olmaktan çok sürekli bir nitelik arz eden **çatışma** veya **ayrışmalar**dır. Bu anlamda bir yanda belli kitap, dergi, konferans ve buluşmalarda vuku bulan, süre açısından sınırlı **tartışmalar**; diğer yanda ise uzun süren ölümsüz sosyolojik **ikilikler** vardır. Sosyoloji tarihçiliği söz konusu olduğunda son dönemde gerek **muvakkat tartışmaların** gerekse **süreğen ikiliklerin** teveccüh gördüğü söylenebilir. Bizim tez çalışmamızın ilgisi muvakkat tartışmalarla sınırlanmıştır.

C. Felsefe Tarihçiliğinde Stratejiler: Kavram, Fikir, Problem, Tartışma

Sosyoloji tarihçiliğinin “bugünden tarihe bakış” bağlamında faydalanabileceği daha spesifik disiplinler, siyasî ve sosyal tarihsel olaylardan ziyade, manevi olayların tarihine ilişkin yaklaşımlar olacaktır. Özellikle de felsefe tarihçiliği alanında ortaya konmuş stratejileri gözden geçirmek, yöntemsel araçlarımızı geliştirirken işimize yarayacaktır. Bu yaklaşımlar genelde ya kavram, fikir ve problem tarihi anlayışlarında olduğu gibi idealizmle bağlam-merkezlilik; ya da “tartışma tarihi” örneğinde olduğu gibi tarih-merkezlilikle bugün-merkezlilik arasındaki ayrımın üzerinde konumlanmaktadır.

1. İdealizmle Bağlam-Merkezlilik Arasında Kavram, Fikir, Problem Tarihi

“Kavram tarihi” (**Begriffsgeschichte**) kelimesi ilk kez Hegel’in 1820’lerde Berlin Üniversitesi’nde verdiği “Felsefe Tarihi” derslerinde geçse de, Hegel’in felsefe tarihçiliğinde sınırlı, kısmi ve tali bir işlevi vardır (Sgarbi 2010, 185). Kavramı ilk kez tanımlayıp bir araştırma programı yahut bir felsefe tarihyazım stratejisi haline getiren Gustav Teichmüller’in (1832-1888) 1874 tarihli tanımına göre “bir kavramın tarih boyunca geçirdiği anlam dönüşümlerini tam ve eleştirel bir şekilde araştırmak” anlamına gelir (Meier 1971, 802). Kavram tarihini merkeze almak çoğu zaman, belli kavramların insanlık tarihinin başından sonuna kadar var olduğunu ve olacağını savunmayı içerir. Kavramlar adeta, bugün ile dün arasındaki bağlantıyı kuran vasıtalar olarak görülür. Bu anlamda kavram tarihi de bir kavramın ideal özünün tarihteki tezahürlerine bakar. İdealist zamanüstü, ezeli ve ebedi kavram anlayışı, kavramları tarihsel metinlerdeki bağlamlarından koparılma riski yüksektir. En azından bir artzamanlı tezahürler silsilesinin bir parçası olarak okunması söz konusu olacaktır.

Bu **idealist kavram tarihi yaklaşımından** farklı olarak, bir de **tarihsel bağlam merkezli kavramsal tarih anlayışı**¹³ daha vardır. Reinhard Koselleck’le (1923-2006) özdeşleştirilen bu yaklaşım, bir felsefe tarihyazım stratejisi olmaktan ziyade, genel anlamda bir tarihyazım anlayışını ifade eder. Temel iddiası, tarihsel bir olayı, gazete, dergi vb. metinlerde yaygın olarak kullanılan siyasî, toplumsal ve iktisadi kavramlardan yola çıkarak yeniden inşa etmektir (Sgarbi 2011, 71). Tarihsel gerçekliğin dönemsel kavramlar ağının içinden inşasını savunması açısından Lucien Febvre’in (1878-1956) “zihniyet tarihi”ne benzetilebilir.

Benzer bir tarihsel idealizm-bağlam merkezlilik ayrımını Arthur Oncken Lovejoy tarafından 1936’da formüle edilen “fikirler tarihi” (**history of ideas, Ideengeschichte**) alanında da görüyoruz. Alanın kurucusu Lovejoy’un “birim-fikir” (**unit-idea**) düşüncesine göre birim-fikirler, tarih boyunca zamanın akışı içinde anlam farklılaşmaları yaşasa da özünde aynı kalır. Fikirler tarihinin amacı, bu tür birim fikirleri tespit etmek ve ortaya çıkışlarıyla seyirlerini ortaya koymaktır (Sgarbi 2011, 73). Bu yaklaşım, Teichmüller’in yukarıda değindiğimiz idealist “kavram tarihi” yaklaşımına benzetilebilir. Nitekim İngiliz düşünce tarihçisi Quentin Skinner, “birim-fikir” yaklaşımını, fikirlere tarihsel bağlamlarından bağımsız ezeli bir varlık ve hayatiyet atfettiği için eleştirmektedir (1969, 35). Skinner’a göre siyasî, ahlakî, toplumsal gerçeklik alanında birim fikirler ya da ezeli sorunlar yoktur. “Fikirler tarihi” geçmişe bütün ve tutarlı teorik doktrin setleri arayarak bakarken, Skinner’ın karşı çıkışına denk düşen “entelektüel tarih” (**intellectual history**) geleneği bağlama, dilsel eyleme ve failerin kendilerini temsil ediş biçimlerine odaklanır (Sgarbi 2008, 110). Kısacası Koselleck ve Febvre gibi Skinner da, dönemsel bağlama, özellikle de dilsel bağlamına dikkat çekerler.¹⁴

Almanların felsefe tarihyazım stratejilerinden biri de “problem tarihi” (**Problemggeschichte**) yaklaşımıdır. İlk kez Windelband tarafından 1892’de kullanılan kavram Eisler tarafından 1897 ve 1899 tarihli çalışmalarında da ele

¹³ Bu yaklaşımı İngilizce’deki “history of concepts”ten farklı olan “conceptual history” teriminden hareketle Türkçe’ye “kavramsal tarih” olarak çevirmek daha uygun görünmektedir.

¹⁴ Bu noktada, idealist yaklaşımın zıt kutbu olarak düşüncelerin (dilsel, görsel, entelektüel, kültürel vb.) maddi bağlama indirgenmesi tehlikesine karşı dikkatli olmak gerekmektedir.

alınmıştır.¹⁵ Kavramın detaylı bir şekilde tanımlanması ise Nicolai Hartmann tarafından 1909 yılında yapıldı.¹⁶ Bu çalışmaların başlıkları bile problem ve kavram terimlerinin aslında ne kadar iç içe tanımlandığını göstermektedir. Bu idealist yaklaşımın asıl dayanağı sayılan Platon'a göre kavramlar, ezeli ve ebedi problemlerin indirgenmiş hallerinden başka bir şey değildir ve problemler de tarihi mümkün kılan aşkın şartlardır (Sgarbi 2011, 74-75).

Gadamer 1960'larda yürüttüğü "Kavramların Tarihi" projesinde¹⁷ kavramların ezeli ve ebedi olduğu fikrine karşı çıkmış ve çağdan çağa gösterdikleri değişkenliğe dikkat çekmiştir¹⁸ (Sgarbi 2008, 109). Gadamer, Hartmann'ın problem tanımına karşı çıkararak felsefi problem olmanın şartını metafizik bir temelde aramak yerine daha pratik bir sahada bulmakta ve çözülemezlik olarak formüle etmektedir. Gadamer'e göre bir felsefi problem o kadar geniş ve temel olmalıdır ki, sınırsız sayıda yeniden formülasyona müsaade etmelidir. Bu kapsamda problem, nihai formülasyonu hiçbir zaman yapılamayan bir soru olarak düşünülmelidir. Wittgenstein ise kelimelerle formülasyonu yapılamayan bir sorunun var sayılmayacağını, formüle edilebilen bir sorunun ise cevapsız kalamayacağını, çözümsüz bir problemden söz edilemeyeceğini savunarak bu fikre karşı çıkar. İdealist görüş ise "problem"i, dilin bir **a priori**si olarak görür (Sgarbi 2011, 74-75).

Buraya kadarki yaklaşımları kısaca değerlendirmek gerekirse, felsefe tarihçiliği alanında bir yanda idealist bir yanda ise sosyolojik/hermenötik yaklaşımı

¹⁵ Burada sözü edilen çalışmalar, Wilhelm Windelband'ın 1892 tarihli "Felsefe Tarihi" (**Geschichte der Philosophie**) kitabı (alt başlığı: "Problemlerin ve Çözümleri İçin Ortaya Atılan Kavramların Tarihi", **Geschichte der Probleme und der zu ihrer Lösung erzeugten Begriffe**); Rudolf Eisler'in 1897 tarihli "Felsefeye Giriş: Felsefenin Temel Problemleri ve Çözüm Denemeleri" (**Einführung in die Philosophie: Eine Übersicht der Grundprobleme der Philosophie und ihrer wichtigsten Lösungsversuche**) kitabı ve 1899 tarihli sözlüğüdür.

¹⁶ Söz konusu çalışma **Kant-Studien**'de çıkan "Felsefe Tarihinin Yöntemine Dair" (**Zur Methode der Philosophiegeschichte**) başlıklı makedir.

¹⁷ Bu çalışma Almanya'nın TÜBİTAK'ı sayılabilecek DFG'nin (Alman Araştırma Kurumu, **Deutsche Forschungsgemeinschaft**) desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

¹⁸ Gadamer'in **Hakikat ve Yöntem**'inin ilk bölümü de nitekim Avrupa medeniyetinin bazı temel kavramlarının derinlemesine analizi niteliğindedir (Sgarbi 2008, 109).

görüyoruz.¹⁹ İlk yaklaşım, problemleri **a priori** ve ezeli-ebedi görmektedir. Bu görüş kabul edilecek olursa, problemleri merkeze alan bir tarih, başka bir şey yapmasına gerek kalmaksızın, anakronizm veya arkaizmden korunmuş olur. Çünkü problem dün ne kadar canlı ve ilginçse bugün de o kadar canlı ve ilginçtir. Peki nelerin, hangi konu ve kavramların “problem” olduğuna nasıl karar vereceğiz? Bu görüşü takip edecek olursak, bu kararı **a priori** olarak, içinde bulunduğumuz zaman ve zeminden bağımsız olarak verebilmemiz gerekiyor.

Fakat bu idealist varsayım kabul edilmediğinde, problem tarihi, bugün bize problem olarak görünen bir hususun tarihte geriye doğru takibi anlamına gelecektir. Tematik tarihten farklı olarak, bugün problem addedilmesinden söz edebiliriz. Fakat tarihte de problem addedilip addedilmediği konusu, bakışın bu haliyle, odağın dışında kalmaktadır. Demek ki bugünkü konumumuzdan hareketle problem olarak gördüğümüz bir hususu²⁰ geriye doğru takip yukarıda işaret ettiğimiz arkaizm tehlikesini ortadan kaldırıyor da, anakronizm tehlikesi aşılmış olmamaktadır.

2. Tarih-Merkezlilikle Bugün-Merkezlilik Arasında Tartışma Tarihi

Beiser, felsefe tarihçiliğinde karşılıklı duran iki tehlikeye dikkat çekiyor: İlk tehlike **arkaizm** yani tarihi sırf tarihin kendisi için okumak, antikacılık (**antiquarianism**), tarih için tarih, geçmişteki önem sıralamalarını aynen sürdürmek... Bugün açısından felsefi motivasyondan yoksun, kendini tarihe bırakmış, bugünle bağını koparmış, yola çıkış sebebini unutmuş bir felsefe tarihi... İkinci tehlike ise **anakronizm** yani geçmişte olanları bugünkü ilgilerimize, sorunlarımıza, önceliklerimize göre okumak.²¹ Beiser **After Hegel** [Hegel'den Sonra] başlıklı felsefe tarihi kitabının

¹⁹ Windelband, Eisler, Hartmann, Lovejoy ve Teichmüller gibi isimler ilk cephede yer alırken Gadamer, Koselleck ve Skinner de karşı cephede konumlanmaktadır.

²⁰ Tabii bu noktada da, aynı yukarıda tartışmalar için söylediğimiz gibi, bugün bulunduğumuz konumun bilincinde olmamız ve buna göre hangi problemlerin bugün niçin mevcut olduklarını açıkça delillendirebilmemiz gerekmektedir.

²¹ Fransız bilim tarihçisi Alexandre Koyré (1892-1964) bilim tarihi alanında bugün merkezli ilgiyi “liberal, yenilikçi” (**Whig**) olarak isimlendirmekte ve Comte’un pozitivist tedrici ilerleme ve birikme görüşüyle ilişkilendirmektedir. Bu görüşe mensup bilim tarihçileri bugünün tepesinden geçmişe baktıklarında, geçmiş keyfince organize eder ve bugünkü görüşlerin embriyo hallerini görürler. İlerleme aradıkları için benzerliğe odaklanır, geçmişe kök veya belirti arayan bir bakışla yönelir.

“Yöntem” bölümünde bu ikilemi, felsefecileri veya konuları değil, tartışmaları merkeze alarak aşmayı öneriyor. Bu tartışmaların bugünkü sorunları da ilgilendirdiğini, dolayısıyla bu yaklaşımın hem arkaizm hem de anakronizm tehlikesini bertaraf ettiğini savunuyor (Beiser 2014b, 13).

Beiser’in bu yöntemsal iddiası üzerinde biraz durmakta yarar var. Tartışma demek, en az iki yazar arasında yaşanan bir anlaşmazlık demektir ki bu da tarihte en az iki kişinin o problemi önemseydiğini gösterir. Tabii tartışmalar genelde iki kişiyle sınırlı kalmıyor, o iki kişinin dahil oldukları gruplarda yer alan diğer isimlerin, bazen üçüncü grupların ve farklı disiplinlerden bilim adamlarının da katıldığı tarihsel olgular olarak karşımıza çıkıyor.

Fakat tarihte gördüğü ilgi ne kadar büyük olursa olsun, tarihte yaşanmış bir tartışmanın otomatik olarak bugünü ilgilendirdiğini savunmak mümkün görünmemektedir. Nitekim tarihte kalmış tartışmalar da olabilmektedir. Tarihteki bütün tartışmalar bugünü ilgilendiriyor, bugün güncelliğini koruyor mudur? Bizce tarihteki bir tartışmanın bugün için anlamını korumasının ölçüsü, bugünde saklıdır. Dolayısıyla yapılacak şey; geçmişteki tartışmaların hepsini, herhangi birini ya da tarihte en çok önemseneni ele almaktan ziyade; bugün için önemini koruduğunu düşündüğümüz tartışmaları seçmek olmalıdır. Böylece, bir problemin tarihte tartışılmış olması, tarihte önemli addedilmiş olması şartını garantilemekte, bizi anakronizm tehlikesinden, tarihin özgün dünyasında önemsenmemiş bir hususa önem atfetmekten korumaktadır. Yaptığımız seçme ise, bugün için önemli ve güncel olma şartını garantilemektedir.

Ayrıca felsefe tarihçisi, felsefecileri veya konuları ele alırken odağını kolaylıkla kaybedip hareket noktasını unutabilir, kendini tarihe bırakabilir. Veyahut aynı şekilde bir felsefeciyi yahut konuyu bağlamından kolayca koparıp bugüne ait anlam dünyasının içine yerleştirmeye teşebbüs edebilir. Fakat tartışma hem bilimsel çatışmalarını dolayısıyla kendi anlam yükünü içinde taşıması, hem de hacim olarak

Koyré’a göre bu görüş II. Dünya Savaşı sonrasında yıkılmıştır. O dün de bugünü görmek yerine zihinsel dönüşümlere odaklanır. Geçmişin kendi çerçevesini ve kavramlarını inceler. Başarıya değil “hata”lara odaklanmayı, yeni teorilerin dayanaklarını görmeyi sağladığı gerekçesiyle daha yararlı bulur (Stump 2001, 244). Bu yaklaşımlar postmodern tarih anlayışı ile karşılaştırılabilir.

görece büyük bir bütünlük teşkil etmesi sayesinde, tek bir felsefeci ya da konu gibi bugünde kurulan hikayeye sorunsuzca monte edilmesi kolay olmaz. Öbür yandan da, çatışma dolayısıyla sürekli anlamı ve tarafları gündemde tutarak, bugün ile bağlantı kurmayı kolaylaştırır. Adeta felsefe tarihçisini bugün de devam eden çeşitli sorunların bugünkü karşılıklarıyla ilişkilendirmeye zorlar.

Beiser ayrıca tartışmaları merkeze almanın, bugün unutulmuş ama tartışmalarda önemli rol oynamış isimleri de hatırlamaya ve öğrenmeye yaradığını dile getiriyor. Beiser'e göre böylece ikincil literatürde adı anılmayan pek çok ismin, bizi bugün de ilgilendiren problemler hakkında geliştirdikleri ilginç ve önemli argümanlardan haberdar oluyoruz (2014b, 13).

“Tartışma tarihi” yaklaşımının bir başka yararı da, bir tartışmayı incelemek suretiyle, bilim dünyasındaki gruplaşmaları ve ilişkileri görmeyi kolaylaştırmasıdır. Bu durum, Bourdieu'nün “entelektüel alan” analizindeki bir vurgunun gerçekleşmesini; düşüncelerin konumsal ve ilişkisel içerimlerinin layığıyla ele alınmasını da destekleyecektir. Bourdieu'ye göre bir entelektüel alandaki görüşler, ancak diğer görüşler karşısındaki **muhafif** ya da **tamamlayıcı** konumları da hesaba katılarak tanımlanabilir (Ringer 1992, 5). Tartışma tarihi işte bu temel ilişkisellik ve konumsallık şartını otomatik olarak yerine getirmektedir. Böylece tartışmalar, bir dönemle ilişkilendirilip onu derinlemesine anlamak için, hem dikey olarak zaman içinde hem de yatay olarak mekan içinde, elverişli bir odak noktası, kerteriz, çapa işlevi görmektedir.

Tartışmaların bir başka önemi de tartışmada karşı karşıya gelen konumların özdeşünümelliğine yaptıkları katkıdır. Foucault “düşünce tarihi”ni (**history of thought**) “fikirler tarihi” (**history of ideas**) ile “zihniyet tarihi” (**history of mentalities**) yaklaşımlarından ayırırken, bu hususun altını çizmektedir. Foucault'ya göre temsil sistemlerini inceleyen “fikirler tarihi” de insan davranış ve eyleminin altında yatan, onu belirleyen düşünsel şemaları inceleyen “zihniyet tarihi” de, tanım gereği “meşrulaştırıcı” fonksiyon icra eden düşünsel zemine odaklanırlar. Halbuki “düşünce tarihi” bunlardan farklı olarak sorunlarla ve sorunsallaştırmalarla ilgilenir, insanın eyleminden bir adım geri çekilip kendi eylemini, şartlarını ve hedeflerini sorgulamasına odaklanır, kendisini bir nesne olarak ele alır. Düşünce bu anlamıyla

insanı eyleminden özgürleştirir ve kendisini bir problem/nesne olarak formüle eder (Foucault 1984'ten akt. Schmidt 2014).

Tartışmalara odaklanmanın bir faydası da, “normal bilim” dönemlerinde²² sosyalleşmeyle edinilen ve bilim adamlarını bilinç düzeyinde değil de zımnî/örtük olarak yönlendiren ortodoks bilimsel zihniyet kalıplarının, toplumsal ve bilişsel kriz dönemlerinde (Ringer 1992, 17) yoğunlaşan tartışmalarda problematize edilmesidir. Bilim adamlarının özdüşünüm seviyelerinin de artmasıyla, onları yönlendiren yöntemsel ve teorik kabuller su yüzüne çıkar ve daha kolay ortaya konabilir hale gelir.

Bu mülahazalar ışığında, yöntemsel tartışmaların bolluğundan dolayı araştırma konusu olarak seçtiğimiz bu dönemi, en iyi yine tartışmaların üzerinde durarak anlayabileceğimiz ortaya çıkmaktadır. Düşünce tarihini tartışma merkezli ele almak anakronizm ve arkaizm tehlikelerini tek başına bertaraf etmese bile, bu konuda araştırmacının elini güçlendirmektedir. Sosyal bilim çalışmalarındaki bertaraf edilemez öznellik bağlamında, tarihteki hangi tartışmaları niçin seçtiği konusundaki kararı/tercihini ve bu kararın/tercihin dayandığı kıstası açık etmesi dışında herhangi bir şey yapmasına gerek kalmamaktadır. Peki seçilecek tartışmalar nasıl ele alınacaktır? İşte bu soru, bizi yeniden yukarıda değindiğimiz eşzamanlı toplumsal/mekansal eksene getiriyor.

D. Bilim Tarihçiliğindeki İçselci-Dışsalıcı Zıtlığı Sosyoloji Tarihine Uyarlamak

Bu bölümde bilimsel araştırmalar incelenirken dikkate alınan etkenler ve esas alınan perspektifler incelenecektir. Bunlardan en kurucu olanı içselcilik (**internalism**) ile dışsalcılık (**externalism**) arasındaki karşıtlıktır.²³ Öncelikle bu zıtlık ele alınacak ve farklı perspektiflerin yardımıyla geliştirilmeye çalışılacaktır.

²² Kuhn'a ait bu çözümlemeye aşağıda ayrıntılı olarak değinilmektedir.

²³ Bilim sosyolojisi tarihini bu zıtlığı tarihi olarak ele alan bir çalışma için bkz. Shapin 1992.

1. İçselci-Dışsalıcı Zıtlığı

İçselci (**internalist**) yaklaşım **içsel etkenlere** odaklanır ki bunlar bilim alanı içinde kalan etkenlerdir. Bilim adamının dehası gibi bireysel zihinsel bir etken de olabilir, bilimsel faaliyetin dayandığı normlar ya da kullanılan kavram ve teoriler gibi kolektif düşünsel/manevi etkenler de. Aynı şekilde, bilim alanının nasıl örgütlendiği ve hangi tekniklerle donandığı gibi maddi ve grupsal²⁴ etkenler de olabilir.

Doğa bilimi tarihçiliğinden neşet eden bu ayrıma göre, içselci bilim tarihi, başlangıcı itibariyle bilimsel önerme ve düşüncelerin tarihine odaklanıyordu. Toplumsal ideoloji ve kurumların bilimsel değişme üzerindeki etkisini göz ardı eden bu yaklaşım, başta bilimsel araştırmayı adeta salt zihinsel ve ilgili bilim adamlarının bireysel çabalarıyla tedricen birikimli olarak gelişen bir faaliyet olarak görüyordu. İçselci bilim tarihçileri bilimsel fikirlerin aklî bir yeniden inşasını (**rational reconstruction**) hedefliyordu.

İçselci yaklaşım zaman içinde kendini geliştirmiş, özellikle 1930'lar ve 1960'larda yaşanan krizlerin neticesinde, bilim adamlarının kişisel keşifleri dışında bazı bilim-çi etkenlerin de önemini fark etmiştir. Bunlar gerek bilim adamlarının kolektif olarak paylaştıkları kavramsal/teorik çerçeveler, gerekse bilimsel faaliyeti çerçeveleyen bilimsel kurumların örgütlenme tarzı gibi etkenlerdir. İşte bu yeni dikkat çekilen “içsel” etkenleri açıklama çabası sonucunda ortaya atılan bazı kavramlar; Fleck'in “düşünme tarzları” ile “düşünme toplulukları” (1935), Hanson'un “keşif örüntüleri” (1958), Lakatos'un “araştırma programları” (1961) ve Kuhn'un “paradigmalar” ile “bilimsel topluluk” (**scientific community**) (1962) gibi kavramlarıdır.²⁵ Ayrıca Merton'un bilimsel faaliyetin dayandığı değerlere ilişkin analizleri, Edinburg Okulu'nun sadece yanlış bilginin değil bütün bilimsel bilginin bilimsel sosyalliğe dayandığını iddia etmesi, ayrıca Latour ve Woolgar gibi isimlerin

²⁴ İngilizce “social” kelimesinin buradaki kullanımı, toplumun tamamını akla getirecek şekilde “toplumsal” anlamına gelmemektedir. Sadece bilim adamları arası grupsal ilişkileri yani bilim alanı içindeki sosyalliği ifade etmektedir. Bu açıdan “toplumsal”dan ziyade, “ilişkisel” veya (bilim adamı cemaati akılda tutulmak üzere) “cemaatsel” veya “grupsal” kelimelerine yakın görülebilir.

²⁵ Chalmers, bilimsel değişmeye bakıştaki bu açı genişlemesini, Kuhn ve Lakatos üzerinden, bilimsel teorileri “yapılar” şeklinde düşünmelerine dikkat çekerek açıklar (2008). Bu anlamda bu iki isim, özellikle de Kuhn bilimsel alanın “yapısal” özelliklerini analize dahil etmiştir.

bilimsel bilginin oluşum süreçlerini çevreleyen maddi ve teknolojik ortama ilişkin dikkatleri de içselci yaklaşımın güncel versiyonlarıdır.²⁶

Dışsalcı (**externalist**) yaklaşım ise, bilimin daha geniş bir çerçeve içinde analizini hedefler: Sadece bilim dünyasında yer alan düşünsel olmayan unsurlar (prosedürler, teknikler, teknolojiler, standartlar, kurumlar, eğitim-öğretim faaliyetleri, örneğin laboratuvar şartları...) değil, bilim dünyasını çevreleyen toplumsal, iktisadi ve siyasî dünya da hesaba katılır. Ayrıca felsefe, metafizik, din gibi “bilimötesi” manevi üretimler (**transscientifiques**) de analize dahil edilir (Stump 2001). Gerek toplumsal sınıfların bilimden beklentilerine odaklanan “Hessen tezi” (1931) ve toplumun dinsel yöneliminin bilimi desteklemeye etkisini analiz eden “Merton tezi” (1939), gerekse devlet ve şirketlerin bilim politikalarının bilimsel faaliyet üzerindeki etkisine odaklanan Bernal, Weingart gibi isimler dışsal yaklaşıma dahil edilebilirler.²⁷

Bu zıtlığın eleştirisi olarak şu hususlar dile getirilebilir. Bu ikili analiz düzeyi, bilim ve toplum alanındaki maddi ve manevi, bireysel ve toplumsal, kültürel ve yapısal etkenleri ayırtmamakta, iç içe analiz etmeye çalışmaktadır. Bu da bazı yanlış anlaşılma ve karışıklıklara yol açmaktadır (krş. Martins 1972). Örneğin Kuhn, esasen “içselciliğin teorik zirvesi” (Burricher 1979, 9) olmasına, dışsal değişkenleri sabit kabul etmesine (Martins 1972, 44) rağmen, bilim alanının içindeki grupsal-ilişkisel etkenlere, bilim adamları topluluğunun sosyolojik özelliklerine dikkat çektiği için (örneğin bkz. Martins 1972, 14), dışsalcı gibi düşünülebilmektedir. Aynı şekilde Merton’un sonraki döneminde bilimin normatif temelleri üzerinde durmasının da etkisiyle, doktora tezi olan “Merton tezi”nin toplumsal zihniyeti bilimin gelişmesinde önemli bir etken olarak ortaya koyan yaklaşımının dışsalcı karakteri gözden kaçabilmektedir. Başka bir deyişle, düşünsel etkenleri vurgulaması, “Merton tezi” itibarıyla bilim-dışı alanı merkeze aldığı fark edilmesine engel olabilmektedir.

Dışsal etkenlerin bilim üzerindeki etkisi, ya liberal yaklaşım tarafından tümünden inkar edilmiş, ya da Marksist bilim felsefecileri ve sosyologları tarafından sanki çok dolaysız bir belirleme şeklinde gerçekleşiyormuş gibi görülmüştür. Bu doğrudanlık

²⁶ Aşağıdaki dördü tasnif bölümünde bunlar hakkında daha geniş olarak duracağız.

²⁷ Daha tafsilatlı bilgi, aşağıda dördü tasnif bölümünde verilecektir.

varsayımı, dışsal etkenlerin bilimsel faaliyet üzerinde hangi kanallar aracılığıyla etkili olduğunun analiz edilmesini gereksiz göstermiştir. Doğa bilimleri alanında, örneğin Hessen tezinin ele aldığı Newton fiziğinin gelişmesi aslında sosyolojik olarak layıkıyla analiz edilmemiştir. Dışsal etkenlerin etkisini hem daha mutedil bir seviyede, ampirik sınıma tabi tutulabilecek şekilde analitik bir model içinde formüle etmek gerekmektedir.

Bourdieu'nün analiz birimi olarak "entelektüel alan"ı öne sürdüğü ve entelektüel alanın bilim-dışı dünya ile bir tür denklik, homoloji ilişkisi içinde olduğunu iddia ettiği sentez denemesi, bu zıtlığı karşılıklı etkileşimleri analiz etmeye yarayacak yöntemsel bir araca indirgemektedir. Bourdieu'ye göre bilimsel faaliyet üzerinde içsel ve dışsal etken gruplarından sadece biri etkili değildir. İçsel ve dışsal etkenler zaman ve zemine bağlı olarak farklı etkinlik dereceleri kazanır. İçsel ve dışsal etkenlerin etki dereceleriyle ilgili zaman ve zemin üstü genel geçer bir kural vaz edilemez. Dışsal etkiler, toplumsal alandan görece özerk bilimsel alanın dolayımından geçerek bilimsel faaliyeti etkileyebilir. Öte yandan bilimsel alan da bilim-dışı toplumsal alanı etkileyebilir. Ayrıca bilim-dışı toplumsal alanın bilimsel alanı etkileme oranı, dönemden döneme ve toplumdan topluma değişiklik gösterebilir (Ringer 1992, 5). Böylece Bourdieu, sadece içsel etkenlerin kontrolünde bir bilim, ya da dışsal etkenlerin dolaysız belirleyiciliği gibi yaklaşımları eleştirmiş olur.²⁸

2. Çoklu Bakış Açısı yahut Altı Perspektifli Yaklaşım

Almanya'da psikolojinin ortaya çıkışını ve ilk dönem tarihini (1950'ye kadar) ele alan yakın tarihli bir doktora tezini (Guski-Weinland 2007) "Bilimsel Araştırma"nın (**Wissenschaftsforschung**) nasıl incelenebileceğine ilişkin ortaya koyduğu yöntem nedeniyle bir örnek olarak üzerinde durmaya değer görüyoruz. Yazar Almanya'da

²⁸ Bourdieu'nün "entelektüel alan" kavramı aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Burada entelektüel alan'ın içsel ve dışsal etkenlerin etkisini birlikte hesaba katma özelliğinin vurgulanmasıyla yetinilmiştir.

psikolojinin ortaya çıkışını ardışık bölümler halinde altı açıdan, çok katmanlı, kendi deyiimiyle “çok perspektifli” bir şekilde ele alıyor (2007, 31 vd.):

1. **Bilim Teorisi (Wissenschaftstheorie):** Bilim felsefesi (**Wissenschaftsphilosophie**) ve bilim etiğinden (**Wissenschaftsethik**) oluşur. Bir bilim dalındaki gelişmelerin hangi bilimsel/teorik zemin üzerinde yükseldiğine bakar. Araştırmaları koşullayan akademi içi ve dışı teorileri inceler. Bilimsel araştırma ve değişmelere imkan veren ve çerçeve çizen teori, yöntem ve hedeflerin incelenmesi anlamına gelir. Adeta düşünsel, sadece düşüncelere bakan bir alandır. (Alman sosyolojisinin erken döneminde sosyolojik yöntem tartışmalarının ortaya çıkmasında hangi bilimsel arka plan ve gelişmeler etkili olmuştur?)

2. **Bilim Sosyolojisi (Wissenschaftssoziologie):** Bir toplumda bilim nasıl ortaya çıkar? Bilimsel alandaki grupsal-ilişkisel yapı ve süreçlerden ve bilim adamları topluluğundan, onların kültürel şekilleniş ve kanonlarından başlayarak bilimsel gelişmelerin daha geniş toplumsal gerçeklikle ilişkisini inceler. (Bu sosyolojik tartışmalarda bilimsel grupların ve formasyonlarındaki farklılaşmanın rolü var mıdır? Tartışmanın tarafları ne tür bilimsel topluluklar içinde yer almaktadır ve tartışmaların bu bilimsel toplulukların hususiyetleriyle nasıl bir ilgisi vardır?)

3. **Bilim Psikolojisi (Wissenschaftspsychologie):** Bilime, bilim adamının insani doğasının ürünü olarak bakar. Bilim adamının dikkatli, temkinli ve geleneksel mi, yeniliğe açık ve cesur mu olduğu gibi bireysel özelliklerine ve kendi mesleki hayat hikayesini nasıl formüle ettiği, motivasyonunun ne olduğu gibi hususlara dikkat eder. Abraham Maslow’un 1966 tarihli **The Psychology of Science** [Bilimin Psikolojisi] kitabına dayandırılan bu yaklaşım, bilimsel araştırmaların “yeniden insanileştirilmesi” (**rehumanization**) olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda bilim adamlarının kendi özdeşünümlelerinden de önemli bir kaynak olarak faydalanılmaktadır. (Bu tartışmalarda başı çeken isimler kimlerdi? Onları harekete geçiren motivasyonlar ve kişisel özellikler nelerdi?)

4. **Bilim Antropolojisi (Wissenschaftsanthropologie):** Bilimsel davranış tarzının “nasıl”lığına odaklanır. Nasıl antropoloji bir grubun üyelerinin grubun varlığına nasıl ikna olduklarına bakıyorsa, bilim antropolojisi de bilim adamlarının laboratuvarında

bilgiyi nasıl üretip dönüştürdüklerine dikkat kesilir. Temelde bilimsel araştırmanın, gerçekleştirildiği dönemin insan imgesi ve dünya görüşüyle ilişkisini kurar. Yazar, Karin Knorr-Cetina'nın 1981 tarihli **The Manufacture of Knowledge: An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science** [Bilginin Üretimi: Doğa Bilimlerinin İnşacı ve Bağlamsal Doğası Üzerine] başlıklı kitabına dayandırdığı bu yaklaşıma, Elias'ın **Uygarlaşma Süreci**'ndeki (2000b ve 2002 [1939]) uzun vadeli toplumsal dönüşümler dikkatini ve Foucault'nun **Kelimeler ve Şeyler**'indeki (2015 [1966]) "bilginin arkeolojisi" yaklaşımını bilimlerin antropolojik analizine yardımcı görür. (19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı sosyolojik üretim nasıl bir insan imgesinde, dünya görüşünde temelleniyordu?)

5. Bilim Siyaseti (**Wissenschaftspolitik**): Kamunun "bilim politikası"nın yanı sıra kamu, özel ve vakıf finansmanının bilimsel faaliyetleri nasıl etkilediğini ifade eder. Temel meselesi araştırma özgürlüğünün durumudur. Akademik etkinlik, konferans, dernek, enstitü, kurumlaşma vs.lere yönelik desteklerindeki yönlendiriciliğin, bilimsel araştırmanın konu, hedef ve sonuçlarını ne derece etkilediğine bakar. Yapılan bilimsel üretimin toplum ve devlet nezdindeki işlevi ve yararlığını bu açıdan ele alır. (Sosyolojik yöntem tartışmalarının politik anlamı neydi? Tarafların bilim-dışı ve bilim-içi politik pozisyonları nasıldı? Bu durum, bilimsel tartışmaları etkiliyor muydu?)

6. Bilim Tarihçiliği (**Wissenschaftshistoriographie**): Bir bilim alanındaki gelişmelerin, disiplinin tarihi, gelişim evreleri, dönemleri ve ekolleri itibariyle ele alınması anlamına gelir. Konusu o disiplinin tarihi yazılırken nasıl bir ortamın bulunduğu ve nasıl bir üslubun takip edildiğidir. Bu yaklaşımda bir bilimin salt o tek disiplininin sınırları içinden mi, yoksa çok disiplinli bir perspektiften mi inceleneceği tartışma konusu edilmiş, Lepenies çok disiplinli bakışı savunmuştur: "Bir disiplinin tarihi, model, komşu, rakip ve yardımcı disiplinlerin tarihlerine atıf yapılmadan yazılamaz" (Lepenies 1979, 36). (Bu tartışmalar, sosyoloji ve diğer yakın sosyal bilimlerin tarihi açısından nasıl bir pozisyonda duruyorlardı?)

Bu yaklaşıma eleştiri mahiyetinde şu hususlar dile getirilebilir. Altılı analiz ilk bakışta çok yararlı ve kapsamlı gibi görünmekle birlikte, Merton'un yaklaşımı gibi, eklektik bir yapı arz etmektedir. Bilim sosyolojisi, antropolojisi ve siyaseti, bilimin

dışsallıklarla ilişkisini kurarken, bilim felsefesi, psikolojisi ve tarihçiliği içsel etkenleri analiz etmektedir. Aslında bu liste bu haliyle bir kontrol listesinden ibarettir ve bu altı bakış açısının birbirleriyle ilişkilerine dair pek bir şey söylememektedir. Bu anlamda belki kapsamlı olabilir ama bütünsel bir analiz ve kavrayış çerçevesi sunmaktan da aynı nispette uzaktır.

3. Dörtlü Tasnif

Aşağıda görülen dörtlü matris, sahip olduğu analitik ufuk açısından bize yukarıda anılan içselci-dışsalcı ve maddeci-idealist ayrışmalarından daha kullanışlı görünmektedir. Bu bölümde, söz konusu ayrımları geliştiren ve bu sayede aşmayı deneyen dörtlü tasnif esas alınmış, bilimsel değişme üzerinde etkili olan çeşitli etkenler, hangi alanlara girdikleri açısından incelenerek analize dahil edilmeye çalışılmıştır. Martins'in bilim sosyolojileri yaklaşımı (1972, 44) ile Mayntz'ın bilimi etkileyen alan ve yönler yaklaşımı (2000, xxviii'den akt. Guski-Leinwand 2007, 22) aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

Alan \ Yön	Bilimsel Alan	Daha Geniş Toplumsal Alan
Kültür	İçsel kültürel	Dışsal kültürel
Toplumsal Yapı	İçsel yapısal	Dışsal yapısal

Tablo 1. Martins'e Göre Bilim Sosyolojileri

Alan \ Yön	Bilimsel Alan	Bilim-Dışı Alanlar
Düşünsel	İçsel düşünsel	Dışsal düşünsel
Sosyal	İçsel grupsal-ilişkisel	Dışsal toplumsal

Tablo 2. Mayntz'a Göre Bilimi Etkileyen Alan ve Yönler

Bilim-içi alan ile bilim-dışı alanın sınırları veya zıtlık ilişkisi içinde oldukları nispeten nettir. Fakat tablonun Martins versiyonundaki kültürel ile yapısal ve Mayntz versiyonundaki düşünsel ile sosyal arasında zıtlık ilişkisi yoktur. Kültür çoğu zaman bizatihi bir yapı olarak görülmektedir. Ayrıca bütün düşünsel etkenler bireysel, bütün sosyal/kolektif/paylaşılan etkenler de maddi değildir. Bu anlamda düşünselin zıddı maddi, sosyalin zıddı ise bireyseldir. Bu zıtlıkları da eklediğimizde aşağıdaki dörtlü matrisi ve sonuç olarak da yeni bir sekizli matris elde etmekteyiz:

	Bireysel	Grupsal
Düşünsel/Manevi	Düşünsel-Bireysel (Bireysel-Manevi)	Düşünsel-Kolektif (Sosyal-Manevi)
Maddi	Bireysel-Maddi	Sosyal-Maddi

Tablo 3. Bilimsel ve Bilim-Dışı Alanlardaki Etkenlerin Dörtlü Matrisi

	Bilimsel Alan	Bilim-Dışı Alanlar
Düşünsel-Bireysel (Bireysel-Manevi) ²⁹	İçsel düşünsel-bireysel	Dışsal düşünsel-bireysel
Düşünsel-Kolektif (Sosyal-Manevi)	İçsel düşünsel-kolektif	Dışsal düşünsel-kolektif
Bireysel-Maddi ³⁰	İçsel bireysel-maddi	Dışsal bireysel-maddi
Sosyal-Maddi	İçsel grupsal-maddi	Dışsal toplumsal-maddi

Tablo 4. Sekizli Tasnif

²⁹ Örneğin İngiliz bilim tarihçisi William Whewell (1794-1866) 1837 tarihli **History of the Inductive Sciences** [Tümevarımcı Bilimlerin Tarihi] kitabında bilimsel faaliyetin tarihini, bireysel dehanın faaliyeti olarak açıklıyordu.

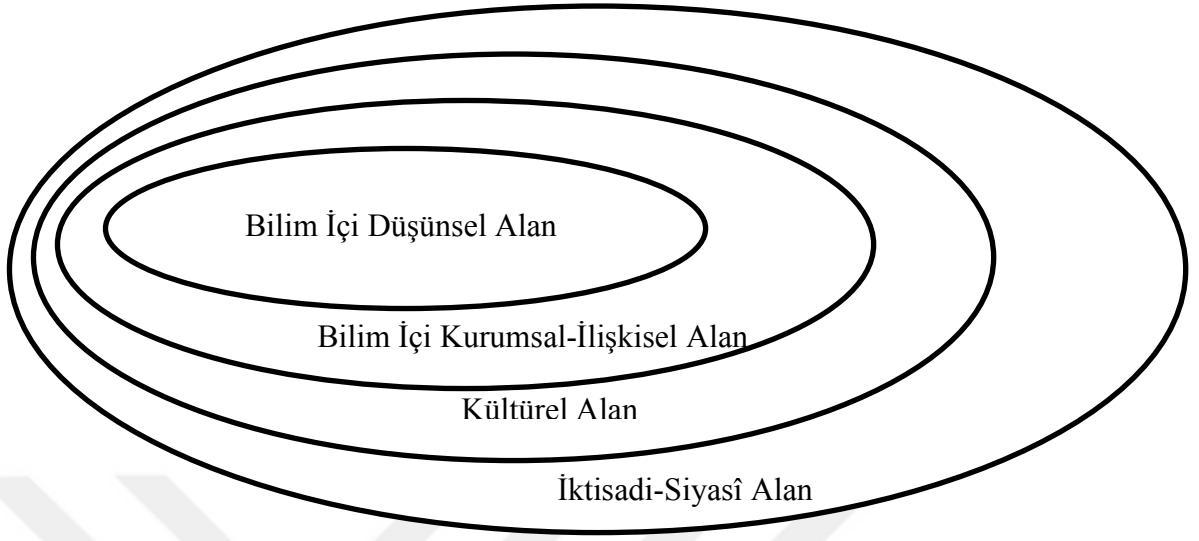
³⁰ Bilim adamının sahip olduğu boş zamanı etkileyecek bireysel imkanları, kendisine kalan miras, finansörü olan kişilerle ilişkisi...

Fakat burada sosyolojik bir bakış açısı benimsendiği için, ilk satırı teşkil eden **düşünsel-bireysel alan** ile üçüncü satırı teşkil eden **bireysel-maddi alandan** sarfi nazar edilmiştir. Zira bilim-içi alanda bireysel dehanın sosyal etkenlerin dolayımı olmadan bilimsel faaliyeti etkilemesi imkansız görünmektedir. Yahut bir bilim adamının bireysel olarak sahip olduğu maddi bir imkan ancak nadir olarak önem kazanmaktadır. Aynı hususlar, bilim-dışı alanlar için de geçerlidir. Yine Martins'teki kültürel-yapısal ayrımı özellikle bilim-içi alanda kafa karışıklığına yol açabileceği için, bu ayrımı içsel alana mahsus olarak düşünsel ile kurumsal-ilişkisel olarak formüle ettik. Bu iki tabloyu eleştirel bir şekilde ele alarak oluşturduğumuz tablo aşağıdadır:

Alan	Bilimsel Alan	Bilim-Dışı Alanlar
Yön		
Düşünsel-Kültürel (Sosyal-Manevi)	İçsel Düşünsel Alan: Bilimsel içerikler, düşünceler, teoriler, kavramlar, yöntemler...	Dışsal Kültürel Alan: Toplumsal alandaki kültürel ve ideolojik etkenler
Sosyal-Yapısal (Sosyal-Maddi)	İçsel Kurumsal-İlişkisel Alan: Bilimin sosyal yapısı, iç örgütlenmesi, kurumsallığı	Dışsal Yapısal Alan: İktisadi ve siyasî etkenler

Tablo 5. Dörtlü Tasnif

Dörtlü tasnifte ifadesini bulan etkenler ve bu etken gruplarıyla denk düşen alanlar, iç içe geçen birer halka olarak da tasavvur edilebilir. Buna göre en dış halkayı teşkil eden dışsal yapısal etkenler alanı, bilim içi düşünsel alanı doğrudan değil, kültürel alan ve bilim içi kurumsal-ilişkisel alan üzerinden etkilemektedir. Bu mantık aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

Şekil 1. Dörtlü Tasnife Göre İç İçe Geçen Alanlar

Şimdi, “sosyolojinin sosyolojisi”ni yaparken kullanabileceğimiz kavramsal araçları tespit etmek üzere; sanat sosyolojisi, felsefe tarihçiliği ve sosyoloji tarihçiliği alanlarına “dörtlü tasnif”imiz açısından bakacağız. Daha sonra da dörtlü tasnifin geniş çaplı bir analizini ortaya koymaya çalışacağız.

E. Sanat Sosyolojisinden Bilim Sosyolojisine Katkılar

Sanat ve bilim birbirine çeşitli açılardan benzeyen insan faaliyetleri olduğu için, “sanat sosyolojisi”nden “sosyolojinin sosyolojisi”ne yardımcı olacak bazı ipuçları ve kavramsal araçlar devşirmek mümkün olabilir.

1. Sanatsal Üretim-Toplum İlişkisi

Sanat sosyolojisinde ana temalardan biri olarak **sanat eseri ile toplumsal alan arasındaki ilişkinin mahiyeti** öne çıkmaktadır. Sanatsal üretim ile toplum arasındaki ilişkiye dair birkaç farklı yaklaşım tespit etmek mümkündür. Bunlardan ilki, **mutlak belirleme ilişkisi**dir. Bu yaklaşıma göre toplumsal yapı ile sanatsal üretim arasında doğrudan bir ilişki vardır ve ilki ikincisini dolaysız bir şekilde belirler. Bu yaklaşımla anılan başlıca isim Marx’tır. Her ne kadar Marx’ın görsel

sanatlarla ilgili neredeyse hiçbir yazısı yoksa da, kültürün toplumla ilişkisine dair söylediklerinden bir sanat sosyolojisi türetilmiştir. Ortodoks Marksist görüşe göre, bir müellifin üretim ilişkileri içindeki konumu yani sınıfsal aidiyeti ne ise, eseri o sınıfsallık tarafından belirlenecektir (Bull 1996, 925).³¹ Fakat üretim ilişkilerinde üstte olan sınıf diğer sınıfın ideolojisini manipüle edeceği için, bir sanat eserinde ifadesini bulan değerler, yazarının sınıfının değerleri değil, yazarın ait olduğu toplumda üretim araçlarını kontrol eden sınıfın değerleri olacaktır. Bu sebeple sanat da din, siyaset, kültür gibi diğer üstyapı kurumları gibi baskıcı bir işleve sahiptir. Burada bir yazarın eseri, ister kendi sınıfı, ister o toplumda egemen olan sınıf tarafından belirlensin, bir belirleme iddiası söz konusudur.

Diğer bir yaklaşım ise **görelî özerklik ilişkisi** varsayar. Engels'in sanat sosyolojisi yaklaşımı katı bir belirlenim içermez, ona göre sanatın da dahil olduğu üstyapı görece bir özerkliğe sahiptir. Örneğin Engels, bir yazarın sınıf ilişkilerinin gerçekçi bir tasvirini sunması halinde, ait olduğu sınıfın ideolojik sınırlarını aşabileceğini düşünür (Bull 1996, 926). Bu da belirleme ilişkisinin, katı değil esnek ve dışına çıkılabilen bir çerçeve olduğu anlamına gelir.

Üçüncü olarak, bir **parçalı etki yaklaşımından** söz edilebilir. Etkinin bir ayırım noktası da, toplumun tamamından bilimin yahut sanatın tamamına mı yöneldiğidir. Genel Marksist analizde, örneğin Marx, Engels, Lukács ve Goldmann'da sanat ile toplum arasındaki ilişki parçalı bir görünüm arz etmektedir. Bir sanat eseri, ya kendi sınıf şartlarından ya da baskın sınıfın hegemonyasından etkilenir. Bu anlayış kapsamında sanat, tabii manipüle edilmediği durumda, Durkheimci Francastel'in dediği gibi toplumun veya çağın özdeşliğini değil, en fazla bir sınıfın özdeşliğini olarak görülmektedir. Bourdieu'nün "beğeni yargıları" arasındaki "ayırım" hakkındaki analizleri de böyle parçalı bir etkinin var olduğunu ima eder.

Bir diğer yaklaşıma göre **aracı katman dolayımından geçen bir etki** söz konusudur. Bu katmanın adı da **sanatsal alandır**. Marksist sanat sosyolojisinde

³¹ György Lukács'ın öğrencilerinden Fransız edebiyat sosyoloğu Lucien Goldmann'ın farklı toplumsal grupların dünyaya bakışlarını tespit çabası da (Bull 1996, 926), müellifi bir toplumsal grup veya sınıf içinde anonimleştirerek, sanat sosyolojisini bilgi-sosyolojikleştirilen bir yaklaşım olarak görülebilir.

altyapı ile üstyapı arasındaki ilişki temel problematiklerin başında gelmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, altyapının üstyapıyı mutlak olarak belirlediği mi, yoksa sadece etkilediği mi tartışma konusu yapılmıştır. Bu etkinin doğrudan mı bir ara katman dolayımıyla mı olduğu, altyapı ile üstyapı arasında aracı katmanların yer alıp almadığı konusu post-Marksist sanat sosyolojisinde ele alınan konuların başında gelmektedir. Özellikle Gramsci ve Althusser üstyapının merkezî önemine dikkat çekmiş ve üstyapıyı üreten mekanizmalara, aracı kurumlara odaklanmışlardır. Bu isimler tarafından örneğin eğitim-öğretim alanı, iktisadi yapı tarafından mutlak olarak belirlenen bir alan olarak görülmemiş, daha ziyade bir politik mücadele alanı olarak tanımlanmıştır (Bull 1996, 927).

Antal ve Hauser de (Hauser'in 1958 tarihli **Philosophie der Kunstgeschichte** [Sanat Tarihinin Felsefesi] kitabı itibariyle) toplumun iktisadi evrimi ile görsel sanatlardaki üslup gelişmeleri arasında doğrudan değil dolaylı ilişki olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşe göre söz konusu altyapı ile üstyapı arasındaki ilişki dolaysız değil, arada yer alan "kültürel değişme" katmanı dolayımıyla gerçekleşmektedir (Bull 1996, 926): İktisadi alan kültürel alanı, kültürel alan da sanatsal alanı biçimlendirmektedir.

Son olarak, **etkileşim yaklaşımından** söz edebiliriz. Sanatsal üretimle toplum arasındaki ilişkinin biçimi veya dozunun yanı sıra yönü de bir ayrım kıstası teşkil eder. Bilim ya da sanat ile toplum arasındaki ilişki tek yönlü mü çok yönlü müdür? Max Raphael görsel sanatlar üzerinde durduğu incelemelerinde karşılıklı bir etkilemeden, bir etkileşimden bahseder. Hatta Raphael sanatsal bilincin tarihsel gerçeklik üzerindeki etkisinin aksi yöndeki etkiden güçlü olduğunu savunmuştur (Bull 1996, 926).³² Etkileşim görüşüne Arnold Hauser'in (1892-1978) 1974 tarihli **Soziologie der Kunst** [Sanatın Sosyolojisi] eserinde de rastlarız. Bu eseri itibariyle Hauser'e göre, toplumsal ve sanatsal etkiler arasında bir çağdaşlık (**contemporaneity**) ve karşılıklılık (**mutuality**) vardır. Bu da sanatın da toplumu etkilediği anlamına gelir. Fakat bu etkinin nasıl gerçekleşeceği belirgin değildir. Bu anlamda Durkheim'in takipçileri arasında sayılan Fransız sanat tarihçisi Pierre

³² Demek ki etkileşimleri de kendi içlerinde hangi tarafın etkisinin daha güçlü olduğuna göre ayırt etmek mümkündür.

Francastel'in tezi daha somuttur. Francastel'e göre sanatın toplum üzerindeki etkisi, toplumun veya çağın kendisine dair tanım ve imgesini belirleme noktasındadır (Bull 1996, 926).³³ Başka bir deyişle toplumun özdeşinümü sanat sayesinde mümkün olur.

Panofsky sanat tarihinde Rönesans ikonografisine getirdiği, Cassirer ve Mannheim'la akraba (Hart 1993) üç aşamalı yaklaşımla bilinir (1939): ikonografi öncesi yaklaşım, maddi ve formel özelliklere odaklanırken, ikonografik yaklaşım, tür içindeki konvansiyonel anlama bakar. İkonolojik analiz ise, felsefi ve sembolik anlamları yakalamaya çalışır. Gotik mimari üzerine çalışmasında (1951) "entelektüel alışkanlıklar"ın faaliyetini vurgulayarak skolastik düşünce ile gotik mimari arasında kurduğu homolojik bağ, Bourdieu tarafından "habitus" kavramının geliştirilmesinde kullanılmıştır (Tanner 2003, 20).

Toplum ile sanat arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunun bir başka ifadesini de Bourdieu'nün 1979 tarihli **Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi** kitabında buluyoruz. Bourdieu bu kitabında "sanatın üretim ve tüketim alanları arasında işlevsel ve yapısal bir homoloji" olduğunu söylüyor. Buna göre gerek üretim alanı gerekse tüketim alanı aynı çatışmalar (eski-yeni, belirleyen-tabii olan, merkezi-ayrık gibi) tarafından şekillendirilir. Tüketiciler, kendi alanlarındaki konumları neyse, üretim alanında da o konuma denk düşen ürünlere yönelirler. Böylece tüketiciler, kendilerine uyan belli kültürel beğenileri varmış gibi görünürler (Bull 1996, 926). Homoloji ortak ataya ya da yapısal benzerliğe dayanan bir analogidir (yani tekilin tekile benzetilmesidir). Burada hem sanatın üretilme biçimlerine, dolayısıyla toplumun sanat üzerindeki etkisine; hem de sanatın tüketilme biçimlerine, dolayısıyla sanatın topluma ulaşmasına ve etkisine ilişkin bir analiz yapılmaktadır. Ana iddia, bu iki alanın da kendi içlerinde belli bölgelere ayrıldığı ve bu bölgeler arasında bir karşılıklılık bulunduğu şeklindedir. Sanatın toplum tarafından tüketilip alınma süreçleri Bourdieu tarafından ayrıntılı bir analize tabi tutulmuştur. Fakat bu daha ziyade, hangi toplumsal tabakaların hangi sanat eserlerine niçin yöneldikleriyle ilgilidir. Bu da sanatın topluma bütünleşik değil parçalı bir etki

³³ Francastel'in yaklaşımı, Marksist terminolojiyle ifade edilecek olursa, Raphael ve Hauser'deki gibi üstyapının altyapıyı etkilemesinden farklı olarak, üstyapının üstyapıyı etkilemesi olarak düşünülebilir.

yaptığını ima eder. Fakat asıl olarak, bu türden bir etkinin içeriği, sanatın toplum üzerindeki etkisinin niteliği, Bourdieu'nün ilgi alanının dışında kalmaktadır.

Bu etkileşim görüşü bilime doğru uzatıldığında, bilim ile toplum arasında tek yönlü bir etki değil karşılıklı bir etkileşim olduğu, bilimin toplum üzerindeki etkisinin de hesaba katılması gerektiği fikrine ulaşırız. Fakat nihayetinde etkileşimin bu ikinci kısmı, bizim de ilgi alanımızın merkezinde yer almamaktadır. Zira biz daha ziyade toplumun bilim üzerindeki etkisi üzerinde yoğunlaşmak durumundayız.

2. Sanatta İçsel ve Dışsal Etkenler

Sanat sosyolojisinde sanatçı, “sanat dünyası” ve toplum merkezli anlayışlar çatışma halindedir. Sanat eserine ilişkin açıklamaların bir ucunda aşırı/manevi içselci açıklama yer alır. Bu yaklaşım, sanatçının kişiliği, düşünce ve duygularını bile bir kenara iter; sanatçıyı adeta ilhamı yansıtan, sanatsal açıdan niteliksiz bir aracı olarak niteler. Bir önceki konum sanat eserini sanatçının dehasıyla açıklamaktır. Diğer uçta ise toplum merkezli aşırı/maddi dışsalci yaklaşımlar yer alır. Arada da toplumsal ve kültürel bileşenleri bir araya getiren “sanat dünyası”nı merkeze alan yaklaşımlar yer alır. İçsel ve maddi etkenleri vurgulayan bu yaklaşım, sanat eserini kolektif bir eylemin ürünü olarak görür. Sanatçıların işbirliğinin kültürel zemini, kolektif sanatsal anlayış ve örflerdir. Bu üç konuma bir de din, ideoloji vb. sanatın dışında bulunan manevi etkenleri merkeze alan **dışsal ve manevi/düşünsel** yaklaşımı eklemek yerinde olacaktır.

Sinemayı ya da resim sanatını tasavvur ettiğimizde, **sanatsal alanın sosyal yönünün** ne kadar karmaşık bir iş bölümü arz ettiğini fark ederiz. Burada sadece sanatçılar yer almaz, üretim ve dağıtımda rol alan, sanatçı olmayan insanlar da bulunur: Resim alet ve sarf malzemelerinin üretici ve dağıtıcıları, sanat eseri tüccarları, koleksiyonerler, müze küratörleri, eleştirmenler, bürokratlar, kamuoyu, sanatseverler ve diğer ressamlar yer alır. Sanatçı, sanat dünyasının toplumsal örgütlenişi bağlamına oturtulduğunda, sanatsal üretim sürecinin, sanatçının büyüklüğünden ya da dehasından bağımsız bir işleyişi olduğu görülür. Bu da, sanatçı ve sanatçı dehasının demistifikasyonunu mümkün kılar (Crane 2007, 177).

Howard S. Becker'in 1982 tarihli **Sanat Dünyaları** kitabı işte bu analiz evrenine dikkat çekiyor, sanat sosyolojisini bu alana doğru genişletiyordu. Crane Becker'in açtığı yolda "sanat dünyaları" üzerine yapılan araştırmaların 6 başlık etrafında yoğunlaştığını belirtmektedir:

1. Sanat üreticileri ve sanatçı tipleri
2. Sanat dünyasının örfleri ve paylaşılan beğeniler
3. Sanatın üretildiği ve sergilendiği örgüt/ortam çeşitleri
4. Sanatın onay mercileri: eleştirmen, editör ve küratörler
5. Sanatseverler, seyirciler, muhataplar
6. Farklı sanat dünyaları (Crane 2007, 178-179)

Bu altı başlık etrafındaki araştırmalar sanat dünyasının gerek içindeki gerekse çevresindeki aktörleri analize dahil etmektedir. Fakat bu analiz de eklektik bir görünüm arz etmektedir. Farklı sanat dünyaları, sanatçı tipleri ve sanatçı-dışı ama sanat-içi aktörler gerek sanat alanının iç düzenini, gerekse sanatın dışındaki toplumsal dünyayla ilişkisini incelemeyi mümkün kılacak bazı araştırma alanlarına işaret etmektedir. Ama bu odaklar da yukarıdaki altılı perspektif gibi, kapsamlı olan ama bütünsel bir analiz ve kavrayış çerçevesi sunmayan bir kontrol listesine benzemektedir.

Becker'in sanat sosyolojisine bir katkısı da sanatçı tipleri üzerinde durarak geliştirdiği dörtlü sanatçı tipolojisidir:

1. Profesyonel sanatçı: Sanat dünyasının içinde, merkezinde yer alır.
2. Münzevi sanatçı: Kariyerlerine sanat dünyasında başlar ama sonradan kendi yaklaşımı ile sanat dünyasının örfleri arasındaki radikal farkın neticesinde kendi isteğiyle sanat camiasını terk eder, sanat dünyasıyla arasındaki sosyal bağları çözer.
3. Halk sanatçısı: Sanat dünyasına ait değildir, yerel sanat cemiyetlerine üyedirler. Bu tür cemiyetlerde bütün üyeler aynı zamanda sanatçıdır ve her biri günlük hayatta başka bir işle meşguldür.

4. Naif sanatçı: Klasik anlamda sanat eğitimi almamıştır, profesyonel sanat camiasıyla herhangi bir bağı yoktur. Eserleri sanat ortamındaki eserlerle bazı benzerlikler gösterir (Crane 2007, 178).

Günümüzde sanat dünyasının içi ile dışı arasındaki sınır giderek belirsizleşmektedir. Ayrıca sanat dünyası tek merkezli bir görünüm arz etmekten çıkıp çok merkezlileşmektedir. Örneğin küçük bir sanatçı grubunun kendi dergisini çıkarıp yayınevi kurması teknik olarak daha kolay hale gelmiştir.

Beckergil araştırma programı, sanatsal alanın içindeki örgütsel işleyişin analizini fazla vurgulamakla, tüm mesaisini bu alana hasretmekle eleştirilmiştir (Crane 2007, 179). Bölümün başındaki değerlendirmelerimiz hatırlanırsa, burada üç değilleme olduğu anlaşılacaktır: (1) Sanatsal alan içindeki düşünsel unsurlar (akımlar, beğeniler, örfler, kavramlar), esas olarak da (2) diğer toplumsal alanlarda bulunan ve sanatı etkileyen maddi unsurlar (toplumsal tabakalaşma, sermaye stokları, finansman, sanat politikaları vb.) ve (3) yine diğer toplumsal alanlarda bulunan ve sanatı etkileyen manevi/düşünsel unsurlar (dünya görüşü, zihniyet, ideoloji) unsurlar. Başka bir deyişle Becker'in araştırma programında sanat dışı alanların, dışsal etkenlerin (sanatın toplumsal ve siyasî bileşenlerinin) analizi ihmal edilmiştir.

Bir diğer eleştiri de Bourdieu'yle ilişkilendirilebilecek bir vurgu taşır. Aslında Bourdieu da Becker de sanatçı ile sosyal çevresi arasındaki ilişkiyi tanımlamak için geliştirilmiştir. Bu anlamda “sanat dünyaları” ve “sanatsal alan” ya da “kültürel üretim alanı” kavramları bir ölçüde birbirlerine benzerler. Yukarıda değindiğimiz toplum ile sanatçı arasındaki ilişkiyi dolaymlayan “ara katman” niteliğini haizdirler. Fakat Becker'in “sanat dünyaları” betimlemelerinde mutabakat, işbirliği ve koordinasyon fazlasıyla varken çatışma es geçilmiştir. Halbuki sanatçılar, akım ve ekoller maddi ve sembolik kaynakları kontrol altında tutmak için daima mücadele halindedirler. Ayrıca Bourdieu bu çatışma merkezli bakış açısı sayesinde Becker'in açıklayamadığı bir hususu da açıklamıştır: Sanat alanındaki farklı beğenileri temsil eden, elit ve elit olmayan sanatlar arasındaki çatışma, toplumsal tabakalarla ilişkilidir ve ideolojik-estetik temellerini burada bulur. İktisadi alandaki mücadele ve ayrımlar, sanat alanındaki denkliğini bu tür “sanatsal” ayrımlarda bulur.

“Sanat dünyaları” yaklaşımına ilişkin bir diğer tespit de, kültür endüstrisindeki daha büyük çaplı kültürel üretimi anlamada pek kullanışlı olmadığı şeklindedir. Gerçekten “sanat dünyaları” araştırmaları genelde şehirli küçük sanatçı grupları üzerine odaklanmıştır. Genelde mülakat ve etnografik araştırma yöntemiyle bu türden mikro ölçekli araştırmalara yönelinmiş, buralardaki farklı sanatçı, üretim ve dağıtım tipleri çıkarılmak istenmiştir (Crane 2007, 179). Bu anlamda Bourdieu’nün gerek sanat dışı/dışsal/toplumsal etkenlerle, gerekse bahsi geçen bu makro sanatsal üretim ile ilgili daha fazla yardımı dokunacağı açıktır.

F. Dört Alanın İncelenmesi

Weber’in eylem teorisini bilime uyarlarsak, bilimsel araştırma ve üretimi, bilim adamının ortaya koyduğu, öznel bir niyet içeren ve bu niyet üzerinden toplumsalla ilişkili olan bir toplumsal eylem olarak değerlendirebiliriz. Bilim adamının bilimsel faaliyetinin, genel anlamda **hedef odaklı rasyonel eylem** tipine denk düştüğu kabul edilse bile, bazı durumlarda **değer merkezli rasyonel eylem** ve **geleneksel eylem** tiplerine yaklaştığı da iddia edilebilir. Örneğin Kuhn’daki **normal bilim** veya Mullins’in okullaşma aşamalarından **uzmanlık dönemi** bilimsel teamüllerin sorgulanmadan işletilmesi açısından **geleneksel eyleme** benzer motifleri haizdir. Buna karşılık **kriz dönemleri** özdeşünüm seviyesinin arttığı ve iki rasyonel eylem tipinin daha baskın olduğu dönemler olarak kabul edilebilir. Okulların olgun olduğu normal bilim dönemlerinde **örtük bilgi (tacit knowledge)** aktarımı gibi gizli hedef ve değer aktarımları da söz konusu olmaktadır. Başka bir deyişle sözsüz bir yolla aktarılan “geleneksel” bilimsel faaliyet eylemi sadece örtük bilgileri değil, örtük sosyal anlam, hedef ve değerleri içermektedir. Toplamda ister bilinçdışı isterse bilinçli yollarla olsun, bilimsel eylem bilim adamının öznel olarak toplumla ilişkili bir biçimde anlamlandırılmış eylemidir, dolayısıyla eylemin faili hesaba katılmaksızın anlaşılamaz. Bilimsel üretim veya bilimsel eser, kendi kendine var olmaktan çok bir fail tarafından bir toplumsal eylem ile performe edilmektedir. Dolayısıyla yukarıda işaret ettiğimiz **bilim-içi düşünsel alan, bilim-içi kurumsal-ilişkisel alan, bilim-dışı kültürel alan** ve **bilim-dışı yapısal alanlardaki** etkenler her halükarda bilim adamı ve onun toplumsal eylemi aracılığıyla bilimsel eseri etkiler.

Öyleyse bu etkenlerin bilim adamı üzerindeki etkisi de ayrıntılı olarak incelenmelidir. Özellikle **bilim-dışı ideolojik alan** ve **bilim-dışı yapısal alandaki** unsurların, başka bir deyişle **dışsal etkenlerin (external factors)** bilim sosyolojisi alanında bilimsel faaliyet ve esere ilişkin yapılacak açıklamalara dahil edilebilmesi, bir yönüyle, söz konusu etkenlerin bilim adamı üzerindeki biçimlendirici etkisi üzerinde durulmak suretiyle ancak mümkün olabilmektedir. Bu değerlendirmelerden sonra tez çalışmamız boyunca bize yol gösterecek kavramları tespit etmek üzere bu dört alan ve bu alanlarda bulunan etkenler üzerinde daha ayrıntılı olarak durabiliriz.

1. Bilim-İçi Düşünsel-Teorik Alan

Doğrulukları ister nesnellik iddia edecek biçimde bilimsel hakikate yakınlığa, ister öznel kabul edilerek bilim adamları cemaatinin uzlaşımına dayandırılınsın, bir teorinin doğruluğunun bilimsel ilerlemeye yön verdiği görüşü, bilim felsefesinin ve bilim tarihinin klasik görüşü sayılabilir. Şu veya bu şekilde oluşmasından bağımsız olarak, bilimsel bir teorinin doğru olduğu kanaati, bilimsel araştırmayı etkiler. Bilim adamlarının bilimsel faaliyetleri, bilimsel zihniyetlerini şekillendiren kavramsal ve teorik kabulleri doğrultusunda gelişme gösterir.

Buradaki nesnellik iddiası başlangıçta, doğrulanmışlık yahut en azından daha doğrusu gelene kadar doğrulanmışlık iddiasını ifade etmiştir. Popper nesnelliğin ölçüsünü daha mütevazı bir şekilde tanımlamış, henüz yanlışlanmamışlığı geçici bir nesnelliğin ölçüsü olarak önermiştir. Fakat Ludwik Fleck³⁴ ve Thomas Kuhn'un yaklaşımları, nesnelliğin imkansızlığını; bilimsel doğruluk ölçüsünün, belli bir dönemin bilim adamları cemaatinin öznel uzlaşımından ibaret olduğunu savunmuştur. Bu uzlaşım ise, bilim adamları cemaatinin, iktisadi gücü elinde bulunduranların birtakım maddi yaptırımları yahut vaatleri sonucunda bir bilimsel

³⁴ Fleck'in doğa bilimlerine yaklaşımı ile Mannheim'ın toplumsal kesimlerin toplumsal konulardaki düşüncelerine yaklaşımı birbirine paraleldir. Fakat Fleck'in bu sosyolojik bakışı, Mannheim'dan değil de, Levy-Bruhl, Gumpłowicz ve Jerusalem'den alıp geliştirerek doğa bilimlerine teşmil ettiği görülmektedir (Sady 2012). Krş. Mises 1929, 494.

teorinin doğruluğuna ikna edilmeleri şeklinde oluşmaz.³⁵ Burada daha ziyade bilim adamlarının bilimsel zihniyetlerinin şekillenışı önemlidir. Belli teorik çerçevelerin ve kavramların kabulü, bilim adamlarının gerçekliği belli bir seçicilikle görmelerine sebep olacaktır.

Bilim adamlarının bilimsel zihniyetinin açık ve örtük bileşenlerinden söz edilebilir. Bu bileşenlerden açık olanlar zaten “normal bilim” dönemlerindeki rutin “bulmaca çözme” işlemleri sırasında masaya yatırılan, tartışmaya açılan, bilincinde olunan hususlardır. Örtük olanlar ise normal bilim dönemlerinde bilim adamlarının sosyalizasyonu, sözel olarak öğrendikleri değil de, içinde bulunarak edindikleri “sözsüz bilgi”lerdir (**tacit knowledge**) (Ringer 1992, 13). Bu bilgiler, bilim dünyasındaki pratikler, kurumsal maddi organizasyon ve ilişkiler yoluyla edinilir ve bir tür “bilinç öncesi” teşkil eder (Bourdieu’den akt. Ringer 1992, 8). Bourdieu’nün atfı yaptığı Panofsky’de bu, “okul”un aktardığı “kültürel miras”ın açık (**explicit**) ve örtük (**implicit**) boyutlarına dikkat çekmektedir.

Gerek Fleck ve Kuhn’un dahil edilebileceği görece felsefi³⁶ yönelimli “tarihselci epistemoloji”³⁷ hattı üzerinden, gerekse sosyolojik imaları daha belirgin olan Panofsky-Bourdieu hattı üzerinden gidildiğinde; bilincinde olunan açık bilimsel teoriler kadar, bilincinde olunmayan örtük kabullerin de bilimsel faaliyetlerde önemli olduğu ortaya çıkar. Bu da dikkatleri iki yöne çeker: İlk olarak, bilim-içi alanda akademik kültürün aktarılmasındaki “sözsüz öğretmen”ler masaya yatırılır. Bunlar uygulanmakta olan teknikler, teknolojiler, deneyler, süreçler, araştırma yöntemleridir. Yeni nesiller bunları pratik içinde edinirler. Bu bizi 2 numaralı alana yönlendirir. İkinci olarak ise, bilim adamlarının zihniyetini etkileyen daha geniş toplumsal kesimlerin zihniyetleri ve bir dönem bütün toplum kesimleri üzerinde etkili olan “çağın ruhu”dur. Bu da bizi 3 numaralı alana yönlendirecektir.

³⁵ Bu husus, aşağıda ayrıntılı biçimde açıklanacak olan dörtlü tasnifte **bilim-dışı siyasî-iktisadi alandan bilim-içi düşünsel-teorik alana** doğrudan bir etkinin olmadığı anlamına gelir.

³⁶ Mastermann Kuhn’un felsefeye karşı sosyolojiye öncelik verdiğini belirtmektedir (1970, 59). Bu kanaati biz de paylaşıyoruz. Burada vurgulamak istediğimiz husus, Kuhn’un bu sosyolojik temayülü dışsal etkenleri de kapsamına alan bir sosyolojik analize yöneltmediğidir.

³⁷ Fleck’i bu akımın öncüsü olarak gören bir çalışma için bkz. Rheinberger 2013.

a. İçselci Bilim Sosyoloğu Olarak Merton

Robert K. Merton, 1938 tarihinde kabul edilen **Science, Technology and Society in Seventeenth Century England** [17. Yüzyıl İngiltere’inde Bilim, Teknoloji ve Toplum] başlıklı doktora teziyle bilim sosyolojisi alanında önemli bir çalışmaya imza atmış, ayrıca bu ilgisini sosyoloji kariyerinin sonuna kadar da sürdürmüş ve geliştirip çeşitlendirmiştir.³⁸ Merton’un zikredilen dört alanın hepsinin analizine bazı katkılar yaptığı söylenebilir.

Merton’a göre bilim adamları bilimin dışındaki alanlarda kalan toplumsal, askeri vb. problemlerden etkilenseler de bilimsel araştırma nihai olarak bilimin içsel çıkarları tarafından güdülenir.³⁹ Merton bilim sosyolojisinin, alanını asıl olarak bilimin **bağlamı**yla sınırlanması, bilimsel **içerik**le ise bilim tarihinin ilgilenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İçsel ve dışsal etkenler birbirini tamamlar, süreç içinde farklı oranlarda etkili olur. Bilimin “doğal” bir seyri vardır; gözlemlerin birikmesi ve deney tekniklerinin gelişmesiyle ilerler. Politik şartlar gibi dışsal etkenler ise bu ilerleme temposunu ancak yavaşlatıp hızlandırabilir. Merton bilim tarihinin esasen salt içsel gelişmelere bağlı bir yörüngesi olduğunu, bazı dışsal şartların bu seyri ancak yavaşlatıp hızlandırabildiğini savunur (Shapin 1992’den akt. Fuller 2000).

Merton’un bilim sosyolojisine önemli bir katkısı da “Bilimin Normatif Yapısı” başlıklı makalesidir (1942). Bu makale bilim kurumunun sağlıklı işleyişi ve ilerlemesi için gerekli olan içsel-kurumsal normlar, bir başka deyişle bilim ahlakı ya da “bilim ethosu” üzerinde durur. Merton’a göre bilim adamlarının zihniyetlerinde ve esas olarak da bilimin kurumsal teşekkülünde bu dört norm işler vaziyetteyse; (1) iddiaların gayrişahsi bir sınanma zemini varsa yani bilimsel iddialar “evrensellik” ölçütünü karşılıyorsa; (2) bilimsel bilgi herkesin malı olarak kabul ediliyor, mucitler icatlarını gizli tutmuyorlarsa (“ortaklaşacılık/komünizm”); (3) bilim adamları “yansız”sa ve (4) bilimde doğru kabul edilen iddialar karşısında “örgütlü [bir]

³⁸ Merton’un daha sonraki bilim sosyolojisi makalelerini bir araya getiren “Bilim Sosyolojisi” (**The Sociology of Science**) de 1973’te yayımlanmıştır.

³⁹ “Bilimin psikolojisi” için bkz. Maslow 1966.

şüphecilik” mevcutsa, bilim ilerleyecektir (Merton 2010, 169 vd.). Merton’un bu yaklaşımı, bilimsel faaliyetin gerektirdiği ve denk düştüğü bazı sosyal değerleri vurgulaması açısından, Rickert’in bilimsel faaliyetin de temelini teşkil etmek üzere, rasyonel olarak temellendirilmiş belli değerlere ulaşma yolundaki sonuçsuz girişimine benzetilebilir.

Merton’un konumu, bu vurgusu itibarıyla düşünüldüğünde temelde içselci kanada denk düşmektedir. Fakat bazı dışsal etkenlerin rollerine de dikkat çekmiştir. Böylece Merton bilim tarihindeki içselci ve dışsalcı yaklaşımı telif etmeye çalışmış, fakat sonuç bir sentez olmaktan çok, parçalı bir analiz şeması olarak kalmıştır. Bu haliyle Merton içselci açıklamaya bazı dışsalcı yamalar yapmış bir bilim sosyoloğu olarak görülebilir.

b. Bilim Sosyolojisinin Kurucusu Olarak Fleck

Ludwik Fleck⁴⁰ 1935’te yayımlanan **Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache: Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv** [Bilimsel Bir Gerçekliğin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi: Düşünme Tarzı ve Düşünce Topluluğu Öğretisine Giriş]⁴¹ başlıklı çalışmasında, bilimin ele alınışında, bilim adamının mensup olduğu “düşünce topluluğu”nu (**Denkkollektiv**) ve o topluluğun epistemolojik, kavramsal ve dilsel üslubu anlamına gelen “düşünme tarzı”nı (**Denkstil**) esas almak gerektiğini savunur. Bu yönüyle Latour tarafından “bilim sosyolojisinin kurucusu” olarak görülmesi (Sady 2012, §3) şaşırtıcı değildir.⁴² Tıp alanından frengi bakterisinin bilimsel bir veri olarak ortaya konuluşunu salt bir

⁴⁰ Fleck’i de, bizzat kendi söylediklerinin hilafına, bireysel bir girişim ya da birikimsel bir düşünce zincirinin bir halkası olarak görmek doğru olmaz. Fleck, bu düşüncelerini Weimar Almanya’sındaki bilgi krizinin, Scheler, Mannheim, Jerusalem gibi isimlerin toplumsal zihniyetteki parçalanmaya ilişkin yazıp çizdiklerinin, ayrıca kuantum fiziğinin etkilediği bir ortamda formüle etmiştir.

⁴¹ Bu kitap Kuhn tarafından **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**’nın önsözünde “düşüncelerimin çoğunu önceleyen bir çalışma” olarak anılmaktadır. Kitabın 1979 tarihli İngilizce tercümesinin önsözü yine Kuhn’a aittir. Tercüme yayına hazırlayan editörler heyetinde de Merton’un ismi dikkati çekmektedir. Fakat Merton’un 1938 tarihli bilim tarihi doktora tezinde Fleck’in adına rastlanmamaktadır (Sady, 2012, §3).

⁴² Fleck’in bu kurucu fonksiyonuna Hüsamettin Arslan da **Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi** başlığıyla yayımlanan doktora tezinde atıf yapmaktadır (1992).

keşif değil bir toplumsal inşa olarak inceleyen Fleck, bilimsel olguların dilsel, teorik ve kavramsal zemin üzerinde mümkün hale geldiğine dikkat çeker. Olguların gelişmesi ve kabul görmesi ise tartışılmasına ve diğer bilim adamları tarafından hakkında yeni çalışmalar yapılmasına bağlıdır. Hessen bilim adamının ait olduğu sınıfın bilimsel ihtiyaçlarına odaklanırken, Fleck bilimsel faaliyeti bilim adamının epistemolojik, kavramsal ve dilsel aidiyetlerine bağlamaktadır.⁴³

Fleck'in önemi, ilki kurduğu felsefi zeminle, ikincisi ise bilim-sosyolojik analize sağladığı kavramsal donanımla ilgili olan iki temele dayanmaktadır:

(1) Fleck, bilgi, sanat, din ve bilim sosyolojilerinin hepsine uyabilecek nitelikte bir felsefi zemin geliştirmiştir. Kant rasyonalistler gibi tecrübe yoluyla öğrenmeyi küçümsemiyor, fakat boş bir zihinle tecrübelerin algılanıp işlenemeyeceğini, bilişin mümkün olamayacağını düşünüyordu. Kant'a göre, en başta zihinde bulunan bilgi sayesinde algılayıp düşünebiliriz. Numenlere ilişkin fenomenal bilgimiz de a. numenlerin kendileri ve b. algı biçimlerimiz ve düşünce kategorilerimiz tarafından aktif olarak biçimlendirilir. Fakat bu tecrübe öncesi **a priori** sentetik bilgiyi de doğuştan ve değişmezdir. Aslında Fleck'in tek yaptığı, Kant'ın epistemolojisini, Kuantum teorisinin "**a priori** bilgiler içinde değişmez ve zorunlu bir unsur yoktur" şeklindeki yaklaşımına göre revize etmekten ibaretti. Böylece tecrübe öncesi (**a priori**) zihinsel formasyonu doğuştan ve değişmez olmaktan çıkarıp toplumsal ve değişken olarak tanımladı (Sady 2012, §3). Biz bunu tecrübe öncesi **a priori** zihinsel kalıplarımızın iki çeşit olduğu şeklinde yorumlayabiliriz:

- genelgeçer, evrensel, herkeste aynı, değişmez zihinsel kalıplar
- kültürel, değişken, sosyal zihinsel kalıplar

(2) Buradan ikinci temele, "bilim sosyolojisi"nin kuruluşuna yaptığı katkıya geçebiliriz. Fleck örnek olgular olarak yıldız ve gezegenleri alır. Farklı düşünsel cemaatler (**Denkkollektiv**) (gökbilimciler, astrologlar, ilahiyatçılar, mutasavvıflar) yıldızlara farklı "düşünme tarzları" (**Denkstil**) eşliğinde bakar, yine farklı algı ve

⁴³ Fleck bilim sosyolojisi açısından Kuhn'dan da önemli görünmektedir. Zira Kuhn "normal bilim" dönemleri üzerinde de duruyorsa bile, esas yeniliği bilimsel değişmeye ilişkin açıklamaktadır. Fleck'in normal bilim dönemine ilişkin analizi ise Kuhn'unkinden hem daha temelli hem daha etraflıdır.

düşüncelere ulaşırlar. Bu topluluklar kendi içlerinde çok iyi anlaşsalar da farklı gruplar arasında iletişim ve anlaşma yok denecek kadar azdır. Bu yüzden “Ali yıldızları tanıyor” cümlesi yetersizken, “Ali yıldızları Babil astrolojisinin modernize edilmiş 20. yüzyıl tarzında (**Denkstil**) tanıyor” yeterli sayılabilir. Buradaki tanıma ya da biliş kolektif, ortaklaşa, toplu bir faaliyettir. Bu düşünme biçimi, Ali’nin bu konuda mensup olduğu düşünme kolektifinin ürünüdür. Bilen öznenin bütün bilgisini kendi doğuştan getirdiği kategori, kavram ve teorilere göre edinmesi mümkün değildir. Bu anlamda hiçbir gruba mensup olmayan; hiçbir grubun bakış, kavram, teori, düşünce tarzını esas almayan ve ondan yararlanmayan bir bilen özne düşünülemez. Kişi hiçbir düşünsel geleneğe mensup değilse kör ve bilinçsizdir. Ali’nin görüp düşünme şekli ve ulaştığı resim/bilgi, ait olduğu düşünsel topluluğa bağlıdır ve ancak o topluluk içinde anlaşılabilir, nettir (Sady 2012, §3).

Düşünce kolektifi, entelektüel etkileşimi sürdüren ve karşılıklı fikir alışverişinde bulunan insanlardan oluşur. Bir grubun önemli bir meseleyi konuştuklarını düşünelim. Tek başlarınaymken akıllarından geçmeyen ve başkalarıyla olsalar söylemeyecekleri şeyler anlatırlar. Böylece o grup için ayırt edici olan bir “kolektif mod” (**Kollektivstimmung, collective mood**) oluşur. Bu kolektif mod onları birbirine bağlar ve benzer şekilde hareket etmeye yöneltir. Bazı düşünce toplulukları çok kısa, bu tarz bir konuşma boyunca sürer. Bazıları ise kurumlaşır, ömürleri nesilleri aşar. Dinî hareketler, sanat akımları ya da bilimsel paradigmlar bunlara örnek verilebilir (Sady 2012, §3).⁴⁴

Tabii bir düşünsel cemaatin düşünme tarzları sabit değildir. Kolektifin üyeleri bir yandan belli algı ve düşünme yollarını benimserken, bir yandan da sürekli olarak onları dönüştürürler. Küçük etnik topluluklarda bütün üyeler aynı düşünce kolektifine aittir ve dönüştürücü kudrete malik olurlar. Fakat düşünme tarzı karmaşık bir yapıya sahipse, bu tarz düşünme tarzlarını paylaşan düşünsel cemaatler içinde dar bir “iç halka” (**esoteric circle**) ile geniş bir “dış halka” (**exoteric circle**) oluşur; iç

⁴⁴ Fleck’in bir başka hususiyeti de algı, biliş ve düşüncenin duygudan bağımsız olamayacağını iddia etmiş ve bunu da teorize etmiş olmasıdır. Burada gerekli görünmediğinden Fleck’in teorisinin bu kısmına değinmiyoruz ama 1935 tarihli mezkur eserinin “duygu sosyolojisi” açısından değerlendirilmesi ilginç sonuçlar doğurabilir.

halka düşünme tarzını dönüştürme işini üstlenir. Üyeliğe kabul edilmiş olan din adamları ve papazlar dinî düşünme tarzını şekillendirir, sıradan müminler de güvendikleri bu iç halka yardımıyla, onların vaazlarını dinleyerek dinî düşünme tarzını edinirler. Sanat eleştirmenleri ve sanatçılar ile sanatseverlerin; doğa bilimciler ile ortaöğretim fizik/kimya/biyoloji öğretmenleri, mühendisler ve bilim meraklılarının ilişkisi de aynı türdendir. Dış halka yani kamuoyu aynı zamanda iç halkanın çabalarını meşrulaştırır ve iç halkayı çalışmalarını sürdürmeye teşvik eder. İç halkada (a) bazı üyeler öncü faaliyetlerle meşgul olurken, (b) bazıları da daha teknisyen/uzman niteliğindedirler (Sady 2012, §3).

Çağdaş toplumlarda herkes çok sayıda düşünce kolektifine dış halkadan üyedir. Çok az insan bir iç halkada, daha azı ise birden fazla iç halkada bulunur. Bir fizik profesörü alanında iç halkadaki bir uzmandan, aynı zamanda (eş zamanlı dış halkalar olarak) bir cemaate mensup, bir partiye ve bir mezunlar derneğine üye olabilir. Bir kişinin dış halkasında bulunduğu düşünsel cemaatler düşünce tarzları itibariyle birbirleriyle çelişiyor olabilir. Fakat kişi ikisinde de dış kapının mandalı durumundaysa, kişi üzerinde o kadar etkili olmayacağından, bu çatışma su yüzüne dahi çıkmayabilir. Ayrıca herkes kültürden kültüre değişen daha geniş bir “günlük hayat” kolektifine üyedir (Sady 2012, §3).

c. Hanson’un Katkısı: Keşif Örüntüleri

Norwood Russell Hanson **Patterns of Discovery** [Keşif Örüntüleri] (1958) başlıklı kitabıyla bilimsel keşiflerin, bilim adamının gözlemlerini koşullayan bir teorik zeminde gerçekleştiğini vurgulamıştır. Bu anlamda Fleck’in bilim adamının bilimsel faaliyet öncesi zihinsel şekillenışı vurgusunu sürdüren, sosyal yönde olmasa bile genişleten bir konumda görülebilir. Esasen Hanson, gözlemin güvenilirliğini, birikmecî ve yanlışlamacı bilimsel ilerleme fikrine bir eleştiri olarak vurgular. Bu eleştiriye göre, gözlem önermeleri, teoriye bağımlılıkları nedeniyle yanılabilir. Algının kendisi aynı zamanda dile, kavrama, bakışa bağımlıdır. Ayrıca gelecekteki gelişmeler gözlemi geçersizleştirebilir. Gözlem önermelerinin yanılabilirliği/geçiciliği, yanlışlama işleminin kesinliğini zedeler. Gözlem kesin

olmadığı için yanlışlama da kesin olmaz (Chalmers 2008, 96-100). Hanson'un “keşif örüntüleri” (**discovery patterns**) kavramı, bu anlamda gözlemi yapan bilim adamlarının sahip oldukları teori ve bakış açılarının onları nasıl yönlendirdiğini göstermeye çalışır. Buna göre gördüklerimiz, duyularımızın pasif ve saf bir şekilde aldığı değil, zihnimizin aktif bir şekilde filtrelediği, beklentileriyle ve sahip olduğu kavramsal çerçevelerle, daha sonraki değişimle “tematik çerçeve”lerle biçim verdiği birer görüntüdür. Göz yanımlarına atıfla “olarak görmek” ve “olduğunu görmek” arasında ayırım yapar. Hanson'un eleştirisi, bilim adamının zihniyetinin ve sahip olduğu teori zeminin onu yönlendirmesi konusuna dikkatimizi çekmektedir. Bugüne kadar pek bilim sosyolojisi bağlamında ele alınmamışsa da, aşağıda göreceğimiz Latour'un “laboratuvar çalışmaları” türü bilim sosyolojisi çalışmaları açısından öncü olarak görülebilir.

d. Lakatos'un Katkısı: Bilimsel Cemaat ve Bilimsel İç Tutarlılık

Imre Lakatos bilimselliği zayıflatan bu belirsizliği, bilimsellik dünyasını kendi kavramları ve teorileriyle özerk bir gerçeklik olarak sunarak aşmayı dener. Ona göre, bir gözlem önermesinin ve onu şekillendiren kavramların kesinliğinin kaynağı; tutarlı, bilgi veren, geçerli, kesin, planlı bir teoride bağımsız ve belirgin bir rol oynamasıdır. Bir kavram, anlamını bir teori (kavram sistemi) içinde oynadığı rolden alır. Yoksa bir tanım tek başına, kavramların anlamlarını netleştirmek için yeterli olmaz (Chalmers 2008, 120-121). Böylece Lakatos gözlem, kavram ve teorileri birbirine bağlı bir bütün olarak düşünür ve geçerliğini kendi iç tutarlığından alan özerk bir bilimsellik tanımlar.⁴⁵ Burada Lakatos bilimsel teorinin **hakikate yakınlığı kistasının yerine bilimsel yapının iç tutarlılığı kistasını** koyar. Böylece bilimsellik kistasını, somut bir alanda, bilimsel faaliyetinin kendisinde konumlamış olur. Lakatos 1961 tarihli doktora tezinden itibaren “bilimsel cemaat”i (**scientific community**) bilimsel teorilerin geçerliliği bağlamında gündeme getirmiştir.

⁴⁵ Böylece Lakatos'la bilimsel teorilerin gerçeklikle mütakabiliyet içinde oldukları iddiası bir adım geriye gitmiş olur. Bu anlamda Lakatos yakın gelecekte hakikati ele geçirecek “realist” bir bilim anlayışından daha mütevazı “araşsalıcı” bir bilim anlayışına yapılan geçişlerden biri olarak görülebilir.

e. İçselci Bilim Sosyoloğu Olarak Kuhn

Thomas Kuhn, 1962 tarihli **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**'nda paradigmayı biri düşünsel diğeri ise sosyolojik olan iki hususiyeti betimlemek için kullanıyordu.

(1) paradigmanın “felsefi anlam”ı: bilimsel teoriler toplamı (somut bilimsel bulmaca çözümleri, Kuhn 1970, 174).

(2) paradigmanın “sosyolojik anlam”ı: bir bilim adamları topluluğunun ortak bilim pratiğinin ana hatları (belli bir bilimsel topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inanç, değer ve teknikler, Kuhn 1970, 174).

Bu anlamda paradigma kavramının, 4'lü tasnifin 1. alanına mı 2. alanına mı ait olduğu açık değildir. Ortada belli bir bilimsel cemaat söz konusu olsa da, hatta Tiryakian'a göre Kuhn 1970 tarihli ikinci baskıya eklediği “Postscript” yazısında “bilimsel cemaat” anlamını daha çok vurgulasa da (Tiryakian 1979, 211), netice itibariyle paradigma bu cemaat tarafından paylaşılan bilim yaklaşımını, bulmaca çözümlerini yani düşünsel bir dokuyu ifade ettiği için burada birinci alan altında alınması uygun görülmüştür.

Kuhn ve Lakatos, bilimselliği hakikate yakınlık değil, bilimsel faaliyet ve cemaat üzerinden ele almaları açısından benzeşir. Bu anlamda gerek geleneksel birikmecî yaklaşımdan, gerekse Popper'in –birikmecî yaklaşımın tersyüz edilmiş ve güçlendirilmiş bir formülasyonundan ibaret olan “aşmacı”– yanlıslamacı yaklaşımından ayrılırlar. Fakat aynı zamanda Lakatos ne kadar bilimsel ilerlemenin varlığına inanıyorsa, Kuhn da o kadar inanmaz. Kuhn'un bilim tarihine dair yaklaşımı bir ilerlemeden ziyade bir döngü ima eder. Kuhn'a göre bilimsel değişimler devrimlerle olur. Devrim sonucunda bir teorik yapının yerini bir başkası alır. Bu süreçte de bilim cemaatleri ve sosyolojik özellikleri önemli rol oynar (Chalmers 2008, 137-138). Birikme ya da yanlıslama için adeta insan soyunun hayatını devam ettirmesi ve yeni deneylerin yapılması yeterlidir. Bu iki yaklaşım da bilimsel değişmeyi salt bilim-içi düşünsel etkenlerle açıklar. Fakat Kuhn “bilimsel devrim”ler bu tarz salt bilim-içi bir düşünsel birikme veya incelleme olarak açıklanamadığı için ilave, yine bilim-içi ama sosyal bir açıklamaya ihtiyaç

duymuştur. Bilimin değişmesinde eylemde bulunan aktör, tek bir bilim adamı da değildir, Fleck'te olduğu gibi bir “bilim adamları topluluğu”dur.

Kuhn'a göre en başta bir kereye mahsus olarak bir “bilim öncesi dönem” yer alır. Bu ham bilim safhasında, gerek teorilerde gerekse yöntemlerde tartışmalar/uzlaşmazlıklar çok olur (Chalmers 2008, 143). Bunu takip eden “normal/olağan bilim” dönemini bir “bunalım”, onu da bir “devrim” izler. Devrim, bilim cemaatinin üyelerinin yeni paradigmayı benimsemesi anlamına gelir. Muhalifler felsefe bölümüne sığınır (Chalmers 2008, 151). Bu döngü başka bir paradigmanın “normal bilim” haline gelmesi, müfredatı ele geçirip bilimsel araştırma standartlarını belirlemesiyle (Chalmers 2008, 140) yeniden başlar.

Paradigmalar arası fark, türsel/kategorik bir farktır. Her paradigmanın kozmolojisi, ışık, madde, ses vs. hakkındaki görüşleri farklıdır. Aristo ay altı ve ay üstü alemlerden söz ederken, Kopernik **astronomisinde** bunlar bulunmaz. Maxwell ve Einstein **fizikleri** de Newton'unkinden farklılaşır. Lavoisier öncesi **kimya** ile sonrasındaki kimya da farklı paradigmalar ifade eder. Farklı paradigmalar, farklı sorular ve hesaplar demektir. Rakip paradigmaların savunucuları farklı dünyalarda yaşar (Chalmers 2008, 147-148).

Nitekim Kuhn paradigma değişimini “algı kalıbı”nın (**Gestalt**) değişmesine, din değiştirmeye ve politik devrime benzeter. Bir paradigmanın üstünlüğü mantıksal olarak ispatlanamaz. Rakip paradigmalar arasında mukayese edilemez. Evrensel ve tek/ortak bir ölçüye vurulamaz. Dayandıkları ölçüler farklıdır. Bu sebeple daha “ileri” bir paradigmadan da söz edemeyiz. Bir bilim adamının ya da bir bilim cemaatinin paradigma tercihi, bir paradigmanın hakikate daha yakın olmasına değil, psikolojik ve sosyolojik etkenlere bağlıdır. Tercihin tek kıstası, bilim cemaatinin rızasının oluşup oluşmamasıdır. Paradigma tercihi bir tür hayat tarzı tercihidir (Chalmers 2008, 149-152).

Bir bilimsel paradigmanın yerini alacak yeni paradigma eskisinden daha “ileri” sayılamaz. Bilimsel devrimler her zaman ilerleme ifade etmez. Bilimsel devrimler sonucunda ortaya çıkan şey her zaman ilerleme değildir. Rölativistlere göre böyle bir ilerlemeden söz edilemez. Kuhn'a göre, normal bilim döneminde paradigma içi

kümülatif bir ilerleme vardır. Paradigmalar arası geçişte ise, eski ve yeni paradigmalar problem çözme yeteneklerine göre muhakemeye tabi tutulur. Yeni paradigma daha iyi bir problem çözücüye o devrim bir ilerlemeyi ifade ediyordur. Ama her zaman böyle olacak diye bir kaide de yoktur. Buna göre bilim gerileyebilir de. Bilimsel gerileme, problem çözücülük açısından zayıf bir paradigmanın güçlünün yerini alması olarak tarif edilebilir. Kuhn'a göre, yeni paradigmalar "kendinde şey"e (**Ding an sich**) yaklaşamaz, reel dünyaya daha iyi tekabül edemez (Chalmers 2008, 151-153).

Kuhn'a göre olağan bilim döneminde (olgun bilim safhasında) paradigma ile doğanın uyumu geliştirilmeye çalışılır. Paradigma detaylandırılır ve daha kapsamlı hale getirilir. Gerçek dünyaya azami nüfuz çalışılır. Teorik bulmacalar ve deneysel bulmacalar üretilip çözülür. Yeni kavramlar bulunur, eski kavramlar rafine edilir. Bilimin birikime dayalı ilerlediğini kabul eden tümevarımcı bilim yorumu, Kuhn'un büyük resminde bu döneme yerleştirilmiş olur.

Normal bilim dönemleri, bilimsel araştırma açısından bazı avantajlar getirir. Bir paradigmayı kabul etmek bilim adamlarına aşağıdaki imkanları verir (Chalmers 2008, 154-155):

- Varsayılan temellere dayanarak araştırmayı derinleştirme
- Deneysel ve teorik araştırmalar yapma
- Araştırmayı mümkün kılan ve çerçevelerinden felsefi kabullere ilişkin tartışmalarla vakit harcamadan, bunlara yönelik eleştiri geliştirme gereği duymadan bütün mesai ve enerjisini pratik sahaya, araştırmaya yöneltme
- Hazır olan belli bakış açısı, teknik ve kavramsal çerçeveleri kullanma

Olağan bilim dönemlerinde öğretim fonksiyonu baskındır. Başka bir deyişle, araştırma-öğretim dengesinde ağırlık ikinci lehinedir. Subjektivist bilim felsefecisi Michael Polanyi (1891-1976)'nin bilim adamının bilgisinin zımni, örtük (**implicit**) bilgi olduğu ve eğitim sırasında dolaylı (**indirect**) olarak kazanıldığı yargısı da bu dönemler için geçerlidir (Chalmers 2008, 155). Bu dönemde yetişmiş bir bilim adamı varsayımlarını ve önkabullerini bir çırpıda sayıp dökemez; özdeşünüm seviyesi düşüktür.

Bunalımın başlangıcı ise deneysel bulmacalarda kurala uymayan olgularla (bunlar yanlışlama değil, anomali sayılır)⁴⁶ karşılaşıldıkça ortaya çıkar (Chalmers 2008, 142). Anomali ne zaman bunalıma, güvensizliğe ve devrime yol açar? Bir anomalinin ciddiyeti, onu ortadan kaldırma girişimlerine direnme süresinin uzunluğu ile ölçülür. Ciddi anomalilerin sayıca artması bunalıma yol açar. Başka bir deyişle normal bilim dönemlerindeki “bulmaca çözme” işi, yerini “temel teorileri test etme”ye bırakmıştır. Olağan bilim adamları felsefi ve metafizik tartışmalara yönelir (Chalmers 2008, 146). Kuhn’un bu söylediklerini, yöntemsel tartışmaların hangi dönemlerde yoğunlaştığına dair bir teori ve açıklama olarak bir kenara not edebiliriz: Yöntem tartışmaları, bilimsel tartışmalar Kuhn’un bilim öncesi döneminde ve normal bilimin bunalımı dönemlerinde yoğunlaşır. Bunu kendi konumuza uyarlayacak olursak, Almanya’da sosyolojik tartışmalarının yoğunlaştığı 1890-1914 dönemini, Almanya’da tarih ve iktisatta tarihselci yaklaşımın kriz yaşadığı, anomalilerin belirdiği ama yeni bir paradigmanın da henüz kurulamadığı bir dönem olarak yorumlayabiliriz.

Aslında Kuhn’un açıklamaları da bilimsel alandan pek dışarı taşmaz: Bir bilim adamı cemaatinin paylaştığı teoriler dizisi anlamına gelen paradigma, uygunsuz bazı ampirik veriler karşısında cevap üretmediğinde bir süre sonra yıkılır. Buraya kadar bu açıklamanın, klasik birikmeci açıklamadan ya da Popper’in yanlışlamacı açıklamasından bir farkı yoktur. Aslında Kuhn’un sosyal’e kapı açtığı yer, bilimsel bilginin nesnelliği-öznelliği konusundaki görüşünün uzantısı niteliğindedir. Yukarıda andıklarımızı dile getiren kişi, Kuhn gibi bir mutabakatçı değil de, bir öznelci veya nesnelci olsaydı, yine bu kadar **bilim-içi sosyale** kapı açmayacaktı. Fakat Kuhn bir mutabakatçı olarak, bilim camiasının sosyolojik olarak ele alınması gerektiğini savunur. Yani bilim camiasının mutabakatı sadece paradigma değişimi sırasında etkin değildir. Dolayısıyla bilimsel değişimin sadece kriz değil, devrim ve olağan bilim anları da sosyolojik olarak analiz edilmeyi gerektirmektedir. Kuhn’a göre bilim adamları ve bilim camiası sosyologlar tarafından gözlenmeli ve teorilerin

⁴⁶ Kuhn’a göre birikmeci yaklaşım normal bilim dönemlerine odaklanırken, Popper ise “bütün bilimsel girişimi nadiren meydana gelen devrim kısımları üzerinden tanımlamıştır” (Kuhn 1974/1977, 272). Halbuki Kuhn’a göre bu ikisi bilimin iki farklı evresidir.

özellikleri/karakterleri bu bağlamda sosyoloji tarafından incelenip açıklanmalıdır (Chalmers 2008, 178-179).

Mevcut bilim tarihlerinde Kuhn'a kadar yukarıda değindiğimiz tekil eleştirilere rağmen sistematik olarak genelde bilimsel düşünceleri, tezleri, teorileri ve bunların bilimsel geçerliklerini hesaba katan, bunları çevreleyen politik ve sosyal bilim adamları ortamını dikkate almayan yaklaşımlarla karşılaşyoruz. Sosyolojik bakıştan yoksun bu bilim tarihi okumaları, Kuhn'un çabalarıyla bir ölçüde sarsılmıştır. Kuhn'la birlikte bilimsel ortam ve bir dereceye kadar hesaba katılmaya başlanmıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, aslında Kuhn'un bilimsel değişime ilişkin okuması, **bilim-içi sosyal** hesaba katmakta, **bilim-dışı sosyal** önemini ise ima etmekle yetinmekte, fiiliyatta analize tabi tutmamaktadır. Kuhn'da bilim-içi sosyal'e kapı açan nokta, paradigmalara kabul edilmesini "bilim cemaatinin mutabakatı"na bağlamasıdır. Kuhn'un sosyal odak noktası, bilimin ortaya çıkışında rol oynayan sosyolojik etkenlerden ziyade, bilim-içi sosyal etkenlerin neyin bilim olarak kabul edileceğindeki rolü üzerindedir. Bu husus, söz konusu mutabakatın, zihinsel analizlerinin yanı sıra bilim-içi sosyal, ekonomik ve siyasî, analizlerine de kapı açmaktadır. Ayrıca paradigmaları birer din ve hayat tarzı olarak görmesi de bu sosyallik vurgusunu pekiştirmektedir.

Bu anlamda Kuhn'un yaklaşımı bilimsel teori ve paradigmalara değişiminin bilim-içi sosyal boyutuna dikkat çekmiştir. Daha önce bilim, soyut bilim adamlarının hakikat aşkı ve saf bir merak saikıyla giriştikleri bir faaliyet olarak görülürken; Kuhn'dan itibaren bilim adamları, henüz siyasî ve iktisadi pozisyonlarıyla, içinde yaşadıkları topluma gömülü aktörler olarak değilse bile; bilimsel zihniyet ve çıkarlarıyla öne çıkmaktadırlar. Bu anlamda, bilhassa teknolojinin ve finansmanın bilimin yönünü daha çok belirlediği çağımızdaki bilimsel değişimi anlamak için daha geçerli bir araç sunduğu açıktır.

f. Paradigma Kavramına Farklı Yaklaşımlar

Kuhn'un paradigma kavramının incelenmesine ilişkin bir vurgusuna değinerek başlayalım. **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**'nın 1962 baskısında da dile getirdiği bu

hususunu Kuhn 1970 tarihli ikinci baskıya eklediği 1969 tarihli “Postscript” yazısında Kuhn paradigma kavramının sosyolojik ve felsefi tanımlarını ayırıştırır (Kuhn 1970, 174):

(1) Felsefi Anlamda Paragidma: Szacki'nin “tipolojik okul” (1975) veya Tiryakian'ın “zayıf anlamda okul” (2006) dediği tarzda, soyut bir yöntemsel, kavramsal, teorik bir birlik olarak formüle edilen paradigma, felsefi anlamı teşkil eder.

(2) Sosyolojik Anlamda Paradigma: Szacki'nin “kurumsal okul” (1975) veya Tiryakian'ın “güçlü anlamda okul” (2006) dediği tarzda, somut bir bilimsel cemaatin, bu cemaatin araştırılmasıyla ortaya konabilecek bilimsel ortaklıkları ise paradigma kavramının sosyolojik anlamıdır.

Mastermann (1970) bizzat Kuhn'da paradigma tanımının pek de belirgin olmadığını belirtmekte ve **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**'nda 21 farklı paradigma tanımı tespit etmektedir. Bu farklı tanımların üzerinde durarak, paradigma kavramının hangi temel anlamları vurguladığını ortaya çıkarmaya, böylece kavramın daha sağlıklı bir şekilde kullanılmasını temin etmeye çalışmaktadır. Mastermann kendi gruplamasında kelimenin üç anlam grubuna dikkat çeker (1970, 65 vd.):

(1) Felsefi/düşünsel/metafizik anlamda paradigma: Bir inançlar toplamıdır, başarılı bir metafizik akıl yürütme, mit, algıyı yöneten düzenleyici ilke, bakış açısı ya da dünya görüşüdür. Felsefi anlayışa göre paradigma bir dünya görüşünü ifade eder ve teoriden genişdir.

(2) Sosyolojik/davranışsal anlamda paradigma: Bir bilim adamı cemaatinin bilim yapma geleneği; bilimsel, entelektüel, sözel, davranışsal, mekanik, teknolojik alışkanlıklarının toplamıdır. Sosyolojik anlayışa göre paradigma teoriden önce gelir. Buna göre paradigma henüz ortada bilimsel bir teori yokken de işler. Somut bir alışkanlıklar dizisidir. Ortada dört başı mamur bilimsel bir teori yoksa da, bir paradigmadan söz etmek mümkün olacaktır.

(3) Bilimsel uygulama/inşa anlamında paradigma: Burada normal bilim dönemi merkeze alınmıştır. Paradigma bir bulmaca üretme ve çözme aleti olarak düşünülür. Bilimsel inşa anlayışına göre ise paradigma teoriden azdır, küçüktür. Pek teorik olmayan, özbilinç seviyesi düşük bir bulmaca çözme alışkanlığından ibarettir.

Bizse Mastermann'ın 21 tanımını kendi girişimimiz açısından daha önemli gördüğümüz iki anlam grubu altında toplayabiliriz:

(1) Bir bilimsel başarıyla kendini ispat etmiş, ders kitapları, araştırma programı ve alet kutusu (yöntemler, teknikler, kavramlar ilh.) ortaya koymuş bir analogi, gelenek, model. Örneğin elektronlar dalga şeklinde hareket eder. Elektronlar parçacık şeklinde hareket eder. Elektrik bir sıvıdır, salgıdır, çekimdir ya da sürtünmedir. Toplum bir organizma gibi ele alınabilir. Toplumu anlamak için bireylere odaklanmak gerekir... Bu modellerin her birinin açıkladığı ve açıklayamadığı yönler vardır. Fakat bunlar birbirlerini karşılıklı olarak makbul sayan yaklaşımlardır.

(2) “Bilimsel” anlamda başarılı sayılmayan, “mit” olarak görülen, bir dönem veya halen de “batıl inanç” olarak yaftalanan, ama kendi içinde tutarlı olan, bilimsel olduğu ihtilafli da olsa, bir araştırma programına sahip, yine ders kitapları ve takipçileri olan yaklaşımlardır. Buna örnek olarak da frenoloji, ufoloji ya da astroloji verilebilir. Burada bir yaklaşımın paradigma sayılmasının ne kadar itibari ve zamanla mukayyet olduğu görülmektedir.

Burada bizim açımızdan önemli olan husus, Mastermann'ın Kuhn'un hiçbir zaman teori ile paradigmayı eşitlemediğini vurgulamasıdır. Mastermann'a göre Kuhn'u önemli kılan özellik, bilimin normal bilim öncesi hallerine ve yeni bilimlere de bakmasıdır. Böylece teori ile paradigmayı eşitlemediği gibi, bilimi de tek bir paradigma ile eşitlemez. Bilimi “normal bilim”e indirgemez. Mastermann tek paradigmatı bilim dışında bilimin paradigma ile üç farklı ilişkisini teşhis eder: paradigmatısız bilim, çok-paradigmatlı bilim ve çift-paradigmatlı bilim (1970, 73). Burada önemli olan, paradigmatın varlığı ile bilimselliğin, hatta sadece tek bir paradigmatın mevcudiyeti ile bilimselliğin eşitlenmesinin reddidir. Böylece doğa bilimleri için ortaya konan bilimsellik şablonunun sosyolojiye birebir uygulanmasının zaruret olmadığı teyit edilmiş olmaktadır.

Doğa bilimleri alanındaki bilim-içi düşünsel ve sosyal gelişmeleri anlamak için Kuhn tarafından geliştirilen paradigma kavramının sosyal bilimlere uyarlanıp uyarlanamayacağı sorusuna böylece birkaç farklı cevap verilebilmektedir. Sosyoloji tarihçiliğini ilgilendiren bu önemli soru karşısında geliştirilen cevaplar şunlardır:

Sosyal bilimler (1) doğa bilimleri gibi tek-paradigmalı (**single-paradigmatic**), (2) paradigmasız (**non-paradigm**), paradigma-dışı (**a-paradigmatic**) veya paradigma-öncesi (**pre-paradigmatic**), (3) çok-paradigmalı (**multi-paradigmatic** veya **poly-paradigmatic**), ve (4) çift paradigmatlı (**dual-paradigm**) bilimlerdir.

(1) Tek Paradigmatlı Bilim

Sosyal bilimleri bu türden saymak, tek bir yöntem, teori ve kavram setini benimsemek; buna uymayan sosyal bilimsel temayülleri yok saymak veya önemsiz görmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda bazı geleneksel pozitivist çevreler dışında yaygın ve muteber bir tavır olarak görülmemektedir.

Bunun dışında sosyal bilimlerin geçici olarak paradigma-öncesi, çoklu-paradigma veya ikili-paradigma döneminde bulunduğunu, fakat zaman içinde olgunlaştıkça tek-paradigmatlı bir bilime dönüşeceğini savunanlar da vardır (örneğin bkz. Wallace 1969). Bu yaklaşım sosyal bilimlerdeki yöntemsel, kavramsal, teorik ilh. çeşitliliğin esasa ilişkin olmadığını, ortaya atılan farklı hipotezlerin sınanmasıyla çözülebilecek cinsten olduğunu kabul eder. Kuhn'un sosyal bilim yaklaşımı gibi, Popper'in sosyal bilimleri "proto-bilim" olarak görmesi de bu paralelde düşünülebilir. Burada sosyal bilimlerin çoğulculuğu, bu bilimlerin henüz paradigma öncesi evrede olmasıyla açıklanır ki böylece zımnen doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin aynı ve benzer oldukları dile getirilmiş olur (van Rossum 1974, 157).

(2) Paradigmasız, Paradigma-Dışı veya Paradigma-Öncesi Bilim

Bu aslında bilimsiz, bilim-dışı veya bilim-öncesi de demektir. Bu bakış açısı Kuhn'un kendisi de dahil olmak üzere, doğa bilimlerini merkeze alan bilim felsefecilerinin çoğunluğunun görüşü sayılabilir. Bu görüşe göre sosyal bilimler birlikten, kavramlar üzerinde uzlaşmadan ve tutarlı araştırma programından yoksundur. Örneğin Chalmers şöyle der: "Modern sosyoloji paradigmadan yoksundur, bu sebeple bilim bile değildir" (2008, 140).

Mastermann'ın “paradigmasız (**non-paradigm**) bilim” tanımı, bir bilimin hemen öncesindeki hazırlık evresini veya o bilimin felsefesini çağrıştıracak niteliktedir. Mastermann'a göre böyle bilimlerde, her bilim adamı bilimi sıfırdan kurar, sosyalleştiği gelenek ona çok bir şey vermez. Bilimin felsefi temelleri üzerine sürekli tartışma vardır. Henüz bir problematik şekillenmediğinden, bütün olgular eşit derecede ilgili görünür. Birden fazla ve birbiriyle rekabet eden okul vardır, yayınları birbirlerine karşıdır. İlerleme yoktur. Normal bilimde küçük monografik makaleler ve birikim esasken, paradigmasız bilimde kitap yayını ve sarsıcı büyük katkılar esastır. Uzlaşmış bir başarı, araştırma programı ya da düzeneği yoktur. İlgili bilimin felsefesinden ayrılması zordur (Mastermann 1970, 74).

(3) Çok-Paradigmalı Bilim

Sosyal bilimlerin bu türden olduğu iddiası oldukça yaygındır. Mastermann (1970), Martins (1972), Crane (1972), Lemmers (1974), van Rossum (1974; 1975) ve Stehr (1975) gibi isimlere göre sosyal bilimler çok-paradigmalıdır. Mastermann'a göre sosyal bilimlerde farklı paradigmatik teknikler tarafından tanımlanan farklı alt dallar, branşlar vardır. Bir branşın içinde bilim ve tekniği çok gelişebilir, normal bilim faaliyeti yürütülebilir. Ama farklı tekniklerin temelleri birbirleriyle çelişkilidir ve aralarındaki tartışma çözümlenebilir cinsten değildir. Bir paradigma bir alt branşta diğer paradigmatlara galip gelip tek paradigma haline de gelebilir (Mastermann 1970, 74).

Martins (1972) Kuhn'un bilimsel devrimleri kaçınılmaz ve etkili ama nispeten nadir olarak gerçekleştiğini savunmasına atıfla onu “dönemsel devrimci” (**episodic revolutionist**) olarak niteler görür ve “sürekli devrimci” (**permanent revolutionist**) bir pozisyonu savunur (32). Buna göre sosyal bilimlerde, farklı paradigmatlar sadece nadir belli dönemlerde değil, sürekli mevcut ve mücadele içindedir. Buna mukabil, bütün devrimler ölçek ve derinlik açısından bir değildir ve Toulmin'i takip ederek küçük devrimler ve büyük devrimler arasında ayırım yapmak yerinde olacaktır (Martins 1972, 35). Martins ayrıca tek paradigmatlı alanlar (**mono-paradigmatic fields**) ile çok paradigmatlı alanları (**poly-paradigmatic fields**) ayırt ederek, ilkindeki

paradigmaların kendine yeterli, ikincisindeki paradigmaların ise birbirlerini tamamlayıcı nitelikte ve kendi başlarına yetersiz olduklarına dikkat çeker (23-24).

Lammers (1974) ise konuyu doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki farklar üzerinden ele almakta, sosyal bilimleri, doğa bilimlerinden farklı olarak çok paradigmatlı (**poly-paradigmatic**) saymaktadır. Lammers'in yaklaşımı, sosyal bilimlerde kavramsallaştırmanın zihniyetten etkilendiğini vurgular. Buna göre halkın sosyal bilimlerin ele aldığı toplumsal fenomenlerle ilgili çeşitli kanaat ve tahayyülleri vardır. Bunlar bilimden önce de vardılar ve toplumun farklı kesimlerinde farklılaşabilirler. Bilimin araştırma nesnesi hakkında, halka mal olmuş tasavvurların önceden var oluşu, Lammers'e göre sosyal bilimlerde eşzamanlı olarak birden çok paradigmanın bulunmasının temelidir. Doğa bilimlerinde gerçekliğin uzman olmayan sıradan insanlardaki imgesi, gerçekliğin bilimsel kavranışını etkilemezken, sosyal bilimlerde sıradan insanların toplumsal fenomenler hakkındaki imgeleri bilimsel faaliyetin her aşamasında etkili olabilmektedir (1974, 125; krş. Rossum 1974, 156 vd.).

Lammers'e göre halk imgeleri genelde bilimsel kavranışlar için ilham kaynağıdır. Bilim adamı, yaşadığı toplumdaki halk imgelerinden hareket ettiği ölçüde, bu imgeler kavramsallaşmayı etkileyebilir. Her bilim adamı halktan biri olduğu için, gerçekliğin bilimsel kavranışı ile halk imgesi arasında iletişim hem diyalog hem de içsel monolog şeklinde gerçekleşir (1974, 126). Bilimsel ortam, kültürel ortamdaki belli bir derecede özerk olsa da, sosyal bilimci çoğu zaman araştırma nesnesi hakkında ön yargılara sahiptir (Elias 1956, 234). Sosyal bilimsel kavramlar, yöntemler, teoriler ve nihayet paradigmalar, Gouldner'in "arkaplan varsayımları" dediği halka ait düşüncelerin etkisi altında şekillenir. Sosyal bilimciler kavram ve teori inşa ederken, bilerek ya da bilmeyerek bu imajları kullanırlar. Bir sosyal bilimcinin geldiği arkaplan ve farklı halk kesimlerinin tahayyüllerinin farklı hatta çelişkili olması, sosyal bilimlerde tek-paradigmatlı gelişmenin çok-paradigmatlı gelişme karşısında oyuna yenik başlaması sonucunu doğurur (Lammers 1974, 133). Doğa bilimleri öğretiminde yapılacak iş, öğrencide bir inanç kurmakken; sosyal bilimlerde bu, mevcut bir inancı dönüştürmek şeklinde tezahür eder ki, bu da sosyal bilimcilerde ayrıca "normal bilim" in yönlendirdiği temalar dışında problem

alanlarının gündeme gelmesine kapı açar. Yani sosyal bilimlerde konu seçimini bilim-içi saikler kadar, belki daha çok bilim adamlarının bilim öncesi kanaatleri yönlendirmiş olur (Lammers 1974, 134-136).

Bilim adamlarının disiplinler arası hareketleri de, nihai duraklarından önce edindikleri kanaatleri yeni disiplinlerine taşıma anlamında paradigmatik farklılaşmalarda etkili olabilir. Lammers'e göre "dışarıdan gelenler" (**outsiders**) sosyal bilimlerde, doğa bilimlerine dışarıdan gelenlere nispetle eski sorunlar karşısında yeni yaklaşım ve tasarımlar geliştirmeye daha yatkındırlar (1974, 134). Özellikle de doğa bilimleri, tıp ve mühendisliklerden sosyal bilimlere geçişin, aksi yönde bir hareketten çok daha pratik, mümkün ve yaygın olduğu hesaba katıldığında, bu "dış göç"ün etkilerinin önemszenmesi gerektiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Lammers sosyal bilimlerin çok-paradigmalı oluşunu destekleyen bir başka husus olarak da, sosyal bilimleri toplumun etkilerinden koruyan özerkleştirici kurumların doğa bilimlerindekilerden güçsüz oluşuna dikkat çekmektedir. Bu tarz kurumların zayıflığı sonucunda sosyal bilimlerdeki çatışmalar, toplumda çatışan çıkar ve değerlerle örtüşür, şiddetlenir ve ilgili disiplin bünyesinde uyumlu bir faaliyet ortaya çıkmasını engeller (Lammers 1974, 141). Toplumsal kutuplaşma ile sosyal bilimlerin kendi içlerindeki parçalanmışlık, bir başka deyişle Balkanizasyon arasındaki ilişkiye Elias (1956) ve Merton (1972) da dikkat çekmiştir.⁴⁷

Lammers'in konuya getirdiği bir başka açılım da sosyal bilimlerin çok-paradigmalı oluşunun politik sonuçları ile ilgilidir. Lammers'e göre sosyal bilimlerde tek bir paradigma üzerinde uzlaşma olsaydı, bazılarının inandığı gibi yoğun ve verimli bir çalışma ile insanlık için özgürleştirici bir güç ortaya çıkartılmış olmazdı. Her ne kadar bu türden hayallere sahip olanlar, sosyal bilimlerin paradigmatik düzeyde bir uzlaşmaya sahip olmayışına olumsuz bir değer atfetseler de, Lammers'e göre sosyal bilimlerde kurulacak bir uzlaşım, yani tek-paradigmalılık, gücün tek bir elde

⁴⁷ Lammers bu noktada, toplumun en gelişmiş ve donanımlı sosyal bilime ihtiyaç duyduğu toplumsal parçalanma dönemlerinde sosyal bilimlerin de parçalandığını ve gelişme gösteremediğini belirtir. Bu yönüyle sosyal bilimlerin durumunu savaş sırasında hastanelerin durumuna benzetir (1974, 141). Fakat bu hipotez bizce ampirik olarak sınanmalıdır, zira pekala sosyal bilimlerde kriz dönemlerinde ortaya çıkan parçalanmanın, okullar arası rekabet sebebiyle verimliliği ve tartışma derinliğini artırdığı da iddia edilebilir.

toplanması demek olacağından, Cesur Yeni Dünya ve 1984 benzeri sonuçlar doğurabilir. Bu anlamda sosyal bilimlerin paradigmatik çeşitliliği, aynı zaman özgürleştirici bir işlev icra etmektedir. Tek paradigmatlı bir sosyal bilim, tek bir efendiye hizmet etmesi anlamına geleceğinden demokrasiye de zarar verecektir (Lammers 1974, 144).

Sosyolojinin çok-paradigmatlı bir bilim olduğunu savunan Stehr de “Çok-Paradigmatlı Disiplinlerin Gelişmesini Etkileyen Etkenler: Sosyoloji Örneği” başlıklı makalesinde, sosyolojide alt branşlarda etkili olan paradigma oluşumlarına odaklanır (1975, 175). Stehr, bir disiplin bünyesinde farklı paradigmatik temayüllerin belirmesini, o disiplin mensuplarının sürekli değişim halinde olmasıyla ilişkilendirir (1975, 172). Crane’in belli alt araştırma alanlarıyla (örneğin kır sosyolojisi ya da sonlu gruplar matematiği) ilgilenen bilim cemaatlerinin bilişsel kalıplarına, alt disiplin kapsamındaki literatürlerine ve atıf ilişkilerine odaklanarak sosyometrik veriler üzerinden anlamaya çalışan “görünmeyen üniversiteler” (**invisible colleges**) (1969; 1972) yaklaşımından da yararlanan Stehr, sosyologların farklı alt branşlara yönelimlerini, Stehr’in benzetmesiyle “göçlerini”, sosyolog sayısı ve yaş profilleri üzerinden analiz eder. Bu alt branşların yahut uzmanlık alanlarının büyümesine ilişkin sayısal verileri (dergi sayısı, makale sayısı, bilim adamı sayısı) inceleyen Stehr’e göre bunlar dört aşamalı bir hayata sahiptir. (1) Başta yavaş bir büyüme dönemi ortaya çıkar. (2) Bunu üslü sayıvari hızlı bir büyüme dönemi izler. (3) Büyüme yavaşlar. (4) Alt disiplin duraklar ve çöker (Stehr 1975, 172).

Stehr özellikle baştaki büyüme dönemlerinde söz konusu büyüyen disipline farklı alt disiplinlerden gelenlerin ve doğrudan öğrencilikten gelenlerin etkileri üzerinde durur. Özellikle başlangıç aşamasında öğrencilikten gelenler, ya da kurulu bir alt branşta dışarıdan gelenler yenilik getirirler. Bir alt disiplinde gençlerin sayısının artmasının yeni bir paradigmanın doğuşunun habercisidir. Özellikle paradigmatlı bir alt branşta yeni gelenlerin, gençlerin etkisi daha büyük olacaktır (1975, 186 ve 187).

Stehr’in analizinin önemi sosyal bilimlerin çok paradigmatlı bilim olma hususiyetini alt disiplin ve uzmanlık alanlarının oluşumuyla/varlığıyla ilişkilendirmesi önemlidir. Bazı alt branşların tek bir yeni paradigma ile ortaya çıkıp bu paradigmanın sönümlenmesiyle terk edildiği söylenebilir. Fakat bazı durumlarda alt branş-

paradigma denkliği işlememektedir. Hatta bir alt branştaki paradigma grubu, farklı bir alt branşta da karşımıza çıkabilmektedir (Stehr 1975, 187). Bir başka kıymetli husus da, bilim adamlarının demografik hususiyetlerinin ve farklı disiplinlerden gelip gelmemelerinin analize dahil edilmesidir.

Çok paradigmatlı bilimlerin bir başka hususiyeti de genelde bir veya birden fazla paradigmanın hakim olduğu alt branş veya alanlarda bir yandan normal bilim dönemlerine has yapboz çözme faaliyeti sürerken, bir yandan da disiplinin temellerine ilişkin tartışmanın devam etmesidir. Böylece çok paradigmatlı bilimler eş zamanlı olarak, paradigma-öncesi bilim ve çok-paradigmatlı bilim özelliği gösterebilirler (Rossum 1974, 168).

(4) Çift-Paradigmatlı Bilim

İki farklı anlamda anlaşılabilir. İlki, Mastermann'ın yaklaşımıdır. Buna göre, bir paradigmanın kriz döneminde rakip okullar ortaya çıkar ama bunlar arasındaki fark daha küçük ve tanımlıdır (1970, 74). Fakat Martins'in, hangi bilimsel değişimin paradigma içi revizyon, hangisinin ise paradigmatik devrim olduğunu bilimsel faaliyetin aktörü olan bilim adamlarının bilemeyeceği, bu ayrımın ancak gözlemcinin sonradan geri dönük bakışı açısından yapılabileceği eleştirisini (1972, 32) hatırlarsak, aslında buradaki anlamıyla “çift-paradigmatlı bilim” kavramının Kuhn'un “tek paradigmatlı bilim” anlayışının geçici bir görünümünden ibaret, adeta mütemmim cüzü olduğu anlaşılır.

İkinci anlamıyla çift-paradigmatlılık, sosyal bilimlerin çok-paradigmatlılığının spesifik bir görünüşü sayılabilir. Burada kastımız, yukarıda Mastermann'ın ayrımına ilişkin eleştiride belirttiğimiz gibi, doğa bilimleri için söz konusu edilen geçici iki-paradigmatlılık değildir. Sosyal bilimlerde bazı temel dikotomiler, yaklaşım farkları varlıklarını süregelen bir şekilde devam ettirebilmektedirler. Jenks'in “Temel Sosyolojik İkilikler” kitabında (1998) yer verdiği özne/fail-yapı, nitel-nicel, görelimutlak, idealizm-maddecilik, özne-nesne gibi teorik ve yöntemsel ikilikler sosyal bilimler tarihini, zaman içinde aşılardan kat eden ikiliklerdendir. Yine çatışmacı

yaklaşım, uyumcu yaklaşım, metodolojik bireyci ve kolektivist yaklaşım, tarihsel ve işlevsel yaklaşımlar eşzamanlı varlıklarını sürdüren ikililerden sayılabilir.

g. Paradigma Kavramını Sosyolojiye Uyarlamak

Doğa bilimleri bağlamında geliştirilmiş bir kavram olan “paradigma”nın sosyal bilimlere, özel olarak ise sosyolojiye uygulanabilirliği bağlamında gündeme gelen bu tartışmalarda, sosyal bilimlerdeki eşzamanlı paradigmatik ayrışmaların Kuhn’un doğa bilimleri için söylediği gibi, kriz dönemleriyle sınırlanabilecek nitelikte ve istisnai bir birlikte var olma dönemi dışında art zamanlı olmadığı, bilakis dünden bugüne çözülememiş, kısa vadede çözülmesi de mümkün görünmeyen, adeta kronik ayrışmalar olduğu ortaya çıkmaktadır. “Paradigma” doğa bilimleri için kullanıldığında bütün bir bilim cemaatinin paylaştığı bir kavram, yöntem, teori ve pratik dizisini belirtirken, sosyal bilimlere gelindiğinde bu kapsam daralmış; paradigma adeta çoğul kullanıma daha yatkın olan okul, gelenek ve araştırma programı gibi kavramlara yaklaşmıştır.

Paradigma kavramının sosyoloji tarihini analiz ederken üç faydasından söz edebiliriz:

1. Bir disiplin bünyesindeki benzerlik ve farklılaşmaların analizi için (okul, gelenek ve araştırma programı gibi kavramlara nispetle) daha esnek bir ölçek sunar. Paradigma istendiğinde bütün bir disiplini kat eden asgari müşterek, istendiğinde ise sadece bir alt-disiplindeki bir okulun benimsediği bilimsel düstur anlamına gelebilmektedir. Eşzamanlı farklılaşmaların temellerini ifade etmek ve bunları gruplamak için de, bunlardan daha geniş çaplı ama bütün sosyoloji alanını kapsamayan bir ortak payda anlamına gelmek üzere de paradigma kavramı kullanılabilir. Böylece kimi zaman (a) bütünsel/kapsayıcı ortaklıklara (sosyoloji ortamındaki çeşitli tartışmalar yürüten bütün tarafların paylaştığı ortak kanaatler; bütün sosyal bilimci yahut sosyologların sahip oldukları ortaklıklar; örneğin bir bilim adamı, sosyal bilimlerin özerkliğine, bağımsızlığına saldırırsa, bütün sosyal bilim camiası karşısına dikilir, Lammers 1974, 140), kimi zaman da (b) kısmi ortaklıklara (sosyoloji ortamındaki sadece bir tarafa, yaklaşıma, okula,

geleneğe, araştırma programına mensup olanların paylaştıkları kendilerine has özellikler, kabuller, ortak kanaatler, ontolojik ve epistemolojik varsayımlar, araştırma yöntemleri ve teknikler; başka bir bakış açısıyla, farklı okulları karşılaştırırken dikkate alınacak özellikler; grup içi benzerlikler yahut gruplar arası farklılıklar) odaklanma imkanı verir.

2. Bilim alanındaki değişmeyi zamansal açıdan analiz etmeyi mümkün kılacak bir kavram seti sunar. Araştırma programı gibi zaman-dışılık iddia etmez. Ortaya çıkışı, diğer paradigma(lar) ile rekabeti, kendi müfredatını şekillendirmesi gibi aşamalardan geçer.

3. Bilim alanını bütünsel açıdan, tek bir bütün ve o bütünün parçaları olarak görmeyi ifade eder. Gelenek ve okul gibi yerellik iması içermez. Disiplinin merkeziyle ilişkisi belirgin ve ön plandadır.

2. Bilim-İçi Kurumsal-İlişkisel Alan

Burada kastedilen etkenler, bilimsel alanın organizasyonu, iç değerlendirme kıstasları, kurumsal yapısı, bilim kurumları arası rekabet, bilimsel rollerin farklılaşması gibi etkenlerdir. “Akademik kültür” ya da “bilim kültürü”nün bu maddi bileşenleri, bilim adamının zihniyetini etkiler ve bütün bilimsel faaliyeti koşullar.

Latour’un “bilim sosyolojisinin kurucusu” saydığı Fleck’in (Sady 2012, §3) etkisi ancak Kuhn dolayısıyla 1960’larda bilim çalışmalarını sosyolojikleştirecekti. 1940’larda Merton Okulu bilim sosyolojisini bilim-içi sosyal yapı ve süreçlerle sınırlıyor, örneğin bilimsel şöhretin ortaya çıkışı ve işleyişi gibi hususlara bakıyordu (Weingart 2004, 972). Fakat 1970’lerde Kuhn’dan etkilenerak Merton’a tepki olarak şekillenen Edinburg Okulu’nun çabalarıyla daha geniş bir “bilim sosyolojisi” tanımı yapılmış; bir bilimsel teori veya paradigmanın “bilim camiası tarafından kabulü”nün de ötesinde “toplum tarafından kabulü” (hatta bilimin topyekun bir kurum olarak toplum tarafından kabulü) gibi daha makro-sosyolojik bir bakış açısı da disipline dahil edilmiştir.

Merton bilim sosyolojisi alanındaki geç dönem çalışmalarında bilimin ilerlemesinin ardında belli bilimsel değer yargıları ve prosedürler olduğunu savunur. İşte buradaki

değer yargıları **bilim-içi manevi alana**, prosedürler ise **bilim-içi maddi alana** denk düşer. “Bilimin içeriği” ise Merton’a göre bilim tarihinin alanına girer. Bu sebeple bilim sosyolojisi “bilimin bağlamı”yla yetinmelidir. Merton’un bu yaklaşımı 1970’lerde Edinburgh Okulu tarafından bilimin bilişsel içeriğini sosyolojik analizin dışında tuttuğu için eleştirildi. Bu “bilimsel bilginin sosyolojisi” (BBS) (**sociology of scientific knowledge**, SSK) yaklaşımının öncülerinden Barry Barnes’a göre Merton “bilim adamlarının sosyolojisi” ile yetinmiştir (Weingart 2004, 972). Yine Barnes’a göre Mannheim da geliştirdiği sosyolojik analizi matematiğe ve doğa bilimlerine uygulamaktan geri durmuştur (Woolgar 1981, 4). Halbuki doğru yanlış demeden bütün bilimsel bilgi sosyolojik analize tabi tutulmalıdır. Bu genişleme eğilimi, Weingart’a göre David Bloor’un ve Barnes’ın (“**doğru** kabul edilen bilim de dahil olmak üzere bilimin tamamına uygulanabilecek kadar güçlü” anlamında) “güçlü program” (**strong programme**) akımının Mannheim’ın bilgi sosyolojisini bilim sosyolojisi alanına uyarlaması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım BBS yaparken, bilim adamının bilişsel ve toplumsal çıkarlarını bilginin geçerliliğinin kaynağı olarak formüle eden bir anlayış geliştirmiştir (Weingart 2004, 972).

BBS yaklaşımı karşısında Mertoncu bilim sosyologları alanın aşırı genişlemesinden, bilim adamları da sosyolojinin kendi alanlarına müdahalesinden rahatsızlık duymuşlardır. Daha içeriden bir eleştiri ise, bilimsel bilginin içeriğinin bu kadar kapsamlı bir eleştirisinin nasıl bir araştırma programıyla mümkün olabileceğinin belirsizliği ile ilgilidir (Woolgar 1981, 1). Yine bir başka eleştiri de çıkar kavramının yeterince sorunsallaştırılmadığı, yalınkat olarak alınıp çıkarın da bir “toplumsal inşa” olduğu gerçeğinin atlandığı şeklindedir. Woolgar’a göre BBS bilimsel bilginin her unsurunun sosyolojik analize tabi tutulması konusunda haklıdır. Nedensel bir açıklama kalıbı seçerken ve çıkarları bu açıklamanın kaynağına yerleştirirken de haklıdır. Fakat bu açıklama çabasında adeta Merton’un “norm” kavramının yerine “çıkâr” ve “bağlam” kavramlarının konmasıyla yetinilmiştir (1981, 8).

Öte yandan Bruno Latour’un başını çektiği “Bilim ve Teknoloji Çalışmaları” (**Science and Technology Studies**, STS) ile, gözlemin teori bağımlılığına ve araştırmacının önemine dikkat çeken, veri üretme sürecinde kullanılan aletleri dahi

analize dahil eden mikro-sosyolojik “laboratuvar çalışmaları” ortaya çıkmıştır⁴⁸ (Weingart 2004, 972). Bu yaklaşımın başlatıcısı sayılan eser, Latour ve Steve Woolgar’ın birlikte 1979’da kaleme aldığı “Laboratuvar Hayatı: Bilimsel Gerçeklerin Toplumsal İnşası” (**Laboratory Life: The social construction of scientific facts**) kitabıdır. Latour’un 2001 tarihli “Bilim İş Başında” (**Science in Action**) kitabı da bilim-içi sosyal ve teknik bağlamları bilimsel etkinliği anlamak için birlikte seferber etmektedir. Bilimsel literatürün rolü, laboratuvarların faaliyetleri, bilimsel kurumların işlevleri, icat ve keşiflerin kabul edilme süreçleri gibi hususlara odaklanan Latour, bilimsel pratiğe ilişkin analizinde, bilimsel etkinliği bir ilişkiler/ağlar kurma faaliyeti olarak ele alır.⁴⁹

Takip eden alt bölümde, sosyal bilim sahasındaki grup içi ortaklaşma ve gruplar arası farklılaşmaların analizinde bize yardımcı olabileceğini düşündüğümüz alan, okul ve ağ gibi kavramlar tartışılacaktır. Sonrasında ise aktör tiplerine eğinilecektir.

a. Alan

Bourdieu bilim sosyolojisine özellikle “bilimsel alan” kavramıyla katkı yapmıştır. Bourdieu bir yerde “alan”ı tanımlarken “ağ” ve “konfigürasyon” kavramlarını kullanmaktadır. Bunlardan ilki Simmel’e, ikincisi ise Elias’a dayanmaktadır. Aslında toplumsal ilişkileri analiz etmek için sistem ve konstellasyon kavramları da benzer amaçlarla kullanılmaktadır. Tabii ağ ve alan daha sınırları belli olmayan “bütün”lere işaret ederken, sistem ve konstellasyon daha kendi içinde bütünlük arz eden, görece kapalı ilişki setlerini tanımlamak için kullanılır. Bourdieu’nün “toplumsal mekan”ı, özerk alanlar şeklinde analiz etmesi, Niklas Luhmann’ın toplumu farklı sistemler şeklinde ele almasına⁵⁰ benzetilebilirse de Bourdieu’nün kendisi bu benzerliği

⁴⁸ Latour’un bilim sosyolojisinde yaptığı girişimi, yukarıda değinildiği gibi, bilim felsefesinde Fleck’in bilim adamının zihinsel donanımını vurgulayan “düşünme tarzı” yaklaşımının ve Hanson’un yaptığı “gözlemin güvenilirliği/teori-yüklülüğü” hamlesinin uzantısı olarak görebiliriz.

⁴⁹ Latour 2005 tarihli “Toplumsalı Yeniden Toplamak / Bir Araya Getirmek: Aktör Ağı Teorisine Giriş” (**Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory**) kitabında bu eğilimi geliştirmiştir.

⁵⁰ Luhmann “Sistem Olarak Sanat”, “Sistem Olarak Bilim” gibi kitaplarla toplumu oluşturan bu “sistem”leri tek tek incelemeyi denemiştir.

reddeder. Buna göre alan, sistemden farklı olarak işlevsel ve kendini yöneten kapalı bir bütün değildir (Rehbein ve Saamann 2014, 101). Sınırları kesin olmayan bir çatışma zemini.

Felsefe tarihinin yanı sıra sosyoloji metodolojisi ve sanat teorisi üzerinde de geniş çaplı duran Alman filozof Dietrich Henrich “Konstellasyonlar: İdealist Felsefenin Kaynağındaki Problem ve Tartışmalar” (**Konstellationen: Probleme und Debatten am Ursprung der idealistischen Philosophie (1789 - 1795)**) başlıklı kitabında (1991) “konstellasyon analizi” yaklaşımını ortaya koymuş, bu yaklaşım daha sonra çeşitli felsefe ve bilim tarihi vakalarına uygulanmıştır (Mulsow ve Stamm 2005).⁵¹ Yine sosyal bilimler alanında siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler araştırmalarında da kullanıldığı görülmektedir. Esasen gökbiliminden gelen terim, aynı zamanda doğa bilimlerinde ekoloji, yenilikçi teknolojiler gibi alanlarda 1990’lardan bu yana daha yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu haliyle, farklı etkenleri ve ilişki biçimlerini analize dahil etmeyi kolaylaştırmayı amaçlamaktadır.

Bourdieu 1975 tarihli “The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason” [Bilimsel Alanın Alameti Farikası ve Aklın Gelişiminin Toplumsal Şartları] makalesine, “bilimsel papazlığın” üretim propagandasını yaptığı, “bilimsel cemaat”i tahakkümün olmadığı istisnai bir toplumsal çevre olarak gösteren mükemmel “bilimsel cemaat” imajını meşrulaştırmaktan başka işe yaramayan “resmî” bilim sosyolojisine karşı çıkararak başlıyor. Yazar “bilimsel alan”ı hem “toplumsal konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin bir sistemi” hem de “(teknik yeterlik ve toplumsal güç anlamında) bilimsel otorite olma tekeli ele geçirmek uğruna yapılan mücadele zemini” olarak tanımlar. Bu tanımın anlamı, bilimsel pratiklerin sebeplerini salt bilimsel ve salt toplumsal olanlar şeklinde ayırt edemeyeceğimizdir. Bilimsel otorite uğruna girilen mücadele kaçınılmaz olarak hem siyasî hem de bilimseldir. Bu alanın özelliği, üreticilerin rakipleri dışında müşterilerinin olmayışı ve bu üreticilerin karşı karşıya gelişidir (Bourdieu 1975). Burada önemli olan bilimsel alanın bir çatışma alanı olarak tanımlanmasıdır. Bunu

⁵¹ Sosyal bilimlerdeki konstellasyon analizi ile alan analizini karşılaştıran bir makale için bkz. Fussell 2005.

Popper'ın bilimsel değişmeyi rekabet ve eleştiriye dayandıran yaklaşımına benzetenler olmuşsa da (krş. Fröhlich 2014, 327), bunu toplumsallık vurgusu sebebiyle Kuhn'un yaklaşımında kriz dönemlerinde açığa çıkan çatışmaya benzetmek bize daha anlamlı görünmektedir.

“Alan” (**champs, field, Feld**) kavramı aslında fizikten kaynaklanmaktadır. Manyetizma ve elektromanyetizmada, görelilik ve kuantum öncesindeki eski kuvvet tanımına göre, “bir kuvvetin belli bir mesafeden belli cisimleri etkileyebildiği bölge” olarak tarif edilmektedir. Alan kavramı sosyal bilimlerde ilk olarak Kurt Lewin (1890-1947) tarafından 1930'larda sosyal psikolojide vurgulanmış; insan “topolojik mekanda üzerinde farklı kuvvetlerin etkili olduğu bir konum” şeklinde tanımlamıştır (Rehbein ve Saamann 2014, 99).

Bourdieu alan kavramını anlamlandırışını Lewin'den ziyade, Weber'in din sosyolojisi yazılarıyla, Bachelard'la ve kendi sanat sosyolojisi araştırmalarıyla ilişkilendirmiştir. Bu kavramı 1960'lardan itibaren (örneğin 1966 tarihli bir makalesi “Entelektüel alan ve yaratıcı proje” başlığını taşımaktadır) sürekli kullansa da, toplumu türdeş ve kapalı bir bütün olarak görmediği 1980'lerden itibaren sistematize etmiş ve düşüncesinin merkezî bir kavramı haline getirmiştir. 1979 tarihli **Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi**'nde toplumsal eylemin toplumun her yerinde aynı olmadığını, toplumun farklı bölgelerinde farklı anlamlar kazandığı fikrini belirginleştirmiştir.

Bourdieu toplumu pratik kural ve modellerin bilinçli bir şekilde takip edildiği bir yer olarak tarif etmez. İnsanların kendiliğinden ve iradi yaratımının sonucu olarak da görmez. Toplumsal mekandaki düzenlilikleri, uzlaşmış birer oyun mekanı saydığı alanlarda işleyen **habitus**'un ürünü kabul eder. Tabii bu bir eğlence oyunu değil, rekabete dayalı bir takım oyunudur. Bu çatışmada rakipler aynı zamanda suç ortakları, aynı illüzyonu paylaşan kişilerdir. Her alanın kendine has kuralları, hedefleri, yetenek gereklilikleri, mantığı vardır. İnsanlar oyun alanının habitusu içinde, alıştırma yapa yapa bunları edinirler. Bourdieu alanı “konumlar arası nesnel ilişkilerin ağı ya da konfigürasyonu” şeklinde tanımlamıştır (Rehbein ve Saamann 2014, 100).

Oyuncular her an birbirleri karşısında belli bir kuvvet ilişkisi içinde bulunurlar ve farklı sermaye türlerini kullanarak o oyunda önemli sayılan nesne hangisiyse ona ulaşmak için rekabet ederler. Bu anlamda alan, piyasa ile de benzerlik gösterir. Bourdieu ayrıca “bilimsel sermaye” kavramını ortaya atar. Bilimsel alanda aktörlerin amacı, daha çok bilimsel sermaye biriktirmektir. Bilimsel sermaye iktisadi sermaye gibi nesnel değil, sosyal ve sembolik sermaye gibi itibardır, insanların veya kurumların kabullerine dayanır. İki çeşidi vardır: İlki bilim adamının bilimsel yetkinliğinden kaynaklanan, bilim camiasında kabul görmesi sonucu elde edilen, daha değerli, **saf** bilimsel sermaye; ikincisi ise siyasî iktidar tarafından verilen, daha değersiz, bürokratik ve **kurumsal** bilimsel sermayedir (Fröhlich 2014, 329).⁵²

b. İlişki, Ağ ve Gruplaşma Tipleri

Kaesler sosyolojiyi ele almak için geliştirdiği **bilim-sosyolojik analiz programında** üç analiz boyutu tespit eder: (1) sosyoloji biliminin sosyal yapısı (ilişkiler), (2) sosyoloji biliminin düşünsel yapısı, (3) sosyoloji biliminin ortamı. Bunlardan özellikle ilki, bilim-içi sosyal etkenlere denk düşmektedir. Kaesler’in yaklaşımına göre ilişkiler, bilim adamları arasındaki somut karşılıklı ilişkileri ifade eden “etkileşim” ve sözel ilişkiyi ifade eden “iletişim” olarak ikiye ayrılabilir (1984, 10-11):

Etkileşim	İletişim
Hoca-öğrenci ilişkisi	Alıntı, atıf zincirleri
Meslektaşlar arası ilişki	Ortak yazarlık
İşbirliği, rekabet, yok sayma	Yazışma ve tartışma
Diğer disiplin ve ülkelerden bilim adamlarıyla temas	→ İletişim ağları oluşur.
→ Etkileşim ağları oluşur.	→ Dil toplulukları oluşur.

Tablo 6. Kaesler’e Göre Bilim Adamları Arasındaki İki İlişki Tipi

⁵² Bourdieugil alan analizinin “Bilgi Alanları”na uygulanmasının iyi bir örneği için bkz. Ringer 1992.

Ayrıca hem etkileşim hem de iletişim alanında formel (örneğin sempozyum ve yayınlarda işbirliği) ve enformel (arkadaşlık, akrabalık...) ilişki biçimlerini tespit etmek mümkündür. Yine oluşan etkileşim ve iletişim ağlarının dokusu (**Muster**) ve yoğunluk derecesi de belirlenebilir.

Ağ analizi doğa bilimleri tarihi çalışmalarında, aslında daha ziyade uluslararası bilimsel etkileşimleri analize dahil etmek için müracaat edilen bir yöntemdir. Fakat bizim çalışmamız da tartışma merkezli olduğu için hem tarafların kendi içlerindeki hem de taraflar arasındaki ilişkileri incelemek için elverişli bir yöntem gibi görünmektedir. Genelde nicel çalışmalar üzerinden ilerlemişse de son yıllarda gerek nitel⁵³ gerekse tarihsel ağ analizleri sayıca artış göstermiştir (Kirchberger 2014, 3).

“Toplumsal ağ” kavramı ilk olarak Georg Simmel tarafından kullanılmıştır. Biçimsel sosyoloji toplumsal biçimlerle ilgilenmektedir ve bunlar da geometrik biçimler gibi sonsuz nesnel fenomeni soyut kategoriler altında toplamaya yarar. Buna göre geometrideki çizgi toplumsal etkileşime (Simmel’in deyiimiyle “toplumlaşma” [**soiacion**]) denk düşer, açı da bu etkileşimin yönünü karşılar. Toplum, insanların toplamına ilaveten toplumsal biçimleri de içerir. Saf sosyoloji de toplumsal biçimlere bakar ve toplumlaşma unsurunu soyutlar. Ki bu biçimler de ilişkilerden yani çizgilerden oluştur (Chriss 2007, 3182).

“Toplumsal ağ analizi” yaklaşımı ise Simmel’in bu temel düşüncelerine dayanan ama onu aşan ve toplumsal birimler arası ilişkileri vurgulayan bir yapısal sosyolojik analiz biçimidir. 1930’lardan itibaren bir “araştırma gündemi” olarak belirginleşmeye başladı ve 1941’de Moreno’nun sosyometrik araştırmaları, 1957’de Batt’ın aile ağ analizi ile uygulama alanı buldu. Ağ analizinin “toplumsal birim”leri yani aktörleri, 1. kişiler, 2. küçük gruplar, 3. örgütler ya da 4. daha büyük varlıklar olabilir. Bu aktörlerin işgal ettikleri ağ konumuna da “düğüm” (**node**) denir. Aktörler

⁵³ Ağ analizinin ortaya çıkışından itibaren çoğunlukla nicel analiz merkezli ilerlemiş olması, nitel ağ analizinin kendi içinde bir çelişki taşıdığını düşündürmektedir. Fakat bu, kategorik/tanımsal bir çelişkiden ziyade, bu tür çalışmalara az rastlanmasından kaynaklanan bir yadırgamadan ibarettir. Nitel ağ analizi örnekleri için bkz. Hollstein 2006.

de bu anlamda düğümleri işgal eden ve ilişkilerle diğer aktörlere bağlanan karar verici varlıklar olarak görülür (Chriss 2007, 3182-3).

Ağ analizinde “merkezîlik” önemli bir kıstastır. Bir aktörün diğer aktörlerle doğrudan bağ sayısına, “doğrudan merkezîlik” (**degree centrality**) denir. Bir aktörün diğer aktörleri en kısa yoldan birbirine bağlama yani köprü işlevi görme sayısına ise “köprü merkeziliği” (**betweenness centrality**) denir. Daha merkezî düğümleri işgal eden aktörler, ilgili alandaki kaynaklar ne ise onlara erişim konusunda daha avantajlı durumda sayılırlar. Başkalarının kendine bağımlılığı fazla olanın gücü de fazladır (Chriss 2007, 3183). Bu anlamda “ağ analizi”ndeki merkezîlik, Bourdieu’nün kavramıyla “sosyal sermaye”nin yüksekliğine denk düşmektedir.⁵⁴

“Ağ analizi”nin temel kavramlarından biri de “zayıf bağların gücü” ve zayıf bağ-güçlü bağ ayrımıdır. Granovetter’e ait bu ayrıma (1973 ve 1983) göre aile üyeleri veya yakın arkadaşlar arasında güçlü bağlar (**strong ties**), sadece “tanıdık” olan insanlar arasında ise “zayıf bağlar” (**weak ties**) bulunur. Bu zayıf/gevşek bağların özelliği genelde sayıca çok olmaları ve daha sıkı/yoğun güçlü bağ grupları arasında köprü kurabilme yetenekleridir. Bu zayıf bağlar sayesinde sıkı arkadaş grupları başka gruplarla ilişki kurabilirler. Bu da bireylerin hareketliliğine imkan verir. Çok az sayıda zayıf bağa sahip insanlar, ağın uzak kısımlarından gelecek bilgilerden mahrum kalırlar. Sadece yakın arkadaşlarının haber ve görüşlerinden haberdar olurlar. Kişinin yerel ve yoğun ağı dışında farklı/çeşitli insanlarla etkileşim ve haberleşmeleri, dolayısıyla hareketliliği de az olur. Granovetter, zayıf bağların gücünü iş bulma konusundaki işlevi ile örneklendirir (Chriss 2007, 3184).⁵⁵

⁵⁴ Her ne kadar erken dönem ağ analizlerinde merkezilik ile güç arasında doğru orantılı varsayılıyorsa da, son dönemde ortaya atılan “ağ değiş tokuş teorisi” bu varsayımın ampirik teyit gerektiren bir hipotez olduğunu dile getirmiş, küçük gruplar üzerinde deneyleri içeren bir araştırma programına kapı açmıştır (Chriss 2007, 3183).

Ağ analizinde Simmel’inkine benzer biçimde ikili ve üçlü grupların karşılaştırılması da gündeme gelmiştir. Simmel’e göre “üçlü grup” (**triad**), üyeleri arasındaki ilişkiler geçişli⁵⁴ (**transitive**) yahut olduğu nispette istikrarlıdır. Eğer birinin gücü diğer ikisine karşı çıkabilecek seviyeye gelir ve bu üçüncü üye bu yönelimi sonucunda diğer iki üyeyi koalisyon/ittifaka eğilimli hale getirirse oralarındaki ilişkiler geçişli ya da eş yönlü olmaktan çıkar. Bu istikrarsız üçlüye Granovetter “yasak üçlü” ismini vermektedir (Chriss 2007, 3183).

⁵⁵ Ağ analizinde “merkezilik” ve “zayıf bağ” kadar önemli olmayan ama ilginç bir kavram da “yapısal boşluk” (**structural hole**) kavramıdır. Bart (1992) bu kavramla yoğun ağlarda bazı düğümlerin, aşırı

Felsefe tarihini, geniş çaplı, evrensel ölçekte ve aktarımlar-etkileşimler merkezli olarak, ağ analizine müracaat ederek ele almayı deneyen bir kaynak Randall Collins'in "Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişime Dair Küresel/Kapsayıcı Bir Teori" başlıklı devasa eseridir (1998). Yine "Uzun 19. Yüzyılda İngiliz ve Alman Bilim Adamı Ağları" başlıklı çalışmada "tarihsel ağ analizi" esas alınarak Almanya ile İngiltere arasındaki bilimsel etkileşim bilim adamlarının ilişkileri üzerinden incelenmektedir (Ellis ve Kirchberger 2014). Kirchberger'e göre "tarihsel ağ analizi"nin dört faydası vardır:

- İki veya daha çok kutuplu, ulus devlet merkezli karşılaştırmalardan farklı olarak, daha karmaşık ve entegre bir bilimsel ilişkiler toplamını açığa çıkarmaya yardımcı olur.
- Bilim adamları arasındaki ilişkilerin hangi ön şartlar altında kurulduğu ve sona erdiği incelenirken, konunun kişisel ve yapısal yönlerini birlikte ele alıp entegre etmeye izin verir.
- Ağ imgesi ilişkileri coğrafi zeminde canlandırıp daha geniş bağlama yerleştirmeye yardımcı olur.
- Kronolojik gelişmeler hakkında daha esnek düşünmeye yardımcı olur.

Bu çalışmada bilim adamları arasındaki ilişkiler, kurumsal (**formal**) ve kişisel (**informal**) ağlar olarak ele alınmaktadır. Bilim kurumlarının işbirliği yapması, birlikte bilimsel etkinlikler düzenlemesi, karşılıklı ziyaret ve değişim programları yapması gibi durumlar, kurumsal ağlara örnek verilebilir. Kişisel ağlar ise temelde mektuplaşmalar ve kişisel buluşmalar üzerinden tesis edilmektedir. Bu kişisel ilişkiler, bire bir yani ikili olabildiği gibi üçlü ya da daha büyük gruplar halinde de kurulabilir. Tabii bu ikili, üçlü ya da çoklu konstellasyonlar her zaman daha büyük bir bilim adamları ağının parçası olarak karşımıza çıkarlar.⁵⁶ Ayrıca bu ilişkiler her zaman serbest ve eşit olmamakta, bazı durumlarda (örneğin bir hoca ile öğrencisi arasında çoğunlukla olduğu gibi) hiyerarşik ve asimetric de olabilmektedir (Kirchberger 2014, 4-6).

veya istenmeyen türde bilgiye maruz kalmanın önüne geçmek için bazı bağlarını koparması sonucu oluşan boşluğu kast eder. Hakemli bir dergide hakemi ile makale yazarı arasındaki ilişki buna örnek verilebilir. Doğrudan bağın bulunmadığı bu durumda ortaya çıkan değerlendirme ve kanaat, yazar tarafından daha çok önemseneyecektir. Zira arada herhangi bir açık bağ olmayışı, hakemin değerlendirmesinin tarafsızlığını garantilemiş, yorumunu daha önemli ve geçerli kılmıştır. Bir fikrin yabancı ve uzak bir kaynak tarafından onaylanması, yakın bir arkadaşın beğenisinden daha değerli görülür (Chriss 2007, 3184).

⁵⁶ Yukarıda Granovetter'in zayıf bağlar için söylediklerini hatırlarsak, kendi içinde daha yoğun ilişkiler içeren (ulus ya da ekol teşkil eden) düğüm gruplarının bu tür ilişkiler aracılığıyla birbiriyle ilişki kurduklarını, bu açıdan bu ilişkilerin özellikle önemli olduklarını söylemek gerekir.

Kirchberger'e göre bilim adamlarını, yoğun ve yakın ilişkilerden oluşan kendi gruplarının dışında bilim adamlarıyla ilişki kurmaya iten, uluslar veya okullar arası hareketliliğe teşvik eden etkenler şunlardır (2014, 6):

- Bilgi, yetenek ve teknik kazanma ve değiş tokuş etme
- Birbirini tamamlayan bilgileri birleştirmek
- Araştırma için gerekli bazı malzemelere erişmek
- Etkileyici hocalarla tanışmak ve birlikte çalışmak
- Kişisel dostluk, güven, arkadaşlık gibi duygusal ve toplumsal etkenler

Kaesler sosyoloji alanındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu ağları inceleyerek görelî yoğunluk bölgelerini, dört farklı gruplaşma olarak tipleştirir. Bunlar aynı zamanda sosyolojinin oluşum safhasında, iletişim ve kodifikasyon derecelerine göre ayrılmış, art zamanlılık arz eden dört gruplaşma tipi olarak formüle edilir:

İlişki Seviyesi	Düşük	Yüksek	
Kodifikasyon Seviyesi			
	←		
Yüksek	Disiplin	Okul	↑
Düşük	Görünmeyen Üniversite	Tarikat ⁵⁷	
	→		

Tablo 7. Kaesler'e Göre Sosyoloji Disiplininin Oluşum Safhasında Gruplaşma Tipleri

⁵⁷ Almancası "Sekte". Bu kelime esasen tarikat demek olsa da, mezhep olarak da çevrilir. Ancak burada daha parça parça ve çok sayıda, ayrıca kodifikasyon seviyesi düşük sosyolog gruplarına atıf yapmaktadır. Hem bu sayıca çokluk hem de kodifikasyon seviyesinin düşüklüğü mezhep yerine tarikat kelimesini tercihimizin dayanağını teşkil etmiştir. Tabii ki burada kasıt **bilimsel tarikatlar**dır.

Buna göre Szacki'nin **tipolojik okul**'u ve Tiryakian'ın **zayıf anlamda okul**'u, yahut Kuhn'un **felsefi anlamda paradigma**'sının Kaesler'in Crane'den (1972) ödünç aldığı “görünmeyen üniversite” (**invisible college**) kavramına denk düştüğü iddia edilebilir. Bu gruplar gönüllü ve coğrafi olarak dağınık olan ama ortak ilgi alanlarına, araştırma problemlerine ve uzmanlıklara sahip üyelerden meydana gelmektedir. Bazı üyeler daha çok yayın yapmakta ve çok sayıda üyenin bağı bu daha merkezî üyeler tarafından kurulmaktadır (Crane 1969, 335). Bunu Szacki'de **kurumsal okul**'a ve Tiryakian'da **güçlü anlamda okul**'a denk düşen Kaesler'deki **okul** örgütlenmeleri öncesinde yer alan ve Kaesler'e özgü bir ara kategori izlemektedir. Bu ara örgütlenme biçimini teşkil eden **tarikatlar** ilişki yoğunluğu bir derece artıyordu, ilişkiler gönüllülük esasına dayanıyordu ve bu grupların belli liderleri vardı. Bu aşamada henüz disiplinden ziyade, o disipline mensup belli isimlerden söz edilir. Örneğin “sosyoloji” denmez de “sosyologlar” mevzu-i bahs edilebilir. Tarikat birlikteliklerinin çoğalmasıyla bilginin kodifikasyon seviyesi, ortak varsayım ve tezler zaman içinde artar ve **okullar** meydana gelir. Anlaşıldığı kadarıyla tarikat ile okulun temel farkı kodifikasyon seviyesidir. Bu dönemde yine henüz tek bir disiplinden, örneğin **tek bir sosyolojiden** değil de, **sosyolojilerden** söz edilir. Disipline bağlı alt branşlarının oluşması ve uzmanlaşmanın artması sonucu ise disiplin içi iletişim zayıflar, böylece kodifikasyon seviyesinin yüksek kalıp ilişki seviyesinin gerilemesi sonucu **disiplinler** oluşur (Kaesler 1984, 12-15).

Burada Kaesler'in farklı bilimsel **tarikat** ve **okulların** eş zamanlı varlık göstermesini ancak disiplinin olgunlaşmasından önce mümkün görmesi dikkate değerdir. Bu, Kaesler'in sosyal bilimlerin normal bilim dönemlerinde de birden fazla paradigma veya okulun eşzamanlı varlık gösterebileceği fikrini zımnen reddettiği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Kaesler'in okumasının, **tek paradigmatlı** bir sosyal bilim anlayışına yaslandığı anlaşılmaktadır.

c. Okul Kavramı ve Okul Tipleri

Sosyal bilimler disiplinler ve alt disiplinler olarak bölünmüşlüğü ötesinde; yönetsel, kavramsal, teknik, teorik ve pratik yönsemeler açısından da bölünmüş bir görünüm arz etmektedir. Sosyal bilimlerdeki eşzamanlı (**synchronic**) ve art zamanlı

(**diachronic**) ayrışmalar, yukarıda etraflıca ele aldığımız “paradigma” kavramının yanı sıra; Nisbet (1966), Shills (1970; 1971) ve Collins (1985; 1993) tarafından “gelenek”; Crane tarafından “görünmeyen üniversite” (1969; 1972); Szacki (1975) ve Tiryakian (1979; 1986; 2008; 2015) tarafından da “okul” kavramıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Burada özellikle son ikisi üzerinde durulacaktır.

(1) Szacki'ye Göre Okul Tipleri

Szacki “Sosyolojide Okullar” makalesinde (1975) okul kavramı ile sosyolojik teori tipi, yönelim, doktrin, bilimsel sistem, teorik perspektif, model ve nihayet paradigma kavramları arasında yakınlık olduğunu belirtir. Szacki'ye göre kurumsal, psikolojik, tipolojik ve millî olmak üzere 4 tip okul vardır:

1. Kurumsal okul; ilgileri, varsayımları, tezleri ortak olan bir grup bilim adamının bir kurum çerçevesinde bir araya gelmesi ile oluşur. Tarihsel anlamda bir okulu ifade eder. Shills'in “bir entelektüel faaliyetin kurumlaşması” tanımına paralel bir şekilde entelektüel faaliyeti yürüten kişilerin görece yoğun etkileşimi ve bir kurum veya program etrafında bir araya gelmeleri söz konusudur. Bazı durumlarda yüksek seviyede kurumlaşma, teorik mutabakat ve okullaşma yaratmayabilir. Durkheim, Chicago, Frankfurt okulları buna örnek verilebilir.

2. Psikolojik okulun esas özelliği, kurum değil aynı okula mensup olma inancıdır. Bir psikolojik okuldan söz etmemiz için, birbiriyle işbirliği halindeki aktüel bir insan grubu gerekmez. Belli bir kurum ya da dar bir zaman aralığından ötede, aynı teorik zemine dayanmayı, ortak bir atf ve kaynak kümesini ifade eder. Bu anlamda psikolojik okul da, kurumsal okul gibi, tarihsel anlamda bir okulu ifade eder. İşlevselci, yeni Freudcu, sembolik etkileşimci ve Marksist okullar buna örnek verilebilir.

3. Tipolojik okulda, ne temas ne de yazarların kendilerini ait hissetmeleri söz konusudur. Bir gözlemcinin sonradan bir benzerlik bulup gruplamasıyla oluşur. Hiç birbirine atf yapmamış, birbirini tanımayan ve bilmeyen kişiler bu şekilde bir okul teşkil edebilir. Sorokin'in mekanistik, coğrafi, biyo-organizmacı, sosyolojist, psikolojist okullar ayrımı (1928), Martindale'in pozitivist organizmacılık,

çatışmacılık, formalizm, sosyal davranışçılık, sosyolojik işlevselcilik olarak sıraladığı “sosyolojik düşünce okulları” (1960) ya da Wallace’ın ekolojizm, demografizm, maddecilik, psikolojizm, teknolojizm, işlevsel yapısalcılık, değiş tokuş yapısalcılığı, çatışmacı yapısalcılık, sembolik etkileşimcilik, sosyal eylemcilik, işlevsel imperatifçilik şeklindeki ayrımı (1969) bu okul tipi için örnektir. Szacki tipolojik tercihin yazarın kendi gruplamasını yapma isteğinden veya mevcut teorik pozisyonların ima ettiği mantıksal imkanları netleştirme düşüncesinden kaynaklanabileceğini söylemektedir (1975, 177). Szacki’ye göre tipolojik okul tasnifinin bazı sorunları vardır:

- Yüksek seviyeli soyutlama içerirler. Sosyologların en genel ikilikler içindeki konumlanmalarını esas alarak, orta boyutlu teorileri dikkate almazlar.
- Teorik yönelimleri stereotipleştirmeye yatkındırlar. Örneğin Marksizmi iktisadi belirlenimcilik, işlevselciliği de toplumsal değişmeyi açıklama acizine indirgemeye meyillidirler.
- Bazen kurgulanıp inşa edilmiş bir tipolojik pozisyonda tek bir kişi bulunur ve bu açıdan tarihsel anlamda, gerçek olarak bir okuldan söz etmek imkansız olabilir (Szacki 1975, 178).

4. Millî okul, yukarıdaki üç anlamın herhangi birinde veya birden fazlasında geçerlilik kazanabilir. Bir ülkedeki sosyologların bütünleşik bir kurumsal çerçeve kapsamında bir araya gelmeleriyle kurumsal anlamda; aynı millî kültürü temsil eden sosyologların teorik olarak dayanışmasıyla psikolojik anlamda; belli bir ülkenin belli bir dönemindeki sosyologların aynı sosyal teoriyi benimsemesiyle de tipolojik anlamda bir millî okuldan söz edilebilir. Szacki’ye göre “Fransız Okulu” bu şartların üçünü de karşılamaktadır. Bir ülkede bir dönemde baskın çıkan bir sosyoloji anlayışı, kültürel arka planın özgünlükleri ve bunların sosyologların çıkarları, bakış açıları ve çalışma tarzları üzerinde etkili olması sayesinde metaforik anlamda bir “okul”dan söz edilebilir (1975, 179).

Szacki’nin özellikle psikolojik okul için dikkat çektiği bir tehlike, Popper’ın, felsefedeki okullar için söylediği değişime ve yeniliğe kapalı, kurucularını takip eden, “kurucularının kutsal emaneti sayılan doktrinlerini değiştirmeden gelecek nesillere aktarmakla yetinen” mezhepler haline gelmektir (1963, 149’dan akt. Szacki 1975, 179). Popper’ın bu vurgusundan hareketle “doktriner okul” ile “değişime açık okul” gibi bir ayırım yapmak da mümkün görünmektedir. Bu değişimi bir okulun

ardışık nesilleri arası geçişlerde ortaya çıkan farklılaşmalar üzerinden takip etmek mümkün olacaktır.

(2) *Tiryakian'a Göre Okul Tipleri*

Tiryakian da 1979'dan itibaren geniş çaplı olarak okul kavramı etrafında yayınlar yapmıştır. Kuhn'un **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**'nın 1970 tarihli ikinci baskısında daha bir öne çıkardığı "bilimsel cemaat"i Tiryakian "okul" olarak yorumlar (1979, 213). Felsefede (Amerikan pragmatizmi), sanatta (kübizm) ve tarihte de (Annales) okul kavramına müracaat edildiğini vurgulayan Tiryakian okul türleri bağlamında, Szacki'nin tarihsel – tipolojik ayrımına denk düşen "zayıf anlamda okul" – "güçlü anlamda okul" ayrımı yapar (2008). Ayrıca "çok güçlü anlamda okul" şeklinde bir üçüncü kategori geliştirir:

1. "Zayıf anlamda okul" (**weak sense of school**) daha serbest grupları ifade eder. Collins'in analitik (1994), Genov'un coğrafi (1989) "gelenek" anlayışları buna yakındır. (Szacki'nin de tipolojik anlamda okula örnek verdiği) Sorokin'in sosyoloji teorileri gruplaması (1928) bu türün temel örneğidir (Tiryakian 2008, 10).
2. "Güçlü anlamda okul" (**strong sense of school**), Szacki'nin "kurumsal okul"una denk düşer. Tiryakian bu okul tipine örnek olarak sembolik etkileşimciliği verir. Bu okulların dergileri, üniversiteleri, kurumları, yayınevleri olur. Fakat bu okullar disiplin içinde baskın hale gelmezler ve yine Tiryakian'ın başka bir makalesindeki isimlendirmesiyle "küçük okul" (**minor school**) olarak kalırlar (1979, 221).
3. "Çok güçlü anlamda okul" (**very strong sense of school**) ise döneminde kendi kurumsal temeli dışında başka zeminlerde de (kendi alt branşında, disiplininde, komşu disiplinlerinde, ülkesinde) baskın hale gelen veya bir ya da birden fazla nesil üzerinde bir tür entelektüel hegemonya kuran "güçlü anlamda okul"lardır. Marksist okul buna örnek olarak verilebilir (Tiryakian 2008, 10). Tiryakian'ın sosyolojide okullar bağlamında daha geniş çaplı olarak ele aldığı üç "çok güçlü anlamda okul" örneği ise I. Dünya Savaşı öncesinde Durkheim Okulu, İki Savaş Arası dönemde Chicago Okulu ve II. Dünya Savaşı sonrasında Harvard Okulu'dur (Parsons Okulu).

Durkheim Okulu üzerine Fransızcası 1975, İngilizcesi 1979'da yayımlanan çalışmasında Nandan, “öğretisel okul” (**doctrinal school**) kavramını ortaya atar ve bir okul incelenirken şu hususlara odaklanılması gerektiğini savunur: 1. Usta/kurucu, 2. Doktrinler, 3. Takipçiler, 4. İletişim ve propaganda araçları.

d. Okullaşma Aşamaları ve Kuşaklar

Nicholas C. Mullins 1973 tarihli **Çağdaş Amerikan Sosyolojisinde Teoriler ve Teori Grupları** başlıklı çalışmasında teorilerin içeriklerinden çok teori gruplarının nasıl ortaya çıktıkları üzerinde durmaktadır. Mullins bilimsel gruplaşmalara, özellikle de sosyoloji alanındaki teorisyen gruplarına, bunların zaman içindeki ortaya çıkış, değişim ve çözülme safhaları açısından yaklaşır. Bilim sosyolojisini sosyolojinin kendisine uygulayan Mullins'e göre bu teorisyen grupları, bilimsel değişimin başlıca aktörleridir. Kitap “Amerikan sosyolojisinde teori grupları”nın, bir başka deyişle “bilimsel cemaat oluşumu”nun ya da “okullaşma”nın, ilişki ve iletişim seviyelerine göre dört aşamasını teşhis eder: (Bu aşamalar bir başka açıdan bakıldığında, üyelerin okula aidiyet ya da angajman dereceleri olarak da düşünülebilir.)

1. Teorisyenlerin henüz örgütlü olmadığı, farklı enstitülerde çalıştıkları ve öğrencilerini olmadığı “normal aşama”da (**normal stage**) iletişim pek yoğun değildir.

2. Bunu “ağ aşaması” (**network stage**) takip eder. Bu aşamadaki okullarda, okula mensup bilim adamları bilimsel iletişimlerinin (**scientific communication**) çoğunu okul mensuplarıyla yaparlar ve olup bitenlerden de okul mensupları vasıtasıyla haberdar olurlar. Bir başka açıdan ifade edilecek olursa, bir okulun üyesi, okulun diğer üyeleri o üye için “önemli diğer”leri (**significant others**) teşkil ettiği oranda o okulun üyesidir (Tiryakian 1979, 231). Bilimsel ortodoksiyi değiştirmek için yola çıkan “ağ aşamasındaki grup” ya da “ağ”lar faal ve kendi içlerinde bütünleşiklerdir. Bazı önemli eserler ortaya koymuş, fakat disiplinin diğer mensuplarının teveccühünü henüz kazanamamışlardır.

3. Eğer ortaya koydukları araştırma programını kabul ettirebilirlerse bir ya da daha fazla araştırma merkezinde “öbek”lere (**cluster**) dönüşürler (Geiger 1975). Bu aşamaya “öbeklenme aşaması” (**cluster stage**) denir. Bu safhada belli problemler formüle edilir, araştırma programları daralır. Ayrıca grubun çalışmaları hakkında ikincil seviyeli bir literatür oluşur.

4. Bu aşamadan sonra da, teorik temayülün bir “uzmanlık alanı”na dönüştüğü, dergilerin çıkarıldığı ve ders kitaplarının üretildiği “uzmanlık aşaması” (**specialty stage**) gelir (krş. Frank III 1976, 285-6).⁵⁸

Tiryakian’a göre ise okul, kuruluş dönemi itibariyle genelde, yenilik yapan bir kurucu ve onun çevresinde toplanan bilim adamlarından oluşur. Başlangıçta ustanın çevresinde toplanan **ilk dönem çekirdeği** vardır. Bu dar kadro, bir düzineden az kişiden oluşur. Sonrasında okul, tanındıkça kurucunun onayıyla kabul edilen üyelerle genişler. Kuruluş aşaması itibariyle yeni bir mezhebe veya tarikata benzer; üyelerine entelektüel bir misyon duygusu verir. Belli düşünceler, teknikler ve yapılacak işler tanımlar. Zimnen mesleği kurtarma, itibarını artırma, durgunluktan kurtarma, yenileyip modernize etme iddiası taşır. Bazen başlangıçta meslektaşları tarafından bilim dışı sayılıp hor görülebilir. Bilim tapınağına girmesi engellenip mevcut

⁵⁸ Mullins Amerikan sosyolojisinde üç ölü, beş de yaşayan “teori grubu” üzerinde durur. Ölü olarak “Standart Amerikan Sosyolojisi” dediği (1) **yapısal işlevselcilik**, (2) **sembolik etkileşimcilik** ve (3) **küçük grup teorisini** gösterir. Bunlardan ilki, ilk olarak 1930’ların sonunda Harvard’da Parsons, Henderson, Merton ve diğerlerinin dahil olduğu bir “ağ” olarak ortaya çıkar. Öbeklenme aşaması II. Dünya Savaşı sonrasında başlar ve 1951’e kadar sürer. Parsons’un entelektüel ve örgütsel önderliği tesis edildiğinde, Merton’la birlikte yapısal işlevselciliği icat ederler ve Toplumsal İlişkiler Bölümü’nde çok sayıda yeni sosyoloğu bu doğrultuda yetiştirirler. 1951 sonrasında Harvard ve Columbia’da yetişen yapısal işlevselciler, bu bakış açısı bünyesinde hem ampirik araştırma hem de teorik gelişme sağlanınca, sosyoloji disiplini içinde baskın hale geldiler. Bu Standart Amerikan Sosyolojisi’ne “sadık rakip” olarak, Sembolik Etkileşimcilik gösterilebilir. Her ne kadar bu akım da rakibine benzer aşamalardan geçerek geliştirse bile, bazı toplumsal ve entelektüel zayıflıklarından ötürü, azımlık statüsünde kalmıştır. Küçük Grup Teorisi ise II. Dünya Savaşı’ndan sonra varlık göstermiş fakat 1950’lerde “öbek aşaması”nda iken çözülmüş, uzmanlık aşamasına geçememiştir. Örgütleyici veya organize edici entelektüel bir önderin yokluğu, teorik bir sentezin ve araştırma programının ortaya konamamış olması, bu çözümlenin genel sebepleri arasındadır (Geiger 1975, 406; Frank III 1976, 286).

Yaşayan teori grupları ise (1) “ağ aşaması”ndaki **toplumsal tahminciler (social forecasters)**, (2) 1971’den beri uzmanlık aşamasındaki **etnometodoloji**, (3) 1970’ten beri uzmanlık aşamasında olan, Blalock ve Duncan’ın temsil ettiği yeni **nedensel teori**, (4) henüz ağ aşamasında ve Horrison White’in entelektüel liderliğindeki **yapısalcılar** ve (5) Mullins’in modele uymadığını söylediği **radikal-eleştirel teoridir** (Frank III 1976, 286).

mezhebin resmi organlarından uzak tutulabilir. Okul da buna karşılık kendi yaygınlaştırma araçlarını, ortamlarını kurma yoluna gidebilir. Sanat alanındaki, özellikle resimdeki “bağımsızlar salonu” benzeri yapılar oluşturabilir (Tiryakian 1979, 217). Önder, araştırmaya uygulanabilecek bir gerçeklik algısı üretir; takipçiler de yapacakları ampirik araştırmalarla, bunu sınıyıp geliştirir. Yeni okulun bu başarıları ve üretkenliği resmi ve gayri resmi mesleki mahfillerde; yayın ve etkinliklerde makes bulmaya başlar.

Okulun kurumlaşması ikinci aşamayı teşkil eder. Weber’in tarifıyla okulun karizması rutinleşir. Üye sayısı artar, artık kurucunun yeni üyeleri birebir ilişki kurup yüz yüze görüşerek kabul etmesi gerekmez (Tiryakian 1979, 217-218). Burada yol çatallanır. Bir okul, disiplin içinde “baskın okul” haline gelebilir (Tiryakian buna daha sonra “çok güçlü anlamda okul” diyecektir) veya “küçük okul” (**minor school**) (bkz. yukarıda “güçlü anlamda okul”) olarak kalabilir. Burada kıstas, o okulun, disiplinin gelişmesinde millî veya uluslararası seviyede merkezî bir rol oynayıp oynamadığıdır. Tiryakian, küçük okullara örnek olarak LePlay, Odum ve Lundberg okulları (1979, 221) ile Marksist Okul’un takipçileri olan Frankfurt Okulu ve dünya sistemi teorisini (2008, 10) verir.

Üçüncü aşama olan baskınlaşma aşamasının ortaya çıkması ise okulun başarısına bağlıdır. Bu da (1) kurucu önderin karizmatik bir figür olması, öğrenci yetiştirmeye istekli olması, kendisi iyi örgütleyici olması ya da iyi bir örgütleyiciye sahip olması, (2) mümkünse metropolde olması, gerekli kurumsal bağlantılara sahip olması, (3) bilimsel üretim yapılması ve sonuçların dergi yoluyla dışa aktarılması, (4) manifesto tarzı bir metin yayımlanması gibi etkenler sayesinde ortaya çıkan bir durumdur (Tiryakian 1979, 222-223).

Başarı kazanıp baskın hale gelen okullarda, çekirdek düşünceler (teori, yöntem, teknik) yaygınlaşır ve disiplinin standart kavranışının bir parçasına dönüşür. Mesleğe yeni girenler, kaynağını bilmeden bu okuldaki kaynaklanan teori, yöntem ve teknikleri kullanırlar. Okulun görüşleri bu şekilde gayri şahsileşince, önderin ve okulun kontrolünden çıkmış olur. Teori yaygınlaşınca, o teorisinin genelde örtük olan, tamamı hiçbir zaman açıkça formüle edilmeyen, ayrıca ampirik ve rasyonel araçlarla

yanlışlanamayan önvarsayımları ve ontolojik temelleri kaybolur, sadece okulun çekirdek üyeleri tarafından bilinir (Tiryakian 1979, 218).

Bilimsel değişimde, birer grup olarak kuşakların rolleri ve kuşaklar arası ilişkiler de önemlidir. Tiryakian'a göre başarılı okulların bilimsel etkilerinin yüksek seviyelerde seyretmesi de okulların birden fazla kuşak varlıklarını sürdürmeleridir. Bilimsel cemaatlerde bir kuşak 5 ila 10 yıl sürerken, okul 2 ila 3 kuşak, bazen daha fazla sürebiliyor (1979, 220). Alman Tarihselci İktisat Okulu, Annales Okulu ya da Frankfurt Okulu'nun kuşakları "okul içi kuşak"a örnek olarak verilebilir.

Bir okulun kuşakları arasındaki geçişlerde hem okul hem de disiplin açısından önemli sonuçlar doğuracak değişiklikler olur. Önderliğin kime geçeceği, önderin değişmesinden sonraki üyeler arası yeni rol dağılımının ve varoluşsal varsayımların yeni gelenlere aktarımının nasıl olacağı gibi hususların cevaplanması gerekir. Yine merkezî figürlerden birinin vefatı da benzer konularda kararlar alınmasını gerektirir. Bazı durumlarda da takipçiler bölünür yahut (Jung'un Freud Okulu'ndan, Gaston Richard'ın Durkheim Okulu'ndan ayrılması gibi) merkezî bir üye okulun temel varsayımlarından uzaklaşarak okulu terk eder. Bazen de tamamen dışsal bir olay, okulun faaliyetlerini ve sürekliliğini kesintiye uğratar. Örneğin Durkheim Okulu, I. Dünya Savaşı sonrasında sosyoloji alanında önceki etkinliğini sürdürememiştir (Tiryakian 1979, 220).

Kuşak grupları, okul içi kuşaklardan ibaret değildir. Doğrudan disiplin içinde, daha geniş anlamda kuşaklar da olabilir. Örneğin Amerika'da psikoloji biliminin değişmesinde, Watson'ın 1915'te oyların çoğunluğunu alıp APA (**American Psychological Association, Amerikan Psikoloji Derneği**) başkanlığına seçilmesi ve eski gizemleri, belirsizlikleri, karmaşıklıkları, zorlukları, felsefi mirası aşması önemli bir rol oynamıştır (Woodworth [1931] 1961, 70). Bu ise "disiplin içi kuşak"a örnektir.

Ulusal sosyoloji tarihlerinde, başka ülkede okuyup gelen genç neslin o disiplin bünyesindeki dönüştürücü etkilerinden söz etmek gerekmektedir. Nitekim 1926-1930 arası doğumlu olan ve Amerika'da öğrenim gördükten sonra ülkelerine dönüp İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden düzenlenen Alman akademik hayatında etkili olan

sosyologlar grubu (Karl Martin Bolte, Rainer M. Lepsius, Burkhardt Lutz, Renate Mayntz, Erwin K. Scheuch ve Friedrich Tenbruck), Scheuch tarafından Alman sosyolojisinde “Jön Türkler” olarak anılmaktadır (1992, 764; 2000, 1075). Aynı durum daha önceki dönemde Amerika’dan gelip Kıta’da ve özellikle de Almanya’da öğrenim gören sosyologlar için de geçerlidir. Nitekim psikoloji tarihi üzerine yazılarında Watson da, Amerikan üniversitelerinin örgütsel yapısında yapılan reformların Avrupa’da eğitim görmüş psikologlar tarafından 19. yüzyıl sonunda müstakil psikoloji bölümleri kurulmasını mümkün kıldığını belirtiyordu (Brozek ve Evans 1977, 83 vd.’den akt. Thomae 1980, 303). “Jön Türkler” isimlendirmesi, bu tür bir aktarımı yapan akademisyenler için kullanılabilir.

e. Aktör Tipleri

Aktör tipleri çeşitli açılardan bakılarak ortaya konabilir. Öncelikle sosyolojinin sosyolojisinin en önemli kavramlarından biri olan “okul” bağlamında, bir aktörün, mensup olduğu okul içinde ne tür bir konumda yer aldığına bakılmaktadır. İkinci olarak, daha geniş bir çevreye, disipline bakılmakta ve aktör tipleri buna göre tespit edilmektedir. Son olarak da “hakikat” veya siyaset karşısındaki tutumuna göre iki bilim adamı tipi ortaya konmaktadır.

(1) Okul İçindeki Konumuna Göre

Tiryakian, kendi isimlendirmesine göre “güçlü” ve “çok güçlü” anlamlarıyla, “okul”u, somut bir entelektüeller grubu ve bu grubun sahip olduğu ortak bir bilimsel görüş, öğretisi ya da paradigma olarak tanımlamaktadır (1979, 216, 218). Bu anlamda okul, kökeni ve şekillenme dönemi zaman ve mekanda gösterilebilir küçük bir topluluktur. Üye sayıları açısından sınırlanamazlar ama genelde okulların bir ila üç düzine arasında üyesi vardır. Başka bir deyişle, yaklaşık 10 ila 35 üyeden oluşurlar (1979, 217).

Tiryakian, Durkheim ve Parsons/Harvard Okulları’ndan hareketle (1979, 232) bir üye tipolojisi oluşturur (1979, 217 vd.). Bu aktör tiplerinden bazıları okul içindeki işlevlerine göre sınıflanmıştır:

(i) Kurucu önder: Karizmasıyla grubu birleştirir ama lidere itaat, bağlanma, adanma gibi hususiyetler dinî cemaatlerdeki kadar belirgin değildir. Önder, araştırmaya uygulanabilecek bir gerçeklik algısı üretir (Tiryakian 1979, 217).

(ii) Örgütleyici: Önder, bazı durumlarda hem “fikir adamı” hem de örgütleyici olur. Ama genelde okulun orijinal fikirlerini geliştirmeye odaklanır ve örgütleme yeteneğinden yoksundur. Grubun günlük hayatını çekip çevirme anlamında başka bir örgütleyici tipine ihtiyaç duyulur (Tiryakian 1979, 219).

(iii) Yorumcu, aracı, popülerleştirici: Kurucu önderin fikirleri yeni olduğu oranda, geniş kitleler açısından kolayca anlaşılır halde değildir. Bu da bir yorumcu, aracı ve popülerleştirici tipine ihtiyaç duyurur. Önderin çevresinde bulunan bu üye, paradigmayı içeriden bilir ve dışarının diline çevirir; fikirlerin daha günlük karşılıkları üzerinden ilerleyen, görece “hafif” kitaplar yazarak öğretinin geniş kitleler tarafından anlaşılmasına katkıda bulunur (Tiryakian 1979, 219).

Yine Tiryakian’ın bazı tipleri, kuşak kavramına denk düşer:

(iv) Akran “mühtedi” (**convert**): Önderle aynı kuşaktandır. Farklı yerlerde yetişmiştir ama önderle temas edip yanına gelmiştir. Okulun ortaya çıkışından önce de disiplin içinde bir varlık göstermiş, belli bir teveccühe ulaşmıştır. Bu tipin önceden getirdiği bağlantılar sayesinde okulun disiplin kamusundaki bilinirliği, güvenilirliği hızlıca artar. Okul, bu tip sayesinde “mühtedi”siz yeni okullara karşı üstünlük sağlar (Tiryakian 1979, 219).

(v) Kurmay subay (**lieutenant**)⁵⁹: Bu tip, okulun paradigması içinde yetişmiştir. Karizmatik kurucunun öğrencisidir, onunla bire bir temas halindedir. Kurumlaşma sürecini bu tipler yürütür ve yeni kuşakları da bunlar eğitir. Duruma göre bunlar “temsilci” ya da dinî gruplardaki “halife” gibi, başka kurumlara gönderilirler ve mesleki örgütlerde rol alarak öğretiyi yayarlar (Tiryakian 1979, 219).

Bazı tipler de, okula üye değildir, ama dışarıdan destek verirler:

⁵⁹ Aslında “genç teğmen”, “yardımcı” ya da “general” olarak çevrilebilecek bu kelimeyi, okulun eğitimini alma vurgusunu ve mecazi anlamını gözeterek “kurmay subay” olarak tercüme ettik.

(vi) Destekçi (**auxiliary**): Kendisi okula entelektüel katkı yapmaz ama destekleyerek okulu görünürlüğünü artırır. Dergi editörü, köşe yazarı, memur bürokrat, vakıf mütevellisi, ders kitabı yazarı olabilir. Okulun paradigmasına sempati duyar. İç halkalarla teması azdır ama kurumsal/maddi destek verir. Okulun çevresel bir unsuru olarak da kabul edilebilir.

(vii) Koruyucu (**patron**): Entelektüel cemaatin üyesi olmayan bu figür, bilimsel ve örgütsel faaliyetler için maddi yardım sağlar, okulu himaye edip destekler. Önderle kişisel bağı olabileceği gibi okulun önvarsayımlarına bağlı da olabilir. Yahut bilim adamlarıyla temastan kaynaklanan itibarın peşindedir.

(viii) Bireysel sosyolog: Tiryakian, kendisi net bir kavramla isimlendirmese de Spencer, Weber, Gurvitch ve Sorokin'in herhangi bir okula mensup sayılmayacaklarını belirtir (2008, 12). Tiryakian'a göre Spencer'i basitçe Durkheim'in basit bir muarızı ya da farklısı gibi düşünmek, sosyoloji tarihi bağlamında yaygın hatalardan biridir. Sadece Durkheim Okulu o dönemde Fransız sosyoloji çevresinde baskın çıktığı için sosyoloji tarihlerinde de böyle bir indirgeme ortaya çıkmıştır (2006, 5). Bu anlamda daha çok ihtimam ve dikkat gerektiren bu "okulsuz" veya "okul-dışı" sosyologları "bireysel sosyologlar" şeklinde isimlendirebiliriz.

(2) Disiplin İçindeki Konumuna Göre

Becker'in yukarıda sanat sosyolojisi bölümünde aktardığımız sanatçı tipolojisini (Crane 2007, 178) sosyoloji alanına uyarlıysak şöyle bir sonuç elde edebiliriz:

(i) Profesyonel sosyolog: Sosyoloji dünyasının içinde, merkezinde yer alır. Sosyoloji Almanya'ya büyük ölçüde akademik bir disiplin olarak kurulduğuna göre bu sosyoloğun akademisyen olduğuna da şüphe yoktur. Öyleyse profesyonel sosyologlar akademik kariyerlerine hukuk, millî iktisat, tarih gibi disiplinler içinde başlayıp sosyolojiye geçen isimler olarak görülebilir.

(ii) Münzevi sosyolog: Kariyerlerine sosyoloji/akademi dünyasında başlar ama sonradan kendi yaklaşımı ile akademi/sosyoloji dünyasının örfleri arasındaki radikal farkın neticesinde kendi isteğiyle sosyoloji camiasını terk eder, sosyoloji dünyasıyla

arasındaki sosyal bağları çözer. Felsefe alanında Hegel yenilgisi sonucunda Berlin'i terk eden Schopenhauer bu tipe örnek verilebilir ama sosyoloji alanında ve ele aldığımız ortamda bildiğimiz bir karşılığı yoktur.

(iii) Yerel/amatör sosyolog: Akademi dünyasına ait değildir, yerel kültür çevrelerine üyedirler. Bu tür cemiyetlerde bütün üyeler aynı zamanda düşünürdür ve her biri günlük hayatta başka bir işle meşguldür. Sosyolojiyle uğraşısı başlangıçta amatör olan soylu Max Graf zu Solms (Solms Graf'ı Max) için bu ilk dönemi itibariyle bu tabir kullanılabilir. Fakat daha sonra eğitilmiş burjuva yahut sosyolog olmayı, başka bir deyişle hak edilmiş soyluluğu tercih etmiş ve tevarüs ettiği soyluluktan vazgeçmiştir. Bu dönemi itibariyle Max Graf zu Solms için artık ancak profesyonel sosyolog tabiri kullanılabilir.

(iv) Naif sosyolog: Klasik anlamda sosyoloji eğitimi almamıştır, profesyonel sosyoloji camiasıyla herhangi bir bağı yoktur. Eserleri sosyoloji ortamındaki eserlerle bazı benzerlikler gösterir. Bu tipin de sosyoloji alanında bir karşılığını tespit edemedik.

Bu tiplerin sosyal bilimlerdeki uyarlamaları üzerine düşünüldüğünde akla evvela akademi içi-dışı ayrımı gelmektedir. Özellikle “sanat dünyasının çok merkezileşmesi” olarak tarif edilen trendin sosyal bilimlerde tecrübe edilme biçimi, farklı merkezler arasındaki tartışmaları konu alacağımız için tezimiz açısından önem arz etmektedir. Alman çok merkezliliği, daha küçük bilim adamları gruplarının kendi dergileri çıkarıp yerel yayınevlerini seferber etmelerini teknik olarak kolay hale getirmektedir. Böylece Becker'in “farklı sanat dünyaları” nosyonu sosyoloji alanına, bu akademik disiplininin mekânsal bağlamdaki yayılması ve çeşitlenmesi olarak uyarlanabilir.

(3) Hakikate/Siyasete Karşı Konumuna Göre

Bir başka aktör tipolojisi de Znaniecki'ye aittir. Znaniecki birbirine zıt iki bilim adamı tipi tarif eder. “Hakikat savaşçısı” doğru olduğuna inandığı sistemin mantıksal/bilimsel zafer kazanmasını isterken, “partizan bilge” ait olduğu grubun eğilimlerini teorik argümanlarla meşrulaştırmaya, aklileştirmeye çalışır ve bunların

toplumsal bir zafer kazanmasını ister (Znaniacki 1940, 138'den akt. Szacki 1975, 180). İlk tip hakikati esas almaktadır. Fakat bu hakikate bilimsel olarak varılıp varılmadığı konusu muallaktadır. Böyle bir yorum çok pozitivist olacağı için bir hakikat indirgemesinden söz etmemiz de kaçınılmaz olacaktır. Bilim dışı bir yolla varılan hakikatin bilimsel zafer kazanmasına uğraşılması ise “hakikat savaşı”yı doğal olarak “partizan bilge”ye dönüştürecektir. Başka bir deyişle, hakikati teşhis etme yeteneğini bilimin elinden alan Yeni Kantçı kaziye kabul edildiğinde bu ayrım boşa düşmektedir.

3. Bilim-Dışı Kültürel-İdeolojik Alan

Bilim-içi alanlardaki etkenler bilimsel faaliyeti doğrudan, dolaysız olarak etkilerler. Fakat Bourdieu'nün “bilimsel alan” kavramının da imlediği gibi, bilimsel alanın görece özerkliği, dışsal etkenlerin bilimsel faaliyet üzerindeki etkisini de dolaylı kılar. Toplumda içkin olarak baskın olan ontolojiler ya da toplumsal hayattaki büyük kültürel öncül ve yargılar (Martins 1972, 44) bilim adamları ve bilimsel faaliyet üzerinde bu tür dolaylı bir etki yaratırlar. Ayrıca bu etki tek yönlü değildir; toplumun zihniyetinin bilim adamlarının zihniyetini ve bilimsel teorileri etkilemesi gibi, bilim adamlarının teorileri de toplumun zihniyetini etkiler.

Dolayısıyla, içselci literatürün geniş çaplı üzerinde durduğu, bilim adamlarının bilimsel zihniyetinin (**bilim-içi düşünsel alanın**) bilimsel faaliyet üzerindeki etkisini vurgulamak, bir adım ileride bizi toplumun genelinin ve farklı toplumsal grupların genel ve bilimsel zihniyet kalıplarına (**bilim-dışı kültürel alana**) götürür.

Bilim-dışı kültürel alan ve **bilim-dışı yapısal alandaki** unsurlar, başka bir deyişle **dışsal etkenler (external factors)** söz konusu olduğunda, bunlardan ilkinin doğrudan bilimsel zihniyet ve kodifikasyon, ikincisinin ise yine doğrudan bilimsel kurumlar üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu söylenebilir. Fakat bunun yanı sıra, bu iki alandaki etkenlerin, bilim sosyolojisi alanında bilimsel faaliyet ve esere ilişkin yapılacak açıklamalara dahil edilebilmesi, ikinci yönüyle, söz konusu etkenlerin **bilim adamı** üzerindeki biçimlendirici etkisi üzerinde durulmak suretiyle mümkün olabilmektedir. Bu etki, bilim adamını etkileme üzerinden olabileceği gibi, alanların

birbirini etkilemesi üzerinden de gelişebilir. İlkinde içinde yaşadığı toplumun zihniyeti, manevi kültürü, değerleri vb. bilim adamını etkiler. İkinci olarak, alanlar arasında cereyan eden etki de bu örnekte iki yol izleyebilir: (a) **Bilim-dışı kültürel alan** kapsamındaki etkenlerin bazıları doğrudan **bilim-içi düşünsel alan** üzerinden bilimsel faaliyeti etkilerken, (b) bazıları da **bilim-dışı siyasî-iktisadi alandan bilim-içi ilişkisel-kurumsal alana** geçerek dolaylı bir etkide bulunurlar.

a. Bilim-Dışı Kültürel-İdeolojik Alan → Bilim-İçi Düşünsel-Teorik Alan

Toplumun zihniyetinin bilimsel faaliyetin şekillenmesi üzerindeki temel etkisi doğrudan içeriksel bir etkidir. Bilim adamının toplumun bir ferdi veya bir toplumsal kesimin bir mensubu olması dolayısıyla, o toplumun veya toplumsal kesimin spesifik kanaatlerinden yahut imajlarından etkilenmesi söz konusu olur. Doğa bilimlerinde toplumun bazı doğa bilimsel fenomenlerle ilgili bilim adamı olmayan insanlar arasında (**common sensical**) yaygın bir kanaati, bilim öncesi bir tahayyülü yoktur. Fakat sosyal bilimlere geldiğimizde, bilim adamı olmayan sıradan insanların, bilimin alanına giren toplumsal fenomenler hakkında “bilim öncesi” kanaatlere sahip olduklarını görürüz. Hatta bu husus Lammers tarafından sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasındaki temel farklardan biri olarak görülür (1974, 125). Bu sıradan insan kanaatleri ya da imajları, bilim adamının, o fenomeni konu olarak seçmesinde etkili olabileceği gibi, araştırma hipotezlerinin alacağı şekil üzerinde de etki sahibi olabilir.

Toplumsal kültürün bilime etkisinin bir boyutu da, Merton tezinde de kısmen vurgulanan bir husustur. Bilimin toplumsal meşruiyeti, bilim adamlarının toplumla bağları sayesinde, bilim adamlarının bilime yükledikleri anlamı, bilime bakışlarını etkiler ve bilimsel motivasyonlarını artırır veya azaltır. Burada **bilim-dışı kültürel alandan bilim-içi düşünsel alana** doğrudan bir etki söz konusudur. Weingart bu hususa bilim sosyolojisinin bilgi-sosyolojikleşmesi sayesinde daha geniş çaplı eğilindiğine dikkat çeker (2004, 972). Kaesler’in de işaret ettiği gibi, “eğitim burjuvazisi”ne mensubiyetin toplumsal itibar seviyesi, başka bir deyişle statüsü

yükseldiğinde, bilimsel alan da farklı kesimlerden insanların teveccüh gösterdiği bir alana dönüşecektir (1984).

b. Bilim-Dışı Kültürel Alan → Bilim-Dışı Siyasî-İktisadi Alan → Bilim-İçi İlişkisel-Kurumsal Alan

Bilimin toplum nezdindeki meşruiyeti, bir kurum olarak bilimin finansmanını kolaylaştırabilir. Buradaki etki **bilim-dışı kültürel-ideolojik alanın bilim-dışı siyasî-iktisadi alanı**, onun da **bilim-İçi ilişkisel-kurumsal alanı** etkilemesi şeklinde gerçekleşir. “Merton tezi”nde toplumun pietizm inancının, bilimin toplumsal meşruiyetini artırması, bu durumun da bilimin kamusal finansmanını teşvik etmesi vurgulanmıştır ki, bu vurgu bu başlık altında düşünülebilir. Merton doktora tezinde Protestanlığın, bilimin bir meslek olarak toplumsal meşruiyetini temin etmedeki önemli rolüne dikkat çekmiştir. “Merton tezi” olarak bilinen ve adeta Weber’in kapitalizmin ortaya çıkışına ilişkin tezini bilimsel devrimin ortaya çıkışına uyarlayan bu teze göre, Kraliyet Akademisi’nin üyelerinin çoğunun dindar olması ve bilimin İngiltere’de popüler olması, pietizm ile bilimsel değerler arasında pozitif bir korelasyon olduğunu gösterir. Merton’un tezinin bu kısmı, bilimin sosyolojik arka planı açısından önem arz etmektedir.

Bilim-dışı kültürel-ideolojik alanın bilimsel faaliyeti etkileme yolları hakkındaki mütalaalarımızdan hareketle şöyle bir sonuca varabiliriz: Bilimsel faaliyet üzerindeki bütün dışsal etkiler (**bilim-dışı kültürel-ideolojik alan** ve **bilim-dışı iktisadi-siyasî alandaki** etkenlerin etkileri), sonuçta içsel alanı (**bilim-İçi düşünsel alanı** ve **bilim-İçi kurumsal alanı**) etkiliyorlar ve bilimsel faaliyet üzerindeki etkileri ancak bu sayede mümkün oluyor. **Bilim-dışı kültürel-ideolojik alandaki** etkenler, ya doğrudan tabloda aynı satırı paylaştıkları **bilim-İçi düşünsel alanı** etkilerler ya da **bilim-dışı siyasî-iktisadi alandan** geçerek **bilim-İçi kurumsal-ilişkisel alan** vasıtasıyla **bilimsel alana** nüfuz ederler.

Toplumun zihniyeti ile bilim adamının zihniyeti arasındaki bağ söz konusu olduğunda bilgi sosyolojisi analizimiz açısından önem kazanmaktadır. Bilgi sosyolojisi dörtlü tasnifte **bilim-İçi düşünsel-teorik etkenlerle bilim-dışı kültürel-**

ideolojik etkenleri analiz ederken yardımcı olabilecek bir sosyolojik alt disiplindir. Toplumsal zihniyet ve bilgi anlayışlarına ilişkin bazı analizler toplumun bütünü ile zihniyetin bütünü arasında ilişki kurarken, bazıları da toplumsal kesimleri merkeze alarak parçalı bir analizi mümkün kılar. Nitekim bilgi sosyolojisinin bir disiplin olarak ortaya çıktığı toplumsal moment de böyle bir ihtiyaca denk düşmektedir. 1920'ler Weimar Almanya'sında ideolojik ayrışmaların çokluğu karşısında bilgi sosyolojisi, bu çatışmaları çözmek için tarihsel ve ampirik bir yaklaşım olarak geliştirildi. Amaç, farklı entelektüel ve siyasî elitlerin farklı dünya görüşleri sahiplendikleri bu modern ve ideolojik açıdan çoğulcu ortamda, bilgi ve zihniyeti yeniden anlamak, böylece entelektüel ve ideolojik kafa karışıklığının çözümüne yardımcı olmaktı. Ana tez, bilginin insan zihninin bilişsel işlemlerine dayandığı, bilişsel işlemlerin de grup, cemaat, kuşak, sınıf, kültür ve benzeri etkenlere göre değişkenlik gösterdiği şeklindeydi.

Bilgi sosyolojisi, entelektüel kaynakları açısından da Alman tarihselciliği ve bu geleneğin getirdiği göreceliliğin sorunları bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu alt disiplinin şekillenişinde, Almanya'da Marx, Nietzsche ve tarihselci Alman düşünürleri tarafından ortaya atılan ve 1890'lardan 1930'lara kadar etkili olan "dünya görüşü felsefesi" önemli bir paya sahiptir. 1924'te disiplinin ilk sistematik taslağını çizen Scheler'e göre bilgi, zihinsel eylemlerin biçimleri aracılığıyla edinilir ve bu biçimler de toplumsal yapı tarafından koşullanmaktadır. Scheler'in bu yaklaşımı önemli ölçüde karşılık bulup tartışılmışsa da, Mannheim'ın 1925'teki formülasyonu benimsenmiştir. Marksizmi eleştirerek yola çıkan Mannheim "ideoloji"yi, farklı kişiler, düşünce akımları, toplumsal gruplar ya da toplumlarda karşımıza çıkan bütünsel zihin yapısı ya da zihniyet şeklinde tanımlar (McCarthy 2007). İdeoloji analizine dinamizm ve failiyet getiren ütopya kavramı⁶⁰ bir yana,

⁶⁰ Mannheim, Marksizmin sosyo-tarihsel belirlenimciliğiyle göreliliğini aşmak ve ilişkisel bir hakikat kavramına ulaşmak amacıyla "ütopya" nosyonunu ortaya atar. Buna göre ideolojiler gibi ütopyalar da belli sosyo-politik şartlardan türer fakat mevcut durumdan ve ideolojiden duyulan memnuniyetsizliğin kolektif eylemlerdeki tecessümüdür. Rekabet halindeki ideolog ve ütopyacıların toplumsal pozisyonlarının analizi, düşünceleri etkileyen toplumsal şartlardan kopma imkanı verecek, böylece hakikate ulaşmak mümkün olacaktır (McCarthy 2007). İşin bu yönü Rickert'in Yeni Kantçı değer analizinin hedefini paylaştığı farklı bir girişim olarak görülebilir.

Mannheim'ın bizim açımızdan önemli tarafı, toplumsal grupların zihniyetlerinin şekillenişine dair analizi bir adım ileri götürmüş ve genişletmiş olmasıdır.

Kendi toplum teorisini “günlük bilginin sosyolojisi” (**sociology of everyday knowledge**) olarak telakki eden Alfred Schütz (1899-1959) de 1932 tarihli eseri “Toplumsal Dünyanın Anlamlı İnşası”nda (**Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt**) kişilerin toplumsal bağlamda inşa edilen günlük bilgisinin, kendi yaşam dünyalarını anlamaları sürecinde nasıl seferber edildiğini ele alır. Buna göre aktörün yaşam dünyası iç içe dört halkadan oluşur. En yakın halka en canlı ve somuttur, yüz yüze ilişkide karşılığını bulur, kişiye karşısındakinin şahsiyetini biricik bir şekilde tanıma imkanı verir. İkinci halka çağdaşlarımızdan, üçüncü halka devraldığımız geleneğin ya da haleflerimizden, dördüncü halka ise gelecek kuşaklara ilişkin ufkumuzdan oluşur. Schütz burada artzamanlılığı da hesaba katan bir tür “bilgi sosyolojisi” yaklaşımı ortaya koymuş olur (Collin 1998, 560-561).

Bilgi sosyolojisi, esasen zihniyetin ve değerlerin sosyolojisi ile de ilgilenen bir alt disiplindir. Fakat bilimsel bilginin üretimini anlamak, bilimsel bilgiyi üreten aktörleri anlamaktan geçtiği için, bu aktörlerin ait oldukları entelektüel çevrenin bilinçli veya bilinçsiz olarak sahip olduğu kabulleri tanımak da gerekli görünmektedir. Bilgi sosyolojisinin bizim açımızdan önemi, ele alacağımız dönemde yaşayan Alman sosyal bilimcilerinin ait oldukları, Ringer'in “Mandarinler” diye isimlendirdiği toplumsal kesimin zihniyetine ilişkin analizin, bilgi sosyolojisinin bu verimlerinden yararlanmayı gerektirmesidir.

Bilgi ile bilen özne arasında bir ilişki, bir tür denklik olduğu, olması gerektiği fikri çok eski zamanlardan beri dillendirilmiştir. Peki bilgi ile “bilen özne” arasındaki denklikten söz edilirken, “bilen özne”nin manevi ve içsel niteliklerini mi; maddi ve dışsal şartlarını mı; yoksa bunların çeşitli kombinasyonları mı göz önünde tutulmaktadır? Werner Stark, zihniyeti şekillendiren toplumsal etkenler üzerinde durmuştur. Buna göre Donoso Cortés ve Sorokin'in dahil olduğu idealist okul, din gibi manevi etkenler üzerinde dururken, maddeci okul mensuplarından Pareto eylemleri takip eden zihinsel meşrulaştırma çabasını, Nietzsche de genetik güdülerin toplumsal ilişkiler içinde konumunu vurgular. Stark, bizatihi bilgi sosyolojisini bu iki okulun bir sentez girişimi olarak görür (2006 [1967], 101-102).

Zihniyeti açıklarken maddi unsurlara dikkat kesilen Pareto'ya göre insanlar önce eylemlerini, sonra eylemlerinin sebepleri üzerine düşünür. Esasen insanın iş tutuş ve eyleyiş biçiminin (**mode of conduct**) ve dolayısıyla düşünme biçiminin (**mode of thought**) altında adeta içgüdüsel bir tortu yatmaktadır. Bu içgüdüsel tortu insanın eylemini belirler ve eylemini meşrulaştırmaya çalışan insan zihni "türetilmiş sebepler" (**derivations**) ortaya koyar. Pareto'ya göre zihniyet temelde bu şekilde ortaya çıkar. Bu anlamda toplumsal zihniyet ve sağduyusal bilgi, toplumun aksiyolojik (değer) sistemi bilim ve teknolojinin yoluna girmediyse, zeka ile gerçeklik arasındaki teması keser. Pareto, toplumun bu negatif etkisinden kurtulmak gerektiğini düşünür. Buna karşılık Durkheim ve Mannheim ise bireyi hata kaynağı olarak görürken, toplumu adeta değer ve zihniyetlerin meşruiyetinin kaynağı olarak görür.

Zihniyeti belirleyen manevi etkenlerin başında dinin geldiği sık sık karşımıza çıkan bir iddiadır. Bilim anlayışı da zihniyetin bir parçası olduğuna göre, toplumsal din ve inançlardaki farklılıkların, toplumların bilgi ile kurdukları ilişkiyi etkilediği iddiasını bu doğrultudaki tezlerden biri olarak görebiliriz. Comte'un üç hal kanunu, farklı dönemlerde farklı inançların egemen olduğunu, dolayısıyla farklı bilgi türlerinin geçerli olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda Comte'un bilgi ve bilim görüşü, şaşırtıcı bir biçimde din temellidir. Weber'in Kalvinizm-kapitalizm arasındaki ilişkiye işaret eden tezini, bilim ilgisine uyarlayan (yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz) "Merton tezi" de bu paralelde düşünülebilir.⁶¹

4. Bilim-Dışı İktisadi-Siyasî Alan

Bilimsel faaliyete yön veren dışsal yapısal etkenler, temelde toplumsal tabakalaşmanın şekillenmesi ve siyasî gücün dağılımı ile ilgilidir (Martins 1972, 44). Örneğin tarihsel maddeci bilim görüşü bu etkenleri vurgulayan görüşlerden biridir.

⁶¹ Dinî değerler ile bilim ilgisi arasındaki bağlantı kurmanın Türkiye bağlamında bilinen bir örneği de Fransız şarkiyatçı Ernest Renan'dır. 1883 tarihinde Sorbonne Üniversitesi'nde yaptığı "İslam ve Bilim" başlıklı konuşmasının temel tezi şudur: "İslam'ın değerler sistemi, bilimsel ilerlemeye engel teşkil eder" (Kutluer 2000, 114). Tabii bu konuşma bir toplumun dini ile o toplumun bilime yaklaşımı arasındaki ilişkinin bilimsel analizini sunmaktan ziyade, Amerikalı stratejistlerin "Sovyetlerin çöküşü"nden bahsetmesi gibi "İslamın başarısızlığı"ni açıklamaya çalışmaktadır.

Bu tarz bir açıklamanın en ayrıntılı ve somut örneklerinden biri “Hessen tezi”dir. Bu tez, bilim ve bilim adamlarının, bilim-dışı dünyadan etkilenme biçimlerine vurgu yapması açısından “dışsalcı” (**externalist**) bilim okumalarının temel örneklerinden kabul edilir. Boris Hessen’in (1893-1936) 1931’de Londra’da düzenlenen 2. Uluslararası Bilim Tarihi Kongresi’nde sunduğu “Newton’un **Principia**’sının Toplumsal ve İktisadi Kökleri” (**The Social and Economic Roots of Newton’s Principia**) başlıklı tebliği, doğa bilimsel çalışmanın, bilim adamı tarafından, kendi çağında (17. yüzyıl), mensup olduğu toplumsal sınıfın (burjuvazi) ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya konduğunu iddia ediyordu. Hessen’e göre **Principia** Newton’un toplumsal-iktisadi konumundan etkilenmişti ve burjuvazinin teknik sorunlarına yönelik bir çözüm denemesinden ibaretti. Hessen’in girişimi, toplumla bilim arasında doğrudan bir ilişki kuruyor, bilim adamının hizmet ettiği yahut mensup olduğu toplumsal sınıfın maddi ihtiyaçlarının bilime yön verdiğini dile getiriyordu.

Hessen’e göre bilim adamının dünya görüşü ile çalışmaları birbirinden ayrılamaz; çağının ve sınıfının ürünüdür. Yakın tarihte, özel mülkiyetin gelişim aşamalarına denk düşen üç çağ vardır ve her çağın zihniyeti, o çağın egemen sınıfının zihniyetidir. ticaretin, ulaşımın, taşımacılığın, mübadelenin, parasal işlemlerin asgari düzeyde olduğu feodal çağda, hukukçu ve rahiplerin yetiştiği Ortaçağ üniversiteleri vardır, doğa ve dünyadan çok kitaplara, özellikle de Aristo’nun kitaplarına bakılır. Newton ticaret kapitalizmi adı verilen ikinci çağa denk düşer. Bu çağın zihniyetini belirleyen baskın sınıf ticaret burjuvazisidir. Bu çağı ise büyük ölçekli sanayi üretimi, teknolojik ilerleme, ayrıntılı işbölümü ve doğanın daha yoğun olarak kullanılması gibi özellikleriyle sanayi kapitalizmi izleyecektir (Hessen 2010, 70 vd.).

Hessen, ikinci çağda (ticaret kapitalizmi) hakim sınıfın (ticaret burjuvazisi) toplumsal ihtiyaçlarının, (1) taşımacılık,⁶² (2) sanayi⁶³ ve (3) savaş⁶⁴ olmak üzere üç

⁶² Taşımacılık alanındaki ihtiyaçlar: daha dayanıklı, hızlı, çok yük taşıyan gemilerin ve kanalların inşası, açık denizde konum ve yön belirleme, enlem-boylam, gelgit zamanları ve manyetik sapmaların hesaplanması... Bu sorunların çözümü, hidrostatik, hidrodinamik, kütle noktası mekaniği, gök mekaniği ve yerçekimi gibi konularda bilimsel ilerlemeyi gerektirir (Hessen 2010, 74).

⁶³ Sanayi alanındaki ihtiyaçlar: madencilikte maden inşası, derinden maden çıkarmak, suyu pompayla tahliye etmek, havalandırma, cevherin yerinin ve miktarının tespiti, asansörlerle yukarıya taşınması,

alandaki yoğunlaştığını belirtir ve somut ihtiyaçlarla yapılan bilimsel araştırmalar arasındaki ilişkileri ortaya serer. Hessen'in sınıflaması burada bitmektedir. Ona ait bu vurguyu (baskın sınıfın toplumsal ihtiyaçları) sosyal bilimler alanına taşıdığıımızda, dördüncü bir husus belirginleşmektedir: (4) Toplumsal yapının karmaşıklaşması sonucunda, gerek devlet katında gerekse büyük burjuvazi katında toplumu yönetme/kontrol/yönlendirme ihtiyacı öne çıkmıştır. Hessen'e ait yukarıdaki tasnif ve anlatım ayrıca akla şu soruyu getirmemektedir. Acaba bu ihtiyaçların hepsi 17. yüzyıl ticaret burjuvazisine mi yoksa devlete mi aittir? Burada zımnen, devletin baskın sınıfın bir aracına indirgenmesi söz konusu olmalıdır ki, bu ayrıma gerekli görülmemiştir.

Böylece Hessen hakim sınıfın ihtiyaçlarını ve bunların yoğunlaştığı alanları tespit ederek, bilimden taleplerini ortaya koydu. Bir başka katkısı da bilim üretiminin kurumsal yapısının toplumsal/sınıfsal zemini bağlamında ortaya çıkmaktadır. Hessen'e göre, Ortaçağ üniversitesi feodalizmin bilimsel merkezi ve Kilise hegemonyasının güçlü silahıdır. Bu üniversite bilimsel ilerlemeye karşı olduğundan, yükselen ticaret ve sanayi burjuvazisi, bilimsel ihtiyaçlarını gidermek için üniversite dışı bilimsel kurumlar açılması yoluna gitmiştir. Maden mühendis okulu, topçu okulu, bilim akademisi gibi bu kurumlarda çalışan fizikçilerin çalıştığı konular da bu burjuvazinin karşılaştığı tıkanıklıklar tarafından belirlenmiştir (Hessen 2010, 84-88). Hessen'e göre, Newton'un kitabı da bu talepler doğrultusunda mekanik alanında ulaşılan bilimsel bulguların sistematize edilip felsefi temelleriyle ortaya konmasına yönelik bir denemedir ve aslında yukarıda değinilen bütün pratik problem alanlarına temas etmektedir (2010, 93-95).

Hessen'in değindiği önemli bir husus da, farklı ülkelerdeki sınıfsal ittifaklar ve bunun sınıfların doğa bilimlerindeki ilerleme karşısında aldıkları tavra etkisidir. Almanya, Fransa ve İngiltere örneklerine bakan Hessen'e göre kentli burjuvazi

cevheri işleyip kesmek... Bunlar hidrostatik, basit makinalar, asansör, çıkırık ve aerostatik gibi alanlarda bilimsel araştırmalara ihtiyaç duyurur (Hessen 2010, 75).

⁶⁴ Savaş alanındaki ihtiyaçlar: ateşli silahların iç işleyişini çözmek (iç balistik), sağlam ve hafif silah üretmek, mermi hareketini tayin etmek, uzağa mermi atmak, hava sürtünmesi, hava yoğunluğu (dış balistik), istihkam inşası... Bunlar ise etki-tepki, sürtünme, serbest düşme, eylemsizlik, iç ve dış balistik, malzeme bilimi gibi bilimsel alanlarda ilerlemeye ihtiyaç duyarlar (Hessen 2010, 78-80).

değişiklikten yanaydı. Almanya’da Reform ve Köylü Savaşları; İngiltere’de 1649 Devrimi, aradaki Restorasyon Dönemi ve 1688 Devrimi; Fransa’da Fransız İhtilali bu değişimin görünümüdür. Marx ve Engels’in görüşlerine dayanarak, özellikle İngiltere ile Fransa’yı karşılaştıran Hessen, İngiltere’de feodal/doğuştan soylular ve monarşi tarafından soyluluk unvanı verilen yeni soylular olmak üzere iki tür soylu olduğunu, burjuvazinin İngiltere’de bu yeni aristokrasi ile ittifak kurduğunu, Fransa’da ise aristokrasinin tek parça halinde bulunup burjuvazinin başlıca müttefikinin halk olduğunu savunmaktadır (2010, 97-98). Bu tür sınıfsal ittifaklar, farklı sınıfların bilime yaklaşımlarını etkileyebilmektedir.

Merton da 1938 tarihli doktora tezinde İngiltere’nin karşılaştığı askeri sorunların, Kraliyet Akademisi’nin (**Royal Society**) araştırma gündemini etkilediğini belirtmiştir. Bu düşünce “Hessen tezi”ni andırmakta ve **bilim-dışı iktisadi-siyasî alandaki** etkenleri vurgulamaktadır. Merton burada Hessen’in de vurguladığı “burjuva sınıfının iktisadi ihtiyaç ve talepleri”ni; İngiltere’nin taşıma, madencilik ve askeri teknoloji alanındaki ihtiyaçlarını merkeze koymuştur. Merton’un bilim sosyolojisine başka bir katkısı olan “Bilimin Normatif Yapısı” başlıklı makalesi (1942) esasen bilim kurumunun sağlıklı işleyişi için gerekli olan içsel-kurumsal normlar üzerinde dursa bile, bilimin ilerlemesinin ne tür toplumlarda gerçekleşeceğini de sorar. Örneğin Tocqueville demokrasiden ziyade aristokraside bilimin ilerleyeceği görüşündedir. Merton demokraside, halkın desteğinin bilimsel ilerlemeyi destekleyeceğini savunsa da, farklı örnekler de verir. Buna göre ticaret burjuvazisinin bilime ihtiyaç duyduğu yerde, bu sınıf bilimi finanse ederek bilimi geliştirebilir. Örneğin 1657’de Floransa’da kurulan Accademia del Cimento’yu (Deney Akademisi) Medici ailesi desteklemiştir. Yine kralın bilime yatırım yapmaya ikna olduğu yerlerde de bilim gelişebilir. İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya’da bilim akademileri veya toplulukları krallar eliyle kurulmuştur. Merton bir yerde de dolaylı olarak, barbar toplumlarda bilimin gelişmediğini belirtir (2010, 168). Burada Merton zımnen, kralları bilimi destekleyen toplumların barbar olamayacaklarını iddia etmiş olmaktadır.

İrlandalı Marksist moleküler biyolog ve bilim tarihçisi John Desmond Bernal’in 1939’da yayımlanan “Bilimin Toplumsal İşlevi” (**The Social Function of Science**)

de bilimi etkileyen bilim-dışı toplumsal etkenlere dikkat çekiyordu. Kitap, bilimsel faaliyetin İngiltere’de özel ve kamu tarafından finanse edilmiş biçimini inceliyor, giderek AR-GE’ye yöneldiğini tespit ediyordu. Hangi sektörlerde araştırma ve geliştirmenin teşvik edildiği üzerinde duruyor ve dikkatleri “bilim politikası” denen sahaya çekiyordu (Bernal 1939). Böylece Bernal, bilim adamının konu seçiminin, yani Weber’in bilim adamının öznelliğine/politikliğine müsaade ettiği tek alanın, nasıl bilim adamının elinden alınıp özel yahut kamusal bir kurumun bünyesine aktarıldığını⁶⁵ analiz etmiş oluyordu. Bernal bugün de bilim politikası alanının kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bilimi bazen tamamen dışsal etkenler belirleyebilir. Örneğin Çanakkale Savaşları sırasında Türkiye’de, İkinci Dünya Savaşı’nın son döneminde Almanya’da bilim durma noktasına gelmiştir. Merton da, politik şartlar gibi dışsal etkenlerin, bilimin “doğal” seyrini, “doğal” ilerleme temposunu yavaşlatıp hızlandırabileceğini kabul etmiştir (Shapin 1992’den akt. Fuller 2000).

Dışsalçı açıklamanın sosyal bilim alanındaki yaygın bir örneği de, Durkheim, Nisbet ve Freyer gibi yazarların sosyolojinin ortaya çıkışını Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile yani siyasî-iktisadi etkenlerle açıklamalarıdır. Sosyolojinin geneline ilişkin bu açıklamanın yanı sıra, Bramson’ın Amerika’da sosyolojinin ortaya çıkışının politik bağlamını incelediği araştırması da bu tür çalışmalara örnek verilebilir (1961).

Özellikle bu dördüncü alanla ilgili en büyük problem, etki zincirlerinin **bilim-dışı iktisadi-siyasî alandan bilimsel-düşünsel alana** nasıl, hangi vasıta ve katmanlar dolayısıyla ulaştığı konusundaki belirsizliklerdir. **Bilim-dışı siyasî-iktisadi alandan bilim-içi kurumsal-ilişkisel alana** doğrudan bir geçiş olduğu gibi, **bilim-dışı kültürel-ideolojik alandan bilimsel-düşünsel alana** doğrudan bir geçiş olduğu da söylenebilir. Böylece Şekil 1’deki en dış halkadan (**bilim-dışı siyasî-iktisadi alandan**) en iç halkaya (**bilimsel düşünsel alana**) sıralı geçişlerin yanı sıra, atlamalı doğrudan geçişlerin de bulunduğu iddia edilmiş olmaktadır. Bu durumda örneğin

⁶⁵ Böylece toplumdaki belli sınıflar ve finansörler, bilimsel faaliyeti bütünüyle etkileri altına alırlarsa, sosyoloğun öznelliği ve yaratıcılığı sıfırlanmış olacaktır.

toplumsal ideolojik-kültürel alanın, önce ters istikamette dışı doğru hareket edip en dıştaki **toplumsal iktisadi-siyasî alan** üzerinden iç halkaları etkilemesi de söz konusu olabilmektedir. Nitekim siyasî ve iktisadi gücü elinde bulunduran mihrakların gerek belli araştırmalara izin vermeyerek, gerekse belli araştırmaları yapacak kurumları finanse ederek **bilim-içi kurumsal-ilişkisel** alanı etkilediği söylenebilir. Bilim politikası ve finansman konusu bu ilişkiyi incelemektedir (örneğin Amerika'daki bilim lobisi hakkında bir araştırma için bkz. Weingart 1970). Siyasî ve iktisadi erk, toplumsal zihniyeti yani **bilim-dışı ideolojik-kültürel alanı** etkileyebildiği gibi, toplumsal zihniyeti belirleyerek bu dolayımından gerek bilim adamlarının gerek bilime bakışlarını gerekse ürettikleri bilimsel içeriği yani **bilim-içi düşünsel alanı** da etkileyebilmektedirler. Fakat bu etkinin mekanizmaları üzerinde yeterince durulmamıştır.

Buraya kadar ele alınan etkileme biçimleri, **siyasî ve iktisadi kurumlardan bilimsel kurumlara** yönelen etkiyi ifade etmektedir. Başka bir deyişle, bunlar dört alanın birinden bir diğerine yönelen etkilerdir, ki büyük ölçüde **bilim politikası** alanına girmektedir. Buna göre Alman siyasî kültürünü anlamak, siyasî erkin üniversiteler üzerindeki etkisini, devletin bilim politikaları doğrultusunda Alman üniversitelerinin aldığı biçimi ve nihayet 1900 yılı civarında üniversitelerin sosyal yapısını anlamaya yardımcı olacaktır (Kaesler 1984, 6-7).

Bir de, bir alandan bir diğer alana, bir kurumdan bir kuruma değil; bir alanın bilimsel faaliyetin faili olan bilim adamına olan etkisi vardır. Bu etkiler yani **bilim-dışı etkenlerin** bilim adamı üzerindeki etkisi, daha sosyolojik bir araştırma programının sahasına girer. Bu da bilim adamlarının, içine doğdukları ve sonrasında içinde yer aldıkları sınıfsal, mezhepsel, siyasî, bölgesel grupların özellikleri üzerinde durmayı gerektirmektedir. Kaesler'in çalışması (1984), bilimsel faaliyetin sosyolojik analizine dahil edilmesi zor olan dışsal maddi etkenlerin tek tek bilim adamları üzerindeki bu etkileri için de bazı ipuçları taşımaktadır. Kaesler toplumsal konumlarının, bilim adamlarının bilimsel faaliyetlerini iki yolla etkilediğine dikkat çekmektedir. İlki, bilim adamlarının kökenlerini teşkil eden sınıfsal, siyasî, dinsel konum ve bilim adamlarının ailelerinin bu konumu ile kurdukları ilişkidir. Bu bilim adamının **birincil sosyalizasyonu** olarak isimlendirilir. İkincisi ise bilim adamlarının kendi

yöneldikleri sınıfsal, siyasî, dinsel konum ve bu yeni konumlarında nasıl bir yönelim sergiledikleri hususudur. Bu da bilim adamının **ikincil sosyalizasyonunu** ifade eder (1984, 25).

Bilim-dışı yapısal etkenlere dayanan temel bir açıklama tarzı da sosyoloğun, bilimsel faaliyetleri sırasında üyesi olduğu toplumsal sınıfın siyasî hedefleri ve ülkesi için biçtiği gelecek planları ile sosyoloğun entelektüel üretimi arasında ilişki kurmaktır. Bu **teleolojik açıklama tarzına** göre sosyoloji bilimi sosyolog tarafından meşrulaştırmayı istediği siyasî hedef doğrultusunda biçimlenir. Örneğin Durkheim ve Weber'in sosyolojileri, “yaşadıkları dönemde emperyalist yayılma eğilimi içine giren ülkelerinin yaşadığı siyasal ve toplumsal krizlere çözüm bulma arayışı” ile açıklanmaktadır (Özcan 2015, 486). Sosyoloğun bilimsel üretimini, üyesi olduğu toplumsal sınıfın siyasî hedefleri veya ülkesi için sahip olduğu gelecek planları ile ilişkilendiren **teleolojik açıklama tarzına** göre Weber'in sosyolojisi, yaşadığı dönemde “emperyalist yayılma eğilimi içine giren ülke”sinin yaşadığı siyasal ve toplumsal krizlere çözüm bulma arayışı ile ilgilidir (Özcan 2015, 486). Yine Weber'in “Protestan ahlakı” vurgusu, Almanya'yı yükselişteki Anglosakson medeniyetiyle yakın görme ve gösterme gayretinin neticesi olarak değerlendirilmektedir. Bu okumaya göre Weber kapitalizmin doğuşunu Protestan ahlakına bağlayarak ve Protestanlığı Alman kimliğiyle özdeşleştirerek Almanya'yı kapitalizmin beşiği olarak göstermeye çalışmaktadır. Protestanlık vurgusu Alman kimliğinin, başlıca rakip Katolik Fransa'dan ve Ortodoks Rusya'dan farkının altını çizmektedir. Böylece Weber, modern Batı uygarlığının ve kapitalist düzenin başını çekmede İngiltere ve ABD ile birlikte Almanya'nın da söz sahibi olduğu iddiasını gerekçelendirmekte; kapitalizmin temsilcisi veya lideri olmaya uygun bir Almanya resmi ortaya koymaktadır (Özcan 1999, 95). Yine Protestanlığın kapitalizmin yeterli değilse bile gerekli şartı sayılması, kapitalizmin Batı uygarlığına özgü olduğunun altını çizmekte ve zımnen Batı uygarlığının alternatifsiz olduğu iddiasını desteklemektedir (Özcan 1999, 98). Diğer yandan bu din merkezli açıklama Marksist yaklaşımı ikame ederek işçi sınıfını Alman siyasetinden dışlamayı hedeflemektedir (Özcan 1999, 95).

Söz konusu okuma, sosyoloğun medeniyet, millet ve sınıf ölçeklerindeki politik hedef ve tasavvurlarıyla sosyolojik üretimi arasında dolaysız bir bağ kurulmaktadır. Bu türden bir girişim, bütün hüristik değeri ve açıklayıcılığı bir yana **sosyolojik kısa devre** ya da sosyolojik düşüncenin dışsal yapısal etkenlere irca edildiği bir çeşit **sosyolojik indirgeme** olarak görülebilir. Öte yandan sosyoloğun **bilim-dışı iktisadi-siyasî konumundan bilim-içi düşünsel konumuna** doğrudan etkiyi örnekleyen bir deneme olması açısından ilginçtir.

G. Değerlendirme

Yöntem bölümü kendi içinde fazlaca genişlediği için okuyucuya kısa bir değerlendirme sunmakta yarar görüyoruz. Sosyolojinin tarihsel sosyolojisine ilişkin ilk çıkarım, tarihsel sosyoloji literatüründeki **bilim-içi kurumsal alan** konulu çalışmaların yanı sıra, tarihsel-sosyolojik araştırma programındaki ilişkisel ve karşılaştırmalı analiz temayüllerinin sosyolojiye ve/veya sosyoloji tarihine uygulanmasının son derece yararlı olacağı şeklindedir. Bu da **felsefi anlamda paradigmlar** arası farklılaşmaların ya da **tipolojik okullar** arası ayrımların teorik ve yöntemsel içeriklerinin soyut bir perspektiften incelenmesinin ötesinde, daha önemli olarak farklı **sosyolojik anlamda paradigmların** yani **bilim cemaatlerinin** ya da **kurumsal okulların** aralarındaki ilişkilerin araştırılmasını, hatta tek bir okulun farklı **kuşaklarının** sosyolojik yönden karşılaştırılmasını gündeme getirmektedir. Tartışma merkezli sosyoloji tarihçiliği da açıktır ki bu tarz bir karşılaştırmayı ve ilişkisel analizi tanım gereği içerecektir.

Sosyoloji tarihine **sosyologları**, **teorik pozisyonları**, **kavramları**, **konuları** ya da **alt branşları** merkeze alarak değil de, **problem** ve **tartışma** merkezli yaklaşmanın tercihe şayan görünmektedir. Bir kavram, bir sosyolog tarafından üretilmiş olmayı, bir problem ve tartışma ise hem bilim camiasının bir nesli tarafından gösterilen yoğun bir ilgiyi hem de birden fazla kuşak tarafından süreklilik içinde ele alınmayı garantilemektedir. Böylece, otantik bağlamda gördüğü teveccüh verili bir husus olmakta ve anakronizm tehlikesi kendiliğinden ortadan kalkmaktadır (Beiser 2014b, 13). Sosyoloji tarihini **tartışma** merkezli bir şekilde ele almak anakronizm ve

arkaizm tehlikelerini kısmen bertaraf etse bile, sonuçta araştırmacı tercihindeki öznelliği tamamen ortadan kaldırması imkansızdır. Biz de Alman sosyolojisinin ele aldığımız bu tartışma-yoğun kuruluş öncesi döneminde, özellikle tarihselciliğin bir tarafını teşkil ettiği yöntem tartışmalarını seçmekteyiz.

Öte yandan bilimsel tartışmalar, başta Simmel olmak üzere çatışmacı teorisyenler tarafından dikkat çekilen, tarafların grup kimliklerini (sosyoloji okulları) pekiştirmek ve birlikte teşkil ettikleri bütünü (sosyoloji disiplini) daha sağlam kılmak gibi faydalarını da bünyelerinde barındırmaktadır (Kneer ve Moebius 2010, 7). Ayrıca mantık itibariyle de sosyolojik kavramlar ve yöntemler arasındaki ayrım ve farklılaşmaları, en iyi tarihte gerçekleşmiş ayrışma ve tartışmaların üzerinde durarak anlayabileceğimiz de açıktır.

Peki bu tartışmalar nasıl ele alınacaktır? Bu sorunun cevabını vermek için; bilim felsefesi, bilim tarihçiliği, sanat sosyolojisi, felsefe tarihçiliği ve sosyoloji tarihçiliği alanları tarandı ve bir kavram setine ulaşıldı. Tezimizde daha nitelikli bir “sosyolojinin sosyolojisi” yapmak üzere bu bölümde yaptığımız mütalalardan, sosyoloji üretimi üzerinde etkili olan etkenlerin içselci ve dışsalcı şeklinde değil; dört alan dahilinde değerlendirilmesi ve fakat özellikle bu dört alan arasındaki etkileşimlere odaklanması gerektiği sonucu çıkmaktadır. Bu dört alan iç içe geçmekte ve böylece en dışta yer alan iktisadi-siyasî alandan en içte yer alan bilimin düşünsel-kavramsal alanına doğrudan bir etkiden ziyade, toplumsal-kültürel alan ve bilimsel-kurumsal-ilişkisel alan dolayımından bir etki oluşmaktadır. Toplam etkileşim sahasındaki etkiler bu sırayı bozmakta ve ters yönlü de işleyebilmektedir. Yöntem tartışmalarının daha geniş bilimsel ve sosyolojik çerçeveye yerleştirilmesi için kullanılacak olan bu kavram setini yukarıda etraflıca üzerinde durduğumuz dörtlü tasnife göre düzenleyerek aşağıdaki tabloda gösterebiliriz:

Yorumlanacak etken	Kullanılacak kavram
---------------------------	----------------------------

<p>İçsel düşünsel etkenler: Bilimsel içeriğin benzerlik/farklılık tipleri</p>	<p>Düşünce tarzı (Fleck 1935) Paradigma (Kuhn 1962) Normal bilim dönemi (Kuhn 1962) Araştırma programı (Lakatos) Tipolojik okul (Szacki 1975) Psikolojik okul (Szacki 1975) Zayıf anlamda okul (Tiryakian 2008, 10-11)</p>
<p>İçsel kurumsal ve ilişkisel etkenler: Bilimsel örgütlenme ve gruplaşma tipleri</p>	<p>Düşünce kolektifi (Fleck 1935) Bilimsel cemaat (Kuhn 1962) Akademik kültür (Ringer 1992, 13) Gelenek (Shils 1970) Görünmeyen üniversite (invisible college) (Crane 1969; 1972) Teori(syen) grubu (Mullins 1973) Okul (Szacki 1975, Tiryakian 1979, Kaesler 1984) Kurumsal okul (Szacki 1975) Millî okul (Szacki 1975) Güçlü anlamda okul (Tiryakian 2008, 10-11) Çok güçlü anlamda okul (Tiryakian 2008, 10-11) Küçük okul (minor school) (Tiryakian 1979, 221) Öğretisel okul (Popper 1963, Nandan 1979) Kuşak (Tiryakian 1979) Sosyolojik tarikat (Sekte) (Kaesler 1984) İletişim (Kaesler 1984, 9-10) Etkileşim (Kaesler 1984, 9-10) “Jön Türkler” (Scheuch 1992) “Ortodoks” mandarin entelektüeli (Ringer 1969) Modernist-avangardist mandarin entelektüeli (Ringer 1969)</p>
<p>İçsel bireysel</p>	<p>Kurucu lider (Tiryakian 1979)</p>

<p>etkenler: Tekil bilimsel aktör tipleri</p>	<p>Öğrenci takipçi (Tiryakian 1979) Akran mühtedi (Tiryakian 1979) Pragmatik organizatör (Tiryakian 1979) Kurmay subay (lieutenant) (Tiryakian 1979) Yaygınlaştırıcı/yorumlayıcı (Tiryakian 1979) Yardımcı/destekçi (Tiryakian 1979) Hami (patron) (Tiryakian 1979) İkinci kuşak lider (Tiryakian 1979) [Bireysel sosyolog] (Tiryakian 2006; 2008) Hakikat savaşçısı (Znaniiecki 1940) Partizan bilge (Znaniiecki 1940) Kadrolu uzman (integrated professional) (Becker 1982) Münzevi (maverick) (Becker 1982) Aykırı (outsider) (Becker 1982) Yeni gelen (newcomer)</p>
<p>Dışsal kültürel etkenler: Bilimsel aktörlerin zihniyetleri ile toplumsal aidiyetlerinin ilişkisi</p>	<p>Bilimin toplumsal meşruiyeti (Merton) Mandarin (Ringer 1969) Eğitim burjuvazisi (Bildungsbürgertum) (Kaesler 1984) Kuşakların kolektif tecrübeleri (Kaesler 1984, 7) Birinci sosyalizasyon (Kaesler 1984) İkincil sosyalizasyon (Kaesler 1984)</p>
<p>Dışsal yapısal etkenler: Bilimsel faaliyetlerin siyasî ve iktisadi temelleri</p>	<p>Akademik özerklik Finansman kaynakları Politik kültür (Kaesler 1984) Bilim siyaseti Bilimsel kurumlar (Weingart 1970) Bilimsel lobi (Weingart 1970, 140 vd., 198 vd.)</p>

Tablo 8. Yöntemsel Kavramlar (Dörtlü Tasnife Göre)

Tezimizde tartışmalar ele alındığı için özellikle **gelenek** ve **okul** kavramları merkeze oturmaktadır. Bir okulun kuşakları kadar, düşünürlerin aktif olduğu on yıllara atıfla isimlendirilen daha genel anlamda kuşaklar da tezimizde önem kazanmaktadır. Tarihsel sosyoloji yukarıda da ele aldığımız gibi sosyoloji yöntemleri gibi “soyut” bir alana kadar uzanmamakta, eğitim ve akademinin tarihsel sosyolojisi alanına kadar erişmektedir. Fakat bu da, sosyolojinin sosyolojisi söz konusu olduğunda çok işe yarar bir zemin teşkil etmekte; özellikle de **bilim-içi kurumsal-ilişkisel etkenlerin** analizine katkı sağlamaktadır. Özellikle Ringer (1969) ve Kaesler’in (1984) çalışmaları bu anlamda çokça yararlandığımız kaynakların başında gelmiştir.

Çoklu paradigma yaklaşımı içinde, yaptığımız dörtlü tasnifteki **bilim-içi düşünsel alana** giren Kuhn’un **felsefi anlamda paradigma** kavramı, Szacki’nin **tipolojik okul** ve Tiryakian’ın **zayıf anlamda okul** kavramlarına; yine dörtlü tasnifimizdeki **bilim-içi kurumsal alana** giren Kuhn’un **sosyolojik anlamda paradigma** kavramı da, Szacki’nin **kurumsal okul** ve Tiryakian’ın **güçlü anlamda okul** kavramlarına denk düşmektedir. Yine Kuhn’un **hakim paradigması** ile Tiryakian’ın **çok güçlü anlamda okulu** birbirinin yerine kullanılabilir niteliktedir. Bunlar dışında **kuşak** kavramı **kurumsal okullar** bünyesinde farklı dönemlerde faaliyet gösteren farklı bilim adamı gruplarını ifade etmekte kullanılacak, **gelenek** kavramı ise süreklilik arz eden geniş çaplı **tipolojik okulları** karşılayacaktır.

Freyer’in disiplinin geneline ilişkin ortaya koyduğu ardışık sistemleştirme evreleri ile monografi evreleri yaklaşımı, büyük ölçüde statik olan bu yaklaşımlara dinamik boyutu ilave etmektedir. Dinamik yaklaşımların bir başka örneği olarak, Kaesler’in sosyolojik faaliyet sahasındaki **ilişki** ve **kodifikasyon** seviyelerinin artıp azalmasına ilişkin yaklaşımı da, sırasıyla **görünmeyen üniversite**, **tarikatlara**, **okullar** ve (alt branşlara ayrılmış) **disiplin** aşamalarını öngörmektedir. Mullins’in **normal aşama**, **ağ aşaması**, **öbek aşaması** ve **uzmanlık aşaması** şeklindeki **teori gruplarının** teşekkül aşamalarına ilişkin analizi de benzer bir okul oluşumu teorisi ortaya atmaktadır.

Sosyolojinin sosyolojisi söz konusu olduğunda sosyolojinin birden fazla teorik ve yöntemsel pozisyonun eşzamanlı olarak varlık gösterdiği bir disiplin olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Hatta sosyoloji sürekli olarak belli bir seviyenin altına düşmeyen özdüşünüm seviyesini bu çoğulluktan ve bu çoğulluğun doğal neticesi olan tartışmaların varlığından almaktadır. Böyle düşünüldüğünde sosyolojide okulların veya geleneklerin kendi içlerinde değil, tartışma ve çatışma içinde oldukları karşıtlarıyla ilişki içinde ele alınmalarının daha yerinde olduğu da açığa çıkmaktadır. İster paradigma, ister okul, ister gelenek, ister teori grubu şeklinde kavramlaştırılsın; bütün bu kavramların denk düştükleri gruplaşmalar sosyoloji tarihi ve sosyolojinin sosyolojisi bağlamında ilişkisel ve karşılaştırmalı bir ele alınışı davet etmektedir.

Fakat bütün bunlar büyük ölçüde **bilim-içi alanda** kalmaktadır. **Dışsal etkenleri** bir bilim-sosyolojik araştırma programına dahil etmek, bilim-dışı alan ve kurumlardan bilim-içi alan ve kurumlara olan etkiyi çözümlenmeyi gerektirmektedir. Örneğin bilim politikası siyasî veya iktisadi erkin bilimsel araştırmaya ilişkin kurumsal sahada ne tür etkiler yarattıklarıyla ilgilenmektedir (**dışsal yapısal alandan içsel kurumsal alana** etki). Veyahut toplumun bilimin sahasına giren bazı fenomenlere ilişkin görüşleri, bilim adamları cemaatinin bilimsel zihniyetini etkileyebilmektedir (**dışsal ideolojik alandan içsel düşünsel alana** etki).

Bunların yanı sıra bilimsel faaliyetin faili olan bilim adamı üzerinden yürüyen bir etkileme zinciri daha vardır. Bu da, bilim adamının içinde yetiştiği kültürel grubun, sınıfın, bölgenin zihinsel kabullerinden, değerlerinden vb. etkilenmesi, ayrıca yine içinde yaşadığı toplumsal kesimin yapısal, iktisadi, siyasî konumundan ve tutum alışlarından etkilenmesi ile ilgilidir. Bilim adamı, Weber açısından bakıldığında bir toplumsal eylem olan bilimsel araştırmayı gerçekleştirirken, mensup olduğu sınıfsal, siyasî, dinî, medeni ilh. gruplardan gerek zihniyet ve bakış açıları gerekse yaşam pratikleri ve alışkanlıklar açısından etkilenir. İşte bu bileşenler de bilim-dışı etkenlerin bilime etkisi incelenirken bilim adamlarının sınıfsal, milli, siyasî, dinî, medeni vb. aidiyetlerini hesaba katmayı gerektirmektedir. Muhakkak ki bilim adamının bu arkaplanlardan; Kaesler'in deyimiyile **birincil sosyalizasyon** (aile çevresi), **ikincil sosyalizasyon** (okul muhiti) ve **akademik-mesleki kariyer** zeminlerinden alacağı etki dolaysız, tek yanlı veya belirlenimci bir etki değildir.

Bilim adamları kendi mezhep ve dinlerinin, sınıflarının, milletlerinin izlerini üzerlerinde taşıdıkları gibi, bunlarla bilinçli ve eleştirel bir muhasebeye de girişebilmektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM:

ALMAN SOSYOLOJİSİNİN

TOPLUMSAL, AKADEMİK VE DÜŞÜNSEL ZEMİNİ

Bu bölümde Alman sosyolojisine ve yöntem tartışmalarına sosyolojik bir bakışı mümkün kılmak için gerekli olduğu kadarıyla bir bağlam bilgisi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamın inşası için toplumsal, akademik ve düşünsel ortam üzerinde durulacaktır. **Toplumsal zemin** temelde **bilim-dışı iktisadi-siyasî alanı** resmetmeyi hedeflemektedir. **Akademik zeminin** ise **bilim-içi kurumsal-iletişimsel alana** denk düştüğü açıktır. Yine **düşünsel zemin** dendiğinde **bilim-içi düşünsel zemin** anlaşılmalıdır. Burada yukarıdaki dört etken grubu veya alandan **bilim-dışı kültürel-ideolojik** olana yer verilmediği hemen dikkat çekecektir. Bu alana denk düşen etkenler, geniş halk kesimlerinin zihniyeti, kültürü ve ideolojisi başlı başına çok geniş bir alan teşkil ettiğinden tezimiz kapsamında müstakil bir bölüm altında ele alınmamış, “toplumsal zemin” ve “düşünsel zemin” arasında pay edilerek bunlara ancak kısaca değinilmiştir.

A. TOPLUMSAL ZEMİN VE ALMAN SOSYOLOJİSİ

Sosyolojinin ortaya çıkış ve şekillenmesini etkileyen dışsal etkenler dendiğinde akla gelen başlıca makro toplumsal gelişmeler Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi, genel ifadeyle modernleşmedir. Burada din, zihniyet, teknoloji, siyasî rejim ya da iktisadi sistemde yaşanan bir değişimin sosyolojiyi nasıl ortaya çıkarıp şekillendirdiği temel soru olarak belirlemektedir. Kısacası bu soru, **bilim-dışı yapısal etkenler** (siyasî ve iktisadi) ile **bilim-dışı ideolojik etkenlerin** (zihniyete dair ve kültürel) **bilimsel üretimi** nasıl etkilediğiyle ilgilidir. Yukarıda tafsilatıyla ele aldığımız gibi, bu etki (1) siyasî ve iktisadi kurumların bilim kurumları üzerindeki belirleyici ve yönlendirici etkisi anlamında, makro yapılar/kurumlar arası etkileşim ile (2) **bilimsel üretimin faili** olan **bilim adamının** sosyalleşme yoluyla biçimlenmesi ve kendisini inşa etmesi üzerinden etki olarak iki boyutlu bir işleyişe sahiptir. Bu ikinci etkide aile

çevresi, dinî muhit, okul ortamı, dernek üyelikleri, yaşanan şehirler, yurtdışı ziyaretler vb. pek çok toplumsal etken devreye girer.

1. Makro Süreçler ve Kurumsal Etkileşim

Modernleşmenin toplum üzerindeki temel etkisi toplum yapısının, devlet-toplum arası ilişkilerin ve sınıflar arası ilişkilerin karmaşıklaşması olarak tespit edilebilir. Böylece toplumsal hayatın geniş çaplı olarak incelenmesi, hem bizzat toplumsal kesimlerin hem de devletin bir ihtiyacı haline gelir.

Konuyu Fransız İhtilali özelinde ele alan Robert Nisbet “Fransız İhtilali ve Fransa’da Sosyolojinin Yükselişi” başlıklı makalesinde bu etkileme sürecinin, tek tek sosyolojiyi ortaya atan kurucu isimlerin düşünsel olarak etkilenmelerine indirgenemeyeceğine vurgu yapar (1943, 156). Yani ilk etki mekanizması olarak, bir siyasî olayın belli düşünsel eğilimlerle birlikte ortaya çıkması ve bu düşünsel eğilimlerin bizzat sosyologların zihniyetlerini etkilemesi türünde bir işlem varsayılmaktadır. Fakat burada da, bir siyasî olayın başka disiplinlerin alanlarında faaliyet gösteren isimleri henüz belirginleşmemiş bir “sosyoloji” alanına mı çektiği yani “sosyoloji”yi kurmaya mı teşvik ettiği, yoksa sadece zihniyetlerini kendi ideolojisi doğrultusunda etkilemekte mi iktifa ettiği hususu belirsizdir. İlk durumda **sosyolojiyi gerektiren/geliştiren toplumsal olaylar ile sosyolojiyi gerektirmeyen/yavaşlatan toplumsal olaylar** gibi bir ayırım yapılması da mümkün olabilecektir. Ki burada zımnen Fransız İhtilali’nin bu ayırımı ilk gruba girdiği söylenmiş olmaktadır.

Nisbet’e göre bir siyasî olayın (burada Fransız İhtilali) toplumsal etkileri sonucunda toplum belli bir yönde değişir ve belli toplumsal ihtiyaçlar belirginleşir. Fransız İhtilali sonucunda devletin merkezîleşmesi ve toplumun atomizasyonu, gerek toplumsal dayanışma gerekse toplumsal kontrol açısından bazı zafiyetler ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fransız İhtilali’nin tahrip ettiği toplumsal bütünlüğün yeniden inşası ihtiyacının ortaya çıkardığı Fransız sosyolojisi bu sebeple toplumsal bütünleşmenin tekrar sağlanmasına katkı yapması umulan “toplumsal grup” kavramını öne çıkarmıştır. Kısacası Fransız sosyolojisi parçalanmış toplumsal

gruplar ve toplum karşısında, parçalanmış grupları ve toplumu nasıl bir arada tutarız, bir araya getiririz sorusuna cevap aramak üzere yola çıkmıştır (1943, 156). Walter L. Bühl **Einführung in die Wissenschaftssoziologie** [Bilim Sosyolojisine Giriş] (1974) başlıklı kitabında toplumsal makro şartlara uygun olan, problem çözücü olarak iş gören teorilerin hayatta kalacağını dile getirmektedir (Kaesler 1984, 199). Bu yaklaşımı da akılda tutarak diyebiliriz ki Fransız sosyolojisi, Fransız İhtilali'nin yol açtığı toplumsal problemlerin çözümüne katkı sunma iddiasıyla ortaya atılmış ve problem çözücü vasfı ile orantılı olarak yaşama imkanı bulmuştur.

Bu noktada toplumsal ihtiyaç kavramının sorunsallaştırılması ihtiyacı belirlemektedir. Burada kasıt, toplumun bütün sınıflarının paylaştığı, tabakaları dikine kesen bir ihtiyaç olmalıdır. Zira bazı olayların farklı toplumsal tabakalarda farklı ihtiyaçları gündeme getirebileceği açık bir husustur. Örneğin Fransız İhtilali, “ilerici” burjuva kesimlerde toplumsal değişmeyi yönetme ve kriminoloji bağlamında bir vurguyu, düzeni sağlayıcı eski kurumların yerine farklı kurumların inşası düşüncesini; aristokrat ve “ortodoks” burjuva kesimlerinde ise daha ziyade, toplumsal bütünlüğü ve düzeni muhafaza yönünde, bu ihtiyacı giderecek bir seküler ahlak inşası fikrini gündeme taşımıştır. Böylece ilk kanat çözümü daha siyasî ve kurumsal; ikinci kanat ise daha düşünsel ve ahlakî bir seviyede aramıştır. Bu söylediklerimiz doğruysa, bir toplumsal sınıfın belli bir toplumsal sorun karşısında yekvücut olamayabileceğinin, kendi içinde bölünerek farklı tavırlar alabileceğinin de kabul edilmesi gerekir.

Yöntem bölümünde de değindiğimiz gibi Hessen, 17. yüzyıl İngiltere'sinde mekanik biliminin, ticaret kapitalizmi çağının baskın sınıfı olan büyük burjuvazinin [ve devletin] taşımacılık, sanayi ve savaşla ilgili ihtiyaçları doğrultusunda geliştiğine dikkat çekmiştir. Sosyal bilimler söz konusu olduğunda ise, toplumsal yapının karmaşıklaşması sonucunda, gerek devlet, gerek toplumun tamamı, gerekse çeşitli toplumsal sınıflar katında, toplumu tanıma, bir arada tutma, yönetme, kontrol etme ve yönlendirme gibi ihtiyaçlar öne çıkmaktadır.

Hessen'in dikkat çektiği bir diğer husus da, bilim üretiminin kurumsal yapısının toplumsal/sınıfsal zemini ile ilgisidir. Buna göre, Ortaçağ üniversitesi feodalizme ve Kilise hegemonyasına denk düşmektedir. Yeniçağda açılan üniversite dışı bilimsel kurumlar da, yükselen burjuvazinin bilim alanındaki ihtiyaçlarına tekabül etmektedir.

Aynı şekilde sosyolojinin ortaya çıkışı da, toplumu ele alan diğer disiplinlerin, toplumu, ihtiyaç duyulan yeni bir şekilde, örneğin değer yargılarından bağımsız olarak ve devlet merkezli olmadan, sosyal politika bağlamı dışında ele almamaları ile ilişkilendirilebilir.

Fransız İhtilali örneğinin sosyolojiye etkileri hakkında yaptığımız çözümlerden hareketle 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya’da ne tür toplumsal sorunların ortaya çıktığının ve Alman entelektüellerinin yaşadıkları toplumsal tecrübeler karşısında nasıl tavırlar takındıklarının önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu tarz toplumsal olaylar, yaşandıkları sırada farklı yaşlarda olan kuşakları şekillendirici etki yaparlar. Ama farklı entelektüellerin tavırlarının bireysel olarak farklılaşması sayesinde aynı zamanda birer faillik momentine de dönüşebilirler. Gerek bu tavırların, gerekse “sosyoloji” karşısında ve içinde geliştirilen yönsemelerin, “sosyolog”ların mensup oldukları sınıf, dinî grup, siyasî yönelim ve kuşakla ne derece ilişkili olduğu ve bu mensubiyetlerinin tavır ve yönsemelerini ne derece etkilediği de üzerinde durulmayı hak eden hususlardır.

Neticede Alman sosyolojisini kuracak ve durdurucu veya teşvik edici katkılarıyla şekillendirecek olan Alman sosyal bilimcilerin “sosyoloji” karşısındaki ve içindeki pozisyonları, hem sınıf, dinî grup, siyasî yönelim ve kuşak arka planlarıyla, hem de bu ortaklaşa tecrübeler karşısında takındıkları tavırlarla belirginleşmektedir. Alman sosyal bilimcilerini etkileyen ve tavır almak zorunda bırakan olaylar 1848 Devrimleri, 1871 Birleşme ile Kayzer İmparatorluğu’nun kuruluşu ve 1914 Birinci Dünya Savaşı’na giden süreç gibi gelişmelerdir. Bu tecrübelerin çerçeve yahut şemsiye kavramı ise, “geç modernleşme” veya Almanya’nın “özgün yol”u (**Sonderweg**) olarak da ifade edilen “senkronik olmayan kısmi modernleşme” olgusudur. Bu olgu, İngiltere ve Fransa’dan farklı tecrübe edilen sanayileşme, siyasî parçalanmışlık/birlik sağlama, sömürgeleşme gibi hususları içermektedir. Bu “ortak tecrübe”lerden bazıları genel bir “Alman ideolojisi”ne hizmet edecek şekilde bütünleştirici etkilerde bulunurken, bazıları da sınıfsal, dinsel, siyasal ve kuşaksal ayrımları belirginleştirmektedir.

Ayrıca Alman modernleşmesinde ortaya çıkan farklılıklar sonucunda, sosyolojinin belirginleşmeye başladığı 1871-1914 döneminde Alman toplumunun sınıfsal yapısı

İngiltere ve Fransa'dan farklı bir biçim almıştır. Bu farklı sınıfsal yapılaşmanın Alman sosyolojisine etkisi ise, hem büyük ölçüde sosyologların kökenini teşkil eden “büyük burjuvazi”nin konumu ve özellikleri, hem de sosyologların mesleki olarak ait oldukları “eğitim burjuvazisi”nin konumu ve özellikleri dolayımından gerçekleşmiştir.

a. Senkronik Olmayan Kısmi Modernleşme

19. yüzyılda modernleşme dendiğinde akla İngiliz modernleşmesi gelmektedir. Bu yaklaşım, İngiltere’de 1780-1830 arasında yaşanan tek çizgili ve belli aşamalardan geçen bir modernleşme seyrini zorunlu kabul eder. Örneğin Marx **Kapital**’in önsözündeki İngiliz toplumunun hikayesini Alman toplumuna anlatırken “anlatılan, senin hikayendir” (**de te fabula narratur**) uyarısında bulunması, bütün toplumların “aynı dönüşüm kulvarı”nda buluşacağını varsayıyordu (Keyder 2007, 35). Yine Weber’in Protestan ahlakını kapitalist gelişmenin temelini yerleştirmesi de Almanya’nın hikayesini, İngiltere ve Amerika’daki kapitalist gelişmenin yanı başına hatta temelini ve potansiyel olarak liderliğine yerleştirme işlevi üstleniyordu (Özcan 1999, 95). Buna mukabil pek çok yazar Fransa, Almanya ve Japonya gibi iktisadi gelişme, kentleşme ve eğitim seviyesinde artış yaşayan ama “demokratik gelişme”yi temin edemeyen örnekleri, 19. yüzyılın söz konusu gelişme çizgisinden ayrı istisnaları olarak görüyordu.

20. yüzyıl modernleşme literatüründe ise İngiliz tecrübesine Amerikan modernleşmesinin de eklenmesiyle “Anglosakson modeli” elde edilmiştir. İktisadi başarı ve üstünlük, yüksek GSMH, çoğul çıkar örgütlerinin varlığı, şiddetsiz çatışma çözümü, parlamenter demokrasi gibi nitelikler üzerinden modernliğin modeli olarak görülen ülkelere önce Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda; daha sonra de belli serhlerle İsveç, Hollanda ve Belçika gibi İskandinav ülkeleri ilave edilmiştir (Lepsius 1977). Buna mukabil 20. yüzyılın ikinci yarısında başlıca sapmalar olarak Sovyetler Birliği ve Çin görülmüştür.

19. yüzyılda İngiliz modelini ortaya atanlar, karşıt örnek olarak Fransa’yı görmüşlerdir, analizlerini bu karşılaştırma üzerine kurmuşlardır. Buna göre

Fransa'da toplumsal dönüşme gecikmiştir, devlet iktisat alanına çok fazla dahil olmaktadır, aile toplumsal önemini korunmaktadır, bireycilik ve faydacılık yerleşmemiştir, devletten sosyal olması beklenmektedir. Analiz, bu toplumsal yapının üretkenliği azalttığı şeklinde sonuçlandırılmaktadır (Keyder 2007). Bu tür karşılaştırmalarda herkes tarafından arzulanan bir sonuç (burada: üretkenlik) başka bir hususla özdeş kabul edilmekte (burada: toplumun bireycileşmesi), bu ikinci hususun o toplumda değiştirilmesi propagandası yapılmaktadır. Halbuki ampirik veriler bu düşünsel/ideal özdeşliğin geçerli olmadığını, İngiltere'nin yoğun makina kullanımı ve hayvancılıktaki avantajları gibi başka olumsal (zorunlu olmayan) etkenler sayesinde daha yüksek bir üretkenlik seviyesini tutturduğunu göstermektedir (Keyder 2007).

Bunun Almanya örneğindeki formülasyonu da, modernleşme ile parlamenter demokrasinin ve iktisadi alana asgari düzeyde müdahale eden liberal devletin özdeşleştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece modernleşme tek bir sahadaki belli bir gelişmeye indirgenmekte, diğer alanlardaki başka gelişmeler kolaylıkla göz ardı edilebilmektedir. Tek çizgili modernleşme anlayışı ve dayandığı bu indirgeyici karşılaştırma mantığı, alt modernleşme süreçlerine bakılması sonucunda terk edilerek kısmi (**partielle**) ve parçalı (**segmentale**) modernleşme fikri yaygınlaşmıştır (Kaesler 1984, 210).

Modernleşme dendiğinde şu analitik sahaları ayırt etmek mümkündür (Zapf 1970, 23'ten akt. Kaesler 1984, 203):

- iktisadi modernleşme: sanayileşme, işbölümü, sermaye birikimi, teknik ilerleme, kitlesel tüketim
- siyasî modernleşme: modern devlet inşası, bürokratikleşme, siyasî katılım, siyasî iktidarın yeniden dağıtımı, anayasa, parlamenter demokrasi, liberal devlet
- toplumsal modernleşme: ulus inşası, nüfus artışı, köyden kente göç, kentleşme, mobilizasyon, sosyal yapıların çeşitlenmesi, örgün öğretim, iletişimin gelişmesi, yaşam standartlarının yükselmesi, kitle örgütlerinin ortaya çıkışı
- kültürel modernleşme: sekülerleşme, rasyonelleşme, bilimin gelişmesi
- psşik modernleşme: empatinin gelişmesi, başarı güdüsünün gelişmesi

Bir toplumda görece modern toplumsal biçimlerle daha az modern yapıların iç içe ve birlikte bulunduğu toplumsal değişme süreci, “kısmi modernleşme” olarak tanımlanmaktadır (Rüschemeyer 1970, 382'den akt. Kaesler 1984, 204). Bir başka

deyişle, modernleşmenin yukarıda sayılan farklı bileşenlerinin eş zamanlı gitmediği modernleşmeler “kısmi modernleşme”ler olarak görülebilir. Aslında Anglo-Amerikan modernleşme modeli de dahil olmak üzere hiçbir modernleşmenin ideal tipik bir “eşzamanlı modernleşme” seyri izlemediği, bütün modernleşmelerin bir ölçüde kısmi modernleşme olduğu da iddia edilebilir.

Almanya örneğine baktığımızda 1815-1945 arasında Almanya’da “özgün yol”un (**Sonderweg**) ikinci ve hatta üstün bir modernleşme çizgisi teşkil ettiği düşüncesi hakimdi. 1800-1845 arasında Alman milliyetçileri bir yandan Fransa’yı taklit ediyorlardı, bir yandan da kendi fikirlerinin Fransız İhtilali fikirlerinden farklı ve üstün olduğunu düşünüyorlardı. Fakat **Sonderweg** ideolojisinin özellikle revaçta olduğu ve geniş çaplı formüle edildiği dönem, bir başka deyişle “anlam merkezi” Kayzer İmparatorluğu yılları (1871-1918) olmuştu (Kaesler 1984, 224). Milliyetçi Alman tarihçi Treitschke İngilizlerin medeniyetle sabunu birbirine karıştırdığını dile getiriyordu. Akademik ya da akademi dışı mesleklerde çalışan eğitim burjuvazisi ve milliyetçi liberal blok 1871’den sonra daha yaygın bir şekilde modernleşmenin Alman kombinasyonunu yahut Alman formülünü yüceltiyorlardı: maddi değil manevi toplumsal değerlere sahip; askeriye, bürokrasi, sanayi ve üniversitesiyle güçlü bir monarşi Alman akademisyenler tarafından yüceltiliyordu. Olumlu “Alman yolu” düşüncesi I. Dünya Savaşı’nda bir darbe aldıysa bile, Weimar’ın “doğaçlama demokrasi” döneminde de yine revaçtaydı (Blackbourn ve Eley 1984, 3).

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Alman tarihçiler arasında 1975’e kadar “Plessner tezi” üzerinde mutabakat vardı (Kaesler 1984, 211). 1934’te yazılan ama 1959’da yayımlanan “Geç Kalan Millet: Burjuva Tininin Siyasî Baştan Çıkarılabilirliği Üzerine” (**Die verspätete Nation. Über die politische Verführbarkeit bürgerlichen Geistes**) başlıklı kitabında Alman sosyolog ve filozof Helmuth Plessner’in temel hedefi, Alman burjuvazisinin nasıl olup da Hitler rejimini destekleyebildiğini açıklamaktı. Buna göre 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa demokratikleşme yoluna girerken, Almanya imparatorluğun çöküşünü tecrübe ediyordu. Kayzer İmparatorluğu döneminde de “ulus devlet” ideolojisi Fransız İhtilali’ndeki gibi hürriyet, eşitlik ve dayanışma gibi değerlere değil, “halk oluş”a (**Volkstum**) dayandırılmıştı.

Her ne kadar modern döneme kadar yaşayan imparatorluklar olarak ilk olarak Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları akla gelse de, aslında I. Dünya Savaşı öncesindeki Bismarck (1870-1890) ve Wilhelm (1890-1914) Almanyaları da bir ulus devlet olduğu kadar, bir imparatorlukta da. Bu anlamda Almanya'nın ulus devlet kurma konusunda gecikmesine ilişkin bir sebep de emperyal zihniyetinin sürmesidir. Nitekim Hösle'nin yorumuna göre de, Almanya'nın ulus devlet sınırlarını aşan ütopyacı bir evrensel-Hıristiyan bir imparatorluk miras, vizyon ve misyonuna sahip olması, İspanya, Fransa ve İngiltere gibi ulus devlet haline gelmesini engelleyip geciktirmiştir (2013, 16).

“Wehler tezi” olarak bilinen yaklaşım da 1970'lerde Alman tarihçi Hans-Ulrich Wehler tarafından ortaya atıldı ve büyük ölçüde etkili oldu. Thomas Mann'ın abisi olan Alman romancı Heinrich Mann'ın **Der Untertan** [Teba] (1918) başlıklı romanında ele aldığı toplum resminden yola çıkan Wehler, Kayzer İmparatorluğu döneminde siyasî sistemin modernleştirilmesinde yapılan hatalar ve otoriter yönetim sonucu toplumun itaatkar ve silikleştirildiğini savunuyordu. Zaten 1848-1871 döneminde liberal Alman burjuvazisi yenilgiye uğramış ve sonuç olarak sanayi öncesi gelenekler devam etmişti. Wehler'e göre temel sorun, Kayzer İmparatorluğu'nun politik kültüründeydi ve bu dönemde Alman toplumu bir “teba toplumu”na dönüştürülmüştü; böylece reşit ve sorumlu vatandaşlardan oluşan bir toplum ortaya çıkmamıştı (Kaesler 1984, 212).

Kayzer İmparatorluğu döneminde Almanya iktisadi alandaki hızlı modernleşme ile engellenmiş toplumsal ve siyasî modernleşme arasında bir uyumsuzluk, eşzamansızlık vardı. Buradaki varsayım iktisadi modernleşmenin siyasî ve sosyal modernleştirmeyi zorunlu olarak beraberinde getirmesi gerektiğiydi. Fakat Almanya'da ulus devlet inşasının, sanayileşmenin ve parlamento teşkilinin gecikmesi, siyasî demokratikleşme ve sosyal özgürleşmenin önünde engel teşkil etmişti (Puble 1972'den akt. Kaesler 1984, 212). Siyasî ve iktisadi güçlenme, siyasî sistemde ve toplumda eşzamanlı bir modernleşme yaratamamıştır. Daha doğrusu böyle bir modernleşme siyasî iktidar tarafından durdurulmuş, “negatif entegrasyon” denen bazı toplumsal iktidar teknikleri kullanılarak engellenmiştir. Wehler'e göre bunlar sosyal emperyalizm, sosyal korumacılık, sosyal militarizm, burjuvazinin

feodalleştirilmesi, siyaset ve toplumun de-liberalleştirilmesi, toplumun demoralize edilmesi, toplumsal adaletsizliğin keskinleşmesi, Junkerler, askeriye ve bürokrasi gibi eski iktidar gruplarının korunması gibi tekniklerdir. Kayzer İmparatorluğu'nun savaşa sürüklenmesinin sebebi de, barış şartlarında devlet ve toplum yapısını modern sanayi devleti yapısına uyduramayışıdır (Wehler 1980, 18).

Wehler gibi 19. yüzyıl Almanya uzmanı olan Alman tarihçisi Thomas Nipperdey ise Wehler'i tek yanlı bir modernleşme kavramına ve son derece normatif bir politik pedagojiye sahip olmakla, ayrıca Kayzer İmparatorluğu'nu 1933 yılının bakış açısından ele alarak teleolojik bir tablo çizmekle eleştirmiştir (Kaesler 1984, 215). Zira Alman modernleşmesi bir kere "özel durum" (**Sonderfall**) kabul edildi mi, her özellik bu özel oluşun göstergesi olarak yorumlanabilmektedir (Kaesler 1984, 223). Nipperdey'in eleştirisine göre Wehler bu dönemdeki (1871-1918) siyasal iktidarı bir tek el, adeta kadiri mutlak olarak tahayyül etmekte ve federalizm, bürokrasi, tarım-sanayi burjuvazisi arası gerilim, gelenekselciler-modernleşmeciler arası gerilim gibi unsurların etkisini hafife almaktadır (Kaesler 1984, 216). Demek ki daha dengeli ve gerçekçi bir bakış açısına ulaşmak için, neredeyse salt politik bir analizden vazgeçilmesi, daha sosyolojik ve antropolojik bir analize yönelmenin gerektiği söylenebilir.

Nipperdey daha parçacı bir bakışla Avrupa'da modernleşmeyi teşvik eden, Almanya'da modernleşmeyi teşvik eden ve Almanya'da modernleşmeyi engelleyen etkenleri ayrı ayrı ele almaktadır. Buna göre Avrupa'da dinin, toplumsal kurumların, günlük hayatın rasyonalleşmesi ve krallık, soylu, Kilise, rakip devlet, şehir ve üniversitelerin çokluğu modernleşmeyi teşvik etmiştir. Almanya'da modernleşmeyi teşvik eden etkenler ise Protestan ilahiyat ve kültür, dinî çoğulculuk ve bürokrasi ile memuriyetin oluşumudur. Buna mukabil, Almanya'da modernleşmeye mani olan etkenler tarım merkezli ekonomi, kitlelerin geleneksel zihniyeti ve Almanya'nın coğrafi olarak kenarda/çevrede olmasıdır. Almanya'nın kısmi modernleşmesinde entelektüel gelişme ve bürokratik devlet gelişimi, ileri derecede modernleşmiş olan parçalardı (**segment**). İktisatta, teknolojiye, ulus inşasında, şehirli orta sınıfın siyasî olgunlaşmasında ve demokratik gelişiminde ise modernlikten uzaktı (Kaesler 1984, 216).

Nipperdey'e göre Alman modernleşmesi yönetim ve bürokrasi eliyle, geleneksel topluma karşı bir modernleştirme girişimi olarak ortaya konmuştur. 1800'lerde tarım devrimi başlatılmış; nüfus devrimi, şehirleşme, sanayileşme, kapitalizm, eğitim reformu, bürokratik örgütlerin kuruluşu ve sınırlı vatandaş katılımı öngören hukuki düzenlemelerle bürokratik ve iktisadi modernleşme tamamlanmıştı. Aslında 19. yüzyıl sonunda Almanya iktisadi, ticari, kültürel, sosyal hayat ve sosyal politika itibariyle son derece moderndi. Fakat parlamenter demokrasi yoktu, siyasî katılım zayıftı, modern öncesi askeri ve tarımsal elitler siyasî gücü elinde tutuyordu; ayrıca devlet burjuva işi değil, monarşik, aristokratik ve askeriydi. Alman burjuvazisi hiçbir zaman diğer kapitalist ülkelerdeki kadar güçlenemedi. 1648 yılında İngiltere'de yeni aristokrasinin desteğini alarak, monarşi, Kilise ve feodal soylulara karşı; 1789 senesinde Fransa'da yoksul halk kesimleriyle ittifak yapıp monarşi, Kilise ve soylulara karşı siyasî devrim örgütleyenler burjuvalardı. Burjuvazi bu iki ülkede feodal mülkiyet anlayışına karşı burjuva mülkiyetini, bölgecilik yerine milliyetçiliği, loncalar yerine rekabeti, büyük evlat hakkı yerine miras taksimini, feodal ayrıcalıklar yerine yeni medeni kanun getirebilecek güçteydi (Hessen 2010, 98). Fakat Almanya'da sanayi ve ticaret burjuvazisi 1848-1871 arasında giriştiği siyasî mücadeleyi kaybetmişti (Kaesler 1984, 212). 1871'den sonra ise zaten siyasî erkin ağırlığı daha çok hissedilecekti. Ayrıca rakibi olan işçi sınıfı özbilinç sahibi, siyasal anlamda örgütlü ve ne istediğini bilen bir konumdaydı. Buna mukabil müttefiki olabilecek orta sınıflar; köylüler, zanaatkarlar, memurlar, küçük girişimciler, serbest mesleklerle uğraşanlar son derece parçalanmış durumdaydılar. Bu anlatım, Almanya'nın ayrıksı yolunu burjuva sınıfının güçsüzlüğü ile açıklamaktadır.

Devletin kontrolünde hızla ilerleyen sanayileşme, sosyalizm ve kitle demokrasisini, siyasî katılımı, vatandaşlık kültürünü ve eski elitlerin çözülmesini getirmede. Ayrıca, diğer ülkelerde art arda gerçekleşen olaylar Almanya'da çok hızlı ve siyasetin güdümünde gerçekleşti. Hızlı "moderleşme" sonucunda bütün toplumsal krizler üst üste geldi ve bu durum da siyasî modernleşmeye engel oldu ve modernleşmenin farklı sahaları arasında senkronizasyon sağlanamadı (Nipperdey 1979'dan akt. Kaesler 1984, 217-218).

Nipperdey'in Wehler'e yönelik bir başka eleştirisi de Alman tarihinde aşırı bir süreklilik varsaymasıydı. Wehler'e göre, Kayzer İmparatorluğu döneminin iktidar seçkinleri ve ideolojileri 1945'e kadar etkili olmuştur. Wehler bu sürekliliği otoriter siyaset, eğitim ve parti kurumlarında demokrasi düşmanlığı, sanayi öncesi toplumsal grupların norm ve emellerinin etkisi, Alman devlet ideolojisinin direnç göstermesi, bürokrasinin gücü, sınıfsal temayüllerin örtülüp bastırılması ve siyasî antisemitizmin manipülasyonu gibi hususlara dayandırmakta ve bunların Nazi iktidarına yol açtığını iddia etmektedir. Nipperdey ise Parsons'un modernleşme sırasında iktisadi, teknik, bürokratik ve sosyal yapılar arasında çeşitli uyumsuzluklar yaşanabileceği düşüncesine dikkat çekerek, Almanya'da bu türden bir uyumsuzluk sebebiyle modernleşme krizinin derin yaşandığını vurgulamaktadır (Nipperdey 1979'dan akt. Kaesler 1984, 219).

Bu anlamda, her ne kadar kendisini “anti-modern” olarak sunsa ve Nipperdey de dahil pek çok sosyal bilimci tarafından da “anti-modern” olarak tarif edilse bile, Nazi iktidarı da aslında söz konusu uyumsuzluktan kaynaklanan gerilimi belli alanlarda aşırı modernleşme ile aşmaya çalışan bir tür “sahte modernleşme” vaadiyle hareket ediyordu. Modernleşmenin yol açtığı toplumsal problemler karşısında kapitalist ve komünist olmayan bir üçüncü yol arayışı olarak Nazizm de bir yandan parlamenter demokratik toplumun krizlerinden ve komünist toplumsal değişimin toptanlığından ve saldırganlığından korunmayı hedeflerken, bir yandan da modernleşmenin iktisadi temeli niteliğindeki sanayileşme ve kalkınma pratiğini terk etmiyordu (Matzerath ve Volkmann 1977'den akt. Kaesler 1984, 220).

Burada Nipperdey'in Almanya'nın modernleşmenin alt alanlarından hangilerinde ileri olduğunu tespit konusunda Wehler'den çok daha ileri bir noktada olduğunu; bütün toplumsal alanları “siyasî gerilik”, “teba kültürü”, “otoriter toplum” bakış açısından görmekten uzak olduğunu söyleyebiliriz. Fakat “siyasî gerilik” kabulü Nipperdey'de de bakidir, henüz eleştirilip çözülmemiştir. Bu da Nipperdey'in aslında modernleşme teorilerinin ortaya koyduğu toplumsal ilerleme şablonunu paylaştığını, fakat modernleşmenin alt alanlarını birbirinden ayırt ederek gözlemleyebildiğini göstermektedir. “Siyasî gerilik” yerine “siyasî farklılık” anlayışının yerleşmesi ise

David Blackbourn, Goeff Eley ve Mary Fulbrook gibi isimlerin çalışmalarıyla olacaktır.

Eley Alman modernleşmesine liberal demokratik siyasetin yokluğu merkeze alınarak bakılmasını eleştirmektedir. Almanya kapitalistleşip sanayileşmiştir ama liberal demokratik bir siyasî sisteme geçmek gereğini hissetmemiştir. Eley'e göre Kayzer İmparatorluğu'nu kendine has kılan, siyasî geri kalmışlık mirası değil, adeta tesadüfi çelişkilerin bu dönemde bir araya gelmesiydi. Tarımsal aristokrasinin siyasette halen önemli konumları işgal ettiği bir toplumda sermaye genişlemiş ve birikmişti. Bu da Junker'lerin daha da güçlenmesi ve yeni gelişmekte olan ama Junker'ler tarafından baskılanan büyük burjuvazinin siyaset alanında temsil edilememesi sonucunu doğurmuştur. Öte yandan işçi sınıfı, erken sayılabilecek bir tarihte sosyal demokrat bir parti çatısı altında örgütlenmiş ve bu da büyük burjuvazinin siyasî alanda güçlenmesini önleyen bir etken olmuştur. Ayrıca hızlı kapitalist dönüşüm ve sosyal değişme, mevcut parti yapılarından, karşılayamayacakları taleplerde bulunmuş ve siyasî temsil fikri gerilemiştir (Eley 1980). Bütün bu gelişmeler toplumsal, iktisadi ve siyasî değişmelerin İngiltere ve Fransa'dan farklı olmasına sebep olmuş, toplumsal sorunların siyasal temsilini belli bir seviyede tutmuş ve öncelikli olarak devlet tarafından çözümlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Kayzer İmparatorluğu adı imparatorluk olsa da dönemin diğer imparatorlukları olan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları gibi çok uluslu bir yapıya sahip değildir. Bu anlamda Kayzer İmparatorluğu bir ulus devlet niteliği gösterir. Kısacası dönemin Almanyası geç de olsa ulusal birliğini tamamlamış bir ülkedir. Ki o zamandan bu zamana ulusal birlik konusunda herhangi bir etnik tehdit yaşamış da değildir. Almanya sanayileşme açısından da geç kalmış ama başarılı olmuştur. Alman modernleşmesinin Kayzer İmparatorluğu'nun sonuna kadar tecrübe etmediği temel husus ise parlamenter demokrasidir. Bu siyasî rejim, Almanlara bir ihtiyaç gibi görünmemiş; güçlü bürokrasi, ordu ve bilginler sınıfına sahip bir monarşinin parlamenter demokrasiden iyi olduğu görüşü çok sayıda Alman'ın ortak görüşü olmuştur. Başka bir deyişle, bu dönemde Alman kapitalist üretim biçimi, temsili bir demokrasiye veya liberal bir topluma ihtiyaç duymamıştır (Akyurt 2009, 10).

İngiliz tarihçi David Blackbourn ise Almanya’da burjuvazinin 19. yüzyıl başından beri var ve etkin olduğunu, başarılı bir “sessiz burjuva devrimi” gerçekleştirdiğini savunur. Buna göre, burjuvazi sessiz devrimiyle toplumu “silahlandırmış” olmaktadır. İşçi, köylü ve küçük burjuvazi bu “silahları” kullanarak bir toplumsal muhalefet örgütlemiş, bu sayede büyük burjuvaziyi durdurabilmiştir. Zaten Alman büyük burjuvazisi de görece muhafazakardır, aristokrasi ve devletle iyi ilişkilere sahiptir, devlet ve toplumdan kopuk bir çözüm peşinde değildir, ayrıca otoriter imparatorluk yönetiminden memnundur (Blackbourn 1980). Blackbourn’ün Alman modernleşmesi okuması, Alman ticaret ve sanayi burjuvazisinin hiçbir zaman yeterince güçlü hale gelemediği bu sebeple çok istemesine rağmen İngiltere ve Fransa’daki gibi liberal bir parlamenter demokrasi tesis edemediği şeklindeki klasik tezden belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Blackbourn’ün anlatımında belirginleşen tez, Alman burjuva sınıfının devlet ve toplumdan bile isteye pek ayrılmadığı, zaten böyle bir siyasal rejim değişikliğini de hedeflemediği, üstelik böyle bir hedefe yönelme ihtimalini de bizzat kendisi toplumu modernleştirip diğer kesimleri güçlendirerek ortadan kaldırdığıdır. Bu yaklaşıma göre Alman burjuvaları, parlamenter demokrasiyi getirmeyi başaramamış değillerdir, bilakis sadece böyle bir hedefe sahip değillerdir.

Mary Fulbrook’un Alman tarihçiliğine katkısı ise merkezîyetçi anlayışı değil, federalizmi esas alan bir yaklaşımla bakmasıdır. Alman tarihine 19. yüzyıl sonundan itibaren, milliyetçiliğin hegemonik olduğu bir açıdan bakıldığında, ulusal birleşmenin gecikmişliği en önemli unsur gibi görünmektedir. 20. yüzyılda, Hitler ve sonrasında bakıldığında ise “kötülüğün kökleri”ne dikkat kesilmektedir (Plessner ve Wehler bu gruba dahil edilebilir). 21. yüzyıl başında, Avrupa federalizminin yükseldiği küçük siyasî birimler ve taban katılımı perspektifinden bakıldığında da, Alman tarihindeki uzun prenslikler dönemi bir zenginlik olarak görülebilmektedir (Fulbrook’un yaklaşımı buraya oturmaktadır) (Fulbrook 2011).

Modernleşme tecrübelerinin farklı toplumlarda farklı cereyan etmesi, farklı toplumsal sorunlara kapı açmış, modernleşmenin bilimi olan sosyolojideki gündemlerin de farklılaşmasına sebep olmaktadır. Sonuçta sosyoloji Fransa’da seküler ahlak ve medeni eğitim; Amerika’da sosyal hizmet ve farklı unsurların

entegrasyonu; İngiltere’de ırk ıslahı, istatistik ve kriminoloji merkezli ilerlerken Almanya’da Alman modernleşmesinin farklılığını izah etmek, devlet-toplum bütünlüğünü muhafaza etmek ve sınıfsal çatışmayı asgariye indirmek gibi kaygılarla yola çıkmıştır. Farklılığı izah etme ihtiyacı, tarihe yönelmeyi getirmiştir. Böylece hem tarih bilimi Almanya’da 19. yüzyılda çok güçlü olmuş, hem de psikolojiden iktisada, hukuktan sosyolojiye neredeyse bütün Alman sosyal bilimleri kendilerini tarihsel bir yaklaşım üzerine bina etmişlerdir. Demek ki bu **farklılığı izah etme ihtiyacı** sadece bir bilimin (tarih) daha güçlü olmasına sebep olmakla ve diğer sosyal bilimlerdeki araştırmaları (tarihsel konulara) yönlendirmekle kalmamış, bu bilimlerdeki yöntemsel eğilimi de (tarihsel yöntem) etkilemiştir.

Farklılığı izah etme ihtiyacından kaynaklandığını iddia ettiğimiz söz konusu tarih ilgisinin, idiografik yöntem, tekilliklere odaklanmak, genellemeden kaçınmak, teori kurmamak, tipoloji oluşturmamak gibi farklı yöntemsel yönelimlerle özdeşleştirilmenin ne kadar doğru olduğu hususu ise yeri geldiğinde daha geniş çaplı olarak ele alınacaktır.

b. Kayzer İmparatorluğu Öncesi Toplumsal Değişme

Almanya 1871’de Bismarck eliyle birleştikten sonra ne gibi tecrübeler yaşandığına bakmadan önce, Almanya’nın bazı genel hususiyetlerine ve 1871 öncesi tarihsel seyre olabildiğince özet bir şekilde değinmekte yarar var. Almanya diye bilinen ve Avrupa’nın ortasında bulunan bu düzlük coğrafya, geniş, belirsiz ve doğal sınırlardan yoksundur. Bu hususiyet, bu bölgede monarşilerin zayıf olması sonucunu doğurmaktadır (Fulbrook 2011, 42). Ülkenin güneyindeki dağlık topraklar Almanca konuşan nüfusa sahip iki farklı devlete (İsviçre ve Avusturya) aittir.

Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sonunda Alman prensleri yerel güçlerini artırmıştı ve Alman “küçük devletler” yahut prenslikler (**Kleinstaaterei**) modeli, merkezî güçler olan Fransa ve İngiltere’den farklı olarak 1806’da Napolyon’un Berlin’i işgal edip Prusya’yı mağlup ederek Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu’nu ortadan kaldırmasına kadar başarılı bir şekilde sürmüştü. Bu dönemde yerel güçler kendi içlerinde merkezileşip güçlenmiş, Alman siyasi kültürünü uzun süre belirleyecek

olan bir başka değişiklik de yaşanmıştı: Askeri, bağımsız ve **feodal** soylular, yerlerini **saray merkezli** (hâlâ askeri) bir aristokrasiye bırakmıştı. 17. yüzyılın ilk yarısındaki savaşların etkisiyle sanayi ve ticaret gerilemiş, aristokratların ekonomik durumları kötüleşmiş, aristokratlar/toprak sahibi soylular, prenslik yönetimlere bağlanarak bürokratlara dönuşmüşlerdi. Aynı şekilde özgüveni yüksek burjuvazi de bağımlı bürokratlar haline gelmiş ve devlete muti bir tebaa alışkanlığı kazanmıştı (Fulbrook 2011, 79-81, 84).

17. yüzyıl ortasından 18. yüzyıl sonuna kadar (1795-1815 Napolyon Savaşları'na kadar) süren ve 150 yıla yaklaşan bu dönem prensliklerin bütünüyle bağımsız birer devlet gibi kendi güçlerini artırdıkları, saraylarını inşa edip ordularını geliştirdikleri, üniversitelerini kurup din ve siyaset anlayışlarını ortaya koydukları bir dönem olmuştur. Bu prenslikler kendi kültürlerini üretmişler, modern dönemin başlangıcında iktisat, toplum, siyaset ve sanat gibi alanlarda kendi renklerini bulma eğiliminde olmuşlardır. Nitekim Alman sosyolog Norbert Elias **Mozart** kitabında bu dönemde müzikte Alman coğrafyasında yaşanan gelişmenin prenslikler arası rekabete, bu çokluğun yarattığı özgür ve deneyi teşvik eden ortama bağlamaktadır. Elias'ın yaklaşımına göre siyasî durum yahut hükümdarlığın yapısı Alman müziğinin gelişimi üzerinde etkili olmuştu. Fransa ve İngiltere'de devlet merkezî olduğu için müzik merkezleri Paris ve Londra'da toplanmıştı ve işvereni olan prensle arası bozulan bir müzisyenin kendine kaçış yolu, sığınacak rakip bir saray bulması mümkün değilken, Almanya ve İtalya'da prestij yarışına girmiş birbiriyle çekişen birçok saray ve şehir vardı (2000a, 36-37). Siyasî parçalanmışlığın müzik örneğinde görülen faydası, üniversitelerin sayısının fazlalığı ve kendi aralarındaki farklılaşmaları sayesinde akademik gelişme için de geçerli sayılabilir.

Modern 20. yüzyıl Alman tarihçiliğinde bu siyasî parçalılık, gecikmiş siyasî birleşme vurgusuyla olumsuz bir olgu olarak yorumlanmaktadır. Böylece bu parçalanmışlık, modernleşme yolunda bir sapma olarak görülmekte, gecikmenin sonucunda ortaya çıkan "sapkın" siyasî eğilimlerin sebebi sayılmaktadır. Elias'ın yorumunun da dahil edilebileceği, 1980'lerden sonra belirginleşen postmodern Alman tarihçiliğinde ise bu parçalanmışlık olumlu bir tarzda yorumlanmaktadır. Örneğin Fulbrook bu

parçalanmışlığı, bir gecikme ve sapma sebebi değil de, bir zenginlik ve çeşitlilik kaynağı olarak okumaktadır (2000).

Prenslikler arasında adeta bir iş bölümü ve ihtisaslaşma mantığı geçerliydi. Örneğin 1648 Vestfalya Anlaşması'yla "Avrupa'nın kum havuzu" niteliğindeki verimsiz topraklarını genişleten Brandenburg-Prusya Prensiği orduya ağırlık vermiş, adeta "ordusu olan bir ülke değil, ülkesi olan bir ordu" haline gelmişti (Fulbrook 2000, 85-86). 1763 itibarıyla Avusturya ile eşit güçte sayılmaya başlanmış ve Avusturya'nın dışlandığı "Küçük Almanya"da başa güreşmeye başlamıştı (Fulbrook 2000, 90). Buna mukabil 1648 sonrasında güçlenen devletlerden Hamburg oligarşik kent yönetimine sahip özgür bir şehir devleti, Hessen paralı asker devleti, Bavyera ve Münih Katolik, Saksonya ve Dresden ise Protestan birer prenslikti (Fulbrook 2000, 92). Güneybatıdaki Baden ve Württemberg birleşme yanlısı olmayan, daha demokratik siyasî rejimlere sahipti ve 1818-1820 yıllarında anayasa ilan etmişlerdi (Fulbrook 2000, 110). Avusturya'nın dahil olduğu "Büyük Almanya"dan vazgeçileceği ve Güney Alman eyaletlerinin Prusya'nın liderliğindeki Kuzey Alman Birliği'ne dahil olacağı ancak 1866'daki "Alman Savaşı" (**Deutscher Krieg**) belirginleşecekti. Bu savaşın bir tarafında yer alan Alman Birliği'nin (**Deutscher Bund**) liderliğini henüz Macaristan Krallığı ile birleşmemiş Avusturya İmparatorluğu yürütüyordu. Diğer üyeler de çoğu bugünkü Güney Almanya eyaletlerini teşkil eden Baden, Württemberg, Bavyera, Frankfurt, Saksonya, Hessen, Hannover gibi prenslikler ve serbest şehirlerdi. Kısacası Güney Alman prensliklerinin Prusya'nın liderliğinde birleşmeye yanaşması bu yenilgi sonucunda mümkün olmuştu.

1815 öncesi ve sonrasını kültürel olarak ayırt etmek için müzik alanına bakıldığında şöyle bir ayrım ile karşılaşılır: 1815'e kadar Bach, kuzeyli Protestanlık, dinsel müzik ve **saray kültürü** hakimken; 1815-1848 arasında, Beethoven, Schubert, Strausslar, Viyana, seküler müzik ve orta sınıf, çileci, çalışkan, baskıcı, ataerkil **Biedermeier kültürü** hakimdir. Artan şehirleşme ve endüstrileşmenin ortaya çıkardığı küçük burjuvazi, Metternich'in siyasî baskısı altında böyle bir temayül göstermiştir (Fulbrook 2011, 115).

Napolyon işgaline direnişte burjuvazi önemli bir role sahipti. 1813-1815 Kurtuluş Savaşları bu açıdan milliyetçi, liberal ve demokratik fikirlerin bir mevzi

kazanmasıyla sonuçlandı. Burjuvazi siyasî anlamda reşit değildi ama iki ana teması hükmündeki “demokratik düzen” ve “millî birlik”, daha geniş toplumsal alanda da bir ölçüde karşılık bulmuştu. Öğrenci birlikleri (**Burschenschaft**) ve çeşitli dernekler kurulmuştu. Fakat bu yükseliş karşısında 1819’da Alman Birliği’nin en etkili devletleri Karlsbad’da bir konferans tertip ettiler ve bu fikirlere mani olmak için bir strateji belirlediler. 1815-1848 arası Restorasyon Dönemi’nde, başka bir ifadeyle Mart Öncesi (**Vormärz**) dönemde Metternich sistemi Avrupa’ya hakimdi ve milliyetçilik henüz önderliği Prusya’ya kaptırmamış olan Avusturya tarafından olumsuz bir şey olarak görülüyordu. Prusya da henüz anayasal monarşi değildi; burjuvazinin siyasî katılımının olmadığı, krala bağlı bürokrasi tarafından merkezi olarak yönetilen bir asker ve memur devletiydi. Burjuvazinin siyasî katılımı belediyelerle sınırlıydı. Millet ve demokrasi kelimelerini adeta yasaklayan 1819 Karlsbad Konferansı çok sayıda sansür, sürgün (Büchner, Heine, Marx vb.) ve takibatla sonuçlandı (1837’de Hannover Kraliyet Meclisi Anayasa’yı yürürlükten kaldırıncaya bu olayı protesto edip akabinde haklarında takibat başlatılan, Grimm kardeşlerin de aralarında bulunduğu 7 Göttingenli profesör (**Göttinger Sieben**) olayı) (Schnädelbach 1983, 25).

19. yüzyıl ilk yarısı Almanya’da burjuvazi sayısal olarak zayıftı. Kimliğini kültür alanında arıyordu, bireyci/şahsiyetçi ve apolitik eğitim idealine bağlıyordu/dayandırıyor. Alman İmparatorluğu’nun motor gücü olan Prusya’da 1815 sonrasında burjuvazinin özgürleşmesinden ziyade bürokrasinin yukarıdan devrimi ortaya çıkmıştı. Prusya bürokrasisinin toplumsal projesi, siyasî düzenlemeler yardımıyla liberal bir piyasa toplumu (**liberale Wirtschaftsgesellschaft**) ve bir “devlet milleti” (**Staatsnation**) inşa etmekte. Lonca bağlarının (**Zünfte**) yerini ticari serbestlik (**Gewerbefreiheit**) almıştı. Tarım reformları da çiftçilerin zararına büyük toprak mülkiyetini destekledi. Bu iki eğilim yoksullaşma (**Pauperisierung**) ve proleterleşmeyi beraberinde getirdi. Bu yoksul kitleler henüz sanayi tarafından istihdam da edilemiyordu. Bu süreç Prusya’nın liberal dış ticaret politikasıyla daha da ağırlaştı. Küçük yerli sanayi 1870’lerin sonunda başlayan Korumacılık Dönemi’ne kadar herhangi bir korumadan mahrum olarak, dünya pazarındaki

rekabete maruz kaldı.⁶⁶ Bu tarihlerde doğudan batıya iç göçün yanı sıra Amerika'ya yoğun bir dış göç vardı (Schnädelbach 1983, 27-28).

1848 öncesi ortamda kapitalist bir tarım piyasası vardı, köksüzleşmiş “serbest” tarım işçiliği yaygındı. Büyük tarım üreticileri sınıfsal bazı imtiyazlara sahiptiler. Ayrıca yönetimin liberal iktisat politikalarından da kazançlı çıkıyorlardı (Schnädelbach 1983, 28). Bu dönemde köylülerin durumu kötüleşmiş, saraya bağlı soylular ise pozisyonlarını korumuşlardı. Liberal Alman burjuvazisi dendiğinde ise 19. yüzyılın ilk yarısında akla temel bir değişim peşindeki dinamik iş adamlarının oluşturduğu mülk sahibi büyük burjuvazi değil; meslek sahibi orta sınıf ve eğitilmiş küçük burjuvazi gelmekteydi (Fulbrook 2000, 112).

1848'deki devrimci talepler Koselleck'e göre, burjuvaların yazılı anayasa talebiyle kırsal bölgelerdeki yoksulların toprak, sosyal güvenlik ve yönetimin demokratikleşmesi yönündeki talepleri idi. Prusya'nın liberal iktisat politikasının sonucunda ortaya çıkan sosyal dengesizliklere cevap niteliğindeki 1848, bu anlamda anayasa meselesinin giderek yerini sosyal meseleye bırakmasını da imliyordu. Fakat “sosyal mesele” dendiğinde akla öncelikle sanayi işçisi değil, yoksul köylü gelmelidir. Nitekim 1848 olaylarını takip eden göç dalgası da sanayileşmenin değil, kırsal bölgelerdeki hayat şartlarının kötüleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır (Schnädelbach 1983, 28).

Sanayileşme Almanya'da ancak 1850'lerde başlayacak ve tedrici bir şekilde ilerleyecekti. Nitekim tarihçiler “sanayi devrimi”nden giderek daha gönülsüzce söz etmektedirler. Zira yaygın olarak düşünüldüğü gibi, Almanya'da üretim alanında bir anda hızlı bir değişim olmamıştır. Örneğin 1830'larda kömürün demiri eritmede kullanılması henüz neredeyse hiç bilinmezken, 1850'de çıkarılan demirin sadece % 25'inin üretiminde kömür kullanılıyordu. Buna karşılık 1853'te bu oran birden bire % 63'e çıkmıştı. Her ne kadar Alman sanayileşmesi 1840'larda demiryolları inşası ve Berlin'in güneyindeki Saksonya eyaletinde gelişen tekstil üretimiyle ilk hamlesini yapmışsa da, uzun süre mevziî (lokal) ve kısmî kalmıştır. Asıl gelişme

⁶⁶ 1844'teki dokumacı isyanlarının arka planını da teşkil eden bu şartlar **Dokumacılar** başlıklı tiyatro eserinde betimlenmiştir (Hauptmann 2001).

1850'lerden itibaren başlamış, 1873 ekonomik krizine kadar büyüme %2,5'un altına düşmemiştir. Prusya'da 1850'den 1875'e kömür üretimi sekiz, ham demir üretimi on dört, çelik üretimi ise elli dört katına çıkmıştır. Aynı dönemde Ren-Vestfalya bölgesinde buharla çalışan makineler yaklaşık olarak 20 bin beygir gücünden 400 bin beygir gücüne çıkmıştır. Demir yolları da aynı aralıkta 4 bin milden 24 bin mile ciddi bir artış göstermiştir (Blackbourn 1998, 177-180).

Prusya'da eski ve yeni büyük toprak sahipleri muhafazakarlığın zeminini oluşturuyordu. Bu muhafazakarlık Prusya siyasetine de hakimdi. Bu ideolojinin temsilcisi olan Bismarck 1861'de başbakan seçilmişti, ayrıca büyük toprak sahiplerinin siyasetteki söz hakkını yüksek seviyelerde tutan "üç sınıflı seçim sistemi" (**Dreiklassenwahlrecht**) 1850'den 1916'ya kadar yürürlükte kalacaktı. Muhafazakar büyük toprak sahipleri bürokrasi ile de ittifak halindedilerdi. Dışsal şartlar yani 1834'ten bu yana devam eden Alman Gümrük Birliği (**Zollverein**) de, daha sonra burjuvaziyle ittifak içinde gerçekleştirilecek hızlı sermaye birikimi için büyük toprak sahiplerine uygun şartlar sağlıyordu. Böylece o zamana kadar kendini kültür ve eğitimle sınırlamış olan burjuvazi iktisat alanında kendine yeni bir faaliyet sahası bulmuştu. İşçi hareketleri korkusu karşısında mülkiyet ve eğitim burjuvazisi bir koalisyon teşkil etti. Soylular burjuvalaştı, büyük burjuvalar da feodalleşti. Eski sınıfsal sınırlar kayboldu (Schnädelbach 1983, 28).

Burjuvazi 1848 sonrası şartlardan memnundu; iktisat ve eğitimi kendi alanları olarak görüyordu ve böylece eski aristokrasiye dayanan askeri bir devletten de memnundu. 1830'larda Almanya henüz büyük ölçüde bir tarım toplumdurdu (Schnädelbach 1983, 27). Kırsal-kentsel nüfus dengesinin ikinci lehine bozulması ancak 1900 civarında gerçekleşti. Alman İmparatorluğu, sosyal tarih açısından, Vondung'un yaklaşımına paralel bir biçimde, "burjuva sınıfının çöküşünün teyidi" olarak nitelenebilir. Bismarck dönemindeki Kayzer İmparatorluğu, devlet ve burjuva toplumunun dördüncü sınıfa yani işçi sınıfına karşı birliği ile ifade edilebilir. İşçi hareketi de bu çöküşü hızlandırmış ve sağlamlaştırmıştır. İşçiliğin topluma entegre oluşu ise ancak sosyalist faaliyetlere yasak koyan **1878 Sosyalist Karşıtı Yasalar**'ın (**Sozialistengesetze**) 1890'da kaldırılmasıyla başlayacaktı. Burjuvazi 1914'e gelinirken açık bir biçimde dört parçaya ayrılmıştı: Mülkiyet burjuvazisi

(**Besitzbürgertum**), eğitim burjuvazisi (**Bildungsbürgertum**), küçük burjuvazi ve yeni ortaya çıkan sözleşmeliler (**Angestellte**) (Schnädelbach 1983, 29).

1848 ile birlikte belirginleşen iki eğilim, anayasal yönetim yanlısı liberaller ile birleşme yanlısı milliyetçilerdi. 1860'larda kurulan partilerle birlikte Alman siyasi kültüründe parti şekillenişinin temelleri atıldı. 1850 Prusya Anayasası'nda bulunan ve 1918'e kadar devam eden "üç sınıflı oylama sistemi" (**Dreiklassenwahlrecht**), emlak (başka bir açıdan emlak vergisi) miktarına göre üç oy dilimi oluşturuyordu. Bu anlamda Berlin burjuvazisinden ziyade muhafazakar ve iktisadi olarak da gerilemekte olan ama henüz mülkçe zengin olan taşra **Junker**'leri lehineydi. 1871'deki birleşme de Alman milliyetçiliğinin zaferinden ziyade, Prusya yayılcılığının zaferi, bir başka deyişle Prusya'nın Prusyalı olmayan Almanya'yı sömürgeleştirmesinin ifadesiydi (Fulbrook 2011, 117-130).

Prusya tarihçiliği tarafından "Birleşme Savaşları" (**Einigungskriege**) olarak nitelenen Danimarka (1864), Avusturya ve Güney Alman devletleri (Alman Savaşı, **Deutscher Krieg**, 1866) ve Fransa (1870/1) çatışmaları sonrasında Bismarck 1 Ocak 1871'de "Alman Birliği"ni kurup yeni anayasayı yürürlüğe koyduğunda veya 18 Ocak 1871'de Versay'da Prusya Kralı I. Wilhelm'i Alman Kayzeri ilan ettiğinde burjuvazinin desteğini almaya gerek duymamıştı. 1848'deki başarısız burjuva devrimi girişimi sonrasındaki sonuç, millî birlik ve demokrasi yanlısı burjuva güçlerinin hüsranydı. Bu anlamda 1871'deki Alman millî birliği aşağıdan yukarı toplumsal bir talebin sonucunda, burjuvazinin de katılımıyla ortaya çıkmadı. Yukarıdan aşağıya bir politikanın, "kan ve demir" in (**Blut und Eisen**) yani Bismarck'ın eseri idi. Buna karşılık İmparatorluk Anayasası mutlak monarşi ile halk egemenliğinin bir uzlaşımını ifade ediyor ve genel oy hakkı gibi bazı demokratik ilerlemeler de içeriyordu (Schnädelbach 1983, 26).

c. Kayzer İmparatorluğu (1871-1918)'nda Toplumsal Değişme

Öncelikle dönemi zihnimize canlandırmamıza yardım edecek bütünsel bir resim çizmemizde yarar var. Daha sonra ise kronolojik olarak tek tek önemli olayların

üzerinden geçebiliriz. Dönemin en önemli gelişmelerinden biri, hızlı nüfus artışı, şehirleşme ve sosyal konutların inşasıdır (Fulbrook 2011, 138).

Almanya'nın nüfus artışı, Fransa ile karşılaştırmalı olarak şu şekilde gerçekleşmiştir (Droege 1972, 146):

Yıl	Almanya Nüfusu (Milyon)	Fransa Nüfusu (Milyon)
1750	Yaklaşık 18	25
1800	24	29
1810	25,5	30
1820	25,9	31,5
1830	29,3	32,6
1840	32,6	34,9
1850	35,3	36,5
1860	37,6	37,4
1870	40,8	37,7
1871	41 (Tennstedt 1981, 135; Fulbrook 2011, 138)	37,7
1880	45,1	39,2
1890	49,2	39,9
1900	56	40,7
1910	64,5	41,4
1914	67,7	41,6

Tablo 9: Almanya-Fransa Nüfus Artışı Karşılaştırması (1750-1914)

1850'lerde bütün Avrupa'da "nüfus patlaması" yahut "demografik devrim" yaşanmıştır (Kaesler 1984, 235). Bunda ortalama ömür uzunluğunun artması, çocuk

ölümlerinin azalması, sağlık hizmetlerinin iyileşmesi, tıp alanındaki ilerlemeler, yaşanan salgınlar sonucunda doğal bağışıklık oluşumu, 1740-1770 yılları arasında iyi ekin toplanması, tarımsal üretim yöntemlerinin gelişmesi gibi etkenlerin hem sebep hem de sonuç olduğu söylenebilir (Droege 1972, 146). Söz konusu nüfus artışı Almanya’da 1871-1914 aralığında daha da hızlanarak seyretmiştir. 40 yıllık bu zaman diliminde nüfusun % 65 oranında arttığı görülmektedir. Fransa’da ise bu artış % 10 civarındadır.

Farklı sınıfların doğurganlık oranlarının yakın seviyelerde seyrettikleri varsayılırsa, hızlı nüfus artışının temel sonucu, nüfus içinde payı daha büyük olan kesimlerin payları itibariyle değilse bile, sayıca diğer kesimlerden daha fazla büyümeleridir. Bu da sanayileşme ve köyden kente göç devrinde şehre akan işgücü stokunun artması anlamına gelmektedir. Alman nüfusunda, 2000 altı kırsal yerleşim birimleri ile 100.000 üstü büyük şehirlerde oturanların oranındaki değişime baktığımızdaysa tablo şu şekildedir (Tennstedt 1981, 135):

Yıl	Köy Nüfusu (Milyon)	Köy Oranı	Büyük Şehir Nüfusu (Milyon)	Büyük Şehir Oranı
1871	26,2	% 63,9	1,97	% 4,8
1910	26	% 40	13,8	% 21,3

Tablo 10. 1871-1910 Arası Kırsal-Kentsel Nüfus Oranları

1871’de nüfusun % 60’ından fazlası kırsal bölgelerde yaşarken bu oran 1910’da % 40’a gerilemiştir. Aynı zaman aralığında büyük şehirlerde yaşayan nüfus % 5’ten % 20’ye çıkmıştır. Bu da büyük şehirlerde konut sorunu çıkmasına yol açmıştır. İşçi aileleri kalabalık apartmanlarda karanlık evlerde yaşamakta, Siemens gibi bazı şirketlerin konut projeleriyle yerleşim sorunlarını çözebilmektedir (Fulbrook 2011, 138).

Almanya'daki net millî hasılaya bakıldığında bu rakamın 1871'de 17.395 milyon Mark'ken 1913'te 52.440 milyon Mark'a yükseldiği görülmektedir. Sektörlere ve çalışma şekline göre çalışan nüfus sayısı ve oranları ise şöyledir (Tennstedt 1981, 135-136):

	1882		1907	
Çalışan Nüfusun Toplam Nüfus İçinde Oranı	% 41,9		%45,5	
Çalışan Kişi Sayısı (Milyon - Oran)	19	%100	28	%100
Tarım, Hayvancılık, Ormancılık, Balıkçılık (Milyon - Oran)	8,2	% 43,2	9,8	% 35
Üretim	6,4	% 33,7	11,2	% 40
Ticaret	1,6	% 8,4	3,5	% 12,5
Hizmet Sektörü	2,8	% 14,7	3,5	% 12,5 ⁶⁷

Tablo 11. Çalışan Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (1992-1907)

	1882		1907	
Çalışan Kişi Sayısı (Milyon - Oran)	19	%100	28	%100
Serbest Meslek Sahibi	5,3	% 28	5,5	% 19,6
Aile İşine Yardımcı	1,9	% 10,2	4,3	% 15,3
Memur ve Sözleşmeli	1,1	% 6,1	2,9	% 10,3
İşçi	10,6	% 55,8	15,4	% 54,9

Tablo 12. Çalışan Nüfusun Çalışma Şekline Göre Dağılımı (1882-1907)

⁶⁷ Kaynaktaki yüzde oranları toplandığında % 100 olmamaktadır. Bu uyumsuzluk, nominal değerler virgülden sonra tek haneye yuvarlanıp yüzdeler tekrar hesaplanarak ortadan kaldırılmıştır.

Alman siyasî sisteminin zaafı, süratle sanayileşen bir toplumda yaşanan hızlı değişmelere, özellikle işçi sayısındaki ve taleplerindeki artışa gerektiği gibi cevap verememesiydi. Siyasî sisteme halen sanayi öncesi tarım seçkinleri hakimdi. Kırsaldaki tarım seçkinlerinin (**Junker**) ekonomik güçleri ve etkinlikleri giderek azalmasına rağmen, 1850-1918 arasında değiştirilmeden yürürlükte tutulan emlak miktarı merkezli seçim sistemi ve nüfus değişmelerinden etkilenmeden kalan seçim bölgesi sınırları sebebiyle siyasal iktidarlarını sürdürmüşlerdi. Sadece işçi kitlelerinin değil, sanayicilerin de siyasî sisteme katılımı sınırlıydı (Fulbrook 2011, 139 ve 152).

Kayzer İmparatorluğu döneminde kırsaldan kentlere göç çok hızlıydı. Böylece kentlerde köyden yeni gelmiş sanayi işçisi sayısı ve sendikalaşma artıyordu. Fakat Alman siyasî sistemi, gerek Bismarck gerekse İmparator II. Wilhelm döneminde işçilerin siyasî temsil yetlerini sınırlandırıp düzenliyordu. Kayzer İmparatorluğu'nun ilk yılları Fransa'dan gelen tazminatın ve demiryolu inşasının da etkisiyle refah yıllarıydı. Ama 1873 İktisadi Krizi (**Gründungskrise**, lafzen: kuruluş krizi) bu refahla birlikte liberal politikaların da sonunu getirdi ve özellikle 1879 sonrası dönemde korumacılık esas iktisadi-siyasî yönelim oldu. Bu da liberallerin bölünmesine ve Bismarck'ın korumacılık karşıtı liberallerle ittifakının sonlanmasına sebep oldu. Almanya'da korumacı millî iktisat politikaları, yaygın olarak sanıldığı gibi, 1871 öncesinden beri gelen bir uygulama değildi. 1873 Krizi sonrasında gündeme gelen ve 1879 sonrasında uygulamaya konan pragmatik bir iktisat politikasıydı. Bismarck bu politikayı liberallerle yürüttüğü ittifakı bozma pahasına, artık böyle bir ittifakı gerekli görmediği noktada yürürlüğe koymuştu.

1873 Krizi sonrasında, geniş toplum kesimlerinde krizin müsebbibi sayılan bankalara ve Yahudilere karşı bir antipati yayılmıştı. Kuruluş yıllarını teşkil eden 1870'lerin bir toplumsal çatışma eksenini de Katoliklerle ilişkililiydi. Bu yıllar aynı zamanda Bismarck'ın Katoliklerle mücadelesi anlamına gelen "Kültür Savaşı" (**Kulturkampf**) yıllarıydı.

1873 Krizi'ni takip eden gelişmelerden biri de, Bismarck'ın **1878 Sosyalist Karşıtı Yasalar**'ı çıkarmasıydı. Bu yasa sosyalizm propagandası yapan hiçbir parti

faaliyetine izin vermiyordu. Aynı zamanda sosyalistlerin ve işçilerin meclis dışı mücadele yolları da yasaklanıyordu. 1863'te kurulan Genel Alman İşçi Derneği (**Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein**, ADAV) ile 1869'da kurulan Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (**Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschlands**, SDAP) 1875'te "Almanya Sosyalist İşçi Partisi" (**Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands**, SAPD) adı altında birleşmiş fakat üç sene sonra yasaklanmıştı. 1890'da yasak kalktığına seçimlere girerken bugün de kullanılan ismini alıyordu: Almanya Sosyal Demokrat Partisi (**Sozialdemokratische Partei Deutschlands**, SPD) (Fulbrook 2011, 134 ve 139).

Fakat Bismarck sadece dışarıda değil içeride de nispeten sürdürülebilir bir **Realpolitik**⁶⁸ yürütüyordu. Nitekim 1880'ler Bismarck'ın sosyal politika yıllarıydı. Sosyalist hareketleri yasaklıyordu ama buna mukabil işçi sınıfının hayatında belirgin iyileştirmeler de yapıyordu. Örneğin 1881'de sosyal sigorta tasarıları ilan edilmiş; 1883'te hastalık sigortası, 1884'te kaza sigortası, 1889'da yaşlılık sigortası yürürlüğe konmuştu (Fulbrook 2011, 135). Kayzer İmparatorluğu'nun Bismarck sonrası dönemini ifade eden Wilhelm toplumunda (1890-1914) ise işçi sınıfının ne siyasî temsil alanında önü açılacaktı, ne de sosyal politikalarla belli hayat standartlarını sürdürmeleri sağlanacaktı.

Alman işçi sınıfı, İngiliz işçi sınıfından daha sonra ama daha hızlı gelişti, ayrıca daha heterojendi: Katolik işçiler Merkez Parti'ye, Leh işçiler etnik hareketlere destek veriyor, lümpen proletarya ise siyaset dışında kalıyordu. Wilhelm toplumuna, yaşanan bu türden farklılaşma ve temassızlıklar sebebiyle Hollandalı bir sosyolog "sütunlaşmış" diyordu. Bu farklılaşma ve temassızlık kendisini, kendine özgü siyasî etkinliklere, sendikalara, kültürel faaliyetlere, dinsel eğilimlere, boş zaman aktivitelerine ve zihniyetlerine sahip çok sayıda toplumsal grubun bir binanın sütunları gibi birbirlerine değmeden bir arada bulunmalarında gösteriyordu (Fulbrook 2011, 139-140).

⁶⁸ Lafzen "gerçekleri esas alan politika", "gerçek durumu esas alan politika" ya da "gerçekçi politika" olarak düşünülebilecek bu tabir, 1880'ler Almanya'sı bağlamında "güç politikası" anlamına gelen **Machtpolitik**'ten ziyade "denge politikası"na (**Gleichgewichtspolitik**) yakın olarak görülmelidir. Zira söz konusu bağlamda kavramın vurgusu **Machtpolitik**'in hayalperest ve ülkü merkezliliğine karşı, gerçek sınırlamaları gözetme üzerindedir.

İngiliz sanayileşmesi rekabet halindeki küçük aile şirketleri eliyle, devlet müdahalesi asgari düzeyde olarak uzun ve yavaşken, Alman sanayileşmesi yatırım maliyeti yüksek olan ağır sanayi merkezli, devlet müdahalesi ile ilerleyen, az sayıda büyük yatırım bankasının büyük rol oynadığı ve kartelleşme seviyesinin yüksek olduğu bir seyir izliyor. Örneğin Almanya’da sanayi alanında 1875 itibariyle kartel sayısı 8’ken bu sayı 1920’lerde 3.000’e ulaşıyordu (Fulbrook 2011, 138). Ayrıca İngiltere’de tarım seçkinlerinin çıkarları ile sanayi seçkinlerinin çıkarları entegre edilebilirken, Almanya’da bu gerilim sanayileşme döneminde uzun yıllar boyunca devam etmişti (Fulbrook 2011, 139).

Burjuvazinin 1848’de toplumsal mücadele ile sağlayamadığı birlik, sanayileşmenin iktisadi baskısı ve Bismarck’ın siyasî baskısı sayesinde 1871’de başarılmıştı. 1871’i takip eden 20 yıllık dönem Bismarck’ın **Realpolitik**’i olarak nitelenebilir. Söz konusu bağlamda bir tür gerçekçi ve tavizkar “denge politikası” anlamına gelen bu yaklaşım, liberal milliyetçiler tarafından da büyük ölçüde destekleniyordu. Buna karşılık 19. yüzyıl sonu idealist Alman milliyetçileri “güç politikası”nı (**Machtpolitik**) esas almışlardır ve I. Dünya Savaşı’na giden yolda önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle II. Wilhelm’in parlamenter temsil mekanizmasını zayıflatması, çıkar gruplarının farklı yollardan siyasette etkili olması sonucunu doğurmuştur (Halle 1999, 170 vd.). Yine Genç Kayzer’in Bismarck’ın uzun vadeli öngörü yeteneğinden yoksun, askeri konulara amatörce bir merak duyan, çoğunlukla heveslerine ve kişiliğine göre karar veren biri olması da 1890 itibariyle Almanya’nın **Realpolitik**’ten **Machtpolitik**’e geçişinin altında yatan etkenlerden biridir (Halle 1999, 173).

1871’in toplumsal alana en büyük etkilerinden biri de, kamusal alanın yeniden biçimlenmesiydi. Yeni iletişim ve siyasî etkileşim biçimleri ortaya çıktı. Münih’ten Hamburg’a kadar farklı beylik ve şehir devletlerindeki parti, sendika ve çıkar grupları birleştiler. Ulusal medya insanların ilgisini yerel ve bölgesel sınırların ötesindeki olaylara ekti. Yeni bir manevi sınır; yeni bir iç ve dış tanımı, yeni bir yerli ve yabancı algısı oluşturdu (Halle 1999, 170).

1891-1894 Caprivi hükümeti döneminde sanayi döneminin iki yeni toplumsal aktörü olan sanayicilerle sanayi işçileri, ayrıca Bismarck döneminde dışlanmış olan

Katolikler siyasal sisteme entegre edilmeye çalışılmış, geniş bir toplumsal tabanı temsil eden yeni bir siyaset üretilmeye girişilmişti. Fakat siyasî sistemle ilgili esas zaaf, bu hükümetin 1894'teki başarısızlığı ve çöküşünden sonra ortaya çıkmıştı. Eksikliği hissedilen bir tarım seçkinleri – sanayi seçkinleri ittifakı kurulmuş, fakat bu “demir ile çavdarın evliliği”, güçlü bir çıkar dayanışması oluşturarak sanayi işçilerinin temsilini iyice sınırlandırmış, işçilerin hayat standartları giderek kötüleşmiş; ayrıca savaş sanayiine, emperyalizme, milliyetçiliğe, sosyalist ve Yahudi düşmanlığına yönelişi güçlendirmişti. 1898'de İngiliz donanmasıyla rekabet edebilecek bir donanma inşa etmek üzere Donanma Birliği'nin kurulması da bu yönelişin göstergelerindendi (Fulbrook 2011, 142-143).

1890'lar ve 1900'ler Almanya'sı artık yeni bir aşamayı temsil ediyordu. Sanayi giderek büyüdüğü, pazar ve ucuz hammadde ihtiyacı arttığı için Bismarck'tan sonra Alman dış politikasında bir değişiklik oldu. 1890'lar ve 1900'lerde güçlü bir Orta Avrupa hakimiyeti fikri yerini dünya gücü olmaya yönelik tutkulu bir hevese bıraktı. Buna paralel olarak toplumdaki milliyetçilik dozu da giderek artıyordu. Nitekim Weber'in “Alman kültürü güçlü bir ulus devlet tarafından korunmalıdır” şeklinde özetlenebilecek olan 1895 Freiburg Üniversitesi açılış konuşması da 1890'ların bu iyimserliğini yansıtmaktadır (Fulbrook 2011, 148)

d. Alman Sonderweg İdeolojisi

Yukarıda gerek tarihçiler, gerekse farklı toplumsal kesimler açısından **Sonderweg** (özgün yol) ideolojisinin unsurları ve bu unsurların hangi gelişmeler karşısında hegemonik bir konum kazandığına dair genel bir çerçeve çizilmiş oldu. Aslında daha baştan “Sonderweg ideolojisi” kavramı da, gerek Alman modernleşmesinin gerekse Alman toplumunun özel bir durum teşkil ettiği düşüncesinden hareketle, Alman ideolojisinin de özel bir fikriyat teşkil ettiği şeklindeki zımni iddiaya dayanmaktadır. Sosyoloji bir toplumun kendilik bilinci olduğuna göre, Almanların kendilerine ilişkin yorumlarının “çekirdek bölgesi”ni oluşturan “**Sonderweg** tezi” de Alman entelektüellerin topluma ilişkin düşüncelerini etkilemiş olmalıdır (Kaesler 1984, 223).

Sonderweg tezi 1870'lerden itibaren geniş halk katmanlarının, özellikle de burjuva katmanlarının millî bilincinin en belirgin bileşeni olarak görülmektedir. Dolayısıyla Alman tarihinin ve daha sonra Alman sosyolojisinin, genel anlamda Alman eğitim burjuvazisinin de ana konularından biri olmuştur. Bu noktada, Kaesler'in Faulenbach'a ve Nipperdey'e dayanarak ve Weimar dönemi Alman tarihçileri üzerinden yaptığı çözümlenmeleri I. Dünya Savaşı öncesi Kayzer İmparatorluğu dönemiyle sınırlandırarak daha geniş bir toplumsal zemine ve eğitim burjuvazisi alanına uyarlayabiliriz.

“Karşıt ideoloji”, “Sonderweg ideolojisi” yahut Faulenbach'ın adlandırmasıyla “Alman yolu ideolojisi”nin (**Ideologie des deutschen Weges**, 1980) bileşenleri şunlardı:

- güçlü devlet ideali
- meclis karşıtlığı
- bütünsel ve sınıfsız toplum anlayışı
- imparatorluk hayalleri
- görev ahlakı
- Aydınlanma karşıtlığı

Faulenbach'ın Weimar entelektüelleri hakkında söylediklerini Kayzer İmparatorluğu dönemi eğitim burjuvazisine uyarlırsak, bu toplumsal kesimin toplumsal gidişatla ilgili eleştirel bir değerlendirme yapamayıp bu ideolojiyi sürdürmesini şu dört etkene bağlayabiliriz:

- (1) hakim felsefe geleneği olan idealist, romantik ve tarihselci yaklaşımın tekilcilik ve süreklilik vurgusunu desteklemesi,
- (2) toplumun geç uluslaşmasından kaynaklanan kimlik krizine süreklilik vurgusu ile bir çözüm sağlanmak istenmesi,
- (3) 1815 sonrasında askeri yenilgi sonucu yaşanan millî hayal kırıklığı karşısında Alman tarihinin farklılıkları vurgulanarak bir siyasî bilinç ve tarihi rol inşa edilmek istenmesi,
- (4) çoğu üniversite hocası olan Alman sosyal bilimcilerin, konumlarının getirdiği devlet ideolojisine bağlılıkları ve “manevi rehber” konumlarını sürdürme arzuları (Faulenbach 1980'den akt. Kaesler 1984 226-230).

Bu dört etken, Kayzer İmparatorluğu dönemdeki entelektüellerin hem yakın dönemi eleştirel bir şekilde ele almalarına mani oldu hem de onları ideoloji parçaları üreticileri haline getirdi. Alman entelektüelleri ideoloji eleştirisi ve gelenek eleştirisi yapamadılar. Faulenbach'a göre Alman sosyal bilimcileri, "Alman yolu"nu idealize edip yücelterek ve olduğundan daha uyumlu göstererek Kayzer İmparatorluğu'ndaki yapısal problemlerin, gerilimlerin ve çatışmaların üzerini örttü. Böylece eski elitlerin iktidarlarını sürdürmelerini garanti altına aldı.

Toplumda yaygınlaşan anti-modernist zihniyete göre modernleşme cemaati, emniyeti, birliği, düzeni, hiyerarşiyi/iktidarı ve kültürü zedeliyordu. Modernleşmenin taşıyıcıları olan sosyalistler, demokratlar, kapitalistler ve aydınlanmacılar Alman toplumunun düşmanı olarak görülüyordu. Ayrıca finansla uğraşan ve ekonomik krizlerin müsebbibi olan Yahudiler de 1873'ten itibaren düşman olarak görülmeye başlamışlardı. Giderek belirginleşen toplumsal parolalar şunlardı:

- cemiyete karşı cemaat
- akla karşı içgüdü
- karşıtlığa karşı organik birlik
- zıtlığa karşı uyum
- bireye karşı millet
- kozmopolit uluslararasılığa karşı millet
- büyük şehre karşı köy
- büyük sermaye ve proleterleşmeye karşı kendi ayağı üstünde duran küçük esnaf...

Bu parolalar, Kayzer İmparatorluğu'ndan itibaren tarihçiler ve geleceğin sosyologları başta olmak üzere pek çok sosyal bilimci ve entelektüel tarafından benimsenip yeniden üretilen hususlardı. Tarihçiler ve sosyologlar tarafından ortaya atılan, formüle ve sistematize edilen bu düşünce ve ikilikler, ileride "nasyonal sosyalist" parolalara dönüşecekti (Kaesler 1984, 231).

2. Sosyologların Sınıfsal, Dinsel ve İdeolojik Kökenleri

Tekil sosyologlar nasıl insanlardı? Nereden geliyorlardı? Sosyolojinin kurulması noktasına nasıl gelmişlerdi? Maddi ve düşünsel hedefleri ve çıkarları neydi? Kendi aralarında gruplanmalarına imkan veren ortaklıklar var mıydı? (Kaesler 1984, 22)

Erken dönem Alman sosyologlarının –iç kariyer (şahsiyet gelişimi süreçleri) ve dış kariyer (mesleki gelişme aşamaları) itibarıyla– tipik kariyer kalıpları var mıdır? Hangi yönetsel pozisyona niçin meyletmışlerdir? Bu tür soruların cevapları üzerinde durmak, özellikle **dışsal etkenlerin** yani **bilim-dışı ideolojik alandaki** toplumsal zihniyet ve değer yargılarının, ayrıca **bilim-dışı siyasî-iktisadi alandaki** sınıf vb. yapıların bilim adamını madden ve manen nasıl etkilediğini anlamak için gerekli görünmektedir.

Birincil sosyalizasyon ve şekillenme ortamı öncelikle ailede gerçekleşir. **İkincil sosyalizasyon** ortamı ise kurumlardır ki bunlar özellikle 10 yaşından sonra önem kazanır. Son olarak da kişinin **mesleki-akademik kariyeri** gelir (Kaesler 1984, 23-26).

Birincil sosyalizasyon kişinin kendi ihtiyarında olmayan bir nitelik arz eder. Kişinin kimliği bu safhada oluşur. Kaesler'e göre Alman 19. yüzyılında sosyal bilimcilerin geneli “eğitim burjuvazisi”ne (**Bildungsbürgertum**) mensup babaların çocuklarıyken, sosyologlar söz konusu olduğunda babaları “mülkiyet burjuvazisi”ne (**Besitzbürgertum**) dahildir. Başka bir deyişle, köken olarak mülkiyet burjuvazisine mensubiyet, sosyologlar arasında yaygın bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonradan eğitim burjuvazisinin merkezî figürleri olan sosyolojinin kurucu isimlerinin çoğunluğu mülkiyet burjuvazisine mensup ailelere doğmuştur. Dolayısıyla ilk sosyalizasyonlarının önemli bir parçasını da mülkiyet burjuvazisine mensup ailelerinin bürokrat ve entelektüel dostlarından oluşan atmosfer teşkil etmiştir.

İkincil sosyalizasyon kişinin akademik formasyonunu ve kendisinin kurduğu kimliği ifade eder. 19. yüzyıl sonunda Almanya özelinde, sosyal bilimcilerin ve sosyologların çoğu akademisyendir ve üniversite hocalarının ait oldukları sınıf da **eğitim burjuvazisidir**. Bu safhada, yarıdan fazlası mülkiyet burjuvazisinden ve bir kısmı da aristokrasiden gelen sosyologlar, “Alman mandarinleri”nin zihniyet ve alışkanlıklarını bir ölçüde içselleştirmektedirler. Bu anlamda Alman sosyologların kendilerine ilişkin imgelerin, zihniyetlerini ve siyasî temayüllerini anlamak, eğitim burjuvazisini ve bu kesimin mülkiyet burjuvazisi ile arasındaki gerilimi anlamaktan geçer. Sosyologların durumunda bu gerilim aynı zamanda bir baba-oğul gerilimini de

taşımaktadır. Zira bu gerilim, eğitim burjuvazisinin zihniyetinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Farklı ve “üst” bir sınıftan geliyor olmaları, aynı zamanda onlara eleştirel bir mesafe kazandırmış, Alman sosyal bilimlerine hakim olan değer yargısı merkezli sosyal politika temayülünün sonunu getirmelerine yardımcı olmuştur.

Sosyologların özellikle **mülkiyet burjuvazisinden** kaynaklanan sınıfsal kökenleri dikkate alındığında **birincil sosyalizasyonlarında mülkiyet burjuvazisine** has bir kültürel ortamdan geçmiş, **ikincil sosyalizasyonlarını** ise **eğitim burjuvazisi** içinde yaşamışlardır. Diğer disiplinlerde gelenek, eğitim burjuvalarının çocuklarının eğitim burjuvazisi olmasıyken, sosyoloji söz konusu olduğunda bu durum farklılaşmaktadır. “Dışarıdan” gelen, bilhassa da mülkiyet burjuvazisinin çocukları olan sosyologlar, “manevi aristokrasi”ye girmek istediler. Beklentileri maddi olmaktan ziyade maneviydi, para değil statü kazanma peşindeydiler. Maddi olarak doymuş bir sınıfsal kökenden gelmeleri ve bu anlamda beklentisiz oluşları, eğitim burjuvazisinin zihinsel kalıplarına eleştirel mesafe alabilmelerini kolaylaştırdı ve eğitim burjuvazisi içinde sosyalizasyonlarını tamamladıktan sonra hem bir ölçüde eğitim burjuvazisine dönüşmüşlerdi hem de eleştirel mesafe kazanabilmelerine yardımcı olacak farklara sahiplerdi. Böylece eğitim burjuvazisinin eski yüksek statüsünü sürdürmek adına, eğitim burjuvazisinin eski mensuplarının göremedikleri bazı stratejiler geliştirme konusunda daha donanımlıydılar.

Tezimiz açısından merkezî önemi haiz üç kurucu Alman sosyoloğunu Kaesler’in yaklaşımı üzerinden toplumsal bağlamları içine oturtmaya çalışırken aşağıdaki tablo işimize yarayabilir.

Tönnies	Simmel	Max Weber
---------	--------	-----------

Köken Ortamı – Birincil Sosyalizasyon				
Doğum yılı aralığı	1850-59, 1860-69, 1870-79, 1880-89, 1890-99, 1900-09	1850-59	1850-59	1860-69
Kuşağı	1848, 1870, 1890	1890	1890	1890
Tabaka aidiyeti	proleter, küçük burjuva, burjuva, soylu, eğitim burjuvası	Küçük Burjuva	Mülkiyet Burjuvası	Mülkiyet Burjuvası
Baba Mesleği	Fabrikatör, Memur, Haham, Çiftçi...	Çiftçi	Fabrikatör	Yüksek Memur
Anne Mesleği	Ev Hanımı, Öğretmen, Çiftçi...	Çiftçi ve Ev Hanımı	Ev Hanımı	Ev Hanımı
Dini arkaplan	Protestan, Katolik, Yahudi, yok	Protestan	Yahudi	Protestan
Ailenin siyasî yönelimi	komünist, sosyalist, liberal, muhafazakar, siyaset dışı			Liberal
Bölgesel aidiyet	Habsburg Krallığı, Güney-Orta-Doğu- Kuzey Almanya	Kuzey Almanya	Berlin	Orta Almanya

Yerleşim birimi	Köy, küçük şehir, büyük şehir	Köy	Şehir	Şehir
-----------------	----------------------------------	-----	-------	-------

Üniversite Ortamı – İkincil Sosyalleşim				
İlk ve ortaöğretim	Hümanist seçkin lise (Gymnasium), doğabilimleri ve çağdaş diller seçkin lisesi, özel ders, düz lise (Realschule)	Düz lise ve özel ders	Hümanist seçkin lise	Hümanist seçkin lise
Yükseköğretim	Üniversite, teknik yüksek okul, pedagojik yüksek okul, ticaret yüksek okulu	Üniversite	Üniversite	Üniversite
Okuduğu öncelikli bilim dalı	Felsefe, hukuk, millî iktisat, tarih, doğa bilimleri, tıp	Filoloji, tarih	Tarih, felsefe, toplum psikolojisi, sanat tarihi	Hukuk, ticaret hukuku tarihi
Köken üniversite	Berlin, Heidelberg, Leipzig, Viyana, Göttingen, Münih, Prag	Jena, Leipzig, Bonn, Berlin, Tübingen	Berlin	Heidelberg, Göttingen, Berlin

Akademik-Politik Kariyer				
Kişisel dinî yönelimi	Protestan, Katolik, Yahudi, yok	Protestan	Protestan, 1914 sonrası yok	Protestan
Kişisel siyasî yönelimi	komünist, sosyalist, liberal, muhafazakar, siyaset dışı	Sosyalist		Liberal
Çalıştığı üniversite	Berlin, Heidelberg, Leipzig, Viyana, Göttingen, Münih, Prag	Kiel		Heidelberg
Ders verdiği bilim dalı ve alanlar	Sosyoloji, millî iktisat, felsefe, etnoloji, hukuk		Felsefe (Mantık, Etik, Estetik), Din Sosyolojisi, Sosyal Psikoloji, Sosyoloji	Millî İktisat
Statüsü	Kürsü Sahibi Profesör, Kadrolu Profesör, Sözleşmeli Profesör, Doçent ⁶⁹		Sözleşmeli Profesör	Kürsü Sahibi Profesör

⁶⁹ Her ne kadar bütün kürsü sahipleri profesör olsa da, profesörlerin hepsi kürsü sahibi değildir. Doçentliğini (**Habilitation**) veren akademisyenler “doçent” (**Privatdozent**) olarak nitelenirler. Almanca’daki “Privatdozent” tabiri kadrolu veya kürsü sahibi olmayan hocalar için kullanılan genel isimdir. Dolayısıyla sözleşmeli profesörlere de “Privatdozent” denebilmektedir. Privatdozent’ler genelde bir süre sonra “sözleşmeli profesör” (**außerordentlicher Professor**) olarak istihdam edilirler (lafzen: gayrinizami hoca). Bunlar bir kürsünün sahibi vefat ettiğinde kürsü başkanlığına davet edilmeleri halinde “kürsü sahibi hoca” (**Stuhlinhaber**), başka bir deyişle “ordinaryüs profesör” (**ordentlicher Professor**) olabilirler (lafzen: nizami profesör, başka bir deyişle kadrolu profesör). Her kürsü sahibi profesördür ama ama her profesör kürsü sahibi değildir. Kürsü sahibi, Türkiye’deki anabilim dalı başkanına benzetilebilir.

Akademidışı kariyeri	siyaset, bürokrasi, gazetecilik, özel ders hocası			Bürokrasi
Okul Mensubiyeti		DGS (Kurucu kuşak)	Yeni-Kantçı Okul, DGS (Kurucu kuşak)	Tarihselci Millî İktisat Okulu (3. kuşak), DGS (Kurucu kuşak)
Öğrenci Birliği Mensubiyeti		Burschenschaft Arminia auf dem Burgkeller		Studentenverbindung Burschenschaft Allemannia (SK)
Siyasî Kuruluş Mensubiyet	Parti, dernek...	SPD üyesi (1930-1936)		Bütün Almanlar Birliği (Alldutschen Verband) (1893-1899)
Bilimsel Kuruluş Mensubiyeti		DGS	DGS	Sosyal Politika Derneği, DGS (1909-1920)
Bilimsel Dergi Mensubiyeti			Logos: Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur	Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik (1904-1920)

Tablo 13. Kurucu Sosyologların Sosyalleşme Ortamları ve Kariyerleri

Örneğin Woodruff D. Smith 1840-1920 arası Alman kültür bilimlerinin siyasetle ilişkisini ele aldığı çalışmasında kırsalda yaşayan Protestan ailelerden gelen entelektüellerin tarihselci yönetime eğilim gösterdikleri şeklinde bir korelasyon tespit etmektedir. Buna örnek olarak gerçekten de tarihselci düşüncenin belki en önemli iki temsilcisi olan Droysen ile Dilthey'ı vermektedir. Fakat bu tür korelasyonlar genelde karşıt olgulara da sahip olurlar. Yine, örneğin benzer bir kırsal Protestan kırsal aile kökeninden gelen Karl Lamprecht, kariyerinin ilerleyen safhalarında pozitivist kampa geçmiştir. Bu tür karşıt olgular, bu tarz korelasyonların statüsünü muğlaklaştırmakta, problemlili hale getirmektedir (krş. Smith 1991, 83).

Kayzer İmparatorluğu toplumunun ideolojik yönsemelerine ilişkin yazan Halle, üç temel siyasî grup ve düstur tespit etmektedir: 1. Milliyetçi liberaller, 2. Milliyetçilik karşıtı idealistler, 3. Milliyetçi idealistler.

(1) **Realpolitik**'i benimseyen birinci grup, araçsalçı rasyonaliteye yani amaç-merkezli rasyonaliteye denk düşüyordu. Bu siyaseti benimseyen başlıca iki toplum kesimi, 1871 sonrasında siyasî etkilerini büyük ölçüde sürdüren soylular ile iktisat alanında güçlü olmasına rağmen siyaset alanında etkisiz olan ama bu etkisizliğin yakın zamanda ortadan kalkacağını uman burjuvazi idi. Milliyetçi liberal sayılan bu ilk grup, **Realpolitik**'in kendi çıkarlarına olacağını hesaplıyorlardı. Genel olarak bunlar da sömürgecilik yanlıydılar.

İkinci ve üçüncü grubun ortak özelliği idealist olmaları ve bunun bir sonucu olarak değer-merkezli rasyonaliteye ve duygusal karar verme mekanizmalarına müracaat etmeleri idi. (2) Milliyetçilik ve birleşme karşıtı ikinci grup büyük ölçüde Katolikler ve sosyalistlerden oluşuyordu. Özellikle 1866 Alman Savaşı yenilgisi sonrasında Alman Birliği'nden arta kalan Ren ve Güney eyaletlerindeki **Katolikler**, daha 1871'den başlayarak Bismarck'ın hedefi haline gelmişlerdi. **Kulturkampf**, 1878 Sosyalist Karşıtı Yasalar'a kadar sürecekti. **1873 Krizi** sonrası **liberallerin** desteklerini kaybetme pahasına korumacı ekonomiye geçen Bismarck'ın ikinci hedefi, özellikle 1878-1890 döneminde **sosyalistler** ve sol-liberallerdi.

(3) Bu baskılar sonucu giderek güç kazanan üçüncü grup ise milliyetçi idealistlerdi. Bunlar adeta "kraldan çok kralcı" bir konum işgal ediyorlardı. Bismarck'a yönelik

eleştirileri, 1871’de politik birliği sağlamakla yetindiği, Alman milletini bir “halk cemaati”ne (**Volksgemeinschaft**) dönüştürecek kültürel birliği sağlamak için yeterince çaba sarf etmediğiydi. Milliyetçi idealistler millî birlik ve dayanışmayı birinci sıraya koyuyorlardı. Bu anlamda devleti bizzat devletin kendi retorığı ile uyarıyor ve eleştiriyorlardı. **1873 Krizi** sonrasında liberaller, **1878 Yasaları** sonrasında ise sosyalist ve sol-liberaller baskı altındaydılar. Gerek Bismarck gerekse II. Wilhelm döneminde bürokrasi ve askeriyeenin etkinliğı giderek artıyor, meclis temsil ve siyaset kabiliyetini giderek daha çok yitiriyordu. Bu da milliyetçi liberalleri parti kurmak yerine çıkar grupları şeklinde örgütlenmeye itti. Bunlar siyasî yelpazenin en sağında durdular ve devleti aşırı milliyetçi bir pozisyondan eleştirdiler. Kayzer’i ve bürokrasiyi Yahudi karşıtı, sömürgeci ve sosyal Darwinist politikalara yönelttiler. I. Dünya Savaşı’na giden süreçte Kayzer’i etkileyen, sonra da Realpolitik’ten uzaklıklarıyla savaşın uzamasına sebep olan bunlardı (Halle 1999, 171-173).

Örneğın Weber kardeşlerin babaları birinci gruba mensup bir milliyetçi liberaldi, dengeci, Realpolitik’çiydi. Nitekim II. Alman İmparatorluğu’nun kuruluşunda aktif rol aldı. 1864 doğumlu Max Weber Kaesler’in deyimiyle “birinci sosyalizasyon”unda bu yaklaşımı benimsemiş görünmektedir. Fakat 18 yaşında, 1882’de üniversitede daha muhafazakar bir konuma kaydığı söylenebilir. 29 yaşında 1893’te Pan-Cermen Birliğı’ne üye olan Weber, bu hareketiyle üçüncü gruba mensubiyetini tescillemiş olmaktadır. 30 yaşında, 1894 tarihinde Freiburg Üniversitesi’nde yaptığı açılış konuşmasında “varolma savaşı”, “güç siyaseti” gibi kavramları kullanıyor ve Almanya’nın toplumsal meselesini sömürgecilik, yani Polonya’nın sömüğeleştirilmesi yoluyla çözmeyi öneriyordu. Fakat Weber daha sonra Polonya sorunundan uzaklaşmıştır. Hiçbir zaman bütünüyle üçüncü grup sınırlarında kalmamış, daha ziyade birinci ve üçüncü kamplar arasında salınmıştır. Her ne kadar ömrünün sonuna kadar Alman sömürgeciliğini savunsa da, 1900 yılında, 36 yaşında, girdikten yedi sene sonra Pan Cermen Birliğı’nden ayrılmıştır. Siyasî görüşleri de milliyetçi idealistlerle esasen hiçbir zaman örtüşmemiştir. Zira Max Weber millet dendiğinde maddi ve nesnel antropolojik akrabalık, dilsel ya da genetik bir yakınlıktan ziyade, ortak siyasî kader ve aynı siyasî gruba mensubiyeti

anlar. Weber'e göre milletleşme, değer-merkezli rasyonel eyleme dayalı bir cemaatleşmedir (**Vergemeinschaftung**). Weber'in politik millet tanımı ve mutabakat inşa etme girişimi olarak parti siyaseti yahut demokrasi anlayışı birbirini tamamlar niteliktedir. Nitekim Weber milleti de ortaklaşmış kamusal politik irade merkezli tanımlar (Halle 1999, 176). Weber bu anlamda meclisi önemser. Demokrasiyi de sayısal oy sisteminden ziyade bir istişare platformu, millî mutabakat kurma aracı olarak görür. Bu anlamda Weber, dönem dönem bazı açılardan idealist milliyetçilere yaklaşırsa da, esasen liberal milliyetçiler grubuna mensup gibi görünmektedir.

a. Alman Sosyolojisinin Kurucuları: Modernist Mandarinler

Mannheim'a göre modern burjuvazi, farklı sosyal kökenlere ve çatışmalı ideolojilere sahip iki türden oluşur: İlki varlıklı unsurdur, sermaye sahibi olan bu kesime "mülkiyet burjuvazisi" (**Besitzbürgertum**) denir. İkincisi ise eğitilmiş unsurdur ki, tek sermayesi aldıkları eğitim olan bu kesime de "eğitim burjuvazisi" (**Bildungsbürgertum**) denir (Ringer 1969, 2). Kaesler Alman sosyolojisinin oluşumunu, mülkiyet burjuvazisi ile eğitim burjuvazisi arasındaki gerilime bağlamaktadır (1984, 241). Temelde gerek mülkiyet burjuvazisi gerekse eğitim burjuvazisi tarafından paylaşılan bazı zihniyet kalıpları da vardır ki bunlara genel bir ifadeyle Alman burjuvazisinin zihniyeti denebilir. Ama eğitim burjuvazisi kendi içinde daha homojen bir ideolojiye sahiptir.

Bu ortak zihniyete geçmeden, söz konusu grupları daha somut bir şekilde kavramak için öncelikle Alman toplumunun tabakalaşması içinde burjuvazinin konumuna bakmakta yarar var. Toplumsal tabakalaşmayı salt iktisadi bir bölümlenme olmaktan çıkarıp zihniyet etkenini de işin içine katan Alman sosyolog Theodor Geiger, 20. yüzyıl başı Almanya'sında 5 farklı sınıf tespit ediyor (1932, 24):

- Kapitalistler
- Küçük orta boy işletmeler
- Kendi hesabına çalışan yevmiyeli işçiler
- Yüksek nitelikli maaşlı işçi/memur
- Niteliksiz maaşlı işçi/memur

Buna mukabil, bu ayrımı dikey kesen ikinci bir kıstas olarak da 7 meslek sıralıyor (1932, 72-76):

- tarım
- sanayi
- zanaat
- ticaret ve ulaşım
- resmi hizmetler ve serbest meslekler
- hasta bakımı ve temizlik işleri
- ev işleri ve emekliler

Geiger'in verilerini değerlendiren Zapf'ın yorumuyla aslında yukarı, orta ve aşağı sınıflar ortadan kalkmamış fakat bölünmüş, parçalanmış ve çeşitlenmiştir (1966, 39). Özellikle de “orta sınıflar” demografik olarak genişlemiş, aynı zamanda farklı bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümlerden örneğin “yeni orta sınıf” memurlar, avukatlar, doktorlar, serbest yazarlar ve sözleşmelilerden oluşuyordu. “Eski orta sınıf” ise kendi kendine yeten çiftçiler, zanaatkarlar ve tüccarlardan oluşuyordu. Fakat bunların bir kısmı sınıf kaybı yaşayarak proleterleşiyordu ki bunlara “proleteroit” deniyordu. Nitekim yeni orta sınıf büyüyüp genişledikçe, bu eski orta sınıf, sınıf kaybı endişesiyle savunmaya geçiyordu. Alman bilim adamlarının dahil olduğu eğitilmiş orta sınıflar ise üretim araçları mülkiyeti, gelir seviyesi ve mesleki nitelikler açısından homojen değillerdi ve sosyolojik olarak konumlanmaları da aynı nispette zordu (Kaesler 1984, 243). Geiger bu tabaka ya da sınıflara zihniyet açısından bakarken, Vondung toplumsal yaşayışlarına bakıyor ve eğitilmiş burjuvazinin bu açıdan çok heterojen olduğunu tespit ediyordu. Vondung'a göre, Wilhelm Almanyasında eğitilmiş burjuvaziye mensup olmanın yedi şartı şunlardı (1976, 25 vd.):

- Akademik eğitim almışlardır ve şu işlerde çalışırlar:
 - Üst Grup Memuriyetler (Kamu)
 - Üniversite hocaları
 - Halk eğitim merkezi ve seçkin lise (**Gymnasium**) öğretmenleri
 - Yargıçlar
 - Bakanlar (Ringer 1969, 5)
 - Devlet memurları
 - Protestan rahipler

Bu grup iktisadi hayatın bütünüyle dışında ve devlete bağlıydı. Dolayısıyla iktisadi güç odaklarından bağımsız hareket edebilecek nitelikteydi.

- Üst Grup Serbest Meslekler (Özel Sektör)
 - Doktor
 - Avukat
 - Yazar
 - Sanatçı
 - Muhabir
 - Gazeteci/yayıncı

Bu grup ise iktisadi hayatın içindeydi ve geçimini çeşitli sınıflarla ilişki içinde temin etmek durumundaydı. Bu anlamda bağımlı bir konumdaydı.

- Kendi sınıflarından kimseleri istihdam ederler.
- Ortak köken, kurum, eğitim vs. sonucu bir grup-içi-davranış kalıbı oluşur.
- Bu sınıfın üyeleri için toplumsal itibar iktisadi refahtan önemlidir.
- Çoğunlukla, yani ülke nüfusundaki Protestan oranından daha yüksek oranda Protestan'dırlar.
- Toplumun kültürel seçkinleridirler. Gerçekliği yorumlama biçimleri ve düzenleyici tasarılarıyla kamuoyunu şekillendirir ve kendi geliştirdikleri kültüre toplum nezdinde geçerlilik kazandırır.
- Söz konusu düzenleyici tasarıları uygulamaya koyanlar ve eğitilmiş burjuvaziyi eğitenler de kendileridir. Burada eğitimden kasıt sadece insanları eğitmeleri değil, hem bütün insanların gerçekliği yorumlama biçimlerini ve düzenleyici tasarılarını etkilemeleri, hem de kamuoyunu şekillendirmeleridir. Bu açıdan eğitim burjuvazisinin “sosyal-aktif çekirdek”ini oluşturan bu meslek grupları şunlardır:
 - Her disiplinden üniversite hocaları (özellikle manevi bilimler, sosyal bilimler, ilahiyat, hukuk)
 - Lise hocaları
 - Din adamları
 - Yazarlar
 - Sanatçılar
 - Gazeteciler, yayıncılar, muhabirler

İşte bu sayılan kesimleriyle eğitim burjuvazisi ile büyük mülkiyet burjuvazisi belli bir noktaya kadar (yaklaşık olarak 1894 denebilir) birlikte hareket etmiş, bu ortak tecrübe ve tarihsel seyrin sonucunda da bir ortak zihniyet paydası oluşmuştur. 1813/1814 Kurtuluş Savaşları bizzat burjuva tarafından hazırlanmış ve yükü de toplumsal olarak burjuvazi tarafından taşınmıştır. Fakat bu savaşlar hedeflenen millî birleşmeyi hemen getirmemiştir. Burjuvazi 1848’de de birleşik bir anayasal devleti amaçlamış ama başarılı olamamıştır. 1871’deki birleşme de Alman burjuvazisinin önderliğinde ve istediği şekilde değil, Bismarck tarafından burjuva dikkate alınmadan gerçekleşmiştir. Böylece burjuvazi 1871’i takip eden yıllarda da siyasî

iktidardan uzak kaldı. Yaşadığı nicel ve nitel gelişmeye uyumlu bir temsil imkanı yakalayamadı. Burjuvazi için Bismarck devletiyle uzlaşmadan ve onun şartlarını kabul etmeden siyasete dahil olmak imkansızdı. Bu anlamda burjuvazinin geneli bir siyasî tutsaklık ve tıkanıklık yaşıyordu (Kaesler 1984, 245).

Eğitim burjuvazisi Fichte'den beri milletin manevi önderleri yahut “manevi aristokrasi” (**Geistesaristokratie**) sayılıyordu. Akademik eğitim burjuvazisi 1815'ten itibaren, eğitim, kültür, şahsiyet gelişimi programının yardımıyla belli bir hat izliyordu. 1871 sonrasında, Kayzer İmparatorluğu çatısı ve Bismarck'ın iktidarı altında da aynı rolü sürdürmek istedi ve bunun için topluma kendisine korunaklı bir yer aradı. Eskiden halkın kültürünü temsil eden eğitim burjuvazisi artık kamuoyunu belirleyen temel üretici değildi. Eğitim burjuvazisi, 1900 dönemecinden mülkiyet burjuvazisine nispetle çok daha büyük kayıplarla çıktı. Eğitimli sınıf giderek çözüyor, akademisyenler proleterleşiyordu (Kaesler 1984, 249).

Vondung'a göre 1871'i takip eden süreçten, eğitim burjuvazisi de diğer burjuva kesimleriyle aynı yönde etkilendi; siyasî ağırlık ve etkisi azaldı. Bu durumu fark eden eğitim burjuvazisi farklı ideolojik yönelimlere girerek kendi içinde daha fazla bölünmüş hale geldi. Büyük mülkiyet burjuvazisi ise düzen partilerine girdi (Kaesler 1984, 246) ve Junkerlerle stratejik bir ortaklık yapma yoluna gitti. Böylece II. Wilhelm döneminde 1894 sonrası hükümetleri, yukarıda bahsedilen “demir ile çavdarın evliliği”, sömürgecilik, silahlanma yarışı, donanma inşası gibi gelişmeler ortaya çıktı. Böylece orta sınıflarla işçi kesimleri de siyasetin iyice dışına itilmiş oldu. Bu siyasî kopuş, toplumsal ve iktisadi kopuşla da el ele ilerliyordu. 1890'ların ikinci yarısından itibaren büyük sanayi burjuvazisi yukarı doğru hareket ederken, eğitim burjuvazisi aksi yönde ilerleyerek aşağı kaydı ve statü kaybına uğradı.

Aslında bu süreç daha önceleri başlamıştı. 1870'lerde hızlanan Alman sanayileşmesi çok hızlıydı ve sosyo-kültürel etkileri de çok güçlüydü. Alman eğitim burjuvazisi ve onun ideolojisini üreten çekirdeği işlevini gören Alman akademisyenler “ruhsuz” modern çağın hayaleti bütün yapıp ettiklerini değersizleştirecek diye korkuyorlardı. Bu entelektüeller kendilerini, 1920'lerde “kültür krizi” (eğitim, değerler, ruh krizi) olarak isimlendirilecek olan bu durum karşısında, “Alman kültürünün taşıyıcısı” olarak, ulusun tehdit altındaki kültürlü tabakası, elit grubu olarak görüyorlardı. Ortak

tarihsel köken, ortak eğitim arkaplanı, ortak statü, ortak toplumsal konum ve konumlarına ilişkin tehdit algısı onları adeta kendi içinde bir sınıfa dönüştürüyordu. Alman modernleşmesini tecrübe ediş biçimleri, Alman akademik entelijansiyasını ortak bir tavır geliştirmeye götürmüştü. Nitekim Ringere'e göre, faraza hepsi Kant ve Hegel okumuş olsa bile, bu ortaklık bir düşünme ve yazma tarzı ya da tevarüs edilmiş bir akıl yürütme ve mantık yordamından ziyade, bir tavır ve duygu bütünü, bir haleti ruhiye olarak görülmelidir (Ringer 1969, 3).

Alman akademisyenleri, 1870'in hemen öncesinde başlayan ekonomik büyüme ve değişme sürecini, teknolojik uygarlığın sorunlarının sevimsiz başlangıcı olan sürekli bir kargaşalık olarak görüyorlardı. Maddi ilerleme çok sayıda kültürel tehlikeye sebep olacaktı. Aslında 1890'lar itibariyle sadece Almanya'nın değil, bütün Avrupa'nın okuryazarlarına bu tarz bir kötümserlik hakimdi. Manevi bilimlere verilen değer azalıyor, geleneksel hümanist eğitime biçilen rol ortadan kalkıyordu. Doğabilimsel teknik bilgi kıymetleniyor ve teknik yüksek okullar açılıyordu. Akademik eğitim burjuvazisi, "manevi önderlik" rolünü, "manevi aristokrasi" statüsünü kaybediyordu. Eğitimli insanlar kitle ve makina çağının şafağını şüpheyle karşılıyorlardı, geleneksel değerler adına bir korku yaşıyor, kendi yüksek yetişme standartları eski moda sayılacak diye endişe ediyorlardı. Ekonomik ve siyasî konularda otomatik/anonim standartlar oturtulacak ve okumuşların rehberliğine ihtiyaç kalmayacaktı. Kültürel alanda kitle zevkleri herkesi saracaktı. Fabrikada bilgenin yeri yoktur. Yeni çağda entelektüel namına teknisyenler yeterli olacaktı. Halbuki sadece Alman eğitim burjuvazisi ya da onların çekirdeği hükmündeki Alman akademisyenleri değil, Avrupa'daki pek çok okuryazar, 1890'larda ne eski sınıfı, toprak sahibi aristokrasiyi; ne de yeni sınıfı; girişimci elitleri temsil etmek istiyordu. Adeta entelektüeller olarak kendi adlarına demokratik kitle medeniyetine karşı çıkıyorlardı (Ringer 1969, 1-3).

Alman eğitim burjuvazisinin pozisyonu artık hem sanayiciler ve sanayici birlikleri, hem de mühendis ve teknisyenler tarafından aşağı itiliyordu. Ayrıca alt katmanlardan gelen insanlar da eğitimle yükselip farklı bir eğitimli kitle teşkil etmeye başlıyor ve eğitimli burjuvazinin tekeli kırılıyordu. Aşağıdan ve yukarıdan gelen bu ikili taarruz karşısında eğitim burjuvazisi muhafazakarlaştı (Vondung), feodalleşti (Beutin) ve

aristokratlaştı (Wehler). Bu değişme de Alman eğitim burjuvazisinin muhafazakar partilere ve bazı parlamento dışı siyasî milliyetçi derneklere (örneğin Alman Sömürge Cemiyeti, Bütün Almanlar Birliği) yakınlaşması sonucunu doğurdu. Üniversite öğrencilerinde ve eğitim burjuvazisinde, askeri ve sahte-feodal kurumların sınıfsal değerlerine ve normlarına temayül belirdi. Eğitimli soylulara yakınladılar, danışmanlık görevleri ve von, van gibi soyluluk unvanları aldılar (Kaesler 1984, 247-248). Soyluların ve siyasîlerin danışmanlıklarını yürüttüler (Kaesler 1984, 266). Bunlar ve bu temayülün sonraki sürdürücüleri, Ringer'in isimlendirmesiyle "ortodoks mandarinler"e denk düşüyorlardı (1969).

Von Stein, Marx, Engels, Riehl, Lilienfeld, Schäffle, Gumplowicz, Ratzenhofer ve Sosyal Politika Derneği (**Verein für Sozialpolitik**, VfS) üyelerini akılda tutarak 19. yüzyıl Alman sosyal bilimcilerine baktığımızda, hepsinin bakış açısının normatif olduğunu görüyoruz. Bu normatiflik, devletin ve çeşitli sınıfların eğitim burjuvazisine politik beklentilerle yaklaşmaları sonucunu doğuruyordu. Fakat aynı oranda eğitim burjuvazisinin tarafsız ve sınıflar üstü konumu da yara alıyordu (Kaesler 1984, 250). Geleneksel mandarinlere göre bilim adamları kendilerine has, partiler ve sınıflar üstü, adeta bilimsel değer yargılarına sahiptirler, bunlardan kopamazlar ve bunları siyasî sorunlara uygulama hakkına sahiptirler. Siyasetçilere ve kamuoyunu yönlendirenlere danışmanlık yapabilirler. Temel dertleri sınıf çatışmasını hafifletmektir. Bu anlamda zaten siyasî eğitim veren "manevi aristokrasi", üst kademe bürokrasiyi yönlendirmekle de mükelleftir. Güçlü memuriyet sisteminin eleştirilenlerinden olan Alfred Weber ve Lujo Brentano bile, parti politikasına ve çıkar siyasetine daha iyi bir alternatif bilmediklerinden, bu bürokrasiyi yönlendirme ve danışmanlık görevini kabul etmektedirler (Kaesler 1984, 269).

Nitekim 1980 tarihli çalışmasında Wilhelm Almanya'sındaki (1890-1914) bilim adamı politikası (**Gelehrtenpolitik**) üzerinde duran Rüdiger von Bruch, bilim adamlarının siyasî kararlarda rol oynamalarının; örgütlü, bütünleşik, kurumsal ve adeta sınıfsal bir çaba üzerinden gerçekleşmediğini; Berlinli hocaların yüksek kademeli devlet adamlarıyla bire bir ilişkilerinin sonucu olduğunu savunmaktadır (Kaesler 1984, 268).

Modern Alman sosyolojisinin atası olan, eğitim burjuvazisi içindeki, yine Ringer'in deyimiyle, "modernist" kanat ise daha gerçekçi ve kötümserdi (Ringer 1969, 162). Bunlar da pragmatik temayüllere sahipti ve örneğin canı gönülden demokrat olmamakla birlikte, Weimar döneminde İngiliz-Amerikan demokrasisini takip etmeyi savunacaklardı (Kaesler 1984, 267). Sanayi burjuvazisinin 1890'ların ikinci yarısında tarım seçkinleriyle ittifak kurarak siyasî temsil imkanı bulduğunu görüyor ve sanayileşme sürecini kabulleniyorlardı. Kapitalizmin, kapitalizm öncesi toplumsal örgütlenme biçimlerini ortadan kaldırdığını; bu sürecin siyasî ve kültürel sonuçlarını fark ediyorlardı. Özellikle Max Weber, Alfred Weber, Tönnies, Troeltsch ve von Wiese gibi isimlerde tecessüm eden bu modernist mandarin pozisyon, Marksizmsiz bir sosyal reformu ve toplumun tamamını kuşatan geniş çaplı bir anlayış barışını hedefliyordu. Savaştan büyük bir beklentileri yoktu ve zımnen eleştirel bir konumdalardı. Almanya'nın modernleşmesini kaçınılmaz bir kader olarak görüyorlardı. Bu trajedinin savaşı aşılamayacağını görerek, trajik olan karşısında rasyonel bir açıklığa kavuşmanın peşinde oldular, analizi elden bırakmadılar ve ikiyüzlü davranmadılar. Duygusal ve ideolojik olarak diğer mandarinlerden pek farklı olmasalar da, bu durumdan kaynaklanan ikircikliliği ve belirsizliği analize tahvil ettiler. En azından kendi durumlarının bilincinde oldular (Kaesler 1984, 271-272).

Ringer; Kurt Breysig, Hans Freyer, Karl Mannheim, Robert Michels, Franz Oppenheimer, Max Scheler, Georg Simmel, Werner Sombart, Ferdinand Tönnies, Troeltsch, Vierkant, Alfred Weber ve Leopold von Wiese'yi **modernist mandarinler** arasında sayıyordu. Max Weber de, her ne kadar istisnai bir pozisyon da işgal etse bu listeye dahildi. Ringer bu genel tabloda bazı tekil hikayelere dikkat çekiyordu. Örneğin Mannheim ona göre **Ortodoks mandarin kültürüne** isyan eden radikal bir modernist, kendi durumunun bilincinde olan bir sosyal radikaldi. Ama her ne kadar Ortodoks mandarin kültürüne isyan ederek işe başlasa da, yine de sonunda entelektüelleri ideolojinin bayağı sahasının üzerine yükselten bir sentez hayaline ulaştı. Başta söylediğini; bilgi sosyolojisinin entelektüellere de uygulanabileceğini; "çıkarlı" düşünce fikrinin tipolojik aracın ötesinde, herkesi bağlayan bir şey olduğunu unuttu. Devrimci bile olsa, nihayetinde o da bir mandarindi. Yaşadığı

dönüşümün ideal tipi mahiyetindeki başka bir tekil hikaye ise Sombart'inkiydi. İsyankar sosyal radikal olarak serüvenine başlayan Sombart, coşkunu bir milliyetçiye, oradan da Ortodoks mandarinine dönmüştü (Kaesler 1984, 272-273).

Ringer'e göre modernist mandarinlerin temel hususiyetleri; sentez düşüncesine olan belirgin eğilimleri (özellikle Freyer, Scheler, Troeltsch ve Alfred Weber), spesifik bir Alman sosyolojisi ortaya koyma iddiaları (Freyer, Sombart, Troeltsch ve Alfred Weber), sürekli olarak kültür-medeniyet karşıtlığını ele almaları (özellikle Alfred Weber), kötümserlikleri, kültürel eleştirelilikleri ve modern sosyal hayatın bireyleştirici yönleri karşısında ikircikli tavırlarıydı. Fakat bu modernist isyancıların tamamı, bütün münzeviliklerine ve Halk Eğitimi Hareketi'ne (**Volkshochschulbewegung**) aktif katılımlarına rağmen, varlıkları ve sosyal konumları itibarıyla mandarin olarak kaldılar (Kaesler 1984, 274).

Modernist mandarinler temelde bütün toplumsal kesimlerin işine yarayabilecek yeni bir pozisyon tanımlamaya çalıştılar. Max Weber'in normatif geleneği kırıp "değer yargısından bağımsızlık" ilkesini oturtma girişimi de, akademisyen eğitim burjuvazisine yönelik politik beklentileri kırmak ve eğitim burjuvazisine adeta bütün sınıflara hizmet eden, sınıflar arasında aracılık/hakemlik yapan sınıflar üstü bir konum kazandırmak amacına matuf olarak yorumlanabilir. Böylece "toplumsal mesele" giderek arka plana itiliyor ve yerine doğrudan sosyal politikaya tahvil edilemeyecek nitelikte, soyut, normatif açıdan nötr sosyal bilimsel teoriler geçiyordu (Kaesler 1984, 250). Yine Weimar döneminde neşv ü nema bulduğu şekliyle, Alfred Weber'in "serbest süzülen entelektüeller" kavramı ve Mannheim tarafından kullanıldığı biçimiyle "entelektüellerin görece serbest süzülen konumu" deyişi (Kurucz 1967'den akt. Kaesler 1984, 257), bu yaklaşımın uzantısı olarak düşünülebilir. Fakat bu değer yargısından bağımsızlık yaklaşımı, modernist mandarinler içinde de istisnai bir konum olarak kalmıştır. Sadece Max Weber, istikrarlı ve tutarlı bir biçimde mandarinlerin bilgelik iddialarını reddetmiş ve değer yargısından bağımsızlığı tavizsiz bir şekilde savunmuştur. Nitekim 1917 tarihli "Değer Yargısından Bağımsızlık" makalesinden sonra, bu konumunu kesin bir şekilde pekiştiren "Meslek Olarak Bilim" (Kasım 1918) tebliğiyle 1919-1921 arasında sürececek büyük bir tartışma patlak vermiştir (Kaesler 1984, 274).

Giderek erozyona uğrayan statüleri karşısında eğitim burjuvazisinin Wilhelm döneminde kendisine toplumsal bir rol biçme girişimlerinden biri de “kültür milleti” fikriydi (Kaesler 1984, 251). Nitekim Max Weber, yukarıda da andığımız 1895 tarihli Freiburg Üniversitesi konuşmasında, aslında söz konusu değer yargılarından bağımsızlık fikriyle çelişecek biçimde, Almanya’nın güçlenmesini, Alman kültürünü korumak gerekçesiyle meşrulaştıracak bir mantık üretmiş oluyordu.

Alman sosyologların akademi içi stratejileri politik nötrlük, objektif bilim adamlığı, değer yargısından bağımsız gerçeklik bilimi, sosyal politikadan, iktisattan ve tarihten ayrılıp arındırılmış, sınırları belli ve bilimselliğinin ispatı olarak kavramsal sistemler oluşturma yönünde idi. Bu strateji ise ancak 1919’dan itibaren siyasî destek ve finansman bulacak, böylece diğer kültür bilimleri ve manevi bilimlerin “mesleki kastlar”ının direnişini aşmalarına yardımcı olacaktı. Fakat bu yeni bilimsel sosyoloji de, toplumsal meseleden kopuk, sosyalizmi çağırıştırabilecek her unsurdan (örneğin işçi hareketi üzerine araştırmalar) arındırılmış, teori-pratik birliği yerine “yasa öğretileri” geliştirmekle yetinen bir eğilim kazanmış oldu (Kaesler 1984, 252).

B. AKADEMİK ZEMİN VE ALMAN SOSYOLOJİSİ

Alman sosyolojisinin kendine has özellikleri, Almanya’da eğitimin kurumsal çerçevesindeki bazı özgün hususiyetlerle de ilişkilidir.

1. Alman Eğitim Anlayışının Tarihsel Gelişimi

Almanlar özellikle 1806’da Fransızlara yenildikten sonra Fichte’nin “Ulusa Sesleniş”inde de ifadesini bulduğu gibi, kurtuluşlarının ancak ve ancak “yeni bir eğitim sistemi” ile mümkün olabileceği düşüncesine ulaşmışlardır. Bu düşünce zımnen toplumun mevcut durumunun ve mevcut eğitim sisteminin yanlışlığını ifade etmektedir. Bu konuda en radikal pozisyon muhtemelen Rousseau tarafından dile getirilmiştir. Rousseau’ya göre 18. yüzyıl Fransız kültürü bir bozulma yaşamaktadır. Medeniyet yükselmiş, lüks artmış, hayat rasyonelleşmiş, insanlar dış görünüşe ve yüzeysel şeylere değer vermeye başlamış, sadelikten uzaklaşmış; bilim ve sanattaki gelişmelerle ahlakî saflık bozulmuştur (Aytaç 2009, 178-179).

Fichte de Alman toplumundaki mevcut yetişkinlerin, aldıkları eğitim sonucunda daha çok mülk edinmeye programlı, milletin değil belirli zümrelerin çıkarlarına hizmet etmeye ayarlı, ve kozmopolit görüşlere sahip, bireyci ve bencil oldukları düşüncesindedir. Yine Wilhelm von Humboldt⁷⁰ da benzer biçimde, Yunanlılar erdemi merkeze alırken, yenilerin refahı önemsediklerini; insanı bir zenginlik ve kazanç gücü olarak yetiştirdiklerini düşünür (Aytaç 2009, 220). Fichte'ye göre genç kuşakları milliyetçi-toplumcu olarak yetiştirebilmek ve yetişkin nesillerin bozucu etkisinden korumak için "kapalı bir eğitim sistemi" kurulmasına ihtiyaç vardır. Bu eğitim sisteminde gençler kendi aralarında bir cemaat hayatı yaşarlar. Fichte'nin bu yaklaşımı, Rousseau'nun topluma karşı perdelenmiş eğitim anlayışından izler taşır. Fakat Fichte, Rousseau'dan farklı olarak, hem kalkış noktası hem de hedeflediği formasyon açısından bireyci değil, toplumcu bir eğitim anlayışına sahiptir (Aytaç 2009, 233-234).

Fichte ile Rousseau'nun ortaklaştıkları husus, mevcut topluma ve eğitim sistemine karşı eleştirel bir tavır takınmaları, yeni bir eğitim sistemi yoluyla yeni bir toplum inşa edileceğini düşünmeleridir. Gelecek nesillerin bugünkü toplumdan daha iyi olması hedefi, iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

İlk yaklaşımda, toplumun daha iyi olması için elde hazır bir formül (burada, Fichte'de: daha toplumcu ve milliyetçi bir toplum) vardır ve tek sorun bugüne kadar toplumun bu yönde eğitilmemiş olmasıdır. Daha önce böyle bir eğitim verilmiş olsaydı bugün de toplum, bu açıdan memnuniyet verici bir konumda olurdu. Burada insan hayatındaki ve eğitimdeki tecrübi boyut; tecrübenin içinde saklı ve öngörülemez boyut es geçilmektedir. Felsefi konumu da hesaba katıldığında, Fichte'nin aşırı idealizminin, bir çeşit rasyonalizm olarak, tecrübenin rolünü hafife almasına yol açtığı iddia edilebilir. Rasyonalist felsefenin genel olarak belli bir müfredat oluşturmaya daha eğilimli olduğu söylenebilir. Müfredat vurgusunun bir başka görünümü de Hegel'dedir. Hegel eğitimi fertlerin objektif kültür ve devlet düzeni içine sokulması olarak formüle eder. Hegel'e göre eğitimde esas ilke,

⁷⁰ Tez boyunca Humboldt dendiğinde doğabilimci, kaşif, botanik ve biyocoğrafyacı Alexander von Humboldt değil; abisi filozof, dilbilimci, Berlin Üniversitesi kurucusu Wilhelm von Humboldt akla gelmelidir.

Rousseau'daki gibi tabiata değil, kültüre uygunluktur. Amaç çocuğun benliğinde objektif bilincin yani yaşayan kültürün ve devlet düzeninin, yasa ve kuralların gücünü geçerli kılmaktır. Eğitim çocuğun “doğal” öznelliğinin desteklenip açığa çıkarılması değil, devlet adına düzene sokulmasıdır (Aytaç 2009, 239-240). **Wilhelm Meister'in Seyahat Yılları**, **Wilhelm Meister'in Çıracılık Yılları** kitabında büyük ölçüde öğrencinin öznelliğinin gelişimini vurgulayan Goethe'nin, eğitimin sosyal boyutunu işin içine kattığı, böylece bir senteze ulaşmaya çalıştığının bir ifadesi olarak değerlendirilir. Burada düzen ve disiplinin, kanun ve kuralların bireysellik üzerinde egemen kılınması üzerinde durulur (Aytaç 2009, 242-243).

İkinci yaklaşım ise, gelecek nesillerin hazır bir formüle ve müfredata göre değil de, yeni bir yöntem esas alınarak yetiştirilmesini öngörür. Rousseau örneğinde bu çocuğun tabiatına uygun şekilde geliştirilmesidir ve öznelliğe kapı açar. Böylece sonuçta mevcut toplumdaki daha iyi bir toplumun ortaya çıkacağı umut edilir. Burada, daha önce denenmemiş bir formülün ilk kez uygulanmasından ziyade, daha önce denenmemiş bir yöntemin ilk kez uygulanması söz konusudur. Yeni yöntemin yeni nesille reaksiyona girmesi sonucu nasıl bir sonuç ortaya çıkacağı büyük ölçüde belirsizdir. Kısacası eski neslin sahip olduğu bir formülün en gelişkin haliyle yeni nesle uygulanmasına değil, eski neslin de cahili olduğu bir tecrübenin yeni nesil tarafından yaşanması sonucunda ortaya çıkacak öngörülemez sonuca bel bağlanır. Örneğin Alman hümanist eğitim anlayışında gençlerin Yunan klasikleriyle ve kültürüyle haşır neşir olarak gelişmelerinden büyük sonuçlar beklenmektedir (Aytaç 2009, 242). Adeta sapanın lastiği geçmişte Yunan kültürüne kadar gerilmekte, böylece yeni neslin belirsiz ve bugünden daha iyi olacağı umulan bir geleceğe fırlatılması planlanmaktadır. Goethe'nin **Wilhelm Meister'in Çıracılık Yılları** kitabı eğitimin bu boyutuna denk düşer. Böylece Goethe bu iki yaklaşımın bir sentezini yapmıştır (Aytaç 2009, 242).⁷¹

⁷¹ Alman yeni hümanist pedagojisi içinde gündeme gelen Eski Yunan vurgusunun bir boyutu da, Hegel felsefesindeki yabancılaşmanın geliştirici etkisiyle ilgilidir. Buna göre Eski Yunan'la ilgilenmekten murat, “bütünü yabancı” olanla karşılaşmak değil ama bir “yakın yabancı”da kendini tanımak ve bu sayede tekamül etmektir. Böylece insan, doğrudan bilip deneyimlediğinin ötesine geçebilecektir (Açık 2016, 13).

Hümanist eğitim anlayışının ayrılmaz parçası olan “Rönesans” düşüncesinin imlediği “edebi-kültürel yönden yeniden yaşanılması istenen Antik çağ” kavramı, İtalyanlarda Roma kültürüdür ve kendi geleneklerinin köklerine yönelmeyi ifade eder. Yunan kültürü ise ancak Roma kültürünü etkileyen bir kültür olarak önemsenir. Almanlar ise Antik kültür dendiğinde, kendi ulusal kültürlerine yabancı olan ama kendi medeniyet dairelerinin geçmişindeki bir Altın Çağ örneği saydıkları Yunan kültürünü esas alırlar. İtalya’da aristokrasi tarafından önderlik edilen millî bir meseleyken, Almanya’da bilginlerin ve üniversite hocalarının malı olan bilimsel-akademik ve daha dinî-teolojik bir eğilime sahiptir (Aytaç 2009, 97 ve 104). Yunan kültürüne karşı takınılan tavır Alman eğitim tartışmalarında önemli bir ayrım noktasıdır. Hümanizmle yeni hümanizmin temel farklarından biri bu husus etrafında şekillenir. Bu hususa bağlı olarak dil öğrenim tercihi de Latince, Yunanca, anadil ve yaşayan diğer diller arasında çeşitlilik gösterir. Herder, Antik çağa haddinden fazla kıymet biçilip Antik kültürün taklit edilmesini reddeder. Zaten Herder, Yunanlıların tarihteki tek hümanist ulus ve eğitim modeli olmadığını düşünür. Almanlar tarih boyunca Asyalılar, Romalılar, Gotlar, Hıristiyanlar ve Türklerle etkileşim içinde olmuşlardır. Herder’e göre esas olan, Almanlığa has özelliklerin açılıp geliştirilmesi ve millî anlamda orijinal eserlerin yaratılmasıdır. Dünya tarihinde en yüksek seviyeye ulaşmış kültürlerle bir örnek olarak Yunan kültürü de bu anlamda tek yanlı olarak taklit edilecek bir şey gibi değil, Alman millî kültürünün inşası için yol gösterici olarak görülmelidir (Aytaç 2009, 215-217).

Hümanizm, insan soyunun karakterini oluşturan ve doğuştan getirilen bir istidat olarak insanlık hususiyetinin esas alınması olarak düşünüldüğünde (Aytaç 2009, 216), hümanist eğitim de insanların içindeki bu potansiyelin açığa çıkarılması olarak kavranmaktadır. Rousseau’ya göre birey, millî tarih bilincinden yoksun ve yurtsuz olarak yaşayıp; soyut, zamansız ve akıl üstü bir durumdayken, Herder ise, hümanizmi millî bir paydada ele alır, bireyi dil, edebiyat, din, gelenek ve görenekler içine kök salmış olarak görür (Aytaç 2009, 215). “Rousseau’nun vahşi Emile’i” yerine “Livland’ın millî çocuğu”nu yetiştirmeye yönelen Herder’e göre okul,

mümkün olduğunca millî ve bölgesel karaktere sahip olmalıdır (Aytaç 2009, 218).⁷² Rousseau'nun pozisyonu bu anlamda Aydınlanma devri ile imlenen, genel bir insanlık kültürü idealine bağlılık ve kozmopolitizme paralel düşmektedir. Buna karşılık, bireylerin ve milletlerin birbirlerinden farklı oldukları kabul edilecek olursa, bunun mantıki sonucu eğitimin; hem zihinselliği, bedenselliği ve ruhsallığı içeren bütünsel bir yön kazanması, böylece kişilerin farklılaştıkları alanları tespit edebilmesi; hem kişiden kişiye değişen yeteneklerin tekil olarak geliştirilmesine imkan veren kişiye özel bir nitelik taşıması; hem de milletlerin karakterlerini meydana vurup geliştirecek tarzda biçimlendirilmesi olacaktır (Aytaç 2009, 217).

Fichte'nin eğitim anlayışında çelişkili gibi görünen bir husus, eğitimin toplumcu olması ve mevcut toplumdaki izole bir şekilde yürütülmesi arasındaki çelişkidir. Yeni neslin bir kampüs veya yatılı eğitim ortamında, tabir caizse, kendi yağıyla kavrulması fikri, belki kendi içinde kolektivist, toplumcu ve milliyetçi bir nesil yetişmesini temin edebilir. Fakat bu, önceki nesilden izole bir yeni nesil olacağı için, milliyetçiliğin zamansal boyutu olarak düşünülebilecek gelenekçiliğin yok sayılması anlamına gelecektir.

Fichte'ye göre yeni eğitim çocuğa, tüm yeteneklerinin hakimi ve ustası olmak için imkan verilmelidir. Yine zihin, ahlak ve beden eğitimleri bir bütün olarak gerçekleştirilmelidir (Aytaç 2009, 232). Schiller ve Goethe de eğitimi şahsiyetin harmonik bir bütün olarak geliştirilmesi olarak tanımlarlar. Tek yanlı gelişmeler belki teknik alanda fayda sağlıyordur ama insan şahsiyetindeki harmoniyi de bozmaktadır (Aytaç 2009, 236-237, 242). Bu vurgu, eğitimin sadece akli melekeleri değil sanatsal ve bedensel melekeleri de tespit edip geliştirmeyi amaçlayan bütünsel bir ufka sahip olması üzerindedir. Bu bütünsel pedagoji yaklaşımı, Antik çağın çok yönlü gelişmeyi amaç edinmiş klasik eğitim görüşüne bağlıdır (Aytaç 2009, 243). Nitekim Fichte öğretim ile işin de birleştirilmesi gerektiğini savunur ve öğrencilere, "beden eğitimi"ni destekleyecek şekilde el zanaatları ve tarım üretimi yaptırılmasını gerekli görür. Tabii bu ekonomik olmaktan çok pedagojik bir amaca matuftur (Aytaç 2009, 234).

⁷² Herder'in görüşleri hk. tafsilatlı bilgi için bkz. Sevim 2008.

Tartışmalardan biri de, çocuklara verilecek eğitimin kişisel özellik, ilgi ve yeteneklere bağlı mı, yoksa herkese hitap eden ortak-zorunlu bir müfredata dayalı mı olması gerektiği etrafındadır. Şahsiyetçi/ferdiyetçi/kişiyeye özel eğitim yaklaşımı ise bu genel ve birörnek eğitime karşı çıkar. Bu bağlamda Fichte'nin milliyetçi bir müfredata dayalı ve kişiyeye özel olmayan toplu bir eğitim anlayışı vardır. Ayrıca farklı yaş ve seviye aralıklarında zorunlu ortak müfredat ve kişiyeye özel eğitimi telif eden yaklaşımlar da mevcuttur.

Müfredat belirgin ve kişilerden bağımsız oldukça, öğretmen de gayrişahsi, öğrenciyi tanıması gerekmeyen, öğrenci tarafından tanınması gerekmeyen bir teknisyene dönüşür. Otorite ve hiyerarşi belirgin ve baskındır. Bu geleneksel eğitim adeta bilgi vermektir ve öğretici ile öğrenci arasındaki bağ büyük ölçüde teknik-iletişimsel bir bağdır. Zweig'ın **Dünün Dünyası** kitabında anlattığı okul tecrübesi de bu tarz geleneksel kişiden bağımsız okulu örneklemektedir (2011).

Kişisel eğilimlerin tespiti ve geliştirilmesine yönelik kişiyeye özel eğitim anlayışı merkeze alındıkça, öğretmen ile öğrenci arasında daha geniş çaplı bir tanışıklık, hatta dostluğa ihtiyaç duyulmaktadır. Herder de öğretmenler ile öğrenciler arasında sıkı ve içten bir eğitsel bağ olması gerektiğini savunur. Yine Pestalozzi'ye göre "ruhsal harmoniyi kurma" ve şahsiyetin gelişmesi hedefine eriştirecek tek yöntem eğiticinin öğrencilere göstereceği gerçek sevgidir (Aytaç 2009, 254). Bu doğrultuda Tolstoy'un vurgusu öğretmen-öğrenci ilişkisinde zanaat alanında usta-çırak arasındaki ilişkinin, karşılıklı saygı ve güvenin esas alınması yönündedir (Aytaç 2009, 273). Pestalozzi'nin takipçilerinden ve Alman **Kindergarten** sisteminin kurucusu olan Fröbel de, öğretmen-öğrenci ilişkisinin modelini, çocuğun serbestçe açılıp gelişmesine imkan veren aile ortamında bulur. Özellikle okul öncesi eğitime odaklanan Fröbel aile ile **Kindergarten** arasında öyle bir denklik görüyordu ki, toplumsal hedef olarak her ailede bir Kindergarten atmosferinin oluşturulmasını ve Almanya'daki her genç kız ve annenin iyi bir **Kindergarten** eğitmeni olmasını öngörmekteydi (Aytaç 2009, 269).

Fakat burada şu ayrımı da yapmak gerekir. Öğretmen-öğrenci ilişkilerinin şahsileşmesi her zaman kişiyeye özel eğitim anlayışının benimsenmesinin sonucu olmayabilir. Bu ikisi arasında bir korelasyon varsa da zorunluluk ilişkisi yoktur.

Örneğin cemaatçi bir ideolojinin zorunlu genel müfredat unsuru olması halinde de, öğretmen-öğrenci ilişkilerinin cemaatvari bir yakınlık esasında biçimlenmesi söz konusu olabilir.

Eğitime ilişkin fikir ayrılığı yaşanan bir alan da, eğitimin belli zümrelerle sınırlı mı olacağı, yoksa bütün halka hitap mı edeceğiydi. Buna göre aristokratların çocuklarının eğitimi, erkek çocuklarının eğitimi gibi sınırlamalar getirilebiliyordu. Yine farklı toplumsal kesimlerin, dinî grupların veya erkek ve kız çocuklarının farklı müfredata göre eğitilmesi de bir başka tartışma konusuydu. Yine eğitimin paralı mı olacağı, devlet tarafından bütün masrafları karşılanarak mı verileceği, yoksa İsviçreli eğitimci Pestalozzi örneğinde olduğu gibi kendini finanse edecek şekilde mi örgütleneceği (Aytaç 2009, 245) de benzer bir tartışma alanıydı. Eğitimin amacı, insandaki bedensel/fizikî, zihinsel/aklî ve ruhsal/ahlakî melekelerin gelişmesini temin etmenin yanı sıra, insanı maddi sefaletten de kurtarması gerektiği fikri de yine Pestalozzi'nin “sosyal eğitim” anlayışının bir parçasıydı. Buna göre eğitim, bütün yoksul insanları, maddi sefaletten kurtulmak üzere donanımlı kılmalıydı (Aytaç 2009, 250). Bu yaklaşım aynı zamanda, eğitimi salt soyut, salt düşünsel, genel bir konu değil, toplum hayatıyla yakından ilişkili, somut bir olgu olarak ele alması hasebiyle, daha sosyolojik bir yaklaşım sayılabilir.

2. Alman Bildung İdeali ve Humboldt Üniversite Modeli

Almanya'daki eğitim düşüncesine ilişkin bu genel girişten sonra Alman **Bildung** idealine ve yükseköğretim alanına daha yakından bakabiliriz. 19. yüzyılda Almanca bilim, büyük ölçüde bir üniversite bilimidir ve evrensel/dünya çapında geçerliydi. Bu dönemde Alman üniversite yapısı “Humboldt Üniversitesi” adı altında dünya çapında bir tanınırlığa ve örnek alınırılığa ulaştı. O kadar ki Alman 19. yüzyılı, **Bildung** yüzyılı veya **Bildungsbürgertum** yüzyılı olarak anılabilir. Fakat hümanist **Bildung** ideali, 20. yüzyılda millî güç ilkesine teslim olacaktı (Schnädelbach 1983, 35).

“Humboldt üniversite modeli” Alman 19. yüzyılının modern dünyaya önemli bir katkısı olarak görülebilir. Bu modern Alman üniversite tipi, Humboldt'un 1809

tarıhli “Berlin’deki Yüksek Bilim Kurumlarının İ ve Dış Örgütlenmesi” (**ber die innere und ussere Organisation der hheren wissenschaftlichen Anstalten zu Berlin**) başlıklı raporunda ifadesini bulmaktadır. Buna göre ilahiyat, hukuk ve tıp öğrenimi öncesinde, bunlara hazırlık mahiyetindeki felsefe öğrenimi bu yeni niversite tipinde esas teşkil edecektir. Amaç din adamı ya da meslek erbabı/teknisyen yetiştirmekten ziyade, “yaratıcı bir zihni üretim”dir. Bu anlamda ilahiyatın ve uygulamalı doğa bilimlerinin yerini felsefe almıştır.

1809-1810’da Kral III. Friedrich Wilhelm’in emriyle kurulan Berlin niversitesi de Humboldt’un ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda şekillendirilmişti. Schelling, Fichte, Schleiermacher, Steffen vd. daha önceden Berlin niversitesi’ne ilişkin fikirler ve programlar ortaya koymuşlardı. Aslında Humboldt’un yaptığı bunları başarılı bir şekilde bir araya getirmektir. Nitekim Fichte niversitenin ilk rektörü oldu. Bu bir reform değil, gerçek bir kuruluştu. Bu tarz bir sıfırdan inşa ancak Prusya’nın 1806/1807’deki Fransa yenilgisini ve ardı sıra okşn takip eden bir iklimde mümkün olabilirdi. Bu model, kurumsal özellikler itibariyle, 1960’lardaki niversite Reformu’na kadar (Schndelbach 1983, 35), hatta belki de 2000’lerin Bolonya Süreci’ne kadar, geçerli model olma özelliğini korudu. “Humboldt niversite modeli”nde ne çıkan iki hususiyet şunlardı:

(1) Akademik bağımsızlık, özgürlük, zerklik⁷³

(2) Araştırma-ğretim birliği (**Einheit von Forschung und Lehre**) (krş. Ayt 2009, 224).

Bu iki hususiyeti daha iyi anlamak için bu niversite modelinin hangi niversite anlayışlarının yerine geçmek niyetinde olduğunu görmek yararlı olacaktır.

1. Humboldt niversite modelinin eski karşıtı, Aydınlanma tarafından aşağılanan Ortaçağ “lonca niversitesi” (**Zunftuniversitt**) modeliydi. Pek ok Ortaçağ niversitesinde Temel Bilimler Fakültesi’nin (**facultas artium**) yanı sıra tek bir fakülte bulunurdu. Bu Temel Bilimler Fakültesi’nde Antik ağ’da hr vatandaşların

⁷³ Akademinin zerkliği, hocaların özgürce ders verme yeterlilik ve yetkisinin tesisi ve doktora sisteminin kuruluşu gibi hususiyetlerin İşlam tecrübesindeki erken görünümleri için bkz. Makdisi 2012, 29-44.

öğrenmesi gereken “yedi hür insan sanatı” yahut “yedi temel bilim” (**septem artes liberales**) öğretiliyordu. Sekiz yıl süren bu öğretim, “üç temel bilim” (**trivium**: dilbilgisi, belagat, diyalektik) ile “dört temel bilim”i (**quadrivium**: aritmetik, geometri, astronomi, müzik) kapsıyordu. Bu fakültenin yanında da çoğunlukla İlahiyat, bazen de Hukuk (Bolonya Üniversitesi, 1088) veya Tıp (Salerno Üniversitesi, 9. yüzyıl) Fakültesi olurdu. Üniversiteler sıkı bir şekilde Kilise’ye bağlıydı. Bu aşamada “üniversite”, Humboldt’un vurguladığı “bilimlerin birliği” (**universitas literatum**) değil, “hoca-öğrenci birliği” (**universitas magistrorum et scholarium**) anlamına geliyordu (Aytaç 2009, 88-89).

Örneğin İngiltere’de Kilise yönetimi altında ayakta kalabilen Ortaçağ lonca üniversitelerinde (Oxford ve Cambridge) bilim, aristokratik elit tarafından pratiğe sırtını dönmüş ve araştırma içermeyen biçimde yürütülüyordu. Burada bilimsel özgürlüğün tanınması gibi bir durum söz konusu değildi. Buna karşılık bilimsel araştırma, burjuvazinin işiydi ve ya özel finansmanla ya da Kraliyet Cemiyeti (Akademi) eliyle destekleniyordu (Schnädelbach 1983, 38).

2. Bu modern modelin görece yeni karşıtı ise faydacı bir ilkeye dayanan, devlet ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya dönük Aydınlanma ve mutlakiyet çağı üniversitesiydi. Aydınlanma döneminde teknik eğitimi merkeze alarak ortaya çıkan ve prensliklere bağlı olan bu seküler üniversiteler, pratik hayata yönelik, faydacılığa hizmet eden, uygulamalı, ihtisaslaşmayı teşvik eden, ekmek parası kazanmak için meslek edindirmeyi öngören kurumlardı. Bu üniversite tipine örnek olarak, Napolyon’un 1806’da bütün Fransa için “Kraliyet Üniversitesi” olarak kabul ettiği üniversite verilebilir. Yine Almanya’da 1694’te kurulan Halle ve 1733’te kurulan Göttingen Üniversiteleri de bu modelin birer örneği sayılmaktadır (Schnädelbach 1983, 36).

Almanya’da da çok sayıda taraftar bulduğundan, Humboldt’un mücadele etmek zorunda kaldığı “Napolyon modeli”; “Aydınlanma üniversitesi” yahut “mutlakiyetçi üniversite” kimliğini, dünyaya sırtını dönmüş ortaçağ üniversitesini eleştirerek inşa etmişti. Fransa’da 1806’dan itibaren mevcut üniversitelerden 22’si, “Kayzer Üniversitesi” denen koordinasyon kurumu tarafından kontrol edilen yüksek okullara dönüştürülmüştü. Bu yüksek okullarda “öğreten bilim” yerini “ders veren devlet’e

bırakıyordu. Araştırma üniversitelerin dışında bırakıldı ve akademilerle sınırlandırıldı. Üniversite araştırma değil öğretime odaklanmıştı. 18. yüzyıl başında Leibniz'in etkisiyle Büyük Petro tarafından Rusya'da da uygulamaya konan bu öğretici üniversite modeli, Leibniz'e göre, çağın okumuşlarının üniversiteden ne kadar az şey beklediklerinin de bir vesikasıydı. Onlara göre üniversite köhnemiş ve umutsuz bir eğitim kurumuydu ve belli bir bilgi yığını öğrencilere belletse, fazla bile iş görmüş olacaktı. Bu yaklaşıma göre üniversitenin tek makul anlamı, "belirleme aracı" (**instrumentum dominationis**), memur fabrikası, istihdam merkezi olarak işlemekti (Schnädelbach 1983, 38).

Pratik rasyonalizm, faydacılık ve pietizmin birleşimi niteliği taşıyan Halle Üniversitesi, 18. yüzyıl boyunca Prusya memurlarının okuduğu üniversite oldu (Ringer 1969, 16). Hukukçu Christian Thomasius ve halefi filozof Christian Wolff'un çabalarıyla 1694'te kurulan bu üniversite, kuruluşundan itibaren Alman Aydınlanması'nın çıkış noktalarından biri oldu. Leibniz ile Kant arasındaki dönemin en meşhur Alman filozofu olan Wolff, dönemin felsefi problemlerini matematiksel yöntemle açıklamaya çalışmıştı. Alman Aydınlanma rasyonalizminin zirvesiydi. Uluslararası camiaya ulaşmak açısından Latince de yazmakla birlikte bilim dili olarak Almanca'nın yaratıcısıydı. Üniversitede de eğitim dili diğer üniversitelerdeki Latince'den farklı olarak Almanca'ydı. Burası adeta çağın modern seküler bilgisinin merkeziydi. Kameralizm bilimleri (kamu maliyesi ve iktisadı) ve devlet yönetimine dair bilimler öğretiliyordu (Ringer 1969, 17).

Thomasius ve halefi Wolff'un vizyonu, müstakbel memurların ihtiyaç ve çıkarlarıyla temelde örtüşüyordu. Bu yeni felsefenin sağduyusal rasyonalizmi ile bürokratik monarşi sistemi arasında esaslı bir çatışma yoktu. Bilakis, Kral Büyük Friedrich, bu dönemde kamu hukuku-özel hukuk ayrımını belirginleştirerek, kendisine bütünüyle bağlı bürokrasinin iradesini feodal sınıfların ayrıcalıklarına karşı "kamu hukuku" olarak sunmak istiyordu. Kral bürokrasiyi ve entelektüel memur kesimlerini büyütüp genişletiyor çünkü feodalizme karşı kendine müttefik olarak görüyordu. Memurlar otokratik lideri feodaliteye karşı destekliyordu (Ringer 1969, 17).

Ayrıca bürokratik elit hem kamu hukukunun hem de özel hukukun düzenli/öngörülebilir ve mümkün olduğunca rasyonel olmasını istiyordu. Özel hukuk

alanındaki kanunlaştırma, şehirliler için asgari bir güvenlik temin ediyordu. Ayrıca bürokratların öngörülebilirlik arayışı ile Halle geleneğinin felsefi rasyonalizmi arasında da bir yakınlıktan söz edilebilir (Ringer 1969, 17-18).

Thomasius ve Wolff'un rasyonalizmi ile Spener ve Francke'nin pietizmini iki temel etki olarak üzerinde taşıyan Halle Üniversitesi'nin İlahiyat Fakültesi'nden mezun olan papaz ve ilahiyatçılar da Prusya'nın devlet dini olan pietizmi benimsiyorlardı. Bu anlamda üniversite eski skolastik eğitimin şekilciliğine karşı çıkıyordu. Yine buna paralel olarak, doktrinel ortodoksiden çok içsel hidayet ve pratik hayırseverlik vurgulanıyordu (Ringer 1969, 18).

Aslında pietistlerin eğitim anlayışı, daha sonra uygulama sahası bulacak daha radikal bir pozisyonda duruyordu. Ruhun gelişmesi, her bir insanın kurtuluş potansiyelinin açığa çıkması, her bir kişiliğin özerk ve bütünsel gelişmesi gibi hususları vurgulayan bu yaklaşım 18. yüzyıl Alman eğitim reformcuları arasında yaygındı. Rousseau ve filantrop hareketin vurguladığı bu hususlar o dönemin Alman pedagoji literatüründe zaten vardı. Alman yeni hümanizmi bu fikirleri yüksek öğrenime uyarladı. Humboldt'un yaptığı da aslında bu fikirleri belli bir formülasyona kavuşturmaktan ibaretti.

Göttingen Üniversitesi ise yeni hümanizmin kalesiydi ve Halle Üniversitesi'ne göre "Humboldt Üniversite Modeli"ne daha yakın bir konumdaydı. 1734'te kurulan üniversite, rasyonalistlerin filoloji ve klasik çalışmaları reddetmelerine tepki olarak ortaya çıktı. Alman eğitimciler arasında, Latince'nin ortaokul ve liselerde ezberci/mekanik ve anlamsız bir şekilde öğretilmesine uzun süredir bir tepki vardı. Reformcular eski dillerin terkinde değil, klasik kaynaklarla anlamlı ve daha bütünsel bir temas kurulmasını istiyorlardı. Onlar için Yunan çalışmaları, Roma tarihi ya da Latin filolojisinden daha öncelikliydi (Ringer 1969, 18-19).

Yeni hümanistlerin umutları, Yunan şahsiyetinin ve sanatının estetik uyumunun, Alman eğitimini canlandıracağı yönündeydi. Herder, Fransız ve Roma geleneklerine karşı Yunan ruhunu öne çıkardı. Halle'deki yeni hümanistlere göre eğitim; bireyin bütünsel olarak, tam ve uyumlu bir şekilde, estetik zevkinin şekillenmesi, "tekamül etmiş/yetişmiş" bir şahsiyet olacak şekilde gelişmesiydi. Bu anlamda entelektüel

gelişimden öte bir şeydi. Yeni hümanistler, Antikitenin kıymetli kaynaklarıyla temasın, öğrenciyi yeni bir insan yapacağına inanıyorlardı (Ringer 1969, 19). Bu yeni hümanist yaklaşımın temelinde, mevcut durumdan memnun olmayan ama elinde bir çözüm reçetesi olduğunu da iddia etmeyen bir anlayış yatmaktadır. Burada murat, öğrencilere hazır ve ulaşılmış bir hakikat bilgisinin öğretilmesi değil; öğrencilerin önemsenen eserlerle haşır neşir olmaları sonucunda öngörülemeyen ve yepyeni bir senteze ulaşmaları ve tabir caizse boynuzun kulağı geçmesidir. Bu yaklaşım ile (Humboldt'un öğretimi sürekli bir araştırmadan ayırmamasının altında yatan) hakikatin hep ötede olması sebebiyle ona ulaşılamayacağı anlayışı arasında paralellik olduğu iddia edilebilir. Zira iki yaklaşım da kendi konumunu putlaştırmamakta; yeni nesle kendi pozisyonunu aşip ileriye taşımak için özgürlük, sorumluluk ve yetki vermektedir.

Karşılaştırma eksenleri üzerinde yeterince durduğumuza göre, tekrar Humboldt üniversite modelinin iki temel hususiyetine dönebiliriz. Humboldt aslında bu iki hususiyeti tek yönlü okumuyor, ikisinde de bir sentez kurmaya çalışıyordu. Buna göre akademik özgürlük ile toplum ve devletin ihtiyaçlarında sorumluluk alma tutumu eş zamanlı olarak gerçekleştirilmeli, ayrıca öğretimsel amaçlar ile pratik hedeften bağımsız bilimsel araştırma bir arada yürütülmeliydi (Schnädelbach 1983, 38).

1. Humboldt üniversitesi öncelikle Ortaçağ üniversitesinden farklı olarak Kilise'den, mutlakiyetçi üniversiteden farklı olarak da devletten bağımsız olarak kurulmaya çalışılmıştı. Aynı şekilde araştırma da üniversiteye dahil edilmiş ve sermayeden özerk kılınmak istenmişti. Kant **Fakültelerin Çatışması**'nda felsefe fakültesinin devlet müdahalesinden bağımsız olması gerekliliğini ortaya koymuştu. Humboldt ise bunu bütün fakültelelere yaymak istiyordu (Açık 2016, 9).

Aslında Ortaçağ lonca üniversiteleri de “akademik özgürlük” iddiasında bulunuyorlardı. Fakat bu iddia, Aydınlanma ve monarşi tarafından; köhnemiş loncanın düzensizliğinin, bilimsel ve pedagojik işlevsizliğin bir kalıntısı ve ayrıcalıklı feodal sınıfların kandırmacası olarak görülüyordu. Alman üniversite bilimi Plessner'in deyimiyle “memur bilimi”dir. Buna göre devlet, Aristo'nun belirttiği gibi bilimi mümkün kılan boş zamanı, okumuşları memur olarak istihdam

etmek suretiyle garanti altına almaktadır. Bu memurlar da, fakültelerinde memuriyet vazifeleri çerçevesinde bir “alimler cumhuriyeti” teşkil eder ve devletin ihtiyacı olan bilimi üretirler.

“Akademik özgürlük” bu bağlamda devletin hukuki çerçevesi dahilinde kendi kendini yönetme hakkına sahip olmak anlamına gelmektedir. Mevcut yapı içinde boşalan pozisyonları doldurma işi üniversiteye bırakılmıştır. Atama tekliflerinin verilmesi hocaların uhdesindedir. Öğretim hakkı da yazılan tez çalışmasının başarısına bağlıdır. Dolayısıyla hocaların atamaları, idareden ve devletten bağımsızdır. Devlet sınavları ile devletten bağımsız akademik sınavlar ayrıdır. Hocalar müfredatı kendileri belirleyebilmektedir. Öğrenciler de ancak **Abitur** sınavında başarılı olabılırlerse üniversiteye girebilirler.

2. “Araştırma-öğretim birliği” (**Einheit von Forschung und Lehre**) ise sırf öğretime odaklanan ve araştırmayı dışarıda bırakan Ortaçağ ve Yeni Çağ üniversite modellerine karşı bir tepki niteliğindedir. Ayrıca 20. yüzyılda da bu birlik büyük ölçüde yara almıştır.

Eğitim, gerek Ortaçağ üniversitesinde, gerekse mutlakıyetçi üniversitelerde temelde değişken olmayan, ders kitaplarında ve muteber uzmanların eserlerinde tespit edilmiş bilginin aktarılmasıdır. Bu üniversite modellerinde üniversite hocasının yaratıcı olması beklenmez, hatta makbul değildir. Örneğin Königsberg Üniversitesi’nin yönetmeliğinde 19. yüzyıl başında “Dekanlar doçentlik tezlerinde yeni bir şey olmamasını temin etmelidirler,” denmektedir. Nitekim Kant’ın yabancı ders kitaplarına dayanarak ders vermesi de iyi karşılanmamıştı. Skolastik ve rasyonalist bilim anlayışında hakikat ortaya konmuş ve malumdur. Eğitim bu açık seçik hakikatin benimsetilmesinden ibarettir (Schnädelbach 1983, 39).

Kant bu durumu üst ve alt fakülteler ayrımı veya formülasyonu ile ifade etmektedir. Buna göre üst fakülteler yani ilahiyat, hukuk ve tıp, insanın kutsal, medeni ve sıhhi hayatına hizmet ederler. Alt fakülte ise felsefedir. Üst fakülteler devlete karşı mesuldür, alt fakülte ise sadece hakikate ve akla karşı mesuldür, akıl da doğası gereği özgür olduğu için felsefe fakültesi de bu anlamda özgürdür, emir alamaz,

almamalıdır. Böylece Kant, iktidardan bağımsız olup sadece hakikatle ilgilenen akıl ve rasyonel, eleştirel, teorik bilim idealini merkeze koyar (Schnädelbach 1983, 40).

Kant'a göre, üst fakültelere mensup olan Kitab-ı Mukaddes ilahiyatçısı öğretilerini akıldan değil İncil'den, hukuk hocası doğal hukuktan değil geçerli ülke hukukundan, tıp alimi de tedavi yöntemini insan vücudunun fiziğinden değil mevcut tıp müfredatından çıkarır. Kant'ın ironik anlatımına göre, bu yüzden üst fakülteler alt fakültenin alanına girmemelidirler, aklın serbestlik alanına girerlerse statülerini kaybedebilirler (Schnädelbach 1983, 40-41).

Geleceğe doğru bir projeksiyon da, Weber'in teşhislerine dayanılarak yapılabilir. Böyle bir projeksiyon, bu modelin nasıl terk edildiğini ve yerini nasıl bir eğitim anlayışına, nasıl bir eğitim-öğretim ilişkisine bıraktığını anlamak açısından yararlı olacaktır. Humboldt modelinin hayata konduğu 1809/1810'un üzerinden yüz yıl geçtiğinde, sanayinin gelişmesi ve bazı ihtiyaçlarını bilime dayatmasıyla Humboldt modelinin bazı hususiyetlerinin erozyona uğradığı görülmeye başlandı. Weber 1919 tarihli "Meslek Olarak Bilim" konuşmasında üniversitelerin fiili durumunun, yasalarda çizilen Humboldt modelinden hem mana hem de biçim olarak uzak bir hale geldiğini belirtiyordu. Weber'e göre, alimlik bir kariyer hedefine dönüştü; bilim fidelikleri (seminerler) tıp ve doğa bilimleri alanında bürokratik-kapitalist işletmelere dönüştü; sanayileşme, üniversiteleri ve bilimi dönüştürdü; neredeyse endüstriyel hale gelen araştırma örgütlenmesi, eski tarz hoca ile yeni büyük kapitalist üniversite işletmesinin yöneticisi arasında derin bir çatlak açtı; üniversite hocasının rolü değişti; araştırma kurumunun yapısı değişti; 1909 yılında Kayzer Wilhelm Cemiyeti (II. Dünya Savaşı sonrasında Max Planck Topluluğu) kuruldu; araştırma ihtiyacı büyüdükçe üniversite sınırlarından taşıdı; sanayi, iktisadi güçler, devlet yönetimi ve bilim kurumları ortak hareket etmeye başladı; teknoloji araştırmaları için Teknik Yüksek Okullar kuruldu ve geliştirildi. (Weimar döneminde üniversite ile aynı statüye sokuldu.); üniversitelerde eğitim işlevi baki kaldı ama araştırma giderek başka kurumlara kaydı (Schnädelbach 1983, 39).

Humboldt Üniversitesinde Felsefe Fakültesi yönetimi ele geçirmiştir. Aslında Kant'ın üst fakülteler alanında bilim olma iddiasında bulunan her şeyin alt fakültenin ilkelerine uygun olması gerektiği fikri, böylece kurumsal sonuçlarına vardırılmış

olmaktadır. Bir anlamda Kant'ın ironisi gerçek olmuş, doğası gereği serbest olan akıldan başka hiçbir şeye bağlı olmayan, bu yönüyle tek özgür bilim olan felsefe bütün bilimleri özgürleştirmiştir. Humboldt'a göre bilimsel hakikat hiçbir zaman tam olarak bulunabilmiş değildir ve gelecekte de bulunamayacaktır. "Üniversite, bilimi her zaman çözülmemiş bir problem olarak ele almalıdır, dolayısıyla sürekli araştırma halinde kalmalıdır." Burada "araştırma"dan kasıt, kendi ayakları üstünde duran bir hakikat arayışıdır. Bu da bütün dışsal otoritelerden ve sabit bilgidен kurtulmayı şart koşar. Öğretilmeye layık olan bilimi sadece araştırma ile elde edebiliriz. Bu da araştırma ile öğretimin birlikteliğini gerektirir, ifade eder (Schnädelbach 1983, 40). Öğretim, sabit bir bilginin aktarımı değil, araştırma ile sürekli yeniden ele alınan bir bilgi arayışının paylaşılmasıdır. Üniversiteyi salt öğretim kurumu olarak görmek zımnen hakikatin ele geçirildiği iddiasında bulunmak demekken, öğretimi araştırmadan ayıramaz görmek, hakikat arayışının ve araştırmanın sonsuzluğunu ima eder.

Humboldt'a göre, bu anlamda bütün üniversite nüfusu "araştırmacı" olmalıdır. Sadece hocalar değil, öğrenciler de "bilim" yani "araştırma" için oradadır. Burada araştırma bilim üretimi anlamına gelmektedir. Humboldt da üniversiteyi araştırma faaliyetine katılan herkesin altında buluşacağı bir çatı olarak tasarlamıştır. Bu anlamda "üniversite" kavramının kökeninde yatan Latince **universitas magistrorum et scholarium** teriminin "öğretmen ile öğrencinin bir arada bulunduğu yer" anlamını derinleştirmiş sayılabilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, "araştırma"dan kastın, daha sonraki dönemde anlaşıldığı şekilde, teknik yenilik ve gayrişahsi hale gelmiş bir nesne olmadığıdır. "Araştırma"nın öğretimden kopartılmış ve ileri derecede uzmanlaşma içeren modern versiyonu ile Humboldt'taki öğretimle birleştirilmiş hali arasında derin bir uçurum vardır (Schnädelbach 1983, 42).

Humboldt üniversite modelinde araştırma-öğretim birliği şu unsurlar sayesinde garanti altına alınmaktadır (Schnädelbach 1983, 38):

- Üniversite hocaları araştırma yapmak zorundadır.
- Seçkin lise mezunlarının ders verme özgürlüğü vardır.
- "Seminer"ler gerek bir kurum gerekse bir öğretim formu olarak bilim "fideliği" işlevi icra edecek şekilde kurulmuştur.

- Akademi ve diğerk araştırma kurumları, üniversiteye bağılı olarak kurulmakta ve geliştirilmektedir.

Humboldt'un "üniversite"ye bir başka katkısı da, üniversitelerin birden fazla bilimi çatısı altında toplayan ve toplamda bir birliğe kavuşturan bütünsel kurumlar olmalarına yaptığı vurgudur. Böylece "üniversite"yi, kelimenin 11. yüzyılda (Bolonya Üniversitesi, 1088) ilk kullanıldığı "öğretmen ile öğrencinin birliği" (**universitas magistrorum et scholarium**) anlamından öteye taşımakta, sadece öğretimde değil araştırmada da bilimlerin yan yana çalışıp bir bütünlüğe varmaları gereğine atıf yapmaktadır. Bu vurgu böylece üniversitenin çok-disiplinli çalışmaların yapıldığı bir yer olduğunu ima ve ifade etmektedir.

Humboldt modelinin dayandığı anlayışın temellerine baktığımızda ise, Humboldt'un bilim ve üniversite anlayışının, daha genel bir eğitim (**Bildung**) anlayışının bir parçası olduğunu görürüz. Humboldt eğitimi içeriden gelen ve içeriye giden, merak edilenin içselleştirildiği bir süreç olarak tanımlamaktadır. İnsanın hakikat arayışı, dış dünyadan veri toplama kadar kendi tininin derinliklerinden çıkarmadır da (Schnädelbach 1983, 42).

Üniversite öğretiminin görevi, bu öznel eğitim programı ile nesnel bilimi bir araya getirmektir. Bu aynı zamanda hem manevi hem de ahlakî eğitim anlamına gelir. Genel eğitim, özel eğitimin zıddına, bireyin, ahlakî güçleri de dahil olmak üzere, bütün güçlerinin ortaya çıkartılmasıdır. Dolayısıyla eğitim aynı zamanda ahlakî eğitim anlamına da gelmektedir (Schnädelbach 1983, 42).

Humboldt'a göre, devlet üniversitelerden doğrudan kendisine yarayacak bir şey beklememelidir. İçsel gelişmeyi desteklemelidir ki bu nihai hedefe ulaşıldığında, devletin kendi hedefleri veya daha yüksek hedeflere de erişilmiş olacaktır. Böylece "hedef bağımlı olmayan" bilimden, tam da devletin, kendi siyasî vazifelerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu şeylerin temini beklenmiş olmaktadır (Schnädelbach 1983, 43).

Humboldt'un **Bildung** ideali, bilim ve üniversite kavramının bir sonucudur. Araştırma yapan insan ruhu, kendine yeterlilik sayesinde en yüksek bakış açısına ve ahlakî tamlığa erişir. **Bildung** kendi içinde hakiki ve ahlakî bir dünyayı tecessüm ettiren bireyin kendi olma sürecinin ta kendisidir (Schnädelbach 1983, 43).

Bu **Bildung** düşüncesi, teolojik ve mistik bir kökene sahiptir. Plessner, **Bildung**'un sekülerleşmiş Protestan bir kültürde icra ettiği adeta dinsel işleve dikkat çekmektedir. Buna göre birey **Bildung** yardımıyla kendisini doğa hapisanesinden kurtarmaktadır. Schlegel'e göre iyi insan olmak, Tanrılaşmak ve kendini eğitmek (**sich bilden**) aynı şeydir. Lessing ve Herder'de de **Bildung**'un dünya tarihine uygulanması, idealist felsefenin temel bileşenlerinden biri olarak ortaya çıkar (Schnädelbach 1983, 43).

Humboldt anlayışında “şahsiyet” ve “tecrübe”nin (**Erleben**) kesiştiği yerde öğretimle araştırma da kesişmektedir. Buna mukabil, Max Weber'in çizdiği büsbütün değişmiş tabloda bilimin **Bildung** ile bağı kopmuştur ve ileri seviyede uzmanlaşma “meslek olarak bilim”in putu haline gelmiştir (Schnädelbach 1983, 43).

3. Alman Akademisinde Sosyal Bilimlerin Şekillenışı

Ortaçağ üniversitesinde geleneksel yapı dört fakülte üzerine kuruluydu (Aytaç 2009, 89). Felsefe Fakültesindeki temel bilimler öğrenimini tamamlandığında üç fakülteden biri seçiliyor; ya insan bedeni (tıp), ya toplumsal-siyasi düzen (hukuk) ya da tanrısallık (ilahiyat) alanında uzmanlaşıyordu. Bu ikinci basamak aynı zamanda bir meslek eğitimi anlamına geliyordu.

Tıp Fakültesi	Hukuk Fakültesi	İlahiyat Fakültesi
Felsefe Fakültesi/Temel Bilimler Fakültesi (Yedi Temel Bilim)		

Tablo 14. Ortaçağ Avrupa'sında Fakülteler Şeması

Aydınlanma dönemi ile birlikte farklı şekillenmeler de ortaya çıktı. Felsefe bir temel ve mesleki olmayan bilgi zemini olmaktan çıktı. Kant'ın **Der Streit der Fakultäten** [Fakültelerin Çatışması] kitabında kapı açtığı ve Humboldt tarafından uygulamaya konduğu gibi, Felsefe Fakültesi diğer fakültelelere hazırlıktan ziyade müstakil olarak mezun verebilen bir fakülteye; üniversitenin önemli ve merkezî kurumlarından birine

dönüştü. Bu yeni Felsefe Fakültesi⁷⁴ artık tarih, felsefe, doğa bilimleri, filoloji ve devlet bilimleri gibi bölümleri içeriyordu (Lindenfeld 1997, 6).

1500-1800 arasındaki merkantilist dönemde devlet memurları politika oluşturmaya yardımcı uzmanlara danışıyorlardı ki bu uzmanlık alanları hukuk (**jurisprudence**), uluslararası hukuk, politik iktisat (makro-iktisat), istatistik (devletler hakkında nicel veri) ve 18. yüzyıl Alman üniversitelerinde okutulan “idari bilimler”di (**Kameralwissenschaften**). Bu doğrultuda, devletin ihtiyaçlarının karşılanması için 19. yüzyılda çoğunlukla Felsefe Fakültesi, bazen de Hukuk Fakültesi bünyesinde olmak üzere iktisat bölümleri kurulmaya başlandı. 19. yüzyılda liberal iktisat teorileri baskın çıktığı için “politik iktisat” terimi terk edilip “iktisat” terimi kabul edildi. Fakat Adam Smith’le özdeşleştirilen bu klasik iktisat bilimi de iktisadi, sosyal olarak kurgulanmış kurumların yansıması olarak değil, evrensel bireyci psikolojinin bir yansıması olarak anlıyordu. Bu durum “bırakınız yapsınlar” ilkesinin doğallığını savunmak için elverişliydi. Sonuçta İktisat tarihi, iktisat öğretiminde ikinci plana itildi ve tarihe bırakıldı (Gulbenkian Komisyonu 2012, 24).

19. yüzyılda Almanya’da ortaya çıkan “devlet bilimleri” (**Staatswissenschaften**)⁷⁵ geleneği ise özellikle 1850-1900 arasında gelişme gösterdi. Ne nomotetik ne idiografik olarak nitelenebilecek bu gelenek, tarihsel olarak oluşmuş sosyal sistemlerin işleyiş kurallarını araştıran bir sosyal bilim olarak kuruldu. İktisat tarihi, hukuk, sosyoloji ve iktisat karışımı idi. Farklı devletlerin tarihsel özgüllüğünü vurguladı. İngiltere ve Fransa’daki disiplinler ayrışmasına itibar etmedi. Alman sosyal biliminin 1900-1910’larda İngiltere ve Fransa’daki disiplin ayrışmasına ayak uydurup teslim olmasıyla düşüşe geçti ve 1920’lerde tamamen terk edildi, yerini “sosyal bilimler” (**Sozialwissenschaften**) aldı (Gulbenkian Komisyonu 2012, 24).

1850’lerde Alman sosyal düşüncesinin dönüşümü üzerine yazan Lees, “devlet bilimleri” (**Staatswissenschaften**) teriminin, 19. yüzyıl ortasında “sosyal bilimler” anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Hatta Münih ve Tübingen Üniversitelerinde

⁷⁴ Bu fakültenin Fransızca’daki “Yazılı Metinlerle Uğraşan Fakülte” anlamındaki “Faculté des lettres”in Türkçe’ye tercümesi olan Edebiyat Fakültesi ya da Fen-Edebiyat Fakültesine denk düştüğü söylenebilir.

⁷⁵ Bu terim bazı eserlerde Türkçe’ye “siyasal bilimler” olarak da tercüme edilmektedir.

müstakil birer fakülte olarak “Devlet Bilimleri Fakültesi” kurulmuştu. Bu istisnai örnekler dışında devlet bilimlerine, genellikle Felsefe Fakültesi içinde; doğa bilimleri, tarih ve filoloji bölümlerinin yanında yer veriliyordu. Bu bölüm çok çeşitli ve değişken bir müfredata sahipti. Berlin, Münih, Bonn ve Heidelberg Üniversitelerinin 1850-1851 Kış Dönemi ders katalogları incelendiğinde, devlet bilimlerinin adeta felsefeden uygulamalı doğa bilimlerine kadar her şeyi kapsadığı görülmektedir. Bu heterojenlik “devlet bilimleri” disiplininin neşet ettiği 18. yüzyıl kameralist geleneğinden kaynaklanmaktadır (Lees 1974, 51-52). Devlet bilimi bölümlerinde okutulan bu dersleri altı grup altında toplayabiliriz:

- Hukuk dersleri: Kamu hukuku, uluslararası hukuk, özel hukuk, ceza hukuku, medeni hukuk...
- Kamu yönetimi ve siyaset dersleri: Karşılaştırmalı siyasî rejimler, istatistik, kamu yönetimi...
- İktisat, maliye ve finans dersleri: İktisat teorisi, millî iktisat, finans bilimi...
- Temel bilimler: Diferansiyel aritmetik, kimya, mekanik...
- Pratik-teknik bilimler: Bira mayalama, madencilik, metalürji, ormancılık, evcil hayvanların tarihi, tarım teorisi, veterinerlik... (Lees 1974, 52)
- Sosyal dersler: Sosyoloji, sosyal politika... (Lindenfeld 1997, 6)

Devlet bilimleri, devleti idare etmek için gerekli bütün bilgileri kapsıyordu. Devletin işlettiği madenler, ormanlar vb. işletmeler bulunduğu için bu tür salt teknik dersler de devlet bilimleri çatısı altında öğretiliyordu. Yine örneğin Bonn’da Goethe’nin siyasî görüşleri, ya da Heidelberg’de fabrika teknolojisi gibi dersler dikkati çekmektedir (Lees 1974, 52).

Almanya’daki 19. yüzyıl devlet bilimleri geleneği üzerine çalışmasında Lindenfeld, bu geleneği iki farklı siyaset bilimi anlayışından ayırt eder ve diğer ikisinden daha “bilimsel” ve “pratik” olduğunu iddia eder. Bu geleneklerden ilki, Machiavelli tarzı politika **sanatıdır** ki kişiler arası ilişkiler ve sezgisel bilgiye dayanır. Bu gelenekte, gerek kral ve prenslerin kendi aralarındaki gerekse krallarla tebaaları arasındaki ilişki, etkileşim ve mücadeleler konu alınır. Kişisel olmayan şartlar da tamamen inkar edilmese bile antropomorfize edilir. Bu yaklaşıma göre siyaset devleti akıllıca, adeta kurnazca yönetmek demektir. Devlet bilimleri geleneği ise, diplomasi ve askeriyeden ziyade iç ilişki merkezlidir, sistematize edilebilir ve sanattan ziyade **bilime** yakındır (Lindenfeld 1997, 1).

İkinci gelenek ise 19. yüzyıla hakim olan **ütopyacı** anlayıştır. Bu yaklaşım, siyasete gelecekte erişilmesi umulan hedefler ve temenniler üzerinden bakar, örneğin Fransız İhtilali'nin ideallerine uygun bir topluma ulaşmayı amaçlar. Bu hedeflere nasıl ulaşılabileceğinden ziyade hedeflerin şu mu bu mu olması gerektiği üzerinde durur. Marx'ta ve Saint-Simon'da olduğu gibi adeta siyasî hedefleri belirleme rolüne soyunur. Devlet bilimleri geleneği ise, bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği etrafında pratik akıl yürütme yoluna gider, sistematik bir pratik bilimdir; yapılabilecek tercihler, uygulanabilecek teknikler, başvurulabilecek vasıtalar ve belirlenebilecek muhakeme kıstasları üzerinde durur. Hedefleri belirleme iddiasında bulunmaması, moral vakumda işlemekten ziyade, “kamu refahı” gibi asgari bir müşteregi, gerçekleştirilebilir bir hedefi benimsemesi anlamındadır. Bu anlamda ütopyik değil **pratik**dir. Hesaplayıcı-araçsal rasyonalite ile değer yönelimli, somut-maddi rasyonaliteyi eş zamanlı olarak işletir (Lindenfeld 1997, 1).

Çağdaş Amerika'da herkesin hangi siyasî hedeflerin hedeflenmesi gerektiğini tartıştığından, ama kimsenin bu hedeflere nasıl ulaşılabileceğine odaklanmadığından hareket eden Lindenfeld, 19. yüzyıl Alman devlet bilimleri geleneğinde bugün eksikliği hissedilen etiğe dayalı pratik akıl yürütmenin bir modelini bulur. En iyi vergi usûlü, yoksullara nasıl yardım edilebileceği, bürokrasinin nasıl bir zihniyete sahip olması gerektiği gibi sorular bugün de son derece günceldir. Lindenfeld'e göre bu sorular 19. yüzyılın ilk yarısında gayet ağırbaşlı bir şekilde ele alınmış, sosyal refahın temini için ciddi bir bilimsel faaliyete girişilmiştir. Bu anlamda Lindenfeld 19. yüzyılın ilk yarısının Fichte ve Hegel'in metafizik diline indirgenmesine karşı çıkar ve söz konusu sosyal düzenlemelerin Alman düşüncesini karakterize eden **Kultur** ve **Geist** ile değil, “pratik muhayyile”nin yardımıyla gerçekleştirildiğini savunur. Fakat bu pratik akıl yürütme 1850'lerden itibaren tedricen kaybolmuş, yerini milliyetçilik ve sömürgeciliğe bırakmıştır. Bu sürece paralel olarak çok yönlü bilim adamı imgesinin yerini 1860 ve 1870'lerde devlet bilimlerinde standarda dönüşen uzman imgesi alacaktır (Lindenfeld 1997, 2-4).

1871'deki birleşmenin devlet bilimleri geleneği üzerinde birbirine zıt iki etkisi olduğu söylenebilir: Öncelikle devlet bilimleri Kuzey Almanya'da daha baskındı ve Prusya'nın birliği sağlaması, devlet bilimlerinin prestijini artırdı. Fakat bu olumlu

etkiyle eş zamanlı olarak bir de olumsuz etki ortaya çıktı. Birleşme sonrası dönemde sanayileşme hızlandı ve gerek sosyal gerekse iktisadi hayat gözle görülür derecede karmaşıklaştı. Bu karmaşıklaşma sonucunda, devlet işleri çok yönlü bilim adamının kuşatamayacağı bir hal aldı ve böylece gerek uzmanlaşma ihtiyacı gerekse gerekli uzman sayısı arttı. Uzmanlaşma ihtiyacı çok yönlü devlet bilimcisi tipinin gerilemesine yol açtı. Gerek karmaşıklaşmayı takip eden uzmanlaşma, gerekse yeni federal memuriyetlerin kurulmasıyla 1875'ten 1881'e, altı sene içinde memur sayısı % 25 oranında arttı (Lindenfeld 1997, 205).

Fakat 1870-1890 döneminde geleneksel devlet memuru tipinde henüz köklü bir değişiklik ortaya çıkmadı. Memurlar kendilerini piyasanın taleplerinin üstünde, belli etik değerlere bağlı, salt teknik bir uzman değil, **Bildung**'a sahip bir tip olarak görüyordu. Söz konusu Bismarck döneminde, İkinci İmparatorluğun ilk 20 yılında devlet bilimcilerin özgüvenleri ve maddi imkanları arttı. Hükümetten bağımsız olarak kendi kurumlarını kurdular. Devlet bilimleri 1871 öncesinde, başka bir deyişle Tarihi İktisat Okulu'nun ilk kuşağı itibariyle, yeni araştırma yapmaktan çok, mevcut bilginin sınıflandırılması, düzenlenip sentezlenmesi ile meşguldü. Bismarck sonrası yeni dönemde, yani ikinci kuşak itibariyle, araştırmaya ve yeni bilgi edinmeye yöneldi. Artık basit bir sınıflandırma ameliyesi yeterli sayılmıyordu, sosyal ve iktisadi olayların işleyişinin iç yüzünü anlamak ve nedensel olarak açıklamak gerekiyordu. Tafsilatlı anlatımlardansa, **toplumsal meselenin** çözümüne katkıda bulunacak verimli analizler talep ediliyordu (Lindenfeld 1997, 206).

Humboldt'un üniversite anlayışındaki temellerden biri olan araştırma-öğretim birliği, tek tek bütün bilimsel disiplinlerin birer araştırma programı olarak formüle edilmesini de getirmişti. Doğa bilimleri, filoloji ve tarih neredeyse yüzyıl başından beri bu şekilde kurumlaşmış ve bu da Alman üniversitelerine uluslararası bir ün kazandırmıştı. 1870'lerde sosyal bilimlerin, etrafında öbeklendikleri iki merkezî disiplin olan iktisat ve istatistik de birer araştırma programı olarak kurulmuştu (Lindenfeld 1997, 206).

Bismarck döneminde iktisat sosyal bilimlerin merkezine yerleşmişti ve siyaset kamu hukukunun gölgesinde kalmıştı. Önceki dönemde devlet bilimcileri meşgul eden sınıflandırma ve sentez, yeni dönemde yerini yöntem tartışmalarına bırakmıştı

(Lindenfeld 1997, 260). Bismark dönemi Alman devlet bilimcileri, çıkar gruplarına dayalı politikaya, analitik ayrımlara güven duymuyorlardı ve bünyelerinde belirgin entelektüel ayrımlar barındırıyorlardı. Alman devlet bilimleri ortamının bir ortak hususiyeti de Menger'in "kesin yöntem"inin Alman iktisatçıların çoğunluğu tarafından reddedilmesiydi. Lindenfeld, Ringer'in ortodoks mandarinlerin çoğunlukta, modernist mandarinlerin ise azınlıkta olduğu yönündeki tezinin bu dönem için geçerli olmadığını savunmaktadır. Lindenfeld'e göre pratik bilgi geleneği henüz canlıdır ve devlet bilimcileri nostaljiye kapılmaktan alıkoyabilmektedir (Lindenfeld 1997, 262).

Yine Bismarck döneminde bir yandan devlet bilimciler arasında uzmanlaşma artarken, bir yandan da bazı devlet bilimcilerin birer karizmatik figür olarak öne çıkmaları söz konusu olabilmektedir. Bu da Lindenfeld'in yorumuna göre, devlet bilimlerini eşzamanlı olarak hem Alman büyüklüğü ve gücünün rasyonalizasyon ve meşrulaştırması olan millî ideolojinin bir biçimi, hem de milletle duygusal bir özdeşleşme aracı kılmaktadır (Lindenfeld 1997, 262).

Devlet bilimciler Bismark döneminde bir kayıp da yaşamışlardır. Devlet bilimciler her ne kadar Almanya'nın milletler arasında kültürel önderliğini temin etseler bile, siyasî gidişat üzerindeki etkilerini ve yönlendiricilik işlevlerini bir ölçüde kaybetmişlerdi. Hakikaten de birleşme, akademisyenlerin değil, siyasetçilerin ve generallerin eseri olarak ortaya çıkmıştı ve bunların zihniyetleri akademisyenlerinkinden oldukça uzaktı. Bu da, devlet bilimcilerin ve millî iktisatçıların, Alman İmparatorluğu'nun sonraki yıllardaki gidişatının iplerini ellerinden kaçırdıklarını ifade ediyordu (Lindenfeld 1997, 262). Nitekim Wilhelm Dönemi'nde belirginleşen (1890-1914) uzmanlaşma trendi, eski dönemde geçerli olan **çok yönlü devlet bilimci** imgesini büsbütün yıkması sonucunu getirecekti. Hem de bu kez devlet bilimcilerin karizmatik birer şahsiyet olarak öne çıkmaları mümkün olmayacaktır.

a. Sosyolojinin Kurumsal Teşekkülü

Sosyolojiye yüksek öğretimde daha geniş yer verilmesini savunan bir eğitim politikacısı olan ve 1910'lardan itibaren Kültür Bakanlığı bünyesinde üniversite reformu bağlamında çeşitli çalışmalar yapan Carl Heinrich Becker ise sosyolojiyi vatandaşlık eğitimi için temel görüyor ve bu sebeple sosyoloji kürsülerinin yaygınlaşmasını önemsiyordu. Öte yandan örneğin ordinaryüslerin aşırı geniş olan yetkilerinin ölçülü bir şekilde daraltılması gerektiğini de savunuyordu. Becker'e göre "profesörlük" Alman kültüründe düşünce ve tecrübe alanında varlığın en derin haliydi ve modern Alman insanının prototipinin bir profesör (Doktor Faust) olması da boşuna değildi (Kaesler 1984, 255-256). Weimar döneminde adında sosyoloji geçen kürsülerin çoğalma grafiğini hatırlayalım (Kaesler 1984, 626-128):

Yıl	Açılan Kürsü Sayısı	Toplam Kürsü Sayısı
1919	4	4
1920	1	5
1921	1	6
1923	2	8
1924	5	13
1925	3	16
1926	3	19
1927	3	22
1928	2	24
1929	1	25
1930	4	29
1931	3	32
1932	7	39
1933	1	40

Tablo 15. Weimar Döneminde Açılan ve Adında "Sosyoloji" Geçen Yeni Kürsülerin Sayısı

Görüldüğü gibi adında sosyoloji geçen kürsülerin sayısı 1919 başı itibariyle sıfırken Hitler iktidara geldiğinde 40'tır. Daha önce Millî İktisat, Devlet Bilimleri, Tarih ve Felsefe kürsülerinde görev yapan ve sosyolojik araştırmalar yapan akademisyenler böylece yavaş yavaş Sosyoloji kürsülerine geçmişlerdir. Örneğin 1919 yılında Oppenheimer Frankfurt'ta adında sosyoloji geçen ("Teorik Millî İktisat ve Sosyoloji") ilk kürsünün başına geçmiş, aynı durum aynı yıl Leopold von Wiese ve Max Scheler için de söz konusu olmuştur. Almanya'da adı "Sosyoloji"den ibaret olan ilk kürsü ise 1924'te Leipzig'de Hans Freyer için açılmıştır.

Sosyoloji bölümlerinin sayısında Weimar döneminde yaşanan bu hızlı yükseliş, Becker'in yüksek öğretim politikası yaklaşımıyla da uyumludur. Fakat Kaesler'in çok yerinde bir uyarıyla işaret ettiği gibi, sosyolojinin kurumsallaşma tarihine ilişkin bu tarz bir hipotezin desteklenmesi, Kültür Bakanlığı ve üniversite arşivlerinin incelenmesi, kimlerin hangi gerekçelerle sosyoloji kürsülerinin açılmasına taraf ya da muhalif olduğunun analiz edilmesine bağlıdır. Halbuki bu tarz bir çalışma henüz yapılmış değildir (Kaesler 1984).

b. Sosyolojinin Bilimsel Teşekkülü

Freyer'e göre 1850'ler, klasik sosyoloji sistemlerinin ortaya atıldığı **ilk sistemleştirme evresidir**. Bu sistematik açıklamalar; Saint Simon, Auguste Comte, Herbert Spencer, Lorenz von Stein, Karl Marx, W. H. Riehl ve Heinrich von Treitschke tarafından ortaya atılmıştır. Sonraki dönem (1860-1900) **monografiler çağıdır**. Freyer bu döneme "ara dönem" de demektedir. Büyük sistemlerin yerini insanların toplumsal hayatının zengin ve çeşitli şekillerine ait, tarihçiler, devlet bilimciler, hukukçular, iktisatçılar, psikologlar ve antropologlar tarafından yapılmış özel incelemeler alır. Sosyoloji dışındaki çeşitli bilimlerin temsilcilerine ait bu çalışmalar, sosyolojinin bu bilim dallarıyla arasındaki konu ve yöntem ayrımlarının tartışılmasına kapı açar. Freyer'e göre, sosyolojinin 1900 yılı çevresinde başlayan bu üçüncü dönemi, yeniden kuruluş evresini, başka bir deyişle **ikinci sistemleştirme evresini** ifade eder. Freyer'in, sosyolojinin yeniden kuruluşu da dediği "yeni

sosyoloji sistemleri dönemi”dir. Durkheim, Pareto ve Weber bu dönemde yeni sistemler, sistematik açıklamalar geliştirmekle meşguldürler. Bu sistematik açıklamaları ise yine daha mikro ölçekli veya en azından yeni bir sistematik açıklama getirme çabası taşımayan parçalı çalışmalar takip eder. Biçimsel sosyoloji (Georg Simmel, Leopold von Wiese), psikolojik sosyoloji (Gustav Ratzenhofer, “fenomenolojik sosyoloji” terimini tercih eden Alfred Vierkandt, Ferdinand Tönnies), universalist sosyoloji (Othmar Spann), tarihsel sosyoloji (Ludwig Gumplowicz, Franz Oppenheimer), mekanik sosyoloji ve biyolojik sosyoloji gibi yaklaşımlar bu dönemde birer araştırma programı önerisi olarak sahneye çıkmışlardır (Freyer 1931). Bu dönem için bir **ikinci monografiler dönemi** demek belki güçtür, ama bu dönemde ortaya konan sosyolojik açıklamaların sistematik değil eklektik olduğu da pekala söylenebilir. Bu anlamda I. Dünya Savaşı sonrası dönemde adeta bir parçalanma, dağılma ve yayılma çağı yaşanmaktadır. Çok sayıda “sosyolog”, ortak bir sosyoloji anlayışında buluşmadan, birbirinden görece bağımsız ve büyük ölçüde kendi formülasyonu olan sosyoloji anlayış ve araştırma programları doğrultusunda sosyolojik araştırmalar yürütüyorlardı. Bu yaklaşımı sonraki yıllara doğru teşmil edersek, 1940’lar ve II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda başta Parsons olmak üzere bir grup Amerikalı sosyolog tarafından **üçüncü sistemleştirme evresinin** ortaya konduğunu söylemek mümkün olabilir. Freyer’in çerçevesini biraz yorumlayıp 1945 sonrasına doğru genişlettiğimizde aşağıdaki tabloyu elde ediyoruz:

1800-1860	Birinci sistemleştirme evresi	Saint Simon, Auguste Comte, Herbert Spencer, Lorenz von Stein, Karl Marx, W. H. Riehl ve Heinrich von Treitschke
1860-1900	Birinci monografiler çağı	tarihçiler, devlet bilimciler, hukukçular, iktisatçılar, psikologlar ve antropologlar
1900-1914	İkinci sistemleştirme evresi	Durkheim, Pareto ve Weber

1914-1945	İkinci monografiler çağı	Biçimsel sosyoloji (Georg Simmel, Leopold von Wiese), psikolojik sosyoloji (Gustav Ratzenhofer), fenomenolojik sosyoloji (Alfred Vierkandt, Ferdinand Tönnies), universalist sosyoloji (Othmar Spann), tarihsel sosyoloji (Ludwig Gumpłowicz, Franz Oppenheimer), mekanik sosyoloji ve biyolojik sosyoloji
1945-...	Üçüncü sistemleştirme evresi	Parsons

Tablo 16. Freyer'e Göre Sosyolojinin Evreleri

Bu da, araştırmamızın kapsamına giren 1870-1914 dönemi, **birinci monografiler döneminin** son kısmına, **ikinci sistemleştirmeler döneminin** kuruluşuna ve yerini **ikinci monografiler dönemine** bırakış evresine denk düştüğü anlamına gelmektedir.

Kaesler'in sosyolojinin bir disiplin haline gelmesine ilişkin okumasına göre, başlangıçta, 1900 civarında bilimsel çıkar ve faaliyetlerini “sosyoloji” kelimesiyle ifade eden birkaç bilim adamı vardı ki bunlar hem kodifikasyon hem de ilişki yoğunluğu açısından düşük seviyeli bir birliktelik arz ediyordu. Kaesler, bu aşamayı Crane'den (1972) ödünç aldığı “görünmeyen üniversite” (**invisible college**) kavramıyla isimlendirmektedir. Bunu 1909'da DGS'nin kurulması ve böylece ilişki yoğunluğunun artmasıyla **tarikatlardan** ortaya çıkması izledi. Bu bilim adamı grupları, millî iktisatçılar ve tarihçiler tarafından “yeni yetme” sayılıyordu. Bu aşamada henüz **sosyolojiden** değilse de **sosyologlardan** söz ediliyordu. Tarikat birliktelikleri zaman içinde sosyolojik bilginin kodifikasyon seviyesinin, ortak varsayım ve tezlerin artmasını getirdi. Böylece 1909-1930 arasında sosyolojik bilginin kodifikasyon

derecesi sürekli olarak arttı ve okullar meydana geldi. Bu dönemde henüz tek bir sosyolojiden değil de, **sosyolojilerden** söz ediliyordu. 1946 sonrasında ise yeniden kurulan DGS işe yüksek bir kodifikasyon seviyesiyle başladı. Ama sosyolojinin alt branşlarının oluşması ve uzmanlaşmanın artması sonucu disiplin içi iletişim de zayıfladı. Böylece kodifikasyon seviyesinin yüksek kalıp ilişki seviyesinin düşmesiyle **sosyoloji** disiplini oluştu (Kaesler 1984, 12-15).

1909 öncesi	Sosyolojinin “görünmeyen üniversite” evresi
1909	Sosyolojik tarikatların ortaya çıkışı
1909-1930	Sosyolojik okullar evresi
1946 sonrası	Sosyoloji disiplini evresi

Tablo 17. Kaesler’e Göre Almanya’da Sosyoloji Disiplininin Kurumlaşma Evreleri

Kaesler’in yaklaşımına göre sosyoloji, kuralları belli ve araştırma programı oturmuş bir disiplin olarak ortaya çıkmadan önceki evresinde daha belirsiz gruplaşmalar anlamında tarikatlar ve okullar tarafından imlenen birer çoğulluk dönemi yaşamıştır. 1909 öncesi dönem bu anlamda bir çoğulluktan ziyade ilişkilerin yoğunluğunun giderek arttığı bir döneme denk gelmektedir. Okullar dönemi ise hem sosyologlar arası ilişki seviyesinin yüksek olduğu, hem de kodifikasyon seviyesinin giderek yükseldiği, başka bir deyişle sosyologlar arası ortak kabullerin tedricen çoğaldığı bir dönemdir. Bu dönemde tartışmaların çok oluşu bu yaklaşım açısından da anlamlı görünmektedir. Zira sosyologlar ve/veya sosyal bilimciler arası iletişim seviyesi yüksektir fakat henüz geniş bir uzlaşma yoktur. Bu da tartışmaların çokluğu sonucunu doğurmaktadır.

C. DÜŞÜNSEL ZEMİN VE ALMAN SOSYOLOJİSİ

Retrospektif bakış, Alman siyasî ve sosyal tarihi için olduğu kadar, düşünce tarihi için de problematik hususlardan biridir. Bu bağlamda Alman tarihselci düşünce

geleneğinin okunma biçimleri Almanya'nın birleşmesi, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı gibi dönüm noktalarının öncesinde ve sonrasında farklılaşabilmektedir. Örneğin erken 20. yüzyılın en önemli Alman kültür tarihçilerinden Friedrich Meinecke'nin kariyerindeki dalgalanma ve dönemeçler bu konuda açıklayıcı bir misal teşkil etmektedir. Nitekim Carr da, Meinecke'yi tarihçinin fikirlerinin **Zeitgeist**'tan etkilenmesine örnek olarak vermektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Alman tarihçilerin Alman tarihi okumaları (örneğin Plessner, Wehler ve Nipperdey) geri dönük bir açıklama, özür beyanı yahut suçlama niteliği taşımaktadır. Bu da tarihsel malzeme karşısında aşırı seçici olmalarına yol açmaktadır. Henüz Almanya'nın akıbetinin belirgin olmadığı dönemlerde yazılan bazı çağdaş tarihler ise daha zengin bir malzeme sunabilmekte, bu malzeme üzerinden farklı açılımlar getirebilmektedir. Bu anlamda 1900 ve 1930 civarlarında Alman yazarlar tarafından yazılan tarihler daha “gerçekçi” ve çeşitli eğilimleri temsil edici geniş bir bakış sağlamaktadır. Yine bazı İngiliz sosyal tarihçiler (Blackbourn ve Eley gibi) ve Amerikalı düşünce/felsefe tarihçileri (Hughes ve Beiser gibi) daha olgu merkezli, serinkanlı ve tarafsız bir pozisyon alabilmektedirler.

Meinecke'nin “Alman Alimler/Akademisyenler Siyasetinin Üç Kuşağı” (**Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik**) başlıklı makalesine (1922) göre 19. yüzyıl dönümü ve ilk yarısı büyük ölçüde Kant, romantikler ve Hegel gibi **idealist filozofların** etkisi altındadır. 1770-1830 arası dönem, Alman felsefe tarihçisi Herbert Schnädelbach'a göre Alman klasiği ve romantiği ile Alman idealizminin birlikte hüküm sürdüğü ve görece kültürel birlik-beraberlik olan bir çağdır (1983, 15). 1831'de Hegel koleradan ölmüştü. 1832 senesinde Goethe'nin ölümüyle “Goethe Çağı” (**Goethezeit**) da kapanmıştı. Yine 1831 yılında Schopenhauer de yine koleradan dolayı Berlin'den ayrılmış ve akademik kariyeri bitmişti. Bu tarih aynı zamanda felsefenin akademiden çıkıp uzaklaşmasını; Kant, Fichte, Schelling, Hegel gibi felsefe profesörü filozoflardan takip eden dönemin önemli isimleri olan Feuerbach, Marx, Engels, Kierkegaard ve Nietzsche gibi üniversite hocası olmayan filozoflara geçişi temsil etmektedir (Schnädelbach 1983, 15).

Heine'nin 1835 tarihli Kant yorumu Fransa ile karşılaştırma bağlamında ilginçtir. Fransız okur için Fransızca olarak yazdığı “Almanya'da Din ve Felsefenin Tarihine

Dair” başlıklı kitabında (Temmuz 1830), İkinci Fransız İhtilali’ni (anayasal monarşi devam ediyor, sadece Bourbon Hanedanı yerine Orleans Hanedanı geçiriliyor) yeni yaşamış ve devrim dolu tarihlerinden gurur duyan Fransızlara sesleniyor ve şöyle diyor: “Almanlar olarak siyasî açıdan darmadağınık haldeyiz, Napolyon bizi darmaduman etti ama biz de **felsefe devrimi** yaptık. Kant’ın **Saf Aklın Eleştirisi** ile Almanya’da deizmin boynu vuruldu. Siz Fransızlar aslında bizle kıyaslandığında çok mülayim, evcil, uysalsınız. Siz bir kelle aldınız, Kant ise Tanrı’yı yerinden etti” (Schnädelbach 1983, 30).

Heine’ye göre Kant felsefenin Robespierre’i, Fichte ise Napoleon’udur. Schelling’in doğa felsefesi Fransızların devrime tepkisi ile karşılaştırılabilirken Hegel ise felsefe devrimini tamamına erdirmiştir. Alman felsefesi bütün insanlığı ilgilendiren çok önemli bir hadisedir fakat bu devrimin övülesi yahut lanet edilesi olduğuna ancak gelecek nesiller karar verecektir. Heine Fransızlarla karşılaştırıldığında Almanlar gibi sistematik bir halkın, reform ile başlamasının, önce felsefeyle ilgilenip ancak onunla işi bittikten sonra siyasî devrime geçmesinin makul karşılanması gerektiğini savunur (Schnädelbach 1983, 30-31).

1. Üç Felsefe Akımı

19. yüzyıl ikinci yarısında Alman felsefesinde ve düşünce dünyasında ortaya çıkan akımlara bakıldığında bunları maddecilik, kötümserlik ve Yeni Kantçılık olarak sıralayabiliriz. Yaygın 19. yüzyıl Almanyası anlatılarında yeterince vurgulanmayan tartışmalardan ilki, 1850 sonrasının en önemli entelektüel tartışmalarından, 1855’te patlayan maddecilik tartışması; ikincisi ise, (Nietzsche’ye indirgenemeyecek olan) kötümserliğin 1870’lerden itibaren yükselişi ve hayatın anlamı/değeri tartışmasıdır. Yeni Kantçılık ise gerek 1850’lerden gerekse 1870’lerden itibaren bu iki felsefi eğilime eşlik eden karşıt görevini görmüştür. Ayrıca yine aynı dönemde Almanya’da Meinecke’nin “Tarihselciliğin Ortaya Çıkışı” (**Die Entstehung des Historismus**) başlıklı kitabında “Batı düşüncesindeki en büyük entelektüel devrimlerden biri” dediği tarihselcilik gelişmiştir (Meinecke 1936/1965’ten akt. Beiser 2014a, 8).

Tarihselciliğe bir sonraki bölümde daha geniş çaplı değinileceği için burada sadece diğer üç temel eğilim üzerinde durulacaktır.

Fakat bundan önce kısaca tarihselci geleneğin bazı temel refleks ve yönelimlerini devraldığı, Heine'nin deyimiyile "romantizm okulu"na (2015) da kısaca değinmekte yarar var. 1800 yılı çevresine tarihlenebilecek olan, bir sanat ve şiir akımının ötesinde felsefe, psikoloji, siyaset, ahlak, siyaset ve dünya görüşünü içeren, hayata karşı alınan bütünsel bir tutum olarak, Dellaloğlu'nun deyimiyile "romantizm hareketi"nin modernizmin mimetik estetiğini parçalama girişimi (2010, 8-10) benzer bir biçimde daha geniş uzanımları olan adcılıkla paralel görülebilir. Adcılığın, insanı gerçekliğin bir adlandırması/yorumu sınırında konumlaması açısından, adcı temayülün uzantısı sayılabilecek bir husus da insanın hakikatle ilişkisinde düğümlenir. Romantiklere göre "hayatın sihri çözülemez"dir ve hakikat arayışı bitimsizdir. İnsan mükemmelliğe ulaşamayacağı gibi, evrenin mutlak bilgisine de ulaşamaz. Fakat bu vurgu, romantizmin hakikat duygusunun yokluğuyla eş tutulmasına yol açmamalıdır. Daha ziyade, hakikatin ancak daha kapsamlı bir zeminde aranabileceği şeklinde anlaşılmalıdır. Bu da bu arayışın seferber edeceği *insan yetisi* olarak eleştirel, çözümsel ve bilimsel anlama ve akıl yetisiyle; *hakikate ulaşma aracı* olarak "bilim"le; *odak* olarak da tüm insanlara ortak olanla yetinmemeyi getirir. Aydınlanmanın bu yönsemelerine karşılık romantizm akıl yetisinin yanına yaratıcı imgelem, duygu, sezgi ve sanatsal dehayı ekler; hakikat kaynağı olarak bilimin yanı başına sanatı yerleştirir; bilme eyleminin odağı olarak da genelin bilgisinin yanına her bir insan tekinin özgünlüğünü gözden kaçırmamayı koyar (Dellaloğlu 2010, 16-18) ve "tekil olana saygı talep eder" (Dellaloğlu 2010, 116). Bütün bu yönelimler, tarihselci "insanın bilimi" girişiminde sonuna kadar dikkate alınmıştır.

a. Maddecilik

Alman felsefe tarihine ilişkin yaygın kanaat, 19. yüzyılın ilk yarısını ve özellikle de "modern Batı felsefesinin en yaratıcı zamanları" olarak görülen 1800-1831 (Hegel'in ölümü) arasını merkeze alır ve Hegel'in ölümünü bir durgunluk döneminin takip

ettiğini savunur. Modern dönemin en etkili entelektüel hareketlerinden ikisi olan idealist geleneğin şekillenip belirginleşmesi ve Romantizmin gelişip yayılması bu döneme rastlamıştır. Beiser bu dönemin bitişini 1840'a çeker ve bu tarihten sonra bir durgunluk döneminin başladığını reddederek bu tarihin sadece Klasik Hegelcilik döneminin sonu olduğunu belirtir. Yaygın kanaat, 19. yüzyılın ikinci yarısında felsefenin durakladığı ve sönük kaldığı, Hegel'in ölümüyle "idealizm çağı"nın kapandığı ve romantizmin çöktüğü, felsefeden ziyade ampirik bilimler ve teknik gelişme ile ilgilenen "realizm çağı"nın geldiği şeklindedir. Bu yaklaşıma göre, ilgili dönemde felsefe yapanlar da, idealizmin taklitçi sürdürücüleri ile maddeciliğin filozof bile olmayan sürdürücüleri olarak görülmüştür.

Halbuki Beiser bu görüşe tamamen karşı çıkar ve 19. yüzyılın ilk yarısını pozisyonların sağlamlaştırıldığı ve mutabakatın hakim olduğu bir dönem; ikinci yarısını ise tartışma ve krizlerin hakim olduğu bir dönem olarak okur. 19. yüzyılın başında idealist ve romantik gelenekler zaten şekillenmiştir ve geriye kalan tek şey, üniversitelerde ve kamuoyunda yer edip kurumlaşmasıdır. Buna mukabil idealist ve romantik geleneklerin 1840'lardaki çöküşü bir düzensizlik, kafa karışıklığı ve mayalanma dönemine yol açmış; bu düzensizlik ve kafa karışıklığı, yaratıcılığın kozası ve felsefede yeni bir çağın başlangıcı olmuştur (2014a, 2).

Beiser'e göre, Kuhn'un "normal bilim" zamanları için vurguladığı gibi, felsefenin normal zamanlarında, felsefenin tanımı üzerinde bir mutabakat vardır. Filozoflar mensup oldukları disiplinin yapısı ve amaçları konusunda hemfikirdirler. Devrimci zamanlarda ise, uzlaşılan bir felsefe tanımı yerine birden çok çatışan felsefe anlayışı vardır. Filozoflar kendilerine "Felsefe nedir? Ampirik bilimlerden farkı nedir? Niçin felsefe yapmalıyız?" gibi basit soruları sorarlar. Bu tanıma göre normal zamanlar; 18. yüzyıl sonları (1775-1800), 19. yüzyılın başları (1800-1840) ve 20. yüzyılın sonları (1975-2000) gibi dönemlerdir. Buna karşılık devrimci zamanlara en iyi örnek, 19. yüzyılın ikinci yarısıdır (1850-1900). 19. yüzyılın ikinci yarısı Almanya'da devrimciydi, çünkü belirsizlik ve tartışma vardı; yeni bir felsefi yaklaşım olan tarihselcilik Alman hayatında ve edebiyatında yükselişe geçmişti (hatta bu döneme "tarih çağı" denmişti); ayrıca Yahudi-Hıristiyan mirasından en büyük kopuş bu dönemde gerçekleşmişti (2014a, 3).

Maddecilik tartışması ve maddiyatın öne çıkması, felsefenin işlevi ve bilim karşısında konumu sorusunu gündeme getirmişti. 1840'larda spekülâtif idealizm çöküp ampirik bilimler yükselince felsefe ortada kalmıştı. Adeta felsefenin işi bitmiş gibiydi. Etkisi artan maddecilik tarafından felsefe bütünüyle modası geçmiş bir metafizik olarak görülüyordu. Yeni Kantçılık öncelikli olarak maddeciliğin, felsefeyi işlevsizleştiren yaklaşımına karşı çıktı ve felsefenin kimlik krizini çözerek felsefeye yeni bir misyon-vizyon tanımladı. 1860'larda felsefe, Yeni Kantçılar sayesinde bilmenin felsefesi, teorisi, mantığı, yöntemi alanında (**Erkenntnistheorie, theory of knowledge, epistemology**) kendisine korunaklı bir yaşama imkanı buldu. Yeni Kantçıların epistemolojiden anladıkları şey çok spesifikti: ampirik bilimlerin mantığını, yöntem, standart ve varsayımlarını tahkik etmek. Böylece hem felsefe yeni doğa bilimleri ile uyumlu bir işlev kazandı, hem de doğa bilimlerinden bağımsız kalabildi. Bu yaklaşıma göre, ampirik bilimler belli mantık ve yöntemleri kullanır ama bunları tartışmazdı. Zira bunları araştırmak bilimin değil felsefenin alanına girerdi. Felsefe, bilimin varsayımlarını bilinç düzeyine çekmek ve bilimin özbilincini artırmakla mükellefti (Beiser 2014b, 6). Böylece Yeni Kantçılar felsefeyi bir çeşit bilim felsefesine çevirmişlerdi.

1780'lerde Mendelssohn ile Jacobi arasında vuku bulan panteizm tartışmasını hatırlatan ve resmi olarak 18 Eylül 1854'te 31. Alman Doğa Araştırmacıları ve Doktorları Toplantısı'nın açılış konuşmasında, Göttingen Fizyoloji Enstitüsü Müdürü Wagner'in "İnsanın Yaradılışı ve Ruhun Maddesi: Antropolojik Bir Sunum" başlıklı tebliğiyle başlayan maddecilik tartışmasının (Beiser 2014b, 183) ana sorusu şuydu:⁷⁶ Bilim kaçınılmaz olarak maddeciliğe götürür mü? 1800'lerde doğa bilimlerinin yükselişi ile; tanrı, ölümsüzlük, özgürlük gibi temel Hıristiyan inanışlarını mitoloji olarak görülmeye başlanmıştı. 1700'lerin sonundaki panteizm tartışmasında olduğu gibi, filozoflar iki seçenek arasında seçim yapmak zorunda kalıyordu: Bir yanda rasyonel maddecilik vardı, öbür yanda ise irrasyonel inanç. Kant'ın eleştirel felsefesi, iki seçenekten birinin seçilip diğerinin terk edilmesinin şart olmadığını göstermişti.

⁷⁶ Doğa bilimciler tarafından "bilimin sınırları" konusu etrafında geniş şekilde yürütülen ve Ignorabimus ("Bilemeyeceğiz" yahut "Cahili Kalacağız") adıyla bilinen tartışmanın ayrıntıları için bkz. Beiser 2014a, 97-132.

Kant'ın konuya ilişkin iki temel tezi; bilimin sınırlandırılmaması ve özgür olması gerektiği fikri ile ahlakî ve dinî inanç alanının özerk ve kendi içinde rasyonel olduğu düşüncesiydi (Beiser 2014b, 6-7). Aslında Kant burada bir anlamda din ve değer alanını bilimin tecavüzünden korumaya çalışıyordu. Bu net ayrımı ile, Weber'in değer yargısından bağımsız bilim savunusunun da temelini teşkil ediyordu.

Kant'ın pratik inanç doktrini (tanrı ve ölümsüzlük inancını, ahlak temelinde meşrulaştırma çabası), Yeni Kantçılar tarafından tatmin edici bulunmadı. Bu yüzden Yeni Kantçılar, ahlakî/dinî değerler/inançlar alanını, bilim alanından üstte görmeye devam ettiler. Buna karşılık maddecilik 1850'lerde Almanya'da güçlü bir entelektüel mihrak haline gelmişti. Büchner ve Vogt gibi maddeci yazarlar popüler olmuş, "maddecilik doğa bilimlerinin yeni felsefesidir" anlayışı yaygınlaşmıştı. 1860'larda Yeni Kantçı karşı atak gecikmedi: Meyer ve Lange, maddeciliğe karşı iki temel argüman/eleştiri geliştirdiler: 1. Maddecilik nesne ile bilinç arasındaki mesafeyi aşamaz. 2. Maddecilik, dışarıya dair bilgimizin fizyolojik ve entelektüel sınırlarını, şartlarını yok saymaktadır; bu anlamda naif ve dogmatiktir. (Beiser 2014b, 6-7).

1840-1914 dönemi, insanlık tarihinin en seküler dönemiydi. Nietzsche 1880'lerde Tanrı'nın öldüğünü ilan ettiğinde aslında sadece, onyıllar önce sıradan hale gelmiş bir tavrı ifade etmiş oluyordu. Bu dönemin Feuerbach, Stirner, Büchner, Marx, Schopenhauer ve Nietzsche gibi en meşhur filozoflarından bazıları ateistti. Buna karşılık 19. yüzyılın ilk yarısı çok daha dindardı. 1700'lerin sonunda deizm ve teizm çökmüşse de 1800 itibariyle bunların yerini panteizm almıştı. 1800'lerin ilk onyıllarında bir panteizm rönesansı yaşanmıştı. Yeniden doğuşunun sebebi, akıl ile inanç arasındaki son tartışmada (1780'lerde Jacobi ve Mendelssohn arasında yaşanan panteizm tartışmasında) en makul çözüm gibi görünmesiydi. Spinoza'nın [1677 tarihli] meşhur deyişi **deus sive natura** [Tanrı = doğa/dünya/kainat hayatı] hem doğayı kutsallaştırmayı hem de kutsalı doğallaştırmayı mümkün hale getirmişti. Bu özdeyişe istinaden, panteist bilim adamlarının en radikali dindar, Tanrı'ya en derin kişisel inançla bağlı rahip de panteist olabiliyordu. Böylece panteizm **Goethezeit** ve **Vormärz**'in gayriresmi popüler dini haline gelmişti. 1850'lerin maddecilik tartışması, yüzyılın ilk yarısındaki panteist akıl-inanç sentezini sorgulamış ve panteizmin eski orta yolunu ortadan kaldırmıştı. Bu tartışma, bir kere daha, akıl ile

inanç arasındaki ezeli çatışmayı alevlendirmiş, fakat bu defa daha uzlaşmaz ve radikal bir tutumla, panteizm de dahil olmak üzere hiçbir dinî çözüme yanaşılmamıştı. Sonuçta tercihin iki ucu şu şekilde formüle edilmişti: tam bir maddecilik ve irrasyonel bir inanç atlayışı (**leap of faith, Sprung des Glaubens**). Burada deizm, teizm, panteizm... hepsi bir inanç biçimi sayılıyordu. Feuerbach bir keresinde şöyle demişti: “Panteizm teolojik ateizmdir; teolojinin bakış açısından teolojiyi reddetmektir.” (Beiser 2014a, 4-5)

Rasyonalizm artık sadece tam bir natüralizm demek değildi, kutsala olan her türden inançta, panteizmde bile kendini gösteren tanrısal ilkelerin bütün biçimlerinin eleştirisi anlamına geliyordu. Yüzyıl ortasının maddeci ve radikallerine göre panteizm, dinî inancın ve yabancılaşmanın, insan kuvvetinin kutsala boyun eğmesinin başka bir biçimiydi. Rasyonalizasyon sürecinin ve eleştirinin zirvesi/sonucu tam bir hümanizm ve maddecilikti. Unutmamalıyız ki, bu dönem itibariyle Almanya, modern sekülerleşme hareketinde modern Avrupa'nın en ön safındaydı. Bunun sebepleri şunlardı:

1. 1830 ve 1840'larda modern kutsal kitap eleştirisi, Hıristiyan Vahiy kaynağı olarak İncil'in otoritesini daha önce hiç yapılmadığı kadar sarsıyordu.
2. 1850'lerin başındaki entelektüel tartışmalarda belirgin bir rol oynayan yerli maddeci gelenek mevcuttu.
3. Darwinizm Almanya'da hızlı bir yükseliş yakalamıştı. Darwin İngiltere'den ithal olmasına rağmen Almanya'da İngiltere ve Amerika'dan daha çok karşılık buldu (1860'lardan itibaren). Bu olumlu karşılık, Alman maddecilerinin 1850'lerin ikinci yarısından itibaren ortamı hazırlamış olmalarından ve kısmen de Almanya'daki fizyoloji ve biyoloji araştırmalarının ileriliğinden kaynaklanıyordu (Beiser 2014a, 5).

Almanya'nın hızlı ve radikal sekülerizasyonu felsefe alanında da bazı sonuçlar doğurdu: En önemli felsefe sorularının bazılarını ilk kez bütünüyle seküler bir anlam yükleniyordu. Felsefe ve teolojiyi meşgul eden kötülük problemi, hayatın anlamı gibi sorular Yahudi-Hıristiyan kadere inancını yansıtıyordu. Kötülüğün varlığı bir problem olarak algılanıyordu çünkü bilge ve ihsan sahibi bir tanrının varlığı ile çeliştiği düşünülüyordu. Hayatın anlamı bir gizemdi çünkü sırrına erişilmez bir ilahi

tasarım ve kader tarafından belirlenmişti. 19. yüzyılın ilk yarısında bu sorular halen panteizm esas alınarak değerlendiriliyordu.

Fakat ikinci yarıda tanrının varlığı, ölümsüzlük vb. varsayımlardan bağımsız olarak tamamen seküler terimlerle değerlendirilmeye başlandı. Artık hayata anlam katacak ilahi bir varlık yoktu. Yeni soru hayatın bir anlamı veya değeri olup olmadığı idi. Kötülüğün ve acının varlığı artık ilahi takdirle açıklanamıyordu. Yeni soru şu oluyordu: “Hayat bunca kötülük ve acıya rağmen yaşamaya değer mi?” 1860’lardan yüzyıl sonuna kadar Almanya’da sadece filozoflar değil, bütün eğitilmiş kamuoyu takıntı derecesinde bu soruyla meşguldü. Bu soruya verilen olumsuz cevap da kötümserlik tartışmasını doğurmuştu (Beiser 2014a, 6).

b. Yeni-Kantçılık

Yeni Kantçılık Almanya’da 1860-1914⁷⁷ arasında altın çağını yaşamış ve baskın felsefi akım olmuştur. Yeni Kantçılığın ön habercileri sayılan **kayıp gelenek** 1800-1840 yıllarında aktifken, 1840-1860 dönemi **Yeni Kantçılığın fetret devri** olarak görülmüştür. 1860-1880 arası olgunlaşan ve 1890’larda kurumsallaşan Yeni Kantçılığın etkileri II. Dünya Savaşı’na kadar devam etmiş; akım 1950 sonrasında reddedildikten sonra 2000’lerde tekrar hatırlanmıştır (Beiser 2014b, vii).

Johannes Volkelt, 1875’te Almanya’da bütün filozofların Kant’a değer verdiğini, kendilerini ona göre konumlamaya çalıştığını, Kant’ta kendi pozisyonlarının ifadesini bulduklarını yazıyordu. 1862-1881 arasında Almanya’da Kant üzerine verilen derslerin sayısı diğer bütün modern filozoflar hakkındaki derslerden fazlaydı. 1860’tan itibaren Kant üzerine yapılan çalışmaların sayısı geometrik olarak artış göstermişti. 1870’te her Alman felsefe fakültesinde en az bir tane Yeni Kantçı kürsü sahibi hoca vardı. Nitekim Yeni Kantçılık ve Simmel uzmanı Köhnke, bizim tezimizin aralığına da aşağı yukarı denk düşen bu dönemi “Alman üniversite felsefesinin Yeni Kantçı dönemi” olarak isimlendirmektedir (Beiser 2014b, 201). I.

⁷⁷ Beiser “Yeni Kantçılık” üzerine kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde bu tarihi 1910 olarak vermektedir (2015, 282).

Dünya Savaşı'nın başlangıcı sonun başlangıcı, Cassirer'in 1929'da Davos'ta Heidegger ile girdiği tartışma ise (bu tartışmada gençler Heidegger'den yanaydı) Yeni Kantçılığın son direnişi olarak görülmektedir (Beiser 2015, 296).

1830 ve 40'larda tek tük yayımlanan "Yeni Kantçı" manifestolar olsa da, bunlar esas kurucu yıllar olan 1860'larda çoğaldı ve birlikte hareket etmeye başladı. Yeni Kantçılık genelde Otto Liebmann'ın 1865 tarihli "Kant ve Taklitçileri" başlıklı yazısıyla ve son cümlesinde uzun haliyle "Bu durumda Kant'a geri dönmek zorundadır." (**Also muss es auf Kant zurückgegangen werden**) geçen "Kant'a Dönüş" mottosuyla başlatılır. Halbuki Köhnke'ye göre bu eser bir ilk değil, anılan manifestolar dizisinin sonucusudur (Beiser 2014b, 2).

1860-1880 arasında Yeni Kantçılığın kurulmasına hizmet eden 1820 civarı doğumlu beş ismin (Kuno Fischer, Eduard Zeller, Otto Liebmann, Jürgen Bona Meyer, Friedrich Albert Lange) ortak özellikleri, Kant'ı maddeciliğe karşı bir kale olarak görmek, felsefeye yüklenmek istenen aşırı büyük vazifeyi eleştirmek, Kant'ın psikolojik yorumunu geliştirmek ve spekülatif idealizmin yöntemlerini reddetmektir. Spekülatif idealistler, Reinhold'un Kant yorumunu takip ederek Kant'ın eleştirel öğretilerini ihlal ediyorlar, Kant öncesi dogmatik akılcılığa dönüyorlardı (Beiser 2015, 283-285). Bu yaklaşım 1850'de, Yeni Kantçılığın herhangi bir etkisi olmaksızın, kendiliğinden ortadan kalktı. 1831'de Hegel'in ölümü ile zaten zayıflamaya başlamış; takipçi ve öğrencileri sayesinde etkileri 1840'lara kadar sürmüştü. Spekülatif idealizmin sonunu getiren etkenlerden ilki siyasiydi: III. Friedrich Wilhelm ve reformist bakanı Baron von Altenstein'in ölümüyle başa gelen IV. Friedrich Wilhelm, 1840'ta Prusya kralı olunca Genç Hegelcilerin bel bağladıkları, umut ettikleri Prusya Reform Hareketi'ne son vermişti. Bu da Genç Hegelcilerin siyasî pozisyonlarını zayıflatmıştı. İkinci, entelektüel etken ise 1820 ve 1830'lardan itibaren yoğunlaşan ve 1840'larda bitirici bir hal alan güçlü eleştirilerdi. Fortlage, Gruppe ve Weisse gibi eleştirmenlerin yanı sıra Trendelenburg **Logische Untersuchungen** ile, Lotze ise **Metaphysik** ile Hegel'in mirasıyla ilişkisini kesti ve metafiziği yeni bir yöne itti. Feuerbach da 1843'te yayımladığı eseriyle Hegelcilik'le yollarını ayırmış ve felsefede yeni maddeci-hümanist bir gelenek başlatmıştı (Beiser 2014a, 1). Feuerbach bu yaklaşımıyla, Yeni Hegelcileri Hegel'in ötesine geçmenin

zorunlu olduğuna ikna etti. Böylece Yeni Hegelciler spekülâtif idealizmi, “modası geçmiş bir metafizik” ve “Hıristiyan savunmalarının son ve umutsuz aşaması” olarak görmeye başladılar. Bu felsefi eleştiri, Kant’ın insan bilgisinin sınırlılığı ve biçim-içerik, öz-varlık, anlama-duyum(sallık) ikiliği şeklindeki iki temel tezine dayanıyordu (Beiser 2014b, 5).

Beiser’e göre Yeni Kantçılığın kökenleri, 1804’te vefat eden Kant’ın henüz hayatta olduğu, “spekülâtif idealizm”e yönelik tepkinin ortaya çıktığı 1790’ların sonundaki “Erken Yeni Kantçılar”a, başka bir deyişle “Kayıp Gelenek”e kadar gitmektedir. Burada karşımıza çıkan üç ismin üçü de (Jakob Friedrich Fries, Johann Friedrich Herbart, Friedrich Eduard Beneke) kendilerini Kantçı olarak tanımlıyor ve Kant’a dönüş çağrısı yapıyorlardı. Böylece Beiser Yeni Kantçılığın ortaya çıkışının başlangıç noktası olarak genç Fries’in çatı katına kapanıp Kant’ın felsefesini gözden geçirdiği ve ortaya atacağı programı tasarladığı 1796 kışını gösterir. Aynı yıl Herbart da Schelling’i eleştiren çok sayıda kısa makale yazmıştır (2015, 284). Fries ve Herbart 1790’larda yazıp 1800’lerde yayımladıkları parçalarda Fichte ve Schelling’i eleştiriyorlardı (Beiser 2015, 286).

Yeni Kantçıların ortaya çıkışını tetikleyen iki husus; Fichte, Schelling ve Hegel’in spekülâtif idealizmine ve rasyonalizmine duydukları tepki ile güçlenen maddecilikle birlikte derinleşen 1850’lerin büyük kültürel krizine cevap verme isteğiydi. 1850’lerde yaşanan kriz, “bilim çağı”, “realizm çağı”, Plessner’in “Gecikmiş Millet” (**Verspätete Nation**, 1935/1959) başlıklı kitabındaki deyimiyle “illüzyonların kaybolduğu/elden gittiği çağ”ın gelmesinin sonucuydu. Avrupa hümanist kültürünün, sonradan iki dünya savaşı ile görünür hale gelecek olan büyük krizi, Almanya’da 1850’li yıllarda felsefe alanında son derece görünür hale gelmişti (Schnädelbach 1983, 15). 1850’lerde maddeciliğe karşı seferber olan Yeni Kantçılar, 1890’larda da bu kez nihilizme karşı harekete geçeceklerdi.

Yeni Kantçıların bu büyük kültür krizine cevap verme doğrultusunda inşa ettikleri tezler şunlardı:

- Öz (**essence**) ile varlık (**existence**) ve anlama (**Verstand, understanding**) ile duyusallık (**Sinnlichkeit, sensibility**) arasındaki Kantçı ikiliklerin önemi (Beiser 2014b, 3).
Sinnlichkeit (duyusallık) Kant’tan önce Wolff tarafından Latince’deki “sensualitas” ve “sensibilitis” kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştı. Kelimenin kökenindeki Leibniz ve

Wolff'un rasyonalizmine göre "duyusal bilgi" (**sinnliche Erkenntnis**) belirsizdir, aşağı bir "bilme melekesi" (**Erkenntnisvermögen**) olan duyusallığın (**Sinnlichkeit**) ürünüdür. Açık ve net olan bilgiler ise yukarı/üst "bilme melekesi" (**Erkenntnisvermögen**) olan "anlama melekesi"nde (**Verstand**) temellenir. Kant bu ayrımı muhafaza etmekle birlikte, kendi "bilgi teorisi"nde (**Erkenntnistheorie**) duyusallığa (**Sinnlichkeit**) daha önemli bir yer verir ve bilginin oluşumundaki rolünü önemser. Kant'a göre duyusallık, dış dünya ile özne arasında köprüdür, dış dünyaya ait etkilerin özne tarafından algılanmasını mümkün kılar. Özne dış dünyadaki nesneyi bu yeti sayesinde zamansal ve mekânsal bir biçime büründürür. Duyusallık sayesinde nesnenin bir "tasavvur"u (**Vorstellung**) inşa edilir. "Anlama melekesi"ne (**Verstand**) düşen vazife de tasavvurları kavramsal olarak belirlemektir. Böylece bilgi oluşmuş olur. Duyusal içerik olmadan anlama yetisi gerçek bir bilgi üretmez. Bilginin üretiminde duyusal ve anlamadan teşekkül eden iki kökene karşılıklı bağımlı oluş, Kant tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "Bakış/görüş (**Anschauung**) içermeyen⁷⁸ kavramlar boş, kavram içermeyen bakışlar/görüşler ise kördür" (Assman 2003).

- Bilginin tecrübe ile sınırlanmasının gerekliliği (Beiser 2014b, 3)
- Felsefede eleştirel ve analitik yöntemin başı çekmesinin gerekliliği (Beiser 2014b, 3)

Kant'ın sentetik yönüne yapılan vurgu Reinhold'da cisimleşmiştir. Bu yorumun dayanağı, kuruluşçu (felsefeyi bilim için bir temel kılacak) bir programı olan Reinhold'un 1790'ların başında yazdıklarıydı. Reinhold felsefeyi sağlam bir bilim olarak kurmak için, tek bir **a priori** ilkeden yola çıkıp her şeyi ondan tümdengelim/çıkarım yoluyla üretmeyi savunuyordu. Böylece şüphecilikten kaçınabileceğini düşünüyordu (Beiser 2015, 285).

Kant, Hume'un rasyonalizm ve şüpheciliğine mutedil ve fakat ikircikli bir tepki inşa etmişti. Aşırı tepki ise Reinhold ve Hegel'den geliyor ve onların spekülâtif idealizmi aslında Hume ile rasyonalizmi paylaşıyordu. Bu aşırı tepkiye mutedil tepki de Fries tarafından öne sürülen ampirik idealizm yahut Yeni Kantçılık'tı. Fries Reinhold'u rasyonalizmle ve spekülasyona teslim olmakla eleştirmiş, ilk ilkenin nasıl bulunacağını ve çıkarım için en az iki öncül gerekmesine atıfla, tek bir ilkeden nasıl çıkarım yapılacağını sorgulamıştı. Fries'in eleştirisine göre hiçbir genel ve soyut ilkeden somut ve belli sonuçlar çıkarılamaz. Bu rasyonalist yaklaşım tecrübenin üzerine bazı **a priori** inşalar yerleştirmeye çalışıyordu (Beiser 2015, 285).

Kant, kendisine Berlin Akademisi Ödülü'nü kazandırdığı için "Prize Essay" olarak anılan 1764 tarihli makalesinde, felsefenin spekülâtif değil ampirik bir yöntem takip etmesi ve pozitif bilimleri taklit etmesi gerektiğini savunuyordu. Fries Kant'tan ilk olarak bu makaleyi okumuş, hemen arkasından da Reinhold'un konumunun zıtlığını kolaylıkla tespit etmişti. Kant burada ampirisist bir konumda durmaktadır: Tekilden başlayıp genele giden analitik bir yöntem izlemelidir. Analitik yöntem keşif için uygundur. Genelden başlayıp tekile giden sentetik bir yöntem izlememelidir. Sentetik yöntem sergileme (**exposition**) için uygundur. En başta sentetik bir yöntemin uygulanması, ilk temel ilkeyi çok şansa bırakmak, şanslı entelektüel sezgiye bırakmak demektir. Felsefenin temel ilkeleri, araştırmanın başlangıç noktası değil, sonucu olmalıdır. Temel ilke, tecrübeden hareketle bilgiler toplandıktan sonra formüle edilmelidir. Fries Kant'ın buradaki analitik, tümevarımcı, ampirist vurgusunu geliştirmiş, Reinhold ise sentetik, tümdengelimci, rasyonalist yaklaşımı esas almıştır. Nitekim Helmholtz'a göre, Kant'ın felsefesinin hususiyeti ve başarısı da, ampirik bilimlerle felsefenin arasındaki mesafeyi kısaltmış olmasındaydı. Felsefe bu yakın ilişkiyi tekrar kurarak başarıyı yakalayabilirdi (Beiser 2015, 285-286).

- Doğa bilimlerini çekip çeviren değil, onları takip eden bir felsefeye duyulan ihtiyaç (Beiser 2014b, 3)

⁷⁸ Bu kısım farklı kaynaklarda "görsüz" ve "algısız" olarak da tercüme edilmektedir.

Duyusallık-anlama ayırımının muhafazasına yapılan vurguda, duyusallığın anlama yetisine karşı öncelenmesi söz konusudur. Bu da Yeni Kantçılığın, aslında iki eğilimi de eşzamanlı olarak bünyesinde barındıran Kant'ın rasyonalist yorumlarına karşı ampirist yorumlarını desteklediğine işaret etmektedir. Tecrübeden kopuk bilginin imkansızlığı hususu da, rasyonalizme karşı ampirizmin öne çıkarılmasını ifade etmektedir.

c. Kötümserlik

Yeni Kantçılık 1870'lerde hegemonik hale gelmiş gibiydi. Ama kendisini "Kant'ın gerçek varisi" sayan Schopenhauer (1788-1860) ve "öznel idealizm" yaklaşımı, uzun yıllar unutulduktan sonra Schopenhauer'in öldüğü seneden itibaren yeniden popülerleşti. Schopenhauer, ölümünden 1914'e kadar Almanya'nın en önemli ve etkili filozofu idi. Düşünceleri itibariyle kolaylıkla sınıflandırılmayan bir figür olsa ve hayat tarzına dayanılarak münzevi, tuhaf, başına buyruk bir isim olarak kenara konmaya çalışılsa da sonradan Nietzsche'nin hocası olarak ilgi gördü. Yeni Kantçılıktan ayrıldığı temel husus, felsefenin misyonu konusuydu. Yeni Kantçılar felsefeye daha mütevazı, kısıtlı ve kısmen bilimin yedeğinde bir rol biçerken, Schopenhauer'e göre felsefe "varlık bulmacası"nın (olmak ya da olmamak) ilk ve öncelikli çözücüsüydü (Beiser 2014b, 7-8). Felsefeyle bilimi karşılıklı konumlandırma konusunda, ikisini eşit seviyeli etkinlikler sayan Kant müteredit bir pozisyondayken, Yeni Kantçılar felsefeyi bilimin yedeğinde/temelinde tanımlıyorlar, Schopenhauer ise birbirinden ayırıyor ve felsefeyi üstün bir konuma yerleştiriyordu: Kant'ın bilim ile dini karşılıklı özerklik içinde görmesine benzer biçimde, Schopenhauer de bilim ile felsefeyi karşılıklı özerk pozisyonlarda görüyordu.

Yeni Kantçılar Schopenhauer'in felsefenin alanını genişletme girişimi karşısında felsefenin alanını ne kadar daralttıklarını fark ettiler ve cevap olarak 1870 ve 1880'lerde felsefenin alanını genişlettiler: Epistemolojinin yanına etiği de koydular. Bilimin yanına "dünya görüşü"nü (**Weltanschauung**) de eklediler. Fakat bu felsefenin alanını genişletme hareketi, Yeni Kantçılığın etki alanından ayrı olarak, Schopenhauer'in etkisiyle "hayat felsefesi"nin ortaya çıkmasına engel olamadı. Bu

akım, I. Dünya Savaşı'na kadar Yeni Kantçılığa muhalefetini sürdürdü (Beiser 2014b, 7).

Schopenhauer'in ortaya attığı hayatın anlamı/değeri problemi, 19. yüzyılın ikinci yarısının en önemli problemiydi. Aynı zamanda o bu soruna bir çözüm olarak "kötümserliği" bulmuştu. Thomas Mann, Wittgenstein, Hartmann, Wagner ve Nietzsche Schopenhauer'den etkilenen isimlerden bazılarıydı. Bir de Schopenhauer'in tersten etkilediği akımlar vardı: Bunlar, Schopenhauer sayesinde bilimlerin mantığının analiziyle sınırlanmış skolastik birer hareket olmaktan kurtulan Yeni Kantçılık ve pozitivistimdi (Beiser 2014a, 12).

Yeni Kantçıların daraltılmış felsefe tanımı yani **epistemoloji olarak felsefe**, başlarda felsefenin kimlik krizinin çözümü için çok iyi bir strateji gibiydi. Fakat bu indirgeme/daraltma felsefenin salt teorik kısmına odaklanıyor, felsefenin geleneksel olarak ilgilendiği ahlak, siyaset, estetik gibi pratik alanları dışarıda bırakıyordu. Yeni Kantçılar felsefeyi bilim yapma uğraşı içerisinde teorik kısma o kadar odaklanmışlardı ki, pratik alanları tümenden ihmal ettiklerini fark etmemişlerdi. Bu pratik alanlara ilişkin felsefe de bilim olarak, bilimsel olarak formüle edilebilir miydi (Beiser 2015, 293)?

Başta kötümserliğin yükselişi sebebiyle Yeni Kantçılar bu problemle yüzleşmek zorunda kaldılar. Bu yükselişin arkasında Schopenhauer ve Eduard von Hartmann vardı. Schopenhauer'in temel eseri 1819'da yayımlanmış, 1850'lerde keşfedilip 1860'larda kült bir klasiğe dönüşmüştü. Hartmann'ın 1869 tarihli eseri ise çıkar çıkmaz yedi baskı yapmış ve felsefe ortamına, Windelband'ın deyimiyle "meteor gibi düşerek büyük başarı sağlamıştı". 1860'lar ve 1870'lerin **Zeitgeist**'ına kötümserlik hakimdi. Bu dalga karşısında Yeni Kantçılar sessiz kalamazdı. 1865'lerden 1905'lere kadar Fischer, Liebmann, Meyer, Paulsen, Haym, Riehl, Volkelt, Cohen ve Windelband bu konuda makaleler, yazılar, kitap bölümleri ve Schopenhauer üzerine dört kitap (Heym 1864, Meyer 1872, Fischer 1898, Volkelt 1900) yazdılar. 1870'lerin sonunda kötümserlik, Yeni Kantçılığın yeni baş düşmanı olarak maddeciliğin yerini almıştı. Böylece Büchner ve Vogt'un yerine de Schopenhauer geçmişti (Beiser 2015, 293).

Kötümserliğin yükselişi Yeni Kantçılığa iki açıdan meydan okuyordu:

1. Felsefe epistemolojiye indirgenince, “varlık bulmacası” yani hayatın anlamı, amacı ve değeri üzerine düşünmek ihmal edilmiş oluyordu. 1870’ler bu büyük sorunun revaçta olduğu yıllardı. Böylece Yeni Kantçılar etki yaratmak istiyorlarsa bu sorulardan uzak kalmamaları gerektiğini anladılar.

2. Kötümserlik, Yeni Kantçıların ahlakî ve siyasî bağlılıklarının altını oyuyordu. İstisnasız bütün Yeni Kantçılar dünyayı daha iyi bir yer yapmak için insanoğlunun gücüne, toplumsal ve siyasî faaliyetlerin değerine inanıyorlardı. Bu inanç ve bağlılık 1862’de Fichte’nin 100. Doğumgünü vesilesiyle bütün ülkede kutlanan Fichte Bayramı’na coşkulu katılımlarında kendini göstermişti (Beiser 2015, 294).

Onları harekete geçiren Fichte’nin **Wissenschaftslehre**’si değil, siyasî kahramanlığı, Fransız işgaline direnişi ve Alman ulusunu zalimlere (Fransız işgalcilere) başkaldırmaya çağırın seslenişi idi. Schopenhauer ise siyasî aktivizmi küçümsüyordu, onun felsefesi temelde pasifistti, dünyayı olduğu gibi kabul etmeyi ve dünyadaki zahmetleri mistik tecrübe sayesinde aşmayı salık veriyordu. Yeni Kantçıları tahrik eden de hususen Schopenhauer’in bu pasifizmiydi. Kötümserlik 1870’lerin sonu ve 1880’lerin başında Yeni Kantçuları pratik sorunlarla ilgilenme konusunda teşvik etti: Volkelt Kant ahlakına dönüş çağrısı yaptı. Windelband dünya görüşlerine yönelik teşvikte bulundu. Riehl felsefenin pratik yarısının teorik yarısından daha önemli olduğunu savundu. **Philosophische Monatshefte**’nin yeni pozitivism karşıtı yönelimi felsefede düşüncelerin önemini vurguladı (Beiser 2015, 294).

Pratik olana bu dönüş verimli ve üretici olmaktan çok programatikti, eylemden ziyade niyetti. Gerçekte hiçbir Yeni Kantçı kategorik imperatif’i ahlakın temeli saymıyordu. Genelleştirilebilirliği sınır çizgisinin biçimlendirilmesi için gerekli bir şart sayıyorlar, fakat bütün içeriklerle uyumlu olduğundan hangi sınırın seçileceği noktasında kıstas olarak görmüyorlardı. Birkaç istisna (en büyük istisna, 1822’de ampirisist ve situasyonist bir etik savunusu yapan Beneke idi) dışında Yeni Kantçılar da Kant gibi, ampirizmin ahlak alanında göreciliğe kapı açtığını düşünüyorlar ve ampirizmi bu açıdan eleştiriyorlardı. Paulsen 1880’de yazdıklarıyla dertlerine

tercüman olmuştur: “Ampirisizm maddeciliğe, sonuçta da tam bir şüphecilığe, o da ahlakî nihilizme yol açar.” Bu durumda ahlakın temeli nerede aranmalıydı? Kant’ın kategorik imperatifinde, rasyonel kriterde bulunamıyordu. Herhangi bir ampirik kriterde bulunamıyordu. Yeni Kantçılar ahlakın temellendirilmesi konusunda tam bir başarısızlık örneğiydi: Ahlakın rasyonel temellendirilmesi yönünde yeni bir strateji öneremediler. Kant’ın kriterini geliştirip yeniden formüle edemediler. Yeni Kantçıların ahlakı temellendirme yolunda başarısız denemeleri (Cohen 1877, Windelband 1883, Rickert 1896, Rickert 1904, Lask 1905) olduysa da daha sonraki yıllarında Rickert (“Über logische und ethische Geltung”, 1914) bu alandaki başarısızlığını itiraf edecek ve ahlak ilkeleri alanında herhangi bir kanıtın olamayacağını kabul edecekti. Böylece çare irade ve pratiğe bağlı olan ahlakî değer ile aklın yetki alanında kalan mantıksal geçerliği keskin bir şekilde ayırmakta bulundu. Rickert 1914’teki konumuna paralel olarak 1923/24’te de, değerleri mantıksal ve rasyonel araçlarla kanıtlamaya çalışmayı “entelektüalizm” (zihin merkezlik, zihincilik, her şeyin zihinsel yeti ile yapabileceği düşüncesi) olarak tanımlıyor ve bu çabaya sert biçimde karşı çıkıyordu (Beiser 2015, 295-6). Nitekim Weber’in değer yargılarıyla bilimsel yargıları ayırt etme konusundaki kesin ısrarı da bu tartışma bağlamında Rickert’in pozisyonunun uzantısıydı.

2. Üç Kuşak

19. yüzyılı daha geniş bir çerçeveye oturtmak adına Hughes’un bakış açısından yardım alabiliriz. Buna göre Avrupa’nın genelinde 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başında insan, zihninde enine boyuna tarttığı seçenekler arasında özgürce seçim yapabilen, özbilinçli ve akılcı bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren insan maddi (1848 sonrası, Marx) ve psikolojik (1890 sonrası, Freud, Pareto) koşullanmaların ürünü olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece çağdaş sosyal bilimlerin de öncülü olan **insanın özgürlüğü (bilinçli seçim alanı) sınırlıdır** yargısı yahut fark edişi ortaya çıkmıştır (1985, 8).

Kaessler’in dikkat çektiği bir husus da, bilim adamı nesillerinin bilim dışı alanda yaşadıkları ortak tecrübelerin, bu sosyolog nesillerinin zihniyetleri üzerinde yaptığı

etkidir (1984, 6). Dönemler ve olaylar kuşaklar üzerinde biçimlendirici, daha doğrusu onları karara zorlayıcı bir etki yapmaktadır. Böylece belli dönemlerde gerçekleşen olaylar ve sosyologların bu olaylar karşısında takındıkları tavırlar, sosyolog kuşaklarının konumlarını netleştirmekte, bakış açılarını şekillendirmektedir.

Alman düşüncesine daha ziyade siyaset, iktisat ve tarih merkezli bakan Friedrich Meinecke, “akademisyenlerin siyaseti” (**Gelehrtenpolitik**) tarafından belirlendiğini iddia ettiği 19. yüzyılı üç kuşağa ve döneme ayırmaktadır (1922). Bu üç dönem, belli sosyal-siyasî dönüşümlere ve bunların bayrağını taşıyan birer düşünsel gruplaşma ve eğilime denk düşmektedir (Meinecke 1922’den akt. Baş 2015, 391):

- 1830’lara kadarki ilk dönemde **idealist filozoflar** Almanya’nın kimliklenme sorununu çözmeye çalışmışlardır.
- Özellikle 1848 çevresinde ve 1871’e kadarki ikinci dönemde **siyasî tarihçiler** siyasî birliğin kurulmasına odaklanmıştır.
- 1871 sonrası üçüncü dönemde ise **tarihselci iktisatçılar** sanayileşme sonrasında ortaya çıkan “sosyal mesele”nin (**soziale Frage**) çözülmesine çalışmışlardır.

Tarihçi İktisat Okulu’nun ikinci kuşağından olan Adolph Wagner de Alman sosyal düşüncesinde 1871 öncesi dönemde “millî mesele” ne kadar ağırlık taşıyorsa, 1871 sonrasında da “sosyal mesele”nin o kadar merkezî bir konum işgal ettiğini belirtmektedir. Tarihçi İktisat Okulu’nun üç kuşağı arasındaki farklılaşmalar, bu daha büyük düşünsel eğilimlere ve yöntem tartışmalarına denk gelmektedir ve bunlar hakkında fikir verecek niteliktedir (Baş 2015, 391). Bunlar her ne kadar Tarihçi İktisat Okulu’nun üç kuşağına denk düşse de, burada daha geniş anlamda, hem siyasî ve toplumsal hem de daha geniş kültürel ve düşünsel gelişmeleri içerecek şekilde formüle edilmiş; etkin oldukları dönemlere göre isimlendirilmiştir.

a. 1848 Kuşağı

Tarihselci İktisat Okulu’nun 1820 civarı doğumlu olup 1848 döneminde faaliyet gösteren ve Okul’un temel ilkelerini belirleyen Roscher, Hildebrand ve Knies’in temsil ettiği ilk kuşağı, kimliklenme ve millî bir çizgi arayışına denk gelmektedir. Bu

kuşak, İngiliz klasik iktisadının tek yönlendirici motif olarak insan tamahkarlığını gören evrenselci anlayışına karşı her toplumun kendi zaman ve zeminine göre değişen millî bir iktisadının olduğunu savunmaktadır. İktisadî kültürel hayatın bir parçası olarak gören bu yaklaşım, Alman romantizmi, halkçı-milliyetçi düşünce ve Friedrich List'in millî iktisat anlayışından beslenmiştir. Bu kuşaktaki merkezî yöntem çatışması, temelde Adam Smith, David Ricardo gibi isimlerin oluşturduğu İngiliz klasik iktisat okuluna, başka bir deyişle Klasik İktisat Okulu'na yönelik eleştirilerden oluşmaktadır. Alman-İngiliz, yerli-yabancı ve milli-kozmopolit iktisat anlayışları arasındaki çatışmayla bu kuşak, Alman millî iktisat anlayışının metodolojik temellerini atmıştır (Baş 2015, 391).

b. 1871 Kuşağı

1840 civarı doğumlu olup 1871 sonrasında etkili olan, Okul'un kurumsallaşmasını sağlayan ve konularını belirleyen, Schmoller'in temsil ettiği ikinci kuşağın temel derdi ise “toplumsal mesele” (**soziale Frage**) olmuştur. Almanya'da 1820'lerden itibaren “kitleselel yoksulluk” (**Pauperismus**) ve kötü hayat koşulları ortaya çıkmıştır. Ama bu başta kırsal bir fenomendir, başka bir deyişle bir “köylü meselesi” niteliğini haizdir. 1850 ve özellikle de 1870'lerden itibaren şehirleşme ve sanayileşmenin hızlanması ile birlikte bir “işçi meselesi”ne (**Arbeiterfrage**) dönüşmüştür (Baş 2015, 392). Milliyetçi ve liberal güçlerin ittifakı 1873 Krizi sonrasındaki çözülme sürecine girmiş, “işçi meselesi” yoğunlaştıkça gücünü kaybetmiştir. Sosyal Politika Derneği'nin aynı yıl kurulmuş olması da bu kurumlaşmanın söz konusu zamansallık içindeki konumlanışını göstermektedir. “Kürsü sosyalistleri” olarak “alimler/akademisyenler siyaseti”ni (**Gelehrtenpolitik**) ortaya koyan ikinci kuşak Tarihselci İktisat Okulu döneminde böylece, millî kimlik arayışının yerini sosyal mesele ve sosyal politika almıştır. Bu dönemde liberalizm ile sosyal politika arasında tercihte bulunmak tartışmanın temel eksenini teşkil etmiştir. Bu çatışma Alman liberalleri yahut “Manchestercılar” ile Alman sosyal politika taraftarları yahut “kürsü sosyalistleri” arasında gerçekleşmiştir. Kısmen birinci kuşağın metodolojik tartışmalarıyla da paralellik arz eden bu ayrışmada temel vurgu “sosyal mesele”nin nasıl çözüleceğine ilişkin yaklaşım farkındadır (Baş 2015, 392).

c. 1890 Kuşığı

1860 civarı doğumlu olup önemli eserlerini 1900 civarından itibaren veren üçüncü kuşak için ise özgürlük ve bireyselleşme önemlidir. Almanya’da 1870’lerden itibaren ağır sanayi hamlesi gerçekleşmiş, şehirleşme zirve noktasına ulaşmış; sosyal reform düşüncesi 1890’lardan itibaren yerleşmiştir. Büyük şehirlerde yeni bir hayat ortaya çıkmakta, sosyal bilimcilerin sırtına daha geniş çaplı bir teorileştirme vazifesi yüklemektedir. Böylece üçüncü kuşak, yöntem tartışmalarıyla Okul’u zirvesine ulaştıracak ve aynı zamanda çöküşünü de hızlandıracaktır. İkinci kuşak siyaset odaklı bir sosyal bilim pratiği ortaya koyarken; üçüncü kuşak bu eğilimden giderek uzaklaşmış; değer yargılarının belirleyicilik ve yönlendiriciliğinden azade kılınmış (**wertfrei**) ve sosyal ilişkilere odaklanan bir bilimin, yani sosyolojinin temellerini atmıştır. Böylece “sosyal politikadan sosyolojiye” geçiş gerçekleşmiştir. Üçüncü kuşağın ikinci kuşağa karşı başlattığı yönlemsel sorgulama, mevcut tarihselci iktisat anlayışının konu, işlev ve yöntemini problematize etmiştir. Değer yargısı tartışması ile birlikte siyaset ve etikten özgürleşmiş, sosyal ilişkilere odaklanan ve en önemlisi teori de üretebilen bir bilim olarak sosyoloji öne çıkmıştır. 1909’da kurulan Alman Sosyoloji Derneği’nde cisimleşen bu yeni temayül, farklı siyasî görüşten insanların yalnızca bilimsel amaçlar doğrultusunda bir araya gelebilmelerinin de önünü açmıştır (Baş 2015, 393).

Max Weber’in ve Sombart’ın da dahil olduğu bu kuşağa “1890 kuşağı” adı verilebilir. Hughes’a göre bu kuşak 20. yüzyılda büyük ölçüde geçerli olan düşünce üslubunun da yaratıcısı olan ustaları bünyesinde barındırır. Bunlar 1860 civarı, daha kapsamlı bir tanımlamayla 1856-1877 arası doğumlu olan ve 1890-1900 arasında 30-40 yaşlarında, olgunluk dönemini yaşayan sosyal düşünürlerdir. Alman coğrafyasından; bu isimlerin en önemlileri arasında Max Weber ve Freud; önemsenen majör figürler arasında Jung; minör figürler arasında ise Michels, Meinecke ve Troeltsch sayılmaktadır. Bunlara yaşlılardan Dilthey, gençlerden Spengler, Wittgenstein ve Mannheim, yine genç edebiyatçılardan ise Mann ve Hesse ilave edilmektedir. Hughes bütün bu isimleri ayrıca “entelektüel anlamda yüksek ve klasik formülasyonları hedeflemiş, nesnellik uğruna çabalamış ve çalışmaları

özçıkardan ve propagandacı niyetlerden arınmış düşünürler” olarak değerlendirmektedir (1985, 20-22). Bu isimlere 1855 doğumlu Tönnies’i ve 1858 doğumlu Simmel’i de ilave edebiliriz.

Hughes’a göre 1890 kuşağının iki temel ilgi odağı insanın amacına ilişkin teoriler ve insanın doğasının tanımı (ontoloji) ile insan zihninin toplumla ilgili bilgiye nasıl ulaşabileceğidir (epistemoloji) (1985, 25). Bu kuşak mensuplarının hususiyetlerinden biri felsefe ile sosyal bilim arasında birer geçiş siması olmalarında yatmaktadır (Hughes 1985, 26). Ortak özelliklerinden biri de, Aydınlanma karşısındaki tavırları; “Aydınlanma’nın sadık eleştirmenleri” olmalarıdır. Max Weber de Freud da bu anlamda Aydınlanma’yla alay edip Batı’nın insani değerlerine bilinçli olarak saldıran isimler değillerdir. Toplumun yapısı ve insanın güdülenimi sorunlarını derinlemesine inceleyerek Aydınlanma geleneğini kuşkucu bir kuşağı ikna edecek terimlerle yeniden formüle etme çabası içindedirler (Hughes 1985, 29). Hughes’a göre bu yazarların hedefi 18. Yüzyıl Aydınlanması değil, Aydınlanma’nın 19. yüzyıl sonlarında aldığı mekanik ve maddeci gülünçleşmiş haldidir. Bu doğalcı imana göre ruh ile madde özdeşti ve evrensel bir determinizme inanılmalıydı. Bizi her bakımdan koşullar yönlendiriyordu ve iyi ile kötü gelişigüzel yapılmış dayanaksız bir ayırmıdı. Ayrıca yaşamın bütün fenomenleri bilim tarafından er geç çözülecekti. İşte 1900’e kadar egemen olan bu doğalcı felsefe, 1890 kuşağının temelden eleştirisini üzerine çekmiştir. 1890 kuşağı doğalcılığı yadsımış, fakat yerine başka bir şey de koymamıştır. Böylece bu kuşak mensupları dogmatik savlardan kaçınmış ve metafizik olabilişliklere açık kalarak bilimsel araştırmalarına devam etmiştir. Hughes bu konumu, “toplumu inceleyen kişi için en geçerli konum” olarak nitelemektedir (Hughes 1985, 31).

Hughes’a göre 1890’lar, birbirinden habersiz olarak yepyeni ve birbirine paralel yaklaşımlar geliştiren bir dâhiler kümesi tarafından imlenir. Bu dönemde 18. ve 19. yüzyıldaki temel varsayımların eleştirel incelemesine girişilmiştir. “Yüzyıl sonu” (**fin de siècle**) toplumu, geçkin ve sapkın bir çöküntü toplumu olarak görülmüştür. 1890’lardan 1914’e kadar geçen dönem, öznel olana dönüş ile imlenmiştir. 1848’lerden itibaren küçümsenen imgelem 1890’larda tekrar öne çıkmıştır. Aynı tarihlerde, daha önce ilgi görmeyen Nietzsche ilgi görmeye başlamıştır. 1890’larda

temel ilgi alanı, insan davranışlarındaki akıl dışı güdülenme idi. Böylece mantık dışı, uygarlık dışı ve açıklanamaz olan yeniden keşfedildi (Hughes 1985, 32-34).

1865-1890 yılları arasında pozitivism hakim felsefe konumundaydı ve 1890-1900 arasında da pozitivist geleneğin Durkheim ve Mosca gibi temsilcileri henüz etkiliydi. Örneğin Freud da bu dönemde yazdıklarında doğa bilimlerinden aktardığı mekanik dili kullanıyordu. Yine de 1890-1900 onyılları aynı zamanda pozitivismin tahtının sarsıldığı, yoğun bir biçimde eleştirildiği bir dönem oldu. Fakat bu noktada “pozitivism eleştirisi”nden ne anladığımızı daha belirgin hale getirmek için farklı dönemlerde “pozitivism”den anlaşılan farklı anlamların üzerinde durmakta yarar vardır. Hughes’a göre pozitivismi maddecilikle eşitlemek yersizdir zira sadece Feuerbach gibi birkaç pozitivist aynı zamanda maddecidir. Buna mukabil, Newtoncu fizik evrenini kozmogoninin merkezine oturtma anlamında “mekanikçilik” ve doğayla ilgili biyolojik açıklamaları evreni açıklayan bir teori olarak öne sürme anlamında “doğalcılık” daha yerinde karşılıklardır (Hughes 1985, 36).

18. yüzyılda entelektüel yönelimli akılcı ve yararı bir felsefeyken, pozitivism insan eyleminin temel belirleyicisi olarak akıl yoluyla yapılmış bilinçli ve mantıklı seçimi görüyordu. Umut dolu ve iyimser bu felsefeye göre insan toplumsal sorunları akılcı bir çözüme kolayca kavuşturabilecek yetidedir. Pozitivism 1860’lardan itibaren Sosyal Darwinci bir yönelim kazandı. Bu pozitivismde göre insanlar arası ilişkiler, Hobbesçu doğa durumu ve varoluş kavgası ile açıklanıyordu. Böylece pozitivism, entelektüalizm karşıtı ve insan eyleminin temel belirleyicisi olarak kalıtım ve çevreyi gören kadercı bir felsefeye dönüştü. Pozitivismin bu versiyonu, insani özneliğe, akılcı sorgulamaya ya da toplumsal eleştiriye imkan vermeyen boğucu ve kötümser bir atmosfer yaratıyordu (Hughes 1985, 37).

Sosyal Darwinist pozitivismin hakim olduğu 1880’lerde gençler ciddi bir boğuntu hissi ile çevriliydiler. Üst ve orta sınıflar kendini beğenmiş ve zevksizlerdi. Özgürlük denince akla Alplere çekilmek geliyordu. İnsanlar gerçekliğe açtı ama önlerinde sadece maddi zenginliğe ilişkin ufuklar vardı: Döşeme, şekerleme, duvar süsleme sanatı vb. en çok önemsenen konulardı. Maddi ilerleme kendine tapınarak yoluna devam ediyordu. Maddecı bir hayat tarzı toplumsal hayata egemendi. Siyasî

kurumlar iyi işlemiyordu ve iktisadi hayata da bunalımlar hakimdi. 1870-1890 arasında entelektüel atmosfere de vasat egemendi (Hughes 1985, 38-39).

1890 kuşağı işte böyle bir atmosferde katı determinist pozitivist temayüle karşı çıkarak, akla 18. yüzyıldaki itibarını iade etmek istedi. Marksizmi pozitivistimin yeni ve sinsi bir biçimi olarak görerek bu ideolojiye karşı çıktı. Ortalamanın yerini yaratıcılık ve orijinalite aldı. Friedrich Meinecke'nin deyişiyle 1890'larda Almanya'da siyasî olarak her şey kötüye, entelektüel olaraksa her şey iyiye gidiyordu. Fakat bu entelektüel seviye edebiyattan ziyade sosyal bilimler alanı için geçerliydi. 1890'larda Fransa sanatçı ve romancıların, Almanya ise düşünür ve profesörlerin anavatanıydı. Halen dünyanın dört bir yanından insanlar tarih okumak için Almanya'ya geliyorlardı (Hughes 1985, 40).

1890'lara gelen onyıllarda Almanya'da entelektüel hayata profesör ve uzmanlar egemendi, amatör edebiyatçılar İtalya ve Fransa'dakinin zıddına Almanya'da saygı görmüyordu. Üniversitelerde kürsü sahipleri maddi olarak çok iyi durumdaydı. Goethe gözlüklü insanlara bile dayanamadığını söylerken, 1890'larda ruhtar bile gözlüklüydü. Herkes teorisyen olmuştu ve kimse pratiğe bakmıyordu. İşte bu aşırı nesnellik atmosferi insanları öznel ve pratiklik ihtiyacı ile baş başa bırakıyordu (Hughes 1985, 42).

3. 1890'lar: Berlin, Münih, Güneybatı ve Viyana

Tek merkezli Fransa'da merkez Paris'ken, çok merkezli Almanya'da en önemli merkez Berlin'di. 1890'lar düşünüldüğünde Berlin Üniversitesi kurulalı daha 80 sene olmuştu ama aynı zamanda Almanya'nın en büyük üniversitesiydi. Dilthey hayattaydı ve ders veriyordu. Ranke ve Droysen 1885 civarında ölmüşlerdi. Sybel ve Treitschke de 1895 civarında öleceklerdi (Hughes 1985, 43).

Fransa'nın Almanya'dan bazı temel farkları vardı: Fransa'da Weber ve Freud gibi devler yoktu. Resmi baskı ve taşra yalıtılmışlığının ortak ürünü olan, karakteristik bir Alman entelektüel tipi olan "yalnız dahi" de Fransa'da bulunmuyordu. Üstelik en eleştirel Fransız aydınlar bile kendi ulusal hükümetlerini kayırıyorlardı, hükümetlerinden hoşnutlardı. Fransız entelektüellerinin hepsi vatanseverdi ama bu

hususiyet adeta içgüdüsel olduğu için sözü bile edilmiyordu, örneğin her Fransız aydını Fransa'yı uygar dünyanın merkezi, Fransızca'yı da uygar dünyanın dili sayıyordu. Buna karşılık Alman vatanseverliği daha saldırgan ve gerilimliydi (Hughes 1985, 49, 54). Ayrıca Fransa tek merkezliydi ve neredeyse bütün entelektüel-akademik etkinlikler Paris'te vuku buluyordu. Paris'in eşsiz ve güçlü konumu, kibri ve gösterişi, entelektüel hayata merkezilik, yoğunlaşma, canlılık, hız ve coşku kazandırıyor (Hughes 1985, 51).

İtalya ile Almanya'yı karşılaştığımızda ise Almanya'da Berlin'in hem siyasî hem entelektüel merkez vazifesi görürken, İtalya'da Roma'nın sadece siyasî merkez olduğunu, buna karşılık Torino, Milano, Floransa ve Napoli'nin entelektüel merkezler olduğunu görüyoruz. Kısacası entelektüel hayatın dağınık ve merkezden/birlikten yoksun oluşu açısından bu iki ülke arasında açık bir benzerlik bulunmaktadır. Yine 1890-1914 dönemi iki ülke için de bir edebi ve felsefi Rönesans niteliğini haizdir (Hughes 1985, 56-58).

Fransa'daki merkeziliğe mukabil Almanya'da çok daha fazla sayıda merkez vardı. Almanya'da da belki Berlin en önemli merkezdi ama hocalar mekânsal olarak görece daha dağınık halde; küçük üniversite şehirlerine yayılmış vaziyettedir. Sanatsal önderlikte başı çekme iddiasındaki Bavyera ve özellikle de **Münih**, Berlin'e karşı örtük bir muhalefet içindeydi. Bohemliğin merkezi olan Münih, bir Güney şehri olarak Fransız etkisini üzerinde taşıyordu. Öncü zekanın ve yaratıcı yazarların şehriydi. Wilhelm Almanyası'nın (1890-1914) tek mizah dergisi ve izlenimci kültürün kalesi **Simplizismus** burada çıkıyordu. Thomas Mann da insanı anlama yetisi olmayan Kuzey'i, doğduğu şehir olan, sanayi dünyasına yakın ama değişmeden kalmış eskiye özgü Lübeck'i terk edip 1900'lerde avangart Münih'e yerleşti ve söz konusu dergide de yazdı (Hughes 1985, 43). Topluma yabancılaşan, militarizme şiddetle karşı çıkan, İsviçre'ye inzivaya çekilen ve 1930'ları 20 yıl öncesinden gören Hesse'den farklı olarak Mann ulusal topluluk içinde kalmıştı (Hughes 1985, 47).

Sanatsal açıdan Münih'in önemine karşın entelektüel açıdan en önemli merkez Güneybatı idi. Buradaki küçük üniversite şehirleri arasında Heidelberg, Freiburg ve Strassburg öne çıkıyordu. Yine bu bölgenin İsviçre sınırlarında kalan şehri Basel de,

öldüğü 1897 yılına kadar Jacob Burckhardt'ın yönlendiriciliği altındaki kültürel hayatıyla önemini koruyordu. Berlin eski ününe dayanıyordu ama Güneybatı, başka bir deyişle Yukarı Ren bölgesindeki üniversite şehirleri 1890'larda oldukça dinamik bir görünüm sergiliyorlardı. Bu bölge canlı fikirlerle doluydu; sanatla bilimi kaynaştırıyordu ve çok sayıda filozof, tarihçi ve sosyolog barındırıyordu. Alman entelektüel çevrelerinde giderek daha geniş bir yer tutmaya başlıyordu. Windelband ve Rickert'in temsil ettiği, pozitivism karşıtı Güneybatı Alman felsefesi bu bölgede ortaya çıkmıştı. Windelband'ın 1 Mayıs 1894'teki "Tarih ve Doğa Bilimi" (**Geschichte und Naturwissenschaft**) başlıklı "Strasburg Kayzer Wilhelm Üniversitesi Rektörlük Açılış Konuşması" (**Rede zum Antritt des Rectorats der Kaiser-Wilhelms-Universität Strassburg**) ile taçlanan Strassburg Üniversitesi'ne rektör atanışı, "pozitivizme karşı savaş çağrısı" gibi algılandı. Güneybatı'nın çekimine kapılıp Berlin'den Yukarı Ren'e giden isimler arasında Max Weber ve Friedrich Meinecke de vardı. Max Weber kısa ömrü boyunca Güney'de kaldıysa da (Heidelberg, Freiburg ve Münih), Meinecke ve Troeltsch biraz direnmeyi başardılarsa da, hele ki I. Dünya Savaşı'nı takip eden "politik" yıllarda Berlin'in çağrısına uzun süre dayanamadılar. Fakat Hughes'a göre, bir süre Güneybatı'da ikamet etmek; coğrafi ve kültürel olarak Fransa'ya yakın bu bölgenin ılımlı, hoşgörülü, liberal atmosferini solumak sadık bir Prusyalı'yı bile değiştirme gücüne sahipti. Güneybatı'daki Baden eyaleti, Alman eyaletleri arasında parlamenter demokrasiye en erken geçmesiyle de Prusya'nın zıddını ve alternatifini teşkil ediyordu. İngiliz tarzı bir demokrasiyle yönetiliyor, üniversiteleriyle gurur duyuyordu (Hughes 1985, 44).

Dönemin Güneybatı resmini tamamlamak için önemli bir isim de Max Weber ve Friedrich Meinecke'yi kendine çeken Württemberg'li sol-liberal (**linksliberal**)⁷⁹ Friedrich Naumann'dı. Yetenekli politikacılardan yana tam bir çöl olan Wilhelm döneminin (1890-1918) yegane istisnası olan Naumann hem bir liberal, hem de iyi niyetli Almanları birleştirmeyi hedefleyen bir Alman vatanseveriydi. Burada 1890 Kuşağı'nın bir başka özelliği ortaya çıkmaktadır. Bismark 1870'lerde ulusal değerler

⁷⁹ Naumann ve Max Weber gibi isimler kimi kaynaklarda sol-liberalizm (**Linksliberalismus**) altında değerlendirilmektedir. Bu hususun bir analizi için bkz. Baş 2015.

için liberal değerleri feda ettiğinde, Weber ve Meinecke'nin liberal babaları bu durumu kabullenmişlerdi. Naumann ise liberal değerlerin savunuculuğunu sürdürüyordu. Böylece gençken uyumlu vatandaşlar olan ve örneğin düello kulübüne devam eden Weber, Meinecke ve Troeltsch'ün muhalif bir konuma kaymalarında etkili oldu (Hughes 1985, 45).

Wilhelm Almanya'sının toplumsal atmosferi oldukça iticiydi. Kendiyle övünen, sonradan görme, bayağı, dalkavuk bir "teba" olarak görülüyordu. Profesörler de iktidara bağlı bir şekilde yaşıyor, iç işlerinde eleştiri yapabiliyorlarsa da, dış işlerinde ses çıkarmıyorlardı. 1890-1914 bu bozucu toplumsal süreçlerin yanı sıra entelektüel sahada hem bir kültürel canlanma hem de aydınlar arası bir ayrışmanın yaşandığı bir dönem oldu. Bu kültürel canlanmanın net olarak görüldüğü yerlerden biri de 1890'lar Viyana'sıydı (Hughes 1985, 47; ayrıca bkz. Zweig 2011).

Viyana 1890'larda ve 1900'lerde Hoffmannstal'ın şiirleri, Mahler'in müziği ve Schnitzler'in tiyatro oyunları ile bir sanatsal canlanma yaşıyordu. Fakat Avusturya (1867'den beri Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) dünyası Almanya'dan çok farklı bir bağlam teşkil ediyordu. Uluslar ve sınıflar arası uzlaşmaz çelişki, zihinsel ve sanatsal ürünlere de çeşitlilik ve heyecan katıyordu. Buna karşılık daha muhafazakar ve geleneksel bir toplumsal yapı hüküm sürüyor, örneğin kitlesel bir Semitizm karşıtlığı giderek yaygınlaşıyordu (Hughes 1985, 48; krş. Janik ve Toulmin 2008).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

ALMANYA'DA TARİHSELÇİ GELENEK, YÖNTEM TARTIŞMALARI VE SOSYOLOJİ

Çalışmamızın temel hipotezi, Alman sosyolojisinin kuruluş döneminde Alman sosyal bilimlerinde cereyan eden ve Alman sosyolojisinin kuruluşunu hazırlayıp yöntemsel temayüllerini şekillendiren yöntem tartışmalarının hepsinin, Almanya'da çok güçlü olan tarihselci⁸⁰ gelenekle şu veya bu açıdan, hafifsenemeyecek düzeyde ilişkili olduğudur. Bu hipotezimizi sınamak için öncelikle ana hatlarıyla Alman düşüncesinde tarihselci gelenek üzerinde duracağız. Daha sonra 1870-1914 döneminde somut olarak gerçekleşen sosyal bilimsel tartışmaları tanıtacağız ve bunların hem tarihselci gelenekle hem de sosyolojiyle ilişkisini ortaya koymaya çalışacağız. Son olarak da, bu tartışmaların içinde şekillenen Alman sosyologlarının tarihselci gelenekten ne düzeyde etkilendiğine; Almanya'da sosyoloji metodolojisi alanının tarihselci gelenek tarafından sorulmuş sorular ve ortaya atılmış problematikler tarafından belirlenip belirlenmediğine bakacağız.

A. ALMAN DÜŞÜNCESİNDE TARİHSELÇİ GELENEK

Sosyolojide tarihselcilik tartışmasının katılımcıları ve tartışma metinlerinin yayımlandıkları mecralar düzenli bir görünüm arz etmez. Bu anlamda süreli ve muvakkat değil, sürekli ve süreğen bir tartışma mahiyeti taşır. Schmoller ile Menger arasındaki iktisatta tarihselcilik tartışmasından farklı olarak daha zamana yayılmış ve örtük olarak vuku bulmuştur. Alman tarihçi Friedrich Meinecke'nin deyişiyle "Batı düşüncesinin tecrübe ettiği en büyük entelektüel devrimlerden biri" (1936/1965'ten akt. Beiser 2014a, 8) olan tarihselcilik etrafındaki tartışmanın sosyolojideki

⁸⁰ Yediyıldız terimi "tarihçilik" şeklinde çevirmektedir (bkz. Freund 1997). Bu kullanımdaki nispet "i"si yerine, yaygın olarak kullanıldığı için, aynı görevi icra eden "-sel" ekini tercih ettik.

tarafına yakından bakmadan önce Alman düşüncesinde tarihselci düşünüşün farklı tezahürlerine ve tarihsel seyrine bakmakta yarar görüyoruz.

1. Tarihselciliğin Halleri

Tarihselciliğin, birbirine taban tabana zıt da olabilen çok sayıda tanımı, anlamlandırılma biçimi ve merkezi vardır. En geniş tanım, Beiser'in nihai olarak benimsediğini belirttiği şekilde, tarihin bilimsel bir disiplin olarak meşruiyetini tesis etme girişimidir. Fakat "disipliner tarihselcilik" adını verdiğimiz bu tanım, tarihselcilik bünyesinde bizce esas sayılması gereken bazı vurguları geri plana itmektedir. Meinecke, Troeltsch, Mannheim ve Iggers gibi tarihselcilik üzerine yazan kanonik isimlerin vurgusu ise insan doğasının (ontoloji), insanın bilişsel çerçevesinin (epistemoloji) ve insan dünyasını araştırma yolunun (metodoloji) doğal değil tarihsel olarak şekillendiğini savunmak üzerinedir. Yine metodoloji alanındaki iki tanım, Windelband'ın "fark merkezli" yaklaşımını geliştiren "tipolojik karşılaştırma" yaklaşımı ile Gadamer'in "hermenötik" tarihselcilik anlayışıdır. Popper ise ontolojik alanı merkeze alan, yukarıda anılanlara tam aksi istikamette işleyen bir tarihselcilik tanımı yapmakta; tarihselciliği tarihin akışında düzenlilik olduğunu iddia etmek olarak anlamaktadır.⁸¹ Söz konusu tanıma Doğan Özlem "tarihsicilik" (**Historizismus**) demektedir ve onu tarihselciliğin dışında görmektedir.

a. Disipliner Tarihselcilik

Bu tanımlardan ilki ve en kapsayıcı olanı, tarihle bilimsel olarak uğraşılabilceği iddiasına denk düşer. Biz buna "disipliner tarihselcilik" adını veriyoruz. Bu iddianın karşısında bilimselliğin ancak matematiksellekle sağlanabileceği, tarihin ancak bir felsefe veya sanat kabul edilebileceği fikri yer alır. Örneğin, sonradan Popper

⁸¹ Bu yaklaşımın sadece Anglo-Sakson dünyada değil, Savaş Sonrası Almanyası'nda pek çok taraftarı vardır. Alman düşünürler arasında da yaygın olan bu görüşe göre tarihselcilik "tarihsicilik" ve tarih felsefesi ile eşitlenmiş, "Alman felaketi"nin (**Die deutsche Katastrophe**) (Meinecke 1946) baş sorumlusu olarak görülmüştür.

tarafından yanılıcı bir biçimde tarihselcilikle özdeşleştirilen, Hegel'in bu husustaki yaklaşımı, tarihin asla bir bilim olmadığı, felsefenin bir dalı olduğu şeklindedir.

Bu tanıma göre tarihselcilik; tarihin sanat, felsefe ve doğa bilimlerinden bağımsız bir bilim olduğu tezinin kabulü için çabalayan bir entelektüel girişimdir. Bu tez 19. yüzyıla has yeni doktrinlerden biriydi. Tarih bin yıldır bilimden ziyade sanat, disiplinden ziyade hobi olarak düşünülüyordu çünkü hakim bilim paradigması bir uğraşının bilimsel sayılabilmesi için matematiksel olmasını şart koşuyordu. Bu anlayışa göre bilimin gerektirdiği evrensellik, zorunluluk, kesinlik ve nesnelliği sadece matematik sağlayabilirdi. Bu durumda geçmişteki (hiçbir şekilde kesin olmayan) tekil ve keyfi olaylarla ilgilenen tarih nasıl bilim olabilirdi? Daha önce bu soru hiç bu kadar açık sorulmamış, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki derinlik ve incelikte işlenmemişti. İşte uzun uzun bu sorunun cevaplanmasına çalışıldığı için bu döneme “tarih çağı” denecekti (Beiser 2014a, 3).

Tarihin bilimselliğine şüpheyile yaklaşanlar tarihin, geçmişteki parçaları birleştirme, eldeki kanıtlardan anlamlı bir bütün oluşturma, bir yeniden inşa faaliyeti oluşuna atıfla, bu işlemlerin bilimin gerektirdiği kesinliğe sahip olmadığını savunurlar. Tarihselci kampın buna ilk cevabı, Chladenius'un 1751 tarihli “Genel Tarih Bilimi” kitabında yer alır. Chladenius, Aristo'nun “bir disiplinden, araştırma nesnesinin izin verdiğiinden daha fazla kesinlik beklenemez” yargısına dayanarak, tarihten matematikten beklenen kesinliğin beklenmesinin uygun olmadığını ve tarih alanında bilimselliği temin etmek ve ölçmek için, tarihe uygun delil standartları geliştirilmesi gerektiğine dikkat çeker. Tarihinin kanıt toplama süreçlerini ayrıntılı bir biçimde tarif ederek bunları araştırma nesnesinin izin verdiği “yeterli kesinlik” sağlayacak standartlar sayar. Buna göre tarihle ilgili teorilerden şüphe etmek mümkündür ama ancak tarihe özgü delil standartlarını karşılamadığı için (Beiser 2011, 18).

Tarihselcilik, tarihsel olarak bakıldığında 18. yüzyılda, Newton fiziğinin yöntem ve yasalarını tarihe uygulayarak insan bilimini yapmaya yönelik doğalcı programdan türemiştir. Chladenius, Möser, Herder ve Humboldt gibi tarihselci düşünürler, daha modern pozitivizm 1840'larda ortaya çıkmadan önce, doğa bilimlerini esas alan bir

“insan bilimi” peşindelerdi. Özellikle Herder ve Humboldt açıkça natüralistlerdi yani doğa bilimsel yöntemlerle tarih yapmak istiyorlardı.⁸² Doğalcılığın biçim değiştirmesi ve formelleşip katılarak pozitivistliğe dönüşmesi daha sonra ortaya çıkacaktı. Bu gelişmeye karşılık olarak da Droysen ve Dilthey gibi yazarlar eliyle tarihselci gelenek içinde doğalcılığa muhalefet gelişecekti. Nitekim bu noktada Beiser, doğalcılığa muhalefetin tarihselci gelenekte 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkan ileri tarihli bir gelişme olduğuna atıfla, doğalcılık karşıtı bir tarihselcilik kavramının tarihselciliğin kurucu isimleri ve erken dönemi söz konusu olduğunda anakronik bir nitelendirme olduğuna dikkat çeker (Beiser 2011, 4). Yine bu anakronik bakıştır ki, henüz pozitivistliğin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki biçimini almadığı bir tarihselcilikte, tarihselciliğin kurucu babalarını anti-pozitivistlikle veya pozitivistlikle tavsif etmeye kalkar.⁸³

Gadamer tarihselci geleneği Aydınlanma'nın devamı gibi görmüş; ona naif ve kaba bir pozitivist bilim anlayışı atfetmiştir. Ranke'nin girift nesnellik anlayışının basite indirgenerek yanlış okunmasına dayanan bu hata, tarihin doğa bilimlerinin nesnel ve gayrişahsi bilgi idealini benimsediğini savunur (Beiser 2011, 7). Tarihselciliğin belli yönlerden ve belli ölçülerde Aydınlanma geleneğinin sürdürücüsü ve genişleticisi olduğu iddiası aslında tamamen yersiz değildir. Bu açıdan bakıldığında tarihselcilik aklın alanını genişletme çabası; sadece doğayı değil insan dünyasını da açıklayan bir akıl geliştirme girişimi olarak görünecektir. Halbuki örneğin Chladenius tarihin perspektifli olarak da bilimsel sayılabileceğini savunmuştur. Bu yaklaşıma göre mutlak ve aşkın iddiaların hataları ancak bilginin perspektifli doğası kabul edilerek bertaraf edilebilir (Beiser 2011, 7). Yine sonraki tarihselciler tarafından, insan dünyasının doğasının değişkenliğine (ontolojik vurgu), rasyonalitenin değişkenliğine (epistemolojik vurgu) ve tarihsel dünyada genellemeye gitmeyen özgün yöntem ihtiyacına (metodolojik vurgu) dikkat çekilmiştir.

⁸² Meinecke ve Gadamer'in tarihselci geleneği anti-natüralizmle sınırlamalarına rağmen, bu iki ismi kurucu babalar olarak görmeye devam edebilmeleri dikkate değer bir çelişkidir (Beiser 2011, 32, dp. 20).

⁸³ Anakronik bakışla tarihselci gelenekle çelişkili görünen bilimcilik konusunu Humboldt örneği üzerinden işleyen bir makale için bkz. Reill 1994.

Tarihselciliğin “disipliner tarihselcilik” şeklindeki bu tanımı bizce aşırı geniştir. Tanım bu genişlikte alındığında, tarihin bir bilim olmasını isteyen herkes tarihselci sayılmaktadır. Böylece gerek erken dönemdeki natüralist gerekse sonraki dönemdeki anti-natüralist tarihselcilerin hepsi resme dahil edilebilmektedir. Bu yaklaşımda tarihselcilik, bir tarih yapma yöntemine ya da dar bir çalışma tarzına indirgenmemekte, tarihi doğa bilimlerine yakın görenler de, uzak görenler de tarihselcilik şemsiyesi altında değerlendirilmektedir (Beiser 2011, 9). Fakat bizce, tarihin bilim statüsünün meşrulaştırılması programına katkıda bulunan herkesi tarihselci saydığımızda, tarihselciliğin esas vurgusu belirsizleşip kaybolmaktadır.

Fakat tarih disiplinin bilimsel alanda itibar kazanma seyrine bir başka açıdan bakıldığında, bu seyrin aslında bütün insan dünyası veya toplumsal alan için geçerli bir kazanım anlamına geldiği de söylenebilir. Dolayısıyla aslında tarihin bilimsel bir disiplin haline gelmesinin sonuçları, sadece tarih disiplini ilgilendirmemekte, bütün manevi bilimler ve kültür bilimleri için yolu açmaktadır. Tarihin bilimselliğine ilişkin şüphe, eleştiri ve savunuların neredeyse tamamı insan dünyasına yönelen bütün bilimsel girişimler için de geçerlidir.

Bu anlamda tarihi bilim yapma çabaları, Antik çağdan beri devam eden bir bilim anlayışını, bir bilgi paradigmasını yıkmıştır. Bilim anlayışını matematik üzerinden modelleyen Aristo için bilim, evrensel ve kesin öncüllerden çıkarılabilir, istendiğinde ispatlanıp gösterilebilir bilgiydi. Bilim, tarihî bir bilgi formu olarak olumsal (zorunlu olmayan) ve mümkün olduğundan şiirin aşağısında görülüyordu. Zira tarih “belli bir insan belli bir zamanda şunu yapıyor” üzerinde durulurken, şiir “belli bir tipte insan belli şartlar altında şunu yapıyor” gibi daha evrensel bir önerme ortaya atıyordu. 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın ilk yarısında Descartes, Hobbes, Leibniz ve Wolff Aristocu bilim anlayışını sürdürüyor ve tarihe değer vermiyorlardı. Bu erken dönem rasyonalistlerine göre tarihçiler Platon’un mağarasının derinliklerindedi. Aydınlanma düşüncesinde entelektüel özerklik ve kendi kendine düşünüp akıl yürütülerek bulunan ispatlanabilir bilgi merkeze alınıyordu. Tarih bilgisi ise bir rivayete dayanıyordu ve doğası gereği güven ve inanç gerektiriyordu. Tarih söz konusu olduğunda, rasyonalizmin itibar etmediği mevcut olgular bile yoktu, ancak

araştırmacının yaşadığı zamanda mevcut olmayan geçmiş olgulardan bahsedilebilirdi (Beiser 2011, 14-15).

Bu gelişmelere tarihçiler arasında ilk tepki, Descartes'ın şüphe yöntemini tarihe uygulamak, önceki rivayet ve güven ilişkilerini reddedip birincil kaynakları esas almak şeklinde oldu. Bu sıkı kaynak tetkiki 17. yüzyıl sonunda Fransa ve Hollanda'da ortaya çıktı ve 18. yüzyıl sonunda ise Almanya'da norma dönüştü ve 19. yüzyıl başında Ranke ile sembolleşti. Bu, bir anlamda Descartes'çı rasyonalizmi tarihe uygulama çabasını ifade ediyordu (Beiser 2011, 16).

İkinci adım, doğa bilimleri alanında Bacon'un ampirist pozisyonu geliştirmesinin sonucunda atıldı. Aristo geleneğinin mantıksal/matematikselsel ispat merkezli bilgi paradigmasını yeterli görmeyen Bacon, bu zihinsel faaliyetin mevcut bilgileri düzenleyip yaygınlaştırmakta işe yarayacağını, yeni bilgi edinmek içinse deneye müracaatın şart olduğunu savunuyordu. Ona göre doğa bilimleri sadece akıl yürütme ve onun ispatı ile yürümezdi. Nasıl rasyonalist paradigma Ranke eliyle tarihe uyarlanmaya çalışıldıysa, ampirist paradigma da Vico tarafından sosyal bilimler üzerinde denendi. Vico, kültür-insan-toplum-siyaset dünyasının; kanun, dil, kurum ve sanatların kendi üretimimiz olduğu için bilimsel araştırmacı tarafından daha iyi bilinebileceği düşüncesini ortaya attı (Beiser 2011, 16).

Bacon'un ampirist fikirlerinin, Vico'nun pek bilinmediği Almanya'da yayılması ve sosyal bilimlere uyarlanması, Kant aracılığıyla oldu. Aslında Kant rasyonalizmi eleştirse de, rasyonalizmin bilim idealini sürdürüp paylaşmıştı. Kant'a göre bilim, ispatı kendinde ilkelerden oluşan bir sistemdi. Bu da rasyonalist geleneğin matematikselsel bilim idealine uygundu. **A priori** bilgi her türlü bilginin esasıydı. Fakat Kant, kendi yaptığımız nesnelere, kendi yaptığımız ölçüde **a priori** bilebileceğimizi savunuyordu ve böylece insan dünyasını da **a priori** bilginin kapsamına almayı ima etmiş oluyordu. Humboldt, Ranke, Droysen, Rickert, Lazarus, Lask, Dilthey, Simmel ve Weber Kant'ın "sadece yaptığımız şeyi bilebiliriz" şeklindeki bu formülünü⁸⁴

⁸⁴ Vico 1725 tarihli **Yeni Bilim**'inde, Kant'tan çok önce insanın sadece kendi yaptığı bir şeyi anlayabileceğini, dolayısıyla nesnelere dünyasından farklı olarak ancak insan dünyasıyla bir anlama ilişkisi kurabileceğini söylüyordu. Alman tarihselci geleneğinin, Kant'ı rasyonalizmden ziyade ampirisizme yakın gören Kant yorumu da Vico'nun yaklaşımıyla paralellik arz ediyordu.

tarihe uyarladılar ve “yapmış olabileceğimiz, yeniden yaşayabileceğimiz şeyi yani geçmişi de bilebiliriz” haline getirdiler. Tarih, bugünü şekillendiren kayıp ve yabancı bir güç olmaktan çıkıp, bugün içimizde, derinimizde bizimle birlikte yaşayan bir şeye, bugünün bir parçasına dönüştü. Bu yaklaşım aynı zamanda, Aydınlanma'nın atomist, bireyci anlayışına karşı çıkararak bütüncü bir antropoloji de getirmiş oldu. Buna göre, insan toplum olmadan anlaşılamayacağı gibi tarih olmadan da anlaşılamazdı (Beiser 2011, 17).

Tarihselcilik, tarihi bilim kılma çabası şeklinde kavrandığında, başarılı olmuş sayılmalıdır. Projenin temeli tarihin bilim olarak kabulüydü ve görevini bitirince doğal olarak öldü. Tarih 1850'lerden itibaren yükseldi, 1880'e kadar altın yıllarını yaşadı, üniversiteye yerleşti, en az kimya ve biyoloji gibi doğa bilimleri kadar itibarlı bir disiplin haline geldi. Nasıl 18. yüzyıl akıl yüzyılı idiyse, 19. yüzyılın da tarih yüzyılı olmasını sağladı. Bu yaklaşıma göre tarihselcilik 1920'lerde krize girmemiş, bilakis başarılı bir şekilde vazifesini tamamladığı için kendisine ihtiyaç kalmamıştır. Nitekim tarihselciliğin etkisi de halen sürmektedir (Beiser 2011, 23-24).

b. Ontolojik Tarihselcilik

Tarihselciliğin ikinci versiyonu, toplumsal fenomenlerin doğalarının tarihsel olarak biçim değiştirdikleri düşüncesidir. Buna göre insan doğası değişken ve tarihseldir. Bireyin doğası, kültürel/tarihsel olarak belirlenir. Hatta bazı düşünürler doğal olguların hareket tarzının dahi değişken olduğunu savunur. Biz bu tanıma “ontolojik tarihselcilik” diyoruz. Bu anlamda tarihselcilik, insan dünyasındaki hiçbir şeyin (kültür, değerler, kurumlar, pratikler, rasyonalite...) tarihsel değişmeyi aşan ezeli bir biçim, kalıcı bir öz, değişmez bir doğa ve sabit bir kimliğe sahip olmadığını kabul etmektir (Beiser 2011, 2).

Bu anlamda “ontolojik tarihselcilik”, “eşyanın doğası yoktur” demekle iktifa etmekte; mevcut eşyanın doğası kavrayışının yerine yeni bir kurgu ya da hipotez koymamaktadır. “Eşyanın doğası değişkendir” demekle ama bu değişmenin sistematığıne dair bir iddiada bulunmamaktadır. Öyleyse tarihselcilik, ontolojik yönüyle bir değilleme olarak düşünülmelidir.

Tam karşısında ise insan doğasının ve toplum hayatının mahiyetinin evrensel ve değişmez olduğu, doğal bir işleyişe sahip olduğu tezi yer alır. Bizim deyimimizle “ontolojik doğalcılık” a göre, toplumsal fenomenler aynı doğal olgular gibi belli “doğal” ve “evrensel” kurallara tabidir. İnsan dünyasının, varlığını tarih dışı evrensel ilkelere göre sürdürdüğü inancı Stoacılıkta, Hıristiyanlıkta, doğal hukuk/yasa düşüncesinde ve modern pozitivizmde karşımıza çıkar (Beiser 2011, 2).

Doğan Özlem ise bu pozisyonu “evrenselci-özcü ontoloji” kavramıyla ifade etmektedir. Özlem’e göre evrenselci-özcü yaklaşım sadece ontoloji alanında değil; epistemoloji, felsefe, bilim, sanat, ahlak ve hukuk başta olmak üzere hayatın neredeyse her alanında egemendir. Karşıtı ise adcı, tekilci, relativist ve tarihselci yaklaşımdır (2002, 63). Doğalcılıkla özcülüğün ortak noktası, ikisinin de belli olguların bazı “özel” özelliklerinin, “doğal” bir özlerinin olduğu düşüncesidir. Özcülüğe göre bir nesneyi o nesne yapan belli özellikler vardır ve bilim ile felsefenin görevi o özellikleri keşfedip ortaya koymaktır. Başka bir deyişle öz varlıktan önce gelir. Kadın, erkek; eşcinsel, heteroseksüel; Türk, Arap gibi insan kategorileri içsel/özel olarak farklıdır ve kendilerine has doğalara sahiptirler. Burada önemli olan, bir olgunun “doğa”sının veya “öz”ünün olup olmaması kadar bu doğanın/özün ne olduğu konusunda nasıl karar verildiğidir de. Zira bu karar/iddia, bütün hayat sahalarında yapılacak yönlendirmenin temel dayanağı olarak işlerlik kazanacaktır. “İnsan doğası”na müracaat çoğu zaman insan hayatına tahakkümün felsefi ön hazırlığı niteliğindedir.

Klasik iktisadın “homo economicus”u da bu doğal insan/insan doğası tasavvurunun bilindik bir örneğidir. Buna göre insan soyu içgüdülerinin emri altındaki bencil bir yaratıktır ve toplumun çıkarı hilafına da olsa kendi çıkarını en üst seviyeye çıkarmaya çalışır. Fakat bu demek değildir ki, insan doğasının diğerkam olduğunu varsayan bir yaklaşım tarihselcidir. Bilakis böylesi bir yaklaşım da, tarih üstü ve değişmez tek bir insan doğası varsayımıyla tarihselciliğin karşısında yer alır. Zaman üstü insan doğası varsayımının bir sonucu da insan davranışlarının doğa dünyası gibi ve kadar öngörülebilir olması, dolayısıyla insani faaliyetlerin işleyişlerine ilişkin bazı yasalar ortaya konabilmesidir. Örneğin iktisattaki arz-talep dengesi ya da marjinal fayda teorileri bu tarz yasalardır.

Tarihselci geleneğe göre ise tek ve ortak bir insan doğasından söz edilemez. İnsanın algılama biçimi bile çeşitli etkenlerin farklılaşmasına göre değişiklik gösterir. Bu etkenler kültürel etkenler olabilecekleri gibi, coğrafi ve iklimsel etkenler de olabilirler. Örneğin Pascal, İspanya ile Fransa'yı ayıran coğrafi sınır olan "Pirenelerin bu tarafında doğru olan, öbür tarafında yanlıştır" demektedir. Burada Pascal'ın kastı, "yalnızca değişik toplumlarda farklı, hatta karşıt ahlak anlayışlarının, inançların, değer yargılarının mevcudiyetine değinmiş olmuyor daha esaslı olarak, kültürel koşullanmaların farklı algılamalara yol açtığını anlatmak istiyordu" (Özlem 2002, 62, dp.).

Buradaki temel ayrışma, insana ilişkin temel varsayımlar alanındadır. Eski antropolojiye göre, birey önce insandır yani insan türünün bir örneğidir. Bireyin kimliğini şekillendirmede içinde yaşadığı spesifik tarihin, kültürün ve toplumun rolü yoktur. Bireyin, tarihteki/toplumdaki yerinden ve kültüründen bağımsız sabit bir doğası ve kimliği vardır. Yeni tarihselci antropoloji ise bireyin kimliğinin tarihi, toplumu ve kültürü tarafından biçimlendirildiğini savunur. İnsan olarak kimliğimiz üzerinde söz sahibi olmamızın yolu da, kimliğimizin tarihsel köklerine dönüp onları çözümlenmekten geçecektir (Beiser 2011, 18).

Bu anlamda tarihselciliği, insan dünyasındaki fenomenlerin doğalarının değil de, sadece biçimlerinin tarih içinde değiştiğini kabul eden yaklaşımdan ayırt etmek gerekir. Bu tarz kısmi bir kabul, sosyal bilim alanında çalışan neredeyse bütün bilgin ve düşünürlerin paylaştıkları bir husustur. Ontolojik tarihselcilik dediğimizde, toplumsal olguların zaman içinde biçim ve nicelik değiştirmesinin ötesinde; söz konusu olguların nitelik, öz, doğa, kimlik ve mahiyetlerinin de değiştiği vurgusunu anlamak gerekir. İnsan dünyasındaki olgular, evrensel ve zaman üstü geçerliliği olan değişmez bir mantığın/işleyişin değil, belli tarihsel; daha geniş bir ifadeyle bağlamsal (mekânsal, zamansal, kültürel, toplumsal...) sebeplerin sonucudur. Ontolojik tarihselciliğe göre insan dünyasında gerçekleşen her şeyin bir sebebi vardır ve bu sebep de tarihseldir (Beiser 2011, 3). Örneğin basitçe, tarihsel akış içinde nüfusun değiştiğini görüp teslim etmek tarihselci sayılmaya yetmez. Diyelim nüfus ile iktisadi faaliyetlerin ilişkisinin tarih içinde değişim gösterdiğini söylemek ise, tarihin

akışı ile birlikte ortaya çıkan özsel/nitel bir değişikliğe işaret etmektir ki, burada ontolojik tarihselciliğin alanına girilmiş olur.

Bu anlamıyla tarihselcilik, insan dünyasındaki olguların doğasının değişim olduğunu söylemektir. Söz konusu vurgu, her şeyin özünün akış ve değişme olduğunu söyleyen Heraklit'i hatırlatmaktadır. Bu yönüyle tarihselci, insan dünyasının Heraklit'i olarak görülebilir (Beiser 2011, 2). Bu durumda açıktır ki, tarihselciliğin alameti farikası, Popper'ın dediği gibi evrensel ve genel geçer bir tarih felsefesine sahip olması değildir. Bilakis, bütün tarih felsefelerinin de tarihsel, bağlamsal, yerel; yani zaman ve zeminle mukayyet olduğuna dikkat çekmesidir. Bu anlamda tarihselcilik çağdaş sosyolojide halen güçlü bir taraftar ve uzman kitlesine sahiptir. Teknisyen sosyologlar bir yana, günümüz sosyolojisinde tarihsel bir sosyolojiden yana olan pek çok etkili isim vardır. Dahası, toplumsal bir olgunun, tarihsel şartları tarafından etkilenip belirlendiğini, tarihsiz bir doğaya veya kimliğe sahip olmadığını savunma anlamında tarihselci yaklaşım, bugün belli bir düzeyde hegemonik hale gelmiştir. Bu anlamda Beiser'in "Meinecke'nin varisleri olarak, hepimiz tarihselciyiz" (2011, 25) demesi makul görünmektedir.

Tarihselci ontoloji ya da başka bir deyişle tarihselci varlık teorisi, aslında kapsamlı sınırlamalar yapan kapsamlı bir hipotezler bütünü değildir. Tarihin insan doğası ya da tarih yasası tarafından belirlendiğini iddia etmek farklı teorik yönelimleri belirginleştirmeyi gerektirir. Örneğin tarihsel akışın bir tarih yasasına bağlı olduğunu iddia ettiğinizde bu yasanın, ki genelde tek çizgili, tek merkezli bir tarihsel akışı varsayar, çizgisel bir ilerleme mi yoksa döngüsel bir akış mı öngördüğünü de belirtmeniz gerekir. Yahut idealist bir tarih felsefesi, tarihsel akışı belirleyen etkeni spesifik olarak ortaya koymak durumundadır. Veya tarihin insan doğası tarafından belirlenen bir şey olduğunu söylediğinizde bu insan doğasının bencillik, diğerkamlık, bireycilik, kolektivizm gibi temayüllerden hangisini ne kadar içerdiği hususunu belirgin kılmanız gerekir. Oysa tarihselci tarih görüşüne göre, tarih bu tarz "dışsal", "soyut" ve "ideal" etkenler tarafından değil, bizzat tarih tarafından belirlenmektedir. Bu anlamda tarihselcilik, pek çok içsel, somut ve maddi açıklama çeşidine izin veren geniş bir varlık teorileri yelpazesi niteliğindedir.

c. Epistemolojik Tarihselcilik

Tarihselciliğin üçüncü tanımı, sadece toplumsal fenomenlerin doğasının değil, bizzat insanoğlunun bilişsel çerçevesinin tarihsel olduğu iddiasını dillendirir.⁸⁵ Buna göre insanın bilme şekli ve kognitif yapısı bağlamsal etkenlerin etkisinde şekillenir. İnsan, gerek bilişsel faaliyetleri sırasında seferber ettiği kavram setleriyle, gerek problem olarak gördüğü hususlarla, belli bir zihniyet haritasına sahiptir ve bu harita dönemden döneme, hatta bilim adamı grubundan grubuna değişiklik gösterir. İşin zamansal değişkenlik boyutuna vurgu yaparak biz bunu “epistemolojik tarihselcilik” olarak adlandırıyoruz. Bu iddianın karşısında ise insan episteme’sinin tarihsel şartlardan bağımsız bir **a priori** ile hareket ettiği fikri yer alır. Bu karşıt pozisyonun epistemoloji alanındaki rasyonalist anlayışla akraba olduğu söylenebilir. Epistemolojik tarihselcilik ise hem epistemoloji alanındaki ampirist pozisyona yakın görülebilir ve ayrıca “Tarihsel Epistemoloji” şeklinde isimlendirilen epistemoloji yaklaşımıyla akrabadır.

Tarihselciliğin zıddı nedir? Epistemolojik olarak rasyonalizmden ziyade ampirizme yakındır; bu anlamda zıddı rasyonalizmdir. Rasyonalistler çoğunlukla hakikatin bilinebilir olduğunu ve tek bir hakikatin bulunduğunu savunurlar. Ampiristler arasında da, ampiri ile kesin bilgiye ulaşılabileceğinin mümkün olduğunu düşünenler varsa bile, çoğu ampirist ampiri ile kesin bilgiye ulaşılabileceğini reddeder. Eşyanın hakikatinin kesin olarak bilinemeyeceğini, birden fazla bakış açısının aynı anda meşru ve bilimsel olabileceğini savunurlar. Bu anlamda tarihselcilik bir tür bilimsel tevazu ve haddini bilme tavrı olarak da karşımıza çıkar. Bilimin ulaşabileceği ufka dair çok iyimser değıllerdir ve bilimin geleceğine ilişkin görece gerçekçi tahminleri vardır. Bilime biçilen rol anlamında ise, bilime hayatın diğer alanlarının üstünde ve onlara yön veren, onları şekillendiren bir alan olarak bakmazlar. Sanat, din, siyaset, ahlak ve felsefe alanlarını, bilim ile aynı seviyede ve bilimden özerk görmeye eğilimlidirler.

⁸⁵ Başka bir açıdan yaklaşıldığında epistemolojik tarihselcilik bireyi bilme imkanının onu tarihselliği içinde kavramak olduğu düşüncesi olarak da okunabilir. Fakat biz bu yaklaşımı, farklı bir isim altında ayırt etmeyi ve bir sonraki alt başlıkta, metodolojik tarihselcilik tanımı altında ele almayı daha uygun gördük.

Çağdaş Alman bilim tarihçisi Hans-Jörg Rheinberger'in **Historische Epistemologie zur Einführung** [Tarihsel Epistemoloji: Bir Giriş] başlıklı kitabına baktığımızda, epistemolojinin tarihsel boyutuna dikkat çekilişinin 1872'de doğa bilimleri alanında Emil Du-Bois Reymond'un "Ignorabimus" başlıklı konuşmasıyla başlayan tartışmaya kadar götürüldüğünü, ama esas belirginleşmenin 1920'lerde Almanya'da Ludwik Fleck ve Fransa'da Gaston Bachelard'a dayandırıldığını görüyoruz (Rheinberger 2007). Bu yaklaşım kabaca, bilim adamının bilişsel çerçeve, kavram, problematik, dikkat ve ilgilerinin toplumsal ve tarihsel bağlamı tarafından şekillendirildiğini, dolayısıyla evrensel ve zaman üstü bir epistemolojik **a priori**nin bulunmadığını savunmaktadır. Yine 1920'ler Almanya'sında ortaya çıkan bilgi sosyolojisi akımı ve bu akımın kurucuları sayılan Scheler, Mannheim, Jerusalem gibi figürler de tarihsel bir epistemoloji anlayışını esas almışlardır. Bu açıdan bütün bu isimlerin epistemolojik tarihselcilik başlığı altında değerlendirilmeleri mümkündür.

Tarihselciliğin epistemoloji alanındaki temel etkisi, geniş çaplı bir görecilik olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan doğasının değişken olduğu bir zeminde, insan doğasına atıfla hiçbir tarihsel fenomeni açıklamak mümkün olmamaktadır. Bu yaklaşım, tarihsel fenomenlerin ancak bağlamsal sebeplerin etkileri üzerinden açıklanabileceğini söylemiş olur. Daha da ötesinde bu anlamda bir tarihselcilik, Batı felsefesinin kuruluşundan beri devam edegelen toplumsal, siyasal ve ahlakî değerler için aşkın bir meşrulaştırma zemini arayışının altını oymaktadır. Gerek dinsel olarak vahye, gerekse seküler olarak doğal hukuk, insan akli vb. varsayımlara şüpheyile yaklaşmayı telkin eder. Aydınlanmanın temel iddialarından biri evrensel ahlakî, siyasî, dinî inançların rasyonel müdafaasıyken, tarihselcilik bu iddianın tam karşısında yer almış oluyordu. Dahası bu göreciliğin sonucu olan şüphecilik bizzat kendisine de yöneldi ve tarihsellik ilkesinin geçerliliğinin de sorgulanması sonucunu doğurdu (Beiser 2011, 10-11). Nitekim Troeltsch'ün 1921 tarihli "Die Krisis des Historismus" [Tarihselciliğin Krizi] makalesinde ve 1922 tarihli **Der Historismus und seine Probleme** [Tarihselcilik ve Problemleri] kitabında savunduğu tez de buydu: Tarihselcilik kendi iç çelişkisinin ve tutarsızlığının neticesinde, derin trajik kusurlarının sonucunda kendini imha gidiyordu. Tarihselcilik kendi muhafazakar dinî görüşlerinin köküne bizzat kendisi kibrit suyu döküyordu (Beiser 2011, 24).

Tarihselciliğin yarattığı epistemoloji sarsıntı, kendini imha işlemi yahut doğasında taşıdığı paradoksal farklı şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. İlk olarak tarihselcilik, çifte standarttan kaçınmak adına bir fikriyat olarak kendisini tarihselleştirmeyi gerektirir. Tarihselci düşüncenin de tarihsel olduğunu kabul etmek, tarihte/dünyada tarihselciliğin geçerli olmadığı tarihselliklerin de bulunabileceğini baştan teslim etmeyi gerektirecektir. Bu da tarihselciliğin geçerliğini askıya alır ve onu tam anlamıyla bir paradoks kılar. Bu anlamda tarihselcilik, **kendi kuyruğunu ısiran yılan** gibidir.

İkinci olarak tarihselcilik, yanında hiçbir dogmaya izin vermeyen bir düşünce tarzıdır. **İncir ağacının**, köklerinden salgıladığı asitle bütün taş ve beton duvarları parçalaması gibi o da, yanına yaklaşan, ona yol arkadaşlığı yapmaya niyetlenen bütün dünya görüşlerini yok etmeye programlıdır. Onun yanında mamur kalmaya çalışan bütün ideolojik veya düşünsel yapıları asidiyle bizzat kendisi eritir. İşte Troeltsch'ün dikkat çektiği gibi tarihselcilik, onun mütemmim cüzü gibi algılanan sağ ya da muhafazakar devrim gibi düşünceleri bu şekilde kendi elleriyle aşındırmıştır.

Tarihselciliğin aşındırıcı etkisi sadece kendisi ve benzerleriyle sınırlı değildir. O, bütün düşünsel yapıların geçerliliklerini kısmi ve görelî hale getirir. Tarihselciliğe göre bir anlayış, her zaman ve her yerde geçerli olamaz; ancak belli tarihsel şartların sonucunda geçici ve sınırlı bir geçerlilik kazanmış olabilir. Fakat bu düşünsel yapılar, tarihselciliği kabul etmediklerini ilan ettiklerinde, en azından kendi iç tutarlılık alanları dahilinde, tarihselciliğin bu bozucu, kayganlaştırıcı, iddiasızlaştırıcı etkisinden masun kalmış olurlar.

Tarihselciliğin kendisine ve yanındakine zarar verme teması ile bilimin kendi varlığını zıddıyla mümkün kılma teması arasında belirgin bir benzerlik vardır. Rothacker'in **Tarihselcilik Sorunu** kitabında dikkat çektiği gibi, her bilimsel etkinlik bir dogmatik içinde geliştirilebilir yani bilimsel olduğu iddia edilen bütün olgusal saptamalar, belli bir dogmatikten hareketle yapılmıştır (Özlem 1990, 8). Halbuki bilimin temel iddialarından biri, bilim tarafından ispatlanmamış hiçbir dogmatığe yaslanmamaktır. Bilim baştaki dogmatik önvarsayımını sonradan ispatladığını söylese bile, bu ispata dayanak teşkil edecek bütün olgusal veriler söz

konusu dogmaya yaslandığı için, bilimsel açıdan güvenilir kabul edilemeyecektir. Bu da aslında “bilim” ile “tarihselci düşünce”nin aynı paradoksun ters yüz edilmiş iki görünümünden başka bir şey olmadığını göstermektedir. Bilim, bilimsel olmayan bir dayanağa evrensel geçerlilik atfederek ortaya bir bilimsellik iddiasıyla çıkabilmekte; tarihselcilik ise hiçbir şeyin evrensel geçerliliğe sahip olamayacağını iddia ederek, başta bu iddiası olmak üzere kendisini geçersizleştirmektedir.

Tarihselciliğin bu yorumu, açıktır ki, gerek dinî gerekse Aydınlanmacı evrensel hakikat yaklaşımına muhaliftir. Tarihselciliği, bütün olarak Aydınlanma düşüncesinin bir eleştirisi olarak görmek ve değerini, Aydınlanma düşüncesinin etkisini kırma miktarıyla ölçmek yaygın bir yaklaşımdır. Örneğin Meinecke (1936) Aydınlanma geleneğiyle tarihselci gelenek arasında tam bir karşıtlık görür. Buna karşın Cassirer (1932), Reill (1975), Jäger ve Rusen (1992), Schnädelbach (1974) gibi bazı yazarlar, tarihselcilikle Aydınlanma arasındaki karşıtlık fikrine itiraz etmektedirler. Bunlara göre Aydınlanma hiçbir zaman bütünüyle tarih-dışı olmamıştır, hatta tarihselcilerin sonradan geliştireceği düşüncelerin, tarihyazım yöntem ve standartlarının pek çoğu 18. yüzyılda Aydınlanma geleneği içinde dile getirilmiştir (Beiser 2001, 11). Muhtemeldir ki en makul çözüm, Beiser gibi, bu iki ucun ortasında bir yol çizip tarihselciliğin belli açılardan Aydınlanma geleneğinin devamı, belli açılardansa eleştirisi olduğunu savunmak olacaktır.

d. Metodolojik Tarihselcilik: Tipolojik Karşılaştırma

Dördüncü sırada, bütün sosyal bilim disiplinlerinin, hatta bazı örneklerde doğa bilim disiplinlerinin de, araştırma nesnelерinin “tarihsel” boyutunu merkeze almaları gerektiği düşüncesi yer alır.⁸⁶ Aslında “ontolojik tarihselcilik”in doğal bir sonucu olarak da düşünülebilecek ve “metodolojik tarihselcilik” adını verdiğimiz bu tezin karşısında ise toplumsal fenomenlerin, içinde buldukları tarihsel, toplumsal ve

⁸⁶ Aslında Gadamer de tarihselciliği belli bir tarih yapma tarzı, bir tarihyazım yöntemi olarak okumaktadır. Tarihi hermenötik olarak gören bu yaklaşım, tarih epistemolojisine büyük katkı yapsa da hermenötikle pek ilgisi olmayan Windelband, Rickert ve Lask gibi tarihselci filozofları dışarıda bırakmaktadır (Beiser 2011, 10). Aslında metodolojik tarihselciliğin burada ele alınandan farklı ikinci bir versiyonu olan “hermenötik tarihselcilik” anlayışı bu sebeple burada kenarda tutulmuştur.

kültürel bağlamdan bağımsız olarak, bağlı oldukları zaman üstü evrensel yasalar ve “doğal işleyiş” üzerinden incelenmesi gerektiği yönündeki fikriyatıyla “metodolojik doğalcılık” yer alır. Buna göre toplumsal fenomenler tarihlerine bakılmaksızın anlaşılabilirler.

Fakat burada metodolojik vurgusunu iyi anlamak gerekir. Bir teorik veya yöntemsel akımın önüne “metodolojik” getirildiğinde, bunun ifade ettiği pozisyon, “ontolojik” ya da “politik” versiyonundan farklı olarak, bu pozisyonun esastan değil de; araçsal, pratik, pragmatik, hōristik bir biçimde; bu önvarsayımı yapmanın araştırma süresince araştırmaya yardımcı olacağı düşünüldüğü için muvakkaten kabul edildiğini ifade eder. Weber’in metodolojik bireycilik ve metodolojik rasyonalizmi bu noktada örnek olarak verilebilir. Weber’in metodolojik bireyciliği, ontolojik olarak/toplum görüşü olarak atomizmi ya da değer olarak bireyciliği benimsemekten ziyade, toplumsal analizin birimi olarak öznel anlamaya izin veren niyetli birey eylemini temel almaktadır (Heath 2015).⁸⁷

Bu noktada metodolojik bireyciliği, ontolojik bireycilikten/atomizmden dikkatle ayırt etmek gerekmektedir (Lukes 2006, 131 vd.). Metodolojik bireycilik, bireysel ya da toplumsal fenomenlerin bilinme/anlaşılma yollarıyla ilgili bir yaklaşımdır ve bunlar açıklanırken bireylere ilişkin fenomenlerden hareket etmek gerektiğini savunur. Başka bir deyişle, metodolojik bireyciliğe göre, toplumsal fenomenler bireysel fenomenlerle açıklanabilir; toplumsal fenomenlere ilişkin önermeler, anlam kaybı olmadan bireysel fenomenlere ilişkin önermelere çevrilebilir, indirgenebilir (Lukes 2006, 131). Vico ve Montesquieu hariç, başta Hobbes olmak üzere Aydınlanma düşünürleri bu bireyci açıklama tarzını kabul ediyorlardı. Hegel, Saint-Simon, Marx, Durkheim gibi metodolojik kolektivistler ise Comte’un ifadesiyle “bir çizgi noktalara ne kadar ayrıştırılabilirse, toplum da bireylere o ölçüde ayrıştırılabilir” görüşünü benimsiyorlardı (Lukes 2006, 125-126).

Ontolojik bireycilik ise toplumsal dünyada yalnızca ve öncelikle bireylerin gerçek oldukları düşüncesidir. Rousseau’nun toplum sözleşmesinde bu yaklaşım, toplumun

⁸⁷ Bütün bunların altında aslında Weber’in “metodolojik pragmatizm”i yani yöntem seçimi alanındaki pragmatik yaklaşımı yatmaktadır. Bu konuya ileride yeniden değineceğiz.

ve toplumsal kurumların, bunlardan bağımsız olarak kendi amaçları doğrultusunda, bireyler tarafından kurulup sürdürüldüğü şeklinde geçer (Lukes 2006, 133). Popper ve Hayek gibi örneklerde bütünlerin verili ve olgusal olmadığı, ancak soyut ve kurgusal birer zihinsel model oldukları şeklinde yorumlanır. (Lukes 2006, 131-132). Halbuki tarihselciliğin temelindeki adcı gelenek esas alındığında “birey”in de en az “toplum” kadar bir “soyut zihinsel model” ya da “ad” olduğu kabul edilecektir. Ayrıca Lukes, “gerçek” kabul edilmenin kıstasını sorgular. Eğer gerçek statüsüne sahip olmanın kıstası **gözlemlenebilirlik** ise, pek çok toplumsal fenomenin birçok yönü (örneğin mahkeme bir süreci) gözlemlenebildiğine, buna karşılık pek çok bireysel fenomenin birçok yönü de (mesela niyetler veya suçun dürtüleri) gözlemlenemediğine göre, toplumsal fenomenler daha gerçek kabul edilmelidir. Aynı şekilde Hayek’in öne sürdüğü **kolay anlaşılabilirlik** kıstası da geçersizdir. Ontolojik bireyciliğin bir başka yorumu da, bireyin toplumdaki ve kurumlardan bağımsız olarak var olurken, kurum ve toplumun ancak bireyler olduğunda var olabileceği şeklindedir. Halbuki asker olmadan ordu olmayacağı ne kadar doğruysa, ordu olmadan asker olmayacağı da o kadar geçerlidir (Lukes 2006, 132).

Metodolojik bireycilik ayrıca siyasî ve iktisadi bireycilikten de ayırt edilmelidir. Siyasî bireycilik, toplumsal kurumların bireysel amaçları doyurmak zorunda olduğunu; iktisadi bireycilik ise toplumsal kurumların fiiliyatta bireysel amaçları doyurduğunu savunur. Fakat gerek siyasî-iktisadî, gerekse ahlakî bireycilik gibi değer alanındaki bireyciliklerle metodolojik bireycilik arasında bir korelasyon yoktur. Halbuki ontolojik bireycilik ile metodolojik bireycilik arasında bazı süreklilik ve yorum ilişkileri vardır (krş. Lukes 2006, 133).

Metodolojik tarihselciliğe geri dönecek olursak, bu yaklaşımın taşıdığı bir başka vurgu da, “disipliner tarihselcilik” tanımının genişliği içinde tarihselci kampa ait sayılan natüralist yaklaşımı dışarıda tutup, tarihselciliği anti-natüralist yaklaşıma sahip olanlarla sınırlamasıdır. Başka bir deyişle metodolojik tarihselcilik tanımında, tarihselcilik esasen tarihsel araştırma uğraşımının doğa bilimlerinden farklı yöntemlere müracaat etmeyi gerektirdiği tezi ile eşitlenmiş olmaktadır. Burada gerek bireyin anlaşılabilir/niyetli eylemi üzerindeki vurgusuyla metodolojik bireycilikteki anlama yöntemi, gerekse Windelband’ın idiografik yöntemi anlaşılmalı, tarihselcilik, tarihi

doğa bilimlerinden farklı yöntemler geliştirmeyi lüzumlu kılan bir bilimsel faaliyet türü olarak görmektedir.

Yine metodoloji alanında, tarihselcilik tartışmasına dahil edilen komşu bir ikilik daha vardır. Bu tartışma, iki tarih yöntemi arasındadır. Bunlardan tarihselciliğe yakın görülen, bizim isimlendirmemizle “fark-merkezli tarihselcilik”, tarihin genel yasalarının varlığını reddeder; tekil olay ve kişiliklerin ortaya konmasını hedefler. Karşıt tarih anlayışı ise tarihin genel yasaları olduğunu savunur ve bunları tespitte çalışır. Windelband’ın 1894’teki rektörlük konuşmasında yaptığı kavramlaştırmayla, idiografik ve nomotetik bilim anlayışları arasındaki ayrım da bu ayrımı ifade etmekte, fakat tarih bilimi için bir ayrım olarak değil, tarih ile doğa bilimleri arasında bir ayrışma olarak formüle etmekte, tarihin genelini idiografik, başka bir deyişle **fark-merkezli tarihselci** olarak düşünmektedir.⁸⁸ Bu yaklaşım, ister Hegel gibi rasyonalist olsun, isterse Schmoller’e göre **teori inşa konusunda sabırsız** hareket eden Menger gibi ampirist olsun, yasa ve genellemelere karşı çıkar. Bu yasa ve genellemeler, zaman boyutu olmayan yatay ilişkilere dair olabileceği gibi, ilerleme ve modernleşme söylemleri gibi, zaman içinde yaşanan değişime dair de olabilir.

Bu yaklaşıma göre tarihsel araştırmanın konusu tekil, bireysel ve farklı olmalıdır. Tarih, belli bir zaman-mekandaki belli bir kişi, eylem, kültür ya da çağı inceler. Tarihsel araştırmanın amacı ise bunların alamet-i farikalarını, nevi şahsına münhasır hususiyetlerini tespit etmektir. Bu yaklaşımın esas aldığı “biriciklik ilkesi” (**Individualitätsprinzip, principle of individuality**) esasen Platon ve Aristo’ya dayanıyordu fakat bu ilkenin herhangi bir bilimsel girişimin dayanağı olamayacağı düşünülüyordu. Özellikle Windelband’ın çabaları sonucu, fark-merkezli tarihselcilikle birlikte ilk kez tarihsel olguları farklı yapan özelliklerin tespiti; evrensellik, genellik ve kurallılıklarının bulunması kadar bilimsel bir uğraş olarak

⁸⁸ Rickert doğa bilimlerinde de idiografik bir kısım bulunduğu kanaatindedir. Bu kısım doğa tarihidir. Böylece Rickert, doğa tarihinin idiografik bir bilim sahası olduğunu savunur (Özlem 2002, 323). (Bu görüş doğrultusunda bir adım ileriye gidilip, insan öncesi doğa tarihinin nomotetik, insan sonrası doğa tarihinin ise idiografik yöntemle yürütülebileceği de iddia edilebilir.) Aslında Menger ve Weber’de rastladığımız eğilim de, Rickert’in doğa bilimleri alanında nomotetik yöntem ile idiografik yöntemin bir arada var olması gerektiği şeklindeki vurgusunu, sosyal bilimler alanına yansıtmak; sosyal bilimsel faaliyetin tamamen idiografik yaklaşım doğrultusunda şekillendirmeye karşı nomotetik yaklaşımı da sosyal bilimsel analizin bir parçası kılmak şeklinde olmuştur.

kabul edilmeye başlandı. Doğa bilimleri genelliklere odaklandığı için bu, doğa bilimlerinden farklı bir yöntemle tarih araştırması yapılabileceğini de teyit eden bir gelişmeydi.

Tarihselciliği bir tarih yapma tarzına, bir tarihyazımsal yaklaşıma indirgeyen Meinecke, Troeltsch, Mannheim ve Iggers'in zihinlerinde de bu tarz bir tarihselcilik tanımı bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre tarihselciliğin ayırıcı vasfı, tarihin ve toplumun hedef ve yasaları olduğunu reddedip tarihi, tarihsel/toplumsal bilimleri münferit ve biricik unsurların araştırılması olarak gören yaklaşımdır. Bu durumda sosyal bilimlere tarihselci yaklaşım, Windelband'ın deyimiyile idiografik yöntemin tarih disipliniyle sınırlandırılmayıp bütün sosyal bilimlere teşmil edilmesi gibi bir anlama gelmektedir.

Nomotetik – idiografik ayrımı aslında Aristo'daki tarihsel bilgi-akıl bilgisi ayrımıyla ilişkilendirilebilir. Aristo'ya göre tarihsel bilgi, edebiyat türündendir ve tekil/rastlantısal olayların bilgisidir. Akıl bilgisi ise hakikatin ve genelin bilgisidir. Genele ulaşmayı bilim olmanın şartı olarak gören Aristo; genele ampiri ile erişilemeyeceğini, ne doğal gözlemin ne de tarihsel gözlemin genele ulaşmaya imkan verdiğini, sadece aklın genele varabileceğini savunur (Özlem 1992, 18'den akt. Kotan 2001, 56-57). Bu yönüyle Aristo ampirist değil, rasyonalist kampta yer almaktadır. İdiografik ve nomotetik yaklaşımlar arası ayrışma, aklın değil ampirik verilerin esas alınmasından bir sonraki adımda, ampirist kamp içinde ortaya çıkmaktadır.

Fark vurgusunun bir boyutu da, benzerlik bilgisine ihtiyaç duyan modernleşme teorilerinin tarihselciliği bu vurgusu dolayısıyla değersizleştirme çabasıdır. Modernleşme teorilerini ortaya çıkara ilerlemeci, evrenselci siyaset bilimi yaklaşımları, farklılığa odaklanan bilimsel araştırmaları bilimsel saymama eğilimindedirler. Tarihselcilik, modernleşme teorileri tarafından “geri” olarak nitelenen ve buradan hareketle politik baskıya maruz kalan toplumların “geri değil farklı” olma argümanını destekler. Modernleşme teorileri toplumsal farklılıkları kategorik, esastan, temel farklar olarak görmezler, tek bir modernleşme çizgisinin farklı yerlerinde bulunmaktan kaynaklanan geçici, telafi edilebilir, arazi farklar olarak görürler. Popper'ın yaptığı ise, tarihselciliği tarih felsefesi ve irrasyonel siyasî

adanmışlıkla eşitleyerek, tarihselciliğin modernleşme teorilerine karşı konumdaki bu içeriğini arka plana atmaktır. Halbuki modernleşme teorisinin kendisi ampirisizm sosuna bulanmış, değer yargılarıyla tıka basa dolu bir tarih felsefesinden başka bir şey değildir.

Özlem'e göre nomotetik bilim anlayışının hem doğa bilimlerindeki hem de sosyal bilimlerdeki hegemonyasına karşı ortaya atılan eleştiriler postmodern düşüncenin ürünü değildir ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirginleşerek bugüne kadar 150 yıldır sürmüştür (Özlem 2002, 322). Üstelik tekilci-adcı eğilim, 19. yüzyıl sonlarından itibaren güçlenip canlanmışsa da bu fikirler, İlk Çağ'da sofistler ve septiklerin düşüncelerinin uzantısı olarak görülebilir (Özlem 2002, 56). Özlem tarihselci pozisyonu, mantıktaki isimlendirmesiyle tümel (**universal**) - tikel (**particular**), günlük dildeki isimlendirmeye ise genel (**general**) - tekil (**singular**) arasındaki çatışmada ikinciye odaklanma yaklaşımı ile paralel görür (Özlem 1999, 54). Özlem evrenselcilik-tekilcilik kutuplaşmasını da bu kapsamda değerlendirir. Söz konuzu kutuplaşmada, “nitelik” (**Qualität, quality**) kavramının ortak özellikleri, “özellik” (**Spezialität, specialty**) kavramınsa tekilin farklı özelliklerini ifade etmek için kullanıldığına dikkat çeker. Her tekil'in hem genel bir ismi ait nitelikleri ve o genel isme dahil edilemeyecek özellikleri vardır. Sınırlı ve bir elinde altı parmak olan bir insanın bu iki özelliği özellikleriyken, çok sayıda özelliği, diğer insanlarla paylaştığı niteliklerdir. (Özlem 2002, 246)

Birer bilimsel araştırma yöntemi olarak idiografik ve nomotetik yöntemlere müracaat ettikleri mantıksal çıkarım biçimleri itibariyle yakından baktığımızda, idiografik yöntemin alameti farikasının genellikten uzak durmak olduğu görülür. Mantıksal çıkarım (**Syllogismus**) işlemlerinde üç temel veri vardır:

- vaka/sebep (**Fall, minör**, “A vardır”)
- kural (Regel, majör, “A her zaman B sonucunu doğurur”)
- sonuç (**Resultat, conclusio**, “B vardır”).

Üç unsurun mümkün ikili gruplamaları (üçün ikili kombinasyonu) üç adet olduğuna göre, bunlardan iki tanesinden hareket edip üçüncüye ulaşmaya çalışan üç mantıksal çıkarım türü olmalıdır:

1. Tümevarım (**Induktion, induction**), vaka/sebep ve sonuçtan hareketle kuralı çıkarsamak demektir. Sentetiktir, yeni bilgi verir, olasılıksaldır ve “keşif mantığı”na (**logic of discovery**) aittir. A’nın yanında veya üstünde bulunan bir C de B sonucuna yol açıyor olabilir. Bu yüzden “A her zaman B sonucunu doğurur” çıkarımı olasılıksaldır. Bir dizi gerçeklikten “başka bir dizi gerçekliğe” değil, kurala ulaşıyoruz.
2. Tümdengelim (**Deduktion, deduction**) vaka (öncüller, **premises**) ve kuraldan hareketle sonucu çıkarsama anlamına gelir. Analitik ve kesindir, yeni bilgi vermez. Olasılıksal değildir çünkü A vakasının her zaman B sonucunu doğurduğu bilinmektedir.
3. Vaka/sebep tahmini (**Abduktion, abduction**)⁸⁹ kural ve sonuçtan (B) hareketle olası vakayı/sebebi çıkarsamaktır. Vakaya ilişkin bir hipotez kurmak veya tahminde bulunmak demektir. Sentetiktir, yeni bilgi verir, olasılıksaldır, “keşif mantığı”na (**logic of discovery**) aittir. Olasılıksaldır çünkü B sonucunu sadece A vakası doğurmayabilir, örneğin bir C vakası da B sonucunu doğurabilir. Bu işlem sayesinde bir dizi gerçeklikten onlarla sonuçlanan başka tür bir gerçekliğe; sonuçtan sebebe ulaşıyoruz (Heede 1971, 3-4).

Bu üç çıkarım yöntemi de kuralla yani genellikle ilişkilidir. Nomotetik yöntem bunların her birine müracaat edilebilir. Fakat idiografik yöntemde genellik, bilimsel ufkun dışındadır. Zira esas olarak, ya incelenen araştırma nesnesinde yani insan dünyasında hiçbir şekilde genelliğin/yasalılığın bulunmadığı düşünülür (ontolojik argüman) ya da genelliklerin mevcut olduğuna inanılsa bile incelenen araştırma nesnesinin bilinmesinde bu yasalılıkların tespitinin pek bir işe yaramayacağı kanaati hakimdir (pragmatik/metodolojik argüman). Her iki ihtimalde de bilimsel araştırma süreçleri arasında tümevarım, tümdengelim ve sebep tahminine yer verilmez.

İdiografik yöntemde genelliklerle ilişkili çıkarım türleri dışarıda bırakılmaktadır. Fakat bu, karşılaştırmaya müracaat edilmediği anlamına gelmez. Karşılaştırma, Alman Tarihselci İktisat Okulu’nun temellerinde de ana maddelerden biridir. Bu ilkin, olaylara nicel değil nitel yaklaşmanın sonucudur. Nicel yaklaşım ele alınan

⁸⁹ “Abduction” için hipotez kurma, dışa çekim, ayrıştırma, kuralsız çıkarım gibi karşılıklar önerilse de sonuçtan olası sebebe gitme anlamına gelen bu sözcük, “sebep tahmini” olarak tercüme edilmiştir.

meselenin rakamlara indirgenerek ülke içinde, ülkeler arası karşılaştırmaya başvurulmadan çözümlenmesine izin verirken, nitel ve betimleyici yaklaşım belli bir niteliği anlamlandırmak; etkilerini tam görmek için karşılaştırmalara ihtiyaç duyar. İkinci olarak, Alman Tarihselci İktisat Okulu evrensel yasalar belirlemediği için, ele aldığı tekil fenomenin özgünlüğünü onu farklı ortamlarla karşılaştırarak yakalamaya çalışır. Bu hususu sadece tarihselci iktisat geleneği üzerinden değil, daha erken dönemde 18. yüzyılda istatistik (**Statistik**) ve devlet biliminin (**Staatskunde**) gelişiminden itibaren okumak mümkündür. Bu ayırım 19. yüzyılda ortaya çıkmaktan ziyade değişip gelişmiştir.⁹⁰

Her ne kadar Popper tam aksini iddia etse de, tarihselci okul karşılaştırmaya merkezi bir yer vermektedir. Burada Popper'ın gözden kaçırdığı nokta karşılaştırmanın zorunlu olarak genelliğe ya da yasaya varma amacı taşımadığıdır. Başka bir deyişle, aşağıda göstermeye çalışacağımız gibi üç farklı karşılaştırma türü vardır ve bunlardan ilki, tekillikler arası düzeyde kalır, genellikler alanına geçmez. Bu hususu belirginleştirmek ve idiografik yöntemle karşılaştırmanın ilişkisini daha iyi anlamak için, sosyal bilimlerde kullanılan farklı karşılaştırma stratejilerini ayırt etmemiz gerekmektedir:

1. İdiografik (fark merkezli) karşılaştırma: Genellemeye varmaz, tekil olanla tekil olanı karşılaştırırken, tekil olanın tasviri lehine, aralarındaki farklılıklara odaklanır.⁹¹
2. Nomotetik (analojik, tümevarımsal, induktif) karşılaştırma: Analoji yöntemi, karşılaştırdığı olgular arasındaki benzerliklere odaklanır ve tespit ettiği benzerliklerden hareketle, bu olguların diğer özelliklerinin de benzeyeceği şeklinde bir çıkarımda bulunur (Bartha 2013, 1). Böylece karşılaştırılan iki tekilin ortak bir tümelin görünümü olduğu sonucuna varır. Karşılaştırma, iki tekili bünyesinde

⁹⁰ Bu geçişin ayrıntılı bir analizi için bkz. Lindenfeld 1997.

⁹¹ Bu karşılaştırma anlayışının genellemeye ve teorileştirmeye müsaade etmediği düşünüldüğü için bilimsellikten uzak görülmüştür. Dahası bu konunun politik karşılığının tutarlı bir şekilde özcülük, milliyetçilik ve ırkçılık olduğu, başka bir deyişle bu fark merkezli karşılaştırma anlayışıyla sayılan politik tercihler arasında bir korelasyon olduğu iddia edilmiştir. Kısacası bu anlayışı benimseyenler hem bilim dışı hem de olumsuz anlamda özcü-ırkçı sayılmışlardır. Halbuki bir toplumsal olgunun özgünlüklerini tespit etmek, her zaman politik olarak belli bir anlama gelmez. Söz konusu metodolojik ve politik tavırlar arasında bir zorunluluk ilişkisinden söz edilemez.

barındıran bir kavramın, türün, cinsin yahut tümelin bilgisine varmak için kullanılmış olur.

3. Tipolojik karşılaştırma: Bir yandan farklılık vurgusunu koruyup heterojenlikleri belli tipler olarak inşa ederken, bir yandan da bu tipler arasında ilişkiler kurarak genele dair bir resim verir. Bir üst cinse aidiyet fikrini reddetmeden, iki tikeli farklı birer tipin temsilcileri sayar.

İster sosyal bilimlerin geneli, ister sosyoloji akılda tutulsun, karşılaştırmanın neredeyse bütün bilim adamları tarafından başvuru bir yöntem olduğu söylenebilir. Sosyoloji zaten şu veya bu şekilde karşılaştırmaya müracaat ettiği için “karşılaştırmalı sosyoloji”den söz etmek bir totolojidir. Nitekim Durkheim **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**’nda, “karşılaştırmalı sosyoloji”nin, sosyolojinin bir alt branşı değil, sosyolojinin ta kendisi olduğunu söyler ve burada “sosyoloji” ile salt betimleyici olmayan, verilerini analiz etmeye çalışan bir sosyolojiyi kast ettiğini ilave eder (Isin 2006, 84). Durkheim’in buradaki yaklaşımından, karşılaştırmanın genellemeye giden bir yol olduğu, tekil olguyu daha büyük resim içinde konumlamaya dönük bir girişim anlamına geldiği, salt betimleyici bilim yaklaşımıyla ters düştüğü, bilimsel çabayı salt betimleyici seviyede kalmaktan kurtardığı şeklinde önermeleri esas aldığı anlaşılmaktadır. Bu da Durkheim’in karşılaştırma dendiğinde “analojik karşılaştırma”yı anladığını göstermektedir.

Işın, karşılaştırmalı yöntem üzerine çalışmasında, karşılaştırmanın farklı zaman, mekan, kültür ve toplumlar arasında analogiler kurup paralellikler aramak olup olmadığını sorgular ve karşılaştırmanın sadece benzerliklere dikkat kesilmek olmadığını, aynı zamanda indirgenemez farklılıklara ve tekilliklere de bakması gerektiğini vurgular (2006, 84). Salt benzerliklere odaklanan karşılaştırma anlayışına karşı çıkan Max Weber’in karşılaştırmaya yaklaşımı da paralel bir vurgu içerir (1976, 385’den akt. Isin 2006, 84):⁹²

⁹² Max Weber’in bu makalesi, Almanca olarak 1909’da “Antik Çağda Tarım İlişkileri” (**Agrarverhältnisse im Altertum**) başlığıyla **Handwörterbuch der Staatswissenschaften**’da, daha sonra 1924’te “Toplumsal ve İktisadi Tarihe İlişkin Toplu Makaleler”de (**Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte**), İngilizce olarak ise Londra’da New Left Books tarafından

“Antik polis’in gelişme aşamalarını Orta Çağ şehrininkilerle karşılaştıran analitik bir çalışma üretken olabilir. Fakat şimdilerdeki **gelişmenin genel yasalarını bulma modasına** kapılarak analogiler ve paralellikler bulmaya çalışmamalıdır. Amaç tam tersi, yani her gelişmenin bireyselliğini/tekilliğini (**individuality**), diğerlerinden farklı olmasına sebep olan niteliklerini teşhis edip tanımlamak olmalıdır. Ancak bundan sonra bu farklılaşmaların ardında yatan sebeplere bakma imkanına kavuşuruz.” (vurgu bize ait)

Weber, bu pasajda “gelişmenin genel yasalarını bulma modası”na yani salt benzerlikleri araştıran karşılaştırma anlayışına karşı, farkları vurgulayan bir karşılaştırmayı savunur. Weber’in “ideal tip” kavramı ile birlikte düşünüldüğünde Weber’in karşılaştırmanın içindeki benzerlik ve fark vurgularını telif ettiği ve tavrının yukarıdaki tasnifimizdeki “tipolojik karşılaştırma”ya denk düştüğü söylenebilir (krş. Kalberg 1994). Isin’e göre Weber’in bu yaklaşımı, sonraki dönemlerde sosyolojideki ampirik tabanlı teorize etme yaklaşımları için önemli bir miras teşkil etmiştir (2006, 84).

Burada savunulan pozisyon, bilimsel araştırmanın kendisini idiografik ve nomotetik karşılaştırmalarla sınırlandırmayıp, ikisinin sentezi niteliğindeki tipolojik karşılaştırma sayesinde hem tekilliklere derinlemesine nüfuz etmenin hem de bu tekilliklerin içinde bulunduğu geniş çerçevedeki konumunu belirginleştirmenin mümkün olacağıdır. Nitekim Windelband her ne kadar tarihsel bilimlerin temel yönelimi olarak idiografik programı öne çıkarmış olsa bile, onun da ne tarihsel bilimleri ne de doğal bilimleri birinden biriyle sınırlamadığı, tamamen pratik bir durum olarak, ilkinin daha ziyade ilkine, ikincisinin de daha ziyade ikincisine müracaat ettiğini söylediği görülmektedir (Özlem 2002).

Bu anlamda ne idiografik ne de nomotetik karşılaştırma tarihselciliğin mütemmim cüzü olarak görülemez. Aşağıda ayrıntısına değinilecek olan 1980 sonrası 3. Dalga tarihsel sosyoloji literatüründe, disiplinin adını “karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji”

1976’da “Antik Medeniyetlerin Tarım Sosyolojileri” (**The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations**) başlıklı kitap içinde yayımlanmıştır.

olarak formüle etmeye varacak derecede “karşılaştırma”ya yapılan vurgu, postmodern **özcülük karşıtlığının** teyidi için yapılmış gibi görünmektedir. Böylece idiografik temayülle özcülük ayrıştırılmaya çalışılmaktadır. Böyle bir çaba bizce gereksizdir, zira tarihselciliğin (historizm, **Historismus**) tarihsicilik (historisizm, **Historizismus**) gibi özcülüğe değil, adcılığa yakın olduğu açıktır. Bu anlamda tarihselciliğin mütemmim cüzleri olarak ilişkisellik, bütüncülük, bağlamsallık, süreçsellik vb. anılabilir.

e. Metafizik Tarihselcilik ya da Tarihsicilik

Tarih yasaları meselesiyle ilişkili, ontoloji merkezli, esasen genel anlamda tarihselciliğe karşıt, ontolojik tarihselciliğin tam karşısında yer alan, kafa karıştırıcı bir diğer tanım Popper tarafından yapılmaktadır. Alman tarihselci geleneği tarihin gelişimine göreci bir perspektiften bakarken, Popper tarihselciliğe insanlık tarihinin akış yönünü tahmin etme gibi bir anlam yüklemektedir (krş. Çörekçi 1988, 13). Tarihselciliğin temel istikametiyle taban tabana zıt olan bu tanım, belli çevrelerde yaygın bir tavır olarak tarihselciliğe mal edilmekte, belli çevrelerde ise bu kafa karıştırıcı kabulün etkisiyle “gerçek tarihselcilik”ten ayırt edilememektedir. Biz bu yaklaşımı “tarih felsefesi olarak tarihselcilik” şeklinde isimlendiriyoruz.

Popper bu kapsamda, tarihin seyrine ilişkin “sosyalist” tarih felsefelerine “tarihselcilik” yaftası yapıştırarak karşı çıkmakta, buna mukabil ilginç bir biçimde liberal-kapitalist kampın geçmişten geleceğe uzanan determinist tarih okumalarını bunlarla ilişkilendirmemektedir. Böylece Popper hem liberal kanadın tarih felsefelerini eleştirmekten geri durmakta, hem de tarihselciliğin spekülatif tarih felsefelerine karşı, ampirik bir vurgu ile ortaya çıktığı gerçeğinin üzerini örtmektedir.

Popper tarihselciliği belli bir tarih okumasına indirgiyor, tarihin genel yasalarını tespit eden bir tarih felsefesi olarak görüyordu. Mandelbaum ise tarihin bir hedefi olduğu varsayımına dayanarak tarihsel çalışmayı, tarihin hedefinin tespiti kabul ediyordu. Halbuki Popper’ın tanımı, her ne kadar tarihin genel yasalarını tespit etmeye çalışan Möser, Herder ve Humboldt’u resme dahil etse bile; tarih felsefesini

reddeden Ranke, Dilthey ve Droysen gibi temel tarihselci isimleri dışarıda bırakmayı gerektirir (Beiser 2011, 9).

Doğan Özlem buradaki karışıklığı Almanca ile İngilizce arasında yaşanan bir tercüme eksikliğine dayandırmaktadır. Özlem'e göre Popper'in kullanımında geçen "tarihsicilik"i "tarihselcilik"ten (historizm, **Historismus**, **historicism**) ayırt etmek gerekir: Tarihsicilik (historisizm, **Historizismus**, **historicism**) Almanca'da aşırılık ve indirgemeciliği imleyen pejoratif, kötüleici bir son ek olan "-izismus" ile türetilirken, İngilizce ve Fransızca'da karşılığı yoktur. Burada Popper'in kast ettiği anlam, Hegel, Marx ve Spengler gibi örneklerde gördüğümüz tarih felsefesidir.⁹³ Tarihin evrensel yasaları vardır ve tarih zorunlu olarak belli bir ereğe, sona doğru akar. Totalitarizm, determinizm, kadercilik ve evrenselci teleolojist tarih görüşü bu yaklaşımla akrabadır (Özlem 1999, 67).

Tarihsicilikle tarihselciliğin kesiştiği yer, sosyal ve kültürel fenomenlerin tarih tarafından etkilenip şekillendirildiği fikridir. Fakat tarihsicilik, bir tarih felsefesine inancı da içerdiğinden yani tarihsel akışın belli gelişme yasaları tarafından belirlendiğini ve belli bir hedefe gittiğini kabul ettiğinden bu fikir tarihsicilikte bir adım ileri gider. Bu adım sonucunda varılan düşünceye göre, insan varlığının anlaşılması için bakılacak temel husus, tarihsel gelişmenin içindeki konumudur. Bir fenomen tarihsel seyir içindeki konumla açıklanır, adeta bir genellik içinde bir noktaya indirgenir. Bu da, açıktır ki tarihselciliğin tekilin tekilliğini anlama vurgusuna ters düşmektedir.

Buraya kadar ele aldığımız farklı tarihselcilik tanımlarının hepsi ontoloji, epistemoloji ya da metodoloji alanındaki ayrımlara dayanmaktadır. Bu üç alandaki ayrımları tutarlı bir biçimde bir araya getirdiğimizde, tarihselciliğin temel isimlerinin bazı düşünceleriyle tarihselci kanada, bazı düşünceleriyle ise karşı kampa düştüklerini görüyoruz. Bu sebeple, mantıki tutarlılığı esas alarak, hiçbir isim tarafından bütünsel olarak savunulmamış olsa da, bütünsel bir tarihselcilik ideal tipi şekillendirmeyi gerekli sayıyoruz. Örneğin ontoloji alanında, Humboldt'un tarihin

⁹³ Nitekim Popper'in **The Poverty of Historicism**'i Almanca'ya **Das Elend des Historizismus** başlığıyla çevrilmiştir.

düzenliliklere sahip olduğu görüşünü tarihselciliğin karşı tarafına atıyoruz. Ya da metodoloji alanında, yine Humboldt gibi ilk dönem tarihselcilerin doğabilimsel yöntemleri tarihe uygulama girişimlerini bir kenara bırakarak tarihselciliği metodolojik anti-natüralizmle eşitliyoruz. (Dolayısıyla, aşağıdaki tablonun en altındaki metodoloji kısmı metodolojik anti-natüralizm ile metodolojik natüralizmi karşılaştıran bir tablo ile aynı görünüme sahiptir.) Bu tarz bir tutarlılık operasyonu sonucunda, yukarıda zikredilen pozisyonları bir tablo üzerinde şu şekilde özetleyebiliriz:

	TARİHSELÇİLİK	DOĞALCI ÖZCÜ EVRENSELÇİLİK
Ontoloji	İnsan doğası tarihsel olarak değişkendir.	İnsan doğası sabittir. (ontolojik natüralizm)
Ontoloji	Tarihte düzenlilik yoktur.	Tarihin akışı yasalara göredir. (tarih felsefesi)
Ontoloji	Tarihin bir hedefi yoktur.	Tarih hedefine doğru gitmektedir. (tarih felsefesi)
Epistemoloji	İnsanın bilişsel çerçevesi tarih tarafından şekillendirilir.	İnsanın bilişsel çerçevesi değişmezdir. (epistemolojik natüralizm)
Metodoloji	İnsan dünyası, karmaşıklığı, insan elinden çıkmışlığı ve bilim tarafından etkilenebilirliği gibi sebeplerle, doğa bilimlerinden farklı yöntemler geliştirmeyi gerektirir/mümkün kılar. (metodolojik anti-natüralizm)	İnsan dünyası doğa bilimsel yöntemler kullanılarak bilinebilir. (metodolojik natüralizm)
Metodoloji	İnsan dünyası ancak farklılara ve biricikliklere odaklanarak bilinebilir. (Windelband)	İnsan dünyası, yasalar ve düzenlilikler tespit edilerek bilinebilir.
Metodoloji	İnsan dünyası bireylerin	İnsan dünyası dışsallıkların

	amaçlı, niyetli, anlamlı eylemlerinden oluşur ve anlama yoluyla bilinebilir. (Dilthey, Weber)	açıklanması yoluyla bilinebilir.
Metodoloji	İnsan dünyası ancak yorumsama yoluyla bilinebilir. (Gadamer)	İnsan dünyası dışsalıkların açıklanması yoluyla bilinebilir.

Tablo 18. Tarihselcilikle Doğalcı Özcü Evrenselciliğin Karşılaştırılması

2. Tarihselciliğin Karşıtları

Bir kavramı anlamının ve anlatmanın en iyi yollarından biri de karşıtının ne olduğu üzerinde durmaktır. Bunları, üzerlerinde tek tek kısa kısa durmak üzere bir tablo halinde gösterebiliriz:

Tekilcilik	Evrenselcilik (Özlem)
Adcılık	Özcülük (Özlem)
Adcılık	Realizm (Beiser)
Bütüncülük	Parçacılık
Anti-natüralizm	Epistemolojik [metodolojik] doğalcılık (Freund)
Metot ikiciliği	Metot tekçiliği
Anti-pozitivizm	Pozitivizm (Beiser)
Görecilik	Mutlakçılık (Özlem, Beiser)

Tablo 19. Tarihselciliğin Bileşenleri ve Karşıtları

Evrenselcilik tarihselciliğin Doğan Özlem tarafından vurgulanan başlıca karşıtlarındandır (2002, 54 vd.). Bir genellemenin, hipotezin, bilimsel yargının, geçerlilik kapsamıyla ilgili bir ayrıma denk düşer. Kavramlaştırma, genelleme ve teori inşa süreçleri tarihselci gelenekte reddedilmiş değildir. Fakat bu süreçler

sonucunda ulaşılan yargılar, araştırma nesnesinin bulunduğu bağlam için geçerli sayılır. Bir kültür, din, medeniyet gibi bir ölçekte geçerlik iddiasında bulunulur.

Yine Doğan zlem'in vurguladığı temel karşıtlardan biri olan özcülük ise bir toplumsal fenomenin, sahip olduğu özelliklerin tamamını özünden yani doğasından, kendinden, cinsinden, huyundan ilh. getirdiğini savunur. Bu yaklaşım bu fenomeni çevresinden, bağlamından, ilişkilerinden, etkileşimlerinden izole ederek değişmez bir entite olarak tasavvur etmeye eğilimlidir. zclğn zıddı ne, zlem'e göre adcılıktır (2002, 54 vd.).

Beiser'in kullandığı felsefi terminolojide ise adcılığın zıddı gerçekçilik olarak geçmektedir (2011, 5). Adcılar kavramların denk geldikleri Şeylerin kendi kendilerine sınırları belli ve orada öylece durup bilim adamını bekleyen bir birim olmadığını, kavram vermenin bir fenomeni belli bir Şekilde sınırlayıp adlandırarak bir nevi icat etmek olduğunu savunurlar. Buna karşılık realistler ise o fenomenin orada durup bilim adamını beklediğini, bilim adamının yaptığı yegane işin bir tür keşif olduğunu savunurlar. Böylece adcılar bir fenomenin varlığını ona ad verilmiş olması tayin eder derken, gerçekçiler o fenomenin gerçekte de o Şekilde var olduğunu kabul ederler.

Tarihselcilik bağlamında atıf yapılan bir başka zıtlık ise bütüncülük (**holism**) ile parçacılık (**atomism**) arasındadır. Beiser'e göre Herder'den Weber'e kadar bütüncülük tarihselciliğin merkezî bir niteliği olmuştur. Burada bütüne varlık anlamında öncelik, parçalara indirgenemezlik atfetmekle (ontolojik bütüncülük), parçanın bütüne müracaat edilmeden, bütün içindeki konumu dikkate alınmadan anlaşılamayacağını savunmak (metodolojik bütüncülük) arasındaki farka dikkat etmek gerekmektedir. Bu anlamda tarihselciliğin ontolojik bütüncülükten ziyade metodolojik bütüncülükle yakın görülmesi daha makul görünmektedir.

Doğalcılık, tarihselciliğin karşıtı olarak Wilhelm Dilthey ve Julien Freund tarafından vurgulanır. Freund burada kastedilenin, edebi veya felsefi doğalcılık değil epistemolojik doğalcılık olduğunu söyler. Bizim yukarıda kullandığımız terminolojide bu metodolojik doğalcılığa denk düşmektedir. Edebi doğalcılık gerçekçiliğin bir ileri versiyonudur, her Şeyi olduğu gibi, doğal haliyle betimleme

etme anlamında, bir çeşit bilimsel tasvir iması taşıyan edebiyat akımıdır, Emil Zola ile özdeşleştirilir ve özellikle romanda öne çıkmıştır. Felsefede doğalcılık ise maddeciliğin bir görünümüdür, “hadiselerin yorumlanmasında tabiatüstünü veya basit olarak aşkınlığı saf dışı bırakan her doktrini ifade eder” (Freund 1997, 59). Tarihselciliğin zıddı olan ise doğalcılığın epistemolojideki anlamıdır. Bu görüş doğa bilimleri modelinden başka bilim modeli olmadığını kabul ve beşeri bilimlerin hususiliğini inkar eder (Freund 1997, 59). Freund’un adlandırmasıyla epistemolojik doğalcılığın, bizim adlandırmamızla ise metodolojik doğalcılığın bir başka ifadesi de yöntem tekçiliğidir (**Methodenmonismus**). Bu anlamda tarihselciler, çoğunlukla “yöntem ikiciliği” (**Methodendualismus**) yaklaşımına mensupturlar.

Tarihselcilik-pozitivizm karşıtlığı da Beiser’in tarihselcilik okumasın temel dayanaklarından. Buna göre Droysen’den Simmel’e kadar 19. yüzyıl boyunca tarihselciler pozitivizme karşı olmuşlardır (Beiser 2011, 514). Fakat doğalcılık ve pozitivizm demişken, Beiser’in dikkat çektiği, yukarıda da değindiğimiz bir hususu kısaca hatırlatmakta yarar var. Tarihselcilik 18. yüzyıl sonunda ortaya çıktığında ne doğalcılık karşıtıydı, ne de “pozitivizm” karşıtı. Bunu anlamı şudur: Doğalcılık bugün anladığımız doğalcılıktan farklı bir şeydi ve tarihselciler bu doğalcılığı destekliyorlardı. Doğalcılığın biçim değiştirip katılaşmasıyla 1840’ta ortaya çıkacak olan “modern pozitivizm” ise henüz ortada yoktu. Chladenius, Möser, Herder ve Humboldt gibi 1840 öncesi tarihselciler, Newton’un fizik özelinde geliştirdiği doğa bilimsel yöntemi tarihe uygulayarak “insan bilimi” yapmak istiyorlardı. Doğalcılığa muhalefet, 1840 sonrasında modern pozitivizmle aldığı yeni biçim özelinde, Droysen ve Dilthey gibi yazarlar eliyle geliştirilecek ve ancak 19. yüzyıl sonunda belirginleşecektir. Bu anlamda 1840 öncesi tarihselciler için doğalcılık ve pozitivizm karşıtı demek anakronik bir tavidir (Beiser 2011, 4).

Tarihselciliğin bir zıddı da göreciliktir (**relativism**) (Özlem 2002, 63). Bu husus itibariyle tarihselcilik, Beiser’in vurgusuyla Aydınlanmanın temel iddialarından biri olan evrensel ahlakî, siyasî, dinî inançların rasyonel müdafaasına karşı çıkar (Beiser 2011, 10-11). Bu göreciliğin “ahlakî/siyasî görecilik” yönüdür. Fakat tarihselciler sadece değerlerin değil, bilginin ve bilimin de göreliliğini savunurlar. Bunu da “epistemolojik/bilimsel görecilik” olarak isimlendirmek mümkündür. Aslında

seküler düşünce çerçevesinde kalındığında, ahlakî göreciliğin bilimsel şüphecilikle yakından ilişkili olduğu görülecektir. Nitekim görecilik, şüpheciliğe ve nihilizme yol açmakla suçlanmaktadır (Beiser 2011, 10-11). Bu iki yönüyle görecilik, mutlak doğruluk iddiasındaki bilimin ve bilime dayanma iddiasındaki mutlakçı ahlak anlayışının karşısında yer alır.

Bütün bu mütalaalar üzerinde düşünülürken dikkat edilmesi gereken bir husus, yukarıdaki zıtlıkların, yöntemsel doğalcılık ve pozitivism örneğinde olduğu gibi, bütün tarihselciler için geçerli olmadığıdır. Örneğin Weber genelleme yapma, sebep-sonuç ilişkisi kurma gibi hususiyetleri tarihselci projeye başarıyla eklemiştir ve bu, tarihselci projenin tarihselci karakterinin bozulmasına yol açmamıştır. Demek ki yukarıdaki zıtlıkların bazıları daha asli ve merkezi, bazıları ise daha tali bir nitelik taşımaktadır. Örneğin metodolojik olarak başlangıç inceleme nesnesi ne olarak alınırsa alınsın, bunun zaman ve mekanda ilişkisel bir şekilde ve makul bir zamansal/mekânsal bağlam içinde ele alınması tarihselciliğin vazgeçilmez özelliklerinden kabul edilebilir.

3. Tarihselciliğin Tarihi

Alman tarihselciliğinin düşünsel ön hazırlık evresi olarak 1750-1840 aralığına işaret edilmektedir (Beiser 2014a, 139). Buna göre tarihselciliği 1840'larda başlatmak mümkündür. Tarihselcilik başlangıçta gerek ideoloji gerekse bilimsel proje anlamında Prusya ideolojisini destekleyen bir görüntü çizmiştir. Tarihselci Millî İktisat Okulu'nun ilk iki kuşağında bu eğilimi takip etmek mümkündür. Bu dönemde toplumsal alandaki milliyetçi temayülle paralellikler taşısa da, tarihselcilik özellikle hukuk ve millî iktisat alanlarında bir devlet ideolojisi biçimine bürünmüştür.

Aynı dönemlerde Yeni Kantçılık 1850'lerde maddecilik, 1870'lerde kötümserlik akımlarının yükselişinin yol açtığı kültür krizine cevap üretmeye, bilime veya felsefeye dayalı olarak değer yargıları üretme girişiminde bulunuyordu. Tarihselcilik ise bu krizlerden ancak dolaylı olarak etkilenmiştir. Schopenhauer'in siyasî aktivizmi küçümsemesi, kötümserliği ve pasifizmi, Yeni Kantçıları 1870'lerden itibaren pratik sorunlarla ilgilenmeye itmişti (Beiser 2015, 294). Öte yandan Kant da Yeni Kantçıları

da ampirisizmin ahlak alanında göreciliğe kapı açtığını düşünüyor ve ampirizmi bu açıdan eleştiriyorlardı. Paulsen'e göre ampirisizm maddeciliğe, maddecilik şüpheciliğe, şüphecilik de ahlakî nihilizme yol açıyordu. Buna karşılık Yeni Kantçılar da ahlakın temellendirilmesi konusunda başarısız olmuşlardı. Rickert'in vardığı sonuç, değerleri mantıksal ve rasyonel araçlarla kanıtlamaya çalışmanın bir çeşit "entelektüalizm" olarak görülüp bu tavra karşı çıkılması gerektiği idi (Beiser 2015, 293). Böylece felsefi olarak Yeni Kantçılardan beslenen Simmel ve Weber gibi tarihselci isimler de değer yargıları alanını bir tür şüphecilik ve bilinmezlik alanı olarak kabul ediyor, bilimsel alanı tamamen farklı bir faaliyet alanı olarak formüle ediyorlardı. İşte bu moment, Tarihselci İktisat Okulu içindeki üçüncü kuşağın da bilimin siyaseti etkileme konusunda geri adım atması anına denk düşüyordu. Böylece tarihselcilerin değer yargısından bağımsız toplum bilimleri savunusu da bir bağlama kavuşmaktadır.

Başlangıcında bir "insanın bilimi" projesi olarak ortaya çıkan tarihselcilik daha sonraki dönemde de, özellikle 1890'larda maddi gelişme karşısında kültür krizinin derinleşmesiyle bilim alanına çekilmiştir. Almanya'da tarihselci gelenek esas olarak dört disiplin (tarih, millî iktisat, hukuk ve felsefe) bünyesinde ortaya çıkmıştır. Fakat tarihselci felsefe ile Yeni Kantçılığı eşitlemek mümkün değildir. Her ne kadar Windelband, Rickert, Lask ve Simmel gibi isimler hem Yeni Kantçılık hem de tarihselcilik altında ortak olarak ele alınsa da (krş. Beiser 2011 ve Beiser 2014b), iki akımın farklı kaynakları, kapsamaları ve programları farklıdır. Yeni Kantçılık salt felsefi bir akımken, tarihselcilik toplum bilimlerinin tamamını ilgi alanı içine almaktadır.

Tarihselcilik ortaya çıkış döneminden itibaren bazı vurguları muhafaza etmiş, bazı vurguları değiştirmiş, bazı vurguları ise terk etmiştir. Örneğin toplumsal/tarihsel alanın bilimsel olarak bilinebileceği iddiası tarihçiliğin değişmezlerinden biri kabul edilir. Fakat bu husus etrafında da bilimselliğin tanımına ilişkin farklı yaklaşımlar benimsenmesi söz konusu olmuştur. Yine, sahaya ve ampirik çalışmaya verilen önem tarihselciliğin kuruluşundan itibaren temel özelliklerinden biri olmuştur. Nitekim bu hususiyette, Yeni Kantçılıkla Ranke'den Dilthey'a bütün tarihselci geleneğin, Hegel'e karşı aynı metafizik düşmanlığını (Beiser 2011, 513) ve aynı "bilimci"

refleksi, daha doğrusu “insanın bilimi” projesini paylaştığını görüyoruz. Bu tarihselcilik açısından ayırt edici, kurucu bir momenttir. İleriki safhalarda verinin tasviri, kavramlaştırılması ve teorileştirilmesi çizgisinde nerede durulacağı, bu konu bağlamında farklı pozisyonları tutan tarihselciler tarafından tartışılmışsa da, tarihsel veriye bağlılık konusunda bir ayrışma olmamıştır.

a. Tarihselciliğin Ortaya Çıkışı: Tarih Felsefesine Karşı

Tarih felsefesi ile tarihselciliği eşitlemek, Beiser’e göre tarihselci düşünce ile ilgili, Popper’ın yaygınlaştırdığı hatalı yargılardan biridir. Tarihselciliği Soğuk Savaş retoriği içinde çeşitli tarih felsefelerinden güç alan ideolojilerle, özellikle Sovyetçilikle, eşitlemiş ve böylece tarihselciliğin yanlış anlaşılmasına yol açmış, hakkında geniş çaplı araştırma yapılmasına olumsuz etki yapmıştır. (2014a, 226). Tarih felsefesini kısaca tarihe bütünlük ve yön atfetme olarak anlayabiliriz. Tarih felsefesi, tekil tarihsel olayları, kopuk ve tekil olaylar olarak değil, hepsini anlamlandıran büyük bir hikayenin mütemmim cüzleri olarak görmeyi temin eder, böylece tarihi anlamlandırmış ve gelecek için bir tahmin yeteneği sunmuş olur. Tespihin tanelerini bir arada tutan ip Antik Çağ’da mitolojik tanrıların maceraları, Hıristiyan Ortaçağ’da ise Allah’ın krallığı ile dünyevi krallık arasındaki bitmek bilmeyen kavgaydı (Özlem 1992, 22’den akt. Kotan 2001, 29). Modern dönemde ilerleme düşüncesi öne çıkmış, geçmişin bütün olayları bir ilerleme hikayesi çerçevesine sokulmaya çalışılmıştır. Bunun farklı formülasyonları Hegel’de “mutlak aklın ve tinin yeryüzündeki açılımları”, Marx’ta ise “sınıf çatışmasının aşamaları” gibi şekiller alır (Kotan 2001, 30). Tarih felsefesi bu yönüyle, ampirik zemini zayıf, rasyonel yönü kuvvetli; idiografikten ziyade nomotetik açıklamaya eğilimli olan (kısmen) bilimsel bir yaklaşım olarak görülebilir. Bu anlamda tarihselcilik ile iki açıdan da zıt yönde olduğu görülür. Zira tarihselcilik hem ampirist kampa yakındır, hem de idiografik bilim vurgusunu önceler.

Alman tarihselciliğinin düşünsel ön hazırlık evresine gidildiğinde tarihselciliğin, spekülatif tarih yahut tarih felsefesine karşı nasıl “ampirik tarih” anlayışı olarak öne çıktığı görülecektir. Fichte, Schelling ve Hegel, **a priori** yöntemlere göre formüle

ettikleri bir dünya tarihi felsefesi kurmuşlardır. Ampirik tarihi ise ancak bu tarihe hizmet edecek bir hamal olarak görüyorlardı. Ampirik tarih, **a priori** tarihle karşılaştırıldığında zahmetli ve sıkıcı bir işti. Spekülatif filozof ise “dünya tarihinin amaç ve kuralları”nı ortaya koyuyordu (Beiser 2014a, 139). Bu anlamda daha uzun vadeli okumalara müsaade eden, politik anlamı belirgin bir entelektüel sonuç ortaya koyabiliyordu.

Alman tarihselciliğinin erken dönem temsilcilerinden Chladenius, Niebuhr ve Ranke'nin paylaştığı tarihin sanat yahut zanaat değil bilim olduğu vurgusu, tarihi sanat olarak gören bin yıllık geleneksel yaklaşıma bir başkaldırıdır. Fakat bu başkaldırımı pozitivist bilim-sanat karşıtlığını geriye doğru okuyarak abartmamak da dikkat edilmesi gereken bir husustur (Beiser 2011, 7). Söz konusu geleneksel yaklaşımın çağdaş sürdürücüleri Kant ve Wolff, tarihin bilimlerin en düşüğü olduğunu düşünmektedirler. Beiser'in tarihselciliğin kurucu isimleri arasında saydığı Chladenius ve Ranke'nin (2012) paylaştığı itiraz, aslında tarihin sanat olarak anlaşılmasına karşı çıktığı kadar, tarihin salt felsefi bir uğraş olduğu fikrine de muhaliftir. Üstelik bu isimlere göre tarih bilimlerin en düşüğü de değildir, bilimsel sayılması için ille de matematiksel olması gerekmez, araştırma ve tetkik prosedürleri rasyonel bir şekilde yürütülürse bilimsel bir tarihe ulaşılmış olacaktır. Nitekim Ranke'nin 1831 tarihli “Evrensel Tarih Fikri” (**Idee der Universalhistorie**) dersleri, tarihi özerkleştirmeyi, tarihin kendine has amaç ve yöntemlerini ortaya koymayı amaçlıyordu. Tarihçiler fakülte olmayı hak ettiklerini göstermek için, **sui generis** ve güvenilir yöntemler tespit etmek zorundaydılar.

1820'ler Berlin'inde entelektüel kamplara bakıldığında bir yanda tarihselci tarihçilerin (**historicist historians**), diğer yanda ise tarihsici filozofların bulunduğu görülür. Tarihselci tarihçiler Schleiermacher'in tarihin özerk bir değeri/anlamı olduğu fikrine dayanırken, felsefeci kamp, başlıca temsilcisi olan Hegel'in tarihin ancak daha kapsamlı bir felsefe sistemi bağlamında anlamlı olabileceği düşüncesini esas alıyordu. Hegel'e göre tarihçiler tarihi paramparça bir olgular yığına çevirip anlamdan arındırmış oluyorlardı (Beiser 2014a, 138). İlginç bir şekilde Hegel tarihselcileri teori yapmamakla, büyük resmi görmemekle, sahaya ilişkin ayrıntılarda boğulmakla suçluyordu.

Filozoflar, tekil olana evrensel olanın bir örneği olarak bakarken, tarihçiler ise tekil olanı kendisi olarak inceliyor, onu o yapan özelliklere dikkat kesiliyor, onu yöneten genel yasaları veya diğer tekilerle ortak özelliklerini belki dikkate alıyorlardı ama merkeze almıyorlardı. Ranke bu ayrışma ve farkı, Schelling'in diliyle şöyle ifade ediyordu: "Filozoflar sonsuzdaki sonluyu, evrenseldeki tekili görüyorlar. [Sonsuza ve evrensele bakıp oradan sonlu ve tekili anlıyorlar.] Tarihçiler ise sonludaki sonsuzu, tekildeki evrenseli kavriyorlar" (Beiser 2014a, 139).

Bu aktarımlar ışığında tarih felsefesi ve tarihselcilik arasında kurmaya çalıştığımız zıtlığı şu şekilde tablolaştırmamız mümkündür:

TARİH FELSEFESİ	TARİHSELÇİLİK
Filozof	Tarihçi
Felsefi tarih	Bilimsel tarih
Spekülatif/rasyonalist tarih	Ampirist tarih
A priori tarih	A posteriori tarih
Genellik vurgusu	Biriciklik/tekillik vurgusu
Sentetik yöntem	Analitik yöntem
Tümengelim	Tümevarım

Tablo 20. Tarih Felsefesiyle Tarihselciliğin Karşılaştırılması

Burada sonraki tarihselcilerin de evrensele, kurala, yasaya, teoriye ulaşma/yükselme amacını sürdürüp sürdürmedikleri sorusu akla gelebilir. Genel ilkelere, kanunlara varma amacı, bilimsel tarih kurma çabası içindeki Ranke vb. tarihçilerde mevcuttur. Ranke'deki bu yönelimin Schmoller'de devam ettiğini söylemek de mümkündür. Hep ertelense, henüz yeterli ampirik veri olmadığı, tarihin yeterince gelişmediği vs. öne sürülse de bu ufuk kategorik olarak reddedilmez. Genellemenin vazgeçme eğilimindeki Windelband ise, bu tarz bir reddedişe yakındır. İster Schmoller gibi pragmatik bir erteleme ile hafifletilmiş, ister Ranke gibi tarihin asıl amacı olarak vurgulanmış olsun, 19. yüzyıl boyunca tarihçilerin kendilerini savunmak için

müracaat edecekleri bir argüman olan “biriciklik ilkesi”, Ranke tarafından güçlü bir şekilde gündeme getirilmiştir. Ranke’ye göre tarihin asıl amacı, tekilin kendi içindeki bilgisini sırf kendi için bulmaktır. Tarihselci gelenek, bu ilkeyi, tarihin ayırt edici ilkesi olarak kabul etti.

Fakat tarihselcileri birleştiren daha geniş bir ortak payda daha mevcuttur ki bu husus da yine Ranke tarafından formüle edilmektedir: Sentetik ve analitik yöntemin epistemolojik değeri aynı değildir. Tarihin müracaat ettiği analitik yönteminki daha yüksektir. Çünkü tarih, somut verilere dayanmaktadır; felsefe gibi, tecrübeye nüfuz etmeden genel ilkelere varma iddiasında bulunmamaktadır. Felsefe, yanlış olma ihtimali olan, meşruiyeti **a priori** yollar dışında sağlanamayan genel ilkelere yola çıkmaktadır. Ranke’ye göre, tarih ise yöntem açısından ampirik bilimlerin yanında yer alır. Nitekim Beiser’in iddiası, Hegel’in tarih felsefesindeki **a priori** (sentetik) yöntemi itibarsızlaştıran ismin, ne Marx ne Kierkegaard, 1831’deki dersleriyle Ranke olduğu yönündedir (2014a, 139). Buradaki vurgu, rasyonalizme karşı ampimizmin üstün olduğu anlayışına atıf yapmaktadır.

Beiser İngilizce konuşulan dünyada tarihselciliğin “spekülatif tarih felsefesi” geliştirme çabası ile eşitlendiğine dikkat çekmektedir. Popper’ın 1940’larda geliştirdiği bu özdeşlik 1950’lerden itibaren yaygınlaşmıştır.⁹⁴ Örneğin Walsh’ın 1951 tarihli **Tarih Felsefesine Giriş** kitabı, her ne kadar “eleştirel tarih felsefesi” ile “spekülatif tarih felsefesi” arasında ayırım yapsa da, tarihselciliği nihai olarak “tarih felsefesi”ne indirgemekte ve önde gelen isimleri olarak Herder, Hegel ve Spengler’i ele almaktadır (Walsh 2006/1951). Oldukça popüler olan bu tür kitaplar tarihselcilik hakkındaki bu yanlış kanıyı Anglofon dünyada yaygınlaştırmıştır (Beiser 2011, 32, dp. 14).

Aslında tarihselciliğin de felsefi bir gelenek olması açısından, tarih felsefesi ile aralarında kısmi bir benzerlik vardı. Tarihselci okul, 18. yüzyıl sonlarında tarihçilerin

⁹⁴ Aslında Popper “Tarihsiciliğin Sefaleti”nin Almanca baskısına yazdığı önsözde “tarihsicilik” (**Historizismus**) derken “tarih araştırması”nı (**Geschichtsforschung**) değil, “tarih felsefesi”ni (**Geschichtsphilosophie**) kast ettiğini belirtmektedir (Popper 1974, viii). Fakat düşünce tarihine siyasi tarih merkezli bakışıyla bütün bir 19. yüzyıl Alman düşüncesini aşırı seçmeci bir biçimde Hegel, Marx, Spengler dizisine indirgediği için, tarihselcilik ile tarihsiciliğin özdeşliği algısına dolaylı bir katkı yaptığı yine de iddia edilebilir.

kendi uğraşları üzerine felsefe yapmaları, filozofların da tarih üzerine düşünmeye başlamaları sonucunda felsefi bir gelenek olarak ortaya çıkmıştı. Bu anlamda tarihselcilik felsefi yönü ağır basan, tarihsel araştırma yapmaktan ziyade tarihsel araştırmanın nasıl yapılacağına kafa yoran bir gelenektir. Fakat felsefi yönü güçlü olmak şeklindeki bu kısmi benzerliğin ötesinde iki yaklaşım arasında derin bir karşıtlık vardı. Nitekim tarihselci geleneğin merkezî figürlerinden gerek kuruluş aşamasında rol alan Humboldt, Ranke, Droysen; gerekse sonraki dönemde ve yüzyıl dönümünde etkili olan Dilthey, Simmel, Rickert ve Weber tarih felsefesine karşı çok eleştirel bir konumlardı ve tarih felsefesinin metafiziğinin tarihin bilimselliğine zarar vereceğini düşünüyorlardı. Tarih, ancak diyalektik yöntemi çok spekülâtif ve (ilki idealist, ikincisi maddecî) metafizik olan Hegelcilik ve Marksizm darboğazından kurtulabilirse bilim haline gelebilirdi. Bu bakış açısına göre tarihselcilikle tarih felsefesi arasında bir yakınlıktan ziyade bir zıtlık vardı (Beiser 2011, 8-9):

TARİH FELSEFESİ	TARİHSELÇİLİK
Metafizik	Epistemolojik
Tarihin kendisindeki yasalar, amaçlar ve anlamlar hakkında birinci dereceden düşünce	Tarihsel bilgi hakkında ikinci dereceden düşünce, tarih usûlü
Kendi ölçütlerine göre bilimsel bir tarih anlatısı inşa etmeye çalışır.	Tarihi meşru bir bilim statüsüne kavuşturmaya çalışır.
Hegel, Marx...	Humboldt, Ranke, Droysen, Dilthey...

Tablo 21. Tarih Felsefesi ve Tarihselcilik

4. Tarihselciliğin İki Dayanağı: Bütüncülük ve Adcılık

Herder'den Weber'e kadar tarihselciliğin merkezî bir niteliği olan bütüncülük (**holism**) (Beiser 2011, 4) parça ile bütünün ilişkisine ve niteliklerine ilişkin bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre bütün parçalarına mukaddemdir ve parçalarına

indirgenemez; buna mukabil parça da diğer parçalarla birlikte teşkil ettiği bütün olmadan var olamaz ve bilinemez. Bütüncülüğün, bütüne ve parçaya atfettiği nitelikler olmak üzere iki farklı açıdan tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bütüncülük, parçayı anlama biçimi üzerinden ele alındığında, bir insan tekinin, parçası olduğu toplumun diğer üyeleri olmadan, kendine yeten bağımsız bir birim olarak varlığını sürdüremeyeceğini söyler. Burada ontolojik katmandan bir bakış söz konusudur. Yine parça açısından ama bu defa epistemolojik katmandan bakıldığında ise, bir insan tekinin, ancak parçası olduğu toplumun diğer üyeleriyle ilişkileri ve karşılıklı konumlanışlarının bilgisi olmadan tam anlamıyla bilinmeyeceği fikrini ifade eder. Birey var olabilmek için de, bilinebilmek için de kendisinden büyük olan bir bütüne ihtiyaç duyar. Parça, hem mevcudiyetini ve kimliğini hem de bilinirliğini, bütün içindeki konumuna; içinde bulunduğu daha geniş sosyal, tarihsel, kültürel dünyaya borçludur. Parçanın bütün olmadan var olamayacağı, varlığını sürdüremeyeceği düşüncesine “ontolojik bütüncülük” adını verebiliriz. Parçanın, bütüne, bütün içindeki konumuna, diğer parçalarla ve bütünle ilişkisine bakılmadan anlamayacağı, bilinmeyeceği fikrini ise “epistemolojik bütüncülük” olarak isimlendirebiliriz.

Ontolojik bütüncülüğe göre, tekil bir düşünce farklı düşünceler olmadan var olamaz. Ya benzer bir düşüncenin geliştirilmesi sonucunda ortaya çıkar, yahut farklı bir düşüncenin karşıtı olarak varlık bulur. Epistemolojik bütüncülüğe göreyse, bu tekil düşünceyi tek başına incelediğimizde, onun kendi içsel özelliklerini anlamamız mümkünse bile; ancak ilişkili olduğu diğer tekil düşünceler karşısındaki konumuna da baktığımızda, o düşüncenin ilişkisel özelliklerini de aydınlatmamız mümkün olur. Ya da örneğin bir ampulün normal bir şekilde işlemesi, ancak ebadına uygun bir duyu, yine ona uygun bir elektrik kaynağı ve tesisatıyla anlamlı olabilir. Aynı şekilde ampulü layıkıyla bilip anlamak istediğimizde, varlığını sürdürmesi için ihtiyaç duyduğu diğer parçalarla ilişkisini ve elektrik devresinin tamamı içindeki konumunu tahkik etmemiz gerekir.

Bütüncülüğü tanımlama denemelerinin başvurduğu ikinci yol da kavramı, **bütüne** bakışı üzerinden açıklamaktır. Bütüncülüğe göre bütün nasıl bir yapı arz etmektedir? Burada da üç farklı bütüncülük tipi ayırt etmek mümkündür. Bizim “ontolojik

bütüncülük” dediğimiz görüşe göre bütün, parçalardan ayrı ve bağımsız olarak vardır yani parçalar olmasa da olabilir, parçalara muhtaç değildir. Bütüne örnek olarak bir toplum, devlet, kültür veya çağı verirsek, bu bütünlük bir toplam ya da bileşim/amalgam değil (Beiser 2011, 5), tek tek parçalarıyla açıklanamayacak ya da onlara indirgenemeyecek farklı bir yapıdır. Bu yaklaşım **bütüne** ontolojik olarak bağımsız bir statü atfeder. İkinci görüş ise **bütünü**, parçaların içinde ve yardımıyla var olan bir şey olarak görür. Bu görüşe göre bütün parçalara bağımlıdır, onlar olmadan olamaz. Bu yaklaşımda bütün, parçaların bir toplamıdır. “Epistemolojik bütüncülük” adını verdiğimiz bu görüşe göre, bütünün tek özelliği parçalara göre mantıksal olarak yahut açıklama süreci itibariyle önce gelmesi, parçalara karşı önceliği olmasıdır.

Aslında “epistemolojik bütüncülük”ten ayrıldığı sınırlar çok net olmayan “metodolojik bütüncülük” ise meseleyi daha pratik bir noktadan hareketle ele alır. Ne ontolojik ne de epistemolojik anlamda bütünün önceliğini şart koşmaz. Bu yaklaşıma göre, araştırma nesnesi ne olursa olsun, bu araştırma nesnesine, içinde yer aldığı bütünlük içinde bakmak gerekmektedir.

Bütüncülükle ilgili buraya kadar yaptığımız ayırım ve açıklamaları aşağıdaki tabloda geliştirebiliriz:

	“Parça (...).”	“Bütün (...).”
Ontolojik bütüncülük	bütün olmadan var olamaz.	parçalar olmasa da vardır.
Epistemolojik bütüncülük	ancak bütünle ilişkisi sayesinde bilinebilir.	anlama/açıklama sürecinde parçalara göre önceliklidir.
Metodolojik bütüncülük	bütün içindeki konumunu itibariyle incelenmelidir.	parçanın, içine yerleştirileceği bağlamdır.

Tablo 22. Bütüncülük Tiplerinin Parça ve Bütüne Bakışları

Chladenius, Herder, Ranke, Rickert, Simmel, Weber gibi büyük tarihselcileri etkileyen “adçılık” (**nominalism**), kavramların zihinsel faaliyetimizin inşaları olduğunu, birer addan ibaret olduğunu, gerçek entiteler olmadığını kabul eder. Karşısında yer alan “gerçekçilik”e (**realism**) göreyse, kavramlar ya maddi dünyada, ya da idealar aleminde mevcuttur (Beiser 2011, 6). İsimler, zihinsel kurgular olmaktan ziyade, dış dünyada (maddeci gerçekçilik) veya idealar dünyasında (idealist gerçekçilik) gerçekliği olan entitelerdir. Başka bir ifadeyle, **gerçekçiler** tümellerin gerçek nesnelere içinde veya öncesinde mevcut olduğunu; evrensel niteliklerin **zihinden bağımsız** entiteler olarak var olduğunu savunurlar. **Kavramcılar (conceptualist)** ve **adçılar** ise örneğin bir niteliği ifade eden cesaret sözcüğünün bir kavrama/ada atıf yapan **zihne bağımlı** bir entite olduğunu kabul ederler. Bunlara göre tümeller salt birer isimlerden ibarettir ve gerçeklikleri yoktur (Orilia ve Swoyer 2016).

Adçılık, bir başka yönden, “metodolojik şeyleştirme”nin zıddı olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle Alman sosyal bilim geleneğinde metodoloji alanındaki ana eksen olarak görülmektedir. Alman sosyolojisinin olgucu ve realist pozitivizme yönelik eleştirisini, metodolojik açıdan “şeyleştirme eleştirisi” olarak tespit eden ve bu eleştiriyi Alman sosyoloji metodoloji düşüncesinin ana aksı olarak gören Vandenberghe’ye göre “şey(leş)tirme”⁹⁵ şey olmayanın şeye dönüş(türül)mesi anlamına gelir.⁹⁶ Zıddı da kişi olmayanın kişiye dönüş(türül)mesi anlamında “kişileştirme” (**personification**) ya da “kişiselleştirme”dir (**personalization**). Sosyal bilimler felsefesiyle ilişkili olan ve bu açıdan burada bizi daha çok ilgilendiren metodolojik anlamıyla “şeyleştirme” Nietzsche’nin natüralist kavramların ve yöntemin gerçeklik sayılmasına yönelik eleştirisine dayandırılabilir. Metodolojik

⁹⁵ Kelime Marx, Simmel, Lukacs, Husserl ve Heidegger tarafından **Verdinglichung**, Weber tarafındansa **Versachlichung** şeklinde kullanılır.

⁹⁶ Aslında Vandenberghe göre toplumsal şeyleşme (**social reification**) ile metodolojik şeyleştirmeyi (**methodological thingification**) birbirinden ayırt etmektedir. Sosyolojik teoriyle ilişkili olan “toplumsal şeyleşme”nin izi Hegel’e kadar sürülebilir; toplumsal yapı ve kurumların “kişisel” olmaktan çıkıp yabancılaşarak özerkleşmeleri anlamına gelir. Vandenberghe’ye göre Alman sosyolojik teorisinin temeli “toplumsal şeyleşme”nin eleştirisidir. Bizce buna “ontolojik şeyleşme” de denmesi mümkündür. Fakat biz tezimiz kapsamında kendimizi metodoloji ile sınırladığımız için burada sadece “metodolojik şeyleşme” üzerinde duracağız.

“reizm” yani “şeyleştirme”, bir tür naif realizmdir yani bir soyutlamanın, kavram veya temsilin somut ve maddi gerçeklik sayılması anlamına gelir. “Metodolojik şeyleştirme” tavrı, adcılık tarafından eleştirilmiştir. Bu anlamda kelimelerin şeyler zannedilmesine; toplum, devlet, sınıf, Kilise gibi kavramların tartışmasız ve nesnel birer entite ve kendiliklerinden tarihsel birer özne olduklarına inanılmaya başlanmasına denk düşmektedir (2016, 28-30; 2009, 9-11).

Adcılığı Alman tarihselci sosyal bilim düşüncesinin de esas unsuru sayan Beiser, tarihselci geleneğin temelinde adcı bir bütüncülük yahut bütüncü bir adcılık bulunduğunu savunur. Fakat bu iki yaklaşımın birbirine ters olduğu, telif edilemeyecekleri şeklinde bir görüş de mevcuttur. Bu çelişki iddiasına göre **parçalar** somut varlık arz ederken, bütüncülerin esas aldığı ve öncelik verdiği **bütünler** ancak birer soyutlamadır. Örneğin toplumu ele alalım. Bireyler somut birer varlıklar, “toplum” bir soyutlamadan ibarettir. Bütüncü görüş, soyut olmasına rağmen topluma öncelik vermektedir. Adcılık ise soyutlamaların (burada: toplumun) gerçek hayattaki mevcudiyetini kabul etmemektedir. Bu durumda, adcılık ile (adcılığın birer soyutlamadan ibaret saydığı bütünleri öncelik veren) bütüncülük ters düşmektedir.

Bu eleştirideki temel hata adcılığın yüzeysel bir şekilde anlaşılmasıdır. Adcılığa göre sadece toplum değil birey de bir soyutlamadır. Dolayısıyla parçanın ve bütünün soyutlama olma açısından (salt bir ad olma açısından) birbirlerinden farkı yoktur. **Toplum** yerine **insan vücudunu** örnek olarak ele alırsak bu farksızlık daha iyi anlaşılabilir. Bu örnekte saç somut olduğu kadar, insan vücudunun tamamı da soyuttur. Kısacası adcılık, bütüncülükle parçacılık arasındaki tartışmada taraf tutmamaktadır. Adcılığa göre parça ile bütün arasında bir fark yoktur. Başka bir deyişle, adcılık parçacılıkla ya da bütüncülükle telif edilmeye daha uygundur denemez.

Aristo, varlık açısından önce gelenin açıklama/akıl açısından da önce gelmek zorunda olmadığını dile getirmiştir (akt. Beiser 2011, 6). Bu yaklaşım, varlık açısından bütünün önce geldiğini savunan “ontolojik bütüncülük” ile açıklama açısından bütünün önce geldiğini iddia eden “metodolojik bütüncülük” arasında zorunlu bir bağ olmadığını söylemiş olur. Buna göre, bir ontolojik bütüncü, metodolojik parçacı yolu tutabileceği gibi, bir metodolojik bütüncü de ontolojik

parçacı pozisyonu benimseyebilir. Fakat adcılığın bu noktadaki katkısı, bütüncülük dediğimizde aklımıza metodolojik bütüncülük gelmesini sağlamaktır. Adcılık bize şunu öğretir: Odağımızı hangi boyutta tutarsak tutalım (yani ister insanın moleküllerine, ister hücrelerine, ister saçına, ister bir insan tekinin bütün bedenine, isterse bir ülkeye ya da dünyanın tamamına odaklanalım) bütün bu odaklar birer addan öte varlığa sahip değildir. Bir parça olarak sınırlarının nispeten belirgin olması, onun somut olduğu anlamına gelmez. Örneğin gerek renk gerek doku olarak çevresinden daha kolay ayırt edilebildiği için, saç ya da tırnak; el, kol ya da parmaktan daha somut sayılamaz. Hepsi birer ad olmaları hasebiyle aynı soyutluk seviyesindedirler. Adcılık bize bütün bu odakların aynı somutluk/soyutluk seviyesinde olduğunu gösterir. Adcılık bu anlamda ontolojik sahada bütüncü mü parçacı mı olduğumuz hususunu tartışma dışına iter. İster parça dediğimiz şeyin, ister bütün dediğimiz şeyin ontolojik olarak öncelikli bir statüsü olduğunu, varlık açısından önce geldiğini düşünelim, önemli olan metodolojik olarak bütüncü olmamızdır. Bütünlüğün hangi seviyesinin varlık olarak bütünlük kabul edileceği izafi olduğuna göre, bütüncülüğün buradaki esas vurgusu, adlaştırılması/kavramlaştırılması makul olan en büyük bütünlük seviyesinin esas alınması üzerindedir. Bu makullük de esasen adı konabilirlik anlamına gelmektedir. Aslında, metodolojik bütüncülük bilimsel araştırmamızda bize insan zamanının tamamını ve kainatın bütününe esas almayı salık verir. Fakat adcılık bütüncülükle birleştiğinde; bu sonsuza açılan, adeta hayalperest bütüncülük eğilimini dizginleyerek, ad verilebilir (ad verilmesi anlamlı olan) bütünlükler arasından en büyük olanına (başka bir deyişle en “bütün” olanına) yönelmemizi sağlar, salık verir.

Bu yorumlar ışığında, tarihselciliğin merkezî hususiyetinin ne olduğunu yeniden ifade edebiliriz. Tarihselcilik, bir fenomeni açıklarken onu, kendisini çevreleyen mekânsal ve zamansal bütünlerden, en makul boyutlu (o ölçekte adlandırılması en makul görünen) bütün içinde açıklamaya çalışmaktır. Nitekim, örneğin biz de bu çalışma bünyesinde, yöntem tartışmalarını zamansal olarak, insanlık tarihinin başlangıcından bugüne geçen zamanın teşkil ettiği **bütün** içindeki konumu itibarıyla değil, Kayzer İmparatorluğu çağının oluşturduğu **bütün** içinde konumlayarak anlamlandırmayı deniyoruz. Bütüncülük bize yöntem tartışmalarını makul olan en

geniş dönem aralığında ele almayı salık veriyor. Adcılık ise bunu yaparken tespit ettiğimiz 1871-1914 döneminin, başka bir zaman aralığından daha somut ya da daha gerçek (nominalizmin zıddının realizm olduğunu, bu tür bir çağ kesitine bir “gerçek”lik/varlık statüsü atfettiğini hatırlayalım) olmadığını hatırlatıyor.

5. Araştırma Birimi ile Bağlam Birimi

Doğan Özlem’in Rothacker ve Cassirer’den alarak altını çizdiği “tekilin tümelliği” kavramı da benzer bir vurgu barındırmaktadır. Buna göre tekil, tümellik içinde ele alınmalıdır. Zaten insan zihinsel yapısı gereği tekili tümellikle ele almak zorundadır. Fakat bu, sınırsız bir tümellik değildir. İnsanlık tarihi ve tüm toplumlar/kültürler hakkında global konuşamayız (Özlem 2002, 332). Bu yüzden söz konusu tümellik makul şekilde sınırlanmalıdır. Tekil araştırma nesnesinin, içinde ele alınması gereken bağlama “sınırlı tümellik” adını veriyoruz. Örneğin Türkiye’deki bir toplumsal fenomeni ele alırken bütün dünya yerine Türkiye’yi, bütün Türkiye tarihi yerine de Cumhuriyet dönemini esas aldığımızda, bir “sınırlı tümellik” tercihinde bulunmuş oluruz. Metodolojik bütüncülük bu durumda bir bağlamsallık ve ilişkisellik vurgusu olarak düşünülebilir.

Özdalga’nın **Tarihsel Sosyoloji** kitabına yazdığı girişin “Bağlamsal Perspektifler” bölümünde söyledikleri, bizim tarihsel sosyolojik perspektifi, ele alınan toplumsal fenomenlerin olabildiğince geniş bir bağlama oturtulması olarak tanımlayışımıza geniş çapta paralel düşmektedir. Özdalga’ya göre sosyolojinin doğuşu ile ulus-devlet konsolidasyonu eş zamanlı olduğu için, bu “bağlamsal birim” çoğunlukla ulus-devlet olmuştur. Spencer’dan II. Dünya Savaşı’na kadar Durkheim, Weber vb. bütün sosyologlarda toplum dendiğinde anlaşılan şey aslında ulus-devlettir (Özdalga 2009, 13). Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, “araştırma birimi” ile “bağlam birimi” arasında yapılan ayırmadır. Araştırma birimi birey olduğunda bile, bağlam birimi toplum, medeniyet vb. olabilmektedir. “Bağlam birimi” araştırma biriminin içinde analiz edildiği ve diğer üyeleriyle ilişkilendirildiği bağlamın bütünü olarak tanımlanabilir.

Elias da sosyolojinin “bağlam birimi”ne işaretler, özerk kabile ve klanların kaybolmasıyla modern ulus-devletin, bireylerin kültürel ve siyasî kimliklerini birleştiren bir yapı/birim olarak ortaya çıktıklarını belirtir (Özdalga 2009, 14). Bu anlamda bağlam birimi her zaman ulus-devlet olacak diye bir kaide yoktur. Üstelik ulus-devletten daha büyük bağlam birimleri de kullanılmaktadır. Örneğin Weber’in araştırma birimi de birey ya da bireyin toplumsal eylemidir ama “bağlam birimi” dünya dinleri ve dünya uygarlıkları gibi ulus-devletten büyük birimlerdir. Yine Marshall G. S. Hodgson da “medeniyet”i bağlam birimi almaktadır. Örneğin şiire bakarken, İslam medeniyeti içindeki şiire odaklanmaktadır. Bundan daha geniş bir bağlam birimi de modernite’dir. Bugün bir “makro bağlam birimi” olarak modernite, diğer bir deyişle modern uygarlık, küresel çapta hegemon hale gelmiştir (Özdalga 2009, 15). Fakat bu makro bağlam birimi, tam da bu hegemonik hale gelişi yüzünden görünmezleşebilmektedir. Toparlarsak, tarihsel sosyolojinin bağlam birimleri ebat itibariyle değişiklik gösterebilir; makro, mezo ve mikro düzeylerdeki bağlam birimleri birbirlerine eklenilebilir.

Metodolojik bütüncülüğün, bağlamsallığın yanı sıra bir ikinci boyutu da ilişkiselliklerdir. Özdalga aynı yazının “Karşılıklı Bağımlılıklar” bölümünde bir toplumsal örgütlenme, kurum ya da kimlik incelenirken; ilişki boyutunun es geçilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır (2009, 15). Örneğin E. P. Thompson, araştırma birimi/nesnesi olan işçilerin çeşitli örgütlerle, kurumlarla ve ideolojilerle ilişkilerine odaklanır. Bu ilişkiler hem mücadele ve çatışma, hem de dayanışma ilişkileri olabilir (Özdalga 2009, 16). Adcı yaklaşımı ilişkiler alanına uygularsak diyebiliriz ki, bir toplumsal fenomen ancak başka toplumsal fenomenlerle ilişki içinde bilinip görülebilir, varlığı bizim bakışımızda ancak içinde bulunduğu ilişkiler ağına bakış biçimimizle bilinir/görülür hale gelir. Thompson’ın vurgusunu kendi yaklaşımımız bağlamında yeniden ifade edecek olursak; sınıf, adcılığın zıddı olan realist bakış açısından görüldüğü gibi bir “gerçek varlık” değildir, ilişkilerinden yalıtılmış halde ortaya çıkmaz ve tanımlanamaz; bir toplumsal fenomen olarak ancak diğer sınıflarla ilişki içinde ortaya çıkar.

Aynı şekilde “özerk birey” fikrinin karşısında da, toplum ile ilişki halinde ortaya çıkan ve bilinebilen birey düşüncesi yer almaktadır. Elias’a göre modern birey her ne

kadar kendisini kendine yeterli, ayrışık, yalıtık ve özerk bir varlık olarak deneyimlese de, bu aslında çok sayıda modern kavramın ve geleneksel şeyleştirici konuşma tarzının ona “başka türlü olamaz” hissini vermesinin, özerk birey fikrinin apaşık ve su götürmez olduğu düşüncesini sürekli aşılmasının bir sonucudur. Elias “yalıtılmış birey” (**homo clausus**) fikrine karşı bireyin ancak diğer bireylerle etkileşim içinde oluşabildiğini vurgular. Nitekim Özdalga’nın tarihsel sosyolojinin en yetkin örneği sayarak ele aldığı Elias’ın üstünlüğü de, geniş bir ilişkiler yelpazesini analize dahil etmesidir. Bu anlamda bireye bakarken mesela aile ilişkilerine de bakmak gerekir (Özdalga 2009, 17-18). Bireyin aile ilişkileri dediğimizde; aile fertleriyle ilişkisi, bütün olarak ailesiyle ilişkisi ve diğer ailelerle ilişkisi şeklinde ilişki türlerini resme dahil edebiliriz. Aynı çeşitlemeyi bireyin kabile, sınıf, devlet ve dünya ilişkileri için de yapabiliriz.

Sınıfın ya da bireyin bir “şey” değil, bir “oluş” olduğu vurgusu; hem bağlamsallık/ilişkisellik olarak mekan içinde oluş anlamında, hem de süreçsellik olarak zaman içinde oluş anlamında okunabilir.

Böylece tarihselcilik dendiğinde, metodolojik olarak, birbiriyle ilişkili iki yönelim öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, incelenecek fenomenin mekânsal olarak, belli bir zaman noktasında makul olan en geniş bağlamın içinde ele alınması yani “bağlamsallık” ve “ilişkisellik”tir. İkincisi ise araştırma nesnesinin, bakış belli bir zaman noktasıyla sınırlanmaksızın, makul olan en geniş zamansal bağlam, dönem ya da daha yerinde bir deyimle süreç içinde ele alınması yani “süreçsellik”tir. Örneğin Simmel’in “toplum” kavramı yerine dinamik bir kavrayışa denk düşen “toplumlaşma” terimini önermesi (Özlem 2002, 336) de bu süreçsellik temayülünün bir görünümü telakki edilebilir.

6. Bütüncülükle Parçacılığın Telifi: İlişkisellik ve Kültürellik, Süreçsellik ve Dönemsellik

Bütüncülük (**holism**) ile parçacılık (**atomism**) arasındaki ilişki, metodolojik bireycilik (**individualism**) ile metodolojik kolektivizm (**collectivism**) arasındaki ilişkiye benzer. Parçacılık ve bireycilik yöntem olarak bakıldığında araştırma birimi

olarak tekile odaklanmayı önceler. Tarihselcilik ise tek başına “araştırma birimi” ile iş görülemeyeceğini vurgulayarak “bağlam birimi”ni gündeme getirir. Tarihselcilikle metodolojik bireyciliğin telif edilmesi böylece mümkün olmaktadır.

Tarihselliği bir bağlamsallık vurgusu olarak tanımladıktan sonra, bu bağlamın dört farklı yönünü ayırt etmek gerekli görünmektedir. Öncelikle bağlam, zamansal ve mekânsal bağlam olarak ikiye ayrılmalıdır. Bir ikinci ayırım da incelenen parçanın, zamansallığı ve mekânsallığı göz önünde bulundurularak hangi “bütün” (bağlam birimi) içinde ve hangi parçalarla ilişkisi üzerinden ele alınacağıdır. Yani bir toplumsal fenomen, içinde bulunduğu bütünle ilişkisine göre ele alınmalıdır. Yukarıda mekânsal bağlam birimi örnekleri olarak toplum, ulus-devlet, medeniyet gibi bütünlere değindik. Bu bütün bazen bir örgüt, sınıf veya kültür de olabilir. Böyle olunca bir fenomen için “bu toplumsaldır”, “bu kültürel”, “bu sınıfsaldır” gibi ifadeler kullanılır. Zamansal bağlam birimi ise dönem veya çağ olarak ifade edilir. Alman sosyal bilim çalışmalarında zaman (**Zeit**), çağ (**Zeitalter**), dönem (**Periode**), yüzyıl dönümü (**Jahrhundertwende**) gibi zamansal aralık ifade eden kavramların çok sık kullanıldığını görürüz. Bu, bir toplumsal fenomeni, ait olduğu zamansal bütünün içine yerleştirme kaygısıyla açıklanabilir.

Gerek mekânsal gerek zamansal bağlamsallığın bir de parçalar arası boyutu vardır. Bu da zamansal olarak art arda gelen “an”lar arasındaki geçişe/akışa, mekânsal olarak ise parçalar arası ilişkilere odaklanma anlamına gelir. Böylece tarihselciliğin bağlamsallık vurgusunun dört sonucunu tablo halinde gösterebiliriz:

	Parçalarla İlişki	Bütünle İlişki
Mekân	İlişkisel	Grupsallık
Zaman	Süreçsellik	Dönemsellik

Tablo 23. Bağlamsallığın Dört Farklı Görünümü

Yukarıda nomotetik ve idiografik karşılaştırmanın telifi olarak formüle ettiğimiz “tipolojik karşılaştırma” yaklaşımını, mekânsal ve zamansal alanda ortaya çıkan bu

dört ilişki tipine uygulayabiliriz. Nomotetik karşılaştırma yasalılıklara ve sebep-sonuç ilişkilerine dikkat çekiyordu. Buna karşılık idiografik karşılaştırma tikellerin kendine has özelliklerine, başka bir deyişle kendi içlerinde birer tümel oluşlarına odaklanıyordu. Tipolojik karşılaştırma ise hem belli kendine has tipler/kavramlar inşa ediyor, hem de bunlar arasında ilişki kurma fikrini dışlamıyordu.

Tabloda geçen ilişkisellik bu anlamda tikeller arasındaki sebep-sonuç vb. ilişki türlerine odaklanmayı ifade ediyor. Bu anlamda nomotetik eğilime yakındır. Grupsallık ise kendine mensup tikellerin grup içi benzerliklerine odaklanma anlamı taşır. Tipolojik yaklaşım hem bu aidiyetten kaynaklanan özelliklere dikkat çekmekte, hem de ilişkilerin etkisiyle ortaya çıkan hususiyetlere bakmaktadır.

Aynı durum zamansal boyut için de geçerlidir. Tipolojik karşılaştırma öncelikle kendi içlerinde bütünlük arz eden ve çağdaşlarını belli çizgilerle donatan belli dönemleri tespit ederek belli çağların tipik özelliklerini inşa eder (idiografik karşılaştırma); sonra da bu dönemler arasındaki ilişkileri araştırır (nomotetik karşılaştırma). Dönemsellik tarihsel akışın duraklarına vurgu yapar (idiografik eğilim), süreçsellik ise bunlar arasındaki ilişkilere ve “gelişme” benzeri dokulara odaklanır (nomotetik eğilim). Bu anlamda sık sık dönemlerden ve çağlardan bahsedilmesi ama aynı zamanda bunların daha geniş bir zamansal zeminde birbirleriyle ilişkilendirilmesi sayesinde zamansal ideal tipler yaratılmış olur. Zamansal ideal tipler (dönemler, çağlar...) inşa edilerek, salt tarihsel gelişme yani salt kurallılık ile “tarihin akışında hiçbir düzenlilik yoktur” fikirlerinin arası bulunmuş olur.

7. Tarihselci Yöntemin Tarihselliği/Değişkenliği

Tarihselciliğin iskeletini ortaya koymaya çalışırken atlanmaması gereken bir husus da tarihselciliğin kendisi için de geçerli olduğu; başka bir deyişle önerdiği metodolojik yaklaşımın kendisine de uygulanması gerektiğidir. Bu anlamda tarihselcilik belli ontolojik pozisyonları esas almak yerine kendini salt metodolojik bir pozisyonla tarif etmeye eğilim taşır; pragmatizme ve göreciliğe meyyleder. Tarihselciliğin doğal bir sonucu, kendi geçerliliğine de tarihselci bakış açısıyla

yaklaşmasıdır. Her ne kadar böylesi bir özdüşünüm paradoksal gibi görünse de, bu kendine bakıştan çıkan sonuç, tarihselci yaklaşımın zaman üstü bir geçerliliği olmadığıdır. Yine tarihselciliğin analizi için de aynı işlem yürütülebilir. Belli tarihselliklerde tarihselcilik yükselişe geçmektedir. Demek ki tarihselci yöntem, bizzat tarihselci yöntemle analiz edilmeli, hangi dönemlerde niçin öne çıktığı ortaya konmalıdır.

Durkheim'a göre yöntemler geçicidir ve bilim geliştikçe değişebilir (Durkheim 1901'den akt. San 2000, 28). San'a göre Durkheim ve Weber, henüz sosyolojinin kuruluş evresinde eser verdiklerinden, günümüzdekine benzer sistematik birer yöntembilim geliştirememişlerdir. İkisi de bazı temel yöntemsel kavram ve ilkeleri formüle etmekle yetinmişlerdir. Bu sırada Durkheim felsefeden, Weber ise tarihsel ve toplumsal olgulardan hareket etmiştir. Durkheim istatistiklerden hareketle intihar üzerine, Weber de istatistik ve anketlerden yararlanarak taşra papazları ve dokuma işçileri üzerine alan araştırmaları yapmıştır (San 2000, 23). Burada yöntem alanındaki eğilimlerin, disiplinin gelişme seviyesinden etkilendiği söylenmiş olmaktadır.

Örneğin Abel'e göre Weber, çeşitli sosyal fenomenlerle ilgili bizzat yaptığı çok sayıda çalışma sonucunda, bu çalışmaların sonuçlarını genelleştirici ve sistematik bir sosyal bilimsel çerçeveye içine oturtma ihtiyacı hissetmiştir (1929, 116). Bu yaklaşım da yöntemin, bir sosyoloğun kendi bilimsel kariyeri içinde bir pozisyona yerleştirilerek anlaşılması eğilimini taşımaktadır.

Aslında Weber'in genelleştirici sosyoloji vurgusu, Freyer tarafından salt Weber'in kendi akademik kariyerine ve bilimsel çalışmalarının birikimine değil de, daha büyük bir bütün olarak Almanya'daki sosyal bilim ortamına bağlanmaktaydı. Freyer'e göre sosyolojide tarihsel, monografik ve idiografik çalışmaların yapılıp biriktiği dönemlerle bu tekil çalışmalara dayanılarak genelleştirmeye ve sistemleştirmeye varılmaya çalışıldığı dönemler sürekli olarak birbirini takip etmektedir. Freyer'e göre 1800-1860 arası ilk sistemleştirmeler dönemi, 1860-1900 arası ilk monografiler çağı, 1900 civarı ikinci sistemleştirmeler dönemi, 1900-1960 arası ise ikinci monografiler dönemi ya da başka bir deyişle sosyolojinin bir "gerçeklik bilimi" (**Wirklichkeitswissenschaft**) olarak işlediği, Kuhn'un deyişiyle

“normal bilim” çağıdır. Çağatay 1969’da, üçüncü sistemleştirmeler döneminin yakın olduğunu belirtmektedir (1977, 348-349).

Bu anlamda Weber ile Schmoller arasındaki ayrışma, Schmoller’in “daha zamanı gelmedi” deyip geleceğe bıraktığı teori inşa girişiminin Weber tarafından zamanının geldiğinin düşünülmüş olması şeklinde de yorumlanabilir. Bu durumda Weber’in metodolojisi de zaman üstü geçerlik iddiası taşımamaktadır. Weber de nitekim kendi ufkunu sosyolojinin belli bir döneminde izlenecek bir yöntemi ifade etmekle sınırlamaktadır. Gerek daha öncesinde gerekse 1913-1920 arasında kendi yönetsel düşüncelerini sürekli revize etmesi de (Abel 1929, 117) bu yorumumuzu destekler mahiyettedir.

B. ALMANYA’DA SOSYAL BİLİMLERDEKİ YÖNTEM TARTIŞMALARI

Almanya’da 19. yüzyılın ikinci yarısı gerek felsefede, gerek doğa bilimlerinde, gerekse de sosyal bilimler alanında son derece yoğun ve verimli tartışmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Yaygın kanının aksine 18. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl başlarına kadar süren dönem (yaklaşık olarak 1775-1840 arası), idealist ve romantik geleneklerle klasik Hegelci paradigmanın hakim olduğu, herkesin bunlar üzerinde mutabık kaldığı bir “normal bilim” dönemidir. 1840 sonrasında ise gerek tekniğin ve ampirik bilimlerin ilerlemesi gerekse **toplumsal meselenin** tedricen öne çıkmasıyla, krizlerle geçen bir düzensizlik, kafa karışıklığı ve mayalanma dönemine girilmiştir. Böylece 1840 senesi, Alman düşünce ikliminde klasik Hegelci paradigmanın sonunu, böylece kriz ve tartışmalar döneminin başlangıcını imlemektedir. 1840-1900 arası belirsizliklerin çok olduğu, modern felsefenin en yaratıcı ve devrimci dönemlerinden biri olmuştur. 1900’u takip eden on beş yıl ise daha karmaşık, trajik ve modern bir yüzyılın başlangıcını teşkil eder (Beiser 2014, 1-3).

Felsefe ve doğa bilimleri kurumlaşma açısından sosyal bilimlerden daha ileri durumlardı. Bilimsel toplantılar ve dergiler, felsefi ve doğa bilimsel tartışmaların zeminini teşkil ediyordu. Sosyal bilimlerde de 1810’da Berlin Üniversitesi’nin kuruluşuyla bir adım atılmış, ama özellikle 1871 sonrasında başta millî iktisat ve

hukuku ilgilendiren bir kurumlaşma hamlesi ortaya çıkmıştı. Bu kurumlaşma mevcut sosyal bilimsel temayüller arasındaki teması da artırmıştı. Buna karşılık bir yandan tarihselci gelenek yükseliyor, bir yandan da tarihselci gelenekle ters düşen akımlar yayılma alanı buluyorlardı. Kısacası bu dönemde neredeyse bütün sosyal bilimler hakim bir paradigmadan yoksundu. Bu da sosyal bilimlerin sahaları, sınırları ve yöntemlerine ilişkin bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaların kapısını açtı. Söz konusu sosyal bilimsel yöntem tartışmaları ciddi bir çeşitlilik arz etmektedir.

1. Sosyal Bilimleri Konumlandırma, İsimlendirme ve Sınıflandırma Tartışmaları

Sosyal bilimler Almanya’da 18. yüzyılın ilk yarısında “iktisat idaresi” (**Cameralia Oeconomica**), “kamu düzeni bilimi” (**Policeywissenschaft, Polizeiwissenschaft**) gibi isimler almıştır. Nitekim Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm I. 1727’de bu iki isimde kürsüler kurmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta tekil olarak “idare bilimi” (**Kameralwissenschaft**), ise çoğul olarak “idari bilimler” (**Kameralwissenschaften**) gibi isimler kullanılmaya başlanmıştır (krş. Lindenfeld 1997, 14-18). 19. yüzyılda ise sosyal bilimler, “devlet bilimleri” (**Staatwissenschaften**), “kültür bilimleri” (**Kulturwissenschaften**) ve “tin bilimleri” (**Geisteswissenschaften**) gibi farklı isimler altında yer bulmuştur.

“Devlet bilimleri” isimlendirmesi 19. yüzyılda Almanya’da ortaya çıktı, özellikle 1850-1900 arasında gelişme gösterdi. Bu bilimler ne nomotetik ne idiografik sayılabilecek nitelikteydi. Esasen, tarihsel olarak oluşmuş sosyal sistemlerin işleyiş kurallarını araştıran bir sosyal bilim öbeği olarak kuruldu. İktisat tarihi, içtihat/hukuk (**jurisprudence**), sosyoloji ve iktisadın karışımı sayılabilecek bir bilim gruplaması ifade ediyordu. İngiltere ve Fransa’daki disiplinler ayrışmasına itibar etmese de, adı bile, önceki dönemde yani liberal iktisat anlayışının hakimiyetinden önce İngiltere ve Fransa’da “politik iktisat” denen ama sonradan terk edilen entelektüel göreve (devlete yararlı bilgi üretme işlevine) talip olduğunu göstermektedir. Alman sosyal biliminin 1900-1910’da İngiltere ve Fransa’daki disiplin ayrışmasına ayak uydurmasıyla, başka bir ifadeyle teslim olmasıyla düşüşe geçmiştir. Max Weber de

dahil olmak üzere Alman Sosyoloji Derneği kurucularının çoğu bu disiplini farklı disiplinlerle sentezleyen kürsülerden geliyordu. 1920'lerden itibaren bu isimlendirme kürsü, fakülte ve enstitü isimleri olmak üzere akademik kurumlarda terk edildi ve yerini tedricen “sosyal bilimler” (**Sozialwissenschaften**) ismi aldı (Gulbenkian Komisyonu 2012, 25).

Kültür bilimleri isimlendirmesi ise akademik kurumlaşmada pek yoğun karşılık bulmasa da; sosyal bilimlerin gruplanması, mantığı, yöntemi ve araştırma nesnesi gibi konular tartışılırken müracaat edilen gruplayıcı kavramların başında gelmiştir. Akademik kurumların isimlendirilmesinde nadiren, yöntemsel tartışmalarda ise daha yaygın olarak halen kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramın ortaya çıkışı Güneybatı Yeni Kantçı Okulu'na dayanmaktadır. Özellikle Windelband ve Rickert, sosyal bilimleri doğa bilimlerinden ayırt etmek için “kültür bilimleri” kavramını kullanmış, bunların yöntem açısından farklılaştığının altını çizmişlerdir. Bu ayrımın temeli, kültür bilimlerinde idiografik yöntem kullanılırken, doğa bilimlerinde nomotetik yöntemin esas olmasına dayanmaktadır.

Esasen John Stuart Mill'in “moral sciences”ının Almanca'ya çevirisi olan “tin bilimleri” (**Geisteswissenschaften**) isimlendirmesi de 1880'lerde Dilthey tarafından öne çıkarılmasından bu yana gerek akademik kurum isimlendirmesinde gerekse yöntem tartışmalarında müracaat edilen bir kavram olmuştur. Fakat kurumsal isimlendirmede asıl geçiş, “devlet bilimleri”nden “sosyal bilimler”e olmuş; “tin bilimleri” kavramı da aynı “kültür bilimleri” gibi ancak marjinal olarak kullanılmıştır. Düşünsel tartışmalarda ise kültür bilimleri kavramına daha sık müracaat edildiği görülmektedir. Dilthey'a göre manevi bilimlerin merkezinde psikoloji yer almaktadır, sosyolojinin adı ise anılmamaktadır. Anıldığında da Comte'un ortaya attığı biçimi olumsuzlanarak, “bu cakalı ad” şeklinde geçer. Sosyoloji 1900'lere kadar pozitivizm temelli Fransız bilimi olarak görülür ve sosyolojiye önyargılı davranılır. Fakat toplamda bu bilim öbeğinin araştırma nesnesi “insan-toplum-tarih gerçekliği” olarak tanımlanır (Uygur 1959, 136, 139) ve bu da topluca sosyolojiye denk düşen bir araştırmayı ifade etmektedir.

Yine buna benzer bir ayrışma da “sosyoloji” (**Soziologie**, daha önceki yazımıyla: **Sociologie**) ve “toplum bilimi” (**Gesellschaftswissenschaft**) arasında yaşanmıştır.

Sosyoloji kullanımı, müstakil bir bilim olarak kurumlaşmasının savunması vurgusunu içermiştir. Bu ayırım 1920'lere kadar belli belirsiz devam etmiş ve 1920'lerde sosyolojinin müstakil bir disiplin olarak Almanya'da kurumsallaşması ile birlikte, "sosyoloji" kelimesinin kesin galibiyeti ile son bulmuştur.

2. Almanya'da Pozitivizm ve Organizmacılık

a. Almanya'da Pozitivizm (1860'lar)

Pozitivizm İngiltere ve Fransa'da 1830'lardan itibaren gelişmişse de, Almanya'da ithal bir düşünce akımı olarak 1850'lerde ilgi görmeye başlamıştı. Fransa'da Comte'un ilgili eserleri 1830-42'de, Almanya'da ise 1840'larda yayımlanmıştı. Yine İngiltere'de Mill'in ilgili eserleri 1843'te, Almanca tercümesi 1862-63'te; Buckle'un ilgili eserleri 1857-61'de, Almanca tercümesi ise 1858'de çıkmıştı. Beiser pozitivistlerin 1850'lerden itibaren hiç de azımsanamayacak bir etkileri olduğunu, tarihselcilerin nasıl spekülatif felsefeyle kıran kırana bir mücadele yürüttülerse, 1850-1900 arasında da pozitivizme karşı mücadele ettiklerini belirtmektedir (Beiser 2014a, 146).

Almanya'da pozitivizmin tarihi üzerinde geniş çaplı durulmamıştır. Bu konuda bir boşluk olduğu söylenebilir. Halbuki 1840-1920 döneminde, hiçbir zaman yeterince güçlenip egemen hale gelemese de, Almanya'da anadamar tarihselci geleneğin yanı sıra pozitivist bir düşünce çizgisi de bir süreklilik izlemiştir. Buna göre bilimci felsefeciler Virchow ve Ostwald, beşeri coğrafyacı Friedrich Ratzel, antropolog Adolf Bastian, tarihçi Karl Lamprecht ve psikolog Wilhelm Wundt pozitivist çizginin savunucuları arasındaydı. Wundt insanın zihinsel/psşik işleyişinin fizyolojik gerçeğe indirgenebileceğini savunuyordu (Smith 1991'den akt. Ringer 1997, 20; Ringer 2003, 29). Ratzel, "tarihin antro-po-coğrafi kavranışı" nı ve çevrenin insan toplumu üzerindeki fiziksel etkisini vurguluyordu (Jacobs 1909, 12-13). 1890'larda "pozitivizm" yanlısı olarak meşhur olan "sosyolog" Gustav Ratzenhofer'in de 1898 tarihli "Sosyolojik Bilgi" (**Die Sociologische Erkenntnis**) ve

1907 tarihli “Sosyoloji” (**Soziologie**) kitaplarıyla sosyolojinin bilimsel formasyonuna katkısı vardır (Jacobs 1909, 7).

Pozitivizmin yayılması 1860’larda Almanya’da Wilhelm Scherer ile genç Wilhelm Dilthey’in⁹⁷ etrafında toplanan (Kindt ve Müller 1999, 180) “İntihar Edenler Derneği” (**Club der Selbstmörder**), İntihar Derneği (**Club of Suicide**) ya da diğer ismiyle “Genç Hocalar Kulübü” (**Privatdocentenclub**) (Kindt ve Müller 1999, 186) vasıtasıyla olmuştur (krş. Freund 2006, 226). Bu grup Almanya’daki ilk pozitivist odak sayılabilir. Bunlar disiplinler arası bir dergi çıkartmayı planlayan pozitivist bir filozof, filolog ve tarihçiler topluluğudur (Kindt ve Müller 1999, 180).

Freund’a göre Almanya’da Comte’un pozitivizminden ziyade, İngiliz tarihçi Henry Thomas Buckle (1821-1861)’ın metodolojik görüşleri etkili olmuştur.⁹⁸ Buckle’ın 12 ciltlik “İngiltere’de Medeniyetin Tarihi” (**History of Civilization in England**, 1857-1861) kitabı “doğa bilimi gibi tarih yapma girişimi” olarak niteleniyordu. Bu kitap Alman tarihçi Droysen ve genç Dilthey üzerinde pozitivistleştirici bir etki yapmıştı. Droysen, medeniyetin gelişmesinin yasalarının peşindeki Buckle’ı okuduktan sonra, kısmen yorumsamacı (hermenötik) olan anlayışını gözden geçirmişti (Freund 2006, 226).

Droysen, Buckle karşısında iki eleştiri geliştirmişti. İlk olarak Buckle’nin projesi insan iradesine, eyleme ve “amaç” kavramına yer vermiyordu (Beiser 2014a, 146). Droysen’in Alman tarihselci geleneğinin en az Dilthey kadar kurucu bir ismi olduğu düşünülürse, bu öznelik vurgusu önemlidir. Her ne kadar Droysen de bir tür “büyük adam tarihi” ile toplumsal öznelik ve irade alanını bir ölçüde sınırlamışsa da, bu iradeci/öznelci vurgu tarihselci gelenekte bireyin faaliyet/failiyet alanının önemsenmesinin bir dayanağı olmuştur. Weber’deki eyleme aktör tarafından yüklenen öznel anlam vurgusu da aynı çizginin uzantısı olarak kabul edilebilir.

⁹⁷ Dilthey daha sonra pozitivizm karşısında görece eleştirel bir konum alacak; hermenötik ve anlama- açıklama ayırımıyla manevi bilimlerin epistemolojisini değiştirecekti. Bu metodolojik hamle, Windelband, Rickert ve Weber’in çalışmaları üzerinden Alman sosyal bilim ortamını ciddi biçimde etkileyecekti (Freund 2006, 226).

⁹⁸ Buckle’ın Almanya’daki pozitivizm üzerindeki etkisinin geniş bir incelemesi için bkz. Fuchs 1994.

Droysen Buckle'ye yönelik ikinci eleştirisinde, tarihçinin tekilliklere odaklanmasının ve yorumlayarak anlamasının gerekli olduğunun altını çizer. Bu noktada Droysen'in sosyal bilimlerin geneli için kullandığı tercüme metaforunu hatırlamakta fayda vardır. Buna göre sosyal bilimcinin toplumsal fenomenler karşısında yaptığı şey, onları kendi diline tercüme etmektir. Buna karşılık doğa bilimci doğal dünyadaki düzenliliklere/benzerliklere odaklanır (Beiser 2014a, 146).

Comte ve Mill'in tarihe yaklaşımları da Buckle'a benziyordu. Daha doğrusu Buckle onların fikirlerini İngiltere tarihine uyarlamıştı. Comte ve Mill de tarihi müstakil bir bilim olarak görüyorlardı ama bu kendine has amaçları ve yöntemleri olmayan, doğa bilimleri modeline göre gelişmesi gereken bir bilimdi. Açıklama tarzı da nomotetikti, yani yasallık üzerine kuruluydu. Bir olayı açıklamak demek, o olayı genel bir yasanın kapsamına dahil etmek (**subsume**) demektir. Örneğin "Su 0 derecede donar" şeklindeki bir "büyük öncül" yani "genel kural" ve "İstanbul'da hava 0 derece" şeklindeki "küçük öncül" yani "tekil olay"dan "İstanbul'da sular donar" sonucu çıkarılıyordu. Böylece genel kural tekil olaya uygulanmış oluyordu. Comte ve Mill, bu açıklama modelinin tarihe uygulanabileceği konusunda hemfikirdi. Ayrıca Comte tarihe büyük bir siyasî misyon da yüklüyordu. Tarih, insanlığın geleceğini kontrol altına almayı sağlayacak sosyal bilimlerin zeminini oluşturmalıydı. Comte'un sık sık tekrarladığı slogan, tarih bilgisi için de geçerliydi: "Bil ki öngör, öngör ki yönet." (Beiser 2014a, 146)

b. Almanya'da Organizmacılık (1870'ler)

19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa (Fouillée ve Worms) ve Almanya'da (Schäffle ve Lilienfeld) etkili olan ama sonra hızla unutulmuş bu yaklaşımın temel düşüncesi, toplumun yaşayan organizmaya benzediğidir. Bu dönemde doğa bilimlerinin ve biyolojinin gördüğü teveccühle orantılı olarak, sosyal bilimciler arasında da organik analogiler kullanmak yaygın bir tavır olmuştur. Ayrıca Darwin'in biyolojik evrim teorisi de bu süreci etkilemiştir. Giddens'a göre organizmacılık bugün bütünüyle terk edilmiş gibi görünse de, aslında 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini artıran

işlevselciliğin kökeninde yatmaktadır ve günümüz sosyolojisinde yaygın bir düşünce şeklidir (Giddens 2009, 120 vd.).

1848 sonrasında Lorenz von Stein ve 1860'larda Bluntschli devleti organizmacı bir perspektifle görüyorlardı. Fakat henüz biyoloji ilerlememişti, hücre bulunmamıştı ve bu isimler “devlet organik bir bütündür” dediklerinde kast ettikleri anlam daha ziyade “devletin ruhu ve bedeni vardır” anlamına geliyordu (Jacobs 1909, 13). Bu da aslında devletin bütünlüğüne ontolojik bir statü vermiş oluyor, başka bir deyişle bir tür ontolojik bütüncülüğe denk düşüyordu.

1870'lerde Almanya'da sosyoloji alanında en önemli iki isim olan Schäffle ve Lilienfeld organizmacı bir toplum görüşüne sahiplerdi. Bunlar dışında 1880'lerde sosyolojinin ayrı bir bilim olarak kabul edilmesi için ısrarlı bir mücadele yürüten Gumplovitz'e kadar üçüncü bir isim yoktu. Bu iki isimden önce çıkanı olan Albert Schäffle **Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft**'ta yazdıklarıyla sosyolojiye bilimsel bir konum kazandırmaya çalışıyordu. Ayrıca 1875'te çıkmaya başlayan “Toplumsal Gövdenin Yapısı ve Hayatı” (**Bau und Leben des Socialen Körpers**) Almanya'daki sosyolojik düşünceye önemli bir katkıydı. Rus kökenli Paul von Lilienfeld de 1873-1881 arasında 6 ciltlik “Geleceğin Sosyal Bilimi Üzerine Düşünceler”ini (**Gedanken über eine Socialwissenschaft der Zukunft**) yayımlamıştı. Metni biraz karışık ve bakış açısı da biraz aşırı olan bu kitap Alman sosyal bilim kamuoyunda pek etkili olmadıysa da, Lilienfeld kitabı gözden geçirip kısaltarak 1898'de “Sosyolojide Organizmacı Yöntemin Savunusu” (**Zur Verteidigung der organischen Methode in der Soziologie**) başlığıyla yayımladı (Jacobs 1909, 7-8).

Sosyoloji kariyerinin başında bilimsel amaçlarla bir yıl Almanya'da bulunan, hatta Fransa'da bazı yazarlar tarafından “Alman aşığı” (**germanophile**) olarak damgalanan Durkheim'in erken dönem Alman sosyolojisi ilgisinin de iki dayanağından birini (diğeri Wagner ve Schmoller merkezli olarak “ahlakın pozitif bilimi” konusudur) Alman organizmacılığı teşkil etmekteydi.⁹⁹ Akımın önde gelen temsilcisi Albert Schäffle, **Toplumsal Gövdenin Yapısı ve Hayatı** (1875-1878)

⁹⁹ Durkheim'in Schäffle hakkındaki ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. Giddens, 1970.

başlıklı eserinde farklı toplum biçimlerinin temel yapısal bileşenlerinin morfolojik bir analizini sunuyor, toplumun farklı parçaları ile biyolojik bedenin farklı organ ve dokuları arasında analogi kuruyordu. Fakat toplumsal örgütlenmenin ve işbölümünün özellik ve kurallarını doğrudan organik hayatın özelliklerinden çıkarmaya çalışmıyordu (Giddens 2009, 121). Schäffle'nin bu anlamda metodolojik monizm yanlısı olmadığı söylenebilir.

Schäffle sık sık biyolojik kavramlara müracaat etse de, bunları toplumsal analizi kolaylaştıracak bir metafordan ibaret görür. Organizma ile toplumsal hayat arasında köklü ve temel bir fark olduğunun farkındadır. Schäffle'ye göre canlı doğa ile toplum arasındaki temel fark, hayvan organizmalarında hayatın mekanik ve bütünü ayakta tutanın maddi ilişkiler olması; toplumda ise bütünü bir arada tutan şeyin ise fikirlerin ilişkisi olmasıdır (Giddens 2009, 122).

Schäffle'nin organizmacılığının bir parçası da, metodolojik bütüncülükten öte bir yaklaşım olarak “ontolojik bütüncülük” (**holism**) vurgusudur. Buna göre toplum, kendini oluşturan bireylerden bağımsız ve kendine has özelliklere sahiptir. Toplum, bireylerin toplamından ötededir, bireylerden önce vardır. Toplum bireyleri, bireylerin toplumu etkilediğinden çok etkiler. Toplum, kendine ait bir hayatı, bilinci, çıkarları ve kaderi olan bir varlıktır. Schäffle bu bağlamda, Rousseau'nun toplum-birey görüşüne de karşı çıkar. Rousseau, doğa durumunda, toplum öncesinde ve dışında bir insanı, soyut bir bireyi var sayar (Giddens 2009, 122). Buraya kadarki kısım “ontolojik bireycilik”tir. Fakat Rousseau burada durmaz ve bu toplum öncesi bireyin, toplum içindeki ve topluma bağlı bireyden daha mutlu ve özgür olduğunu savunur. Bu ise “politik bireycilik” olarak isimlendirilebilir. Schäffle ise, insanın özelliğinin, hayvandan farkı ve üstünlüğünün, insanı insan kılan hususiyetin, toplum içinde var olması ile biriktirdiği kültürel ve teknolojik zenginlik olduğunu savunur.¹⁰⁰

Schäffle, dil gibi kültürel mirasın da kişisellikten uzak olmadığını ama tekil bireylerin ürünü de olmadığını savunur. Schäffle, “bireysel bilinç”ten ayrı bir

¹⁰⁰ Durkheim'in Schäffle hakkında 1885 tarihli bir kitap eleştirisi bulunmaktadır. Bu metnin İngilizce çevirisi olmasa da Giddens, Durkheim'in kitap değerlendirmeleri hakkındaki makalesinde değinmektedir (1970).

“kolektif bilinç”ten söz etmenin metafizik sayılamayacağını da söyler. Schäßfle’nin bu ılımlı konumu, ontolojik ve metodolojik bütüncülüğün, toplumsal öznenin alanının yok sayılması sonucunu doğurmaması açısından önemlidir. Burada Schäßfle eşzamanlı olarak hem ontolojik bütüncü hem de neredeyse iradeci olunabileceğini göstermiş olmaktadır. Nitekim “Schäßfle, kolektif bilinçten söz etmenin metafizik olmadığını gösterdi” diyen Durkheim’in (akt. Giddens 2009, 122-123) “kolektif bilinç” düşüncesi de Schäßfle’nin ılımlı ontolojik bütüncülüğü ile yakından ilişkili görünmektedir. Nitekim Giddens da Durkheim’in **Toplumsal İşbölümü**’nde Spencer’in yanı sıra Schäßfle’ye çok sayıda olumlu atıf olduğunu; bazen idealizme düşmekle suçlasa da, Durkheim’in Schäßfle’nin görüşlerini genel anlamda benimsediğini belirtmektedir (Giddens 2009, 123, dp. 11).

Buraya kadar ele alınanlar ışığında, organizma-toplum analojisinde iki boyut ayırt edilebilir:

(1) Toplumsal değişme teorisi olarak organizmacılık: evrimcilik

Toplumsal değişme ile ilgili olan ilki, evrim teorisinin sosyal bilimlere tercüme edilişi olarak düşünülebilir. Buna göre insan toplumu da, biyolojik türlerin dönüşümü gibi bir tarihsel seyir izlemektedir. Toplumun tarihsel gelişimini merkeze alan bu yoruma göre, hayvan organizmalarının evrimini düzenleyen yasalar, toplum bilimi için çerçeve oluşturmaya yardımcı bir model sağlayacaktır¹⁰¹ (Giddens 2009, 121). Hatta Marx da, bu dönemde Darwin’in teorisini kendi toplumsal gelişme teorisiyle paralel görüyor ve –her ne kadar Darwin kabul etmediği için bunu yapmasa da– **Kapital**’i Darwin’e ithaf etmek istiyordu (Giddens 2009, 120 dp. 4).¹⁰²

¹⁰¹ Burada pozitivist çizgiyle organizmacı çizgi arasında bir yakınlaşma momenti bulunmaktadır. Zira toplumsal evrimin biyolojik evrim gibi incelenebileceği fikri, metod tekçiliğine, yani metodolojik doğalcılığa denk düşer ki bu da pozitivistizmin önemli bir bileşenidir.

¹⁰² Evrim teorisinin sosyal bilimlere uyarlanması, idealist tarih felsefelerinin maddeci bir versiyonunu akla getirmektedir. Fakat ampirik zemine müracaat etme tarzı olarak Hegel de Marx da rasyonalist ve **a priori** bilgi merkezli kalmaktadır. Bu anlamda biyolojik deney süreçlerine benzer bir ampiriye yakınlık ve yatınlık, ancak Schmoller’in evrensellik iddiası taşımayan, daha küçük çaplı ve ampirik yönü kuvvetli dörtlü toplumsal gelişme tablosunda bulunabilir. Fakat burada da organizma analojisini bulmak güçtür.

(2) Toplumsal örgütlenme teorisi olarak organizmacılık

Organizma analogisinin ikinci boyutu, biyolojik araştırmaların gelişip hücrenin keşfedilmesinin sosyal bilimler alanındaki tercümesi niteliğindedir; toplumun işleyişi, yapısı ve örgütlenmesiyle ilgilidir. Mikroskobik analizlerin, bütün organizmaların benzer hücre yapılarından oluştuğunu göstermesine dayanır. Burada da iki farklı analogi ölçęęi yahut benzetme yönü tespit edilebilir:

(i) Hücrelerin benzerliği

İlkinde vurgu hücrelerin birbirine benzerliği, farklı organların hepsinin nihai olarak benzer hücrelerden oluşmasındadır.

(ii) Organların farklılığı: işbölümü

İkincisinde ise vurgu organların birbirlerinden farklı olmaları (farklı biçimlere, görevlere ve işlevlere sahip olmaları), ayrıca birlikte uyum içinde çalışmalarını ve bir bütün teşkil etmelerindedir. Burada özellikle bütünü parçalardan farklı bir şey olduğu düşüncesi yer alır. Zira organlar tek başlarına yaşayamayacakları gibi; vücut, organların toplamından fazlasıdır. Burada ontolojik bütüncülükten siyasî bütüncülüğe bir geçiş olduğu söylenebilir.

Organizma analogisinin örgütlenme ve parça-bütün ilişkisi bağlamındaki bu ikinci türü de toplumda toplumun organizma gibi olduğunu savunur. Bu da çoğu zaman; (1) toplumun anlam, niyet gibi unsurlardan bağımsız bir organik varoluş ve işleyişe sahip olduğunu (ontolojik organizmacılık/doğalcılık) ve/veya (2) organizmayı biyolojinin incelemesi gibi toplumun da doğa bilimleri yöntemleriyle incelenebileceğini (metodolojik organizmacılık/doğalcılık) ima eder.

Schäffle örneğinde görüldüğü gibi, Alman organizmacılığı metafizik kabullere dayanmaktan uzaktır. İlimli ontolojik bütüncülüğü de iradeciliğe, öznenin toplumdaki faaliyetine/failiyetine yer açacak kadar geniştir. Böylece metodolojik bütüncülük ve hatta bu konunun metodolojik bireycilikle telifi gibi olasılıklar Alman sosyal bilim tarihinin ileriki sayfalarında mümkün hale gelecektir.

3. Millî İktisatta Tarihselci ve Marjinal Yöntem Tartışması (1883-84)

Almanca harici dillerde “Methodenstreit” olarak Almanca ibare kullanıldığında genelde bu tartışma kast edilir. Almanca’da ise “Millî İktisatta Eski/İlk Yöntem Tartışması” (**Älterer Methodenstreit der Nationalökonomie**)¹⁰³ olarak ifade edilir. İkincisi de bizim “Değer Yargısı Tartışması” (**Werturteilsstreit**) olarak ele alacağımız “Millî İktisatta Yeni/İkinci Yöntem Tartışması”dır (**Jüngere Methodenstreit der Nationalökonomie**).

a. Tarihçe

Tartışmanın başlatıcı metni olarak Carl Menger’in 1883 yılında yayımladığı “Sosyal Bilimlerin –ve Özellikle Siyasal İktisadın– Yöntemi Üzerine İncelemeler”¹⁰⁴ gösterilebilir. Gustav Schmoller’in konuya temas eden yönleri olan makalesi ise yine 1883 tarihinde çıkan “Devlet ve Toplum Bilimlerinin Metodolojisi Üzerine”dir.¹⁰⁵ Menger’in cevabî metni ise ertesi sene yayımlanmıştır: “Alman Millî İktisadında Tarihselciliğin Yanılgıları”.¹⁰⁶

b. Taraflar

Alman Tarihselci Millî İktisat Okulu’ndan Schmoller ile Viyana Okulu’ndan Menger arasında gerçekleşen tartışmada ilk taraf iktisatta tarihsel yöntemi, ikinci kanat ise iktisatta marjinal yöntemi savunmuştur. Marjinal Fayda Okulu’nun İngiliz klasik iktisadının temel kabullerini devam ettirdiği söylenebilir. Bu anlamda tarihselci iktisadın ortaya çıkışının İngiliz iktisadına karşı şekillendiği düşünülürse, bu

¹⁰³ **Nationalökonomie**, Almanların “siyasal iktisat” (political economy) karşılığında kullandıkları kavramdır. Fakat bu kelimeyle bir tercümeden ziyade yorum yapılarak Almanlara özgü bir iktisat anlayışı ifade edilmektedir. Bu anlayış, bugün yaygın olan iktisat anlayışından da büyük ölçüde farklıdır. Nihai olarak bu terim, bugünkü iktisat biliminin o dönem Almanya’ında anlaşılma biçimini ifade etmekte ise de, söz konusu farklılık vurgusunu muhafaza etmek amacıyla, literal/lafzî bir çeviri ile “millî iktisat” tabirini kullanmayı tercih ediyoruz.

¹⁰⁴ “Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften –und der politischen Ökonomie insbesondere”.

¹⁰⁵ “Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften”.

¹⁰⁶ **Die Irrthümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie**.

tartışmanın sürekliliğinden de söz edilebilir. Tartışmanın temeli; toplumun, insanın başta rasyonellik olmak üzere zihinsel ve psikolojik özellikleri temel alınarak, tarih ve kültürden bağımsız olarak incelenip incelenemeyeceği hususudur.

Söz konusu tartışmanın iki tarafı, aşağıdaki şekilde tablolaştırılabilir (Ermiş 2003):

Alman Tarihselci Millî İktisat Okulu	Avusturya İktisat Okulu (Marjinal Fayda Okulu)
Gustav von Schmoller (1838-1917)	Carl Menger (1840-1921)
Ampirik ve Tarihsel Araştırma	Teorik/Rasyonel Araştırma/Çıkarım
Tümevarım	Tümdengelim
Metodolojik Kolektivizm Araştırma Birimi: Bir Bütün Olarak Toplum/Millet	Metodolojik Bireycilik Araştırma Birimi: Bireysel/Tekil İnsan Davranışı
Görelilik, Rölativizm “İnsan faaliyetinin değişmez yasaları olamaz, zamana ve mekâna bağlıdır, sürekli değişir.”	Mutlak Hakikatin Varlığı, Evrenselcilik/Özcülük “İnsan faaliyetinin genel geçer ve değişmez yasası, faydanın azamileştirilmesidir.”
Tarihle yakından ilişkili bir iktisat bilimi	Tarihten bağımsız ve kesin bir iktisat bilimi
Politika ve ahlakla yakından ilişkili bir disiplin olarak iktisat bilimi	Politikadan kopuk salt bilim olarak iktisat disiplini

Tablo 24. Tarihselci İktisat Okulu ile Marjinalist Okul’un Karşılaştırılması

Schmoller başta yapılacak tümdengelimci araştırmanın anlamlı olmadığını çünkü ideolojik düşünce kalıplarının sonucu etkileyeceğini düşünmektedir. Ona göre ancak “tamamlanmış bilimler” tümdengelimci olabilirler çünkü tümdengelimde kullanılacak düşünce kalıpları bu tarz ileri bilimlerde daha önceden sınanmış ve doğrulanmış olacaktır. Ama iktisat henüz o kadar gelişmediği için daha ziyade tümevarımcı yöntemlere başvurulması gerekmektedir.

Schmoller literatürde “teori düşmanı” olarak yaftalanmakta ve Almanya’ya teorik analizin girmesini engellemekle ve böylece iktisadın ilerlemesini önlemekle suçlanmaktadır. Halbuki çok sayıda tarihsel ve ampirik araştırma yaptığı ve yaptırdığı da görülmektedir. Schmoller’e göre, değer oluşumu, fiyat oluşumu ve gelir bölüşümü gibi fenomenlerin “tekil gözlemler” yardımıyla birbirinden bağımsız olarak incelenmesi; ahlakî-hukuki kurumsal çerçeve ile kurulan kurucu ilişkilerin gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Bu vurgu da göstermektedir ki Schmoller aslında Windelband’vari bir tikellikler resmi peşinde değildir. Bilakis bütünsel ve ilişkisel bir tablo arayışındadır fakat bunun basit bir varsayım ve acelecilikle tümdengelimsel yöntemle müracaat edilerek sağlanamayacağını düşünmektedir. Teorileştirme Schmoller’de reddedilmiş değil sadece temkinli bir yaklaşımla ertelenmiştir.

Menger ise, gerçekliğin gözlemlenmesi için elde hazır bir teorinin bulunmasının zorunluluğuna dikkat çekmekte fakat bunu hiçbir zaman ispatlamamaktadır. Bu tezin sadece kendi iç mantığı açısından yanlışlanmasının mümkün olması, Menger’in ortaya attığı “kesin” (**exakt**) teorinin bağımsızlaşmasını, yanlışlanamamasını beraberinde getirmiştir. Eugen von Böhm-Bawerk ve Friedrich von Wieser gibi Viyanalı iktisatçıların, Menger’in düşüncelerini desteklemek için yaptıkları çalışmalar sayesinde “Avusturya İktisat Okulu” kurulmuştur. Bu isim ilk olarak tartışmalar sırasında Tarihselci Okul mensupları tarafından, Avusturya’nın “geri kalmışlığı”nın altını çizmek ve karşı tarafı utandırmak için ortaya atılmıştır. Bu anlamda tartışma, okul kurucu tartışma olma özelliğine sahiptir.

Tartışma iktisat disiplini içinde çok yönlü ayrışmaları bünyesinde bir araya getirmektedir. Bu tartışmanın bizim açımızdan değeri ise tarihsel sosyolojik yöntemle sistematik sosyolojik yöntem arasındaki ayrışmaya etkisi bağlamındadır. Bu açıdan düşünüldüğünde Menger’in soyut iktisadı Simmel ve von Wiese’nin biçimsel sosyolojisine benzetilebilir. İkisinin de geometrik/matematik bir dayanağa yaslanması/sistem kurması söz konusudur. Bu anlamda tarihselci sosyoloji Schmoller kanadının uzantısında, sistematik sosyoloji ise Menger kanadının uzantısında görülebilir.

4. Tarihte Bilimsellik Tartışması

Bu tartışma pozitivist tarihçi Karl Lamprecht'in çalışmaları etrafında ortaya çıkmıştır. Fakat bu tartışmayı daha iyi anlamak için, Alman tarihselci geleneğinin de kurucularını barındıran tarih disiplininin Almanya'daki tarihi ve bu süreçte yaşanan yöntemsel tartışmalar üzerinde kısaca durmayı yararlı görüyoruz. Şimdi 1890'larda Lamprecht etrafında vuku bulan nesnellik tartışmasına daha kolay nüfuz etmek üzere, disiplinin Almanya'daki gelişme seyrine ve yaşanan tartışmalara bakalım.

Avrupa düşünce tarihlerinde 18. yüzyıl akıl, 19. yüzyıl ise tarih yüzyılı olarak anılmaktadır. Bunun üç sebebinden söz edilebilir. İlki yüzyıl başından itibaren insanların tarihi, toplumu ve devleti şekillendiren bir güç olarak görmeye başlamalarıdır. Bunda Fransız İhtilali'nden çıkarılan ders etkili olmuştur. Bu ders, salt akılla toplumlar ve devletler yaratılamayacağı; toplumsal ve siyasî kurumların, eğer toplum ve devlet normal işlesin isteniyorsa, bir anda durdurulamayacak olan uzun ve tedrici bir gelişmenin (tarihin) ürünü olduğunun fark edilmesidir (Beiser 2014a, 133). Böylece politik bir olaydan, metodolojik/epistemolojik sonuçlar çıkarılmış; toplumun tarih olmadan ve akıl dışı etkenler hesaba katılmadan anlaşılamayacağı sonucuna varılmıştır. İkinci olarak insanlar tarihin, insan kimliğinin temel etkenlerinden biri olduğunun daha çok farkına vardılar. 18. yüzyılda geçerli olan eski inanç, insan doğasının sabit olduğu ve çağlar boyunca değişmediği şeklindeydi. Antropolojik ve tarihle ilgili çalışmalar arttıkça insan doğasının toplum ve tarih ile değiştiği, kim olduğumuzun nerede ne zaman doğup büyüdüğümüze bağlı olduğu fark edildi (Beiser 2014a, 133). Kısacası insan yeni fark ettiği kendi değişimini anlamak istiyordu. Bu da üçüncü sebebe kapı açtı ve tarih 19. yüzyılda bağımsız bir entelektüel disiplin haline geldi.

19. yüzyılda tarihin bilim olarak kabullenilmesi salt politik olaylardan çıkarılan dersler veya toplumsal bilinçteki bazı değişimler sonucunda olmadı. Bu kabulleniş süreci bilim/düşünce sahasında yürütülen çok sayıda tartışma sonrasında mümkün oldu.

a. Tarih Biliminde Yaşanan Önceki Tartışmalar (1752, 1831)

Bu tartışmalardan ilki Chladenius'un (1710-1759) 1752 tarihli "Genel Tarih Bilimi"yle (**Allgemeine Geschichtswissenschaft**) Wolff'un tarih hakkındaki 1728 tarihli mahkum edici yargısına karşı çıkışıdır.¹⁰⁷ Wolff Aydınlanmanın rasyonalist bilim anlayışını sürdürüyor, bu yüzden "bilginin en düşük türü" dediği tarih disiplini bilim saymıyordu. Buna göre, tarihle ilgili yargılar çok sayıda kanıt dayanıyor olabilir. Yine de mantıksal olarak zorunlu değildir. Temel olarak keyfidirler. Dolayısıyla mantık açısından yanlış olmaları mümkündür. Chladenius hocası Wolff'un bu akıl yürütüşüne karşı çıkıyor ve tarihsel önermelerde matematiksel kesinlik aramanın yanlış olduğunu savunuyordu (Beiser 2014a, 134-135). Aslında Chladenius'un 1752 tarihli bu karşı çıkışı, bütün sosyal bilimler adına yapılmış bir karşı çıkış sayılabilir.

Wolff'un bir yargının bilimsel sayılması için üç kistası vardı: matematiksellik, evrensellik ve zorunluluk. Chladenius tarih alanında bilimselliğin temini için, Wolff'un yaklaşımını tahrif sayılabilecek biçimde yorumluyordu. Wolff söz konusu üç şartı bilimsel yargılar/kanunlarda arıyordu. Chladenius ise bu şartları kanunlar yerine kanunların araştırılmasına ilişkin prosedürler için gerekli şartlar olarak kabul ediyordu. Ayrıca bu kistaslar arasından matematiksel/mantıksal kesinliği eliyor, evrenselliği ve zorunluluğu muhafaza ediyordu. Chladenius'un yorumuyla tarihin bilimsel olmasının şartı, tarihsel yargıların matematiksel, evrensel ve zorunlu olması değil; tarihçinin delillere ulaşırken evrensel ve zorunlu kural ve standartlara uyup uymadığıydı. Wolff'a göre bir faaliyetin rasyonelliği, kurala tabi olmasına bağlıdır. Chladenius da bu hususa vurgu yapıyor ve tarihçi belli kuralları izliyorsa, gerçekleştirdiği tarihsel araştırma faaliyetinin de rasyonel olduğunu kabul ediyordu (Beiser 2014a, 134).

Tarih disiplininin Almanya'daki tarihinde yaşanan ikinci tartışmada muarız bu kez Wolff ve Kant'ın temsil ettiği Aydınlanma rasyonalizmi değil, 1800-1840 yılları arasında Alman entelektüel ortamına hakim olan ve idealizmle romantizmden

¹⁰⁷ Bu karşı çıkış aynı zamanda, Kant'ın daha sonra ortaya koyacağı pozisyona yönelik önden yapılmış bir eleştiri anlamı taşımaktadır.

beslenen Hegelci “spekülatif tarih” anlayışıydı. Böylece aslında karşıt yine rasyonalizm, fakat bu kez idealist bir versiyonuydu. Niebuhr ve Ranke başlarda tarih perisinin (Clio) kendi ayakları üstünde durması, hukuk ve ilahiyattan kendini kurtarması için uğraşıyorlardı. “Tarih için tarih” yaklaşımını öne sürerek, tarihin Kilise’nin ya da devletin gündeminden bağımsız olarak istediği konuları araştırabilmesini savundular. 1810’da Niebuhr’un da ilk hocası olduğu Berlin Üniversitesi Tarih Fakültesi’nin açılmasıyla, tarihin akademik özerkliği ve kurumsal bağımsızlığı bir ölçüde sağlanmış oluyordu. Niebuhr 1810 kış döneminde Roma tarihi üzerine bir ders açmış, Ranke de bu derste benimsenen tarih usûlünü erken modern çağa uygulamıştı. Niebuhr’un 1811-12 yıllarında yazdıklarıyla Ranke’nin 1824 ve 1831 tarihli “bilimsel eleştirel tarih” savunusu işte bu tartışmanın Hegel karşıtı tarafını teşkil ediyordu. “Eleştirel tarih okulu” olarak da bilinen ikilinin tarihin bilimselliğine dair baktıkları husus da, Chladenius’ta olduğu gibi, tarih alanında yapılacak bilimsel araştırmanın standartları idi. Belirledikleri zor eleştirel araştırma standartlarını tarih çalışmalarına uyguladılar. Buna göre elden geldiğince orijinal kaynaklara bakılacak, bu orijinal kaynaklar sahicilik ve doğruluk açısından sınanacak ve hiçbir kaynak ya da kanaat, gelenekten devredildi diye doğru sayılmayacaktı. Böylece spekülatif felsefenin tarih alanındaki iddiası ortadan kaldırılacak ve bilimsel bir tarihsel araştırma faaliyeti yürütülecekti (Beiser 2014a, 137-138).¹⁰⁸

Buraya kadar ele aldığımız Wolff-Chladenius (1752) ve Hegel-Ranke/Niebuhr çatışmaları (1831) tarihte nesnellik tartışmasının bir anlamda “tarih öncesi”dir. Fakat tarih disiplininin gelişimi tezimizi yakından ilgilendirdiği için burada yer verilmiştir.

Bizim daha yoğun olarak ilgileneceğimiz sıcak çatışma anları (1) Droysen’in Ranke’ye 1860’lardaki karşı çıkışı, (2) 1880 ve 1890’larda Dilthey ile Windelband arasında yaşanan tartışma,¹⁰⁹ ve (3) 1893-1899 arasında gerçekleşen Lamprecht tartışmasıdır.

¹⁰⁸ Bu tartışmanın daha geniş bir ele alınışı için tezimizin Tarih Felsefesi-Tarihselcilik ilişkisini inceleyen bölümüne bakınız.

¹⁰⁹ Dilthey ve Windelband’ın gerek kendi aralarında gerekse birlikte pozitivistlere karşı yürüttükleri bu tartışma doğa bilimleri ile tarihin/kültür bilimlerinin ayrımının hangi temele dayandırılacağı üzerinedir. Bu tartışma bir yönüyle tarih disiplinini yakından ilgilendirse de, gerek tarihçiler arası bir

b. Droysen-Ranke Tartışması (1860'lar)

Ranke 1830'larda kendi yöntemsel pozisyonunu şekillendirir ve tarih yöntemi üzerine yazarken pozitivism henüz ortalarda yoktu, daha doğrusu aşırılaşıp bir "tehlike" halini almamıştı. Dolayısıyla Ranke'nin bazı yaklaşımları formüle ederken bu tür bir uyanıklık göstermesi de beklenemezdi. Droysen 1863 ve 1868 tarihli çalışmalarıyla, Ranke'nin 1824 ve 1831 tarihli çalışmalarındaki "pozitivism öncesi" yöntemsel eğilimi, "pozitivism sonrası" çağa uyarladı. Droysen pozitivismin 1860'lardaki bazı aşırılıklarını gözlemlemiş bir tarihçi olarak, Ranke'nin "pozitivism öncesi" tutumunu eleştiriyor, daha doğrusu "pozitivism sonrası" şartlara göre yeniden yorumlayarak geliştiriyordu.

1831 tarihli dersinde Ranke tarihle ampirik bilimleri spekülative felsefe karşısında müttefik sayıyordu. Ranke'ye göre tarih spekülasyondan kaçınmalı, analitik veya tümevarımsal (**inductive**) yöntemi kullanmalıydı. Bu anlamda ampirik bilimleri model alıp takip etmeliydi. Ranke tarih-ampirik bilim analogisini sınırlı bir şekilde kavriyordu ve kısmi bir benzeşmeden yanaydı. Tarihin ampirik bilimlere tam olarak benzemesini istemiyordu. Bu tam da peşinde olduğu özerkliğin sonu olurdu. Ranke belki tarihte sebep-sonuç açıklamasını hiç sorgulamamıştı ama bunun tarihin tek ve temel amacı olduğunu da düşünmüyordu (Beiser 2014a, 146-147). Ranke pozitivism öncesi döneme ait bir bilim adamı olduğu için temel düşmanı belirsizlik ve spekülasyona dayalı tarih felsefesiydi. Bu düşman karşısında müttefik saydığı unsurlarla arasının açılabilceğini öngörememişti.

Bugün Windelband üzerinden bildiğimiz idiografik tarih vurgusu aslında Ranke'nin temel "tekillik ilkesi"nden kaynaklanıyordu. Bu ilkeye göre, tarihin temel amacı genel yasalar inşa etmek değil, tekillikleri benzersizlik ve farklarıyla kavramaktı. Fakat Ranke bu ilkeyi ilk formüle ettiğinde pozitivism değil, Hegel ve spekülative felsefeye karşı yazıyordu. Haleflerinin düşmanı ise pozitivism olacaktı (Beiser

tartışma olmaktan çok filozofların da işe karışması, gerekse bu tartışmanın yaygın olarak Yöntem Tartışması olarak bilinmesi sebebiyle, bu tartışmayı aşağıda ayrı bir başlık altında müstakil olarak ele alacağız.

2014a, 147). Ranke'nin benimsediği bu tutum, “metodolojik tekilci” pozisyonun başlangıcı, başka bir deyişle pozitivism öncesi versiyonuydu.

Droysen 1863 ve 1868 yıllarında pozitivist tarih anlayışı ile savaşa giren ilk isim oldu. Daha 1850'lerde derslerinde pozitivismi eleştiren Droysen, 1860'larda bu konuda iki önemli makale yayımladı. 1863 tarihli ilk makalesi, Buckle'ın İngiltere tarihi kitabının değerlendirmesiydi. Droysen bu makalede, tarihte nomolojik açıklama mümkün olsa bile, bunun başka bir açıklama biçiminin imkansız olduğunu ispatlamayacağı noktasının altını çiziyor ve pozitivistlerin bilgiye ulaşmanın tek yolu ve yöntemi olduğuna dair fikirlerine karşı çıkıyordu. Böylece Droysen savunma hattını geride tutuyor, nomotetik yöntemi tamamen karşısına almadan, nomolojik açıklamanın tarihin tek hedefi olamayacağını savunuyordu (Beiser 2014a, 147).

Droysen, sonradan Dilthey tarafından sürdürülecek argümanı da ilk ortaya atan isimdi: Tarih ile doğa bilimleri araştırma nesnesi itibariyle ayrışır.¹¹⁰ Bu ayrışmayı şu tabloda ifade edebiliriz (Beiser 2014a, 147-148):

Tarihin araştırma nesnesi	Doğa bilimlerinin araştırma nesnesi
Duyularımıza hitap etmez.	Duyularımızın önünde gerçekleşir.
Gözlemleyemeyiz.	Gözlemleyebiliriz.
Yeniden üretilmez.	Deneyde yeniden üretilir.

Tablo 25. Droysen'e Göre Tarih ile Doğa Bilimlerinin Araştırma Nesnelerinin Farkları

Droysen şu veya bu şekilde Ranke'nin “tekillik ilkesi”ni sürdürüyor, Windelband'ın nomotetik-idiografik ayrımını da önceliyordu. Droysen'e göre tarih insan eylemlerini açıklarken doğa yasalarını varsaymak zorundadır ama bu, tarih için merkezî bir olay veya amaç değildir. Tarihin amacı, olayların birbirine benzerliğini ve genel yasaları

¹¹⁰ Droysen tarihin araştırma nesnesinin farkına vurgu yapması açısından Dilthey'a benziyor, ama aynı zamanda Windelband gibi yöntem merkezli (tercüme olarak tarih) bir ayrışmayı da gerekli görüyordu.

bulmak değil, biricik ve tekil olayları farklı kılan şeyi bulmaktır (Beiser 2014a, 148). Kısacası tekilin bilimsel bir bilimi olabilir mi, nasıl olur sorularını Windelband'dan önce soran Droysen'di ve bu soruya “çeviri” benzetmesiyle cevap veriyor, böylece bilimsel bir anlama yöntemi tartışmasını başlatmış oluyordu.

Droysen 1857'de “tarih metodolojisi” (**Historik, historic, historiography, historiology**) üzerine derslerinde, sonradan “anlama” yöntemi olarak kabul görece bilimsel yöntemin taslağını ortaya koymuştu. Bugün yaygın biçimde babası olarak Dilthey'in gösterildiği bu yöntemi, Droysen Dilthey'dan on yıllar önce, Humboldt'tan miras aldığı bir düşüncenin üzerine bina etmişti. Bu düşünceye göre dil, sosyal ve tarihsel dünyayı anlamının anahtarıdır. İnsan eylemi, dilde ifadesini bulan düşünceler tarafından motive edilip yönetilir. Bu eylemleri bütün tekillik ve biriciklikleri içinde anlamak, onların ifadesini bulduğu dili anlamayı gerektirir. Bu sebeple filoloji, tarihsel dünyanın anahtarıdır. Tarih ile metin yorumu, tefsir ya da hermenötik arasında yakın ilişki vardır (Beiser 2014a, 148).

Droysen daha önce Chladenius, Schleiermacher ve Boeck tarafından geliştirilmiş olan hermenötik disiplininin temel araştırma ilkelerini tarihe teşmil etti. Tarihsel metinleri yorumlamak için kullanılan bütün tekniklerin tarihsel eyleme de uygulanabileceğini savundu. Buna göre tarihsel olayların anlamı, ancak olayları ifade eden, olayların tecessüm ettiği kelimelerin yorumu ile ortaya konabilir. Antik bir metni kendi dilimize çevirerek anladığımız gibi, geçmiş bir eylemi de eylemcinin düşüncesini ifade eden ve cisimleştiren dili tercüme ederek anlarız. Geçmiş anlamak büyük ölçüde çeviridir (Beiser 2014a, 148).

Tarihin araştırma yöntemi	Doğa bilimlerinin araştırma yöntemi
Metin analojisine dayanır.	Organizma analojisine dayanır.
Dilsel bir metni anlayıp tercüme etmek gibidir.	Nomotetik açıklama peşindedir.
Hermenötiğin teknik ve kurallarını esas alır.	Gözlem ve deneye müracaat eder.

Tablo 26. Droysen'e Göre Tarih ile Doğa Bilimlerinin Yöntemsel Farkları

Pozitivizm toplumu organizma analogisiyle biyolojik bir canlıya benzetirken, Droysen insan/toplum eylemini ve bunların toplamı olan tarihi metin analogisiyle okuyordu. Pozitivizm tarihsel/toplumsal fenomenlere ilişkin biyoloji benzeri nomotetik bir açıklama arayışındayken, Droysen tarihsel anlamayı bir metni anlayıp tercüme etmek olarak düşünüyor, yöntem başlığı altında metinsel yorumun teknik ve kurallarını esas alıyordu (Beiser 2014a, 149).

c. Tarihte Yöntem Tartışması (Lamprecht Tartışması) (1893-1899)

Bu tartışmayı Alman kültür tarihçisi Karl Lamprecht'in (1856-1915) 1891'de ilk cildi yayımlanan "Alman Tarihi" tetiklemiştir ve genelde tarihçinin adıyla anılmaktadır.¹¹¹ Bu sebeple kısaca Lamprecht'in biyografisi üzerinde durmakta yarar görüyoruz. Lamprecht Tarihselci İktisat Okulu'nun ilk kuşağından Wilhelm Roscher'in etkisiyle iktisat tarihine yönelmiş ve 1878'de Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Wilhelm Roscher ve tarihçi Carl von Noorden'in yanında 11. yüzyıl Fransası'nda iktisadi hayat üzerine çalışmasını tamamlamıştı. 1880 tarihli doktora tezi 15. yüzyılda yaşamış bir Alman tarihçisinin tarihçiliği üzerineydi. 1881'de bir sanayicinin desteğiyle Ren Tarih Bilimi Derneği'ni (**Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde**) kurdu, 1881-1891 yılları arasında Batı Almanya Tarih ve Sanat Gazetesi'ni çıkardı (**Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst**). Çeşitli yayıncılık ve akademik işlerde çalıştıktan sonra 1891'de Georg Voigt'in ölümüyle boşalan Leipzig Üniversitesi Orta Çağ ve Yeni Çağ Tarihi kürsüsüne atandı ve ölümüne kadar bu kürsünün başına kaldı. 1891 ayrıca 12 ciltlik "Alman Tarihi" (**Deutsche Geschichte**) başlıklı kitabının yayımının başladığı yıldır. Ayrıca 1898'de pozitivist coğrafyacı Friedrich Ratzel'le birlikte yeni bir bölüm niteliğindeki Tarih-Coğrafya Semineri'ni kurdu. 1900 yılında "Kültür Tarihi Yöntemi" (**Die kulturhistorische Methode**) kitabını çıkardı. 1906'da Kır Tarihi ve Yerleşme Bilimi Semineri'ni (**Seminar für Landesgeschichte und Siedlungskunde**), 1909'da da

¹¹¹ Gerçekten de bu tartışmanın yaygın adı "Lamprecht Tartışması" (**Lamprechtstreit**) şeklindedir. Krş. Whimster 1988, 381.

Kayzer İmparatorluğu'nun, herhangi bir akademik kuruma değil doğrudan Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilk bilimsel enstitüsü olan Kültür Tarihi ve Evrensel Tarih Enstitüsü'nü (**Institut für Kultur- und Universalgeschichte**) kurdu.

Lamprecht temelde bir kültür tarihçisiydi ve tarihin tamamının temelinde yatan güçlerin psikolojik güçler olduğunu savunmuştu. Burada psikolojik güçten kasıt, tek tek bireylerin psişelerinin kendilerine has güçleri değil, topluluğun bütününe kolektif psişesinin gücüydü (Breisach 1983, 279).

Lamprecht akademik hayatı boyunca Almanya'da Yeni Rankeci yaklaşıma karşı kültür tarihinin, maddi etkenlerin ve toplulukların (kurumların) tarih için önemini vurgulamıştı. Baskın olan bireyciliğe ve Treitschke'nin tarihi "büyük adamlar"ın yaptığı şeklindeki inancına karşı çevresel şartların ve iktisadi gelişmenin önemini ortaya çıkardı. Ayrıca bireyin özgürlüğünü inkar etmeden de tarihte düzenlilikler bulunabileceğini savundu.

"Tarihte Yöntem Tartışması" olarak bilinen tartışma 1891'de Lamprecht'in 12 ciltlik Alman Tarihi'nin yayımının başlamasıyla patlak verdi. Aslında tartışmayı çıkaran, bu kitabında kültür tarihi ve iktisat tarihini incelemesi değildi. Daha önemli olan sorun, hangi tarihyazım tarzının toplumdan ve doğa bilimlerinden gelen çağdaş taleplere karşılık verebileceğiydi. Lamprecht bu soruya cevaben kültür ve iktisat tarihinin öne çıkarılması, siyasî ve "büyük adam" tarihinin ise arka plana atılması gerektiğini savunuyordu. Devlet ve olayların tarihinden önce temelde yatan "düzenlilikler"e odaklanıyordu.

Lamprecht'in bu yaklaşımı, Alman tarihçiliğinde Yeni Rankeci (**Neorankeaner**) ekol tarafından dirençle karşılandı. Georg von Below, Max Lenz ve Felix Rachfahl Lamprecht'in savruk alıntı tarzını eleştirdi. Diğer eleştirmenleri Hans Delbrück, Friedrich Meinecke, Hermann Oncken, Max Weber ve Gustav von Schmoller'di. Daha sert olan tepki ise, Lamprecht'e yönelik pozitivism ve maddecilik ithamıydı. Bu itham da aslında sosyal demokrat tarihçi Franz Mehring'in "Alman Tarihi"nin ilk cildiyle ilgili olumlu değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkmıştı.

Lamprecht'in "evrensel tarih" anlayışında (**Universalgeschichtskonzeption**) ve onun temelinde yatan ruhsal gelişim (**Psychogenese**) teorisinde Wilhelm Wundt'un

Völkerspsychologie'sinin etkisi görülebilmektedir. Lamprecht'in bu teorisine göre millî bilincin tarihsel gelişmesi "kültür çağları"na (**Kulturzeitaltern**) göre dönemselleştirilebilir. Lamprecht'in Alman tarihinin farklı dönemlerini ayırt ederken kullandığı aşağıdaki aşamalar iktisadi kültür gelişmesine denk düşmektedir:

- Sembolizm: 350 yılına kadar, işgal iktisadı (**okkupatorische Wirtschaft**)
- Tipizm: 350-1050, pazara uyumlu doğal iktisat (**marktgenössische Naturalwirtschaft**)
- Konvensiyonalizm: 1050-1450, toprak beyliğine dayalı doğal iktisat (**grundherrliche Naturalwirtschaft**)
- Bireycilik: 1450-1700, kooperatif tarzı ticaret (**genossenschaftlicher Handel**) ve para ekonomisi (**Geldwirtschaft**)
- Öznecilik: 1700 sonrası, para ekonomisi, bireysel ticaret ve sanayi

Lamprecht'in Alman tarihine yönelik bu okuması ve metodolojik yaklaşımı, çağdaş tarihçi akademisyenler tarafından ekseriyetle olumsuz karşılanmıştı (Smith 1991, 127). Lamprecht'in en şiddetli muarızlarından biri olan Georg von Below, 1898'de yayımladığı "Yeni Tarih Yöntemi" (**Die neue historische Methode**) başlıklı makalede Lamprecht'in tarihteki gelişme yasalarını tespiti kalkışmasını eleştiriyordu (Below 1898, 193).

Below-Lamprecht Tartışması çerçevesinde, biraz kavgacı olmakla birlikte dengeli bir tutum sergileyen, iki yaklaşıma da mensup olmayan ve iki tarafın da saygı duyduğu 80 yaşlarındaki ünlü tarihçi Karl Hegel (1813-1901), hakemlik rolünü üstlenmek ve karar beyan etmek zorunda kalmıştı. Lamprecht bu tartışma sonucunda Alman tarihçiliği "lonca"sında pozitivist damgası yiyerek (Smith 1991, 83) tecride uğramış ama "kültür tarihi" yaklaşımı Fransa ve ABD'de son derece olumlu karşılanmıştı.

Lamprecht'in düşünce ve yöntemleri Fransa ve ABD'de etkili olmuş, 1904'te yapılan davet üzerine Columbia Üniversitesi'nde Almanca olarak bir dizi ders vermiş, bu dersler tercüme edilerek 1905'te "Tarih Nedir" (**What is History?**) başlığıyla yayımlanmıştı. "Halkın ruhu" (**Volksseele**) kavramı ve farklı çağları konvansiyonel, bireysel, öznel "ruh hayatı" (**Seelenleben**) tipleri olarak gören tarih okuması ise Fransa'da "dönemsel zihniyet"e ilişkin bir kavram olarak Febvre'nin "zihniyet tarihi" girişimini etkilemişti. Aynı şekilde Marc Bloch'u da etkileyerek Annales Okulu için biçimlendirici bir işleve sahip olmuştu (Breisach 1983, 342-343).

Tartışmanın sosyo-ekonomik bağlamı üzerine yazan Smith hermenötik yönetime duyulan eğilimi, Droysen ve Dilthey örneklerinde olduğu gibi, kırsalda Protestan aile ortamında yetişmekle ilişkilendirmekte; Karl Lamprecht'in ise aynı kökenden gelmesine rağmen yüzyıl sonuna doğru hermenötik sosyal bilimin muhalifi olmasının, bu arka planını reddetmesine bağlandığını, (Chickering 1989'dan akt. Smith 1991, 83) bunun da gösterdiği gibi, bu tür korelasyonların tespit ve yorumlanmasının güç olduğunu belirtmektedir (Smith 1991, 83).

5. Yöntem Tartışması (Methodenstreit)

Almanca'da **Methodenstreit** dendiğinde bu tartışma anlaşılır. “Sosyal Bilimlerde Yöntem Tartışması” (**Methodenstreit in den Sozialwissenschaften**) da denir. Tartışmanın eksenini, toplum bilimlerinin, doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerle iş görüp göremeyeceği oluşturur. (Yöntemsel) doğalcılık tartışması ya da yöntem tekliği-ikiliği tartışması gibi başka isimlendirmelerle de ifade edilebilir. Buna göre “insanın bilimi” doğa bilimlerinin yöntemleriyle yapılabilir diyenler “yöntemsel tekçilik” (**Methodenmonismus**), farklı bir yönetime ihtiyaç duyar diyenler ise “yöntemsel ikicilik”le (**Methodendualismus**) anılır. 1890'larda vuku bulan bu tartışmada doğa bilimleri ile kültür bilimleri ya da manevi bilimler ayrımı üzerinde durulur. Bu ayrımın kıstasının ne olduğu tartışılır. Bir tarafta yöntem tekçileri olan pozitivistler, diğer tarafta ise Dilthey ve Windelband ile Rickert gibi Yeni Kantçı filozoflar vardır. Dilthey doğa bilimi-tin bilimi ayrımının, araştırma nesnesi temelinde yapılmasını, Windelband ise yöntem merkezli yapılması gerektiğini savunur. Tartışmanın temelinde toplumun doğa bilimlerinin yöntemleriyle incelenip incelenemeyeceği yatmaktadır. Tartışmanın karşılıklı tarafları yorumsal anlamadensel açıklama, manevi bilim metotları-natüralizm, idiografik-nomotetik, nitel-nicel, yöntemde ikilik-yöntemde birlik (**Methodendualismus-Methodenmonismus**) şeklinde ifade edilebilir.

a. Dilthey'in "Tin Bilimlerine Giriş"i (1883)

Doğa bilimleri ile sosyal bilimler ayrımının yöntem açısından mı, yoksa araştırma nesnesi açısından mı çizileceği bu konudaki ayrışma eksenini ifade etmektedir. Dilthey'in 1883 tarihli "Tin Bilimlerine Giriş: Toplum ve Tarihin Araştırılması için Bir Temel İnşa Denemesi" (**Einleitung in die Geisteswissenschaften: Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte, Introduction to the Human Sciences**) pek çok tartışma için kurucu bir zemin oluşturduğu gibi, Windelband tarafından da yayımlanmasından on yıl sonra, sosyal bilimlere inşa ettiği temel açısından hedef alınacaktı. Böylece Windelband 1894 tarihinde Dilthey'ı eleştirecek, Dilthey da aynı yıl Windelband'a cevap verecekti (Beiser 2014a, 133).

Dilthey söz konusu kurucu metninde, tarih ile sosyal bilimleri, doğa bilimlerinin hedeflerine tabi sayan yeni pozitivist zihniyete karşı çıktı. Dilthey'in şikayeti şuydu: Tarih kendisini spekülâtif felsefenin boyunduruğundan, doğa bilimlerinininkine girmek için mi kurtardı? Dilthey tarih ve sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden bağımsız kendi hedefleri, araştırma nesnelere ve standartları olduğunu savundu. Bu yüzden bu iki bilim grubu arasında kesin bir sınır çizme ihtiyacı duydu. İki bilimin ilgi alanına giren araştırma nesnelere yani tecrübe tipinin farklı olduğunu savundu (Beiser 2014a, 149):

Tarihin araştırma nesnesi	Doğa bilimlerinin araştırma nesnesi
İçsel tecrübe	Dışsal tecrübe
Kendi faaliyetlerimize ilişkin öz-bilincimiz, öz-farkındalık yoluyla nüfuz ederiz.	Dış dünyanın duyuşsal algılanışı yoluyla, mekân ve zamandaki nesnelere farkına vararak nüfuz ederiz.

Tablo 27. Dilthey'a Göre Tarih ile Doğa Bilimlerinin Araştırma Nesnelere Farkları

Dilthey'a göre bu iki bilim grubu arasındaki fark, metafizik değil (bu iki farklı tecrübe tipinin arkasında yatan varlıklara dair bir iddia içermiyor) fenomenolojiktir

(iki farklı/somut tecrübe tipine denk düşüyor). Dilthey, metafizik bir ayırım yapmadığı için, iki bilim grubu arasında yaptığı ayırım zihin-beden ikiliğine denk düşmemektedir.

Dilthey'a göre bu iki bilim grubunun yöntemsel farkı yoktur, açıklama tipleri aynıdır. Belki insan eylemi daha karmaşık olduğu için genel yasaları bulmak, doğa bilimlerindeki kadar kolay olmaz, doğa bilimlerinde olduğu gibi kesin sonuçlar vermez. Ama tarihsel bilimlerin açıklama tarzı yine de bu olmalıdır. Soyutlama ve genelleme yapmalıdır. Olaylar arasındaki ilişkileri belirlemelidir. Etkileşimleri sebep-sonuç yasaları şekilden formüle etmelidir (Beiser 2014a, 150). Demek ki Dilthey, Droysen ve Windelband'dan farklı olarak Ranke'nin "tekillik ilkesi"ne bağlı değildir. Tarihin, soyutlama ve genelleme yapması gerektiğini, nomotetik bir yöntemi takip edebileceğini, sadece araştırma nesnesinin karmaşıklığından dolayı daha karmaşık nomotetik yöntemler geliştirmek zorunda olduğunu düşünüyor olmalıdır. Başka bir ifadeyle, Dilthey'a göre, tarihin hedefi, araştırma nesnesi ve araştırma standartları doğa bilimlerinden farklıdır, ama yöntemleri aynıdır. Burada açıklanmayı bekleyen bir problem olduğu açıktır.

Doğa bilimleri ile manevi bilimlerin araştırma nesnelere itibariyle farklılık arz ettiğini savunan Dilthey'a göre toplum yapısının özünü kavramak, bu yapının tabiat varlığından ayrıldığı yönleri belirgin hale getirmekten geçer. Toplum insanın özel çevresidir; bizim dünyamızdır. Toplumun unsurları olan bireyler, birbirleri için somut ve canlı birer iradedir. Birbirleriyle yakından ilgilenirler, birbirlerine güdü ve duygularıyla, "sevgi ve nefret"le bağlanmışlardır. Toplumda sürüp giden etki oyunları bizde heyecan doğurur. Hepimiz, toplumun aktif birer üyesi olduğumuzdan, toplumda olup bitenleri anlarız, kendi öz durumlarımızın iç algısına dayanarak toplumdaki her olayı belli bir yere kadar içimizde, tasavvurumuzda sonradan yaşayabiliriz. Toplumdaki düzenlerin anlamı ve teleolojik yapısı hiçbir zaman bize yabancı kalmaz. Toplum bağlamlarının kökü bizim ruhumuzdan çıkmıştır. Geleceği ve kaderi ile yakından ilgilendiğimiz topluma, değer yargıları ile yöneliriz.

Tabiat ise insan açısından dilsizdir, yabancıdır, dıştır. Ancak hayal gücümüzün kuvveti sayesinde zaman zaman bir dirilik ve içlilik parıltısı yayar. Şairlerin gönül durumlarını tabiata aktarmaları sonucunda canlı ve sıcak bir varlığa dönüşür. Aksi

halde tabiatın insanda doğurduğu tek his huzurdur. Tabiat, insan algısına mekân-zaman içinde, yan yana-art arda verilen izlenimlerin sonradan birlikte kurulmasından başka bir şey değildir. Tabiat bağlamları, ruh ve toplum bağlamları gibi, bütün halinde görünen, parçalanamayan teleolojik birer gerçek olmayıp, sonradan-yapma, inşa edilmiş (inşaî, **konstruktif**) birer kümedir. Tabiat objeleri hareket, mekân, atom gibi birtakım unsurların mekanik bir düzeni halinde ortaya çıkar, işte bunun için, tabiat objelerini, sadece gayelerimizi gerçekleştirmede birer araç olarak kullanırız (Uygur 1959, 138-139).

Dilthey'in doğa bilimleri ile manevi bilimler arasında yaptığı ayırım, toplum ile tabiat arasında gördüğü doldurulmaz uçuruma dayanmaktadır. Doğa dünyası ve manevi dünya farklı malzemelerden yapıldığı (hatta Uygur'a göre Dilthey tabiata, toplumun yanında biraz aşağı bir varlık olarak bakmaktadır) için bu iki dünya farklı bilimler tarafından ele alınmalıdır. Bu anlamda Dilthey bilim ayırımında içeriksel pozisyonu tutmaktadır.

b. Windelband'ın “Doğa Bilimleri ve Tarih”i (1894)

Windelband'ın 1894 tarihli ve “Doğa Bilimleri ve Tarih” başlıklı rektörlük konuşmasında ortaya koyduğu nomotetik-idiografik yöntem ayrışması¹¹² ise bilim ayırımında yöntemsel pozisyonu ifade etmektedir. Bu görüşe göre kültür bilimleri öbeği ile doğa bilimleri öbeği arasındaki ayırım, araştırma nesnesinin mahiyet farkından ziyade, bilim adamının malzemeye yaklaşırken taşıdığı bilişsel amaçlara bağlı olan yöntemle ilgilidir. Buna göre bilim adamı tarihsel dünyaya tekillikleri ıslatmak için, doğa dünyasına ise yasaları tespit etmek için yönelir.

Weber de öncelikle bu Yeni Kantçı formülü takip ederek tarih ile doğa bilimlerini ayırt etmektedir. Ama bu ayırt ediş, Weber'in tarih alanının tamamının idiografik yöntemle dayalı olarak incelenmesi gerektiğini kabul ettiği anlamına gelmez. Weber tarihsel dünya yahut “anlam/niyet dünyası” içinde tarihle sosyolojiyi de ayırt eder.

¹¹² İdiografik kültür bilimi geleneği için kullanılan bir diğer ifade de Prusya Okulu'dur (**Prussian school**) (bkz. Smith 1991).

İlk geniş ayırmda tarih toplum bilimlerinin genelini ifade etmektedir. Daha sonra da Weber sosyolojiyi tarihten ayırmaktadır ki bu kez tarih sadece tarihtir. Böylece sosyoloji, doğa bilimleri alanının dışında kalır, ama idiografik yöntemi nomotetik yöntemle sentezleyen bir yaklaşımla yürütülür.

Windelband'ın amacı, Kantçı gelenekteki bilimsellik kıstaslarını matematik ve doğa bilimleri dışındaki bilimleri de kapsayacak şekilde genişletmektir. Windelband da tarihselci geleneğin “insanın bilimi”nin peşindeki erken dönem temsilcileri gibi tarih ve toplumu, bilimsel incelemenin alanına çekmek istiyordu. Bu amaçla da ampirik bilimin nomotetik ve idiografik olmak üzere iki çeşidi olduğu fikrini ortaya atmıştı (Beiser 2014a, 150). Windelband doğa bilimsel araştırmayı da kültür bilimsel araştırmayı da ampirik olarak görüyordu. Başka bir deyişle ampirik bilimlerin alanını genişletmeye yönelik bir projeye sahipti. Dilthey'dan farklı olarak, tarihi genelleme yapamasa da ampirik olan bir bilim olarak formüle etmenin derdindeydi.

Windelband'ın ayrımı, formel veya yöntemseldi. Dilthey'daki gibi araştırma nesnesi ile ilgili, yani fenomenolojik ve ontolojik değildi. Windelband bir tarihçi değildi, filozoftu ve eleştirel felsefenin neyi bildiğimizden ziyade bir şeyi nasıl bildiğimize odaklanması gerektiğini savunuyordu. Fakat salt biçimsel bir ayırım yapmanın zorluğunun da farkındaydı. Doğa bilimleri bazen tekil olaylarla ilgileniyor, tarih bilimleri ise bazen genel yasalar yapıyor veya en azından uyguluyordu. Dolayısıyla bu idiografik-nomotetik ayrımı, metodolojiktense de ziyade pragmatikti, erekseldi; farklı araştırma yöntemlerinden ziyade farklı araştırma hedefleri ile ilgiliydi (Beiser 2014a, 150-151).

Amaç birinde genelleme yapmak, diğerinde ise tekilde derinleşmektir. Buna göre her bilim tekilleştirici ve genelleştirici yöntemler kullanabilir. Ama nihai hedefi hangisidir; evrensel yasa mıdır tekil bilgi midir? Windelband, ikisinin de eşit seviyeli ve birbirinden bağımsız meşru bilişsel hedefler olduğunu düşünüyordu: (1) Tarihteki biricik olay ve şahsiyetleri bilmek ve (2) kainatın genel yasalarını bilmek. Windelband'ın konuşmasında pozitivizme karşı yoldaşı ve müttefiki olan Dilthey'a karşı gizli bir eleştiri vardı. Dilthey'ın fenomenolojik ayrımına (yöntemden ziyade araştırma nesnesindeki, tecrübe tipindeki ayırma) iki sebeple itiraz ediyordu:

1. Dilthey ayrımı yöntemden ziyade araştırma nesnesi üzerinden yapmıştı. Fakat bu ayrım Kant'ın eleştirel ilkesiyle uyumlu değildi. Kant'ın yaklaşımı, bir nesnede ancak zihnin o nesnenin içine koyduğu kadar biçim ve yapı vardır, şeklindeydi. Windelband bunu iki bilim grubu arasındaki ayrımın araştırma nesnesinde değil, yöntemde yapılması gerektiği şeklinde yorumluyordu.

2. Dilthey'in içsel tecrübe vurgusu giderek nomotetik bir bilime dönüşmesine rağmen psikolojiye öncelik vermesine sebep oldu. İçsel tecrübe alanının nomotetik açıklamaya açılmasını istemediği için de sadece idiografik araştırma yöntemlerini, özellikle içebakış yöntemlerini kullandı ama onlar da bilimsel açıdan güvenilmezdi (Beiser 2014a, 150-151).

c. Dilthey'in "Betimleyici ve Analitik Psikoloji"si (1894)

Dilthey 1894 tarihli "Betimleyici ve Analitik Psikoloji Üzerine Düşünceler"le (**Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie, Ideas Concerning a Descriptive and Analytic Psychology**) Windelband'ın rektörlük konuşmasındaki argümanlarına cevap veriyordu. Buna göre bilimler arasında yapılacak ayrımlar metodolojik ya da formel olamazdı. Çünkü sosyo-tarihsel bilimler de nomotetik yöntemleri doğa bilimlerinden daha az kullanmıyordu. Örneğin iktisat, yasalar formüle etmekle meşguldü. Yöntemden hareketle ayrım yapılamayacağını savunan Dilthey, ayrımın neye dayanacağı sorusuna cevap olmak üzere tecrübe biçimleri arasında yaptığı ayrımı gözden geçirip geliştirdi. Buna göre ayrım, farklı olay ve eylem tipleri arasında değil, farklı zihinsel/entelektüel içerik/anlam tipleri arasındaydı (Beiser 2014a, 151-152).

Dilthey'a göre manevi bilimlerin amacı, sadece manevi ve zihinsel olay ve faaliyetleri, zihinde geçtikleri/tezahür ettikleri şekilde betimlemek değildir (Windelband bu ayrımı kaçırmaktadır), içsel tecrübenin içeriğini/anlamını teşhis ve analiz etmektir. Bu da, nesnelere arası bir ayrım değildir. Aynı nesne, araştırma perspektifine göre farklı anlam ve içeriklere sahip olabilir. Örneğin tek bir nesne, kimya, fizik ve fizyolojide (canlı fiziği) farklı içeriklere sahiptir. İçeriği belirleyen,

bilim adamının o nesneyi analiz ederken onu hangi ilişkiler sistemi içinde formüle ettiğidir. Bir nesneyi hangi sistem içinde formüle edeceğimiz ise, yapacağımız spesifik araştırmalara ve sahip olduğumuz perspektife bağlıdır (Beiser 2014a, 152). Bizce Dilthey, bu argümanı ile ayrımı nesneden yönteme, bilim adamının perspektifine çekmiş olmakta; bir anlamda bir uzlaşım aramaktadır.

Dilthey, Windelband ile tartışmasından sonra da bu konu üzerinde durmuştur. Buna göre, sosyal bilimlerin araştırma nesnesi, içsel tecrübedir. Psikoloji içsel tecrübeyle ilgilenen başlıca disiplindir. Öyleyse psikoloji toplumsal-tarihsel bilimler arasında hayati role sahiptir, en tepede yer alır. Bütün tarihsel-toplumsal disiplinler, asıl/esas/usta/örnek (**master**) disiplin olan psikolojinin biçimleridir. Dilthey, Windelband'ın “psikoloji giderek nomotetik bir bilime dönüşüyor” şeklindeki değerlendirmesini dikkate alarak iki psikoloji arasında ayrım yapmaktadır (Beiser 2014a, 152):

Betimleyici ve analitik ¹¹³ psikoloji	Mekanik ve açıklayıcı psikoloji
İçsel tecrübenin tamamından yola çıkar ve onu ayrı parçalara ayırarak analiz eder	Psşik unsurlardan yola çıkar ve bunlar arasındaki yasa benzeri ilişkileri tespit eder.
Hedefi: Yorumlama, anlamlandırma, anlama	Hedefi: Açıklama
Zihinsel olay ve faaliyetlerin arkasındaki içerik ve anlamı kavramak	Zihinsel olay ve faaliyetleri genel yasaların altına yerleştirmek
Tin bilimi olarak psikoloji	Doğa bilimi olarak psikoloji

Tablo 28. Dilthey'a Göre Betimleyici ve Açıklayıcı Psikoloji Yaklaşımları

İronik bir biçimde bu ayrım, tam da Windelband'ın savunduğu ve Dilthey'in başta reddettiği tarzda yönlemsel bir ayrımdır (Beiser 2014a, 153). Bir anlamda

¹¹³ Beiser bu isimlendirmenin yanlış olduğunu belirtir. Zira Dilthey bu isim altında analitik isminin ifade ettiğinin aksine bütünden parçaya giden bir psikoloji yöntemi tanımlamaktadır.

Windelband'ın yönteme dayalı idiografik-nomotetik ayrımının geliştirilmiş Şeklidir. Bu durumda, Dilthey'in sonraki döneminde, Windelband'ın bu yöntemsel ayrımını benimsediği söylenebilir. Dilthey iki bilim grubunun araştırma nesneleri arasındaki ayrımdan hareket etmekte ama sonunda Windelband gibi o da yöntem merkezli bir ayrıma varmaktadır.

Buradaki ayrımın temeli, aynı araştırma nesnesine farklı yöntemlerle bakılmasıdır. İki psikoloji yaklaşımı da zihinsel faaliyetlere bakmaktadır. Dolayısıyla araştırma nesneleri farklı değildir. Ama yöntemlerindeki ve hedeflerindeki fark dolayısıyla biri doğa bilimi, diğeri ise manevi bilimdir. Dilthey bu yöntemsel ayrıma Windelband'ın tahayyül ettiğinden daha derin bir anlam vermişti. "İdiografik"i sadece bireylerin, bireyselin incelenmesinin ötesine taşıdı; içerik ve anlama teşmil etti (Beiser 2014a, 153). Aslında böyle yaparak yöntemsel ayrımı, manevi bilimi tercümeye benzeten Droysen'e yaklaştırmış oluyordu.

Dilthey'a göre tarihin araştırma nesnesi, "yaşanmış tecrübe"dir (**Erlebnis, lived experience**). "İçsel tecrübe"nin geliştirilmiş hali olan "yaşanmış tecrübe"nin iki özelliği vardır:

1. Bütünselliği (kapsamının genişliği):

Yaşanmış tecrübenin kapsamı, bir insan hayatının sadece algı ve biliş gibi belli yönlerinden ibaret değildir, irade ve duyguyu da içine alır. Bu bütünselliği sebebiyle belirgin bir değer-olgu ayrımı içermeyen yaşanmış tecrübe, şu Şekilde formül haline getirilebilir:

$$\text{bilişsellik/algı} + \text{hissetme/duygular} + \text{arzulama/irade} = \text{bir yaşantı bütünü (yaşanmış tecrübe)}$$

2. Geiciliği (zamansallığı):

Yaşanmış tecrübenin zaman boyutu açısından iki özelliği vardır: İlk olarak, bir insanın bir anlık değil, hayatı boyunca, hayatının tamamı itibariyle yaşadığı bir tecrübedir. Bir anda algıladığımız, hissettiğimiz, arzuladığımız bütünlük değil; bütün ömrümüzün seyri boyunca algıladığımız, hissettiğimiz, arzuladığımız bütünlüktür.

İkinci olarak **yaşanmış tecrübe**, bir ömrün zaman içinde sınırlı, geçici ve ölümlü oluşunun bilincini, geçmiş-bugün-gelecek farkındalığını içerir.

Böylece Dilthey, “yaşanmış tecrübe” (**Erlebnis**) kavramıyla tarih-sosyal bilimlerin araştırma nesnesine dair yaklaşımını geliştirmiş oluyordu. Tecrübeyi sadece bilişsellik sahibi öznenin bilinci olarak değil, duygu/irade/geçicilik bilinci sahibi öznenin duygu/irade/geçicilik bilinci olarak da gördü. Erlebnis’e adaletle yaklaşmanın tek yolu bir anlatı kurmaktır. Bu da nomotetik açıklamadan tamamen farklı bir entelektüel yapıdır. Ranke-Droysen-Windelband-Dilthey’in tarihin karakteristik konusu olarak gördükleri bireyselle hak ettiği önemi ancak bir anlatı verebilir. (Beiser 2014a, 153-154).

d. Ayırt Etme Kıstasları

Weber’in devraldığı doğa bilimleri-sosyal bilimler ayrımının tarihsel kökleri en azından Kant, Herder ve Hegel’e kadar geri götürülebilir. Örneğin Kant, Windelband ve Rickert doğal ve insani dünyalar arasında ontolojik bir fark görmüyorlardı. Öte yandan Hegel de Dilthey da psişik ve fizik dünyalar arasında derin bir ayrım bulunduğunu düşünüyorlardı (Ringer 1997, 37).

Burada merkeze alınan hususlardan biri, iki bilim grubunun araştırma nesnelерinin mahiyeti/neliği (**Wesen**), yani bunlar arasında ontolojik bir ayrım yapılmasının gerekli olup olmadığıdır. Bu, “metafizik” bir ayrım olarak nitelenebilir. Doğa bilimleri ile kültür bilimleri arasında ayrım yapmak için, araştırma nesnelерinin mahiyetinin yanı sıra üç kıstas daha tespit edilebilir: Bunlar “araştırma nesnesi” merkezli ayrım yapan ontolojik (fenomenolojik/içeriksel), yöntem/teknik merkezli ayrım yapan metodolojik (epistemolojik/formel) ve amaç/hedef merkezli ayrım yapan pragmatik (teleolojik) kıstaslardır (krş. Beiser 2014 a, 149 vd.):

Ayrırt Etme li	Ayrırt Etme Kıstası	Ayrırtımın Tarafları	İsin
tafizik	Araştırma Nesnesinin Mahiyeti	Görünen ve duyu ile algılanan (visible/sensible) dünya ile anlaşılabilir (intelligible) dünya	Plat
		Tin (Geist) ile vücut (Körper)	Heg
olojik	Araştırma Nesnesi	Metin benzeri insan davranışı ve doğal olay	Dro
		İç tecrübe (Erlebnis) ve dış tecrübe (Erfahrung)	Dilt
odolojik	Bilimsel Yöntem/Teknik	Yorumlayıcı (verstehende) ve açıklayıcı (erklärende) yöntem	Dro Dilt
		İdiografik ve nomotetik yöntem	Wir Ricl
gmatik	Bilimin Amacı/Hedefi	Bireyleştirme ve genelleştirme	Wir

29: Kültür/Tin Bilimleri ile Doğa Bilimleri Arasındaki Ayrırt Tipleri

6. Millî İktisatta Değer Yargısı Tartışması (Werturteilsstreit) (1904-1914)

Değer Yargısı Tartışması (Werturteilsstreit)¹¹⁴ Sosyal Politika Derneği (Verein für Socialpolitik, VfS) içinde, kuruluşundan aşağı yukarı 35 sene sonra patlak vermiş bir tartışmadır. VfS zaten “sanayi toplumunu, devrimsel kırılmaları önlemek üzere, sosyal reformlarla yeniden yapılandırmak” için, adından da anlaşılacağı gibi, sosyal politika üretmek amacıyla millî iktisatçılar ve iş adamları tarafından 1872’de kurulmuştu. Kısacası amaç bilim adamlarının, sanayi işçilerinin artışı, kırsalın nüfus kaybı ve şehirleşme gibi bileşenlerden oluşan “toplumsal mesele” (soziale Frage) karşısında bilimsel çözümler üretmesiydi (Nau 1996, 11). Bilim sadece problemleri sahalarda incelemiyor, problemin çözüm yolunu da buluyordu. Burada bilime siyaseti belirleme yetkisi ve görevi de verilmiş oluyordu.

VfS’nin özellikle ikinci kuşağı, “sosyal mesele”nin derinleştiği 1870’lerden itibaren aktifti. Bu da onların çözümlerinin 1850’lerde faal olan birinci kuşaktan farklılaşmasını getirmişti. Buldukları çözüm işçi sınıfından yana olduğu için serbest piyasacı karşıtları tarafından “kürsü sosyalistleri” (Kathedersozialisten) olarak adlandırılmışlardı. İşin ilginç yanı, karşıtlarının hakaret amaçlı bu isimlendirmelerini Schmoller öncülüğünde benimsemiş ve kendileri için kullanmışlardı (Albert 2010, 14). Bu ilginç husus üzerinde kısaca durmakta yarar görüyoruz. Serbest piyasacılar, VfS’nin ikinci kuşağına şöyle demiş olmaktadır: “Sizin sosyalizan fikirleriniz var. Bu siyasî tercihinizi bilimsellik kılıfına sokuyorsunuz; akademinin/kürsünün arkasına saklıyorsunuz. ‘Bilim bunu gerektiriyor’ diyorsunuz. Halbuki yaptığımız şey bilimi siyasetin emrine sokmak, bilimi siyasî görüşlerinize dayanak kılmaktır.” VfS’nin, bu yaftayı bir anlam kaymasına uğratarak kabullenmesini mümkün kılan savunusu ise şu şekilde yorumlanabilir: “Biz sosyalizan fikirleri savunduğumuzun farkındayız. Gerçekten de bilim siyaseti belirliyor; bilimsel analizler bizi bu siyasî kararlara ulaştırıyor ve biz de bunu kürsülerimizden vaz ediyoruz.”

¹¹⁴ Bu tartışma Almanca literatürde “İkinci Yöntem Tartışması” (jüngerer Methodenstreit) ve “İlk Değer Yargısı Tartışması” (erster Werturteilsstreit) olarak da bilinmektedir. 1960’larda eleştirel teori ile eleştirel rasyonalizm arasında gerçekleşen “İkinci Değer Yargısı Tartışması” (Zweiter Werturteilsstreit) ise, daha çok bilinen ismiyle “Pozitivizm Tartışması”dır (Positivismusstreit). Pozitivizm tartışması için bkz. Adorno 1969; Dahms 1990, Dahms 1991 ve Dahms 1994.

VfS, kuruluşundan itibaren ekseriyetle ampirik sosyal araştırmalar yapmıştı (Nau 1996, 11)¹¹⁵ ve bunlar doğrudan politika üretmeye yönelikti, öneriler ve reçeteler içeriyorlardı. Bu bilimsel çalışmaların VfS'nin kurucularının, çalışanlarının, araştırmacılarının sosyal politik değer yargılarıyla ilişkisi hususu, yönlemsel bir soru olarak gündeme gelmiyordu. Zira bu konuda uzlaşılmış bir cevap ve geçerli bir paradigma vardı. Bu da bilimin siyasî kararlar alma, daha doğrusu “doğru” siyasaları (**policies**) önerme hakkına sahip olduğu düşünçesine dayanıyordu. Nitekim Weber'in Doğu Prusya'da Elbe nehrinin doğusundaki Polonyalı tarım işçileriyle ilgili yaptığı çalışma da bu mantığı sürdürüyordu.

a. Tarihçe

1904'e kadar VfS içinde millî iktisadın disiplin olarak hangi yöne evrileceği hakkındaki bilimsel tartışmanın ağırlık noktası yöntem tartışması üzerindeydi. Yani iktisat disipliniyle ilgili tartışma dendiğinde akla Alman Tarihselci Millî İktisat Okulu mensuplarıyla Avusturya İktisat Okulu taraftarları arasındaki yöntem tartışması geliyordu. Başka bir deyişle tarihsel-ahlakî iktisat anlayışı ile sosyo-ekonomik iktisat anlayışı arasındaki tartışma sahneyi işgal ediyordu. Avusturya İktisat Okulu'nun bugün Marjinal Fayda Okulu'nu da içerecek biçimde Neoklasik Okul diye bilinen bu yaklaşımı, kendi bütünlüklü teorisini matematiksel temeller üzerine inşa ediyordu (Nau 1996, 11-12).

Değer Yargısı Tartışması'nın bir başka ismi de “Millî İktisatta Yeni/İkinci Yöntem Tartışması”dır (**Jüngere Methodenstreit der Nationalökonomie**). Bu isimlendirmenin sebebi, Tarihselci Okul (Schmoller) ile Marjinal Fayda Okulu (Menger) arasında 1870'lerden itibaren yaşanan Yöntem Tartışması'na da “Millî İktisatta Eski/İlk Yöntem Tartışması” (**Ältere Methodenstreit der Nationalökonomie**) denmesidir. Böylece 1870'lerden 1900'lere kadar iktisattaki

¹¹⁵ Almanya'da, bizim araştırma dönemimizle de neredeyse birebir örtüşen bir aralıkta, 1872 ile 1914 yılları arasında yapılan toplumsal araştırmaları inceleyen kapsamlı bir araştırma için bkz. Gorges 1980.

tartışma gündemini Yöntem Tartışması işgal ederken, 1904'ten yani Weber'in "Nesnellik" makalesinden itibaren Değer Yargısı Tartışması öne çıkmaya başlamıştı.

Nau'ya göre değer yargısından bağımsızlık ilkesi, Almanya'da en azından 1871'den itibaren süregiden ve 1914'te zirvesine ulaşan, iktisat disiplinin kuruluşu ve bilimsel yönünün çizilmesi etrafındaki tartışmaların sonucudur (1996, 9). Tartışmanın geçmişteki temeli Schmoller'in 1883 tarihli "Devlet ve Toplum Bilimlerinin Metodolojisine Dair" yazısındaki değerlendirmelerde bulunabilir. Ön hazırlık sayılabilecek çalışmalar ise Weber'in 1895 tarihli "Ulus Devlet ve İktisat Politikası" başlıklı açılış konuşması, Brentano'nun 1896'daki "İktisat Metodolojisinde Değer Yargılarının Yeri Üzerine" yazısı ve Sombart'ın 1897 yılında yayımladığı "Sosyal Politikanın Ülküleri"dir (Albert 2010, 16). 1890'ların sonuna doğru VfS içinde Max Weber, Alfred Weber, Friedrich Naumann, Werner Sombart ve Berhard Harms'ın başını çektiği bir liberallerin radikalleşmesi trendi söz konusuydu (Nau 1996, 46).

Değer yargısı tartışmasının "resmi" başlatıcısı, başka bir deyişle VfS'nin 1913'te düzenleyeceği resmi tartışma oturumunu tetikleyen çatlak ses, Weber'in 1904'te yayımladığı "Sosyal Bilimde ve Sosyal Politikada Nesnellik" makalesiydi. VfS'nin "Kartellerin Devletle İlişkisi" konusu etrafında toplanan 1905 Mannheim Kongresi'nde bu konu etrafında bazı tartışmalar çıktı. Friedrich Naumann bir gazetede VfS içindeki "konuşma özgürlüğü" ile ilgili bir yazı yazmış, Schmoller ise cevabi "Açık Mektup"unda Naumann'ı "demagog"lukla suçlamıştı. Weber de bugüne ulaşmayan mektubunda VfS'i "toplum önüne çıkarılabilir (**salonfähig**) bir sosyal politika" derneği yaratmaya çalışmakla suçlamış, Schmoller ise kendi pozisyonunu VfS içinde tek taraflı aşırılıkların dengelenmesi için sol kanat varsa sağ kanat da olması gerektiğini, zira VfS'nin temel görevlerinden birinin "geniş burjuva sınıfları"nın "sosyal eğitimi" olduğunu belirterek savunmuştur (Nau 1996, 47).

1909 Viyana Kongresi "Değer Yargısı Tartışması"yla anılacak kadar, bu konudaki münakaşalara daha geniş çaplı olarak ev sahipliği yapmıştır. 1911 Nürnberg Kongresi'nde ise Weber değer yargısı tartışmasını geniş çaplı bir şekilde masaya yatırmak için talepte bulunmuştur. Schmoller bu talebe olumlu cevap vermiş, üyelerden yazılı kanaatlerini istemiştir. Böylece 1913'te yayımlanan 134 sayfalık rapor oluşmuştur. Bunu takiben de 5 Ocak 1914'te Berlin'de sözlü tartışma vuku

bulmuştur (Albert 2010, 16; Nau 1996, 11). Bu düzenli seyriyle Değer Yargısı Tartışması başı sonu belli ve son derece kurumsal bir tartışma niteliği taşımaktadır.

b. Taraflar

Tartışmanın bir tarafında “değer yargısında bulunan bilim” (**wertende Wissenschaft**) anlayışı yer almaktadır. Bu tarafın en saygın temsilcisi Gustav Schmoller, en sıkı savunucuları da Eduard Spranger ile Rudolf Goldscheid’dir. “Değerden bağımsız”lar ise aynı zamanda arabulucu rolü oynayan Lujo Brentano, Werner Sombart ve tabii ki konuya ilişkin en sağlam analizleri yapan Max Weber tarafından temsil ediliyordu. Bu isimler yanında, aralarında Leopold von Wiese’nin de bulunduğu on iki VfS üyesinden yazılı kanaat alınmıştı.¹¹⁶ Bunların çoğu değer yargısında bulunan bilim tarafında görüş bildirmiş, azımsanamayacak bir kısmı da çeşitli ara pozisyonlar geliştirmiştir (Albert 2010, 15).

Bu tartışmada Weber’in talebi, bilimsel faaliyet alanı olarak millî iktisadı farklılaştırmak değildir. Sadece siyasî karar unsurunu bilimsel analizin dışında tutmak istemektedir. Weber’in amacı, bilimsel araştırma sırasında bilim adamının değer yargılarının bilimsel faaliyeti etkilemesinin önlenmesidir. Weber’in ikinci dikkat çektiği husus ise, bilimsel faaliyetin sonucunda bilimin değer yargılarını doğrulayamayacağı, siyasî bir kararı teyit edemeyeceği; dolayısıyla bilime böyle bir siyasî karar görevi veya yetkisi verilmemesi gerektiğidir. Pohle’nin formülasyonu, Menger ve Weber’e göre iktisat politikasının üç temel görevi şunlardı (1911, 127’den akt. Nau 1996, 33):

- 1) İktisat siyaseti alanındaki sorunların ve muhtemel çözümlerinin formüle edilmesi,
- 2) İktisat siyaseti alanında alınabilecek önlemlerin sonuçlarının ve yan etkilerinin araştırılması
ve

¹¹⁶ Bu yazılar 1913’te sadece diğer VfS üyelerine dağıtılmak üzere sınırlı sayıda çoğaltılmış; ilk kez 1996 yılında yayımlanmıştır (bkz. Nau 1996).

3) İktisat siyasetini belirleme amacıyla yürütülen muhakemede temel teşkil eden siyasî-ahlakî ölçütlerin araştırılması.

Bu incelikli görev listesinden de anlaşılıyor ki, aslında VfS'nin millî iktisat alanındaki ampirik araştırma pratiği, siyasî kararın verilmesi dışında aynen muhafaza edilmektedir. Hatta siyasî kararların siyaset adamlarına bırakılması hassasiyeti, siyasî kararlar “bilimsel” olarak verilip geçilmediği için, bu kararların altında yatan siyasî-ahlakî ölçütlerin gündeme getirilip problematize edilmesine imkan vermektedir. Böylece bilim adamının değer yargıları analizin dışına itilmiş ama karar vericilerin değer yargıları analiz sahasına çekilmiş olmaktadır.

Kaesler sosyolojinin değer yargılarından bağımsızlık ilkesinin, siyaset alanının boş bırakılmasına, toplumun siyaset alanındaki farkındalığının gerilemesine ve böylece dolaylı olarak Nazi iktidarına sebep olduğunu iddia etmektedir. Yukarıda yaptığımız analiz, Weber özelinde bu iddianın yersizliğini göstermektedir. Değer yargılarından bağımsız bir bilimden Weber'in anladığı, ne toplumsal aktörlerin ne de siyasî karar alıcıların değer yargılarının analiz dışında bırakılması değildir.

c. Değer Yargısı Tipleri

Bu hususu daha kapsamlı bir resim içinde değerlendirebilmek için kısa bir parantez açmamızda yarar var. Bilimin “değer yargılarından bağımsız oluşu”ndan söz edildiğinde, kimin değer yargılarından bahsedilmektedir? Değerler toplumsal hayatta belli aktörlere bağlı olarak karşımıza çıkar:

(1) Toplumsal Aktörün Değer Yargıları

Bir aktör kendi eyleminin amacını ve aracını belirlerken benimsediği belli referans değerlerinin çerçevesi içinde hareket eder. “Ahlakî Millî İktisat”ın (**ethische Nationalökonomie**) diğer teori programlarından farklı ve orijinal olan yanı, açıklamalarında toplumsal aktörlerin ahlak, gelenek, hukuk ve din ile bağlı “değer tasavvurları”na (**Wertvorstellungen**) temel bir rol vermesidir (Albert 2010, 14-15).

Bu vurgusu açısından Weber'in Tarihselci İktisat Okulu'ndan ayrılmadığını, Weber'in teorik programının temeli sayılabilecek toplumsal eylem teorisinde bu hususa “değer merkezli rasyonel eylem” tipi (**wertrationale Handlung**) ile önemli bir yer verdiğini söyleyebiliriz.

(2) Sosyoloğun Değer Yargıları

Bilim adamının değerleri,¹¹⁷ bilimsel faaliyet sırasında bir ölçüde işe karışabilir. Burada bilim adamının bilimsel değerleri olduğu gibi, bilim-dışı alana ilişkin değerleri de söz konusu olabilir. Örneğin bilim adamının konu seçimi Weber'e göre bilim adamının bilim-dışı alana ilişkin değerleri tarafından etkilenir.¹¹⁸ Başka bir deyişle, bilim adamının belli değer yargılarına sahip olduğu kesindir fakat bu değer yargılarının bilimsel faaliyete etkisi, hangi konuyu araştırmaya değer bulacağı hususuyla yani bir anlamda bilimsel araştırma öncesiyle sınırlanmaktadır.¹¹⁹

(3) Siyasî Değer Yargıları

Bunlar siyaset adamının, devletin, hükümetin, siyasetin ya da finansörün değer yargıları olabilir. Sosyal politikacının değerleri ve yönlendirmeleri, bilim adamını çeşitli yollarla ve şekillerde etkileyebilir. Konunun bu yönü sosyoloji ile sosyal politikanın ve siyasetin ilişkisi üzerine odaklanır: Burada 3 farklı pozisyondan söz edilebilir:

¹¹⁷ Bilim adamının değer yargılarından bağımsız bir bilimsel bilginin mümkün olup olmadığı tartışmasının öncülleri aslında “tarihte nesnellik” başlığı altında 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Droysen gibi isimler tarafından yoğun olarak yürütülen tartışmalara bağlanmaktadır (Beiser 2014a, 133-157).

¹¹⁸ Weber'in yaklaşımı Rickert'in değer yargılarının etkinlik alanına ilişkin problematiği zemininde ortaya çıkmıştır. Bu konu özelinde Weber'in Rickert karşısındaki konumu için bkz. Ringer 2003, 53 vd. Ayrıca Rickert'in de dahil olduğu Yeni Kantçıların ahlakın rasyonel temellendirilmesi yönündeki başarısız girişimi için hemen aşağıdaki “Bilimsel/Evrensel Değer Yargıları” bölümüne bakılabilir.

¹¹⁹ Burada sosyoloğun değer yargılarının bilimsel faaliyet öncesi ve sonrasında tutulmasıyla bir tür nesnellığe kavuşacağı kabul edilir. Halbuki bu siyasî yaklaşımda işin felsefi tarafı; sosyolojinin kendine has epistemolojik çerçevesi ve bilişsel yapısı/süreçlerinin üretilen bilimsel bilgiye etkisi arka plana itilmektedir. Siyasî açıdan nesnellik vurgulanırken, söz konusu bilişsel/epistemolojik öznellik göz ardı edilmektedir. Kısacası nesnellik politik nesnellığe indirgenmekte, bilimsel nesnellik ihmal edilmektedir.

(i) Sosyoloji sosyal politikanın emrinde olmalıdır. Araştırılacak konuları, sosyoloğun kendi içsel motivasyonları değil, devletin ihtiyaçları belirlemelidir. Sosyoloji, devletin sosyal politik hedef olarak tayin ettiği normatif noktaya nasıl ulaşılacağı sorusuna cevap üretecektir. Sosyolojinin devletin siparişi ile üreteceği sosyolojik bilgi sosyal politikanın hizmetine sunulur. Schmoller sosyal politikaya bağlı bir sosyolojiden yana tavır koymuştur.

(ii) Sosyal politika sosyolojinin emrinde olmalıdır. Bilim siyaseti belirler. Sosyal bilimler, politika alanında uygulamaya konacak normatif yargılar mı koyar? Sosyal bilimlerin amacı, en doğru politikayı belirlemek midir? Başka bir deyişle, siyasî kararlar, sosyal bilimler tarafından meşrulaştırılabilir mi? Bu tartışmanın bir başka uzantısı da bilimin bize hakikat, inanç, din ve ahlak alanında rehberlik edip edemeyeceğidir.

(iii) Sosyoloji ve siyaset karşılıklı olarak birbirinden özerk olmalıdır. Araştırma konularını seçerken bilim adamının kendi içsel motivasyonları belirleyici olmalıdır. Weber ve Sombart siyasetten bağımsız bir sosyolojiyi savunmuşlardır. Bu tartışmanın sonucunda Weber ve Sombart bağımsız bir sosyoloji yapmanın yeri olarak DGS'yi kurmuşlardır. Weber burada bir tür laiklik peşindedir; siyasetin bilimi, bilimin de siyaseti suiistimal ettiğine kani olmuş; çözümü siyaset ve bilim işlerini birbirinden ayırmakta bulmuştur.

(4) Bilimsel/Evrensel Değer Yargıları

Bunlar evrensel geçerlilik atfedilerek üzerinde uzlaşmış ve Weber'in "dogmatik bilimler" dediği toplumsal disiplinlerin temelini oluşturan değerlerdir.¹²⁰

Ampirizm değer yargıları konusunda bir göreciliğe kapı açıyordu. Kant da ahlak alanında, göreciliğe kapı açtığını düşündüğü ampirizmi eleştirmişti. Birkaç istisna (en büyük istisna, 1822'de ampirist ve situasyonist bir etik savunusu yapan Beneke idi) dışında Yeni Kantçılar da Kant'ın bu eleştirisine katılıyorlardı. Paulsen, 1880'de

¹²⁰ Rickert'in radikal değer teorisine göre gözlemlenen kişilerin varsayılan rasyonaliteleri bu kişilerin değerleri arasına dahil edilmelidir. Weber ise, Rickert'in dile getirdiği bu eleştiriye ileri götürmez ve rasyonaliteyi aktörün ve gözlemcinin değerleri arasında epistemolojik bir köprü olarak kullanır.

yazdıklarıyla dertlerine tercüman olmuştu: “Ampirisizm maddeciliğe, sonuçta da tam bir şüpheciliğe, o da ahlakî nihilizme yol açar.” Fakat Yeni Kantçıların ahlakın felsefi/bilimsel temeli konusunda geliştirdikleri bir çözüm de yoktu. Bir dönem zımnen böyle bir çözüm ortaya koyacakları beklentisini yaratsalar ve bazı denemeler ortaya koysalar da sonuç olarak Yeni Kantçılar bilimin ahlak alanında şu veya bu tercihi meşrulaştıramayacağını kabul etmek durumunda kaldılar. Ahlakın temeli, ne Kant’ın kategorik imperatifinde, rasyonel kriterde ne de herhangi bir ampirik kriterde bulunabiliyordu. Yeni Kantçılar ahlakın temellendirilmesi konusunda başarısız bazı girişimler (Cohen 1877, Windelband 1883, Rickert 1896, Rickert 1904, Lask 1905) ortaya koydularsa da, ahlakın rasyonel temellendirilmesi yönünde yeni bir strateji öneremediler. Kant’ın kriterini geliştirip yeniden formüle edemediler. Daha sonraki yıllarında Rickert mantıksal ve ahlakî geçerliliği ayırt ettiği 1914 tarihli ve “Mantıksal ve Etik Geçerlilik” (**Über logische und ethische Geltung**) başlıklı yazısında bu alandaki başarısızlığını itirafla, ahlak ilkeleri alanında herhangi bir kanıtın olamayacağını kabul etti. Böylece çareyi, irade ve pratiğe bağlı olan ahlakî değer ile aklın yetki alanında kalan mantıksal geçerliği keskin bir şekilde ayırmakta buldu. Rickert yine 1923/24’te değerleri mantıksal ve rasyonel araçlarla kanıtlamaya çalışmayı “entelektüalizm” (zihin merkezlilik, zihincilik, her şeyin zihinsel yeti ile yapabileceği düşüncesi) olarak tanımladı ve bu yaklaşıma sert biçimde karşı çıktı (Beiser 2015, 295-296).

İşte Rickert eliyle varılan bu Yeni Kantçı sonuç, Weber’in değer yargısı alanına girmeyen sosyoloji bilimi anlayışının temelini teşkil etmiştir. Bu konudaki karar, aşağıda metodolojik tarihselcilik ve Alman sosyolojisi üzerine bölümde daha ayrıntılı olarak ele alacağımız Weber’in bilimsel işbölümü anlayışı gereği felsefecilere bırakılmalıdır. Böylece Weber’e göre sosyologlar bu konuda felsefecilerin varacakları sonucu esas alacak, ona göre hareket edeceklerdir. Bu durumda, felsefe bile değer yargıları konusunda karar vermemize yardımcı olamazken, bilimin bu konuda bize yardımcı olması düşünülemez.

(5) Uzlaşmış Değer Yargıları

Bilimin değer yargılarından bağımsız olma iddiasını sahte bulan Apel, “ahlakî angajmanı olan toplum bilimleri”ni savunmaktadır. Madem değerden bağımsız olma iddiasındaki bilimler, nesnelliği belli ahlakî normların öznel arası geçerliliği varsayımına dayandırmaktadır (Apel 1976 ve Apel 1994’ten akt. Nau 1996, 9). Bu durumda bilim belki başka bir grup tarafından olsa da yine uzlaşmış olan belli değer yargılarına angaje olabilir. Ki bu da mevcut değer angajmanından temelde farklı değildir. Zira mevcut değer angajmanı da, bilimsellik alanıyla, bilimin içiyle sınırlı kalmamakta; bilimin sınırları ve çerçevesiyle, yani dolaylı olarak bütün dünyayla ilgili bazı değerlere angajman şeklinde tezahür etmektedir.¹²¹

7. Tartışmaların Karşılıklı Konumları

Toplumsal dünya, manevi dünya, kültürel dünya ya da insanın dünyası olarak alanı bilimsel olarak ele almaya çalışan ilk disiplin tarih olmuştur. Bu da tarihin, bilimsellik yönündeki baskılarla, yeni yeni varlık sahasına çıkan veya modern biçimlerini bulmaya çalışan Alman sosyal bilimlerin hepsinden önce karşılaşmasına kapı açmıştır. Örneğin iktisat da tarihten hemen sonra, 18. yüzyıl rasyonalist bilimciliğinin “matematikselsel bilim” baskılarıyla karşılaşmıştır. Fakat bütün diğer sosyal bilimler iktisattan daha şanslı olmuştur zira önlerinde aynı karşılaşmayı daha önce yaşamış ve kendince bazı cevaplar üretmeye çalışmış bir başka disiplinin örnekliliği bulunmaktadır. İktisat örneğine baktığımızda genel denge teorisi ve gerek ücret gerekse fiyat tespitinde kullanılan “fayda”yı nicelleştiren marjinalizm, iktisadın söz konusu baskı karşısındaki muvafık tepkilerine örnek verilebilir.

Tarihselcilik tartışmasının uzanımları, iktisat örneğinde olduğu gibi tek tek bilim dallarında zaman ve mekân üstü doğal insan varsayımlarına dayanma tavrına karşı çıkış ve insan-öznelerin tarihselliğini, kültüre bağlılığını vurgulamaktan ibaret değildir. Dilthey ve Windelband’ın başı çektikleri, dönemin en önemli tartışmalarından olan doğa bilimleri ile tarihsel bilimlerin nasıl ayırt edilmesi gerektiğine dair tartışma da insan/toplum dünyasının tarihsel olup olmadığı

¹²¹ Bu konu 1960’lardaki “Pozitivizm Tartışması” kapsamında da ele alınıp tartışılmıştır.

noktasında düğümlenir. Böylece, aslında yöntem düalizmi-monizmi tartışmasının da tarihsel yöntem mi marjinal yöntem mi ayrışmasına dayandığı iddia edilebilir.

Fakat buradan hareketle, doğal insan varsayımları ile metodolojik bireycilik arasında bir yakınlık varsaymak yanlıştır. Her ne kadar Avusturya İktisat Okulu örneğinde bu iki tarafgirlik denk gelse de, bu zorunlu bir denk geliş olarak görülemez. Yöntemsel ve siyasî tartışmalardaki tavır alışlar olumsal bir biçimde yakınsayıp aşağıdaki gibi bir pozitif korelasyon ilişkisi göstermektedir.¹²²

Metot tekliği, doğalcılık, pozitivizm	Metot ikiliği, kültür bilimleri ve manevi bilimler girişimleri
Metodolojik bireycilik	Metodolojik kolektivizm
Bireycilik	Cemaatçilik
Evrensel-zaman üstü insan doğası varsayımı	Tarihsel yaklaşım
İktisadi liberalizm	Korumacı ve devletçi iktisat politikaları
Kozmopolitizm	Milliyetçilik

Tablo 30. Yöntem Tartışmalarının Teorik ve Siyasi Karşılıkları

C. ERKEN DÖNEM ALMAN SOSYOLOJİSİ VE TARİHSELÇİ GELENEK

Tarihselciliğin ontolojik yönüyle evrensel ve kültürler üstü bir insan doğası varsayımına karşı çıktığını, metodolojik yönüyle ise toplumsal fenomenlerin makul kültürel-tarihsel bağlamların en genişinde ilişkisel bir şekilde ele alınmasını salık verdiğini tespit etmiştik. Bu bölümde önce “tarihsel sosyoloji” ile tarihselci gelenek arasındaki ilişkileri anlamaya çalışacağız, daha sonra da ontolojik ve metodolojik tarihselciliğin erken dönem Alman sosyolojisindeki görünümü üzerinde duracağız.

¹²² Burada çizdiğimiz korelasyon ilişkisi bir taslak mahiyetindedir. Salt düşünsel yakınlıklarla/uzaklıklarla açıklanamayacağı için daha ayrıntılı, sosyolojik ve eleştirel bir analize tabi tutulmayı gerektirmektedir.

1. İki Tarihsel Sosyoloji: Tarihselci Sosyoloji ve Tarihsici Sosyoloji

Kumar üç farklı tarihsel sosyoloji dalgasının varlığına dikkat çekmektedir. 1750'lerden 1920'lere kadar uzanan literatürü, tarihsel sosyolojide “birinci dalga” olarak adlandırmaktadır. Burada Marx, Tocqueville, Weber, Simmel ve hatta Durkheim'in tarih ilgileri merkezdedir. Moore'un 1969 tarihli **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri** kitabıyla başlatılan 1960'lardaki ikinci dalga ise (Smelser, Bendix, Lipset, Eisenstadt, Bellah, Thompson, Wallerstein...), doğrudan veya dolaylı olarak Marksist paradigmanın izlerini taşır. Kumar'ın sınıflandırmasıyla 1960'larda ortaya çıkan “ikinci dalga” tarihsel sosyoloji, Sovyet modelinin meydan okuması karşısında Batılı kapitalist toplumun temelleri ve devrime/komünizme direnme gücünü, Batı toplumlarının uzun vadeli istikrarının tarihsel kökenini anlama çabasına dayanmaktadır. 1980'lerde beliren “tarihsel sosyolojinin yükselişi” (Smith) veya “tarihsel sosyolojinin altın çağı” (Collins) Anderson, Tilly, Abrams ve Skocpol gibi isimlerin öne çıktığı üçüncü dalgayı teşkil etmektedir (Kumar 2009, 392 vd.). Peter Burke'ün 1980, Abrams'ın 1982 tarihli “tarihsel sosyoloji” konulu kitapları da bu ilgi yoğunlaşmasının yansımaları olarak okunabilir. Bu üçüncü dalga ise daha parçalı, monografik çalışmalara yönelmiştir. Büyük anlatıların dışında, tekilliklerle daha ilgili, postmodern temayüller barındıran, giderek daha mikroya yönelen bir eğilim teşkil eder. Bu anlamda, modernleşme teorilerinin uzantısı niteliğindeki ikinci dalgadan kısmen farklılaşır.

“Tarihsel sosyoloji” Özdalga'ya göre “bir araştırma programı”ndan ya da “kuram ve kavram seti”nden ziyade bilimsel yöntemle ve problem seçimiyle ilgili bir yaklaşımdır (2009, 9). Özdalga'nın bu yorumu, Kumar'ın tarihsel sosyolojinin kurumsallaştırılarak marjinalleştirilmesi tehlikesine dikkat çekmesine benzetilebilir. Kumar “tarihsel sosyoloji”nin, 1980'lerden itibaren eskisi gibi dışlanmasa da, belli bir alana hapsedilerek “gettolaştırıldığına”, sosyolojinin tamamını etkileyip belirlemesinin önüne geçildiğine işaret etmektedir (2009, 404-405). Tarihsel sosyolojinin gettolaştırılmasına karşı Mills'in şu cümlesi hatırlanabilir: “Adını hak eden her sosyoloji ‘tarihsel sosyoloji’dir.” Aynı yerde Mills, Paul Sweezy'nin “bugünü tarih olarak yazmak” şeklindeki sosyoloji tanımına da atıf yapmaktadır (Mills 2000, 146; krş. Mills 2007, 240). Yahut Carr'ın **Tarih Nedir**'deki meşhur

deyişiyile “gerek sosyoloğun tarihe daha çok dayanması, gerekse tarihçinin sosyolojiye daha çok dayanması her ikisinin de hayrınadır” (Carr 1987, 89; krş. Marshall 1998). Yine Carr’ın vurgusuyla sosyoloji aşırı ampirikleşme ile aşırı teorikleşmenin ortasında yer almalıdır ve tarih bu konuda sosyolojiye yardım edecektir (1987, 87). Özdalga’ya göre de tarihsel sosyolojinin amacı, somut tarihsel kanıtları teorik iddialarla birleştirmektir (2009, 10). Bütün bu söylemler bir bütün olarak sosyolojinin genelinin tarihselleşmesi, başka bir deyişle tarihsel sosyolojikleşmesi yönünde bir çağrı niteliğindedir.

İkinci yaklaşım ise tarihsel sosyolojiyi belli bir kanon, araştırma programı ve ilkeler bütünü olarak okur. Özellikle Skocpol’ün 1984 tarihli derlemesinde ortaya konan “karşılaştırmalı ve tarihsel sosyoloji” yaklaşımı buna örnek teşkil eder. Skocpol’a göre tarihsel sosyolojinin odaklandığı dört temel husus vardır (1984, 1):

1. Somut olarak belli bir zaman ve zeminde konumlanmış toplumsal yapı ve süreçler
2. Zaman içindeki diziler ve zamansal zincirlerin sonuçları
3. Anlamli eylem ile yapısal bağlamın etkileşimi, bireysel hayatların ve toplumsal dönüşümlerin amaçlanmış ve amaçlanmamış sonuçları
4. Belli toplumsal yapı ve değişme kalıplarının sabit ve değişken nitelikleri

Skocpol’ün derlemesinde yer alan Marc Bloch, Karl Polanyi, S. N. Eisenstadt, Reinhard Bendix, Perry Anderson, E. P. Thompson, Charles Tilly, Immanuel Wallerstein ve Barrington Moore isimlerinin oluşturduğu kanon, iktisadi ve siyasî modernleşmenin; sanayileşmenin ve ulus-devletleşmenin farklı ülkelerde nasıl yaşandığına odaklanır. Bu anlamda bir araştırma programına daha çok benzer. Adeta önce belli bir literatür seçilmiş, daha sonra bu literatürün ortak özellikleri üzerine düşünülerek bir “tarihsel sosyoloji” tanımı yapılmıştır.

Bu noktada tarihe müracaat eden iki tarihsel sosyolojik temayülü ayırt etmek mümkün ve gerekli görünmektedir: “Tarihselci sosyoloji” dendiğinde Mills merkeze alınarak düşünülürse, seçilen konunun/olgunun dinamik bir şekilde görülerek, geçirdiği dönüşüm itibariyle, uzun dönem ve geniş bağlam içinde ilişki olarak incelenmesi anlaşılabilir. Bu anlaşılma biçimiyle tarihsel sosyoloji daha ziyade

yöntemsel bir yaklaşımdır. Burada evrensel ve tekil bir gelişme hikayesi kurulmaya çalışılmaz, ontolojik alanda bu tarz bir iddia ortaya konmaz. Bu tarz tarihselci sosyoloji çalışmalarına Kumar'ın formülasyonundaki ilk dalgada ve kısmen üçüncü dalgada daha yoğun rastlamak mümkündür. Aslında dönem olarak 1980 sonrasında genel bir bakış atıldığında, modernleşme teorilerinin uzantısı sayılabilecek “tarihsici” çalışmaların da varlıklarını sürdürdüğü, ama büyük anlatılara veri taşıma misyonunun ötesine geçen “tarihselci sosyoloji” çalışmalarının da giderek arttığı görülmektedir.

Bir de daha formalize edilmiş, bir araştırma programı olarak ikinci bir anlayış vardır. “Tarihsici sosyoloji” (historisist, **historizistisch**)¹²³ dediğimiz bu yaklaşım temelde Kumar'ın “ikinci dalga tarihsel sosyoloji”sine denk düşer. Fakat Skocpol'ün listesinin tamamını “tarihsici sosyoloji” şeklinde mahkum etmek doğru değildir. Tarihsici sosyoloji dendiğinde aklımıza gelmesi gereken çalışmalar 1960'larda Smelser, Bendix, Kerr, Lipset, Eisenstadt, Bellah ve Dore'un çalışmalarıdır. Bunlar ekseriyetle demokrasi ile diktatörlüğün farkları, demokrasinin toplumsal şartları/gerekleri, modernleşmenin din ve eğitimle ilişkisi gibi konulara odaklanmıştır. Tilly, 1970'lerden itibaren sosyolojinin tarih ilgisinin artmasını, mevcut toplumsal değişme, modernleşme, sanayileşme ve demokratikleşme modellerinin iktisadın güdümünde kalmasıyla açıklamaktadır. Bu haliyle sosyoloji tatmin edici olmaktan uzak kalmıştır (Özdalga 2009, 28). İşte bu açıklama, aslında “tarihsici sosyoloji”nin iktisat merkezli modernleşme teorilerini mükemmelleştirme veya ikame etme gibi bir işlev de üstlendiğini göstermektedir. Bu kez modernleşme teorilerinin önüne bütün dünyanın daha derinden kapsanması gibi bir hedef konmuş, fakat bu hedefe ulaşmak için teorik iktisat yeterli olmamış, tarihsel sosyoloji işe koşulmuştur. Böylece bu dönemde parçalı monografik çalışmalar (belli bir konuyu belli bir ülkenin belli bir döneminde; örneğin 1980'lerde Singapur'da aileyi ele alan bir çalışma) enflasyonu ortaya çıkmıştır (Özdalga 2009, 27). Fakat bu çalışmalar tekçi evrensel şablonu ancak nadiren sorgulamakta, çoğu kez modernleşme anlatısını

¹²³ Tarihselcilik (historizm, **Historismus**, **historicism**) ile tarihsiciliğin (historisizm, **Historizismus**, **historicism**) farkına ilişkin bkz. yukarıda “Metafizik Tarihselcilik ya da Tarihsicilik” bölümü.

teyit etme işlevi üstlenmektedir. Kısacası bu çalışmaların temel motivasyon kaynağının tekçi modeli tamir etmek ve genişletmek olduğu iddia edilebilir.

Bu anlamda tarihe neredeyse hiç müracaat etmeyen sosyoloji çalışmalarının bile tarihle şu veya bu şekilde ilgi kurduklarını söyleyebiliriz. Modernleşme teorisini esas alan sosyoloji çalışmaları aslında spekülatif bir tarih felsefesinden ibaret olan modernleşme tezinin yalınkat ve ampirik zemini aşırı genelleştiren tarih okumasını kabul etmiş, böylece tarihin yerine geleneksel-modern şeklindeki basit ikili şablonu koymuşlardır. Tarihsel akışın mahiyeti ve yönü, bilimsel açıdan “halledildiği” için de, artık tarihsel malzeme ile vakit kaybetmeye gerek yoktur. Kısacası yapısal işlevselci sosyoloji çalışmaları da modernleşme teorilerinin tarih görüşünü verili kabul ettikleri için tek bir tarihsel akış varsayar ve kendilerini de bu tarihî akışı zaten biliyor telakki ederler. Bu tarz “tarihsici” çalışmalar, tarihe başvurduklarında da basite indirgenmiş bir tarih felsefesini desteklemek veya tadil etmekten öte geçmez, ulaştıkları tarihsel ampirik veriyi teorize eden yeni bir okuma inşa etmeyi hedeflemezler. Modernleşme teorisini alenen veya zımnen savunan mikro tarihsel incelemeler bunlara örnek gösterilebilir.

Tarihsel sosyoloji içinde tarihselci ve tarihsici sosyoloji temayülleri arasındaki ayrımı takip etmek, kafa karıştırıcı özdeşleştirmelere direnebilmek için de gereklidir. Örneğin bazı yazarlar tarihsel sosyolojinin mikro ve makro tarih arasında, idiografik ve nomotetik yöntem arasında bir tercih yaptığını, bu tercih sonucunda tarihsel sosyolojiyi bu ikililerin bir tarafıyla özdeşleştirilebileceğini savunmaktadırlar. Bu tarz özdeşleştirmelerin bir örneği olarak Tunçay’ın yaklaşımına bakabiliriz. Tarihsel sosyoloji, Tunçay’ın yorumuyla, modernleşmeyi karşılamaya çalışan Spengler ve Toynbee tarzı tarih felsefelerinin yerini; Weber, Braudel, Wallerstein gibi makro tarihsel teorilerin alması anlamına gelir. Bir anlamda rasyonalist felsefenin yerini ampirik bilim almaktadır. Tarih felsefesi gibi geleceği tahminden ziyade, mevcut durumu anlamak ve yorumlamak şeklinde daha mütevazı bir amaç söz konusudur. Tunçay’a göre bu sosyologlar (Tunçay 2007, 8-9),

1. makro tarihle ilgilenirler,
2. bilimsel monografilere, ikincil kaynaklara dayanırlar,

3. karşılaştırma yoluyla evrensel modeller inşa ederler ve
4. özcülükten (tarihsel olgulara öz/doğa atfetmekten) kaçınırlar.

Tunçay'ın ilk iki maddede söyledikleri kendi içinde tutarlı görünmektedir. Fakat sonraki iki madde ile birlikte bir çelişki kendini göstermektedir. Bir yandan evrensel modeller inşa etmek, bir yandan da özcülüğü reddetmek (tarihsel olguların özünü reddetmek) birbirini nakzeden yaklaşımlardır. Evrensel modellerin mümkün oluşu, ancak bir özün varlığının baştan kabulüne yahut sondan teyidine dayanabilir. Nitekim Özlem, tarihselciliğin zıddı dendiğinde, evrenselci-özcü anlayışı anmaktadır (2002, 63).

Tarihselciliğin alameti farikasının karşılaştırmaya başvurmayıp yahut benzerlikleri göz ardı edip kesinkes idiografik yaklaşımı benimsemek yahut bakışını farklarla sınırlamak olduğu iddiası bizce yersizdir. Tarihsel sosyolojiyi tarihselci gelenekten koparma girişiminin bir tezahürüdür. Nitekim örneğin ampirik-tarihselci anlayışa sahip olan Schmoller, aynı zamanda dört basamaklı bir toplumsal gelişim tablosu da geliştirmiştir. Bu da Tunçay'ın belirttiği **evrensel model inşasına** benzese de, Schmoller'in amacı bir evrensellik kurmak değil, daha ziyade karşılaştırmalar üzerinden **mevziî (lokal) ve kısmî düzenlilikleri tespit** etmektir. Bu anlamda **evrenselci genelleme** ile **mevziî (lokal) genellemeyi** ayırt etmek gerekmektedir.

Bizce fiiliyatta daha ziyade benzerlikleri vurgulayan karşılaştırma vurgusu da dahil olmak üzere, tarihsel sosyoloji literatürünün kahir ekseriyeti tarihselciliğin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar üçüncü dalga ile ortaya çıkan “farklılıkları bulma” (**variation finding**) ve “yol bağımlılığı” (**path dependency**) (Ergut ve Uysal 2007, 11-12) gibi yöntemsel kavramlar farkları vurgulama eğilimi taşısa da, yöntemsel açıdan tarihselci sosyolojinin bu eğilimlerden birine indirgenmesi doğru görünmemektedir.

2. Alman Sosyolojisi ve Tarihsel Sosyoloji

Alman sosyoloji tarihi üzerinden Aron'un yaptığı ayrıma göre “tarihsel sosyoloji”nin karşısında “formel sosyoloji” ya da “sistemik sosyoloji” yer alır. Formel sosyoloji

temel sosyal ilişkiler, sosyal grup tipleri ve toplumun statik yapısı ile ilgilenirken, tarihsel sosyoloji “burjuva toplumu”nun gelişiminin yasaları, en azından teorisi, ile uğraşır (1964, 2). Aron, Alman sosyolojisi hakkındaki kitabını bölümlendirirken esas aldığı, sistematik sosyoloji - tarihsel sosyoloji ayrımını da şu şekilde izah eder (1964, 37):

Sistematik sosyoloji	Tarihsel sosyoloji
Fenomenlerin genel özelliklerini gruplamak	Tekil örnekleri betimlemek
Toplumun doğasını ortaya koymak	Tarihsel evrimi yorumlamak
Kişiler arası ilişkiler [mikro]	Nesnel teşekküller ve (kültür, devlet, hukuk gibi) kolektif gerçekler [makro]

Tablo 31. Aron’a Göre Sistematik ve Tarihsel Sosyoloji

Bir önceki bölümde tarihselcilik tanım ve türleri hakkında yaptığımız ayrıntılı mütalaalar hatırlandığında, bu ayrımın belli bir tarihselcilik anlayışına denk düştüğü söylenebilir. Aron’un burada Windelband’ın idiografik yöntemini tarihselciliğin temel özelliklerinden biri olarak tanımladığı anlaşılmaktadır. Halbuki biz metodolojik tarihselcilik dediğimizde toplumsal fenomenleri tarihsel değişme bağlamı içine yerleştirme ameliyesini anlamaktayız. Ayrıca kanaatimizce tarihselci gelenekle makro sosyolojiyi, sistematik/doğalcı sosyolojiyle mikro sosyolojiyi eşleştirmek de bütünüyle keyfi ve yüzeysel bir yaklaşım sayılmalıdır.

Burada hepsi çoğunlukla tarihselci yahut tarihsel sosyolojinin karşıtı gibi konumlanan sistematik, biçimci (formalist), uygulamalı, ampirik ve nomotetik sosyoloji anlayışlarının, aralarında bazı yakınlık ve korelasyonlar bulunsa da, özdeş olmadıklarını akılda tutmak gerekir. Örneğin Aron sistematik sosyolojiyi, tarihsel sosyolojinin karşısına koyarken, mikro sosyoloji ve nomotetik sosyolojiyi de bu kavramın altına yerleştirmekte, bir özdeşleştirme operasyonu yapmaktadır. Bu özdeşleştirmeleri mantıki sonuçlarına vardırđığımızda, tarihselciliğın idiografik ve

makro bir sosyolojik araştırma programına sahip olduğu ima edilmiş olmaktadır. Halbuki bunlar arasında ne ontolojik ne de metodolojik bir ilinti olmadığı açıktır. Tarihsel analiz tarihçi, iktisatçı ve hukukçuların ellerinde doğal olarak toplumdan ziyade devletle ilgilenmiş ve makro ölçekte çalışmıştır. Fakat toplum, bir analiz alanı olarak tarihselci araştırma programının içine girdikçe bu ölçek değişmiştir. Örneğin Simmel, Tönnies ve Weber gibi isimlerde mikro analizle tarihselci analiz yan yana ve iç içe geçmektedir. Nasıl ki tarihselciliğin mikro ile makrodan birini tercihi gereksizse; genel ile tekil, teori/sistem/biçim ile uygulama/içerik arasında da bir tercih yapması düşünülemez. Bu anlamda tarihselcilik Windelband'ın idiografik bilim vurgusuna da, Schmoller'in teoriyi erteleme vurgusuna da indirgenemez.

Freyer de tarihsel sosyoloji akımını, toplumsal oluşumların birer tarihsel olay, gerçeklik, görünüş olarak anlaşılmasına dayandırmaktadır. Buna göre toplumsal oluşumlar belirledikleri mekân ve zamandan soyutlanamazlar, hatta toplumsal gerçekliğin başlıca özelliği tarihsel oluşudur. Tarihsel sosyoloji sistemleri öteki sosyoloji okullarına göre gerçeğe daha yakınlardır. Ayrıca yine bir avantajı da tek bir biçiminin olmayışı, çok çeşitli şekillerde yapılabilmesidir (2012, 221).

Freyer ayrıca “tarihsel gelişme” inancının tarihselciliği davet ettiğini savunur (2012, 221). Özlem'in bizim de benimsediğimiz tarihsici-tarihselci pozisyonları ayırt etmek gerektiği yönündeki vurgusu hesaba katıldığında, tarihsel gelişme inancıyla yönelinen araştırmanın bilimselliğin gereklerini yerine getirip getirmediğine her zaman dikkatle bakılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Tarihsel gelişme inancının tarihselciliği davet ettiği hususu doğru olmakla birlikte, bu motivasyona dayanan tarihselci analiz çoğunlukla bilimsellik açısından askıda kalmaktadır. Freyer'in ilk tarihselci sosyologlar olarak andığı Gumplowicz ve Oppenheimer için bu durum fazlasıyla geçerlidir. Nitekim Freyer'in kendisi de üçüncü tarihsel sosyolog olarak ele aldığı Alfred Weber'i bu iki isimden ayırmakta, Gumplowicz ve Oppenheimer tarih ve toplum felsefesi yaparken, Alfred Weber'in bilimsel tarih görüşüne yakın olduğunu belirtmektedir. Alfred Weber'e göre sosyolojinin amacı kültür tarihinin bütününe sosyolojik bakımdan incelenip açıklanmasıdır. Toplumsal fenomenler tarihsel bağlamlarıyla ilişkili olarak düşünülmedikçe doğaları tanınmış olmaz (Freyer 2012, 221-223).

Freyer, “Sosyolojiye Giriş” (**Einleitung in die Soziologie**, 1931) kitabının “Sosyolojide Çağdaş Yönelimler” bölümünde İtalyan sosyolog Fausto Squillace’nin “Sosyoloji Teorileri” kitabına (**Le Dottrine sociologiche**, 1902; **Die Soziologischen Theorien**, Alm. Çev. 1911) ve Pitirim Sorokin’in “Çağdaş Sosyoloji Teorileri” (1928) kitabına dayandığını belirtmektedir. Freyer’in aktardığına göre Squillace sosyoloji teorilerini mekanik, etnolojik, coğrafi, biyolojik ve psikolojik, millî-iktisadî, istatistikî, hukukî ve objektif-etik olarak ayırt etmiştir (Freyer 1931, 91). Alman sosyoloji tarihine ilişkin olarak Aron’u önceleyen eserinde Freyer tarihsel sosyolojinin altında Ludwig Gumplowicz ve Franz Oppenheimer’i ele alır. Buna mukabil, biçimsel sosyoloji (Georg Simmel ve Leopold von Wiese), psikolojik sosyoloji (Gustav Ratzenhofer, “fenomenolojik sosyoloji” terimini tercih eden Alfred Vierkandt, Ferdinand Tönnies), universalist sosyoloji (Othmar Spann), mekanik sosyoloji ve biyolojik sosyoloji eğilimlerini teşhis ederek bunları tarihsel sosyoloji geleneğinin dışında görür (Freyer 1931).

Abel’in 1929 tarihli doktora çalışması, “tarihsel sosyoloji”yi bir kenara bırakmakta ve sadece “sistemik sosyoloji” üzerinde durmaktadır. Bu kitapta Simmel’in “formel sosyoloji”si, Vierkandt’ın “fenomenolojik sosyoloji”si, von Wiese’nin “davranışçı sosyoloji”si ve Max Weber’in “anlamacı sosyoloji”si ele alınmıştır. Böylece bu dört isim de “tarihsel sosyoloji”nin dışında görülmüş olmaktadır.

Aron da 1936 tarihli eserinin tarihsel sosyoloji bölümünde Franz Oppenheimer’i, “Kültürel Sosyoloji” başlığı altında Alfred Weber ve Max Scheler’i, “Bilgi Sosyolojisi” başlığı altında da Karl Mannheim, Max Scheler, Max Adler, Georg Lukács, Alexander Bogdanov ve Karl Lederer’i ele alır. Gerçekten de Mannheim kendi bilgi sosyolojisine “tarihsel bir sosyoloji” derken, sosyolojinin araştırma nesnesinin tarihselliğine vurgu yapmıştır. Sistemik sosyoloji bölümünde ise “Formel Sosyoloji” başlığı altında Georg Simmel ve Leopold von Wiese’yi, “Cemaat ve Cemiyet” (Topluluk ve Toplum, **Gemeinschaft und Gesellschaft**) başlığı altında Ferdinand Tönnies’i, Fenomenolojik Sosyoloji başlığı altında Alfred Vierkandt’ı, “Bütüncü Sosyoloji” başlığı altında ise Othmar Spann’ı incelemiştir. Buna karşılık Max Weber’i sistemik ve tarihsel sosyoloji temayüllerini telif eden bir konum olarak niteler (Aron 1964). Bakış açımızı daha sonraki Alman sosyologlarına doğru

uzatacak olursak Özdalga'nın Norbert Elias'ı "tarihsel sosyoloji"nin önde gelen temsilcisi, daha doğrusu "tarihsel sosyal bilimsel yöntem"in sosyoloji sahasındaki en iyi örneği olarak ele aldığını görürüz (2009).

3. Tarihselciliğin Alman Sosyolojisindeki Görünümleri

"Ontolojik tarihselcilik" bütün tekil doğal hareket çizgilerinin eleştirilmesini; farklı gruplaşma, ilişki ve irade/motivasyon tiplerinin açığa çıkarılmasını teşvik ediyordu. Gerek Tönnies'in dikkat çektiği iki gruplaşma tipi (cemaat ve cemiyet)¹²⁴, gerekse Weber'in tespit ettiği dört eylem tipi ontolojik tarihselcilik bağlamında düşünüldüğünde, klasik iktisadın tek tip davranış üreten bencil "homo economicus" tasavvuruna birer itiraz olarak okunabilir. Fakat bu tepki, bu tekli tasavvur yerine başka bir tekli tasavvur koymak istemelerinden değil, bütün zaman ve mekânlarda geçerli tek bir insan, eylem ve ilişki tipi olduğu fikrini kabul etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Tönnies ve Weber'in yaklaşımı insanın birden fazla gruplaşma kalıbı, eylem tarzı, ilişki biçimi ve irade tipi olduğunu söyler.

Birden fazla gruplaşma, eylem, ilişki ve irade tipine; genel anlamda ifade edersek ideal tiplere dikkat çekmek, tek çizgili doğalcı anlayışın eleştirisini içermesi açısından tarihselci geleneğe yakın sayılabilir (ontolojik tarihselcilik). Fakat bir ideal tipi tarihselci geleneğin içinde görebilmemiz için ikinci bir hususiyeti de taşıması gerekir. Bu da söz konusu ideal tiplerin tarihsel bir bağlama oturtulmasıdır (metodolojik tarihselcilik). Örneğin Aron 1936 yılında Alman sosyolojisi üzerine Fransızca olarak kaleme aldığı klasik eserinde aslında sistematik ve tarihsel sosyoloji arasında kategorik bir ayırım yapılamayacağını, Alman sosyolojisinde salt tarihsel ya da salt sistematik bir sosyologdan söz edilemeyeceğini belirtir. Aron'a göre sistematik sosyoloji bölümü altında ele alınanlar, "sistematik yönü tarihsel yönünden ağır basan" sosyologlar; tarihsel sosyoloji bölümü altındakiler ise "tarihsel yönü sistematik yönünden ağır basan", öncelikli olarak tarihsel problemlerle ilgilenen sosyologlardır (1964, 37).

¹²⁴ Gerek Freyer (1977, 202) gerek Aron (1964, 16), Tönnies'in Weber'in "ideal tip"ine uygun özellikle kavramlar kullandığına dikkat çekmektedir.

Aron Max Weber'i "tarihsel sosyoloji" ve "sistemik sosyoloji" bölümlerine dahil etmemekte, ikisini telif ettiği gerekçesiyle üçüncü bir bölümde ele almaktadır. Tönnies'in cemaat ve cemiyet kavram çiftinin hem tarihsel hem sistemik bir analize işaret ettiğini, birer ideal tip oldukları kadar tarihsel evrime ilişkin terimler de olduklarını belirtmekte (1964, 16 ve 37), buna rağmen Tönnies'i "sistemik sosyoloji" altında ele almaktadır. Her ne kadar Aron bunu herhangi bir gerekçe göstermeden Weber'de olumlu bir özellik, Tönnies'te ise bir zaaf olarak görse de, Tönnies'in hem toplumsal gelişmenin farklı dönemlerini ifade ettiği için tarihsel (**historical**), hem de toplumların temel yapılarını ifade ettiği için tarih-üstü (**suprahistorical**) bir analiz ortaya koyduğunu kabul eder (1964, 16). Bu tespitin bir benzerini Freyer'de de bulmak mümkündür: "Cemaat ve cemiyet mefhumları, Tönnies sisteminde, bir taraftan sosyal bağlanışların sistemik esastaki ideal tiplerini, diğer taraftan tarihî içtimaî gelişmenin kademelerini ifade etmektedir" (1977, 318). Simmel söz konusu olduğunda ise Aron'un bu sosyoloğun tarihsel analizlerini kenara koyup onu tereddütsüz sistemik sosyolojinin altına yerleştirdiğini görmekteyiz.

Yukarıda da gördüğümüz gibi Aron, Weber gibi Tönnies'in de, iki bölüme de dahil edilebileceğini çünkü "cemaat" ve "cemiyet" kavramlarının, birer ideal tip oldukları kadar tarihsel evrime ilişkin terimler de olduklarını söylemektedir (1964, 37). Fakat, Tönnies'in tarihdışı ve mikro bir tipoloji kurmadığını bizzat kendisi tespit etmesine rağmen Aron, Tönnies'e kitabının sistemik sosyoloji bölümünde yer vermektedir. Burada tipoloji kurma tavrının, kurulan tipolojinin tarihdışı olup olmadığına bakılmaksızın, sistemik sosyoloji akımına dahil edilmek için yeter sebep telakki edildiği görülmektedir. Halbuki bu durumda Weber'i de sistemik sosyoloji kapsamına almak mümkün görülebilecektir ki bu tavrın yanlışlığı apaçıktır. Aynı sorunlu kategorizasyon Simmel için de geçerlidir. Sanki tarihdışı bir tipoloji kuruyormuş ya da kurduğu tipolojilerin farklı kültürel tarihsel bağlamlardaki görünümleri üzerinde uzun uzadıya durmuyormuş gibi, Simmel'den bir tarihdışı düşünür çıkarmaya çalışmak imkansızdır. Muhtemeldir ki Simmel'in kolayca "sistemik sosyoloji" bölümüne yerleştirilmesi, mikro analiz ile sistemik

sosyolojinin yanlış bir şekilde özdeşleştirilmesinden ve Simmel'in de mikro alan üzerinde geniş çaplı durmasından kaynaklanmaktadır.

Bu anlamda biz bizatihi ideal tipler yaratma eğiliminin, Alman sosyolojisi bağlamında çoğu zaman tarihselciliğin bir sonucu olduğu kanaatini taşıyoruz. Zira Alman sosyolojisinde ideal tipler, hem klasik iktisadın tek tip davranış üreten tekil insan doğası tasavvuruna (bencil “homo economicus”) bir itiraz (ontolojik tarihselcilik) olarak ortaya çıkmıştır, hem de tarihsel analizin (metodolojik tarihselcilik) içine gömülü halde bulunmaktadır. Bu açıdan hem ontolojik hem de metodolojik açıdan tarihselciliğin uzantısı niteliğindedir. Yine de ontolojik tarihselciliğin, klasik iktisadın tekil doğal insan davranışı yaklaşımına itirazı iki şekilde yorumlanabilir.

İlk yoruma göre bu itiraz, tek bir insan doğasının var olduğu varsayımını “ontolojik doğalcı” klasik iktisatla paylaşır, fakat “doğal insan”ın “homo economicus” kadar yalınkat olmadığı fikriyle de ondan ayrılır. Buna göre insan doğası sadece bencillik yahut diğerkamlik gibi tek yönlü güdülerin kontrolü altında değildir. Belli bir tarihsellik ve toplumsallıkla yaşayan bir insan bazen bencil, bazen diğerkam hareket edebilir. Bazen düşünceler isteklere boyun eğer, bazense irade bir önceki düşünce tarafından belirlenir (Tönnies). Bazen hedefi merkeze alarak rasyonel bir hesap yaparken, bazen benimsediği bir değer yargısının izin verdiği dairede yine rasyonel bir hesaplama içine girebilir (Weber). Farklı irade, ilişki ve eylem tipleri, çok yönlü ama tek bir insan tasavvurunun farklı yönlerinin tezahürleri midir, yoksa farklı tarihsellik ve toplumsallıkların sonucunu ve etkisini mi ifade eder? Revizyonist doğalcı görüş, yine tek bir insan doğası olduğunu fakat bunun tek yönlü (örneğin, sadece bencil) olmadığını, farklı temayülleri yapısında barındırdığını, fakat insanın bu farklı temayüllerin hangisine yöneleceği konusunda bir belirsizlik olduğunu savunur. Bu mümkün temayüllerin hangisine yöneleceğinin, salt bireysel bir tercih olduğunu savunmak da, tarihsellik ve toplumsallık tarafından belirlendiğini söylemek de mümkündür. İki veya daha fazla irade tipi tanımlayıp, her biri her zaman ve mekânda aynı insan doğasına sahip olan insan teklerinin bazen birini, bazen diğerini “seçtiği”ni kabul ettikten sonra, bu seçimin psikolojik temelde mi

yoksa tarihsel/sosyolojik zeminde mi gerçekleştiği de bir başka ayırım noktası teşkil etmektedir.

İkinci yorum ise bu farklı irade, eylem ve ilişki tiplerinden bazısı ya da bazılarının belli toplum ve dönemlerde öne çıktığını; diğer irade, eylem ve ilişki tip(ler)ine galip geldiğini savunur. Örneğin iki ilişki tipi tanımlanıp, farklı çağlarda farklı ilişki tiplerinin baskın olduğu söylendiğinde tarihselci bir açıklama yapılmış olur. Tönnies'in cemaat-cemiyet ayrımı, doğalcı antropolojinin revizyonu sonucunda ortaya çıkan çok yönlü insan tasavvurunun bir görünümü müdür yoksa tek bir insan doğası fikrine karşı tarihselci bir ayırım olarak okunabilir mi? Biz ikinci yorumun doğru olduğu kanaatindeyiz. Zira Tönnies bu ideal tiplerle, insanın iki farklı irade tipi arasındaki tercihi dayanan psikolojik bir açıklama yapmakla eleştirilse bile (Freund 2006, 231-232), bu tercihi tarihsel-kültürel sebep ve sonuçları bağlamında değerlendirmektedir.

Tarihselci gelenekle sosyoloji geleneğinin Almanya örneğinde nasıl ilişkilendiğini görmek için Tönnies, Simmel ve Weber gibi sosyologların çalışmalarının konumuzu ilgilendiren kısımlarına yakından bakmakta yarar görüyoruz.

4. Tönnies ve Ontolojik Tarihselcilik

Tönnies Alman sosyolojisinde kır kökenli belki de tek isimdir. 1855'te Kuzey Almanya'da, Kuzey Denizi kıyısı ve Kiel yakınlarında büyük bir çiftçi ailesinin oğlu olarak dünyaya gelir ve yine istisnai bir şekilde “seçkin lise” (**Gymnasium**) okumaz. 17 yaşında, 1872'de Strassburg'da başladığı üniversiteye Jena, Leipzig, Bonn, Kiel ve Tübingen'de devam edererek klasik filoloji, felsefe, ilahiyat, Kilise tarihi, arkeoloji ve sanat tarihi okur. 1877'de, 22 yaşında Tübingen Üniversitesinden Klasik Filoloji Doktoru olarak mezun olur. Latince yazdığı tezi (**Dissertation**) “De Jove Ammone quaestionum specimen” başlığını taşır. “Kuşaktaşı” sayılabilecek “sosyolog”lardan bir başka farkı da tezini Latince yazmasıdır. Bir diğer farkı, 1877-1881 arasında, 22 ile 26 yaşları arasındaki dört sene akademiye ara verip felsefe ve devlet bilimleri alanında serbest araştırmalar yapmasıdır. 1878'de, 23 yaşında İngiltere'ye gitmiş ve Hobbes üzerine araştırmalar yapmış, aynı sene Prusya Kraliyet

İstatistik Bürosu bünyesindeki İstatistik Semineri üyesi olmuştur. Daha sonra da 1883-1894 arasında 28-39 yaş aralığında sayısız defalar İngiltere'ye gidecektir. Zaten neredeyse bütün ömrü boyunca ya Kiel'de, ya Hamburg'da, ya da Kuzey Almanya'nın kıyıya yakın başka bir yerinde ikamet etmiştir. Aynı zamanda memleketi de olan bu bölge İngiltere'ye coğrafi olarak da yakındır.

1879-1880 yılları arasında, 24-25 yaşlarında doçentlik tezini hazırlamak üzere Leipzig'de yaşamışsa da sağlık sebeplerinden dolayı Kiel'e dönmüş, 1881'de, 26 yaşında iki yazıdan oluşan teziyle doçent olur. Bunlardan ilki Hobbes'un felsefesi hakkında, daha meşhur olan ikincisi ise kültür felsefesi alanında bir teori olarak "cemaat ve cemiyet" üzerinedir. Aynı yıl Kiel'de doçent (**Privatdozent**) olarak göreve başlar, on sene sonra, 36 yaşında sözleşmeli profesör (**außerordentlicher Professor**) olur. Böylece 1881-1908 yılları arasında, 26 yaşından 53 yaşına kadar 27 sene aralıksız Kiel Üniversitesi'de çalışır. Bu süre zarfında iki sene (1883-1894) Husum'da, dört sene (1894-1898) Hamburg'da, üç sene de Hamburg'un Altona kasabasında oturur.

Yine Kiel Üniversitesi'nde 1909-1910 arasında sözleşmeli profesör (**außerordentlicher Professor**), 1910-1913 arasında onursal profesör (**Honorarprofessor**) ve 1913-1916 arasında da Ticari Devlet Bilimleri Kadrolu/Kürsü Sahibi/Ordinaryüs Profesörü (**ordentlicher Professor der Wirtschaftlichen Staatswissenschaften**) olarak çalışır. 1909'da DGS'nin kuruluşunda bulunur. 1930'da Sosyal Demokrat Parti'ye üye olur ve 1933'te Nasyonal Sosyalist hükümet tarafından üniversiteden ihraç edilir, son üç yılını emekli maaşından mahrum olarak memleketi sayılabilecek Kiel'de geçirir ve 1936'da vefat eder (Graz, t.y.).

Esasen Tönnies'in "Cemaat ve Cemiyet"inin (**Gemeinschaft und Gesellschaft**) üç farklı versiyonu bulunuyor. 1881 tarihli ve "Kültür Felsefesi Teorisi" (**Theorem der Kulturphilosophie**) alt başlıklı basılmamış doktora tezi hali, kültür felsefesi sorununa eğiliyor. 1887 tarihli ve "Ampirik Kültür Biçimleri Olarak Komünizm ve Sosyalizmin Mütalaası" (**Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Kulturformen**) alt başlıklı ilk baskı sosyalizm-komünizm farkını araştırıyor. Diğer dillere de çevrilen daha "sosyolojik" hali ise 1912 tarihini ve "Saf

Sosyolojinin Temel Kavramları” (**Grundbegriffe der reinen Soziologie**) alt başlığını taşıyor. “Saf sosyoloji”nin iki temel kategorisine odaklanan kitap ortaya bir toplumsal ilişkiler tipolojisi koymaktadır.

Cemaat ve cemiyet, öncelikle iki gruplaşma ideal tipidir. İdeal tip dediğimizde anlamamız gereken, gerçek hayatta hiçbir somut tarihsel toplumsal gruba cemaat veya cemiyet diyemeyeceğimiz, dünyada saf bir halde bulamayacağımız hususudur. Buna göre, her cemaatin içinde bazı cemiyet özellikleri, her cemiyetin içinde de bazı cemaat nitelikleri bulunabilecektir. Nitekim Freyer, Tönnies’in 1922 tarihli “Efkarı Umumiyeinin Tenkidi/Kamuoyunun Eleştirisi” (**Kritik der öffentlichen Meinung**) kitabının yazılma motivasyonunu, cemiyetteki cemaat kalıntısının izini sürme isteğine bağlar. Buna göre kamuoyu cemaat yapısına ait bir teşekküldür ve fakat varlığını modern cemiyet hayatı içinde de sürdürmektedir (Freyer 1977, 205). Demek ki gerçek hayattaki bir toplumsal grup hangi ideal tipe daha yakınsa, o kavramla anılacaktır.

Farklı iki toplumsal gruplaşma zemini olarak cemaat ve cemiyette baskın olan ilişki tipleri şunlardır (Freund 2006, 231-233):

CEMAAT	CEMİYET
Toplumsal uyuşma	Toplumsal uyuşmazlık biçimleri
Birliktelik, uzlaşma	Rekabet
Bağdaşma	Çatışma, savaşım (Uyuşma, ittifak ve barış bile, gizli bir düşmanlık ya da örtülü bir savaştır.)
İşbirliği	Düşmanlık, başkaldırma
Birleşme	Gerilim
Tümleşme, entegrasyon	Çözülme
Dayanışma	Çekişme
Güven ve yakın dostluğa dayanır. Gerçek	Birbirinden bağımsız ve yan yana duran

ve organik hayatın gereksinimlerini karşılar.	bireylerden oluşur, yapay ve mekanik bir tasarımdır. Kişi için anonim ve kamusal bir yer, yabancı bir ülke gibidir.
Gerçek ve uzun süreli gerçek yaşam	Geçici
Canlı bir organizma	Yapay ve mekanik bir katışmaç (aggregate), makina
Toplumsal birlikte yaşayışın özü	Sadece bir görünüş (appearance)
Kategorik olarak iyi	İyi ve/veya kötü
Anne-çocuk (en derin ilişkisi), kadın-erkek, kardeş-kardeş (en yüzeysel ilişkisi) akrabalık ilişkileri gibidir.	İlişkinin temeli, hesaplama ve tartmadır. Herkes bir tüccar olarak görünür.
3 psikolojik dayanak: zevk, alışkanlık, bellek	Soyut mantık egemendir, üstün soyutlama şekilleri (bilim, teknoloji, makinalar) hakimdir.
Üç farklı yakınlık türüne dayanabilir: 1. Kanbağı, soy yakınlığı: akrabalık 2. Mekân yakınlığı: komşuluk 3. Ruhsal değer yakınlığı: dostluk	Devlet güvenceli yasal ve soyut anlaşmalar üzerine kuruludur.

Tablo 32 Cemaat ve Cemiyetin Karşılaştırılması

Aron bu niteliklere şu vurguları ilave eder (1964, 15):

CEMAAT	CEMİYET
Kadın	Erkek
Kitle	Eğitimli insanlar
Ev işi	Ticaret
Modern dönemde sona eren tarihsel bir gelişme	Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne yol açan tarihsel gelişme
Basitçe duygular tarafından yönetilen aile hayatı	Bireylerin kâr ve güç arzularını serbest bıraktıkları büyük şehir merkezi hayatı
Örf/görenek tarafından düzenlenen köy hayatı	Bireysel özgürlük ve devletin despotizmi arasında salınan siyaset
Dinin insanları bir arada tuttuğu şehir hayatı	Gerçek cemaatlerin sınırlarının ötesine geçen kozmopolit hayat, kamuoyu ve dünyanın her yerine yayılan bir eğitimli insanlar cumhuriyeti

Tablo 33. Cemaat ve Cemiyetin Denk Düştüğü Toplumsal Fenomenler

a. Grup/İlişki Tiplerinin Psikolojik Temelleri

Tönnies'in ayrımı, buraya kadar söylenenlerden hareketle düşünülebileceği gibi biçimsel/formel bir analize denk düşmez. Esasen Tönnies'in bu girişimi, sosyolojik formalizmin tam karşısında yer almaktadır. Zira bu iki toplumsal grup tipini, esasen şekilleri itibariyle değil, onlarla birlikte işe katılan ruhi kuvvetler açısından ayırt etmektedir. Yine boyut da bu ayırımıda önemli değildir. Zira cemaat, bir köy cemaati yahut kent cemaati şeklinde karşımıza çıkabilir. Burada önemli olan gruplaşma ve ilişkilerin altında yatan irade tipidir (Freyer 1977, 201).

Pek kabul görmese ve kalıcı olmasa bile, Schmalenbach (1922) tarafından ortaya atılan üçüncü kategori olarak "birlik" (**Bund**) de dahil edilirse ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır (Freund 2006, 230):

Grup Tipi	Eylemin/İlişkinin Dayanağı
Cemaat	Gelenek
Cemiyet	Rasyonalite
Birlik	İçgüdü, duygu, coşku, heyecan

Tablo 34. Schmalenbach'a göre Cemaat, Cemiyet ve Birlik'in Karşılaştırılması

Fakat Freund'un bu yorumunu kabul etmek zordur. Zira, Tönnies'in formülasyonunda cemiyet rasyonalite ile eşitlenebile, cemaatin geleneğe indirgenmediğini söylenemez. Daha ziyade bir irade tipi ile ilişkilendirilmiştir. Yine de Schmalenbach'ın girişiminin Tönnies ile Weber'i telif etme yönünde bir deneme olduğu söylenebilir, zira rasyonel olmayan tarafı kendi içinde ayırt etme şekli Weber'in geleneksel eylem-duygusal eylem ayrımına paraleldir.

Tönnies'te bu iki gruplaşma ve toplumsal ilişki tipi, iki irade tipine bağlanarak psikolojik temellerine dayandırılır. Tönnies'in sosyolojik teorisinin psikolojik temeline göre, insan gruplarını anlamının yolu grubu/kolektiviteyi teşkil eden/yaratan insanların iradelerine bakmaktan geçer (Aron 1964, 15). Aslında Tönnies'in meşhur ayrımının ayrılmaz bir uzantısı, daha doğrusu psikolojik/antropolojik dayanağı olan bu ayrım şöyledir (Freund 2006, 231-232; Tönnies 1944, 746-747):

Varlık iradesi (Wesenswille, originating will)	Seçim iradesi (Kürwille, reflexive will)
Varlık iradesi, düşünceyi belirler. İstek başta gelir ve bir düşünceyi ima eder, belirler.	Düşünce iradeyi içerir; irade, bir önceki düşüncenin sonucu ve ürünüdür. Düşünce tarafından belirlenir.
Organik, gerçek (real) ve tabiidir (natural).	Düşünsel (ideel), düşünümsel (refleksive) ve yapmadır (gemacht).
Gayri ihtiyaridir. Tercihe konu değildir.	İhtiyaridir. Tercihe konudur.

Düşünce içermeyen irade	Düşünce içeren irade
Varlığın derin iradesi, hayatın kendiliğindenliği, spontanlığı, hareketi; dürtü gibi...	Düşüncenin yörüngesinde seyrederek, insanın yapay bir dünya üretebilme potansiyeli. Soyut bir amaç belirler ve uygun yollar arar. Hesaplayan, tartışan irade; makinaya güç veren motor gibi...

Tablo 35. Varlık İradesi ve Seçim İradesi

Tönnies'in "varlık iradesi" - "seçim iradesi"¹²⁵ kavram çiftinin ilki Schopenhauer ve Wundt'tan, ikincisi ise Hobbes ve doğal hukukçulardan ilhamla şekillendirilmiştir (Freyer 1977, 204; Çağatay 1977, 313). 20. yüzyıl başında Hobbes'un Almanya'da yeniden keşfine ön ayak olan isim Tönnies'tir. Hobbes hakkında çalışmasında Hobbes'un "bir menfaat özleşmesi ve bir ferdî egoizm esasına müstenit mukavele" olarak tarif ettiği "insan cemiyeti"nin, tek sosyal grup tipi olduğu tezine şiddetle karşı çıkmıştır (Freyer 1977, 204). Böylece Tönnies'in meşhur ayrımı doğal hukukçuların ve Hobbes'un tekçi toplum doğası fikrine temelden bir karşı çıkış niteliğindedir. Bu yönüyle Tönnies'in konumu ontolojik tarihselcilikle çok ciddi bir paralellik arz etmektedir.

Tönnies'le Weber'i karşılaştırdığımızdaysa, "seçim iradesi" Weber'in "amaç yönelimli rasyonel eylem" ve "değer yönelimli rasyonel eylem"ine denk düşmekte; düşünülerek ve hesaplanarak yapılan rasyonel bir tercihi çağrıştırmaktadır. Weber'in "amaç yönelimli rasyonel eylem"inde amacın nasıl belirlendiği hususu belirsiz kalmaktadır. Buradaki "rasyonel" kelimesi eylemin düzenleniş biçimini nitelemektedir, hareket ettiriciye nasıl ulaşıldığını değil. Dolayısıyla bu amaca rasyonel, duygusal, geleneksel veya değer ilişkili bir yolla ulaşılmış olabilir. Weber'in bu kategorizasyonu amaca nasıl ulaşıldığı hususunu analizin dışında

¹²⁵ Bu ikili için Tahir Çağatay "mahiyet iradesi" ve "seçim/seçme iradesi" (1977, 314) / "hür/ihtiyari irade" (Freyer 1977, 204), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu "öz-irade" ve "karar-irade" (Tönnies 1944, 747), Ahmet Aydoğan ise "doğal/bütüncül istem" ve "ussal istem" karşılıklarını kullanmaktadır (Tönnies 2000, 200).

bırakmaktadır. Buna karşılık hareket ettiricinin bir değere uygun davranma motivasyonu mu bir amaca ulaşma motivasyonu mu olduğu şeklinde bir ayrım yapılmıştır. Tönnies'te ise rasyonel hesaplamanın başlangıç noktasının bir amaca ulaşma iradesi tarafından mı, yoksa değere uygunluk iradesi tarafından mı çizildiği konusundaki bu ayrımı göremiyoruz.

“Varlık iradesi” Weber’de, “geleneksel eylem” ve “duygusal eylem”e denk görülebilir. Weber’de geleneksel eylem, işleyişi itibariyle insiyakidir. Daha önceden rasyonel veya başka bir şekilde kabul edilmiş geleneksel çerçeveye uygunluğun refleks halini alması sonucunda ortaya çıkar. Eylemin seyrini rasyonel hesaplama değil alışkanlıklar belirler. Duygusal eylemde de benzer bir insiyakilik, gayri ihtiyarilik, güdüsellik vardır. Böylece Tönnies’in bu tipi de Weber’de ikiye ayrıştırılmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Söylenenlerden de anlaşılacağı gibi, Tönnies’in “varlık iradesi”ndeki kendiliğindenlik vurgusunu, dürtüselliğe indirgemek doğru değildir. Bilinçdışı, duygular, geleneksel kalıplar, alışkanlıklar, bilişsel ve kültürel miras gibi unsurlar hep bu irade tipinin alanına girer.

Tönnies’in ayrımında içerilen ikinci bir akraba ikilik ise türe/cinse ait olan özelliklerle daha genel olan özellikler arasındaki ayrımdır. “Wesenswille”deki “Wesen” varlık (**being**) olduğu kadar “karakter” veya “huy” (**character**) anlamına da gelmektedir. Böylece cemaatin kökenindeki varlık iradesi, kendine has bir biçimlenişe sahiptir. Cemiyetin kökenindeki seçim iradesi ise, rasyonaliteye atıf yaparak zımmen evrensellik iddiası taşır. Bu anlamda cemaatler varlık iradelerinin kendilerine has içerikleri dolayısıyla bir ölçüde farklılaşırken, cemiyetler seçim iradelerinin evrensel benzerliği sebebiyle birbirlerine benzerler. Bu yaklaşım, Almanların cemaatsel bir grup teşkil ettikleri ölçüde ve sürece kendilerine has özelliklerini koruyabileceklerini, cemiyete dönüştükleri ölçüde ve sürece de evrensel bir rasyonalite “medeniyet”ine benzeyeceklerini ima eder.¹²⁶ Tarihselci düşünce ile Almanların kendi serüvenlerinin **farklı olma** hakkına sahip olduğu düşüncesi

¹²⁶ Böylece Alfred Weber ve Ziya Gökalp gibi isimlerde rastladığımız kültür-medeniyet ayrımı ile cemaat-cemiyet ayrımını ilişkilendirmek mümkün olmaktadır. Gökalp’le ilgili Heyd’in tezi de bu yöndedir (krş. Sezer 1988, 230).

arasındaki ilişki gibi, burada da **farklı kalma** hakkı teminat altına alınmaya çalışılmaktadır.

Cemaat ve cemiyet, Theodor Geiger tarafından aynı sosyolojik gerçeğin iki yönü gibi görülmüştür. Weber ise bu ayrımı statik saymış, “cemaatleşme” ve “cemiyetleşme” kavramlarıyla dinamik hale getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Tönnies’in cemaat ve cemiyeti, her halükarda iki ideal tip olarak değerlendirilmelidir (Freyer 1977, 202). Bu iki toplum tipinin saf hallerine Tönnies’in ayrımı, art zamanlı bir okumayla bir grup tipinden diğer grup tipine zorunlu bir geçiş olarak değerlendirilmemelidir. Böylesi bir bakış, ister lehinde ister aleyhinde olunsun, modernleşmeci yaklaşımla benzerlik gösterir ve gözlemciyi bir topluma bakıp söz konusu geçişin neresinde, o an itibariyle hangi kutba yakın olduğunu tespit etmeye teşvik eder. Fakat eş zamanlı bir okuma, iki grup, ilişki ve irade tipinin iç içe, farklı oranlarda birlikte yaşayışına dikkat kesilir ve zorunlu bir yön çizmekten ziyade, parçalı gidiş gelişleri görmeye yatkındır. Bu anlamda Tönnies’in ayrımı, iki farklı ilişki ve gruplaşma biçiminin belli dönem ve toplumlarda baskın olup bireyleri bu yönde etkilediğini ima eder. Tönnies’te cemaat şeklinde örgütlenmiş belli toplumsal kurumların zaman içinde cemiyetvari ilişkilerin yaygınlaşması sonucunda cemiyete doğru yaklaşması gibi bir tarihsel okuma, bu tipolojik analizin ayrılmaz bir parçasıdır.

Tönnies’in tarihsel okuması modern toplumun cemaatten cemiyete geçiş örneği olduğu tezi üzerine kuruludur. Tarihte Roma İmparatorluğu’nun çöküşü ise cemiyetin tam tekamül ve teşekkülüne örnektir. Cemiyet’in zaferi –bazı değerler yaratsa da– bazı tehlikelere kapı açar: Bütün temel bağlar ortadan kalkar. İnsanlar kentsel ve ticari mevcudiyetlerden kaynaklanan aşırı büyüme (**hypertrophy**, içerik aynıken şişme, salt hacimce büyüme) sebebiyle ölür. Mekânda bir araya gelme, zamanda birliğin ortadan kalkmasına yol açar. Zekanın aşırı gelişmesi canlılığı tüketir. Normalde insan çevreye adapte olurken, cemiyet’te insanlar o kadar insan yapımı bir “çevre”de yaşamaya başlarlar ki, bu konuda yanlış anlamalar ortaya çıkar (Aron 1964, 15-16).

Tönnies’in sosyolojisi tarihselci midir, sistematik veya rasyonalist midir? Tönnies’in vefatının ardından yazdığı ve sosyoloğu Alman sosyolojisi içinde konumlamaya çalıştığı anma yazısında Freyer, Tönnies’i 1850 sonrasında başlayan gerçekçilik

çağında, İngiliz-Fransız geleneğinden farklı olan Alman çizgisinin bir temsilcisi olarak görür ve onun için “pozitivizm çağında Alman sosyolojisinin hayatını sürdürmesinin en anlamlı örneği” der (1936, 2). Freyer’e göre Tönnies’in eseri döneminin tarih felsefesinden gerçekçiliğiyle ayrılıyordu (1936, 3). Toplum tasavvuru itibariyle liberal bakıştan, burjuva toplumunun insan gruplaşmasının “doğal” hali olduğu düşüncesinden bütünüyle uzaktır (Freyer 1936, 5). Bu anlamda ontolojik doğalcılığın karşısında konumlandığı söylenmelidir. Fakat Tönnies “Cemaat ve Cemiyet”in üçüncü ve son edisyonunun alt başlığında da görülen “saf sosyoloji” vurgusuyla “biçimci (**formalist**) sosyoloji”ye yakın durmakta ve sosyal grup, yapı, kurum ve ilişkilerin bir sistematliğini kurmaya çalışıyordu. Sonraki dönem eserlerinde de uygulamalı ve ampirik sosyolojiye, bir başka deyişle sosyografi çalışmalarına önem verme eğilimindeydi. Tönnies’e göre sosyolojinin amacı, saf temel kavramları kullanarak tümevarımsal yollardan geçerek somut toplumsal fenomenleri kavramaktı (Freyer 1936, 6-7). Sosyolojinin temel kavramlarını kullanarak toplumu temsil eden bir şema çizmek, biçimci sosyolojinin amacıydı. Böylece çağdaş sorunlardan kendisini kurtarıp değer yargılarından bağımsız, nesnesi itibariyle evrensel/kapsayıcı ve salt sistematik bir bilime dönüşecekti. Ayrıca 1931 tarihli “Sosyolojiye Giriş” (**Einführung in die Soziologie**) bu “saf sosyoloji” ya da “teorik sosyoloji” anlayışına uygun bir şekilde bölümlenmişti (Freyer 1936, 7).

Fakat Freyer’e göre Tönnies yine de sosyolojide “Alman çizgisi”nin temsilcisi sayılmalıdır zira eseri gençliğinden başlayarak tarihsel malzemeye dayanan ve değer yargısı içeren bir tema etrafında şekilleniyordu. Bu tema Tönnies’in bütün eserlerinin altında yatan derin katmanı teşkil ediyordu. 1935 tarihli yaşlılık eseri “Modernliğin Ruhu”nda (**Geist der Neuzeit**) da Tönnies bu temaya dönerek 30’lu yaşların taze girişiminden 80’li yaşların bilgeliğine bir döngüyü tamamlamaktadır. Tönnies’in ortaya koyduğu bütün kavram ve analizler, çağdaş dünyanın değişme yasası olan “cemaatten cemiyete dönüşüm” temasına bağlanmaktadır (Freyer 1936, 7). Üstelik hedefe yönelik ve sadece kendi çıkarını düşünen eylem tarzını esas alan “cemiyet”le tarihselliğin tamamlanması da söz konusu değildir. Cemiyet Tönnies’te nihai bir aşama olarak görülmez, “çıkılan yerden iniş zorunludur ve büyük yeni bir kültür

çağının şartları altında, her zaman yeni bir çıkışın ve gelişmenin kaçınılmaz koşulunu teşkil eder” (1935, 210’dan akt. Freyer 1936, 9).

Tönnies’in tarihselci sosyoloji ile ilişkisini değerlendirirken, şu hususu göz önünde tutmamız yararlı olacaktır. Tönnies daha 1881 tarihinde tamamladığı doktora teziyle, modernleşmeye ilişkin tarihsel bir analiz ortaya koymuş ve sosyoloji kariyeri boyunca bu analiz çerçevesini terk etmemiş, biçimsel sosyoloji eğilimi taşıyan bütün çalışmalarını da bu tarihsel çerçeve içinde tasavvur etmiştir. Dolayısıyla Tönnies örneğinde tarihsel çatının varlığı ampirik araştırmayı mümkün kılmaktadır. Yani soyut bir tarih felsefesine sahip olmak çoğu zaman bilim adamını veri ile karşılaşma konusunda isteksizleştirirken, bir tarihsel-sosyolojik teoriye sahip olmak bilim adamının sahadaki çalışmasını verimli kılmaktadır. Tönnies Almanya’nın toplumsal değişmesine ilişkin tarihsel bir teori ortaya koymuş, daha sonra bu tezini bir kenara bırakıp saha çalışmalarına yönelmemiştir. Bilakis Tönnies’in tarihsel teorisi, onun ampirik çalışmasını mümkün ve verimli kılmıştır.

Tönnies’in 1931 tarihli “Sosyolojiye Giriş”inde (**Einführung in die Soziologie**) sosyolojiyi kendi içinde bölümlere ayırma biçimi, bizim bu tezimizi destekleyecek mahiyettedir. Sosyolojiyi “saf sosyoloji” (**reine Soziologie**), “uygulamalı sosyoloji” (**angewandte Soziologie**) ve “ampirik sosyoloji” (**empirische Soziologie**) olmak üzere üçe ayıran Tönnies bu kitabında “sosyolojiye giriş”ten muradının “saf sosyolojiye giriş” olduğunu belirtir ve (1931, 5-6) bu muradıyla tutarlı olarak ekseriyetle (5 bölüm, yaklaşık 300 sayfa) saf sosyoloji üzerinde durur; uygulamalı ve ampirik sosyolojilere ise sadece 30 sayfa (1 bölüm) ayırır (Tönnies 1931). Neticede bu üçlü ayırım, Tönnies için sosyolojik bilimsel faaliyet kapsamına giren üç bilimsel araştırma türünün ayrı düşünülemediği anlamına gelir.

Sosyolojinin bu üç branşının özellikleri aşağıdaki tabloda görülmektedir (Çağatay 1977, 316-321):

Saf sosyoloji	Uygulamalı sosyoloji	Ampirik sosyoloji
Sistemik-teorik sosyoloji	Tarihsel sosyoloji	Betimleyici sosyoloji (sosyografi)
Sosyal ilişkiler, doğal topluluklar ve kurumsal toplulukları inceler; genel kavramlar ve teoriler inşa ederek temel sosyal fenomenlerin sistematiğini oluşturur.	Teorik sosyolojinin geliştirdiği kavramlar yardımıyla modern toplumun doğup gelişmesini inceler.	İstatistik, folklor, etnografi, moral gibi çalışma alanlarında faaliyet gösterir. Sosyal ilişkilere dair teoriler inşa eder.
Rasyonel konstrüksiyon/inşa	Tümdengelim	Ampirik gözlem, tasvir ve tümevarım
Sosyal statik	Sosyal dinamik	Sosyal statik

Tablo 36. Tönnies'e Göre Sosyolojinin Alt Disiplinleri

Tönnies sosyoloji alanındaki farklı araştırma yöntemlerini ayırt ederek birbirine bağlamaya çalışıyordu. Böylece “Kiel Okulu” olarak bilinen **teorik sosyoloji** olgulardan koparak dış dünyada dayanağı olmayan spekülatif rasyonel inşalar oluşturmaktan kurtulacak, “Köln Okulu” ile özdeşleşen **ampirik sosyoloji** de yöntem ve teori zemini zayıf sonsuz tasvirler içinde boğulmayacaktı (Çağatay 1977, 321).

Yukarıda Tönnies'in cemaat-cemiyet ayrımının ayrılmaz psikolojik dayanağının varlık-seçim iradesi ikilisi olduğunu söyledik. Bu vurguyu, sosyal teorinin yapı-özne ikiliği açısından yorumlarsak, Tönnies toplum tiplerini analiz ederken bireylerin iradesini esas almakta ve toplumsal tipleri bireylerin eylemlerinin hangi irade tipi tarafından yönlendirildiğine bakarak ayırmaktadır. Nitekim tarihi somut tarih, sosyolojiyi de teorik tarih olarak gören Alman tarihçi/sosyolog Paul Barth (1858-1922), 1897 tarihli “Sosyoloji Olarak Tarih Felsefesi” (**Philosophie der Geschichte als Soziologie**) başlıklı eserinde (ayrıca genişletilmiş 1915 ve 1922 baskılarında) Tönnies'in iradeciliğini (**Voluntarismus, voluntarism**) öne çıkarmıştır (Çağatay

1977, 314). Bu sözcüğü 1883 tarihinde felsefe alanında Spinoza ile ilgili bir makalesinde “iradeyi merkeze alan teori” anlamında ilk kullanan da Tönnies’tir (OED, “voluntarism” maddesi). Barth kelimeyi sosyoloji alanına taşımış, “insan iradesini, cemiyeti yapan yaratan esas etken olarak kabul etmek görüşü” anlamında, Spencer sosyolojisine karşı çıkış olarak Tönnies sosyolojisinin esas unsurunu “iradecilik” olarak tespit etmiştir.

Böylece tarihselciliğin akraba olduğu temel fikirlerden birine ulaşıyoruz. Yapı-özne ikiliğinde öznelci kanada denk düşen iradecilik, Alman sosyolojisindeki özne vurgusunda gözlemlenebilmektedir. Bunu “toplum sözleşmesi” düşüncesinden ayırt etmek gerekmektedir. Toplumun insan teklerinin katıldığı iradi bir sözleşme sonucu ortaya çıktığını söylemek bir şeydir. Sosyal gruplaşmanın tipini insanların eylemlerini yönlendiren irade tipinin tayin ettiğini söylemek başka bir şeydir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, “seçim iradesi” kavramı, kökenini Hobbes ve doğal hukuk düşüncesinde bulsa da, bu kavram Tönnies’te bütün sosyal varlıkların kurucu unsuru olarak karşımıza çıkmaz, sadece bir toplumsallaşma tipinin ifadesidir. Tönnies “varlık iradesi” kavramıyla rasyonel ve bilinçli olanın ötesine geçer ve fakat akıl/bilinç alanını aşan bu daha geniş alanı da bir tür “öznelik” tanımı içinde tutar. Burada [rasyonel] “seçim” içermeyen bütün irade eylemleri bir arada gruplanır ve öznelik/faillik alanı dahilinde tutulur.

Alman sosyolojisindeki iradecilik ve özne vurgusu, tarihin insan/toplum tarafından değiştirilebileceğini ima eder. Böylece tarihselciliğin her çağın ve kültürün insanının farklı olduğu fikri, bu insanların “varlık iradeleri”nin farklılaşmasıyla Tönnies’in sosyolojik analizinde yankılanır. Bu anlamda Çağatay’ın Tönnies’i Spencer’in tekçi “tekamül nazariyesi”ne yahut “evrim teorisi”ne bir karşı çıkış olarak okuması manidardır (1977, 314). Çağatay ayrıca Alman sosyoloji ortamında 1900’e kadar önemini koruyan Schäffle’nin, yerini giderek Tönnies’e bıraktığını tespit etmektedir. Bu ilgi artışının yansımalarını, Barth’ın bahsi geçen kitabında Tönnies’e ayrılan bölümün 1897 baskısından 1915 baskısına ziyadesiyle genişlemiş olmasında ve bizzat Tönnies’in meşhur kitabının 1887 baskısının 25 yıl tükenmeyip 1912’deki yeni edisyonun 1926’ya kadar (üçte biri savaşa geçen 14 yıl içinde) yedi baskı yapmasında görmek mümkündür (Çağatay 1977, 315).

Toplumsal fenomenleri incelerken hareket ettirici irade tipini analizin merkezine koymak, doğa bilimlerinin yöntemlerinin toplum alanında yetersiz olduğu anlamına da gelmektedir. Tönnies'in tezine göre, toplumsal fenomenler incelenirken dikkatler, yüzeydeki niteliklere değil, derinde yatan iradi kuvvetlere yöneltilmeli ve burada işleyen irade tipleri arasında ayırım yapılmalıdır (Çağatay 1977, 317).

Buraya kadar Tönnies'in gerek "ontolojik tarihselcilik"ten, gerekse "metodolojik tarihselcilik"ten ayrı düşmediğini görmüş olduk. Peki tarihselci sosyal bilim alanına tarihçi, iktisatçı ve hukukçulardan ayrı olarak Tönnies'in nasıl bir katkısı olmuştur? Tönnies, diğer tarihselci düşünürlerin toplumun iktisat ve devlete bakan yönleriyle ilgilenmelerine karşılık, sosyal grupların kendi işleyişlerine dikkat kesilmiştir. Böylece ortaya koyduğu ayırım, tarihsel analizin toplum alanına teşmil edilmesi anlamına gelmiştir.

b. Değer Yargısından Bağımsızlık ve Tönnies

Tönnies de Comte ve Durkheim gibi seküler bir sosyal bir ahlakın bilim tarafından şekillendirileceğini savunuyordu. Bilim bütün dinlerin yerini dolduracak genel bir toplumsal ahlak kuracak ve bu ahlak sayesinde bütün dünyada sosyal düzen hakim olacaktır (Çağatay 1977, 322). Bilime dönük bu "mürşit"lik beklentisi, bilime değerler alanını belirleyebilecek bir statü atfedilmesi anlamına gelir. Bu da sosyal politik kararların bilim tarafından verilebileceğini ima eder. Bilimden değer yargılarına geçişe tek yönlü olarak izin verilir, böylece değer yargıları/politika/karar alanı, bilim karşısında korunaksız kalır.

Tönnies, bilime dayalı seküler bir toplumsal ahlak düşüncesini desteklese de, kendi bilimsel faaliyeti söz konusu olduğunda, bilimsel tezlerinin pratik/ahlakî/politik sonuçlarını belirginleştirmekten kaçınmıştı. Böylece Tönnies'in düşünceleri, politik alanda birbirine zıt iki yönde kullanılabilir. Bir yandan sağ komüniter romantizm ve nasyonal sosyalizm, diğer yandan ise solun komüniter hasreti, Tönnies'in düşüncelerinde kendisine dayanak bulabildi. Böylece Tönnies'in eseri, kendi politik sonuçlarına vardırılmamış saf sosyolojik bir çalışmanın, çeşitli görüşler tarafından çelişkili biçimlerde anlaşılabilirliğinin bir örneği olmaktadır (Freund 2006, 231).

Aynı zamanda Tönnies, “fikirlere kıymet hükümlerinden azade olarak yürütmek suretiyle ilmi geliştirmeye varılacağı hususunda Max Weber’den daha az kararlı sayılamaz.” Hatta değer yargısından bağımsız bilimsel faaliyet vurgusu, Tönnies’in Othmar Spann tarafından pozitivismle suçlanması sonucunu doğurmuştur (Çağatay 1977, 322). Tönnies kendisi sosyalist olmasına rağmen bu anlamda bilimin hakkını savunmuş; bilimsel bir çalışmanın, ahlakî ya da politik bir iddiaya dayanmaması gerektiğini belirtmiştir¹²⁷ (Freund 2006, 230). Burada altı çizilen husus, değer yargısı alanından bilim alanına tecavüze müsaade edilemeyeceğidir. Böylece bilim değer yargılarının yönlendirmesinden tek yönlü olarak muhafaza edilmek istenir. Buna karşılık değer yargıları bilimden gelebilecek her türlü tecavüz ve saldırı karşısında savunmasız bırakılır.

Bilimin değer yargıları/politik karar alanını belirleme yetkisiyle donatılması tarihselcilikle bağdaşmaz, zira epistemolojik tarihselcilik bilimin de tarihsel olduğunu ve bırakalım değer yargıları alanını, kendi alanındaki geçerlilik iddiasının bile sınırlı olduğuna dikkat çeker. Nitekim Tönnies de, bilimsel bir seküler ahlak fikrine sıcak yaklaşırsa bile, kendi bilimsel çalışmalarının sosyal ve politik karar alanındaki karşılıklarını belirginleştirmekten kasıtlı olarak uzak durmuş, böylece tarihselciliğin bilimin alanını sınırlama girişimine uygun hareket etmiştir. İşin ikinci yönü yani bilimsel faaliyetin bilim adamının değer yargılarından etkilenmesinin engellenmesi gerektiği düşüncesi itibariyle ise, Tönnies’in bu kez de metodolojik tarihselciliğin teşvik ettiği tarafta yer aldığı görülebilir.

5. Simmel ve Tarihselcilik

1858 Berlin doğumlu Simmel 1870-1876 yılları arasında seçkin liseyi (**Gymnasium**) Berlin’de okumuştur. 1876-1881 arasında yani 18 yaşından 23 yaşına kadar Berlin Üniversitesi’nde tarih, felsefe ve toplum psikolojisi (**Völkerpsychologie**), yan dal

¹²⁷ Tönnies’in, bu konudaki konumu teoride net olsa da, pratik uygulamada kendi değer yargılarını bilimsel araştırmanın dışında tutamadığı görülmektedir. Freyer, Tönnies’in sosyolojisinin kötümser niteliğine dikkat çekerek şöyle yazmaktadır: “Tönnies, her iki içtimai hayat kuruluş tipini tamamıyla kıymet hükmü karakterize etmek istediğini belirtiyorsa da, onun yalnız cemaati asli olarak kabul etmekle iktifa etmeden, aynı zamanda onu daha kıymetli addettiği hususu, tafsilatında açıkça anlaşılmaktadır” (1977, 204-205).

(**Nebenfach**) olarak da sanat tarihi okur. 1881’de “Kant’ın Madde Görüşü” üzerine teziyle felsefe doktoru olur. 1885 yılında yani 27 yaşında “Kant’ın Mekân ve Zaman Öğretisi” başlıklı teziyle doçentliğini (**Habilitation**) alır ve aynı yıl Berlin’de felsefe doçenti (**Privatdozent**) olarak göreve başlar. 1890’larda 30’lu yaşları boyunca Berlin’de bu sözleşmeli doçentlik görevini sürdürür. 1898’de sözleşmeli profesörlük kadrosuna geçirilmesi gündeme gelir ama Alman akademisindeki Yahudi karşıtlığının sonucu olarak bu girişim akamete uğrar. 1900 yılında Berlin Üniversitesi’nde sözleşmeli felsefe profesörlüğüyle (**außerordentliche Professur für Philosophie**) görevlendirilir. 1908 yılında yani 50 yaşında Heidelberg Üniversitesi’nde boşalan bir felsefe kürsüsünün başına geçirilmesi gündeme gelmişse de, Max Weber’in lehte oyuna rağmen, Dietrich Schäfer’in aleyhte raporu sonucu bu atama gerçekleşmemiştir. 1909’da DGS’nin kuruluşunda bulunmuş, hatta başkanlık teklifini ilgisinin sosyolojiden felsefeye kaydıracağı için reddetmiştir. Simmel hayatı boyunca kürsü sahibi profesör olamamıştır. 60 yaşında 1918’deki karaciğer kanserinden ölümünden sadece dört yıl önce, 56 yaşında Strassburg Üniversitesi’nde kadrolu felsefe profesörü (**ordentlicher Professor**) olarak görev alır. Simmel’in akademik kariyerindeki bu gecikme yaygın olarak Yahudi kökeninden kaynaklanan bir engelleme ile ilişkilendirilir (Graz, t.y.).

Simmel 1890 kuşağının tipik bir mensubu sayılabilir. “1890 Kuşağı” bölümünde değindiğimiz “öznele dönüş”ün önde gelen temsilcilerindendir. Felsefenin ve bilimin değer yargıları alanında insana delil sunamayacağı vurgusunu akranlarıyla paylaşmakta, bilimsel inceleme sırasında “herhangi cinsten bir ideoloji ve ütopya unsurunun nüfuz” etme ihtimaline karşı uyanık durmayı savunmaktadır (Çağatay 1977, 332). Kısacası hem bilimden değerler alanına, hem de değerlerden bilim alanına geçişe itiraz etmektedir. Bu yönüyle Yeni Kantçılığın Güneybatı Okulu tarafından problematize edilip nihayet pekiştirilen değer yargısından bağımsızlık kaziyesinin savunucuları arasında Max Weber’le birlikte yerini almaktadır. Ayrıca eserlerini de 1890’dan itibaren yayımlamaya başlamıştır.

Simmel 1890 kuşağına mensubiyet açısından Weber’den daha ileri bir noktadadır. Weber her ne kadar değişken ve pragmatik bir metodoloji yaklaşımına sahip olsa, ayrıca yöntem konusunun esasen felsefecilere ve mantıkçılara bırakılması gerektiğini

söylese de, kendisi yöntem üzerine kitap ebadını geçen bir yazılar toplamına sahiptir. Fakat Simmel'in yöntem üzerine müstakil bir çalışmasına rastlanmaz. Hatta Simmel yöntemsal sorunlarla uğraşmayı bir tür fetişizm sayar. Bu yüzden Simmel'in bilimsel yaklaşımı söz konusu olduğunda “yöntem”den ziyade “gözlem türü”, “bakış açısı”, “araştırma eğilimi” gibi kavramların kullanılması daha uygun olacaktır (Becher 1971'den akt. Frisby 2010, 46).

Oldukça yaygın olan tarih-dışı Simmel resminin aksine Beiser, Simmel'i tarihselci geleneğin zirvelerinden biri olarak görür. Simmel, tarihselci geleneği sosyoloji alanına sokmada Weber'i öncelemiş; tarihselcilerin “insanın bilimi” projesini insan doğasının toplumsal kavranışına uygulamıştır. Ayrıca sosyoloji ve tarih alanında doğabilimsel yasalardan farklı da olsa belli yasaların mümkün olduğunu savunmuş, bunu yaparken de Marksizm, pozitivism ve Yeni Kantçılıktan ayrı özgün bir tarihselci pozisyon inşa etmiştir (Beiser 2012, 470).

Beiser, Simmel'in tarihselcilikle sıkı bağının gözden kaçırılmasını, sosyoloğa indirgenip filozof olduğunun unutulmasıyla ilişkilendirir. 1899'da Durkheim'in öğrencisi Bouglé'ye yazdığı mektupta yurtdışında sosyolog olarak tanınmaktan duyduğu rahatsızlığı ifade etmekte, yakında kapsamlı bir sosyoloji kitabı çıkaracağını, daha sonra muhtemelen bir daha sosyolojiye dönmeyeceğini belirtmektedir. Gerçekten de 1890'larda sosyolojiyle ilgilenmeye başlayan Simmel 1908'de “Sosyoloji: Toplumlaşma Biçimleri Üzerine Bir Araştırma” (**Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung**) başlıklı sistematik bir sosyoloji kitabı çıkardıktan sonra kati bir şekilde felsefeye dönmüş, öyle ki 1909'da DGS'nin başına geçmesi yönündeki teklifi geri çevirmekle kalmamış, ölene kadar bir daha sosyolojiyle de ilgilenmemiştir (Beiser 2012, 469).

Simmel'in sosyolojisine felsefesinden kopuk olarak bakıldığında Simmel düşüncesinin tarihselci temellerini gözden kaçırmak kuvvetle muhtemel hale gelmektedir. Özellikle Simmel'in “toplumsal biçimler” vurgusu ele alınırken “biçim”in tarihsel boyutu atlandığında bu yanlgı kaçınılmaz olmaktadır. Simmel 1894 tarihli “Sosyolojinin Problemi” yazısında sosyolojinin konusunu içerikten bağımsız olarak “sosyalleşme formları” olarak çizer. Genelde bu ifadedeki “içerik”ten insanların belli bir zaman ve mekânda ortaya çıkan, tarih ve topluma göre

değişiklik gösteren çıkar ve hedefleri, “biçim”den ise farklı toplumlarda aynı olan bir kalıp anlaşılır. Hatta Simmel’in sosyolojiyi tarihten arındırmaya çalıştığı, Weber’in “tarihsel yaklaşımı”na sahip olmadığı iddia edilmiştir (Frisby, 1984’den akt. Beiser 2012, 511, dp. 7). Bu düşüncenin temelinde, Simmel’in sosyolojisinin felsefesinden bağımsız olarak değerlendirilmesi yatmaktadır.

Tenbruck, Simmel’in “sosyalleşme formları” kavramının yanlış anlaşıldığına; bu kavramdan kastın, toplumsal fenomenlerin özneler arası boyutlarının bireysel etkileşime indirgenemeyeceği olduğuna dikkat çekmektedir (Tenbruck 1959’dan akt. Beiser 2012, 511, dp 7). İçerik karşısında biçime odaklandığı aşikar olan bu kavram formların tarihsellik dışı oluşlarına değil, ilişkisel oluşlarına vurgu yapar. Nitekim Simmel’de sosyalleşme formları tarihsel bir boyut içerirler. Hatta bu biçimleri ilişkisel ve özneler arası yapan, bireysel etkileşime indirgenemez kılan da tam olarak bir tarihlerinin oluşudur. Bu formlar, geçmiş nesillerin eserleridir ve bu nesiller tarafından kendi çağdaşlarının zihinsel faaliyetlerini aşan bir anlamla yüklenmişlerdir. Lazarus’un 1865’te ortaya attığı kendi “nesnel tin” (**objektiver Geist**) teorisi de bu alana dayanır (Beiser 2012, 478). Bu özneler arası objektif alan, sadece tarih dışı bir ilişkiler alanı değil, aynı zamanda kişiler üstü kurumlaşmanın ve tarihsel sürekliliğin alanıdır. Simmel’in Steinthal’ın bir eseri hakkında yazdığı değerlendirmede hayranlığını dile getirdiği Lazarus’un tarihsel “yoğunlaşma” (**Verdichtung, condensation**) teorisine göre, sosyal hayatın biçimleri özneler arası anlam yönünden zengindir ve bu anlamı yüklenmeleri de bir kültürün tarihini tecessüm ettirdikleri içindir (Simmel 1885’ten akt. Beiser 2012, 511, dp 7). Buradan anlaşılana, Simmel’in sosyolojisinin tek başına değerlendirilmesinin, ancak Simmel’in eserinin bütünlüğü içinde fark edilmesi mümkün olan hususları hesaba katamayacağı için sağlıklı olacağı ve olduğudur.

a. Völkerpsychologie ve Birey-Toplum İlişkisi

Völkerpsychologie, Lazarus ve Steinthal tarafından 1850’ler ve 1860’larda ortaya atılan bir projedir. Lazarus’un bu konudaki ilk yazısı 1851 tarihini taşıırken, ikili 1860-1890 arasında “Toplum Psikolojisi ve Dilbilim Dergisi”ni (**Zeitschrift für**

Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft) çıkarmışlardır. Berlin üniversitesinde öğrencileri olan Simmel, ilk yazılarını da (1882, 1885, 1890) bu dergide yayımlamıştır. Genel kanı bu bilimin 19. yüzyılın güdük kalan bilim denemelerinden biri olduğu, temelindeki “halkın/toplumun zihni/tini” (**Volksgeist**)¹²⁸ kavramının mistik bir içeriğe sahip olduğu ve Simmel’in gençken etkilendiği bu bilimden hızla yüz çevirdiği şeklindedir.

Halbuki Beiser, Alman tarihselci düşüncesinin önemli bir gelişme adımını teşkil eden bu disiplinin sosyoloji ve sosyal psikolojinin atası olduğunun, mistik veya metafizik olmaktan çok ampirik eğilimlere sahip olduğunun, toplumsal grupların psikolojisinin ampirik araştırmasını hedeflediğinin altını çizmektedir. Ruhun özü hakkında spekülasyon metafiziğin konusuyken, **Völkerpsychologie** gözleme dayalı olarak, psişik tezahürlerin ve zihinsel faaliyetlerin karakteristik özelliklerini araştırır. Ayrıca Lazarus ile Steinthal; Hegel’in topluma ilişkin ontolojik görüşlerini benimsemekle birlikte tarih felsefesini ve Fichte, Schelling ile Hegel’in **a priori** inşa yöntemini reddediyorlardı. Buna göre Hegel’in inşa metodu **a priori** ve diyalektik bir şema yaratıp tarihsel verileri bu şemaya uydurmaya çalışıyor, tarihsel verilere kendi hesabına bakmıyordu. **Völkerpsychologie** buna karşılık Yeni Kantçı Herbart’ın psikolojiyi ampirik bir temel üstüne kurma girişiminden de güç alarak, Herder ve Humboldt’un tarihsel antropolojisini tevarüs ve ihya ediyordu. Ranke ve Droysen’in 1840’larda tarih için yaptığını, 1860’larda sosyal bilimler ve psikoloji için yapmıştı. Lazarus **Völkerpsychologie**’yi yöntem açısından bu tarihselci gelenekle bir devamlılık içinde görüyor, konu (**Volksgeist**) açısından ayırt ediyordu. Böylece ilki sosyolojiye, diğer ikisi ise sosyal psikolojiye denk düşen üç konu tespit ediyordu: (1) bir bütün olarak toplum tini (**Volksgeist**), (2) toplum-birey ilişkileri ve (3) birey-birey ilişkileri (Beiser 2012, 473-474, 478).

Simmel **Völkerpsychologie** mirasını ömrünün sonuna kadar terk etmemiş; sosyal bilimlerin amaçları, psikolojinin kurucu rolü, toplumsal ve kültürel gelişmenin aşamaları, birey-toplum ilişkisi gibi konularda bu gelenekten etkilenmiş ve Lazarus

¹²⁸ Geist “tin” (**spirit**), zihin/zihniyet (**mind**) veya “psişe” (**psyche**) olarak karşılanabilmektedir. Buna karşılık Lazarus, **Volksgeist**’in metafizik bir şekilde anlaşılmasının önüne geçmek için “tin” ile (**Geist, spirit**) ile “ruh” (**Seele, soul**) kelimelerini ayırt etmektedir.

ile Steintal'in aşağı gördükleri ve benimsemedikleri halde felsefi eleştirisini tam olarak yapmadıkları pozitivismi eleştirme görevini devralıp ileriye taşımıştır (Beiser 2012, 473).

Hegel, Lazarus ve Simmel'de ortak olan bir husus, bütünün ontolojik statüye sahip olmadığı ama mantıksal/açıklayıcı bir önceliği bulunduğudur. Başka bir açıdan toplum mantıksal olarak bireylere indirgenemez ama varlıksal olarak indirgenebilir. Lazarus'a göre toplum, bireylerin toplamından büyüktür çünkü bireyler arası ilişkiler yeni ilişki ve olaylara kapı açar, bunlar da bireylerin toplamına atfedilemez. Sosyal ilişkiler, izole edilmiş bireyler hakkında verilere indirgenemez. İlişkiler bireylerin içlerinde/kendilerinde değil, bireylerin aralarında yani dışlarındadır. Bu tekil bireylere indirgenemeyen ilişkiler insanın temelidir; insan özsel olarak sosyaldir, kimliği toplum/grup içinde oluşur, farklı gruplara üyelik sayesinde olduğu kişi haline gelir. Toplumsallığı ve grup aidiyeti insanın önemli bir parçasıdır ve insana toplumsal ilişkilerin dışında bir birey olarak bakılırsa önemli bir yönü eksik kalır. İnsan doğasını tamamen anlamak, onun sosyal yönünü de anlamaktan geçer (Beiser 2012, 477-478).

b. Tarihselci Filozof Olarak Simmel: Adcılık ve Görecilik

Simmel düşüncesinin Alman tarihselci geleneği ile bağını daha geniş çaplı mütalaa edebilmek için, esasen bir filozof olduğu da hatırlandığında, öncelikle felsefi yaklaşımına bakmakta yarar vardır. Simmel'in pozisyonu özellikle adcılık ve görecilik açısından tarihselcilikle buluşur.

Simmel, nesnelerdeki birliğin, zihnin yaptığı bir sentezin sonucu olduğunu belirterek Kant'ın adcı temayüllerini teyit etmektedir. Hatta Simmel, düşüncesinin temellerinden biri olan adcı felsefeyi sosyoloji alanına uyarlayarak bunu "sosyolojik adcılık" şeklinde isimlendirmiş ve sosyal bilimler alanında bir kavram icat edip onu önceden mevcut, verili, soyut bir entitenin keşfi gibi sunan "kavram gerçekçiliği" (**Begriffsrealismus**) yaklaşımını eleştirmiştir (Beiser 2012, 509).

Göreciliğe gelince, Simmel bir filozof olarak "Ahlak Bilimlerine Giriş"te de (**Einleitung in die Moralwissenschaften**, 1892-93) Nietzsche'yi geliştirerek ahlakın

tarihselci bakış açısından ilk sistematik eleştirisini ortaya koymaktadır (Beiser 2012, 469). “Düşünsel Zemin” bölümünde etraflıca ele alındığı gibi, 1870-1914 arasında egemen olan ve Schopenhauer’den beslenen kötümserlik cereyanı karşısında Yeni Kantçılar felsefi/bilimsel olarak temellendirilmiş bir ahlak inşa etmeye çalışmışlardır (Beiser 2015, 294-296). Bu çabaları, aynı zamanda tarihselciliğin neticesinde ortaya çıkan göreciliğin mantıki sonuçlarına vardiirilmesine karşı bir sınır koyma anlamı taşıyordu. İşte Simmel Yeni Kantçıların tarihselciliğe getirdiği kısıtlamaları delmiş ve gerek Yeni Kantçıların gerekse Dilthey’in korktukları göreciliği ve pragmatizmi benimseyerek tarihselci düşünce çizgisini sonuna kadar sürdürmüştür (Beiser 2012, 470).¹²⁹

Simmel’in göreciliğinin üç yönü vardır. İlk olarak, Simmel’e göre, bilim adamının fiziksel ihtiyaçları ve ahlakî idealleri araştırmanın amacını, araştırmanın amacı da bilim adamının teorik yaklaşımını belirler (Beiser 2012, 470). “Teorik görecilik” ya da “bilimsel görecilik” olarak isimlendirebileceğimiz bu anlayış, teori seçiminin bilimsel kıstaslara değil, bilim adamının değerlerine bağlı olduğunu iddia etmek anlamına gelir. İkinci olarak Simmel’in epistemoloji alanında da göreci olduğu söylenebilir.

Son olarak, “ahlakî görecilik” ise, birbiriyle bağdaşmayan ahlakî değerlerin birbirleriyle eşzamanlı olarak var olabildiklerini; doğru ve yanlışın, iyi ve kötünün tercihe bağlı olduğunu savunur. Weber’in bilimin ahlakî tercihlere dayanak teşkil edemeyeceği düşüncesi de, tek ve bilimsel bir ahlak değil, bilim-dışı alandaki

¹²⁹ Tarihselcilikle pragmatizmin ilişkisi de yanlış anlaşılabilir konulardan biridir. Tarihselcilik tarihselcilikle karıştırılıp bir tür özcülük gibi düşünüldüğünde, Beiser’in tarihselci düşüncesinin nihai sonucuna vardiirilması şeklindeki görecilik ve pragmatizm görüşünün anlaşılması da zorlaşmaktadır. Hatta Beiser bu sayede Simmel’in Dewey ve James’in Amerikan pragmatizmini isim açısından değilse de düşünsel formülasyon açısından öncelediğini tespit etmektedir (Beiser 2012, 471). Pozitivist hukukçu Georg Jellinek üzerinden tarihselcilik ve pragmatizm ilişkisini araştıran bir kaynak için bkz. Brugger, 2011 ve bu makalenin içinde bulunduğu derlemenin tamamı (Hollstein, Jung ve Knöbl 2011).

Pragmatizm söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken bir başka husus da “yarcılık/faydacılık”tan (**utilitarianism**) farkıdır. Faydacılık, fayda hasil eden bir eylemin ahlaken iyi olduğu düşüncesidir. Neyin iyi kabul edilmesi gerektiği konusunda, ortaya çıkan sonucun iyiliğini temel kıstas kabul eder. Bu açıdan “sonuççuluk” (**consequentialism**) ile de özdeşleştirilir. Tarihselcilik ise ahlaken iyi konusunda dogmatik bir kıstas öne sürmekten çok, bilimsel doğrular gibi bu kıstasların da tarihsel ve değişken olduğunun altını çizen bir öğretilerdir.

tercihlere dayalı birden çok ahlak olduğunu ima eder. Beiser'e göre Simmel pek çok çağdaşından ve selefinden daha tarihselci bir pozisyon olarak tarihin akışında bütün değer ve ilkelerin görelî olduğunu kabul etmiştir (2012, 471).

Simmel'in "ilişkisel hakikat doktrini"ne göre bir temsili, belli bağımsız nesnelere uygun oldukları için değil, diğer temsillerle uyumlu olup tutarlı bir bütün teşkil ettikleri için kabul ederiz (Beiser 2012, 510). Simmel'in buraya kadarki çözümlemesi, adcılığın değerler alanına uzatılması olarak görülebilir. Simmel bir adım daha atar. Buna göre "hakiki" kabul edilen temsiller, dayandığımızda arzuladığımız sonuçları veren temsilerdir. Üstelik bir arzuyu başka bir arzuya tercih etmemizin herhangi bir sebebi yoktur. Dolayısıyla aynı durum, farklı hakikat kavramları için de geçerlidir. Simmel değerler arasında giderilemez/çözülemez bir çatışma olduğunu kabul eder. Simmel'e göre arzular ve duygular da tarihsel koşullanmanın sonucudur; miras, gelenek ve taklitle ilişkilidir. Bu sebeple, bir tarihselci olarak Simmel, her türlü tarihsel ve kültürel koşullanmanın ötesinde tek bir insan doğası olduğu inancını bir illüzyon olarak görür (Beiser 2012, 510).

Simmel ve Weber'e göre modern dünyanın temel özelliği kültürel ve ahlakî çoğulculuk, toplumun esaslı da aralarında akılcı karar ilişkisi olmayan ve çatışan ahlak telakkilerine sahip insanların varlığıdır. Simmel bu karmaşık ve ahlakî açıdan çoğulcu toplumun yeni bir dünyanın habercisi olduğunu görüp analiz etmek için modernliğin ormanına dalmıştır. Simmel ahlakî çoğulculuk kanaatine ulaşırken, Kant'ın mirası olan, bireyin hayatının amaçlarını belirlemede özerk olduğu fikrini başlangıç noktası almış ve Dilthey'in aklın tarihsel olduğu yönündeki Kant eleştirisini nihai sonucuna götürerek mutlak **a priori**nin varlığını reddetme noktasına varmıştır (Beiser 2012, 470-471).

c. İnsanın Bilimi ve Tarihin Kuralları

Beiser'in tarihselci düşünürlerin en modern ve radikalı saydığı Simmel, döneminin etkili akımlarından olan Marksizm, pozitivism ve Yeni Kantçılık karşısında tarihselciliğin tarafında durmuştur. Yeni Kantçılar, Marksizm ve pozitivism karşısında kaçış planı olarak idiografik tarih görüşünü ortaya atmışlardır. Buna

karşılık, özellikle “Tarih Felsefesinin Sorunları”nda (**Die Probleme der Geschichtsphilosophie**, 1892) tarihin yöntem ve sorunlarını tartışarak bilim olup olamayacağını araştıran Simmel, Marksizm ve pozitivizmle mesafesini koruyarak, tarihselciliğin ilk döneminde Möser, Herder ve Humboldt tarafından savunulup 19. yüzyılda Dilthey, Droysen ve Yeni Kantçılar tarafından terk edilen “insanın bilimi” projesini ve bilimsel tarih yaklaşımını ihya etmeye çalışmıştır (Beiser 2012, 470).

Tarih felsefesi ve tarihsiciliğin karşısında yer alan Simmel “tarihin kuralları” fikrinin karşısına dünyanın karmaşıklığını koyar: Dünya o kadar karmaşık bir fenomenler ve ilişkiler yumağıdır ki tarihsel akıştan ve toplumsal gelişme yasalarından söz edilemez (Frisby 2010, 47). Aslında tarihin yasalılığı problemini Simmel **Völkerpsychologie** geleneğinden devralmıştır. Genel olarak bilim, özel olarak da **Völkerpsychologie** tezahürlerle ilgilenip bunlara yön veren bazı düzenleyici kuralları “icat etmeye” çalışırken, tarih felsefesi tezahürlerin arkasındaki idealarla ilgilenir ve ideaların belirlediği yasaları “keşfeder”. Lazarus’a göre “doğa bilimsel nedensel yasalar” ile “manevi bilimlere ait nedensel yasalar” iki düzenlilik tipi teşkil eder yani bu iki alanda da belli sebepler belli sonuçları doğurur. Buna ilaveten doğa dünyası tekrar dünyasıdır ve belli sebepler nükseder, böylece bazı sebep-sonuç zincirleri tekrar tekrar karşımıza çıkar. Tin dünyası ise özgürlük, yaratıcılık, yenilik, değişme ve gelişme dünyasıdır. Dolayısıyla aynı sebeplerin tekrar tekrar ortaya çıkıp aynı sonuçları doğurması söz konusu olamaz. Manevi dünyada bulunabilecek düzenlilikler, ancak gelişmenin düzenlilikleri niteliğinde olabilir (Beiser 2012, 475-476).

Simmel ise Lazarus ve Steinthal’ın “psikolojik yasa” fikrine, dolayısıyla onlara dayandırılmış tarihsel ve sosyolojik yasa fikrine, bunları daha sağlam bir zemine oturtmak amacıyla karşı çıkar. Buna göre psikolojide yasalardan söz edilebilir, edilmelidir ama bunlar doğal yasalara benzemez. İnsan çok karmaşık olduğu için bir olgu eşzamanlı diğer olgulardan izole edilemez, böylece bir olgunun sebebi tam olarak gösterilemez. Aynı durum sosyoloji için daha fazla geçerlidir, zira toplum hayatı daha karmaşıktır ve parçalar arası etkileşim oranı daha yüksektir. Nitekim sosyolojide de doğal yasa benzeri yasalardan söz edilememesinin ilk sebebi psikoloji için de geçerli olan bu sebeptir: Bütünün parçaları bütün diğer parçalardan

etkilenir¹³⁰ ve sebep ile sonuç olduğu düşünölen değişkenler tek tek izole edilemez. Fakat sosyolojide yasalar söz konusu olduğunda sosyolojiye özgü ikinci bir sebep daha vardır: Sosyal bütün dinamiktir, sürekli değişir, tekrarı mümkün değildir. Burada problem toplumun tarihsel karakteri sebebiyle toplumsal vakaların tekrarsız olması ve tekrarsız vakalarda genellemeye gidilememesidir (Beiser 2012, 481).

Simmel toplum alanında doğal yasa benzeri yasaların olamayacağını kabul ettikten sonra, ampirik araştırma ile tespit edilebilecek daha kısıtlı, mevziî (lokal) ve kısmî yasallıkların bulunabileceğini savunmaktadır (Beiser 2012, 482). Fakat bu evrenselci yasallık düşüncesini toplum alanı için de geçerli görmekten tamamen farklı bir konum ifade etmektedir. Her ne kadar ikincil literatürdeki yaygın kanaat, Simmel'in tarihsel yasaların olamayacağını düşündüğü şeklinde ise de, Beiser'e göre Simmel tarih, psikoloji ve sosyolojide de doğa bilimlerinde olduğu gibi, mümkün olduğunca yasaların tespit edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Simmel tarihsel yasalara değil, realist ve pozitivist yasa anlayışına karşıdır. Başka bir deyişle Simmel toplumsal-tarihsel dünyada verili olarak bazı yasaların bulunduğu, bilim adamının yapacağı tek işin bu yasaları keşfetmek olduğu şeklindeki yaklaşımı eleştirmektedir. Simmel'e göre toplumsal yasalar, gerçekliğin aynadaki görüntüsü de değildir. Yine, toplumsal yasalar tecrübeyle de doğrulanamaz.

d. Sosyolog Olarak Simmel: Parça/Bütün İlişkiselliği

Simmel'in sosyoloji alanında ortaya koyduklarına baktığımızda, Simmel'in modernleşmenin, özellikle paranın kullanım biçimleri ve büyük şehirdeki günlük hayat gibi seçme ve parçalı göstergeler üzerinden tarihsel bir anlatısını kurmayı hedeflediğini görürüz. Bu yönüyle Simmel'in modernleşme okuması, Weber'in "Protestan ahlakı" merkezli kapitalistleşme/modernleşme okumasına benzetilebilir. Simmel'in eserleri kronolojik olarak incelendiğinde de, bu tarihsel çerçeveyi ortaya

¹³⁰ Simmel'in düşüncesinin temelinde evrensel bir düzenleyici ilke olarak, her şeyin geri kalan her şeyle etkileşim halinde olduğu kaziyesi yatar. Aslında bu kaziyenin doğa için de geçerli olduğu kabul edilirse, doğa bilimsel yasaların da ancak toplumsal dünyadaki yasalara benzer nitelikte olabileceklerinin kabul edilmesi gerekir (Beiser 2012, 481-482). Bu durumda doğal, psikolojik ve toplumsal yasalar arasında, söz konusu bütünün karmaşıklığı ve parçalar arasındaki etkileşim yoğunluğuna göre kesikli değil de sürekli bir sınıflandırma yapılması daha anlamlı olabilir.

koymuş olarak, toplumsal ilişkiler alanına odaklanma eğilimi gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Aşağı yukarı on yıl (1898-1908) süren sosyoloji ilgisinin ilk yıllarına denk düşen 1900 tarihli **Paranın Felsefesi** ve 1903 tarihli “Büyük Şehirler ve Manevi Hayat” (**Die Großstädte und das Geistesleben**) bu açıdan kurucu metinler olarak görülebilir. **Paranın Felsefesi** iki kısımdan oluşmaktadır ve Simmel’in önsözde belirttiği gibi Analitik Kısım, “parayı, özünü ve varlığının anlamını belirleyen şartlarla ilişkilendir”mekte; para ekonomisinin ortaya çıkışının ön şartları, bir değer teorisi, paranın ekonomi dışı kavram ve olgulardaki öncülleri gibi hususlar üzerinde durmaktadır. Sentetik Kısım’da ise “para bir tarihsel görüngü olarak ele alınmakta ve bireylerin hayatîyetleri ve iç dünyaları üzerindeki etkisi”ne; başka bir deyişle paranın, toplumsal ilişkilerin tarihsel doğasını değiştirmesine bakılmaktadır (Frisby 2010, 82; krş. Simmel 1930, vi). Böylece Simmel bir yandan paranın psikoloji ve felsefesine, bir yandan da tarihine yönelmektedir. Aynı şekilde büyük şehir hayatını da zaman algısının değişimi gibi göstergeler üzerinden tarihsel bir dönüşüm momenti olarak inşa etmiştir. Bu örneklerde Simmel hem modernleşmenin tarihsel çerçevesini çizmekte, hem de “tarihsiz” (!) addedilen “biçimsel”, daha doğru bir deyişle “ilişkisel” sosyolojisini ortaya koymakta; bu iki çalışma yönünü birbirinden ayırmamaktadır.

Simmel’in bu modernleşme anlatılarının özelliği makro ile mikroyu iç içe ve yan yana, birbirine işaret edecek şekilde konumlamasıdır. Yine de toplamda makro ölçekli sayılabilecek bu tarihsel anlatıların yanı sıra, Simmel’in süreçsellik fikrini mikro alanda da esas aldığını görüyoruz. Bu süreç vurgusu Simmel’in “toplumlaşma” (**Vergesellschaftung**) kavramında kendini göstermektedir. Nitekim 1908 tarihli temel eseri **Soziologie**’nin [Sosyoloji] alt başlığı da “Toplumlaşma Biçimleri Üzerine Araştırmalar”dır (**Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung**) (krş. Çağatay 1977, 318). 1910 tarihli ve “Sosyolojinin Yolları ve Hedefleri” (**Wege und Ziele der Soziologie**) temalı ilk Alman Sosyologları Kongresi’ndeki sunumunun başlığı da “Toplumsallığın Sosyolojisi”dir (**Soziologie der Geselligkeit**). İki başlık da Simmel’in toplumu statik bir öz olarak değil, dinamik bir oluş olarak anladığını göstermektedir (krş. Çağatay 1944, 319). Simmel’in toplumsal biçimlere yaptığı vurgu da, toplumsal biçimlerin

toplumlaşmanın mekânı olduğu düşünülürken, aynı yönde bir içeriğe sahiptir. Simmel'e göre toplum, bireylerin değil; toplumlaşma biçimlerinin toplamıdır (Freund 2006, 239). Varlığı kendinden menkul durağan bir entite değil, her an yeniden ortaya çıkan bir toplumlaşma zemini. Simmel'in buradaki süreçsellik vurgusu tarihselcilikle paralel düşmektedir.

Simmel'in sosyolojik yönteminin iki temel kavramı da ilişkisel kavramlardır (Frisby 2010, 47): Toplumlaşma (**Vergesellschaftung**) bir etkileşimin (**Wechselwirkung**) sonucu olarak ortaya çıkar. Frisby'ye göre biçim kavramı bile ancak içerik ile ilişkisi üzerinden anlaşılabilir (2010, 47). Simmel'deki bu ilişki vurgusu o kadar merkezî bir konumdadır ki, Simmel'in sosyoloji anlayışı için "toplumsal ilişkiler teorisi" (**soziale Beziehungslehre**) denmiştir (Çağatay 1977, 323). Kracauer'e göre Simmel'in dayandığı temel ilke en ilgisiz gibi görünen fenomenlerin bile temelden karşılıklı ilişkili oluşudur (**fundamental interrelatedness, Wesenszusammengehörigkeit**) (Frisby 2010, 47). Bu da başlangıç noktası veya başlangıçtaki araştırma nesnesinin değil, sonraki ele alış biçiminin önemli olduğunu ima eder. Öyleyse başlangıç noktası ya da araştırma nesnesi/birimi ister bilinçli bireyler, ister bireylerin teşkil ettiği gruplar, ister devlet gibi gayrişahsi toplumsal formlar (Frisby 2010, 47), isterse toplumsal etkileşim (Becher 1971'den akt. Frisby 2010, 48) olsun, bakılması gereken husus, bunların diğer fenomenlerle ilişkileri ve içinde bulunduğu ilişkiler ağıdır.

Simmel'in **Paranın Felsefesi** kitabı da, her şeyin her şeyle ilişkili olduğu kaziyesine dayanan bu yöntemsel eğilimin bir örneği niteliğindedir. Bu kitapta para salt iktisat, tarih, fenomenoloji veya felsefe açısından tarihsel ampirik bir nesne olarak ele alınmaz; "dünyadaki hareketin temel formlarının bir sembolü" olarak görülür ve her bir bireyin günlük hayatından hayatın bütünselliğine giden yolu keşfetmek için kullanılır. Simmel iktisadi ilişkilerin yüzeysel alanından insani olanın temel değerlerine kapı açar, fakat fenomenal/betimleyici seviyede kalmaz ve hayatın içsel alanına, hareketlerin temel formlarına ulaşmaya çalışır. Böylece sadece metafizik olanın temelinde ekonominin olmadığını, ekonomik olanın temelinde de yine metafiziğin bulunduğunu gösterir (Frisby 2010, 82-84).

Simmel toplumu ve kültürü tözsüz/maddesiz (**ohne Substanz**) bir ilişkiler örgüsü olarak tanımlar. Sosyolojinin temel mekânı da bu yaklaşıma göre kültürü yaratan

insanlararası alandır. Böylece tekil bireylere bakılırken, içinde buldukları ilişki ağları ve özellikle de mensubu oldukları grup içi ilişkiler merkeze alınır. Bu anlamda Simmel bireysel olanı, ilişkiler bağlamı içinde değerlendirmeyi salık verir. İlişkilerin ve grup içi rollerin belirleyici önemi, özellikle üçlü gruplarda “üçüncü”nün rolü bahsinde açıkça ortaya çıkar. Bir **üçüncü**yü, üçlü grubun içinde üçüncü olduğunu unutarak anlamamız mümkün değildir.

İlişkiselik açısından Simmel’in “toplumsal ilişkiler teorisi”nin iki farklı görünümünden söz edilebilir. Johann Plenge sadece insanlar arası ilişkileri değil, insanın Tanrı, eşya ve doğa ile ilişkileri de dahil bütün ilişkilerini sisteme dahil etmeye çalışmıştır. Plenge’nin sosyolojiye atfettiği bu aşırı genişlik von Wiese tarafından reddedilmiş, sosyolojinin kendisini insanlar arası ilişkiler alanıyla sınırlaması gerektiği üzerinde durulmuştur (Çağatay 1977, 328-330). Tarihselcilik de tekil olanın olabilecek en büyük ve **makul** bütün içindeki ilişkilerini hesaba katmayı savunduğu için, bu husus itibarıyla von Wiese’nin yaklaşımı, Plenge’nin yaklaşımına nispetle tarihselciliğe daha yakın görülebilir.

Simmel’in gruplara yaptığı vurgu, toplumsal olana bağlamsallık, ilişkiselik ve bütün içinde bakma anlamı taşır. Simmel, Weber gibi araçsal/metodolojik olarak bireyi esas almaz. Ne izole birey ne de toplum Simmel için başlangıç noktasını teşkil eder (Becher 1971’den akt. Frisby 2010, 48). Simmel bireye de bakar; bireyi güdüleri, çıkarları ve amaçlarının (Frisby 2010, 49) yanı sıra grup içindeki konumu ve ilişkileri itibarıyla da inceler. Ama Simmel için önemli olan araştırma nesnesinin ölçeğinden ziyade, bakılan fenomene daha büyük bir bütün içindeki ilişkiler ağı açısından bakılmasıdır. Simmel grubun büyüklüğünün de birey ve toplumsal ilişkiler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu savunur. Öyle ki grubun mensuplarının sayısı, grubun/biçimin özelliklerini ve yapısını belirler (Freund 2006, 242). Gerek ilişkilere gerekse gruplara yaptığı vurgu yönüyle de Simmel tarihselci yaklaşımla akrabadır.

Simmel’in sosyolojik bakışındaki önemli bir nokta da, birey ile toplum, tekil/tesadüfi olan ile tipik/genel olan arasındaki ayrımı geçersizleştiren bir yaklaşım geliştirme girişimidir. Simmel biricik olanda tipik olanın, kural gibi olanda tesadüfi olanın, yüzeysel ve geçici olanda nesnelere özsel niteliklerinin bulunabileceğini savunur.

Buna göre idmanlı bir göz, her bir tekilde bütünün özelliklerini görebilir. Hayatın en ince ayrıntılarının her birinde bütünsel anlamları yakalamak mümkündür (Simmel 1896'dan akt. Frisby 2010, 51). Simmel, bu yaklaşımıyla tekil ile genel arasındaki gerilimi aşmaya katkıda bulunmuş; bir yandan günlük hayatın bütünsel olanla ilişkisine bir yandan da makro yapıların bireylerin günlük hayatlarındaki uzantılarına bakmayı önermiştir. Böylece metodolojik bireycilik ile metodolojik kolektivizm arasında tercih yapma zorunluluğu da ikisinin telifinin teklifiyle ortadan kalkmış olmaktadır.

Weber'in metodolojik bireyciliğinde birey başlangıç noktasını teşkil eder (araştırma birimi) ama analiz burada kalmayıp devam eder ve bireyin toplumsal bağlamla (bu bazen ülke bazen de medeniyet olabilir; bağlam birimi) ilişkilerini de masaya yatırır. Simmel'de ise başlangıç noktası belirsiz bırakılmıştır ama bakılan yer (araştırma birimi) olarak hangi birim/neresi seçildiyse, onun tam zıddıyla ilişkisine de bakılır (bağlam birimi). Simmel burada bireyle toplum arasında, mikro kozmos ile makro kozmos arasındaki denklik fikrine benzer bir ilişkinin olduğu varsaymaktadır. Makro bir sürecin alametleri kendini en ufak ölçekte de göstereceği gibi, mikro bir sürecin sonuçlarını da makro ölçekte fark etmek mümkündür. Böylece Simmel başlangıç noktası neresi olursa olsun, bu başlangıç noktasının tam karşısında yer alan ölçüğe doğru hareket ederek Weber'inkinden daha esnek bir ilişkisel/tarihsel analiz yöntemi geliştirmiş olur.

	Araştırma birimi	Bağlam birimi
Weber	Birey	Toplum
Simmel	Birey	Toplum
Simmel	Toplum	Birey

Tablo 37. Araştırma Birimi ve Bağlam Birimi

Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi'nin yazarı Vandenberghe de Simmel'in yaklaşımının metodolojik bireycilikle karıştırılmaması gerektiğine dikkat çeker. Buna göre Simmel sosyal olguları bireysel eylemlere indirgeme yoluna gitmez, bu

anlamda metodolojik bireyci değildir. Böylece Simmel toplumsal fenomenleri bireysel eylemlere değil, bireyler arası karşılıklı eyleme, başka bir deyişle etkileşime indirger. Nitekim Simmel'in bu yaklaşımına Vandenberghe'nin verdiği isim "metodolojik etkileşimcilik"tir (**methodological interactionism**). Yine ontolojik yaklaşımı itibariyle de Simmel ne bireyi ne de toplumsal bütünlüğe ontolojik bir statü atfeder. Bu anlamda Simmel için ne ontolojik parçacı ne de ontolojik bütüncü denemez. Vandenberghe'nin Simmel'in bu alandaki pozisyonu için önerdiği isim de "ontolojik ilişkisellik"tir (**ontological relationism**) (2016, 125-126; krş. 2009, 80-81).

Simmel'in toplumun varlığı konusundaki şerhi, "toplumlaşma"daki süreçsellik vurgusundan ibaret değildir. Simmel'e göre sosyolojinin temel varlık gerekçesi, zaten mevcut olan bir toplumu incelemek değil; yaşama olayları sahnesinde bulunan "toplumsal olan"ı henüz yapılamamış şekilde, yeterli ölçüde soyutlayarak görünür kılmaktır. Bu anlamda "yeni bir yaratış" ve "yeni bir görüş tarzı" olan sosyoloji (krş. Çağatay 1977, 326) "toplumsal olan"ı belli bir soyutlama tarzı, bir kavramlaştırma düsturu ile kavramayı hedefler. Simmel'in bu vurgusu, toplumu insan algısından bağımsız bir realite olarak değil, insan tarafından adı konan bir oluş olarak görmesi açısından, tarihselciliğin temel dayanaklarından olan adcılığa yakındır.

Simmel'in Amerika'daki algısı her ne kadar yukarıda işaret ettiğimiz tarihsel anlatı inşası ve süreçsellik vurgusuna sırtını dönse de, Almanya özelinde böyle bir indirgemeden söz edemeyiz. Fakat Simmel'in devamlılarından Leopold von Wiese sosyolojiyi bir "toplumsal görünüşler kataloğu" haline getirmek istemiş, "malzemesinin tarihsel karakterini unutarak bir soyut sistematik ideali"nin peşinde koşmuştur (Freyer 1930'dan akt. Çağatay 1977, 328). Frisby de benzer bir şekilde Simmel'in amacının toplumsal biçimlerin soyut bir tasnifi ya da toplumsal etkileşimlerin sonsuz bir tipleştirme veya taksonomisini hedeflemediğinin altını çizer (2010, 49).

Bir başka husus da, Simmel'in "tözel (**substantiell**) birey insan"a ontolojik veya epistemolojik bir statü veya öncelik vermeyişidir. Simmel'e göre toplumsal alan esastır ve burada da bir toplumsal süreçler örgüsü ve olaylar zinciri bulunmaktadır. Bu anlayışı metodoloji sahasındaki anlamı üzerine düşündüğümüzde, Simmel'in

bireye toplumdan ve ilişkilerden ayırışık bir entite olarak bakılmasına karşı çıktığını anlayabiliriz. Simmel bireyi yalıtık bir bilimsel inceleme nesnesi olarak kabul etmeyişiyle de tarihselci geleneğe yakın durmaktadır.

6. Max Weber ve Metodolojik Tarihselcilik

Bu bölümlerle, Weber'in sosyoloji anlayışının ontolojik tarihselcilikle ters düştüğünü değil, Tönnies ontolojik tarihselcilik alanında daha önemli bir katkı yaparken, Weber'in esas katkısının metodolojik tarihselcilik alanında olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle Weber'in sosyolojiye, yönetime ve sosyolojide yöntem meselesine yaklaşımı üzerinde durulacaktır. İlerleyen alt bölümlerde ise Weber'in yöntemsel yaklaşımının tarihselci gelenekle ilişkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Weber'in öznenin öznelliğine yaptığı vurgu, çağın nesnelleştiriciliğine ve şeyleştiriciliğine dair bir analizin neticesi ve buna bir karşı çıkış olarak yorumlanabilir. Soğuk ve merhametsiz bir biçimde “kişileri dikkate almaksızın” (**ohne Ansehen des Persons**) hareket eden “formel rasyonalite” dokunduğu her şeyi gayrişahsi hale getirir ve “özgürlük yitimi”ne (**Freiheitsverlust**) sebep olur (Vandenbergh 2016, 156). Bu bağlamda Weber'in yöntemindeki özne, öznellik, eylem, öznel anlam yükleme, niyetsellik gibi vurgular, modernitenin şeyleştirici temayüllerine bir tepki olarak okunabilir. Buna karşılık Weber, rasyonalizmi metodolojik bir araç olarak kullanmanın zaruret olduğunun farkındadır ve “metodolojik rasyonalizm”i bir yöntemsel pozisyon olarak benimser.

1864 doğumlu olan Weber 18 yaşında seçkin liseden (**Gymnasium**) mezun olur ve üniversite girişine uygunluk imtihanını (**Abitur**) verir. Üniversiteye başladıktan bir sene sonra Strassburg'da askere gider ve bir sene askerlik yapar. Sonra üniversite öğrenimine devam eder. Böylece 1882-1886 arasında Berlin, Göttingen ve Heidelberg'de hukuk, millî iktisat, felsefe ve tarih okur. Çalışkan bir öğrencidir. Entelektüel temaslar kurar. Aynı zamanda 1880'lerde öğrenciler arasında moda olan eğilimlere uyar; düelloların yapılabildiği kadar biranın içildiği öğrenci derneklerinden biri olan Almanya Öğrenci Birliği'ne (**Studentenverbindung**

Burschenschaft Allemannia, SK) üye olur. 1889'da Berlin'de ticaret hukuku tarihi alanında doktora tezini (**Dissertation**) verir ve böylece 25 yaşında hukuk doktoru (**Dr. jur., magna cum laude**) olur. Doktora tez danışmanı (**Doktorvater**) bir ticaret hukukçusudur. 1892'de (28 yaşında) Roma tarım tarihi üzerine doçentlik tezini (**Habilitationsschrift**) verir ve 1893'te yani 29 yaşında Berlin'de ticaret hukuku alanında (**Handelsrecht**) “sözleşmeli hoca” (**außerordentlicher Professor**) (lafzen: gayrinizami hoca) olur. 1894'te yani 30 yaşında Freiburg Üniversitesi'nde Millî İktisat Kürsüsü'nün (**Lehrstuhl für Nationalökonomie**) başına geçer. Böylece ölene kadar sürdürme hakkına sahip bir kadrolu hoca; kürsü sahibi hoca (**Lehrstuhlinhaber**) olarak göreve başlar. 1896'da yani 32 yaşında, Heidelberg Üniversitesi'ne, Tarihselci Millî İktisat Okulu'nun ilk kuşağından Karl Knies'in ölümüyle boşalan millî iktisat kürsüsünün başına geçer. Böylece 30'lu yaşlarını kürsü sahibi hoca olarak 1890'larda Berlin, Freiburg ve Heidelberg'de geçirir (Graz, t.y.). Biyografisinden de çıkarılabildiği gibi, Weber 1890 kuşağına ve Sosyal Politika Derneği'nin üçüncü kuşağına aittir. Aynı zamanda DGS'nin kurucu kuşağının önemli bir parçasıdır.

a. Weber'in Yöntem Meselesine ve Sosyolojiye Bakışı

Weber'de metodoloji meselesi, sosyal gerçekliğin bilimsel olarak nasıl kavranacağı; adcı bir perspektiften bakıldığı için, öncelikle de sosyal bilimler alanında kavram inşasının mantığının nasıl olacağı merkezinde şekillenir. Başlı başına bu bile bilim adamının bilim üretme sürecine aktif katılımını vurgulamaktadır. Bu anlamda bilim adamı sadece evrensel teorik aklı ile değil öznele pratik akılla, bilişsel kapasitesiyle ve psişik yapısıyla kavram inşa sürecinin içindedir.

Weber'in bilime biçtiği rol son derece mütevazıdır. Örneğin bilim, değerler dünyasında insana yol göstermez. Ya da bilimin hangi konulara yöneleceğini dahi kendisi belirlemez. Bütün bunlar bilimden apayrı bir dünyanın, değerler dünyasının hakim olduğu kararlar/tercihler sahasında, ahlak-siyaset alanında kalır. Bilim Weber'de “yöntem meselesi”ni (**Methodenfrage**) çözmez. Bu iş için felsefe vardır. Dolayısıyla yöntem konusu da bilimin değil, felsefenin konusudur. Bilimin bu

sınırlanıp asgariye indirilmiş alanı, tarihselci geleneğin Weber'e denk düşen momentiyile de uyum içindedir.

Bilimsel yöntem tercihinin bilimin işi olmadığı, başka bir deyişle bilimsel değil felsefi bir hususiyet olduğu, bilimsel araştırmanın zorunlu ve doğru tek bir yöntemi olmadığı fikri tarihselci geleneğin kahir ekseriyeti için geçerlidir. Humboldt çağından yani 19. yüzyıl başından itibaren tarihselci geleneğin “insanın bilimi” girişimi de bu yöntem serbestisiyle uyum içindedir. Tarihselci gelenek bu anlamda kendisini şu veya bu yöntemle sınırlama eğiliminde olmamıştır. Weber'in yaklaşımı da bu anlamda tarihselci gelenekle uyum içindedir ve **metodolojik pragmatizm** olarak isimlendirilebilir. Burada kasıt, salt keşifsel amaçla pragmatizmi benimsemek ya da yöntem alanında pragmatik davranmak olarak anlaşılabilir. Buna göre tarihselci geleneğin belli başlı temel yöntemsel şartları yerine getirilmek kaydıyla sayısal, nicel, genellemeci vb. bütün yöntemlere müracaat edilebilir.

Weber'in **yöntem meselesine** eğildiği yazılar 1903 ila 1920 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Weber'in 1903-1909 yılları arasındaki polemik yazıları,¹³¹ 1904 tarihinde **Archiv**'in ikinci dizisinin yayın ilkelerini ortaya koymayı amaçlayan “Nesnellik” makalesi¹³², 1905 tarihli “Kültürbilimsel Mantık” makalesi¹³³ ve 1917 tarihli “Değer Bağımsızlığı” makalesi¹³⁴ bunlar arasındadır. Ayrıca Weber'in sosyoloji metodolojisi alanında iki kurucu makalesi 1913'te **Logos**'ta yayımlanan

¹³¹ Bunlardan ikisi özellikle önemlidir: İlki Tarihselci İktisat Okulu'nun ilk kuşağından iki önemli isim üzerinde durduğu 1903-1906 tarihli “Roscher, Knies ve Tarihsel Millî İktisadın Mantıksal Problemleri” (**Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie**) (Weber 1922, 1-145); ikincisi ise sosyal bilimlerde normatiflik konusuna eğildiği 1907 tarihli “Stammler'in Maddeci Tarih Görüşünü Aşması” (**R. Stammers “Überwindung” der materialistischen Geschichtsauffassung**) (Weber 1922, 291-359) makalesidir (krş. Beiser 2011, 515).

¹³² Makalenin **Objektivitätsaufsatz** olarak kısaltılan isminin uzun hali şöyledir: “Sosyal Bilim ve Sosyal Politika Bilgisinin Nesnelliği” (**Die “Objektivität” sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis**) (Weber 1922, 146-214).

¹³³ Makale “Kültürbilimsel Mantık Sahasında Eleştirel Çalışmalar” (**Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik**) başlığını taşımaktadır (Weber 1922, 215-290).

¹³⁴ Makalenin **Wertfreiheitsaufsatz** olarak kısaltılan isminin uzun hali şöyledir: “Sosyolojik ve İktisadi Bilimlerde ‘Değerden Bağımsızlık’ın Anlamı” (**Der Sinn der “Wertfreiheit” der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften**) (Weber 1922, 451-502).

“Kategoriler” makalesi¹³⁵ ile 1920’de yayımlanan **Ekonomi ve Toplum**’un girişinde yer alan “Sosyolojik Temel Kavramlar”¹³⁶ bölümüdür.¹³⁷ Bu alt bölümde de söz konusu iki kurucu metnin yönetime odaklanan kısımları merkeze alınmakta, gerekli görüldükçe Weber’in diğer yöntembilimsel yazılarına atıf yapılmaktadır.

(1) Bilim-Felsefe İşbölümü ve Yöntem Meselesi

Weber’in bilime biçtiği rol ve ayırdığı alan pek çok açıdan asgariye indirilmiş vaziyettedir. Weber’e göre bilim, değer yargılarını; estetik, ahlakî ve politik tercihleri etkileyip yönlendirecek kudrette değildir, normlar alanında bir karar mercii olarak görülemez. Yine, hangi araştırma konusunun bilimsel incelemeye tabi tutulacağı kararı da bilim alanında verilemez. Weber aynı şekilde bilimi, farklı bilimsel yöntemler arasında tercih yapma yetkisinden de yoksun görür. Weber’de bilim; felsefe, estetik, etik ve politika karşısında son derece sınırlanmış ve alanı belirlenmiş bir faaliyet olarak karşımıza çıkar.

19. yüzyıl pozitivismindeki bilimci pozisyon, bilimi bütün bu alanlara üstünlüğü olan, hepsini belirleyen ve hatta içine alan genişlikte tanımlıyordu. Buna karşılık Weber, bu alanlar arasında bir hiyerarşi kurmak yerine, yatay bir işbölümü tanımlar. Böylece bilim; felsefe, etik, estetik ve politika ile hem komşuluk yapar, yani her

¹³⁵ Makalenin **Kategoriensatz** olarak kısaltılan isminin uzun hali şöyledir: “Anlayıcı Sosyolojinin Birkaç Kategorisi Üzerine” (**Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie**) (Weber 1922, 403-450). Özellikle makalenin başlangıcında yer alan “Anlayıcı Bir Sosyolojinin Anlamı” (**Sinn einer ,verstehenden’ Soziologie**) ve “Sosyoloji Kavramı ve Toplumsal Eylemin Anlamı” (**Begriff der Soziologie und des ,Sinns’ sozialen Handelns**) bölümleri yöntem meselesine odaklanmaktadır.

¹³⁶ “Soziologische Grundbegriffe” başlıklı bu bölümün başlangıcındaki “Sosyolojinin Yöntemsel Temeller” (**Methodische Grundlagen der Soziologie**) kısmı özellikle yöntem üzerinde durmaktadır (Weber 1922, 503-523).

¹³⁷ Bütün bu makaleler Almanca’da 1922’den itibaren “Bilim Yöntemine Dair Toplu Makaleler” (**Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre**) cildinde basılmıştır. Sonuncusu dışındakiler, Almanca’da daha geniş kapsamlı ve tenkitli neşir olarak 1984’te başlayan Max Weber Bütün Eserleri (**Gesamtausgabe**) dizisinde henüz yayımlanmamış olan I/7 ve I/12 numaralı ciltlerde bulunmaktadır (krş. Weber 2012, 833-34, dipnot).

Bu makaleler İngilizce’de de yayımlanmıştır. Çev. Talcott Parsons ve Alexander Morell Henderson, 1947; Çev. Edward Shils ve Henry Finch, 1949; Çev. Guy Oakes, 1975; Çev. Guy Oakes, 1977; Ed. Hans Henrik Bruun ve Sam Whimster, Çev. Hans Henrik Bruun, 2014. Özellikle bu sonuncu derleme Weber’in metodoloji alanındaki bütün bu makalelerin yanı sıra henüz Almanya’da bile yayımlanmamış bazı belge ve mektuplarını da içermektedir.

biriyle sınırı vardır ve kendi alanını korur, hem de her biriyle arasında bir alışveriş ve yardımlaşma ilişkisi vardır. İşte Weber yöntem meselesini (**Methodenfrage**) ve yöntemsal tartışmalarını da felsefe alanına ait görür.

Bu tezimizi mütalaa etmeye Weber'in 1913 tarihli "Kategoriler" makalesinin yayım yeri olarak **Logos** dergisini seçmesiyle başlayabiliriz. Weber'in makalelerinin listesine ve yayımlandığı yerlere toplu halde baktığımızda (Solms 1947, 263-273), özellikle 1904-1910¹³⁸ ve 1915-1919¹³⁹ aralıklarında makalelerinin çoğunun "Sosyal Bilim ve Sosyal Politika Arşivi"nde (**Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik**) yayımlandığını görürüz. 1904 Max Weber, Edgar Jaffé ve Werner Sombart'ın, 1888'de Heinrich Braun tarafından kurulmuş olan "Sosyal Mevzuat ve İstatistik Arşivi" (**Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik**) adlı derginin yayım sorumluluğunu devralıp isim değişikliğiyle ikinci dizisini başlattıkları yıldır. Derginin ikinci dizisini teşkil eden **Arşiv** bu şekilde 19 sayı yayımlanmıştır. Bu 1904-1933 dönemi boyunca **Arşiv**, Almanya'da sosyal bilimler alanında, devlet bilimleri eğilimi belirgin olan istikrarlı ve merkezî bir süreli yayım olmuştur. Weber, 1904 tarihli yayım ilkelerini ortaya koymayı amaçlayan makalesinden başlayarak, bu süreç boyunca pek çok çalışmasını, kendisinin de Yayın Kurulu'nda faal olduğu bu yayım organında neşretmiştir.

Buna karşılık **Logos** dergisi 1910/1911'de yayım hayatına başlayan genç, görece dinamik¹⁴⁰ ve sosyolojik temayüller barındıran bir "Kültür Felsefesi Dergisi"dir (**Zeitschrift für Philosophie der Kultur**). Başka bir deyişle **Logos**, sosyal bilimsel dertleri olan filozofların çıkardığı bir dergidir. Weber yayım hayatı boyunca bu dergide toplam iki makale yayımlamıştır. İlki 1913'teki "Kategoriler" makalesi, ikincisi ise 1918 tarihli "Sosyolojik ve İktisadi Bilimlerde Değer Yargısından Bağımsızlığın Anlamı"dır (**Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften**). Bu makale aslında "1913'te Sosyal Politika

¹³⁸ Metodolojik polemik yazıları ve "Protestan Ahlakı" makaleleri bu dönemde çıkmıştır.

¹³⁹ Özellikle "Dünya Dinlerinin İktisat Ahlakı" (**Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen**) üzerine makaleleri bu dönemde yayımlanmıştır.

¹⁴⁰ Örneğin derginin 1913 cildinde Alman üniversitelerindeki felsefe hocalarının ortak bir açıklaması bulunmaktadır. Bu açıklama eski felsefe kürsülerinin deneysel psikoloji taraftarları tarafından ele geçirilmesine karşı felsefenin savunulması amacını taşımaktadır (**Logos**, Cilt IV, 1913, 115).

Derneği Heyetine Sunulan Raporun Gözden Geçirilmiş Hali”dir (**Neubearbeitung der 1913 dem Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik erstatten Denkschrift**). Weber’in bu makalesi de sosyal bilimlerin metodolojisi alanında temel kurucu metinlerden biridir.

Max Weber’in bu tercihi anlamlı görünmektedir, zira Weber sosyal bilimlerin yöntem sorunlarını çözme vazifesinin filozoflara, mantıkçılara (özellikle kültürbilimsel mantıkçılara, **kulturwissenschaftliche Logiker**) ve epistemologlara (bilgi teorisyenlerine, **Erkenntnistheoretiker**) ait olduğu kanaatindedir. Weber’e göre metodolojik tartışmaların meşru, haklı, layık ve yetkili gerçek sahipleri, sosyologlar değil yukarıda anılanlardır. Nitekim Weber, 1904 tarihli “Nesnellik” makalesinin başındaki notta şunları belirtmektedir:

“Sistematik bir inceleme, burada sunulanlardan çok daha derin karakterde olan çok sayıda epistemolojik meseleyi ele almayı gerektirecekti. Biz burada, kendi başına mantıksal analizden ileri gitilmesiyle de ilgili değiliz. Biz sadece, modern mantığın iyi bilinen sonuçlarını kendi problemlimize uygulamaya çalışıyoruz. Burada problemleri çözüyor da değiliz; sadece, bu problemlerin önemini, konunun uzmanı olmayanlar açısından görünür kılmaya çalışıyoruz. Modern mantıkçıların çalışmalarını bilenler -ben burada sadece Windelband, Simmel ve amaçlarımızdan dolayı bilhassa Rickert’in adını zikredeyim-, bu yazının içerisinde önem arz eden her şeyin sözkonusu mantıkçıların çalışmalarıyla bağlantılı olduğunu hemen fark edeceklerdir” (Weber 2012b, 76; krş. Weber 1949, 49-50; Weber 1922, 146).

Weber’in aynı konuya ilişkin bir başka değinisi de 1906 tarihli “Kültürbilimsel Mantık Üzerine Eleştirel İncelemeler” (**Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik**) makalesinde bulunabilir:

“En seçkin tarihçilerimizden birisi, kendisine ve meslektaşlarına, kendi bilimsel çalışmalarının amacının ve yönteminin bir açıklamasını verme zorunluluğu hissettiğinde bu, kendi disiplin sınırlarının çok ötesinde bir ilgi uyandırır; çünkü böyle yaparak o, kendi disiplin sınırlarının ötesine geçmiş ve metodolojik analizler alanına girmiş olur” (Weber 2012b, 143; krş. Weber 1949, 113; Weber 1922, 215).

Aslında tek başına bu makalenin başlığı bile Weber'in sosyoloji ve mantığın alanlarını nasıl itinayla ayırdığını göstermektedir. Weber mantığın ilgili alt branşını “kültürbilimsel mantık” (**kulturwissenschaftliche Logik**) şeklinde isimlendirmektedir. Örneğin “kültür bilimlerinin mantığı” (**Logik der Kulturwissenschaften**) şeklinde farklı ve daha günlük kullanıma yakın bir isimlendirme yapmamakta, böylece gramatik itibariyle teknik bir şekilde bu alanın mantık biliminin bir parçası ve alt branşı olduğunu açık bir şekilde vurgulamaktadır.

¹⁴¹ Buna paralel ilave bir delil de, Weber'in “tarihyazımı”, “tarih yazıcılığı” yahut “tarihçilik” karşılığında “Historiografie” veya “Geschichtsschreibung”¹⁴² değil, “tarih mantığı” (**Geschichtslogik**) lafzını tercih etmesidir (Weber 1922, 216, dipnot 1).¹⁴³

Yukarıdaki alıntının devamındaki satırlarda Weber bilim-mantık ayırımına dair yeni ipuçları vermektedir. Weber'e göre sosyoloji ya da tarih gibi pratik tekil disiplinlerden biri bünyesinde faaliyet gösteren bilim adamlarının kendi alanlarının yöntem sorunları hakkında yazmaları, adeta muayene sırasının kendisine gelmesini bekleyen hastaların hastalıkları hakkında kendi aralarında yaptıkları bir sohbete benzemektedir. Buna karşılık Weber “mantıkçılar”ı (**Logiker**) ve “epistemologlar”ı (“bilgi teorisyenleri”ni, **Erkenntnistheoretiker**) yöntem meselesinde ihtisaslaşmış olan ve yöntem sorunları çözüp hastalıkları iyileştirecek doktorlara benzetmektedir (Weber 1922, 215; krş. Ringer 1997, 45). Buna göre tarihçilerin ya da sosyologların kendi aralarındaki tartışmaların kıymeti harbiyesi yoktur, tek katkısı hastalıklarla ilgili semptomları daha tam bir şekilde ortaya koymasıdır. Weber metodoloji

¹⁴¹ Muhtemeldir ki “kültürbilimsel” (**kulturwissenschaftlich**) gibi bir sıfatın mot-a-mot İngilizce çevirisinin yadırganacağı düşüncesiyle bu ifade Shils ve Finch tarafından “kültür bilimlerinin mantığı” (**logic of cultural sciences**) şeklinde karşılanmış (Weber 1949, 113), İngilizce tercümeyle esas alan Öğütle çevirisinde de aynı şekilde geçmiştir (Weber 2012b, 143). Almanca'da terkinin sıfat tamlaması hali (kültürbilimsel mantık, **kulturwissenschaftliche Logik**) daha teknik ve bilimsel bir isimlendirme, isim tamlaması hali (kültür bilimlerinin mantığı, **Logik der Kulturwissenschaften**) ise daha günlük hayata uygun bir adlandırma gibi görünmektedir. Weber yazısının başlığında ilkinin tercih etmiştir. Bu sebeple biz de diğer alıntılarda Öğütle çevirisini esas alsak da bu yazı başlığında kendi tercümemizi kullandık.

¹⁴² Weber “Kategoriler” makalesinde “tarih yazıcılığı” (**Geschichtsschreibung**) kelimesini kullansa da, bu durum argümanımızın geçersiz olduğunu göstermez zira bu kelime söz konusu makalede terminolojik bir vurgu taşımamaktadır.

¹⁴³ 1910'larda bu terim Almanya'da görece yaygın olarak kullanılmaktaydı.

alanında mantıkçıların yetkisini teslim etmekte ve kendisinin bu alandaki problemlerin çözümü için özgün veya nihai bir çözüm üretemeyeceğini kabullenmektedir. Bu durumda yöntem tartışmaları ve metodolojik problemlerin çözümü Weber'e göre önce felsefeye, sonra mantığa, en son olarak da kültürbilimsel mantık alanına aittir.

Buna karşılık, Weber'in ifadesiyle "öğretici" (2013, 833) "Temel Kavramlar" makalesi metodolojik bir tartışmanın parçası olmaktan çok, tartışmanın sonucunda erişilen ve Weber'in sosyolojik araştırma programının temelini oluşturan bir içeriğe sahiptir. Bu sebeple söz konusu metin Weber'in tamamlanmamış "Sosyoloji" (**Soziologie**) başlıklı kitabında yer alır (Weber 2013). Yani felsefe/mantık değil sosyoloji alanına dahil edilmelidir. Diğer bir deyişle, devam eden yöntem tartışmaları mantıkçılara; metodolojik tartışmaların kesinlik kazanmış sonuçları ve varılan kararlar ise tekil bilimsel disiplinlere aittir. Nitekim Weber de "Temel Kavramlar"ın girişindeki "Ön Açıklama"da (**Vorbemerkung**), bu metni "mümkün olduğunca kolay anlaşılacak hale getirmek üzere" terminolojiyi basitleştirdiğini dile getirmektedir (2013, 147). Weber'e göre bu ayırım aynı zamanda "mümkün olan en yüksek seviyeli kavramsal keskinlik ihtiyacı" ile "kaçınılmaz yaygınlaşma ihtiyacı" arasındaki farka denk düşmektedir (2013, 147). 1913 tarihli **Logos** makalesinin felsefi ayrıntılılığı ile 1920 tarihli **Sosyoloji** kitabının kolaylaştırılmış terminolojisi arasındaki zıtlık, kronolojik bir okumayla, Weber'in 1920'lerde sosyolojinin özellikle yaygınlaştırılması gerektiğini düşünmesine de yorulabilir. Bu yoruma göre, hem sosyolojik yöntem olgunlaşmıştır hem de o dönemin toplumunda sosyolojiye duyulan ihtiyaç artmıştır.

Weber'in hastalık metaforu temelinde, metodolojik mütalaaların üç çeşidi veya safhası olduğu iddia edilebilir: (1) Önce hastalar (sosyologlar) kendi aralarında şikayetleri ve hastalıklarının semptomları (sosyoloji yöntemine ilişkin sorunları) üzerinde tartışırlar (polemik dönemi). (2) Sonra hastalardan biri bir doktora (filozofa, mantıkçıya) müracaat eder ve doktorun huzurunda problemlerini özetler (özetleme dönemi). (3) Son olarak, hasta doktorun bulduğu çareyi ve yazdığı reçeteyi diğer hastaların diline çevirir (yaygınlaştırma dönemi). Weber'in **Logos**'taki "Kategoriler"

makalesi (1913) ikinci sayfaya denk düşerken, “öğretici” “Sosyolojik Temel Kavramlar” makalesi (1920) yaygınlaştırma dönemine isabet etmektedir.

Bu noktada Weber’in metodolojisi temasına daha geniş çaplı bir giriş yapmak adına, Weber’in “Kültürbilimsel Mantık” üzerinde durduğu bu polemik makalesini okumaya devam edebiliriz.

(2) Metodolojinin Tanımı ve Önemi

Weber metodoloji dediğinde ne anlamaktadır? Ona göre metodolojinin anlamları ve kısımları nelerdir? Aslında yaptığımız son uzun alıntıda basit bir metodoloji tanımı saklıdır: “bilimsel çalışmanın hedefleri ve yolları üzerine düşünmek” (**über Ziele und Wege [der wissenschaftlicher] Arbeit [nachdenken]**) (Weber 1922, 215). Bu durumda metodoloji dediğinde Weber’e göre akla bilimsel çalışmada “hedefler ve yollar” (**Ziele und Wege**), başka bir deyişle de “amaçlar ve araçlar” (**Zwecke und Mittel**) gelmektedir.

Weber burada örneğin nesnelere (**Objekte**) ya da şeylerden (**Gegenstände**) değil de, “hedefler ve yollar”dan (**Ziele und Wege**) söz etmektedir. Weber’in bu tercihi, doğa bilimleri-tin/kültür bilimleri ayrımı konusunda Dilthey’in karşısında, Kant ve Rickert’in yanında durduğunu göstermektedir. Odağı, hangi nesnelere bilineceği ya da bilinecek nesnelere kendi aralarındaki farkları üzerinde değil, “tin/kültür dünyası” söz konusu olduğunda bilmenin hedefinin ve yolunun nasıl farklılaştığı üzerindedir.

“Metodoloji” meselesinin bu dört gündeme geliş biçimi düşünüldüğünde Weber’in, bilimin politik/etik amacı ve epistemolojisi ile pek ilgilenmediği, mesaisini daha çok bilimin bilimsel hedefi ve daha teknik anlamda yöntemine ayırdığı görülmektedir. Ayrıca Weber 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya’da popüler olan, Dilthey’in, Yeni Kantçıların ve çeşitli filozofların katıldığı kültür ve doğa bilimleri ayrımına ilişkin tartışmalarda karşı tarafların fikirlerini sentezlemeyi denemiştir.

Her ne kadar Weber İngilizce konuşulan dünyada sosyoloji metodolojisine özellikle değer yargısından bağımsızlık ve anlamacı sosyoloji bağlamında yaptığı katkılar merkezli bir okumaya konu olsa da (Halle 1999, 169), Weber’in metodolojiye biçtiği

rol ve verdiği önem de soruşturulması gereken hususlardan biridir. Weber’de metodoloji ilk sırada yer almaz. Tek başına epistemoloji veya metodoloji kendi içinde hiçbir anlama sahip değildir. Bilimlerin kurulmalarında ve metodolojik olarak gelişmelerinde temel saik, olgusal bilinmezlikleri ve problemleri ortaya koymaktır (Weber 1922, 217).

Weber’in metodolojiye bakışı kuşkucu bir tavrı yansıtır.¹⁴⁴ Weber’e göre metodoloji sadece, bilim adamının bilimsel faaliyetin pratiği içinde başvuru bilimsel araçlar hakkındaki farkındalığını (**Bewusstsein, consciousness**) ve özduşünümünü (**Selbstbesinnung, self-reflexion**) belirgin oranda yükselttiği zaman gerekli ve yararlıdır. Bu anlamda metodolojinin başlı başına bir değeri yoktur, yalnızca pragmatik, pratik, işlevsel ve araçsal bir öneme sahiptir. Hatta Weber metodolojinin bilimsel araştırma için anlamını, anatomi bilgisinin “düzgün” yürümeye etkisi örneğinden hareketle sorgular:

Aslını söylemek gerekirse, kendi yürüme biçimini durmadan anatomi bilgisiyle idare etmeye çalışan kişi, tökezleme tehlikesiyle ne denli yüz yüze gelecekse, kendi araştırmasının amaçlarını dışarıdan gelen metodolojik düşünömlere dayanarak belirlemeye çalışan profesyonel bilim insanı da, aynı zorluklara düşme tehlikesiyle o denli yüz yüze gelecektir (Weber 2012b, 146; Weber 1922, 217).

Weber burada adeta “yöntem” karşıtı bir pozisyon alır. Fakat diğer eserlerinde yöntem meselesine verdiği önem göz önünde tutulduğunda bu uyarının, sosyoloji metodolojisi ile uğraşmanın araçsal niteliğinin vurgulanmasına dönük olduğu anlaşılmaktadır: Metodoloji, gereğinden fazla ilgilenilmesi durumunda, bilimsel araştırmayı kolaylaştırması ve ona yol göstermesi gerekirken, ona mani de olabilir. Buna karşılık Weber bilimsel yöntemle uğraşmanın asgari faydası olarak, bilim

¹⁴⁴ Weber’in “Sosyolojik Temel Kavramlar”ının “Ön Açıklama”sında (**Vorbemerkung**) “yöntem/kavram tartışmaları” hakkında söylediklerinde de bu kuşkuculuğın bir yansımasını bulmak mümkündür: “kaçınılmaz olarak soyut ve gerçekliğe yabancı” (**unvermeidlich abstrakt und wirklichkeitsfremd wirkend**) (Weber 2013, 147).

adamını “felsefe sosuna batırılmış amatörlüğe düşme tehlikesi”ne (2013c, 146; 1922, 217) düşmekten korumayı zikreder.

Kuhn’un “normal bilim” dönemlerinde Lakatos’un deyimiyle mevcut bilimsel “araştırma programı”, “sert çekirdeği”ni korumayı sürdürebilir. Böyle dönemlerde metodolojik tartışmalarla vakit kaybetmek gereksizdir. Kuhn ve Lakatos’tan çok önce yazan Weber de metodolojik mütalaaların sadece kriz dönemlerinde yararlı olduğu görüşündedir:

“Bu tür tartışmalar, yalnızca, bir veriyi analiz nesnesi hâline getiren ‘bakış açısı’nın dikkate değer derecede kaymasının bir sonucu olarak, yeni ‘bakış açısı’ artık ‘girişim’in şimdiye dek uygulandığı mantıksal formlarda bir revizyon gerektirdiğinde ve bundan dolayı da, kişinin kendi çalışmasının “doğa”sına dair bir muğlaklık¹⁴⁵ belirdiğinde, bilimsel girişim açısından önemli hâle gelirler” (Weber 2013c, 146; Weber 1922, 217-218).

Bütün bu mütalaalardan anlaşılan, Weber için yöntem konusunun merkezde/temelde yer almadığı ve sosyolojisinin terk edilemez/taviz verilemez esası (Lakatos’un deyimiyle “sert çekirdeği”) olmadığıdır.¹⁴⁶ Weber yöntemi temel önemde görmekten çok, pratik bir çalışma prensibi olarak telakki eder. Nitekim biyografik olarak da, Comte ve Durkheim yöntem meselesini kariyerlerinin başlangıcında ele almışken, Weber önce saha araştırması yapmış, yöntem meselesine de sahadan hareketle ulaşmıştır. Yöntem konusunda Comte ve Dukheim gibi batıl itikatları veya kesin kararları yoktur. Onun için iyi yöntem, verimli ve sağlam sosyolojik çalışmaya imkan veren yöntemdir. Üstelik bir yöntem bir konuda daha çok fayda verirken, bir başka problem karşısında diğer bir yöntem daha yararlı olabilir (Freund 2006, 248).

¹⁴⁵ İngilizce’ye “uncertainty” olarak çevrilen (Weber 1949, 116) “Unsicherheit” kelimesi en az iki farklı anlam taşımaktadır. Kelime belirsizlik, öngörülemezlik, istikrarsızlık gibi daha nesnel bir duruma işaret edebileceği gibi, tereddüt, şüphe, emin olmama (İng. **unsure**) gibi özneye ilişkin bir niteliği de ifade edebilmektedir. Biz burada, cümlenin başında geçen “kişinin kendi çalışması” vurgusundaki özne merkezlilik anlamına binanen bu ikinci yönün ağır bastığı kanaatindeyiz.

¹⁴⁶ Thomas Schwinn de Weber’in Yeni Kantçılık’la ilişkisi üzerine makalesinde, benzer bir vazgeçilebilirlik/gözden çıkarılabilirlik vurgusunu, Weber sosyolojisinin felsefi kökleri ile ilgili olarak yapar. Buna göre Weber, sosyolojisinin felsefi kökleri konusunda da yöntem konusunda olduğu kadar araçsal ve pragmatiktir (krş. Schwinn, yayım aşamasında).

Comte ve Durkheim sosyoloji adı altında yeni bir bilim ortaya koyma gayreti içinde olmuş, bu yeni bilimi de kendine has yeni bir yöntemin varlığıyla meşrulaştırabileceklerini düşünmüşlerdir. Dolayısıyla yöntem konusu onlar için başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Weber ise böyle yüklü gündemlere sahip değildir ve görüldüğü gibi, yöntem konusunda tam anlamıyla pragmatiktir. Gürson'un edebiyat eleştirmeni için yaptığı benzetmeden ödünç alarak söylersek (krş. 2001), Weber'e göre sosyolog için yöntem, kuyucunun kazdığı yeri görmesine yardımcı olan ışık gibidir. Fakat bir de kuyunun toprağının niteliğine bağlı olarak kullanılacak alet edevatın değişmesi hususu vardır. İşte bu bizi sosyolojinin, genel anlamda toplum bilimlerin doğa bilimlerinden farklı olarak ne tür alet edevata ihtiyaç duyabileceği sorusuna getirir.

(3) Weber'e Göre Sosyolojinin Konumu

Weber'e göre tek bir sosyoloji değil sosyolojiler vardır. Herkes bu kelimeyi farklı anlamlarda kullanabilse bile (Weber 2013, 149) farklı sosyolojiler arasında ortak bir zemin teşkil edilmesi de zarurettir. Weber'in "her ampirik sosyoloji" (**jede empirische Soziologie**; 2013, 147) kullanımı da birden fazla ampirik sosyoloji olabileceği düşüncesini çağırıştırır. İşte "yorumlayıcı sosyoloji" de Weber'in ampirik bir bilim olarak gördüğü sosyoloji çatısı altındaki çeşitli ampirik sosyolojiler için inşa ettiği ve önerdiği ortak temeldir. Böylece Weber bir yandan sosyolojilerin çoğulluğunu savunurken, bir yandan da ortak bir zemin aramaktadır. Nitekim Weber'in amacı, bütün farklı sosyoloji yaklaşımları için ampirik ve yorumlayıcı bir zemin bulmaktır. Weber'in kendi sosyoloji tanımı şöyledir:

"[Sosyoloji] toplumsal eylemi yorumlayarak anlayan ve bu sayede işleyişi ve etkileri itibariyle nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilim[dir]" (Weber 2013, 149).

Latince'den (definitio) gelen ve sınırlama anlamı taşıyan tanım kelimesi tanımladığı şeyi malzemesi; hedefleri ve işlevleri; çalışma şekilleri; nitel ve nicel özellikleri; ait olduğu cinsi ve altında bulundurduğu üyeleri açısından sınırlandırılabilir. Bu tanımlar

sırasıyla içeriksel, teleolojik/işlevsel, operasyonel, nitel ve nicel; ve taksonomik tanımlar olarak isimlendirilebilir. Weber'in sosyoloji tanımı da sosyolojinin nesnesini (toplumsal eylem), sosyolojinin hedefini veya işlevini (toplumsal eylemi anlamak ve açıklamak) ve sosyolojinin çalışma şeklini ya da araştırma safhalarını (önce toplumsal eylemi içeriksel olarak ortaya koymak, sonra arkasındaki öznel anlamı yorumlamak, son olarak da ampirik bir sınımaya tabi tutmak) içermektedir. Bu anlamda Weber'in sosyoloji tanımı, bir tanımın içeriksel, işlevsel ve operasyonel yönlerini içermektedir.

Sosyolojinin ampirik bir bilim olmasından kastın ne olduğunu daha iyi anlamak için Weber'in sosyal bilimlerdeki ampirik ve dogmatik disiplinler arasında yaptığı ayrım üzerinde kısaca durmakta yarar olabilir. Weber'e göre iki farklı anlam tipi ve bunlara denk düşen iki bilim tipi bulunmaktadır:

- Ampirik Sosyal Bilimler: Bunlar toplumsal eylemlerin arkasında bulunan ve öznel olarak kast edilen anlamla ilgilenirler. Temel örnekleri sosyoloji ve tarihtir.
- Dogmatik Sosyal Bilimler (Normatif Sosyal Bilimler): Bu bilimler toplumsal eylemlerin altında yatan nesnel "doğru", metafizik olarak temellendirilmiş "hakiki" veya "geçerli" anlamları araştırırlar. Temel örnekleri hukuk, mantık, ahlak ve estetikdir.

Bu sıralamada ilginç bir şekilde iki "eylemin ampirik bilimi"ne yer verilmediği görülmektedir. Bunlardan biri Weber'in o yıllarda öğrettiği "millî iktisat" (**Nationalökonomie**), diğeri ise Almanya'da 19. yüzyıl sonlarında sosyal bilimlerin kalbinde yer alan "psikoloji"dir.¹⁴⁷ Bu iki disiplinin anılmamasının arkasında hafıza zayıflığı veya bunların akla gelmeyişi bulunması ihtimali çok düşük görünmektedir. Muhtemeldir ki Weber bu metinde ortak bir zemin oluşturmaya çalıştığından ötürü, gereksiz itirazları önlemek adına, konumları daha ihtilafli olan bu iki disiplini anmamayı tercih etmiştir.

b. Tarihselcilikle Pozitivizm Arasında Weber

¹⁴⁷ Aron'un sürdürücüsü ve geliştiricisi olan Alman sosyolojisi uzmanı Fransız sosyolog Julien Freund, psikoloji merkezli oluşu Alman sosyolojisinin temel hususiyetlerinden biri kabul etmektedir (1978, 149 vd.). Ayrıca Alman sosyal bilimlerini ciddi oranda etkileyen Yeni Kantçılık içinde de psikolojik-ampirik okulun önemli bir rolü vardır (Beiser 2014a, 12-22).

Tarihselci gelenekle Weber'in ilişkisi hakkında dört farklı yaklaşım tespit etmek mümkündür. İlk yaklaşım Gerth ve Mills'in 1946'da Amerika'da yayımladıkları derlemedeki bakıştır. Buna göre Weber millî iktisat disiplini itibariyle tarihselci geleneğin bir parçası olarak yetişmiş fakat belli bir zaman noktasında bu çizgiyi reddetmiş ve karşı kampa yani pozitivistin tarafına geçmiştir. İkili burada Weber'in Comte gibi geleceği öngörmeyi hedeflediğini, Hegel ve Ranke çizgisine muhalif olduğunu, metodolojik adçı olduğunu, bireyi eylemin tek kaynağı olarak gördüğünü, yorumlamayı aktörün öznel niyetini anlamakla sınırladığını, felsefi ve metafizik olana karşı derin bir küçümseme duyduğunu; bütün bunlar sebebiyle de pozitivist olduğunu savunuyordu (2011, 513). İkinci yaklaşım Ringer'e (1997) aittir ve Weber'in bu geleneği terk etmediğini ama eleştirip geliştirdiğini ve reforme ettiğini iddia etmektedir. Hennis'e (1987) ait üçüncü yaklaşım ise Weber'in bu geleneği radikalleştirdiği yönündedir (Beiser 2011, 512). Son olarak Beiser'in (2011) yaklaşımı da Weber'in tarihselci geleneği eleştirdiği, geliştirdiği ve pozitivistle sentezleyerek hem zirvesine ulaştırdığı hem de sona erdirdiği yönündedir (2011, 511). Böylece Weber Droysen'den Simmel'e Alman 19. yüzyılını boydan boya kat eden büyük pozitivist-tarihselcilik tartışmasını, iki tarafın olumlu yanlarını alıp zaafalarını kenarda bırakarak senteze kavuşturmuştur (Beiser 2011, 514).

Weber'in pozitivist gelenekle tarihselci gelenek arasındaki çatışmada hangisine daha yakın olduğuna bakmadan önce, Weber hakkında yazan hiçbir yazarın inkar etmediği Weber'in tarihselci "geçmiş"inin mahiyetine eğilmekte yarar görüyoruz. Öncelikle Weber'in tarihselci gelenekle ilişkisi bağlamında en sık vurgulanan husus, Tarihselci Millî İktisat Okulu'nun üçüncü kuşağına mensup olmasıdır. Gerçekten de Weber Okul'un ilk kuşağından Knies'in öğrencisi olmuş, yine ilk kuşaktan Roscher'i ayrıntılı olarak incelemişti. Freiburg'da millî iktisat hocası olduğunda yaptığı konuşmada da kendisini "Alman Tarihselci Okulu'nun gençliği" sayıyordu. Yine bizzat kendisi, ömrünün son yıllarında bile, pek çok anlaşmazlığa rağmen kendisini bu okulun çocuğu ve halefi olarak gördüğünü ifade ediyordu (Beiser 2011, 511).

Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, tarihselci geleneğin Almanya'da 19. yüzyılın ikinci yarısında sadece millî iktisat alanında etkin olmadığıdır. Bu gelenek Weber'in yetiştiği söz konusu dönemde tarihte ve felsefede de son derece belirleyici

bir konumdadır. Weber Heidelberg’de millî iktisadın yanı sıra tarih de okumuştur. Yine Heidelberg’deyken okuduğu Ranke’ye hayran kalmıştır. Çok saygı duyduğu Dilthey’in eserlerini yakından takip etmiştir. Simmel’i kişisel olarak tanımaktadır ve eserlerini kemali ciddiyetle incelemiş ve bunlardan etkilenmiştir. Rickert ve Lask yakın arkadaşlarıdır ve bunların eserlerini de son derece dikkatle okumuştur. Kant’ı 12 yaşından beri okumaktaydı. Windelband ve Rickert’in önde gelen isimlerini temsil ettiği Güneybatı Yeni Kantçılığı felsefi yönelimlerini etkilemişti. Heidelberg’de yine bir Yeni Kantçı olan Kuno Fischer’in derslerini takip etmişti. Böylece Weber sadece millî iktisat alanındaki tarihselci gelenekten değil, tarih ve felsefe alanındaki tarihselci gelenekten de etkilenmişti ve bir bütün olarak tarihselci geleneğin meselelerini, kaygılarını, birikimlerini devralmıştı (Beiser 2011, 512 ve 568, dp. 7).

Biyografi boyutundan düşünce boyutuna geçtiğimizde de, Weber’i pozitivist gelenekten temelden farklı kılan dört noktayla karşılaşırız: (1) Weber’in tarih ile doğa bilimleri arasında Windelband’ın formüle ettiği Yeni Kantçı ayrımı kabul ettiğini görüyoruz. (2) Weber sosyolojinin “toplumsal eylem”e odaklandığını; eylemi davranıştan ayıran özelliğin, aktörün ona yüklediği öznel anlam olduğunu; sosyoloji ve tarih gibi ampirik sosyal bilimlerin, doğa bilimlerinden farklı olarak “anlam” dünyasına baktıklarını belirtmektedir. Buna göre toplumsal dünyanın anlam yüklü oluşu, doğa gibi açıklanmasının yeterli olmamasına sebep olur ve yorumlama gibi farklı yöntemsel araçların seferber edilmesini gündeme getirir. (3) Weber ontolojik bütüncülüğü reddetse de, yöntemsel olarak kabul eder. (4) Weber’in benimsediği Yeni Kantçı ilkeler, pozitivist geleneğin naif realizmi ve ampirizmiyle bütünüyle zıtlık içindedir (Beiser 2011, 513).

Buna karşılık iki açıdan da Weber’in pozitivistlerle ittifak halinde olduğu söylenebilir: (1) İnsan eylemlerinin içinde yüklenmiş öznel anlamlar ve niyetler bulunsa bile onların da prensipte doğa kanunları gibi kanunları tespit edilebilir. Bu açıdan Weber, insan eylemlerinin anlamsal gerekçeleri/dayanakları (**reason**) ile mekanik sebepleri (**cause**) arasında ayırım yapmaz. İnsan eylemini sebep-sonuç ilişkileri içine sokar. (2) Sosyoloji alanında değer yargılarından arındırılmış anlamında nesnellüğün kurulması gerektiğini ve kurulabileceğini kabul eder.

Değerlerin araştırmanın amaçları ve sınırları konusunda sürece müdahil olabileceğini, ama araştırma alanı içinde araştırmanın sıkı mantıksal normlara bağlı olması gerektiğini savunur (Beiser 2011, 514).¹⁴⁸

Metodoloji tartışmalarının geniş topografyası göz önüne alındığında Weber’i nereye yerleştirebiliriz? Daha ayrıntılı analizlere geçmeden önce, bu soruya baştan kısa da olsa bir cevap vermek, yol boyunca bize yardımcı olacaktır. Alman sosyolog ve Weber uzmanı Wolfgang Schluchter, yöntembilimsel pozisyon itibarıyla Weber’in “organizmacılık karşıtı ve işlevsel analize indirgenmemiş yorumlayıcı”¹⁴⁹ sosyoloji” ve “insan eylemine odaklanan ve tip kavramını kullanarak olup bitenlerin genel yasalarını meydana çıkararak ampirik bir bilim” savunusu yaptığının altını çizer (2013, 37). Freund da Weber’in sosyoloji yöntemine katkısını ifade ederken aynı zamanda onu “yorumlayıcılık” ve “nedensel çoğulculuk” olmak üzere iki yaklaşım üzerinden nitelendirmektedir (2006, 249, 252). Weber’in tarihselcilik-pozitivizm karşıtlığı içindeki konumu düşünüldüğünde özellikle Weber’in tarihselci geleneğe yaptığı katkılar olarak da değerlendirilebilecek birkaç başlığın öne çıktığı görülmektedir: (1) Weber adıcılık-realizm karşıtlığı içinde adıcılık tarafında yer almış, adıcılığın yol açtığı öznelliği ortadan kaldırıp nesnel bir bilim ortaya koyma cehdi içinde olmuştur. (2) Yorumlayıcı yöntemi geliştirerek doğa bilimlerinin içerdiği ampirik açıklama ögesi ile toplumsal fenomenler alanına ait olan anlamın yorumlanması işlemini birleştirmiştir. (3) Bütüncülük-parçacılık/bireycilik karşıtlığı içinde Weber ontolojik olarak bireyi esas almışsa da, onu olabildiğince geniş bir bütünün içine yerleştirmiş, bu geniş analiz bağlamını, toplumun farklı ve özerk alanlarını ayırt ederek çoklu nedensellik ilişkileriyle geliştirmiştir.

¹⁴⁸ Bunun karşısına Alman Tarihselci Millî İktisat Okulu’nun bir ve ikinci kuşaklarının görüşü çıkarılmaktadır. Buna göre millî iktisat bilimi, siyasî ve ahlakî amaçlara hizmet etmelidir. Fakat tarihselci geleneğin geneli göz önüne getirildiğinde, bu siyasî/ahlakîlik vurgusunun tarihselci geleneğin genelinde bir karşılığı olmadığı, tarihselciliğin ayrılmaz bir bileşenini teşkil etmediği görülmektedir.

¹⁴⁹ Almancası “verstehende”, İngilizcesi “interpretive” olan bu kelimenin “yorumlayıcı” şeklindeki çevirilmesi fazlasıyla yorumsama (hermenötik) disiplinini çağırırsa da, “anlayıcı” kelimesinin gerek fonetik gerek yaygınlık açısından zayıflığı, bizi bu tercihe mecbur etmektedir. Böylece bir anlamda çeviride İngilizce tercüme esas almış gibi olmaktadır.

c. Adcı Gelenek ve Max Weber

Bilimsel yönteme ilişkin soru en basit haliyle şu şekilde formüle edilebilir? Gerçeklik bilimsel olarak nasıl kavranabilir? Bu sorunun iki cevabı olabilir. İlk cevap gerçekçi (**realist**) pozisyona aittir, olguları karşılayan kavramların gerçek veya ideal dünyada bulunduğunu söyler. Bu yaklaşıma göre kavram seçmek, ilave zihin mesaisi veya vakit isteyen bir iş değildir. Gerçek dünyada tasnifler, kategoriler, sınırlar zaten bellidir. İkinci cevap ise adcılıktan (**nominalism**) neşet eder. Buna göre, doğada veya toplumsal dünyadaki fenomenlerin “hazır” kelime karşılıkları bulunmadığı için bunları seçip sınıflayıp inşa edilmiş belli kavramlar aracılığıyla temsil etmek, adeta var etmek, görünür, bilinir, haklarında düşünülür kılmak gerekir. Bilim adamının ad koyması bir keşiften ziyade icada yakındır bu yaklaşıma göre. Ad koyarak, kavramla karşılayarak o doğal veya sosyal olguyu var ediyordur aynı zamanda. Bu yüzden adcı pozisyonda “bilim” “bilimsel kavram inşası”na indirgenmekte veya onunla eşitlenmektedir. Buradaki “kavram” vurgusuna epistemoloji/bilgi teorisi (**Erkenntnistheorie**) açısından bakıldığında, kökeninin Kant’a ve insanın bilişsel yeteneğinin fenomenlere doğrudan erişime sahip olmadığı fikrine dayandığı görülmektedir. Bu düşünceye göre, insana ait olan ve insan bilişselliğinin izlerini taşıyan bir aracı veya alet olmadan herhangi bir fenomenin kavranması imkansızdır. İşte bu araç veya alet, kavram ve kavram inşasıdır.

Almanya’daki bilimsel yöntem tartışmalarında sıkça sözü geçen (krş. Rickert 1896; Oppenheimer 1925; Riemer 1979 ve Lichtblau 2011) “kavram inşası” (**Begriffsbildung**) kelime öbeği de, bu adcı pozisyonun tercih edilmesiyle ilgilidir. Yine Alman sosyal bilim geleneğinde sık sık karşımıza çıkan bir eser isimlendirme tarzı da yine kavram vurgusunu içerir. Örneğin Othmar Spann’ın 1905 tarihli doktora tezi “Sosyolojiye Giriş Mahiyetinde Toplum Kavramı Üzerine İncelemeler: Modern Sosyolojide Toplum Kavramının Eleştirisine Dair” (**Untersuchungen über den Begriff der Gesellschaft zur Einleitung in die Soziologie: Zur Kritik des Gesellschaftsbegriffes der modernen Soziologie**) başlığını taşır. Ya da Otto Bollnow 1939 tarihli çalışmasına “Othmar Spann’da Bütünlük” değil de “Othmar Spann’da Bütünlük Kavramına Dair” (**Zum Begriff der Ganzheit bei Othmar**

Spann) ismini verir. Alman sosyal biliminde bir fenomenin kendisi kadar o fenomene verilen ad yahut ad verilmiş biçimi problematize edilir.

Nitekim “kavram” (**Begriff**) kelimesi Max Weber’in metodoloji üzerine en önemli makalelerinde de sık sık karşımıza çıkar. “Kategori” (**Kategorie**) kelimesi de “kavram” kelimesi yerine kullanılabilen bir anahtar kelimedir. Bu iki anahtar kelimeyi, gerek Weber’in metodoloji yazılarında gerekse ikincil literatürde sıkça rastladığımız üçüncü bir benzer kelime takip eder. Bu “tip” (**Typus**) kelimesi, bazen daha çok bilinen şekliyle “ideal tip” (**Idealtypus**), bazen de “saf tip” (**reiner Typus**) şeklinde karşımıza çıkar (krş. Schluchter 2013, 38, dipnot: 57). Bu üç kavram bizi Weber’in metodoloji anlayışının merkezî sorusuna götürür: Bu ikinci yol esas alındığında yeni soru, Guy Oakes’un 1982’de Heidelberg’de verdiği “Max Weber” dersinde formüle ettiği şekilde dile getirilecek olursa, şöyledir: “Bilimsel kavram inşasının mantığı” (**Logik wissenschaftlicher Begriffsbildung**) nasıl olmalıdır (Oakes 1988)?

Bir sonraki adımda “mantık” kavramı üzerine odaklanabiliriz. Bu dikkatle Weber’in kitap ve makale başlıklarına baktığımızda, Oakes’in formülasyonunda “mantık”ın yerine konabilecek bazı eşdeğer kelimelere rastlıyoruz: Weber’in metodoloji yazılarını toplayan cilde verilen isim “Bilim Yöntemine İlişkin Toplu Makaleler”di (**Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre**)¹⁵⁰ ve burada geçen “yöntem” kelimesi mantık kavramına eşdeğerdir. “Yöntem”in yanı sıra “öğreti”, “kaide” veya “teori” ile de karşılanabilecek olan “Lehre” kelimesinin¹⁵¹ dışında, “Kategoriler” makalesinin ilk alt başlığında geçen “anlam/mahiyet” (**Sinn**) ve “Sosyolojik Temel Kavramlar”ın alt başlığında “yöntemsel”¹⁵² (**methodisch**) şeklinde geçen

¹⁵⁰ Anglofon dünyada mesela Ringer’de GAW diye kısaltılmasına rağmen, buradaki GA harfleri Weber’in eserlerinin Marianne Weber neşrinde “bütün eserleri” veya “toplu makaleleri” (**Gesammelte Aufsätze**) anlamına gelen bir tekrar kalıbı olduğundan, Almanca kısaltmada bu kısım terk edilerek her kitapta farklı olan kısma odaklanılmış, “Wissenschaftslehre” birleşik kelimesinin oluştuğu “bilim” (**Wissenschaft**) ve “öğreti” (**Lehre**) kelimelerinin ilk harfleri esas alınmıştır: WL.

¹⁵¹ Bu kelimenin uzun yıllar Marianne Weber tarafından Fichte’nin 1794 tarihli eseri “Bilim Usûlü Kavramı Üzerine”den (**Über den Begriff der Wissenschaftslehre**) alındığı sanılmış (krş. Winckelmann 1988, ix) fakat sonradan yayıncının kitabın sırtına sığacak bir isim arayışıyla bu kelime üzerinde karar kıldığı ortaya çıkmıştır (Schluchter 2015b).

¹⁵² Bu kelime “düzenli”, “tertipli” ve “sistemli” gibi anlamlara da gelmektedir. Fakat bizim alanımızda, hem “yöntemle ilgili” hem de “yöntembilimle/metodolojiyle ilgili”, başka bir deyişle

“metodoloji/yöntembilim” (**Methodik**) kelimeleri de “mantık”ın eşdeğeri sayılabilir. Böylece “metodoloji” (**Methodologie**) dediğimizde, “bilimsel kavram inşasının mantığı”nın yanında ¹⁵³ bilimsel kavram inşasının usûlü, öğretisi, teorisi, kaidesi, anlamı, mahiyeti ve yöntemini de anlayabiliriz.¹⁵⁴

Kısacası Weber yöntem dediğinde esas olarak realist değil adcı (**nominalist**) bir bilimsel yöntemi anlamaktadır. Bu tercih, Weber’in bilimden anladığı şeyin pozitivistlerle taban tabana zıt olduğunu da göstermektedir. Zira pozitivism realist pozisyonu esas almaktadır, böylece naif bir ampirizm ile bilginin dışsal olguların basit birer yansıması olduğunu düşünür. Weber’in sürekli vurguladığı kavram ve tip ya da ideal tip kelimeleri bile Weber’in toplumda keşfedilecek birtakım hazır nesnel hakikatler olmadığını, bilakis icat edilecek öznel bazı inşaların söz konusu olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Bu açıdan Weber, pozitivismin karşısında yer almaktadır.

(1) Adcılık-Realizm İkiliği Bağlamında Nesnellik

Adcılık tartışması, bizi sosyal bilimlerde nesnellik-öznellik tartışmasına götürmektedir. Weber’in bu konu özelinde iki karşıtı olduğundan söz edilebilir: Bunlardan ilki olan, naif realistler, başka bir ifadeyle Kant öncesi pozitivismin¹⁵⁵ takipçileri, Kant tarafından vurgulanan fenomen ile bilgi arasındaki mesafenin

“yöntembilimsel/metodolojik” anlamında da kullanıldığı görülmektedir. Zira İngilizce’deki “methodological” kelimesi yerine, bu dönemde Almanca’daki “methodisch” kelimesinin çoğunlukla “methodologisch” kelimesine tercih edilmektedir.

¹⁵³ Weber 1919’da yayıncısına metodolojik makalelerini derleme niyetiyle yazdığı bir mektupta bu makalelerini bizzat kendisi “metodolojik-mantıksal” (**methodologisch-logisch**) şeklinde isimlendirmektedir (Weber 2012, 833; krş. Schluchter 1995, 4).

¹⁵⁴ “Bilimsel kavram inşasının teorisi” (**Theorie wissenschaftlicher Begriffsbildung**) de denebilir. “Bilim usûlü” (**Wissenschaftslehre**) iki farklı şekilde İngilizce’ye tercüme edilmiştir: “bilim teorisi” (**theory of science**) (krş. Geiger 1934, 553 ve Salomon 1935b, 239) ve “yöntembilim” (**methodology**) (krş. Parsons 1936, 675). Tabii ki normalde yöntem ve teori aynı anlama gelmemektedir. Genel anlamda ifade edildiğinde **yöntem**, “bilmenin veya düşünmenin teorisi”dir. Halbuki **teori**, “toplum teorisi” örneğinde olduğu gibi somut fenomenler için de kullanılabilir. Halbuki “toplum yöntemi” gibi bir terkip anlamsızdır. Öyleyse teori kelimesinin iki farklı kullanımı vardır: **Teori** hem somut fenomenler hem de soyutlamalar için kullanılırken, yöntem sadece soyutlamalar için kullanılır.

¹⁵⁵ Bu ifadeyle ille de kronolojik olarak Kant’ın öncesinde yer alan pozitivist temayülü kast etmiyoruz. Kant’ın dikkat çektiği fenomen-bilgi arası mesafeyi yok sayan düşünürleri akılda tutuyoruz.

farkında değillerdir. Kant'a göre bu mesafe insanın bilişselliği tarafından doldurulmaktadır. Kant ve Weber fenomenen bilgiye aracısız ve basitçe geçildiği fikrini reddetmektedir. Bu muhaliflere karşı Weber bilimde, hiçbir öznenin öznelliğinden etkilenmemiş bu tarz dolaysız ve naif bir nesnellik olmadığını altını çizer. Bu noktaya kadar Weber, insan bilişselliğinin bilimsel faaliyetin içinde olduğunu kesin olarak belirtmiş olur. Böylece insan bilişselliği öznelse, bilimsel faaliyet de öznel; yok eğer insanın bilişsel yapısı nesnelse, bilimsel faaliyet de nesnel olacaktır. Böylece ikinci aşamaya geçmiş oluruz.

İkinci karşıt ise öznelerin bilgi üzerindeki etkilerinin farkındadır. Bu “Kant sonrası pozitivist” pozisyon, nesnelliğe toplum üzerinden ulaşmayı dener. Durkheim örneğinde de görüldüğü gibi, nesnellik kaynağı arayışına çözüm olarak kolektivite, yahut başka bir deyişle toplumun nesnellığı öne sürülür. Durkheim'daki bu çözüm aslında temel bir çelişki barındırmaktadır. Toplum hem (a) toplumsal gerçekliğe biçimini veren **a priori** bir kategoridir, hem de (b) bizzat kendisi toplum tarafından biçimlendirilmiş olan toplumsal gerçekliktir (krş. Rose 1981, 21 vd.). Burada nesnellik dendiğinde bilincin yokluğu değil, kapsayıcı ve kuşatıcı bir kolektif bilinç ya da bütünüyle toplumsal bir inşa olan “öznel” bir bilinç anlaşılmaktadır. Bu anlayışın arkasındaki tasavvur, öznel ve nesnel bilincin, bilinci kendi aralarında bir sıfır-toplam oyunundaki gibi bölüştükleri şeklindedir. Bireyin öznel bilincinin olmadığı yerde kolektif bilinç bütünüyle egemen demektir ve buna da nesnellik adı verilir. Böylece paradoksal bir şekilde “nesnel bir anlam yüklülük”ten söz etmek de mümkün olacaktır (**objektive Sinnbezogenheit**). Böyle bir şey paradoksaldır zira “anlam yükleme”den söz etmemiz için öncelikle “özne”nin orada bulunması gerekir. Bu durum, öznenin belki madden orada olduğu ama özne olarak orada bulunmadığı şeklinde açıklanabilir. Yine de Weber'e göre bir insan eyleminin toplumsal eylem sayılabilmesi için, toplumun dolaylı (veya bilinçsiz) etkisi altında biçimini kazanması yeterli değildir. Bu açıdan “kolektif bilinçdışı” bilinçli ve öznel anlam yükleme içermediği için yorumlayıcı sosyolojinin alanının dışında kalmaktadır.

Weber'in daha ikircikli bir ilişki kurduğu ikinci bir Kant sonrası nesnellik arayışı ise, insanın bilişsel faaliyeti üzerinden nesnellığı yakalamaya çalışır. Burada da ya insanın bilişsel yapısının zamanüstü ve evrensel olarak belli ve değişmez bir şekilde

işlediği iddia edilecek ve bu özdeşlik bir nesnellik iddiasının dayanağı kılınacaktır; ya da “tarihsel epistemoloji” kabul edilecek, ancak bundan sonra, ya belli nesnellik kriterlerini karşılama şartı ya da kısmi uzlaşsallıklar üzerinden mevziî (lokal) bazı nesnellik inşalarına gidilecektir.

d. Yorumlayıcı Açıklama: Toplumsal Eylemin Anlamını Açıklamak

Weber’in pozitivist gelenekle temelden ters düştüğü ikinci bir husus da, toplumun doğadan farkı ve bununla ilişkili olarak sosyal bilimsel yöntemle doğa bilimsel yöntemin farkı konusudur. Weber’e göre toplumsal alanı doğadan ayırt eden, toplumsal alanda eylemlerin yani aktörleri tarafından öznel olarak anlam/değer/niyet yüklenmiş davranışların mevcudiyetidir. Böylece Weber toplumsal fenomenlerin bilimsel olarak bilinebilmesi için, doğa bilimlerinde başvurulan araştırma aşamaları ve yöntemlerden farklı birtakım aşamalara ve yöntemlere ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu doğrultuda Weber aslında doğa bilimsel açıklamayı da bünyesinde barındıran, toplumsal dünyanın karmaşıklığına yakışan ya da onu yansıtan çapta, daha geniş bir bilimsel araştırma programı çizer.

Yorumlayıcı yöntem dendiğinde ilk akla gelen hususların başında karşıtı olan “açıklayıcı” (**erklärende, explanatory**) yöntem gelmektedir. Halbuki, aslında Weber ne bu ayrımın mucididir, ne de bu iki yöntem arasında bir tercih yaparak yorumlayıcı yöntemi tercih etmektedir. Bu ayrımı Droysen tarih bilimi için, Dilthey ise manevi bilimlerde (**Geisteswissenschaften**) bilim öbeği için kullanmış ve geliştirmiştir. Weber de bu ayrımın sosyoloji alanındaki karşılığını ortaya koymuştur (Freund 2006, 249). (Ayrıca bir adım ötede de bu ikiliyi sentezleyecektir.)

Weber’in yorumlayıcı sosyoloji anlayışı açıklanırken araştırma nesnesinin ve yöntemin hususiyetleri birlikte ele alınmak durumundadır. (“İçsel” ve “dışsal”) insan eylemi (**menschliches Handeln**), dünya üzerinde olup biten her şeyde, bir başka deyişle bütün oluşlarda (**Geschehen**) olduğu gibi belli bağlamlarla (**Zusammenhänge**) sınırlıdır ve düzenlilikler (**Regelmäßigkeiten**) gösterir. Fakat sadece insan davranışı için geçerli olan bir hususiyet vardır ki, bu da bağlam ve

düzenliliklerinin işleyişinin anlamlı şekilde yorumlanabilir (**verständlich deutbar**) oluşudur (Weber 1922, 427-8).

Sosyolojinin ayırt edici araştırma nesnesi olan insan davranışı başka oluş türlerinden, yani doğal olaylardan belli açılardan ayrılır, belli açılardan da onlara benzer. Benzerlik, ikisinin de bağlamlı ve düzenli olmasıdır. Fakat aralarındaki fark, insan davranışının bağlam ve düzenliliklerinin işleyişinin anlamlı şekilde yorumlanabilir oluşu, doğal oluşların bağlam ve düzenliliklerinin işleyişinse böyle olmayışıdır.¹⁵⁶

İçerik açısından bakıldığında Weber'in yorumlayıcı sosyolojinin araştırma nesnesini insan davranışı ile sınırladığı ve anlamlı şekilde yorumlanabilir (**verständlich deutbar**) olduğunun altını çizdiği görülmektedir. Formel ya da metodolojik açıdan bakıldığında bu, yorumlama ya da anlamlandırmanın Weber'in öngördüğü araştırma süreçlerinin önemli bir parçası olduğu anlamına gelir.

(1) Yorumlayıcı Araştırmanın Aşamaları

“İnsan davranışının yorumlama sonucunda kazanılmış bir ‘kavranış’ı (**Verständnis**) ilk başta spesifik, son derece büyük ve nitel bir ‘anlam kesinliği’¹⁵⁷ taşır. Bir anlamlandırma denemesinin ileri derecede belirginliği haiz olması, henüz tek başına, ampirik geçerlilik için hiçbir delil değeri taşımaz. Dışsal işleyişi ve sonucu tıpatıp aynı olan iki davranışın altında birbirinden bütünüyle farklı birer saik konstellasyonu yatıyor olabilir. Üstelik bu saiklerin yorumlama açısından en belirgin olanları, her zaman gerçek işleyişte söz konusu olan saiklerle örtüşmez. Bağlama ilişkin yapılan ‘yorum’ ya da ortaya konan ‘kavrayış’ (**Verstehen**), anlamca kesin (**evident**) görünen yorumlama biçimi geçerli ‘anlamlı/yorumlayıcı açıklama’ (**verständliche Erklärung**)¹⁵⁸ halini almadan önce, her zaman alışıldık nedensel hesaplama

¹⁵⁶ Tam da bu noktada Weber'in doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki ayrıma temas etmekteyiz. Tarihsel kökleri en azından Kant, Herder ve Hegel'e giden bu ayrıma bir önceki Tartışmalar bölümünde değindiğim için burada tekrar üzerinde durmuyorum.

¹⁵⁷ Burada kullanılan kelime (**Evidenz**) belirginlik, apaçıklık, kesinlik, geçerlilik olarak da tercüme edilebilir. Terminolojik anlamı itibariyle, ampirik alandaki geçerliliğin (**empirische Gültigkeit**) yorumlama alanındaki muadilidir. Yorumlama yoluyla varılan hipotezin yorumlama açısından ve yorumlamanın sınırları dahilindeki anlamsal kesinliğini, belirginliği, apaçıklığını, geçerliliğini ifade etmek için kullanılır. Bu sebeple biz “anlam kesinliği” şeklinde tercüme ettik.

¹⁵⁸ Weber bazen buna “açıklayıcı anlama” (**erklärendes Verstehen**) da demektedir (krş. Freund 2006, 252).

yöntemleriyle mümkün olduğunca kontrol edilmelidir. ‘Anlam kesinliğinin’ (**Evidenz**) en iyi ölçüsü, amaç merkezli rasyonel anlamlandırmadır (**zweckrationale Deutung**). Amaç merkezli rasyonel davranıştan kasıt, öznel olarak anlamlı/açık (**eindeutig**) görünen hedeflere (**Zweck**) yine öznel olarak en uygun (**adäquat**) görülen araçlarla (**Mittel**) ulaşmayı esas alan davranıştır” (Weber 1922, 428).

Bu pasajdan hareketle bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. İlk olarak, insanın toplumsal eylemi iki boyutu haizdir:

- “dışsal işleyiş ve netice” (**äußerer Ablauf und Resultat**)¹⁵⁹
- davranışın altında yatan saikler (**Motive**), aktör tarafından öznel olarak yüklenen anlam (ya da “öznel anlam yüklülük”, **subjektive Sinnbezogenheit**), niyetsellik (**Intentionalität**), bilinçlilik (**Bewusstsein**), içsel hedefler ve işleyiş (**innere Zwecke und Ablauf**)

Toplumsal eyleme ilişkin sosyolojik araştırma ise, ilk ikisi yukarıda anılan iki boyutuna denk düşen üç aşamadan oluşmakta, sonuçta ise “yorumlayıcı açıklama”ya ulaşılmaktadır:

içeriksel temsil + anlamlı yorumlama + ampirik sağlama = yorumlayıcı açıklama
(**verständliche Erklärung**)

(i) İçeriğin ortaya konması/temsili (*sachliche Darstellung*)

Davranışın ilk boyutuna denk düşer yani dışsal işleyişi ve sonuçları betimler. Bu ilk aşamada maddi veriler yani davranışın akışı ve sonuçları açık bir şekilde ortaya konur. Bu aşamanın sonunda henüz davranışın arkasındaki saiklerle ilgili herhangi bir bilgimiz yoktur. Örneğin adımları ve sonuçları tıpatıp aynı olan ama arkasındaki motivasyonlar bambaşka olan iki davranış bu aşamada ayırt edilemez, ancak ikinci aşamada fark edilebilir. Pozitivist bilimsel yaklaşım, bir tür “sosyografi” olarak nitelenebilecek bu aşamadan doğrudan üçüncü aşamaya geçer. Bir başka açıdan bakıldığında, bu büyük ölçüde betimleyici adım, idiografik projenin pozitivist boyutunu teşkil eder ve tekil olanın maddi/dışsal resmini çizmekle uğraşır.

¹⁵⁹ Weber “Sosyolojik Temel Kavramlar”da “netice” (**Resultat**) yerine “etkiler” (**Wirkungen**) demektedir

(ii) *Anlamli yorumlama (verständliche Deutung)*

Davranışın ikinci boyutuna denk düşer yani bilim adamına belirgin ve yorumlayıcı bir anlama (**evidente verständliche Deutung**) imkanı verir. Bu ikinci aşamada maddi veriler anlamlandırılmaya çalışılır yani davranışların arkasındaki saikler keşfedilir ve tahmine dayalı olarak bu motivasyonların bir konstellasyonu formüle edilir. İlk aşamada davranışın dışsal adımları/akışı/işleyişi betimlenirken, ikinci aşamada içsel işleyiş ortaya konur.

Bu saiklerin çok çeşitli olma ihtimali sebebiyle, bir davranışı daha kolay yorumlamaya yardımcı olmak üzere ölçütler geliştirmek ve davranışların bu ölçütlerden ayrılma derecelerini ölçmek işe yarayacaktır. Bir metodolojik rasyonalist olarak Weber, bu sebeple araçların rasyonel olarak belirlendiği bir davranış tipi ortaya atar.¹⁶⁰ Buna göre özne, ilk olarak öznel olarak rasyonel bir hedef (**Zweck**) belirler. Daha sonra yine öznel olarak rasyonel bir araç (**Mittel**) belirler. Bir eylemin bu tipten rasyonel bir eylem olduğu varsayımı, ancak gerçek durum ile hipotetik hedef odaklı rasyonel eylem ideal tipi senaryosu arasındaki mesafe azsa veya bu senaryo sosyoloğa somut vakayı analiz etme konusunda yardımcı oluyorsa yapılır. İktisattaki rasyonel “iktisadi insan” inşası (**Wirtschaftsmensch, homo economicus**) bir analiz aracı olarak kullanılan bu eylem tipine/kavramına iyi bir örnektir (Weber 1922, 429). Buradaki rasyonalizm bir önyargı ya da sosyal hayatta rasyonalitenin egemen olduğuna dair bir inancı yansıtmaktan çok, bilimsel amaçlarla geçici olarak benimsenen bir araçtan ibarettir (krş. Weber 2013, 150-153).

Weber bu noktada saiklerle ilgili bir hususa dikkat çekmektedir. Anlamca en kesin saikler (**verständlich-evidenteste Motive**) her zaman gerçek hayatta bulunmayabilir. Saiklerin bir kısmı anlaşılabilir ama bazı davranışların altında bütünüyle anlaşılmasa saikler yatıyor olabilir. Başka bir ifadeyle, bazı durumlarda gerçek

¹⁶⁰ Hedef odaklı rasyonel eylemde aktör, kendisini hedefe ulaştıracak araçları “teknik rasyonalite” (**technische Rationalität**), başka bir ifadeyle “teorik akıl” (theoretische Vernunft) (Kant) veya “araçsal akıl” (**instrumentelle Vernunft**) (Horkheimer, Habermas) ile belirler. Ama hedefin de rasyonel yollarla belirlenip belirlenmediği belirsiz bırakılmıştır. Fakat en azından farklı eylem tiplerinde hedef ve araçların farklı insan kabiliyetleri/melekeleri (**Vermögen**) tarafından belirlendiği kesindir (bkz. Tablo 36 ve Tablo 37).

hayatta işleyen saiklerin henüz yahut hiçbir zaman anlaşılamayacak olması da muhtemeldir (Weber 1982, 428).

Bu aşamanın sonunda ulaşılan yorumlayıcı anlamlandırma (**verständliche Deutung**) en iyi ihtimalle yüksek bir anlam kesinliğine (**Evidenz**) sahip olabilir ama her halükarda henüz ampirik geçerlilikten (**empirische Gültigkeit**) söz etmek için erkendir. Başka bir deyişle, elimizde davranışın ardındaki saiklere dair bir motifler konstellasyonu vardır ama bu konstellasyon daha kanıtlanmamıştır.

İdiografik-nomotetik yöntem açısından bakıldığında, bu aşamanın henüz tekil olanın içsel/manevi resminin çizilmesine denk düştüğü, dolayısıyla idiografik projenin hermenötik boyutunu teşkil ettiği söylenebilir.

(iii) Ampirik sağlama (empirische Probe)

Ampirik olarak geçerli olan anlam içeren/yorumlayıcı bir açıklamaya (**empirisch gültige verständliche Erklärung**) kapı açar. Bu üçüncü ve son aşamada, ikinci aşamada varılan yorum “nedensel hesaplama yöntemleri” (**Methoden kausaler Zurechnung**) ile kontrol edilir ve ampirik olarak sınanır. Bu sınamanın sonunda bu kez ampirik geçerliliği de olan bir “yorumlayıcı/anlamli açıklama”ya (**verständliche Erklärung**) ulaşılır. İkinci aşamadaki rasyonel ölçüt bu aşamada, nedensel ilişkileri ve bağlamı yakalamada sosyoloğa çok yardımcı olur.

Weber’in yorumlayıcı sosyolojisinin üç araştırma safhasına işaret edilmiştir: (1) maddi ortaya koyma (içeriksel temsil), (2) yorumlayıcı anlama (anlamli yorumlama) ve (3) ampirik sağlama. Kültür bilimlerinde ilk safha doğa bilimlerine göre daha öznel, ayrıntılı, kapsamlı ve zor, üçüncü safha ikisinde de aynıdır. Buna karşılık Weber ekseriyetle doğa bilimlerinde hiç yeri olmayan ikinci safha ile ilgilenmiştir.

Bu aşama, idiografik-nomotetik yöntem ayrımı bağlamında değerlendirildiğinde, Weber’in bu iki yaklaşımı sentezlediği yerdir. Önce tekil içeriği ve maddi resmi çizilir, sonra da yine tekil içsel ve manevi portresi ortaya konur. Böylece sıra, nomotetik adıma; “ampirik sınama” (**empirische Probe**) başlığı altında yapılacak büyük resme koyma, tipleştirme, genelleştirme, yasalaştırma, sebep-sonuç zinciri

kurma aşamasına gelir. Bu aşama sayesinde Weber sadece anlama ile açıklamayı değil, idiografik yöntemle nomotetik yöntemi de sentezlemiş olur.

(2) Yorumlayıcı Sosyolojinin Alanı, Nesnesi, Sınırları

Yorumlayıcı sosyoloji her türden içsel ve dışsal davranışla ilgilenmez. Kendisini “toplumsal eylem”le (**soziales Handeln**) sınırlar. Buradaki “eylem” (**Handeln**) kavramının terminolojik bir tanımı vardır. Formülasyonumuza göre Weber’de insan davranışı (**menschliches Verhalten**) üç farklı temel tezahüre sahiptir:

- Çıplak davranış (**bloßes Verhalten**):¹⁶¹ Herhangi bir öznel anlam atfı taşımayan veya salt tepkisel davranışlardır ki bunlar sosyolojinin alanına girmez.
- Eylem (**Handeln**): Öznel olarak murat edilmiş bir anlama sahip davranışlardır. Başka bir ifadeyle niyet/amaç içeren davranışa eylem denir. Eylemi yapanla eylemi arasında bilinçli, anlamlı, niyetsel bir ilişki vardır.
- Bireysel Eylem (**individuelles Handeln**): Bu davranış tipinde öznel bir anlam atfı vardır, dolayısıyla “eylem”dir ama bu eylemdeki anlam atfı, cansız nesnelere ya da Tanrı’ya yönelir. Transa geçmek ya da tek başına yapılan bir ibadet bireysel eyleme örnek verilebilir (Weber 2013, 173). Bu eylemler de sosyolojinin alanına girmez. Zira eylemde ortaya konan öznel anlam insan-dışı unsurlara yönelmiştir ve dolayısıyla bu eyleme yüklenen öznel anlamın diğer insanlarla hiçbir bağı yoktur (Weber 1922, 429).
- Toplumsal Eylem (**soziales Handeln**): Eylemi yapanın murat ettiği öznel anlam ile diğer insanların davranışlarına atfı yapan/bağlanan davranıştır (Weber 1922, 429).

Weber’in bisiklet sürücüsü örneği ile bu ayrımları somutlaştırabiliriz (1922, 417):

1. Bir bisiklet sürücüsü yanlışlıkla bir duvara ya da insana çarparsa bu “çıplak davranış”tır.

2a. Duvara vuracağını anlayıp duvara vurmamak kastıyla durmaya çalışırsa bu psikolojik veya bireysel bir eylemdir.

2b. Bir insana çarpacağını anlayıp durmaya çalışırsa, durabilse de duramasa da, sosyal bir eylemde bulunmuş olur. Çarpıp ve özür dilerse, bu da sosyal bir eylemdir.

Demek ki insan davranışı, kendisini gerçekleştiren insan ona öznel bir anlam yüklediğinde eylem katına yükseliyor. Herhangi bir anlam yoksa davranış, çıplak bir davranış olarak kalıyor. Fakat öznel olarak murat edilen anlam da bir eylemi sosyal

¹⁶¹ Weber davranış anlamında, “**Verhalten**” yerine bazen “yapıp etme” gibi bir anlamı olan “**Tun**”u, bazen de kendi kendine ortaya konan davranış anlamına gelen “**Sichverhalten**”ı kullanmaktadır.

yapmaya yetmiyor. Eylemin sosyal diye nitelenebilmesi için, eylemdeki niyetin, diğer aktörlerin davranışlarıyla ilgili olması gerekiyor. Aslında Weber'e göre bir davranışın yorumlayıcı sosyolojinin alanına girmesi için üç özelliğe sahip olması gerekiyor:

1. Şart: Davranış toplumsal bir eylem olmalı (yukarıdaki "2b").
2. Şart: Bu toplumsal eylem, akışı içinde bu anlamlı bağ tarafından belirlenmiş olmalı.
3. Şart: Bu toplumsal eylem, söz konusu öznel anlamdan hareketle yorumlayıcı bir şekilde açıklanabilir (**verständlich erklärbar**) olmalı sein (Weber 1922, 429).

Böylece sosyolojinin aslında bütün toplumsal eylemlerle uğraşmadığı ortaya çıkmış oluyor. Yukarıdaki ikinci ve üçüncü şartları taşımayan toplumsal eylemler bu kapsamda değerlendirilebilir yani sosyolojinin alanına girmez.

Bir toplumsal eylemin dışsal (örneğin ihmal davranışı) ya da içsel (örneğin müsamaha) olması sosyoloji için önemsizdir (Weber 2013, 172). Eğer bir eylem öznel olarak anlam verilmiş, bilinçli ve niyetsel (**intentional**) ise (bu kelimelerin Weber tarafından sık sık birbirinin yerine kullanıldığı söylenebilir), tamamen içsel de olsa sosyolojinin alanına girmektedir.

Üçüncü şart ise bir miktar problematik görünmektedir. Bu şarta göre sadece "anamlı yani anlaşılabilir" (**sinnhaftes d.h. verstehbares**) olan (2013, 149) eylem sosyolojinin araştırma nesnelere arasına girer.

"Fakat bu sınır belirgin bir şekilde çizilmiş değildir. Anamlı eylem ile çıplak, tepkisel, öznel olarak kast edilmiş anlam içermeyen davranış arasındaki sınır çok geçişken ve geniştir. Zira sosyolojinin alanına giren davranışların büyük bir kısmı, özellikle de salt geleneksel eylem (...), sınırın üzerinde durmaktadır" (Weber 2013, 149; krş. Weber 2012a, 112).

Böylece sosyolojinin alanına girip girmeme kıstasına göre, üç davranış tipi ortaya çıkmaktadır. İlki ve üçüncüsü net olan bu tiplerden ikincisi sınırda olmanın belirsizliğini üzerinde taşır:

- Sosyolojinin dışı: salt tepkisel “anlam içermeyen” davranış.
- Sosyolojiye ait sayılan sınır bölgesi: salt geleneksel eylem.
- Sosyolojinin iç bölgesi: Hedef odaklı ve değer merkezli rasyonel eylem tipleri...

Weber bu sınırın belirsizliğini şu cümlelerle vurgulamaktadır:¹⁶²

“Anlamli yani anlaşılabilir eylem, psikofizik olayların bazı örneklerinde hiç bulunmaz, bazılarında ise sadece konunun uzmanı olanlar için bulunur. Mistik ve bu sebeple kelimelere dökülemeyen, haklarında tam bir iletişim kurulamayan olaylar, bu tür tecrübelerle hiç girmemiş kişisel açısından bütünüyle anlaşılabilir değildir. Bir olayın anlaşılabilir ve anlaşılabilir bileşenleri çoğu zaman birbirine karışık ve bağlıdır” (Weber 2013, 149; krş. Weber 2012c, 112-113).

Weber’de insan eylemleri, haklarında yorumlayıcı açıklamanın (**verständliche Erklärung**) ne derece mümkün olduğuna, hangi eylemlerin anlamlı bir şekilde açıklanabileceğine göre de ele alınır. Weber’e göre anlayışımızın (**Verständnis**) sınırları çok dar değildir. Örneğin Sezar’ı anlamak için Sezar olmaya gerek yoktur. Ama anlayış kabiliyetimiz hadsiz hudutsuz da değildir. Anlama yetimiz açısından bakıldığında eylemleri üçe ayırmak mümkündür:

(i) Anlaşılabilir nitelikteki eylem tipleri (verständliche Handlungstypen)

“İnsan için anlaşılabilir olan eylem tipleri, hedef odaklı rasyonel eylemden ibaret değildir. Örneğin duyguların tipik işleyişlerini ve eylemler açısından tipik sonuçlarını da ‘anlayabiliriz’” (Weber 1922, 428).

¹⁶² Burada ilginç bir husus dikkati çekmektedir. “Kategoriler” makalesinde sosyolojinin sınırlarının altı daha kalın bir şekilde çizilmişken, “Sosyolojik Temel Kavramlar”da sosyolojinin alanına giren eylem tiplerinin içerik ve unsurları merkezdedir.

Böylece anlaşılabilir nitelikte olan iki eylem tipinden söz edilebilir:

1) Hedef odaklı rasyonel eylem: Bu eylem tipi Weber'de öncelikli eylem ideal tipi olarak görülebilir. Bir eylem tipine bakılırken ilk olarak kullanılacak eylem ölçüsü (**Handlungsmaßstab**) budur. Ne kadar sık karşımıza çıktığından bağımsız olarak, en kolay olarak hedef odaklı eylem tipini teşhis edip anlayabiliriz.

Sosyoloji pragmatik olarak ilk başta eylemlerin rasyonel açıdan anlaşılabilir bağlamlarını anlamlandırır/yorumlar. Fakat sosyolojinin nihai amacı, sadece hedef odaklı rasyonel eylemi anlamak değildir. Sosyolojini alanı hedef odaklı rasyonel eylemle sınırlı değildir. Bir başka deyişle, yorumlayıcı sosyoloji (**verstehende Soziologie**) “rasyonel anlamlandırma/yorumlama”nın kendisine yardımcı olamadığı yerlerde de faaliyetini sürdürür. Duyguları, duygu durumlarını ve akli dışılıkları da anlayabilir ve anlamaya çalışır.

2) Duygusal eylem (**affektuelles Handeln**): Bu eylem tipi de, kendisini ortaya koyan aktörün öznel anlamlandırma işlemi sonucu dış dünyaya, özellikle de diğer insanların davranışlarına bağlıdır (Weber 1982, 430).

(ii) Anlaşılması mümkün olmayan eylem tipleri (unverständliche Handlungstypen)

Weber'e göre bir eylem tipinin ortalamaya yakınlığı, norm oluşturması, toplumun günlük hayatında çok sık görülmesi gibi hususların, o eylemin anlaşılabilir yahut rasyonel oluşuyla alakası yoktur. Weber'in de dikkat çektiği gibi, bir insanın “kendiliğinden” ve “psişik” günlük işleri olarak gördüğümüz olaylar, bazen kendi bağlamları içinde, anlaşılmalarını temin edecek nitel spesifik anlamsal kesinliğe (**Evidenz**) hiç sahip değildir (Weber 1982, 248). Weber bu eylem tipine örnek olarak cezbe, vecit, mistik tecrübe, bazı psikopatolojik olaylar ve küçük çocukların davranışlarını verir.

(iii) *Kısmen anlaşılabilen eylem tipleri (teilweise “verstehbar”e Handlungstypen)*

Bu eylem tipi de anlaşılabilen ve anlaşılabilen olmayan öğeleri eş zamanlı olarak bünyesinde barındırır. Weber örnek olarak hafıza kaybı gibi psikopatolojik olayları verir (Weber 1982, 428-429).

Duygular da yorumlayıcı sosyolojinin alanına girmektedir. Fakat “duygusal eylem”in bir ideal tip olarak statüsü ve duygular ele alınırken hangi eylem ideal tiplerinin kullanılacağı hususu bir ölçüde belirsiz kalmıştır. Örneğin “Kategoriler” makalesine baktığımızda, “duygusal eylem”in (**Affekthandlung**) henüz bir ideal tip olarak ortaya konmadığı, “hedef odaklı rasyonel eylem”in (**zweckrationale Handlung**) eylemi anlamak için oluşturulmuş yegane ideal tipik ölçü olduğu görülmektedir. Yine de daha Weber’in bu makalesinde, yöntemsel önemi büyük olan bir geçişin izleri; “ideal tip”ten “ideal tipler”e geçişin ilk mütereddit adımları seçilmektedir. Weber sosyolojisinin anahtarı niteliğindeki toplumsal eylemleri anlamak üzere, 1913 tarihli “Kategoriler” makalesinde tek bir ideal tip ortaya atılmışken, 1920 tarihli “Sosyolojik Temel Kavramlar”da bu sayı dörde çıkmıştır. Fakat Weber 1913 itibarıyla de duygulara dayanan eylemleri yorumlayıcı sosyolojinin alanında gördüğüne ve henüz bunlar için ikinci bir ideal tip formüle edilmediğine göre, bu akıl dışı alan da hedef odaklı rasyonel ideal tipin yardımıyla incelenecektir.

Yorumlayıcı sosyoloji, hedef odaklı rasyonel eylemde olduğu gibi, duygusal eylemin alanında da “eylemin tipik (öncelikle dışsal) anlam bağları”na odaklanır. Bunu yaparken de “bir ideal tip olarak hedef odaklı rasyonel eylemi hedef odaklı **irrasyonelitenin (Zweckirrationalen)** uzaklığını tahmin edebilmek için” kullanır (Weber 1922, 430).

Sosyolojinin duygularla ilgilenmesi, (1) fizyoloji ve (2) psikoloji tarafından olmak üzere iki taraftan sınırlanmıştır:

1) Yorumlayıcı sosyoloji duygularla uğraşırken “fizyolojik ve daha önce isimlendirildiği şekliyle ‘psikofiziksel’ tezahür biçimleri”yle ilgilenmez (Weber 1922, 430). Örneğin kalp atış grafiklerine, tepkime sürelerindeki kaymalara veya gerilim, memnuniyet ve rahatsızlık duygularının kombinasyonu gibi salt psikik unsurlara bakmaz.

2) Weber “yorumlayıcı sosyolojinin bütün tezahürleri sadece ‘içeriden dışarı’ (...) incelediği”ni yazmaktadır. Weber’e göre burada “içeri”den kasıt, davranışın psikolojik nitelikleri değil, insan davranışının öznel olarak kast edilmiş anlamıdır (1922, 406).

Örneğin Weber “kâr hırsı”nı psikolojik değil, sosyolojik bir kategori olarak inşa etmektedir. Bu sosyolojik inşasını da “faal olan ‘psişik’ konstellasyonlar arasındaki farklar”dan ve “mutlak olarak heterojen¹⁶³ ‘karakter özellikleri’nden” bağımsız olarak, “anlama bağlılık açısından eşit oluş”una dayandırmaktadır. Bu hususu hemen Weber’in kendi örneğiyle somutlaştırmakta fayda var. Bir işletmenin iki ortağı vardır. İkiisi de aynı işleyiş ve sonuçlara sahip aynı kâr hırsına sahiptirler. Halbuki “psişik” konstellasyonları, karakter özellikleri ve “yöneldikleri hedefler” arasında hiçbir akrabalık olmadığı gibi, bunlar taban taban zıt da olabilir (Weber 1922, 406).

(3) Toplumsal Eylemin Anlam Bağı

Weber “toplumsal eylem”i, eylemi gerçekleştirenin kendi eylemine öznel olarak yüklediği bir anlamla başkalarının “davranış”larına (Verhalten) bağlanan eylem olarak tarif ediyordu. Peki bu anlam bağı gerçekte nasıl kurulmaktadır? Yukarıda da değinildiği gibi, bir eyleme öznel olarak anlam yüklenmiş olması o eylemi toplumsal kılmaya yetmez. Eylemdeki niyetin diğer aktörlerin davranışlarına temas etmesi gerekir (Weber 2013, 149; krş. Weber 2012c, 112). Görebildiğimiz kadarıyla, toplumsal bir eylem, (1) “doğrudan”; başkalarının davranışlarına verilmiş bir cevap niteliği taşıyor olabileceği gibi, (2) “dolaylı”; yapılan eyleme cevap olarak başkaları tarafından ortaya konacak davranışlarına yönelik tahminlere, varsayımlara, kabullere dayanabilir de.

¹⁶³ Bu mutlak heterojenlik vurgusu, idiografik ve kanun koyucu araştırma istikametleri arasındaki ikiliğe bir atıf içeriyor gibi görünmektedir. Burada sosyoloji kendini değişken ve sonsuz çeşitlilik arz eden içerikten bir düzeyde soyutlayarak kanun koyucu tarafta yer almakta (burada Simmel’in içerikten bağımsız biçim vurgusunu hatırlayabiliriz), tespit edilebilir düzenliliklere odaklanmaktadır. Buna karşılık psikoloji de fenomenlerinin çoğulluğuyla idiografik kanatta kalmaktadır.

(i) Doğrudan Anlam Bağı

Bir toplumsal eylem, toplumsal bir eyleme **cevap veya tepki** olarak ortaya çıkmış olabilir. Aktörün eylemi, başka aktörlerin eylemlerine ilişkin öznel bir niyet, bilinçlilik ve anlam barındırmaktadır. Bilindiği gibi, başkalarının eylemleri karşısında refleks nevinden, bilinçsiz ve mekanik olarak verilen tepkiler, eylem sınıfına dahil değildir. Burada zamansal olarak üç ihtimal vardır:

- a. Geçmişteki bir eylemin intikamı
- b. Eşzamanlı bir eyleme verilen tepki
- c. Gelecekte yapılması tahmin edilen bir eyleme karşı önlem (Weber 2013, 172).

(ii) Dolaylı Anlam Bağı

Bir toplumsal eylem diğer insanların o anda ya da gelecekte belli bir toplumsal eylemi gerçekleştirecekleri tahminine dayanabilir. Burada söz konusu olan diğer insanlar, ille de toplumsal eylemi gerçekleştiren aktörün tanıdığı insanlar değildir. Örneğin insan elindeki paranın, gelecekte tanımadığı insanlar tarafından kabul edileceğine inanır veya kanidir (Weber 2013, 172). Başka bir formülasyonla, dolaylı anlam bağında aktörün eylemi, diğerlerinin eylemlerini öznel bir niyetlilik, bilinçlilik ve anlamlılıkla dikkate alır ve gözetir, diyebiliriz.

Weber sosyolojiyi tanımlamak için yazdığı bu pasajlar boyunca ısrarla “başkalarının davranışları”ndan (**Verhalten anderer**) söz etmektedir. “Davranış” kelimesi üzerindeki bu ısrar dikkat çekicidir. Yine de burada kast edilen mananın, diğer ihtimalleri dışarıda bırakmak olmadığı akla yatkın gelmektedir. Zira “başkalarının eylemleri” yerine “başkalarının davranışları” denmesi, eylemin anlamca bağlı olduğu dışsal unsurların olabildiğince geniş tutulmak, sınırlanmamak istendiğini ifade etmektedir. Bu yorumumuzu bir adım ileri götürürsek, bir toplumsal eylemin, toplumsal sayılması için öznel olarak kendisine yüklenen anlamın, başkalarının sadece davranışlarına da değil, düşüncelerine, duygularına, değerlerine, zihniyetlerine ya da zevklerine değmesinin de yeterli olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıdaki doğrudan-dolaylı anlam bağı ayrımını, bütün bu geniş alan için de geçerli sayabiliriz. Fakat alanı bu şekilde genişlettiğimizde yorumlamacı sosyolojinin her zaman “bilinçli anlam bağı” ile “bilinç dışı anlam bağı” arasında ayırım yapma konusunda uyanık olması gerekecektir. Zira örneğin başkalarının düşünceleriyle kurulan dolaylı anlam bağı, bazı durumlarda “bilinç dışı anlam bağı”nı örnekler nitelikte olabilecektir ve sosyoloji açıdan bakıldığında “bilinç dışı anlam bağı”, eğer bir çelişki değilse, araştırma sahasının dışında kalacaktır.¹⁶⁴

Buradan da anlaşılıyor ki, dolaylı anlam bağının devamında, bu geniş alanın (diğer insanların sadece davranışları değil düşünceleri, zihniyetleri, değerleri, zevkleri vb.) ilerilerindeki belirsiz bilinçlilik, niyetlenilmişlik, amaçlanmışlık sınırları aşılmakta; üçüncü bir bağlanma biçimi, artık anlam, bilinç ve niyetten yoksun olarak gerçekleşmektedir. Örneğin bir eylemcinin eylemi, eylemci farkında olmadan başkalarının düşünceleri veya eylemleri tarafından koşullanabilir.

Doğrudan anlam bağında aktörün eylemi diğer kişilerin eylemleriyle bir cevap verme ilişkisi kurmaktadır. Dolaylı anlam bağında ise aktörün eylemi diğer kişilerin eylemlerini gözetmektedir. Bilinçdışı alanına düştüğü için “eylem” olmaktan, dolayısıyla yorumlamacı sosyolojinin konusu olmaktan çıkan bir üçüncü ilişki tipinde ise, aktörün eylemi, aktör farkında olmadan, başkalarının eylemleri, düşünceleri, zihniyetleri... tarafından koşullanmaktadır.

(4) İdeal Tiplerin Yöntemsel Analizi: Metodolojik Rasyonalizm

Yukarıda “kavram”, “temel kavram”, “kategori”, “tip”, “saf tip” ve “ideal tip” terimlerinin Weber’de birbirinin yerine geçebildiğini belirtmiştik. Bu anlamda “ideal tip” isimlendirme açısından pek de orijinal olmayan bir kavram olarak görülebilir. Peki felsefi anlamda yöntem alanına katkısı ne olmuştur, seleflerinin toplumsal dünyaya ilişkin olarak geliştirdikleri “kavramlaştırma” tarzlarına ne ilave etmiştir?

¹⁶⁴ Özellikle duygusal ve geleneksel eylem tiplerinde, içgüdülere veya kurumsallaşmış alışkanlıklara dayalı olarak şekillenen eylemlerde başkalarının davranışlarına yapılan anlam atıflarının bilinç dışı olma ihtimalinin üzerinin kolayca çizilemeyeceği açıktır.

Weber bizzat kendisi Roscher'in gerçekliğin bilimsel “felsefi” ve “tarihsel” ele alınırları arasında yaptığı ayrım (“ideal tip” kavramı, gerçekliğin “felsefi” ele alınışı alanına düşmektedir) hakkında yazarken, ideal tip kavramının bağlamını şu şekilde betimlemektedir:

Değerlendirmemizin devamında sık sık değinilecek [yasa ve gerçeklik bilimleri arasındaki] zıtlık, kendisinden belli bir ölçüde, kısmen yanlış çıkarımlar yapılsa da, Menger tarafından (...) siyasal iktisat metodolojisi alanında ortaya konup tanıtılmıştır [1883]. Bu meta-mantıksal (**extra logisch**) formülasyon, Dilthey'in (Tin Bilimlerine Giriş, **Einleitung in die Geisteswissenschaften**) [1883] ve Simmel'in (Tarih Felsefesinin Problemleri, **Probleme der Geschichtsphilosophie**) [1892] çözüm denemelerinde görülmüş, Windelband'ın rektörük konuşmasında birkaç önemli noktada kısaca ifade edilmiş (Doğa Bilimi ve Tarih Bilimi, **Naturwissenschaft und Geschichtswissenschaft**) [1894], son olarak da Rickert'in esaslı çalışmasında (Doğabilimsel Kavram İnşasının Sınırları, **Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung**) [1896] kapsamlı bir şekilde geliştirilmiştir. Ayrıca Gottl [von Ottlilienfeld]'in eseri (Kelimenin İktidarı: Millî İktisat Düşüncesinin Eleştirisine Yönelik Deneyler, **Die Herrschaft des Wortes: Untersuchungen zur Kritik des nationalökonomischen Denkens**) [1901] bambaşka yollardan geçerek; Wundt, Dilthey, Münsterberg ve Mach'tan, kısmen de Rickert'ten (1. Cilt'ten) etkilenecek; ama esas olarak kendi kendine, millî iktisatta kavram inşa problemlerine odaklanmaktadır. Bu eserin metodoloji ile ilgilenen kısımları arasında bazı hususlar –fakat kesinlikle en hayati olanları değil– Rickert'in eserinin o sıralarda yayımlanan ikinci yarısında [1902] aşılmıştır. Açıktır ki bu eser Rickert tarafından bilinmiyordu. Aynı şekilde izahları (Tarihin Teori ve Yöntemine Dair, **Zur Theorie und Methodik der Geschichte**, Halle, 1902) Gottl'ünkülerle pek çok noktada temas eden Eduard Meyer de ondan habersizdi (Weber 1922, 3-4, dn. 2).

“Saf tip” veya “ideal tip” düşüncesi, Weber'in, Menger'in “güçlü (streng) veya eksiksiz/tam (**exakt**) tip”i¹⁶⁵ ile karşıtı olan “gerçek tip”ini (**Realtypus**) (Menger 1883, 36 vd.) sentezleme denemesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Menger'in teorik araştırmasının “eksiksiz/tam” (**exakt**) yönü nasıl “gerçek” (**wirklich**) yöne zıtsa (Menger 1883, 39, dp. 18), Simmel'de “yasa bilimleri” (**Gesetzeswissenschaften**)

¹⁶⁵ Özellikle “ideal” kelimesi ile “eksiksiz/tam” anlamına gelen “exakt” kelimesi arasındaki fark neredeyse bir vurgu nüansından ibarettir.

“gerçeklik bilimleri”ne (**Wirklichkeitswissenschaften**) (Simmel 1892); Windelband’da ise yasa “olay bilimleri”ne (**Ereigniswissenschaften**) karşıt pozisyonda yer almaktadır (Windelband 1894) (krş. Ringer 1997, 31-32).

Menger 1883	Güçlü tip/eksiksiz tip	Gerçek tip
Simmel 1892	Yasa bilimleri	Gerçeklik bilimleri
Windelband 1894	Yasa bilimleri (nomotetik bilimler)	Olay bilimleri (idiografik bilimler)
Weber	Saf veya ideal tipler	

Tablo 38. İki Bilimsel Araştırma İstikameti

Burada “anlam”, ya a) gerçeklikte α . belli bir tarihsel vakada belli bir aktör tarafından, β . çok sayıda aktörün başından geçen belli miktarda vakada ortalama veya yaklaşık, ya da b) kavramsal olarak inşa edilmiş saf bir tipte, tip olarak tasavvur edilmiş aktör veya aktörler tarafından öznel olarak kastedilmiş anlam demektir (Weber 2013, 149).

Weber ampirik sosyolojinin sadece yasa bilimi boyutuyla değil, aynı zamanda gerçeklik bilimi boyutuyla da ilgileniyordu. Başka bir deyişle, sadece ideal tiplerle değil, “gerçek tip”lerle (**Realtypus**) de uğraşıyordu. “Gerçek tip”in iki farklı çeşidi arasında ayırım yapan Weber’in ikinci çeşit gerçek tip olarak andığı “ortalama” gerçek tip, belli oranda soyutlama içerdiğinden, kannatımızca gerçek tip ile ideal tip arasında bir ara aşama ya da geçiş formu olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca Weber Menger gibi tek bir ideal tip geliştirmemiştir. Sosyolojik Temel Kavramlar’da görüldüğü gibi, Weber bir adım ileri gider ve belli bir konuda birden çok ideal tip formüle etmeye çalışır. Bu açıdan, Kategoriler makalesi henüz ara bir pozisyondadır. Weber, Menger’in ayırımını geliştirmiş ve “eksiksiz tip”i “ideal tipler” formülasyonu ile ideal tipleri, hem benzersiz nitelikleri hem de genellikleri ifade edebilen çift yönlü soyutlama istasyonları olarak tanımlamış, ayrıca bir alanda çoklu gruplaşmalara imkan verecek tarzda çoğul hale getirmiştir. Kısacası Menger’in tekli düşünüşünü alıp ona çoğulluk katmıştır. Böylece toplumsal eylemlerin

rasyonalite dışındaki motivasyonlarını ve biçimlendiricilerini (duygular, gelenekler gibi) ortaya koyabilmiştir.

Weber'in Kategoriler makalesinde bir buçuk ideal tipten söz edilebilir. "Hedef odaklı rasyonel eylem" aktif bir ölçü olarak kullanıldığı için onu tam bir ideal tip olarak sayarken; "duygusal eylem" kategorisini, kendisi müstakil bir ölçü olmaktan çok "rasyonel eylem" in bir negatif türevi ya da yokluğu olarak tanımladığı için yarım sayıyoruz. Bu türden ideal tipleri "zayıf" veya "pasif" ideal tip olarak tanımlayabiliriz.

Öte yandan, bir ideal tip ne kadar çok ölçü olarak kullanılırsa, o kadar güçlü veya aktif olarak anılmayı hak ediyor demektir. Hedef odaklı rasyonaliteyi yukarıda Weber'in metodolojik rasyonalizminin bir sonucu olarak yorumlamıştık. Metodolojik rasyonalizmden kastımız, Weber'in bilimsel teorilerinde, günlük hayatında veya siyasette rasyonalist olup olmadığından bağımsız olarak; ampirik araştırma yaparken, toplumsal eylemleri daha iyi açıklamaya yardımcı olacak düşüncesiyle, geçici ve araçsal olarak rasyonalizmi benimsemesi; daha doğrusu bir ön kabul olarak aktörlerin rasyonel bir biçimde hareket ettiğini varsaymasıdır. Bu metodolojik pozisyon, "rasyonel eylem" ideal tipinde cisimleşmektedir. Kısacası ideal tip çoğulluğu, metodolojik çoğulluğunu, başka bir deyişle metodolojik çoğulculuğu gerektirecek, daha doğrusu doğal olarak getirecektir.

Bu iddiamızın sonucu, Weber'in Sosyolojik Temel Kavramlar'da ortaya koyduğu dört toplumsal eylem tipini toplumsal olayların, kendilerine vurulacağı birer ölçü olarak kullanılmasının aynı zamanda muvakkaten dört metodolojik pozisyonu üstlenmek anlamına geldiğidir. Buna göre Weber toplumsal olaylara "duygusal eylem" ideal tipini ölçü olarak kullanmak suretiyle bakarken, "metodolojik sentimentalist" pozisyonu benimsiyordur. Veya "geleneksel eylem" in penceresinden toplumsal eylemleri görmek, aynı zamanda "metodolojik gelenekçi" gibi davranmak demektir. Weber'in pratik araştırmalarında bu ideal tiplerin hangisini ne yoğunlukta ve aktiflikte kullandığı ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, "rasyonel eylem" ideal tipinin ve "metodolojik rasyonalizm" in Weber'in daha sık rastladığımız bir yüzü olduğu bir sık olmasa gerektir.

Weber amaç ve araç tayinin rasyonelliğini metodolojik bir varsayım olarak kabul ederek gerçek hayattaki rasyonel ve irrasyonel (duygusal veya geleneksel) eylemlerde karşımıza çıkan amaç ve araç tayinlerini değerlendirmek için bir ölçü olarak kullanmaktadır. Her ne kadar irrasyonel eylemleri nitelemek için irrasyonel ideal tipler geliştirse de, bu ideal tipleri bir ölçü olarak nadiren kullanmaktadır. Bu durumda Weber'in "hedef odaklı rasyonel eylem"i aktif bir ideal tip olarak kullandığı, büyük ve zengin irrasyonel alanındaki eylemleri de rasyonel ölçüsünden sapmaları ve mesafeleri üzerinden yorumladığı söylenebilir.

Yorumlayıcı sosyolojide anlam kesinliğine (**Evidenz**) ulaşmanın farklı yollarından söz edilebilir. Bu da rasyonelite dışında ölçülerin de seferber edilmesi anlamına gelmektedir. Weber anlam kesinliğine (**Evidenz**) kapı açıp imkan veren iki anlama biçimi betimlemektedir. Bu iki yol aynı zamanda iki eylem tipine denk düşmektedir:

(i) Rasyonel anlamca kesin anlama (rational evidentes Verstehen)

Rasyonel olarak anlaşılabilen bir eylem (**rational verstehbares Handeln**) akıl yoluyla, entelektüel olarak dolaysız ve sarıh şekilde kavranabilir. Eylemin arkasındaki anlam bağlamı (**Sinnzusammenhang**) gözlemci tarafından entelektüel olarak bütünüyle ve şeffaf bir şekilde anlaşılabilir. Bu anlama tarzına denk düşen toplumsal eylem ideal tipi, rasyonel olarak yönlendirilen, mantıksal ve matematiksel hedef odaklı eylemdir (**rational orientiertes, logisches und mathematisches Zweckhandeln**) (Weber 2013, 150).

(ii) Duygu yoluyla anlamca kesin anlama (einfühlend evidentes Verstehen)

Burada eylemin araştırılması sonucunda ulaşılan anlam kesinliği, duygu yoluyla tekrar tecrübe edilen, duygusal, sanatsal duyarlılığa sahip bir anlam kesinliğidir (**einfühlend nacherlebende, emotionale, künstlerisch-rezeptive Evidenz**). "Duygu yoluyla anlamca kesin anlama ise yaşandığı duygusal bağlam duygu yoluyla bütünüyle yeniden yaşanan eylemler için geçerlidir" (Weber 2013, 150-151). Bu durumda bu anlama tipinin "duygusal eylem"le sınırlı olduğu iddia edilebilir.

Bunlar dışında Weber'in dikkat çektiği birkaç anlama tipi daha vardır (2013, 155):

(i) Aktüel Anlama¹⁶⁶

Bu, eylemin arkasındaki aktüel anlamı anlamayı ifade eder. Weber aktüel anlama için nesnelere ve bunlara denk düşen araçlarına göre üç örnek vermektedir:

- Düşüncelerin rasyonel aktüel anlaşılması
- Duyguların irrasyonel aktüel anlaşılması
- Eylemlerin rasyonel aktüel anlaşılması

(ii) Motivasyon Anlama

Bir eylemi, ister rasyonel ister irrasyonel olsun arkasındaki motivasyona göre anlamayı ifade eder. Bu da sadece eylemin rasyonel amacını değil, daha büyük resmi yani eylemin ardında yer alan (rasyonel ve irrasyonel, örneğin duygusal sebepleri de içeren) daha büyük anlam bağlamını anlamak demektir. Söz konusu saik, sebep ya da anlam bağlamı aktör tarafından bizzat kast edilmiş olmayabilir de. Sadece gözlemci tarafından bu şekilde yorumlanıyor da olabilir (Weber 2013, 159).

Örneğin bir yüz ifadesi görüp hangi duyguları (örneğin öfke nöbeti) ifade ettiğine ilişkin yorum yaptığımızda, bu aktüel bir anlamadır. Ayrıca bu irrasyonel bir anlamadır. Bunun sebebi duyguların irrasyonel olup akıl alanının dışında kalması ya da burada söz konusu olan duygunun irrasyonel bir şekilde sebepsiz meydana gelmiş olması da değildir. Asıl sebep, duygu ile yüz ifadesi arasındaki ilişkinin rasyonelite içermemesidir. Daha sonra ikinci aşamaya yani “motivasyon anlama”ya geçilir. Bu aşamada ise öfkenin altındaki motivasyonun, kıskançlık mı, gurur incinmesi mi yoksa onur zedelenmesi mi olduğu anlaşılır (Weber 2013, 155).

¹⁶⁶ Krş. Schluchter 2013, 37-38. Schluchter önce iki anlama çeşidini ayırt etmektedir: 1. Metin anlama (veya daha genel ifadesiyle: sembol anlama): Nedensel olmayan bir anlamadır ve hermenötik dairede kendini açığa vurur. 2. Eylem anlama: Nedensel açıklayıcı bir anlamadır ve kendini saik bağlamında açığa vurur (**Motivzusammenhang**).

(5) Anlamın İki Boyutu: Amaç ve Araç Tayini

Weber “sosyoloji” tanımının ikinci kısmında “[bir sosyal eylemi] işleyişi (**Ablauf**) ve etkileri (**Wirkungen**) ile nedensel olarak açıklamak [**ursächlich erklären**]”tan söz etmektedir. Fakat toplumsal eylemin işleyişini, akışını, süreçlerini ve aşamalarını ayrıntılı olarak ele almamaktadır. Weber kendisi açıkça ifade etmese de, oluşturduğu dörtlü eylem tipolojisi incelendiğinde, özellikle de hedef odaklı rasyonel eylem (**zweckrationales Handeln**) ile değer merkezli rasyonel eylem (**wertrationales Handeln**) tipleri, eylemin iki aşamalı bir süreç olduğunu ima etmektedir. Bir toplumsal eylemin hangi tipe yakın olduğuna karar vermek için incelenmesi gereken bu iki aşama (1) “amacın belirlenmesi” ve (2) “aracın tespiti” olarak formüle edilebilir. Yukarıdaki tanımda geçen “etkiler” (**Wirkungen**) veya “sonuçlar” (**Resultate**) da “amaç”ın (**Zweck**) bir muadili gibi görülebilir. Kendi içinde “amaçlanılmamış/niyetlenilmemiş sonuç”lar ile “amaçlanılmış sonuçlar” olarak ayrılan sonuçlar, esasen eylemin son sınırında yer almaktadır. Dolayısıyla eylemin içinde mi dışında mı kabul edilecekleri belirsiz bir husus olarak kalmaktadır.

Üstelik birden fazla toplumsal eylem her zaman birbirleriyle iç içedirler ve net bir şekilde tek tek toplumsal eylemlerin başlangıç ve bitişlerini ayırt etmek zordur. Bu durumda bir sosyoloğun tek bir toplumsal eylem olarak gördüğü fenomen, bir başka sosyolog tarafından birbirinden ayrı birden fazla toplumsal eylem olarak da görülebilir. Başka bir ifadeyle bir sosyoloğun müstakil bir toplumsal eylem olarak gördüğünü, başka bir sosyolog daha büyük bir toplumsal eylemin bir aşaması sayabilir. Bir eylemin farklı aşamaları olduğuna göre, bir eylemin hangi tipe ait olduğuna karar verirken hangi aşama esas alınacaktır? Tek bir davranış farklı aşamalarında Weber’in andığı dört farklı mantığa göre işleyebilir mi? Böyle bir durumda söz konusu eylem hangi eylem tipine ait sayılacaktır?

Buraya kadar söylediklerimizden, toplumsal bir eylemin anlamının, iki temel unsurdan, adımdan, aşamadan veya karardan oluştuğunu çıkartabiliriz:

- Eylemin amacı (**Zweck**) ne olmalıdır? Ahlakî bir ilkenin gerektirdiği bir amelin yerine getirilmesi mi olmalıdır yoksa bir çıkar doğrudan eylemin hedefi olarak seçilebilir mi?
- Eylemin aracı (**Mittel**) ne olmalıdır? Belirlenmiş olan hedefe hangi araçla erişilmelidir?

Böylece aşağıdaki formüle ulaşmaktayız:

$$\text{Anlam tayini} = \text{Amaç tayini} + \text{Araç tayini}$$

Bu bağlamda bazı sorular geliştirebiliriz: Hedef odaklı rasyonel eylemde amaç ve araç tayininde kullanılan insan melekesi, aynı insan yetisi yahut aynı insan kabiliyeti midir? Hedef tamamen bir ahlakî ilkeye göre seçildiğinde hangi meleke seferber edilmiş olur? Hedef odaklı rasyonel eylem ile değer merkezli rasyonel eylemde araç seçiminde kullanılan rasyonalite aynı mıdır? Duygusal eylemde araç da amaç da duyguların yönlendirmesiyle mi seçilmektedir?

Bu durumda Weber'in hedef, değer, duygu ve gelenek merkezli dört toplumsal eylem tipinin arkasındaki anlam tayin süreçlerini daha geniş bir bağlamda değerlendirmek yararlı olacaktır. Her ne kadar duygusal ve geleneksel toplumsal eylem tiplerinde amaç ve araç tayini süreçleri büyük ölçüde birbirine karışsa ve ayırt edilmesi zorlaşsa da, rasyonel eylem tiplerinde amaç ve araç tayin süreçlerinde farklı insan yetilerinin kullanılması durumu belirginleşmektedir. Bu da söz konusu iki eylem tipinde amaç ve araç tayini süreçlerinde hangi farklı insani melekelerin kullanıldığına bakmayı gerektirir. Kant'ın "Yargı Gücünün Eleştirisi"nin (**Kritik der Urteils kraft**) giriş bölümünün sonunda yer alan insanın yetilerine ilişkin tablodan (Kant 1974, 109) da ilhamla, farklı eylem tiplerinin amaç ve araç tayini aşamalarında seferber olan farklı insan yetilerine ilişkin aşağıdaki tabloyu tasarlayabiliriz:¹⁶⁷

¹⁶⁷ Weber'de atıf yapılan farklı rasyonalite tiplerine ilişkin diğer bir yaklaşım için bkz. Vandenberghe 2016, 151 vd.

	Amaç Tayini	Araç Tayini
Hedef Odaklı Rasyonel Eylem	Pratik Akıl / Arzu	Teorik Akıl
Değer Odaklı Rasyonel Eylem	Pratik Akıl / Ahlak	Teorik Akıl
Duygusal Eylem	Duygu	Duygu
Geleneksel Eylem	Gelenek	Gelenek

Tablo 39. Farklı Eylem Tiplerinde Amaç ve Araç Tayininde Kullanılan Yetiler

Bu tasarıma göre gerek duygusal gerekse geleneksel eylemde amaç ve araç tayin süreçlerini kullanılan yeti açısından ayırtmak mümkün değilken, hedef odaklı ve değer odaklı rasyonel toplumsal eylemlerde amaç tayininde farklı yetiler harekete geçmekte fakat araç tayininde ikisinde de teorik akıl kullanılmaktadır. Teorik akıl, insan iradesinden tamamen ayrı bir akli işleyişe denk gelirken pratik akıl ise şu veya bu şekilde değerlerin işe karıştığı bir sahaya işaret etmektedir. Bu anlamda hedef odaklı ve değer odaklı rasyonel eylemin temel ayırım noktası amaç tayininde ortaya çıkmakta, amaç tayini ilkinde belli bir ahlaki sınırlama olmaksızın, insanın arzusu doğrultusunda gerçekleşirken ikincisinde değer yargılarının yönlendirmesi sonucu belirlemektedir.

e. Metodolojik Bireyciliğe Üç Katkı: Tarihsel Birey, Metodolojik Bütüncülük ve Çoklu Korelatif Nedensellik

Weber'in metodolojik bireyciliği tarihselcilik doğrultusunda üç açıdan modifiye etmiştir.¹⁶⁸ İlk olarak metodolojik bireycilik ekseriyetle belli güdülere indirgenmiş zaman üstü evrensel bir birey varsayımına yaslanırken Weber'in bireyden anladığı

¹⁶⁸ Weber'in metodolojik bireycilik anlayışının farklı bir ele alınışı için bkz. Ögütle 2012 veya Ögütle 2013. Bu eserinde Ögütle metodolojik bireyciliğin öznelci (Weber), nesnelci (Popper) ve indirgemeci (Elster) versiyonlarını ayırt etmekte; üçünün de sosyal bilimleri çıkmaza soktuğunu, metodolojik sahanın ötesine geçip ontoloji alanında bir temellendirme yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır.

tarihsel bireydir. Böylece Weber, metodolojik bireyciliğin varsayımsal bireyinin yerine “tarihsel birey”i koyarak bu yaklaşımı tarihselci gelenek doğrultusunda yorumlayarak kullanmıştır.

İkinci olarak, Weber’in bireyi araştırma birimi olarak başlangıç kabul edişi, metodolojik projesinin sadece ilk kısmıdır. Weber bireyi **araştırma birimi** olarak merkeze alırken, ikinci bir merkez daha tayin eder ve **bağlam birimi** olarak duruma göre medeniyeti, kültürü, mezhebi, toplumu seçer. Bu da bütüncülüğü (**holism**) benimsediğini gösterir. Böylece metafizik bir ilke olarak bütüne öncelik verme ve sadece bütüne ontolojik statü atfetme anlamında “ontolojik bütüncülüğü” reddetse de metodolojik bireycilikle “metodolojik bütüncülüğü” birleştirmekten geri durmaz. Bireylere ontolojik öncelik verir fakat düzenleyici ve buluşa/çözüme ulaştırıcı (höristik) bir ilke olarak bütüncülüğü de kabul eder. Weber’e göre toplumsal bir fenomen, ait olduğu kültürün farklı boyutlarının hep birlikte oluşturdukları bütünlük gözetilerek araştırılmalıdır (Beiser 2011, 513). Böylece Weber bireye, medeniyet ya da mezhep gibi bütünlükler içinde bakar. Bütünün içinde yer alan bütün etkenler/unsurlar, diğer etken ve unsurlarla ilişki içindedir ve özsel niteliklerden ziyade ilişkisel niteliklere sahiptir. Dolayısıyla araştırma sırasında incelenirken bütünün diğer parçalarından tecrit edilemez.

Weber’in metodolojik bireycilikle metodolojik bütüncülük arasında yaptığı bu sentez, Simmel’in metodolojik parçacılıkla (**atomism**) metodolojik bütüncülüğü sentezlemesinden farklıdır. Simmel mikro kozmos ile makro kozmos (**alem-i sağır** ile **alem-i kebir**) arasında metafizik bir tetabukiyet yahut mütakabiliyet, karşılıklılık, denklik varsayımına dayanmaktadır. Simmel bu felsefi simetri temelinde mikroda makroyu makroda mikroyu arama şeklinde bir yöntem geliştirmiştir. Weber’in yöntemi ise bu tarz bir felsefi temelden, tamlıktan, dayanaktan yoksundur; salt pragmatik bir biçimde parçaya bütün içinde bakma gereği duymaktadır. Simmel ile Weber arasındaki, felsefi temel farkının ötesindeki bir fark da, Simmel’in bütünü anlamak için parçadaki tezahürünü arama şeklindeki bilimsel refleksinin Weber’de bulunmayışıdır.

Üçüncü olarak Weber, Simmel’de de gördüğümüz parça-parça ve parça-bütün ilişkilerinin çoğulluğunu belli bir düzenliliğe ve sosyolojik bir hüviyete kavuşturur.

Weber toplumsal fenomenlere bakarken belli özerk alanları ayırt eder. Bunlar siyaset, din, hukuk, iktisat, bilim, sanat, ahlak, teknoloji gibi alanlardır. Weber'e göre hiçbir alan bir diğer alana indirgenemez, bir alan diğerinin temeli, üstü ya da mutlak belirleyicisi değildir (Freund 2006, 247). Bütün bu alanlar kendi içinde belli bir düzeyde özerkliğe sahiptir. Bu özerklik vurgusu, nedenselliğin deterministik değil korelatif temelde anlaşılmasını da beraberinde getirir. Böylece örneğin iktisat alanındaki bir fenomenin, bütün diğer alanlarla tek tek bir ilişki ve etkileşiminden söz etmek mümkün ve gereklidir. Buna göre örneğin iktisadi fenomenler, dinî fenomenlere indirgenemezler. Ama aynı zamanda fiyat oluşumu, iş idaresi, finansman teknikleri gibi ilk bakışta salt/özde iktisadi gibi görünen bu fenomenler; hem din, siyaset ve teknoloji gibi alanları etkilerler; hem de bu alanlardan etkilenirler.

SONUÇ

Alman sosyolojisinin yöntemsel birikimini araştırmanın en iyi yolu, onu tarihsel sosyolojik bir perspektifle ele almaktır. Bu ise farklı yöntemsel yaklaşımların Alman sosyal bilim tarihindeki izini sürmek anlamına gelmektedir. Mevcut tarihsel sosyoloji literatürüne bakıldığında, bu çalışmaların daha ziyade siyasi ve iktisadi alandaki değişimin makro/kurumsal analizine yöneldiği görülmektedir. Literatürün, sosyoloji biliminin tarihsel sosyolojisini yapmaya en yakın/yatkın kısmı, akademi kurumunun dönüşümü üzerine yapılan çalışmalardır. Düşünce tarihi gibi daha küçük ölçekli bir alana tarihsel sosyolojik yöntemle yaklaşmak, Mannheim tarafından “bir tarihsel sosyoloji” olarak nitelenen bilgi sosyolojisi yaklaşımını davet etmektedir. Bu da tarihsel analizin yanı sıra aktörlerin toplumsal arkaplanlarına, gruplaşmalarına, örgütlenmelerine, kurumlaşmalarına ve karşılıklı ilişkilerine odaklanmayı gerektirmektedir.

Bu anlamda tarihteki bilimsel tartışmalar, sosyoloji biliminin tarihsel sosyolojisini yapma çabasının vazgeçilmez bir uğrağı gibi görünmektedir. Zira bugün yaygın ve kabul edilmiş olan sosyolojik yöntemsel eğilimler, aslında tarihteki paradigmatik kriz ve takip eden tartışma dönemlerinin sonucunda ortaya çıkmış uzlaşılardır. Tartışmalar farklı sosyolog gruplarına, grup üyelerinin toplumsal arka planlarına, grupların içindeki rol dağılımına ve gruplar arası ilişkilere bakmayı şart koştuğı için tarihsel sosyolojinin temel bileşenlerinden olan ilişkisel yaklaşımı da mümkün kılmaktadır.

Alman sosyal bilim geleneğinin 1870-1914 aralığına bakıldığında, dikkatler ister istemez Alman 19. yüzyılımı büyük ölçüde şekillendiren tarihselciliğe çevrilir. Tarihselci gelenek 18. yüzyılda tarihin ampirik bir bilim olarak kurulmasına yönelik çabaların uzantısı olması sebebiyle, başlangıcından itibaren konum olarak, spekülasyona dayalı olan tarih felsefesinin karşısında yer almış, modern bir insan bilimi kurma girişimini temsil etmiştir. Ampirik tarihselci sosyal bilim geleneğinin kurumsal zemini ise “geç kalan millet”in “özgün yol”u fikri dolayımında kurulmuştur. Başka bir açıdan, bu kurumsallığın inşa edilmesinin arkasındaki tarihsel

etkenlerin başında 1806'da Berlin'i işgal ederek Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nu yıkan ve Alman "küçük devlet" modelinin sonunu getiren Fransa'yla rekabet edebilme isteği gelmektedir. Askeri, teknolojik, toplumsal ve siyasi alandaki "gerilik"ın bertaraf edilmesi için eğitimin önemi siyasi elit tarafından layıkıyla takdir edilmiş ve Alman sosyal bilimciler 1810'dan itibaren "bilim için bilim" anlayışı doğrultusunda, meslek ahlakı ile, memurca, ereksiz bir şekilde, toplum-tarih dünyasını bütün karmaşıklığıyla salt bilmek için bilmeye çalışmışlardır. Böylece devlet tarafından maddi olarak desteklenen, toplum nezdinde son derece muteber olan, ama çerçevesi devletin eğitim politikası içinde son derece politik biçimde çizilse de siyasetten özerk olarak gelişen, maddi imkanlar açısından zengin bir bilimsel faaliyet süreklilik kazanmıştır. Humboldt eğitim idealinin "araştırma-öğretim birliği" ilkesi de bu gelişmede önemli rol oynamıştır. Bu anlamda Alman tarihselci sosyal bilim geleneği, ana gövdesi itibariyle politikanın dışında, salt bilimsel saiklerle hareket eden, özerk ve maddi imkanları gelişkin bir kurumsallık zemininde düşünülmelidir. Ayrıca Alman bilim ve "bilim adamı politikası"ndaki istikrar, Alman toplumsal zemininde sosyal bilimcilerin ve sosyal bilimciliğin itibarlı bir pozisyona sahip olmasını temin etmiş, Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi sadece eğitim burjuvazisinin değil, mülkiyet burjuvazisi ve aristokrasi gibi yüksek statü gruplarının da en yetenekli gençlerinin sosyal bilimsel araştırma-öğretim birliğine katılması mümkün olmuştur. Bu da Alman tarihselci sosyal bilim geleneğinin insan malzemesi anlamında da son derece güçlü olmasını sağlamıştır.

Tarihselciliğin sosyal bilimleri etkileyen bir düşünce akımı olarak Almanya'da hegemonik hale gelmesi, tezimizin yöntem ve çerçeve bölümlerinde hazırladığımız alt yapıyla uyumlu olarak dışsal, düşünsel ve bilimin iç örgütlenmesine ilişkin etkenlerle açıklanabilir. Öncelikle Prusya'nın Fransa ile düşmanca rekabeti yüzyıl boyunca devam etmiş ve ancak 1870/1'de Fransızlara karşı kazanılan açık bir askeri zafer sonucunda sağlanan millî beraberlikle ve Alman İmparatorluğu'nun kuruluşuyla askeri alanda bir özgüven ve eşitlik duygusu kazanılmıştı. Almanya'nın Fransa ile ilişkileri söz konusu olduğunda, siyaset ve askeriye alanında 1871'e kadar süren mağlubiyeti başka bir alandaki galibiyetle ikame etme girişimi tarihsel gerçeklikle uyumlu görünmektedir. Kant'ın kişisel motivasyonunun bu olup

olmadığından bağımsız olarak, felsefi programının bizzat Alman şair ve yazar ardılları tarafından yorumlanmış biçimi bu yaklaşımı teyit etmektedir. Heine'nin daha 1835 gibi erken bir tarihte yaptığı formülasyonda, Fransızların siyaset alanında yaptıkları devrimi Almanlar felsefe alanında yapmış sayılıyordu. Yukarıda "Düşünsel Zemin" bölümünde ayrıntılı olarak ele alındığı gibi, Heine birebir eşleştirmelerle bu tezi açmıyor ve Kant'ın felsefedeki devriminin dünya tarihi açısından çok daha belirleyici etkileri olacağına dair öngörülerde bulunuyordu. Heine'nin deyimiyile Kant'ın bu "devrim"inin Meinecke'nin ifadesiyle yine "devrim"sel uzantısı olan tarihselcilik de işte Bacon'ın doğrudan, Vico'nun ise dolaylı etkisiyle ampirizmi toplumsal alana uyarlamının kapısını açan Kant'ın devamında ortaya çıkıyordu.

1866'daki "Alman Savaşı"ndan sonra ise Avusturya ile aynı ülke çatısı altında yer alınmayacağı ve ancak dostça bir rekabetin sürdürebileceği kesinleşmiş gibiydi. Felsefi alandaki özgüven ise daha erken kazanılmıştı. Yine Almanlar yüzyıl ortasında Avusturya'da büyük ölçüde hegemonik hale gelen ve İngiliz-Fransız etkisi taşıyan marjinalist, atomistik, bireyci ve evrenselci düşüncelere mesafe koyabiliyorlardı. Avusturya'nın bir "Büyük Almanya" ülkesi olarak bu evrenselci görüşlere kucak açıp onları geliştirmesi, Almanya'nın elini güçlendiren bir etkene dönüşüyordu. 1866'da mağlup ettiği bir dost ülkede gelişen bu fikirler, onun tarihselci temayüllerini sürdürmesini ve "dost"undan gelen eleştirilerle geliştirip inceltmesini, diri tutmasını teşvik ediyordu. Menger'in ve Avusturya'daki devamcılarının tarihselci anlayış üzerindeki etkilerinin böyle yorumlanması tarihsel verilerle uyumlu görünmektedir.

Bilimsel örgütlenme alanındaki etki ise adeta bütün sosyal bilimlerin Almanya'da 1810'da Berlin Üniversitesi'nde kurulan Tarih Fakültesi'nin açtığı delikten geçerek neşvünema bulmalarıyla yakından ilgilidir. Bütün sosyal bilimler geçmesi gereken bilimsellik imtihanında en öne tarih disiplini atılmış ve gerek rasyonalist gerekse ampirist bilimselciliğin sorgu ve eleştirilerine karşı en girift argümanları geliştirmiştir. "Toplum, insan ve kültür alanıyla bilimsel bir şekilde ilgilenebilir mi?" sorusu öncelikle "Tarihsel dünyayla bilimsel bir şekilde ilgilenebilir mi?" şeklinde

sorulmuş, tarihin bu öncü rolü sebebiyle de Almanya'daki bütün sosyal bilimler kendi önlerinde rol model olarak evvela tarihi bulmuşlardır.

Alman sosyolojisinin yönetsel temayüllerini şekillendiren 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı sosyal bilimsel yöntem tartışmaları incelendiğinde, bu tartışmaların bir tarafında istikrarlı bir biçimde tarihselci geleneğin “sapkın”ları veya saptırıcıları, diğer tarafında ise tarihselci geleneğin “ihya edici”lerinin yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda tarihselcilik Alman sosyal bilim geleneğinin yönetsel eğilimlerini belirleyen kurucu unsur olarak temayüz etmektedir. Öyle ki tartışmanın iki tarafı da çoğu zaman, tarihselci Alman sosyal bilim geleneğinin şu veya bu varsayımlarını paylaşmakta, ayrışma adeta tarihselciliğin farklı yorumları arasında vuku bulmaktadır. Örneğin Max Weber tarihselci geleneğe mensup bir figür olarak, Sosyal Politika Derneği'nin kendinden bir önceki kuşağının bilimi sosyal politikanın hizmetinde gören yaklaşımına karşı çıkararak, Humboldt'un bilimin siyasetten özerkliği düsturunu ihya etmiş olmaktadır. Sadece Max Weber değil, toplumsal köken olarak çoğunluğu mülkiyet burjuvazisinden neşet eden ve felsefi açıdan da Yeni Kantçı değer dönemecinin sonuna denk gelen üçüncü kuşak Sosyal Politika Derneği mensuplarının neredeyse hepsi bu konumu Weber'le paylaşmaktadır.

Tarihselcilik bir sosyal bilimsel yöntem olarak Almanya'da 19. yüzyılın ikinci yarısında iyice belirginleşerek kesin olarak formüle edilmiş ve Alman toplumsal düşüncesinde 1850'lerden II. Dünya Savaşı sonrası döneme kadar hegemonik olmuştur. Almanya menşeli bir “entelektüel devrim” olan tarihselciliğin etkileri ülkeleri ve onyılları aşarak bugüne kadar gelmiştir.¹⁶⁹ Tarihselciliğe bakışlar Alman “özgün yol”una bakışlardan büyük ölçüde etkilenmiş; Popper örneğinde, aslında tam zıddı olan “tarihsicilik” ve tarih felsefesi ile eşitlenmiş, Alman düşünürler arasında ise yaygın bir biçimde “Alman felaketi”nin baş sorumlusu olarak görülmüştür. Tarihselciliğin siyaset alanında milliyetçilikle, hatta ırkçılıkla; ontoloji alanında ise özcülük ve bütüncülükle eşitlenmesi nadir rastlanan bir durum değildir.

¹⁶⁹ Örneğin bilim felsefesi alanına bugün “tarihselci” teorilerin hakim olduğunu söylemek abartı sayılmayacaktır. Bilim felsefesinde halen egemen olan Kuhn'un “paradigma”, Lakatos'un “araştırma programı” ve Laudan'ın “araştırma geleneği” kavramları (Laudan vd. 1986), “bilimsel rasyonaliteye ilişkin tarihselci teoriler” (Matheson ve Dallmann 2015) olarak tarihselci bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Tarihselci gelenek, bu tezde, yöntem tartışmaları içindeki konumlanışı merkeze alınarak, karşıtları ile ilişkisi içinde incelenmiştir. Tarihselcilik, felsefi temelleri itibariyle adcılığa dayanmaktadır ve ontolojik gerçekçiliğin zıddıdır. Adcı bir sosyal bilim, toplumsal dünyada sosyal bilimci tarafından keşfedilmeyi bekleyen hazır düzenlilikler olduğu fikrine karşı çıkar. Bu anlamda örneğin evrenselcilik, ister tarihin bir tane olduğunu ve dünya üzerinde tek bir tarihsel akış olduğunu savunan tekçi-empyrialist versiyonu, isterse evrensel olarak geçerli yasalar ve insan doğası varsayan özcü versiyonu ile, adcı olan tarihselciliğin karşısında gerçekçi kanatta pozisyonlanmaktadır. Zira toplumsal düzenliliklere ontolojik bir statü ve gerçeklik atfetmektedir. Buna karşılık adcı-tarihselci sosyal bilim projesi, inşaya dayalı kavramlar ve teoriler yoluyla toplumsal olayların temsil edilmesi ile uğraşır. Bilim adamının seçme faaliyetinin ve bilişsel müdahalelerinin farkındadır. Tarihselciler bu felsefi anlamda adcı olup gerçekçi olmadıkları için, idealistler gibi tarihsel düzenliliğe ontolojik bir statü tanımazlar. Tarihteki düzenliliklere dikkat çeken tarihselciler bunu idealist bir şekilde açıklamazlar. Nitekim Alman sosyolojisi içinde, dışarıdan bir bakışla tarihselciliğin karşıtı olarak formüle edilen formalist ve sistematik sosyologlar bile idealist bir toplumda ve tarihte yasalılık tezini temel almazlar. Tarihselci geleneğin şu veya bu şekilde mensubu olan Alman sosyologları, tarihin karmaşık ve çok yönlü bütününden hareketle bazı düzenlilikler inşa ettiklerinde bile, bu düzenliliklerin olumsal nitelikte olduğunu kabul ederler. Moser, Herder ve Humboldt'un bilimselliğin bir şartı olarak görerek benimsediği tarihte yasalılık fikri de bu şekilde anlaşılmalıdır. Buna karşılık bazı tarihselcilerin mevzi olarak bazı idealist varsayımları benimsedikleri de görülmektedir. Örneğin Simmel, mikro ve makro dünyalar arasında ideal bir uyum ve mütekabiliyet varsayarken idealist bir pozisyon işgal etmiş olmaktadır.

Tez kapsamında yapılan incelemelere bakıldığında anlaşılmaktadır ki, sosyal bilimler alanındaki tarihselci araştırma programı kesin metafizik ve ontolojik temellere dayanmaktan ziyade pragmatik ve hüristik kaygılar çerçevesinde şekillenmiştir. Tarihsel, kültürel, manevi ve toplumsal dünyanın tüm karmaşıklığı içinde olabildiğince iyi bir şekilde anlaşılmaya çalışılması, tarihselci sosyal bilim geleneğinin temel amacı olmuştur. Tarihselci yöntem de bu doğrultuda şekillenmiş

ve son derece eklektik bir biçimde zaman içinde bazı değişmeler geçirmiştir. Bu da tarihselci yönteme sentezci, telifçi, arabulucu bir nitelik katmıştır. Böylece tarihselci gelenek, millî iktisat ve Sosyal Politika Derneği (VfS) örneğinde olduğu gibi istatistiğe başvurmaktan geri durmamış; tekilin hakkını vermeyi esas almışsa da, bilimsel programını tekille sınırlayıp tekili fetiş haline getirmemiş; istisnalar hariç bütünüyle ve mutlak anlamda genelleme karşıtı bir tutum takınmamıştır. Örneğin tekil öznenin niyet ve anlam dünyasını göz ardı etmek, tarihselci gelenek içinde, akla bile getirilemeyecek bir konum olmuş, öte yandan makro ve kurumsal değişkenler de incelenmiştir. Bu telifçi tutum, Weber’de zirvesine ulaşmıştır. Bu anlamda Weber’i tarihselci gelenek içinde istisnalaştıran, hatta itizal konumunda telakki eden bir Alman sosyolojisi okuması yersiz görünmektedir. Weber birbirine zıt iki yaklaşımı buluşturmaktan ziyade zaten telifçi olan bir geleneği esas alarak ihya etmiş ve en üst noktasına taşımıştır. Bu anlamda gerek Droysen, gerek Schmoller, gerek Simmel, Tönnies ve Weber tarihselci geleneği, son derece karmaşık olan tarihsel-toplumsal gerçekliği daha iyi kavramak için zenginleştirmeye çalışmışlardır.

Alman tarihselci sosyal bilimi Humboldt’un eğitim idealindeki eğitim-araştırma birliği içinde yetkin sosyal bilimciler yetişmesini sağlamıştır. Bu üniversite modeli, sürekli daha ileri giden ve özdeşleşim seviyesi yüksek bir bilimsel araştırma pratiğini mümkün kılmıştır. Bu sistemde gömülü bulunan bilim için bilim anlayışı ile Alman eğitim burjuvazisinin, Fritz Ringer’in deyiimiyle “Alman mandarinleri”nin görev ahlakı birleşince, sonsuz bir bilimde ilerleme, daha doğrusu derinleşme çizgisi ortaya çıkmıştır. Alman tarihselci sosyal bilimi, 1810’lardan I. Dünya Savaşı’na, hatta Weimar döneminin sonuna kadar yüz yılı aşkın bir süre, ürettiği politik faydadan görece bağımsız olarak, özerk bir kurumsallık içinde adeta kendi kendine çalışan bir makine gibi iş görmüştür. Bu anlamda VfS’nin ilk ve ikinci kuşakları, Alman tarihselci sosyal bilim geleneğinin karakterini yansıtan bir esas dönem değil de, Alman sosyal biliminin bu özerkliğinin kısmen örselendiği bir ara dönem olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda VfS’nin üçüncü kuşağının bayraktarlığını yaptığı Alman sosyolojisi, 19. yüzyıl başından itibaren süren değer yargısından bağımsız tarihsel sosyal bilim geleneğinin ihyası veya doğal uzantısı olarak görülmelidir.

Alman sosyolojisindeki yöntem ilgisi, idealist veya metafizik bir bağıllık, takıntı ya da fetişizmden veya **yöntemcilik**ten ziyade, pragmatik bir yönelim olarak görülmelidir. Alman sosyologları toplumun tarihsel bir gerçeklik olduğunu şeklindeki “ontolojik tarihselci” görüşe dayanmakla ve metodoloji alanında da “tarihselci yöntem”i esas almakla birlikte, farklı yöntemsel araçlara müracaata yatkın olmuşlardır. Max Weber örneğinde iyice belirginleşen bu “metodolojik pragmatizm”, yöntem konusunda esnek ve eklektik olmayı getirmiştir. Bu anlamda tarihselci gelenek tekili ve anlam dünyasını dikkate almak, ilişkisel-bağlamsal bakış gibi temel düsturları terk etmemekle birlikte, farklı yöntemsel yaklaşımlara müracaat etmekten geri durmamıştır.

Tarihselcilik dendiğinde tek bir tarihselcilikten söz etmek doğru değildir. Tarihsicilik bir kenara ayrıldıktan sonra, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik tarihselcilikler arasında ayırım yapmak gerekmektedir. Ontolojik ve epistemolojik tarihselcilik tek başına merkeze alındığında görececi bir dünya görüşüne ve nihilizme uç verebilmektedir. Bununla birlikte metodolojik tarihselcilikle birlikte düşünüldüğünde “metodolojik pragmatizm” şeklinde adlandırdığımız yaklaşıma yatkın hale gelmektedir. Alman sosyolojisinin, tarihselci geleneğin devamı olarak ortaya çıkmasının sonucunda, Alman sosyolojisindeki yöntem ilgi ve tartışmalarının da büyük ölçüde metodolojik tarihselcilik ve metodolojik pragmatizm bağlamında ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da insan, toplum, tarih ve kültür dünyasının adeta eklektik bir yöntemsel çerçeve ve donanımla ele alınmasını getirmektedir. Böylece gerek sayısal ve istatistiki gerekse yorumlayıcı ve nitel yöntemlerin birlikte bu karmaşık dünyayı anlamak için seferber edilmesi söz konusu olmaktadır. Yöntem alanındaki bu açık fikirlilik ve esneklik sayesinde Alman sosyolojisi söz konusu dünyaya ilişkin geniş ve güçlü bir bilimsel birikim ortaya koyabilmiştir.

Tarihselci geleneğin oluşumunu ve kendi içinde değişme süreçlerini sosyolojik olarak anlamlandırmak, geleneğin taşıyıcılarının sınıfsal, dinsel ve kurumsal aidiyetleri üzerinde durmayı gerektirmiştir. Sosyolojinin ortaya çıkışı Alman Tarihselci Millî İktisat Okulu’nun üçüncü kuşağı eliyle olmuştur. Söz konusu Alman 1890 kuşağı “sosyologlar”ının aile kökenlerinin, dönemin diğer Avrupalı ve Amerikalı bilim adamlarının kahir ekseriyetinden farklı olarak, eğitim burjuvazisine

değil de mülkiyet burjuvazisine ve hatta aristokrasinin modernist kanadına dayanması, daha geniş bir dünya görüşüne sahip olmalarında ve Tarihselci Okul'un o dönemki bilimsel teamüllerine eleştirel bir yaklaşım geliştirebilmelerinde etkili olduğu düşünülebilir. Daha düşünsel bir başka bileşen de, Yeni Kantçılık içindeki Güneybatı Okulu'nun, özellikle de Rickert'in bilimin değer yargıları alanından çekilmesi gerektiği yönündeki yargısıdır. Yeni Kantçılık içinde de önemli bir dönemeci teşkil eden bu karar, sosyolojinin ortaya çıkışında da kurucu bir motif olarak önemli rol oynamıştır.

Bakış açımızı Tarihselci Millî İktisat Okulu ile sınırlamayıp tarih, felsefe ve psikoloji gibi alanlardaki tarihselci düşünürleri de resme dahil ettiğimizde, Weber'in diğer katkıları ve sentez çabalarının da dahice, bütünüyle orijinal veya apayrı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Weber başta Droysen gibi tarihçilerin ve Dilthey gibi filozofların açtığı yolda, Tönnies ve Simmel gibi “sosyolog”ların uygulamalarının sonucunda oluşan bir tür düşünsel ittifakı mantıki sonucuna vardırılmış, gerçekçi ve pragmatik bir şekilde tarihselci geleneği çağın gereklerine uydurmuş ve zenginleştirmiştir. Bunu yaparken de, tarihselci geleneği terk ettiğini hiçbir zaman düşünmemiştir. Weber'in, evrensel insan doğası fikrini ve marjinal fayda düşüncesini temel alan Avusturya İktisat Okulu'nun tarafına geçtiği şeklindeki yaklaşım, Anglofon sosyal bilim çevrelerinde halen etkili olan Popperyen bir tarihselcilik (tarihsicilik) okumasının etkileri sonucunda mümkün olmuş gibi görünmektedir. Daha “Alman” bir noktadan, birincil metinlere ve yakın bilimsel çevreye derinlemesine bakıldığında, Weber'in tarihselci geleneğin son derece kalifiye ve pragmatik bir temsilcisi olduğu görülmektedir. Weber'in yönsemeleri ve bütün reform çabaları da gerek Yeni Kantçılık içindeki temayüllerle, gerekse esas itibarıyla tarihselci olan “sosyoloji” camiası içindeki eğilimlerle uyum içindedir.

Tarihselcilik pek çok farklı tanımının yanı sıra yaygın olarak ele alınan toplumsal fenomenlerin, tekilliği, farklılığı, kendine has özellikleri ve içinde bulunduğu bağlam gözetilerek incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Tez kapsamında tarihselciliğin disiplinler, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik vurgular etrafında nasıl farklı görünümlere sahip olduğu üzerinde durulmuştur. Çalışmada, tarihselciliğin metodolojik bir çekirdeğe sahip olduğu, fakat bu çekirdeğin de büyük ölçüde hüristik

ve pragmatik bir niteliği haiz olmasından dolayı eklektik ve değişken bir seyir izlediği savunulmaktadır. Buna göre tarihselcilik de, tarihselci anlayışa uygun olarak son derece değişken bir araştırma programı olmuştur. Bu esneklik ve değişkenlik içinde elbette değişmeyen ortak temellerden de söz edilebilir: Bunlar, (genellemeye karşıt olmaktan çok) tekilin hakkının verilmesi, (yapısal olanın kenara bırakılmasından çok) znenin failiyetinin yok sayılmaması, (değişme seyrine ilişkin hiçbir makro anlatı kurmamaktan çok) evrensel geçerlik iddiasında bulunmaktan kaçınmak gibi hususiyetlerde tebarüz etmiştir. Böylece tarihselcilik, Lakatos'un deyimiyile bir yandan "sert çekirdeği"ni korumuş, bir yandan da değer yargılarından bağımsızlık ve sosyal politika alanından çekilmek gibi yumuşak alanlarını feda ederek hayatını ve etkinliğini "sosyoloji" içinde de sürdürebilmiştir.

Tarihselciler ontoloji sahasında agnostik ve nihilizme yakın durmaktadırlar. Aklın ve insanın sınırlılıklarının son derece farkındadırlar ve bu anlamda bilimden medet ummamaktadırlar. Politik alandaki milliyetçilikleri ise söz konusu agnostisizm ve nihilizmlerinden bağımsız, en azından bunlarla telif edilemez değildir. 1890 kuşağı tarihselci sosyologların milliyetçi eğilimleri adeta agnostik ve nihilist eğilimlerin zıddına inkılabı ya da bu eğilimlerin bıraktığı boşluğun başka bir yolla doldurulma çabası gibi görünmektedir. Buna karşılık tarih felsefecileri ve liberaller insanın ve tarihin doğası gibi konularda daha yzeyssel, kesin ve belirgin inançlara sahiptirler. Bu da onların inançlarının popülerleşmesini kolaylaştırmaktadır. Buna karşılık tarihselcilerin toplumsal analizleri ekseriyetle daha az sistematik, daha karmaşık ve derin olmuştur. Bu da tarihselcilerin "bilim dünyası" içine daha gömülü kalmaları sonucunu doğurmuştur.

Tönnies örneğine baktığımızda, Paul Barth'ın 1897'de Tönnies'in "iradeciliğini" ne çıkardığını görürüz. Nitekim bu kavramı 1883 tarihinde felsefe alanında Spinoza ile ilgili bir makalesinde "iradeyi merkeze alan teori" anlamında ilk kullanan da Tönnies olmuştur. Barth bu yaklaşımı sosyoloji alanında, "insan iradesini, cemiyeti yapan yaratan esas etken olarak kabul etmek görüşü" anlamında, Spencer sosyolojisine karşı çıkış olarak Tönnies sosyolojisinin esas unsuru saymıştır. Böylece yapı-özne ikiliğinde zneci kanada denk düşen iradecilikle tarihselcilik arasındaki yakınlık Tönnies'in de tarihselci gelenekle ilişkisine işaret eden ilk husustur.

Buna karşılık “toplum sözleşmesi” düşüncesi, toplumun insan teklerinin katıldığı iradi bir sözleşme sonucu ortaya çıktığını savunurken, Tönnies sosyal gruplaşmanın tipini, insanların eylemlerini yönlendiren irade tipinin tayin ettiğini savlar. Kökenini Hobbes ve doğal hukuk düşüncesinde bulan “seçim iradesi” kavramı, Tönnies’te bütün sosyal varlıkların kurucu unsuru olmaktan çok, bir toplumsallaşma tipinin ifadesinden ibarettir. Tönnies’in merkeze aldığı “varlık iradesi” kavramı, rasyonel ve bilinçli olanın ötesine geçmesi ve akıl/bilinç alanını aşan bu daha geniş alanı bir tür “öznelik” tanımı içinde tutması açısından, Alman sosyolojisindeki özne vurgusu ve tarihin insan/toplum tarafından değiştirilebileceği düşüncesi ile yakınlık arz eder. Böylece tarihselciliğin her çağın ve kültürün insanının farklı olduğu fikri, bu insanların “varlık iradeleri”nin farklılaşmasıyla Tönnies’in sosyolojik analizinde yankılanmış olur. Tönnies bu anlamda Spencer’in tekçi “evrim teorisi”ne bir karşı çıkış olarak görülür. Tönnies’in değer yargısından bağımsız bilimsel faaliyete yaptığı vurgu, Othmar Spann tarafından pozitivismle suçlanmasına yol açacak derecedeydi. Tönnies, bilimsel bir çalışmanın, ahlakî ya da politik bir iddiaya dayanmaması gerektiği düşüncesi bağlamında tarihselci gelenekle uyum içindedir. Tönnies’in altını çizdiği, değer yargısı alanından bilim alanına tecavüze müsaade edilemeyeceği hususu, bilimi değer yargılarının yönlendirmesinden tek yönlü olarak muhafaza etme tavrına denk düşer. Buna karşılık değer yargıları bilimden gelebilecek her türlü tecavüz ve saldırı karşısında savunmasız bırakılır. Bilimin değer yargıları/politik karar alanını belirleme yetkisiyle donatılması tarihselcilikle bağdaşmaz, zira epistemolojik tarihselcilik bilimin de tarihsel olduğunu ve bırakalım değer yargıları alanını, kendi alanındaki geçerlilik iddiasının bile sınırlı olduğuna dikkat çeker. Nitekim Tönnies de, bilimsel bir seküler ahlak fikrine sıcak yaklaşırsa bile, kendi bilimsel çalışmalarının sosyal ve politik karar alanındaki karşılıklarını belirginleştirmekten kasıtlı olarak uzak durmuş, böylece tarihselciliğin bilimin alanını sınırlama girişimine uygun hareket etmiştir. İşin ikinci yönü, yani bilimsel faaliyetin bilim adamının değer yargılarından etkilenmesinin engellenmesi gerektiği düşüncesi itibariyle ise, Tönnies’in bu kez de metodolojik tarihselciliğin teşvik ettiği tarafta yer aldığı görülebilir.

Simmel, bilim alanından değerler alanına geçişe de, değerler alanından bilim alanına geçişe de karşı çıkarak değer yargısından bağımsızlık kaziyesini benimsemiştir. Diğer tarihselciler gibi o da yöntemi merkeze almaz ve Weber gibi pragmatik değilse de, yöntemle uğraşmayı fetişizm sayan daha ilgisiz bir tutum takınır. Tarihselcilerin “insanın bilimi” projesini insan doğasının uygulayıp toplumsal bir kavrayış üretme anlamında Weber’i önelediği söylenebilir. “Sosyalleşme biçimleri” vurgusu da aslen bir felsefeci olan Simmel’in düşüncesinin felsefi arka planı hesaba katıldığında, tarihsellikten soyutlama anlamından ziyade, ilişkisellik ve tinin nesneleşmesi vurgusu taşır. Özneler arası ilişkiler ve formların teşkil ettiği objektif alan Simmel’de, tarih dışı bir ilişkiler alanı değil, kültürel kurumlaşmanın ve tarihsel sürekliliğin yansıdığı bireyler üstü bir alan olarak formüle edilmiştir.

Tarihselciliğin temel ilgilerinden biri olan ilişkisellik açısından bakıldığında Simmel’in “toplumsal ilişkiler teorisi”nin de tekil olanın olabilecek en büyük ve makul bütün içindeki ilişkilerini hesaba katmayı savunması hasebiyle tarihselciliğe dahil sayılabilir. Simmel’in gruplara yaptığı vurgu da, toplumsal olana bağlamı, ilişkileri ve bütünlüğü içinde bakmaya çağrıdır. Metodolojik bireyci Weber öncelikli **araştırma birimi** olarak bireyi alıp güdüleri, çıkarları ve amaçları itibariyle incelemenin başlangıç noktası yaptıktan sonra mezhep, toplum, ülke, medeniyet gibi **bağlam birimleri** ile ilişkileri içinde açıklar. Simmel ise bireyi ait olduğu grubun nitelikleri, grup içindeki konumu ve ilişkileri itibariyle ele alır ve parça ile bütün arasında gidip gelir; mikroda makronun, yüzeysel ve geçicide özselin, küçük ayrıntılarda bütünselin izlerini arar. Başlangıç noktasını birey veya toplum olarak baştan belirlemez; **araştırma birimi** olarak nereyi seçerse seçsin, **bağlam birimi** olarak tam zıddını alır. Sadece mikroyu makro bağlamında incelemeyi, makroyu da mikro bağlamında inceler. Böylece birey ile grup/toplum, tekil/tesadüfi ile kurallı/tipik/genel arasındaki ayrımı geçersizleştirmeyi hedefler. Bu anlamda Simmel’in araştırmacının esnekliğini artıran bu girişimi metodolojik bireycilik ile metodolojik kolektivizmin telifi şeklinde formüle edilebilir.

Parça-bütün meselesi tarihselci yöntemle yakından ilişkili bir konu olarak öne çıkmaktadır. Tarihselcilik yaygın olarak parçacılığın karşısına konularak bütüncülükle özdeşleştirilse de, derinlemesine yapılacak bir analiz, tarihselciliğin ne

parça ne de bütünü, bilakis parça-bütün ilişkisini merkeze aldığı, bu anlamda ne parçacı ne bütüncü, aksine ilişkilci olduğunu gösterecektir. Odağa parça ile bütün arasındaki ilişkinin alınması, bütünün de parçanın da görelileşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bakış açısının ölçeği daralıp genişlediğinde parça bütüne, bütün parçaya dönüşebilmektedir. Bu konuda Simmel'in Alman tarihselci sosyal bilimlerine katkısı önemli görünmektedir. Simmel ilişkilciliği mantıki sonucuna vardırarak her parçanın her parça ve bütün ile, aynı şekilde her bütünün de her bütün ve parça ile ilişkili olduğu şeklinde geniş bir kapsama teşmil etmiştir. Böylece, metodolojik açıdan bakıldığında “yumurta mı tavuktan, tavuk mu yumurtadan çıkar?” mesabesinde olan parça-bütün önceliği problemi tarihselci gelenek tarafından çözüme kavuşturulmuş olmuştur.

Simmel ve Weber'in sosyoloji birikimine bir başka katkısı da, yapısal işlevselcilikle çatışmacılık arasındaki karşıtlığı aşma yönünde barındırdıkları imkanlardır. Simmel çatışmayı vurgularken bir yandan da çatışmanın toplumsal uyum, düzen ve bütünlük açısından işlevine dikkat çeker. Bu açıdan bu iki yaklaşımın bir anlamda telifini teklif etmiş olur. Burada da toplumsalın esasının çatışma mı uyum mu olduğu şeklindeki soruyu bir kenara bırakarak gündemi ampirik araştırma sahasına kaydırır; çatışmanın uyuma, uyumun da çatışmaya katkısına odaklanır. Bu anlamda Alman tarihselci sosyal bilim geleneği, teorik kutuplaşmalara dahil olup iki taraftan birinde pozisyon almak yerine, söz konusu iki teorik konunun metodolojik işlevlerine odaklanır. İdareten, muvakkaten ve araçsal olarak bu teorik konuları sırasıyla benimser gibi yaparak, bunları metodolojik uzanımlarıyla birbirini tamamlayan birer bakış açısı olarak seferber eder. Bu anlamda teorik çelişkileri, teori tartışmalarını metodoloji lehine askıya almak suretiyle metodolojik teliflere dönüştürmek, Alman tarihselci sosyal bilim geleneğinin temel hususiyetlerinden biri sayılabilir.

19. yüzyıl Alman tarihselci sosyal bilim birikimine ilişkin problematik hususların başında, bilimin toplumsal sorumluluğu ve bilginin sosyal, siyasi, askeri, iktisadi alanlarda kötüye kullanılabilirliği gelmektedir. Bilimin uygulamasına ilişkin olarak, bir bilginin gerçek bilgi veya bilgelik sayılması için “kötüye kullanılamaz” olması gerektiği şeklinde bir görüş bile mevcuttur (Dürüşken 2001, 58). Buna karşılık, bu tarihselci sosyal bilim birikimi nasyonal sosyalizm sonrası retrospektif okumalarda

Nazi icraatlarının doğal öncül ve tetikleyicisi olarak mahkum edilmiştir. Halbuki sahip olduğu çok katmanlılık göz önüne alındığında, söz konusu birikimin bu tarz bir politik ajandaya indirgenebilmesi son derece zor görünmektedir. Politik olarak koşullanmış bir bilimsel araştırma programının bu kadar ayrıntılı ve kapsamlı olması beklenemez. Tarihselci gelenek, bilimsel birikim aşamasında çok kapsamlı ve incelikli bir araştırma programına sahip olmuştur. Alman tarihselci sosyal bilimi, insan, toplum, tarih ve kültür dünyasının tamamına derinlikli ve kapsamlı bir ilgi ve merakla, bağınazlıktan uzak bir şekilde seçilmiş incelikli ve geniş çaplı yöntemsel araçlarla yönelmiştir.

20. yüzyılda doğa bilimleri, askeriye, ulaşım, iletişim gibi alanlarda kapı açtığı teknolojik imkanların kötüye kullanılmasından sorumlu tutularak eleştirilmiştir. Bu eleştiri, bilim adamlarının değer yargılarından bağımsız olma iddiasıyla kendi kendine işleyen bir mekanizmaya dönüşen doğa bilimsel araştırma faaliyetini, teknolojik sonuçlarının sorumluluğunu alma konusundaki isteksizliği üzerinden okumaktadır. Bilim adamının ve bilimin sorumluluğu bağlamındaki bu problematizasyon sosyal bilimler için de geçerli ve gereklidir. Benzer bir eleştiri, Yeni-Kantçılığın 1900 dönümünde geldiği “değer yargısından bağımsız bilim” momentini doğrultusunda ilerleyen Alman tarihselci bilim geleneğine de getirilebilir. Bu gelenek bu momentten önce, 19. yüzyılın ikinci yarısında da benzer bir mantıkla gelişme göstermiştir. Devlet memuru bilim adamlarının vazife ahlakı ve bilim için bilim gibi nosyonlar bu tarz bir özerk bilimsel gelişmeyi teşvik etmiştir.

Her ne kadar Weber bilimsel araştırmayı politikadan bağımsız değil, politik temellerinin ve politik kullanımlarının farkında bir hatta tutmaya çalıştıysa da, bütün Alman tarihselci sosyal bilim geleneğinin aynı uyanıklığı gösterdiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Bu anlamda Alman tarihselci sosyal bilim geleneği kötüye kullanmaya müsait olan devasa bir birikim ortaya koymuştur. Fakat bu kötüye kullanma, yaygın okumanın aksine, ne Nazi dönemi ne de Almanya ile sınırlıdır. Bilakis Alman tarihselci sosyal bilimsel programının verimlerinin; ABD’de kitle iletişim araçlarının kullanımı, reklamcılık, medya, kitle manipülasyonu, siyasi katılım, kriminoloji, şehir planlama gibi alanlarda daha yoğun ve yaygın olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. 1850’lerden itibaren çok sayıda Amerikalı

öğrenci Almanya’da sosyal bilim alanında doktora yapmış; daha önce bu dolayıyla aktarılan birikim, 1930’lardan itibaren Alman bilim adamları tarafından doğrudan ABD’ye aktarılma imkanı bulmuştur. Bu aktarım ve takip eden toplumsal/siyasi kullanım, Amerika’daki uygulama itibariyle sosyal politikanın ötesine geçmiş, toplum mühendisliği alanına uzanmıştır. Doğa bilimlerinin kötüye kullanımının zirvesinin ABD’nin II. Dünya Savaşı sırasında kullandığı atom bombası olduğu düşünüldüğünde, sosyal bilim alanındaki “kötüye kullanım”ın adresinin de ABD olması çok şaşırtıcı olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

- Abel, Theodore Fred: **Systematic Sociology in Germany: A Critical Analysis of Some Attempts to Establish Sociology as an Independent Science**. New York, Columbia University Press, 1929.
- Açık, Tansu: “19. Yüzyılda Bildung Çağı?”, **Paylaşımlar: Üniversite, Bilgi, Üretim** içinde (s. 1-19), Der: Barış Mücen, Çağatay Topal ve Erdoğan Yıldırım, İstanbul, İletişim, 2016, academia.edu.
- Adair-Toteff,
Christopher (Ed.): **Sociological Beginnings: The First Conference of the German Society for Sociology**, Liverpool University Press, 2005.
- Adler, Max: **Georg Simmels Bedeutung für die Geistesgeschichte**, Viyana ve Leipzig, Anzengruber Verlag-Brüder Suschitzky, 1919.
- Adorno, Theodor W.: “Einleitung”, **Soziologie und Philosophie** içinde (s. 7-43), Émile Durkheim, Almanca’ya Çev. Eva Moldenhauer, Yay. Haz. Hans Blumenberg, Jürgen Habermas, Dieter Heinrich ve Jacob Taubes, Frankfurt, Suhrkamp, 1967.
- Adorno, Theodor W.
ve Max Horkheimer: **Sosyolojik Açılımlar: Sunular ve Tartışmalar**, Çev. M. Sezai Durgun ve Adnan Gümüş, Ankara, BilgeSu, 2011.
- Adorno,
Theodor W. vd.: **Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie**, Neuwied ve Berlin, 1969.
- Agevall, Ola: **A Science of Unique Events: Max Weber’s Methodology of the Cultural Sciences**, Dissertation, Växjö Univ., Department of Sociology, 1999.
- Ahmed Şuayb: **Hayat ve Kitaplar**, Yay. Haz. Erdoğan Erbay, Ankara, Salkımsöğüt, 2005.
- Ahmet Haşım: **Frankfurt Seyahatnamesi**, İstanbul, Yapı Kredi, 6. Baskı,

2015 [1933].

Akarsu, Bedia: **Wilhelm von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.

Akın, Mahmut Hakkı: **Sosyolojide Yöntem Sorunu Olarak Anlama ve Açıklamanın Sınırları**, Danışman: Abdullah Topçuoğlu, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005.

Aksakal, Hasan: **'Aydınlanma' Çağından 'Karanlık Yüzyıl'a: Politik Romantizm ve Modernite Eleştirileri**, Ankara, Kadim, 2011.

Albayrak, Ömer B.: "Çevirmenin Önsözü: Köpek Dişli Dionysos", **Romantizm Okulu** içinde (s. 7-31), Heinrich Heine, Çev. Ömer B. Albayrak, İstanbul, Yapı Kredi, 2015.

Albert, Gert: "Max Webers Auffassung zur Wertproblematik und die Probleme von heute", **Werte in den Wissenschaften: 100 Jahre nach Max Weber** içinde (s. 5-26), Ed. Gerhard Zecha, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.

Albert, Gert: "Werturteilsstreit", **Soziologische Kontroversen: Eine andere Geschichte der Wissenschaft vom Sozialen** içinde (s. 14-45), Ed. Georg Kneer ve Stephan Moebius, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 2010.

Albert, Gert; M. Rainer

Lepsius ve Wolfgang

Schluchter (Ed.): **Das Weber-Paradigma: Studien zur Weiterentwicklung von Max Webers Forschungsprogramm**, Internationales Wissenschaftsforum, Tübingen: Mohr Siebeck, 2003.

Albert, Hans: "Nationalökonomie und sozialwissenschaftliche Integration", **Zeitschrift für Nationalökonomie**, 27 (Jan 1, 1967): 352.

Albert, Hans: "Das Wertproblem in den Sozialwissenschaften", **Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik**, 94(3):335, 1958.

Albert, Hans ve

- Ernst Topitsch (Ed.): **Werturteilsstreit**, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1971.
- Alexander, Jeffrey C.: **Theoretical Logic in Sociology**, 4 Cilt, Cilt 3: **The Classical Attempt at Theoretical Synthesis: Max Weber**, Berkeley, University of California Press, 1983.
- Aliy, Abdurrahman: **Teolog Filozof Schleiermacher: Yaşamı, Eserleri, Felsefesi**, Ankara, Elis, 2012.
- Alver, Köksal ve Doğan,
Necmettin (Ed.): **Kültür Sosyolojisi**, Ankara, Hece, 2011.
- Antoni, Carlo: **Vom Historismus zur Soziologie: Dilthey, Troeltsch, Meinecke, Max Weber, Huizinga, Wölfflin**, İtalyanca'dan Çev. Walter Goetz, Stuttgart: Koehler, 1950 [1940].
- Antoni, Carlo: **From History to Sociology: The Transition in German Historical Thinking**, Çev. Hayden V. White, Detroit: Wayne University, 1959.
- Apel, Karl-Otto: **Die Erklären-Verstehen-Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1979.
- Apel, Karl-Otto: **Understanding and Explanation: A Transcendental-Pragmatic Perspective**, Almanca'dan İngilizce'ye Çev. Georgia Warnke, Cambridge, Mass., MIT Press, 1984.
- Arkonaç, Sibel: "Kollektif Bilinç/Kollektif Temsiller: Wundt ile Durkheim", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 21. Sayı, 2010/2, s. 103-114.
- Aron, Raymond: **Introduction to the Philosophy of History**, George Weidenfeld and Micolson, 1961.
- Aron, Raymond: **German Sociology**, Fransızca 2. Baskı'dan İngilizce'ye Çev. Mary ve Thomas Bottomore, New York, Free Press, 1964.
- Aron, Raymond: **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Çev. Korkmaz Alemdar, Ankara, Bilgi, 2004 [1965-1967].
- Arslan, Hüsamettin: **Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi**, İstanbul, Paradigma, 1992.
- Arslan, Hüsamettin

- (Der. ve Çev.): **Retorik Hermeneutik ve Sosyal Bilim; İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş**, İstanbul, Paradigma, 2002.
- Arslan, Hüsametlin
(Der. ve Çev.): **Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler**, İstanbul, Paradigma, 2005.
- Assman, Lothar: “Sinnlichkeit”, **Handwörterbuch Philosophie** içinde. Ed. Wulff D. Rehfus. 1. Baskı, Vandenhoeck & Ruprecht, UTB, 2003, <http://www.philosophie-woerterbuch.de>.
- Aytaç, Gürsel
(Der. ve Çev.): **Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri: Herder, Fichte ve Humboldt**, Ankara, Phoenix, 2011.
- Aytaç, Kemal: **Avrupa Eğitim Tarihi: Genel Bir Bakış**, Ankara, Doğu Batı, 2009.
- Baert, Patrick: **Sosyal Bilimler Felsefesi & Pragmatizme Doğru**, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Küre Yayınları, 2010.
- Baert, Patrick: “Contextualizing Max Weber”, **International Sociology**, 2007, Sayı 22, s. 119-128.
- Balkız, Bekir ve Vefa Saygın Öğütler (Ed.): **Bilim Sosyolojisi İncelemeler: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Tartışmalar**, Ankara, Doğu Batı, 2010.
- Bandet, Jean-Louis: **Alman Edebiyatı**, çev. İsmail Yerguz, Ankara, Dost, 2006.
- Barnes, Barry: **Bilimsel Bilginin Sosyolojisi**, Çev. Hüsametlin Arslan, Ankara, Vadi, 1990.
- Barnes,
Harry Elmer (Ed.): **An Introduction to the History of Sociology**, Chicago, University of Chicago Press, 1948.
- Barth, Paul: **Die Philosophie der Geschichte als Soziologie**, Leipzig, O. R. Reisland, 1897.
- Becker, Howard Paul: “Culture Case Study and ideal-typical method”, **Social Forces**, 1934, 12: 399-405.
- Becker, Howard Paul: “Constructive Typology in the Social Sciences”, **American Sociological Review**, 1940, 5: 40-55.

- Becker, Howard Paul: “Interpretive Sociology and Constructive Typology”, **Twentieth Century Sociology** içinde (s. 70-95), Ed. Georges Gurvitch ve Wilbert E. Moore, New York, Philosophical Library, 1945.
- Becker, Howard Paul: “Systematic Sociology and Leopold von Wiese”, **Sociometry**, Cilt 18, Sayı 4, Sociometry and the Science of Man (Kasım 1955), s. 262-268.
- Beiser, Frederick C.: **The Fate of Reason: German Philosophy from Kant to Fichte**, Harvard University Press, 1987.
- Beiser, Frederick C.: **The Romantic Imperative: The Concept of Early German Romanticism**, Cambridge, Harvard University, 2003.
- Beiser, Frederick C.: “Hegel ve Metafizik Problemi”, **Baykuş: Felsefe Yazıları Dergisi**, Çev. Güçlü Ateşoğlu, Sayı: 2, Mayıs 2008, s. 199-219.
- Beiser, Frederick C.: “Normativity in Neo-Kantianism: Its Rise and Fall”, **International Journal of Philosophical Studies**, 17:1, 2009, 9-27.
- Beiser, Frederick C.: **The German Historicist Tradition**, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Beiser, Frederick C.: **Late German Idealism: Trendelenburg and Lotze**, Oxford, 2013.
- Beiser, Frederick C.: **After Hegel: German Philosophy from 1840 to 1900**, New Jersey: Princeton University, 2014a.
- Beiser, Frederick C.: **The Genesis of Neo-Kantianism (1796 – 1880)**, Oxford: Oxford University Press, 2014b.
- Beiser, Frederick C.: “Neo-Kantianism”, **The Oxford Handbook of German Philosophy in the Nineteenth Century** içinde (s. 282-298), Ed. Michael N. Forster ve Kristin Gjesdal, Oxford University, 2015.
- Below, Georg von: “Die neue historische Methode”, **Historische Zeitschrift**, Bd. 81, H. 2 (1898), s. 193-273.
- Below, Georg von: **Die Entstehung der Soziologie**, Jena, Fischer, 1928.

- Bendix, Reinhard: **The Rise and Acceptance of German Sociology**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Chicago, 1943.
- Bendix, Reinhard: **Max Weber: An Intellectual Portrait**, Garden City, New York, Doubleday, 1960.
- Bendix, Reinhard
ve Guenther Roth: **Scholarship and Partisanship: Essays on Max Weber** Berkeley: University of California Press, 1971.
- Benhabib, Seyla: “Rationality and Social Action: Critical Reflections on Max Weber’s Methodological Writings”, **The Philosophical Forum**, 1982, cilt 12, no: 4, s. 356-375.
- Bennion, Lowell L.: **Max Weber’s Methodology**, Paris: Les Presses Modernes, 1933 [Dissertation, Advisor: Maurice Halbwachs, University of Strasbourg].
- Benton, Ted: **Sosyolojinin Felsefi Kökenleri: Kant, Durkheim, Weber, Marx**, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Küre, 2014.
- Berghahn, Volker Rolf: **Imperial Germany, 1871-1918: Economy, Society, Culture, and Politics**, New York, Berghahn Books, 2005
- Bilen, Osman: **Çağdaş Yorum Bilim Kuramları**, 2. Baskı, İstanbul, Şule, 2007.
- Birand, Kâmiran: “Dilthey ve Rickert’te Mânevi İlimlerin Temellendirilmesi”, **Kâmiran Birand Külliyyatı** içinde, Ankara, Akçağ, 1998a [1953].
- Birand, Kâmiran: “Manevi İlimler Metodu Olarak Anlama”, **Kâmiran Birand Külliyyatı** içinde, Ankara, Akçağ, 1998b [1960].
- Bismarck, Otto von: **Düşünceler ve Hatıralar**, 3 Cilt, Çev. Nijad Akipek, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1992.
- Blackbourn, David: **The Long Ninetennth Century: A History of Germany, 1780-1918**, New York, Oxford University Press, 1998.
- Blackbourn, David ve
Geoff Eley: **The Peculiarities of German History**, Oxford, Oxford University Press, 1984.

- Bollnow, Otto Friedrich: **Das Verstehen**, Mainz, 1949.
- Bollnow, Otto Friedrich: **Die Methode der Geisteswissenschaften**, Mainz, Mainz Üniversitesi Yayınları, 1950.
- Bombach, Charles R.: **Heidegger, Dilthey, and the Crisis of Historicism**, Ithaca ve Londra, Cornell Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Boran, Behice Sadık: “Sosyoloji Anlayışında İkilik”, **Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, cilt: 1, sayı: 3, 1943, s. 67-74.
- Bostan, Mesut: “C. Wright Mills’in Sosyoloji Anlayışı”, Danışman: Prof. Dr. İsmail Coşkun, İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Bottomore, Tom: **Toplumbilim**, Çev. Ünsal Oskay, 4. Baskı, İstanbul, Der, 1998. (öz. “Toplumbilimin Alanı ve Yöntemler”, s. 1-84)
- Bouglé, Celestin: “The Sociology of Georg Simmel”, **Georg Simmel** içinde, Ed. Lewis A. Coser, Prentice-Hall, 1965, s. 58-63.
- Bourdieu, Pierre: “The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason”, **Social Science Information**, Cilt 14, 1975, s. 19-47.
- Bourdieu, Pierre: **Homo Academicus**, İngilizce’ye çev. Peter Collier, California, Stanford University, 1988 [1984].
- Bourdieu, Pierre: **Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine**, çev. Hülya Tufan, İstanbul, Kesit, 1995.
- Bourdieu, Pierre: **Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı**, Çev. Necmettin Kamil Sevil, İstanbul, Yapı Kredi, 2006.
- Bourdieu, Pierre: **Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin**, Çev. Levent Ünsaldı, Ankara, Heretik, 2013.
- Breisach, Ernst: **Historiography: Ancient, medieval, & modern**, Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- Brinkman, Carl: “The Present Situation of German Sociology”, **21st Annual Meeting of American Sociological Society held at St. Louis December 2-31, 1926, Papers and Proceedings**, Cilt

- 21: The Progress of Sociology, Chicago, University of Chicago, 1927, s. 47-56.
- Bruun, Hans Henrik: **Science, Values, and Politics in Max Weber's Methodology**, New Expanded Edition, Vermont: Ashgate, 2007 [1972].
- Bruun, Hans Henrik: "Endnotes", "English Key to Glossary" ve "Glossary", **Collected Methodological Writings** içinde (s. 423-501), Max Weber, Ed. Hans Henrik Bruun ve Sam Whimster, Çev. Hans Henrik Bruun, Londra: Routledge, 2012.
- Bubner, Rüdiger: **Modern Alman Felsefesi**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea, 1993.
- Bubner, Rüdiger: **The Innovations of Idealism**, İngilizce'ye Çev. Nicholas Walker, New York, Cambridge University, 2003 [1995].
- Buğra, Ayşe: **İktisatçılar ve İnsanlar: Bir Yöntem Çalışması**, İstanbul, İletişim, 1995.
- Bull, Malcolm: "Sociology of Art", **The Dictionary of Art**, 28. Cilt, s. 925-927, New York, Grove, 1996.
- Butler, Eliza Marian: **The tyranny of Greece over Germany: A study of the influence exercised by Greek art and poetry over the great German writers of the eighteenth, nineteenth and twentieth centuries**, Cambridge: University Press, 1935.
- Cahnman, Werner Jacob: **Weber and Tönnies: Comparative Sociology in Historical Perspective**, Ed. ve Giriş: Joseph B. Maier, Zoltan Tarr ve Judith T. Marcus, New Brunswick, Transaction Publishers, 1995.
- Cahnman, Werner Jacob (Ed.): **Ferdinand Tönnies: A New Evaluation**, Leiden, Brill, 1973.
- Cangızbay, Kadir: **Sosyolojik Praksis**, İstanbul, Öteki, 1999.
- Cangızbay, Kadir: **Sosyolojiler değil Sosyoloji**, 4. Baskı, Ankara, Ütopya, 2011.
- Carhart, Michael C. **The Science of Culture in Enlightenment Germany**,

- Cambridge, Harvard University Press, 2007.
- Carr, Edward Hallett: **Tarih Nedir**, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul, İletişim, 1987.
- Cassirer, Ernst: **Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine**, Çev. Milay Köktürk, Ankara, Hece Yayınları, 2005 [1942].
- Cassirer, Ernst: **Rousseau, Kant, Goethe**, Çev. Mustafa Tüzel, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Cenap Şahabettin: **Avrupa Mektupları**, Der. Nurettin Şenol, İstanbul, Bordo Siyah, 2012 [1918].
- Chalmers, Alan: **Bilim Dedikleri: Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme**, Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma, 2008.
- Chriss, James J.: “Networks”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, Cilt VII, s. 3182-3185, Ed. Goerge Ritzer, Oxford, Blackwell, 2007.
- Clarke, Simon: **Marx, Marginalism and Modern Sociology: From Adam Smith to Max Weber**, 2. Baskı, New York, Palgrave Macmillan, 1991.
- Cohen, I. B.: **The Natural Sciences and the Social Sciences: Some Critical and Historical Perspectives**. Ed., Dordrecht ve Boston, Kluwer Academic, 1994.
- Collin, Finn: “Schütz, Alfred (1899–1959)”, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, Cilt 8, 559-561, Ed. Edward Craig, Londra ve New York: Routledge, 1998.
- Collins, Randall: **Max Weber: A Skeleton Key**, Beverly Hills: Sage, 1986.
- Collins, Randall: **Weberian Sociological Theory**, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
- Collins, Randall: **Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişimin Global Teorisi**, Çev. Tufan Göbekçin, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2016 [1998].
- Connell, Raewyn: **Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in Social Science**, Cambridge: Polity, 2009.

- Conze, Werner (Ed.): **Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert – 1: Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen**, Stuttgart: Klett-Cotta, 1985.
- Copleston, Frederick: **A History of Philosophy**, Cilt 6: “Wolff to Kant”, Londra: Search Press ve New York: Paulist Press, 1960.
- Copleston, Frederick: **A History of Philosophy**, Cilt 7: “Modern Philosophy: From the Post-Kantian Idealists to Marx, Kierkegaard, and Nietzsche”, New York: Image Books/Doubleday, 1960.
- Copleston, Frederick: **Felsefe Tarihi: Çağdaş Felsefe - Fichte'den Nietzsche'ye: Alman İdealizmi**, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea, 1990.
- Coser, Lewis A.: **Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler**, Çev. Himmet Hülür, İbrahim Mazman ve Serhat Toker, De Ki Basım, 2010. [1971]
- Coser, Lewis A. (Ed.): **Georg Simmel**, Prentice-Hall, 1965.
- Coşan, Leyla: **16. Yüzyılda Almanların Türklerden korunmak için yazdığı dualar: “Tanrım bizi Türklerden koru!”: Türklere Karşı Yazılan Vaazların Değerlendirilmesi ile Birlikte**, İstanbul: Yeditepe, 2009.
- Coşkun, İsmail: “Sosyoloji Tarihinin Yazımı ve Dönemlendirilmesi”, **Modern Devletin Doğuşu** içinde (s. 199-223), İstanbul, Der, 1997.
- Crane, Diana: “Art Worlds”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, Cilt V, s. 2482-2485, Ed. Goerge Ritzer, Oxford, Blackwell, 2007.
- Curtius, Ernst Robert: **Fransa Üstüne Deneme**, Fransızca'dan Çev. Sabahattin Eyüboğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sanat Basımevi, 1953 [1930].
- Çağatay, Tahir: **Günün Sosyolojisine Giriş**, 2. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968 [1962].
- Çağatay, Tahir: “Ekler”, **İçtimai Nazariyeler Tarihi** içinde (s. 241-386), Hans Freyer, Çev. Tahir Çağatay, Tahir Çağatay'ın ek

- yazılarıyla genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1977 [1969].
- Çelebi, Nilgün: **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, 2. Baskı, Ankara, Anı, 2004 [2001].
- Çelebi, Nilgün: **Sosyoloji Yazıları**, Ankara, Anı, 2007.
- Çiftçi, Adil: **Nasıl Bir Sosyal Bilim: Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, Ankara, Kitabiyat, 2003.
- Çiftçi, Adil
(Der. ve Çev.): **Din ve Modernlik: Toplumbilim Yazıları I**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2002
- Çiğdem, Ahmet: **Aydınlanma Düşüncesi**, 3. Bs., İstanbul, İletişim, 2001 [1993].
- Çiğdem, Ahmet: **Akıl ve Toplumun Özgürleşimi: Jürgen Habermas Üzerine Bir İnceleme**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim, 2008 [1997].
- Çiğdem, Ahmet: **Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim, 2004 [1997] (Doktora Tezi, ODTÜ, Danışman: Prof. Dr. Elisabeth Özdalga, 1995).
- Çiğdem, Ahmet: **Toplum: Kavram ve Gerçeklik**, İstanbul, İletişim, 2006.
- Çörekçi, Selim: **Weberyen Metodolojinin Tarihi ve Felsefi Temelleri Üzerine Bir Deneme**, Gazi Üniversitesi SBE Felsefe Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Beğlü Ege, 1988.
- Dahme, Heinz-Jürgen ve
Rammstedt, Otthein: **Georg Simmel und die Moderne: Neue Interpretationen und Materialien**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1. Baskı, 1984; 2. Baskı, 1995.
- Dahms, Hans-Joachim: "Die Vorgeschichte des Positivismus-Streits: von der Kooperation zur Konfrontation. Die Beziehungen zwischen Frankfurter Schule und Wiener Kreis 1936-1942", **Jahrbuch für Soziologiegeschichte**, Opladen: Leske + Budrich, 1990, s. 9-78.

- Dahms, Hans-Joachim: “Der Positivismus-Streit der 60er Jahre”, **Jahrbuch für Soziologiegeschichte**, Opladen: Leske + Budrich, 1991, s. 119-182.
- Dahms, Hans-Joachim: **Positivismusstreit: Die Auseinandersetzungen der Frankfurter Schule mit dem logischen Positivismus, dem amerikanischen Pragmatismus und dem kritischen Rationalismus**, Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1994.
- Dellaloğlu, Besim F.: **Frankfurt Okulu’nda Sanat ve Toplum**, İstanbul, Bağlam, 1995.
- Dellaloğlu, Besim F.: **Toplumsalın Yeniden Yapılanması: Habermas Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul, Bağlam, 1998.
- Dellaloğlu, Besim F.: **Romantik Muamma**, İstanbul, Bağlam, 2002.
- Dellaloğlu, Besim F. (Ed.): Aydınlanma Özel Sayısı, **Toplumbilim**, Sayı: 11, Temmuz 2000.
- Dellaloğlu, Besim F. (Der.): **Benjamin**, İstanbul, Say, 2005; Genişletilmiş 2. Baskı: 2010.
- Dellaloğlu, Besim F. (Ed.): Walter Benjamin Özel Sayısı, **cogito**, sayı:52, Güz 2007.
- Dellaloğlu, Besim F.: **Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya**, 2. Baskı, İstanbul, Ayrıntı, 2012 [2008].
- Dikeçligil, Beylü: “Amiran Kurtkan, Sosyal İlimler Metodolojisi”, **Türk Kültürü**, Necati Akder Armağanı, Ankara, 1984 (Kitap Tanıtma).
- Dikeçligil, Beylü: “Sosyolojide Metodlararası Farklılaşma ve İşbirliği”, **Sosyolojide Bütünleşme ve Farklılaşma** içinde (Cilt 2, s. 97-126), Ankara, Sosyoloji Derneği Yayını, 2002.
- Dikeçligil, Beylü: “Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler** içinde (s. 47-67), yay. haz. Ercan Şen, Ankara, Vadi, 2006.
- Dilthey, Wilhelm: **Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte**. Bd. 1. Leipzig, Duncker & Humblot, 1883.

- Dilthey, Wilhelm: **Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie**, Berlin, Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1894.
- Dilthey, Wilhelm: **Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften**, Berlin, Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften, 1910.
- Dilthey, Wilhelm: **Das Verstehen anderer Personen und ihrer Lebensäußerungen**, Toplu Yazılar, Cilt 7, Leipzig ve Berlin, 1927.
- Dilthey, Wilhelm: **Descriptive psychology and historical understanding**, Çev. Richard M. Zaner ve Kenneth L. Heiges; Giriş: Rudolf A. Makkreel, Hague, Nijhoff, 1977 [Almanca Orijinali: Dilthey 1894].
- Dilthey, Wilhelm: **Alman Ruh Tarihine Dair Tetkikler**, çev. Hasan Cemil, İstanbul, Yeni Zamanlar, 2004 (Türkçede ilk yayımı: İstanbul, Kader Matbaası, 1932)
- Dilthey, Wilhelm: **Hermeneutik ve Tin Bilimleri**, çev. Doğan Özlem, İstanbul, Paradigma, 1999.
- Dinç, Cüneyd: “German Sociology After Reunification”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 20. Sayı, 2010, s. 73-96,.
- Dinç, Cüneyd ve Baş,
Muhammed Fazıl: “Alman Üniversitelerinde Sosyoloji Eğitimi”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 23. Sayı, 2011, s. 19-41.
- Dirlikyapan, Jale (Ed.): **Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünür**, Ankara, Doğu Batı, 2011.
- Doğan, Necmettin: “Kültür Sosyolojisinde Yöntem Arayışları”, **Kültür Sosyolojisi** içinde, Ed. Köksal Alver ve Necmettin Doğan, Ankara, Hece, 2009.
- Doğan, Necmettin: **Alman Sosyoloji Geleneği**, İstanbul, Kitabevi, 2012.
- Dombrowsky,
Wolf R.: “Tönnies, Simmel, Weber- Almanya’da Modernizasyona İlk Yaklaşımlar, Güncel Sonuçlar ve Eleştirel Bir Bakış”, **75**.

- Yılında Türkiye’de Sosyoloji** içinde (s. 71-84), ed. İsmail Coşkun, İstanbul, Bağlam, 1991.
- Dölen, Emre: **İstanbul Darülfünunu’nda Alman Müderrisler 1915-1918**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2014.
- Dörr-Backes, Felicitas ve Ludwig Niede (Ed.): **Georg Simmel between Modernity and Postmodernity = Georg Simmel zwischen Moderne und Postmoderne**, Würzburg: Königshausen und Neumann, 1995.
- Dumont, Louis: **German Ideology: From France to Germany and Back**, Chicago ve Londra: Univ. of Chicago Press, 1994.
- Durakbaşa, Ayşe: “1990 Sonrası Türkiye’de Sosyoloji Literatürü: Toplumsal Görüş Ufkunun Olanakları ve Sınırları”, **III. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Yeni Sosyolojik Arayışlar: Dünya’da ve Türkiye’de Farklılaşma Çatışma Bütünleşme** içinde (s. 127-133), Ankara, Sosyoloji Derneği, 2002.
- Durkheim, Émile: “A Review of Ferdinand Tönnies’ **Gemeinschaft und Gesellschaft**”, Giriş ve Çev. Joan Aldous, **American Journal of Sociology**, 1972 [1889], 77, 6: 1193-9.
- Durkheim, Émile: “A Review of Ferdinand Tönnies’ **Gemeinschaft und Gesellschaft**”, **Emile Durkheim on Institutional Analysis** içinde (s. 115-122), Ed. ve Çev. Mark Traugott, Chicago, University of Chicago, 1978 [1889].
- Durkheim, Émile: “Review of Albert Schäffle, **Bau und Leben des Sozialen Körpers: Erster Band**”, **Emile Durkheim on Institutional Analysis** içinde (s. 93-114), Mark Traugott (Ed. ve Çev.), Chicago, University of Chicago, 1978 [1885].
- Durkheim, Émile: “Review of Georg Simmel’s **Philosophie des Geldes**”, İngilizce’ye Çev. Peter Baehr, **Social Research**, Vol. 46, No. 2 (Summer 1979), pp. 321-328.
- Durkheim, Émile: **Ethics and the sociology of morals**, Fransızca’dan İngilizce’ye Çev. Robert T. Hall, Buffalo, New York, Prometheus Books, 1993 [Orijinali: “Science positive de la

- morale en allemagne”, 1887].
- Durkheim, Émile: **“Germany above all”: The German attitude and the war**, Fransızca’dan İngilizce’ye çev. J. S., Paris, Librairie Armand Colin, 1915.
- Durkheim, Émile: **Sosyoloji Dersleri**, Yay. Haz. Hüseyin Nail Kubalı, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim, 2006.
- Durkheim, Émile: **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, Çev. Özcan Doğan, Ankara, Doğu Batı, 2014.
- Eliaeson, Sven: “Influences on Max Weber’s Methodology”, **Acta Sociologica**, Vol. 33, No. 1 (1990), s. 15-30.
- Eliaeson, Sven: **Max Weber’s methodologies: interpretation and critique**, Cambridge: Polity Press, 2002.
- Elias, Norbert: “Problems of Involvement and Detachment”, **British Journal of Sociology**. (1956) s. 226-252.
- Elias, Norbert: **Mozart: Bir Dahinin Sosyolojisi Üzerine**, Çev. Yeşim Tükel, İstanbul, Kabalcı, 2000a.
- Elias, Norbert: **Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler**, 1. Cilt, Çev. Ender Ateşman, İstanbul, İletişim, 2000b.
- Elias, Norbert: **Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler**, 2. Cilt, Çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim, 2002.
- Endreß, Martin; Lichtblau, Klaus ve Moebius, Stephan (Ed): **Zyklus 1: Jahrbuch für Theorie und Geschichte der Soziologie**, Wiesbaden: Springer VS, 2015.
- Endreß, Martin; Lichtblau, Klaus ve Moebius, Stephan (Ed): **Zyklus 2: Jahrbuch für Theorie und Geschichte der Soziologie**, Wiesbaden: Springer VS, 2015.
- Engels, Friedrich: **Almanya’da Devrim ve Karşı-Devrim**, Çev. Kenan Somer, İstanbul, Sol, 1992.

- Engels, Friedrich: **Ludwig Feuerbach ve Klâsik Alman Felsefesinin Sonu**, çev. Orhan Suda, 2. Bs., İstanbul, Suda, 1975.
- Engels, Friedrich: **Tarihte Zorun Rolü: Bismarck'ın Kan ve Zulüm Politikası Üzerine Bir Çalışma**, Çev. Seyhan Erdoğan, Ankara, Sol, 1992.
- Eren, Ahmet Cevat: “Millî Bir Güç Olarak Türk Kültür Sosyolojisi Üzerinde Bir İnceleme –Deneme–”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: VII-VIII, 1977, s. 393-412.
- Ergun, Doğan: **Yöntemi Bulmak: Türkiye’de Toplumsal Bilimlerin Bunalımı**, Ankara, Gerçek Yayınevi, 1993.
- Ergut, Ferdan ve Uysal, Ayşen: “Tarihsel Sosyoloji Ne Yapar? Nasıl Yapar?”, **Tarihsel Sosyoloji** içinde (s. 11-31), Ed. Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal, Ankara, Dipnot y., 2007.
- Ergut, Ferdan ve Uysal, Ayşen (Ed.): **Tarihsel Sosyoloji**, Ankara, Dipnot y., 2007.
- Ermiş, Fatih: **İktisatta Teorinin İmkânı: C. Menger ile G. Schmoller Arasındaki Metodoloji Tartışması (Methodenstreit)**, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Erol Özvar, İstanbul, Marmara Üniversitesi SBE, 2003.
- Ersoy, Mehmet Akif: “Berlin Hatıraları”, **Hatıralar: Safahat 5** içinde (s. 51-84), İstanbul, Dergah, 2007.
- Esgin, Ali: “Batı Sosyolojisinde Metodolojik Problemler: Pozitivizm-Hermeneutik İkiliği”, **Sosyoloji Yıllığı-Kitap 16: Bilim Sosyolojisi** içinde, Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 669-690.
- Fındıklı, Erhan Berat: **XIX. Yüzyılda Almanya ve Almanya-Osmanlı İlişkileri**, Danışman: Prof. Dr. Ümit Meriç Yazan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE, 1999.
- Fındıkoğlu,
Ziyaeddin Fahri: **İçtimaiyat, 2. Cilt: Metodoloji Nazariyeleri**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1961.
- Fischer, Fritz: **From Kaiserreich to Third Reich: Elements of Continuity**

- in German History, 1871-1945**, Londra ve Boston, Allen & Unwin, 1986.
- Fleck, Christian: “Für eine soziologische Geschichte der Soziologie”, **Österreichische Zeitschrift für Soziologie** 24, (1999), 2, s. 52-65.
- Fleck, Christian: “Wo bleibt eine soziologische Geschichte der Soziologie?”, Wiesbaden, 2013.
- Fleck, Christian: “Skizze einer Methodologie der Geschichte der Soziologie”, **Soziologiegeschichte: Wege und Ziele** içinde (s. 34-111), Ed. Christian Dayé ve Stephan Moebius, Berlin, Suhrkamp, 2015.
- Fleck, Christian ve Dayé, Christian: “Methodology of the History of the Social and Behavioral Sciences”, **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, Ed. James D. Wright, 2nd edition, Vol 15. Oxford: Elsevier. s. 319-325.
- Fleck, Ludwik: **Genesis and Development of a Scientific Fact**, Almanca’dan İngilizce’ye Çev. Fred Bradley ve Thaddeus J. Trenn, Ed. Thaddeus J. Trenn ve Robert K. Merton, Önsöz: Thomas S. Kuhn, Chicago: Chicago University Press, 1979.
- Fluery, L.: **Max Weber**, Çev. Işık Ergüden, Ankara, Dost, 2009.
- Forster, Michael N.: “Humboldts Bildungsideal und sein Modell der Universität”, **Die Bildung der Moderne** içinde, Ed. M. Dreyer, M. Forster, K.-U. Hoffmann ve K. Vieweg, Francke Verlag, 2013,
<http://philosophy.uchicago.edu/faculty/files/forster/Humb-Univ.doc>.
- Forster, Michael N.: “Book Review: The German Historicist Tradition, by Frederick C. Beiser”, **Mind**, Cilt: 122, Sayı: 485, Ocak 2013, s. 257-262.
- Forster, Michael N. ve Kristin Gjesdal (Ed.): **The Oxford Handbook of German Philosophy in the**

Nineteenth Century, Oxford University, 2015.

Foucault, Michel: **Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 2015.

Frank III, Arthur W.: “Book Review: **Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology**. By Nicholas C. Mullins”, **American Journal of Sociology**, Vol. 82, No. 1 (Jul., 1976), s. 285-287

Freyer, Hans: **Theorie des objektiven Geistes: Eine Einleitung in die Kulturphilosophie**, Gözden geçirilmiş ve kısmen değiştirilmiş 2. Baskı, Leipzig ve Berlin: B.G. Teubner, 1928.

Freyer, Hans: **Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft: Logische Grundlegung des Systems der Soziologie**, Leipzig ve Berlin: B.G. Teubner, 1930.

Freyer, Hans: **Einleitung in die Soziologie**, Leipzig: Quelle & Meyer, 1931.

Freyer, Hans: “Ferdinand Tönnies und seine Stellung in der deutschen Soziologie”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, 44. Bd., (1936), s. 1-9.

Freyer, Hans: **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Türkçe’ye çev. Tahir Çağatay, Tahir Çağatay’ın ek yazılarıyla genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1977.

Freyer, Hans: **Sosyoloji Kuramları Tarihi**, Çev. Tahir Çağatay, Yay. Haz. M. Rami Ayas, Ankara, Doğu Batı, 2012.

Freund, Julien: **The Sociology of Max Weber**, Çev. Mary Ilford, New York, Pantheon, 1968 [1966].

Freund, Julien: **Beşerî Bilim Teorileri**, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997 [1991].

Freund, Julien: “Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi”, Çev. Kubilay Tuncer, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I** içinde (s. 225-273), Ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Yay. Haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, İstanbul, Kırmızı, 2006 [1978].

- Frisby, David: “Introduction to the English Translation”, **The Positivist Dispute in German Sociology** içinde (s. ix-xliv), T. W. Adorno vd., Almanca’dan İngilizce’ye Çev. Glyn Adey ve David Frisby, Londra, Heinemann, 1977.
- Frisby, David: **Georg Simmel**, Chichester: E. Horwood; Londra ve New York: Tavistock Publications, 1984.
- Frisby, David: “The Ambiguity of Modernity: Georg Simmel and Max Weber”, **Max Weber and his Contemporaries** içinde (s. 422-433), Ed. Wolfgang J. Mommsen ve Jürgen Osterhammel, 1987.
- Frisby, David: **Fragments of Modernity: Theories of Modernity in the Work of Simmel, Kracauer and Benjamin**, Londra, Polity Press, 1988.
- Frisby, David: **Simmel and Since: Essays on Georg Simmel’s Social Theory**, New York, Routledge, 1992.
- Frisby, David: “Georg Simmel: Modernitenin İlk Sosyoloğu”, **Modern Kültürde Çatışma** içinde (s. 7-54), Georg Simmel, Derleyen: Ali Artun, Çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı ve Elçin Gen, İstanbul, İletişim, 2003.
- Frisby, David: **Modernlik Fragmanları: Simmel, Kracauer ve Benjamin’in Eserlerinde Modernlik Teorileri**, Çev. Akın Terzi, İstanbul, Metis, 2012.
- Frisby, David (Ed.): **Georg Simmel: Critical Assessments**, 3 Cilt, Londra ve New York, Routledge, 1994.
- Fröhlich, Gerhard: “Feldanalysen: Wissenschaft”, **Bourdieu-Handbuch: Leben - Werk – Wirkung** içinde (s. 327-337), Ed. Gerhard Fröhlich ve Boike Rehbein, Stuttgart ve Weimar: J. B. Metzler, 2014.
- Fröhlich, Gerhard ve Boike Rehbein (Ed.): **Bourdieu-Handbuch: Leben - Werk - Wirkung**, Stuttgart ve Weimar: J. B. Metzler, 2014.
- Fuchs, Eckhardt: **Henry Thomas Buckle: Geschichtsschreibung und Positivismus in England und Deutschland**, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 1994.

- Fulbrook, Mary: **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Fuller, Steve: "Internalism versus Externalism", **Reader's Guide to the History of Science** içinde (s. 380-381), Ed. Arne Hessenbruch, Londra ve New York: Routledge, 2000.
- Fussel, Marian: "Intelletuelle Felder. Zu den Differenzen von Bourdieus Wissenssoziologie und der Konstellationsforschung", **Konstellationsforschung** içinde (s. 188-206), Ed. Martin Mulsow ve Marcelo Stamm, Berlin: Suhrkamp, 2005.
- Gadamer, Hans-Georg: "Begriffsgeschichte als Philosophie", **Archiv für Begriffsgeschichte**, Sayı 14, 1970, s. 137-151; sonraki basımı: **Gesammelte Werke**, Cilt 2 içinde (s. 81), Tübingen, 1993.
- Geiger, Theodor: **Die soziale Schichtung des deutschen Volkes: Soziographischer Versuch auf statistischer Grundlage**, Stuttgart: Enke, 1932.
- Geiger, Moritz A.: "Bookreview: **Max Webers Wissenschaftslehre**. Alexander von Schelting", **The Journal of Philosophy**, Vol. 31, No. 20 (Sept. 27, 1934), s. 553-554.
- Geiger, Roger L.: "Book Review: **Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology**. By Nicholas C. Mullins", **Journal of the History of the Behavioral Sciences**, Volume 11, Issue 4, October 1975, s. 405-406.
- Geldsetzer, Lutz: "Problemgeschichte", **Historisches Wörterbuch der Philosophie**, Cilt 7 içinde (s. 1410-1417), Ed. Joachim Ritter, Karlfried Gründer ve Gottfried Gabriel, Basel, Schwabe, 1989.
- Gencer, Mustafa: **Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu"**, İstanbul, İletişim, 2010.
- Gerhardt, Uta: **Idealtypus: Zur methodologischen Begründung der modernen Soziologie**, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.
- Gerhardt, Uta (Ed.): **German Sociology**, New York, Continuum, 1998.

- Gerth, Hans H. ve
C. Wright Mills: “The Man and His Work”, **From Max Weber: Essays in Sociology** içinde (s. 1-74), New York, Oxford University Press, 1946.
- Giddens, Anthony: “Durkheim as a Review Critic”, **Sociological Review**, Cilt 18, Sayı 2, Temmuz 1970, s. 171-196.
- Giddens, Anthony: **Sosyal Teorinin Temel Problemleri**, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Paradigma, 2005.
- Giddens, Anthony: “Pozitivizm ve Eleştiricileri”, Çev. Levent Köker, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi I** içinde (s. 345-412), Ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Yay. Haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, İstanbul, Kırmızı, 2006.
- Giddens, Anthony: **Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori: Marx, Durkheim ve Max Weber’in Çalışmalarının Bir Analizi**, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Giddens, Anthony: **Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları: Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Bir Eleştirisi**, Çev. Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız, 2. Baskı, Bursa, Sentez, 2013.
- Goldmann, Lucien: **Immanuel Kant**, Almanca ve Fransızca’dan İngilizce’ye Çev. Robert Black, Londra, NLB, 1971.
- Goldmann, Lucien: **İnsan Bilimleri ve Felsefe**, Çev. Afşar Timuçin ve Füsun Aynuksa, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm, 1977.
- Goldmann, Lucien: **Kant Felsefesine Giriş**, Fransızca’dan Çev. Afşar Timuçin, İstanbul, Metis, 1983.
- Goldmann, Lucien: **Aydınlanma Felsefesi**, Çev. Emre Arslan, İstanbul, Doruk, 1999.
- Gorges, Irmela: **Sozialforschung in Deutschland 1872-1914: Gesellschaftliche Einflüsse auf Themen- u. Methodenwahl des Vereins für Socialpolitik**, Frankfurt am Main: Hain, 1980.
- Gorges, Irmela: **Sozialforschung in der Weimarer Republik, 1918-1933: Gesellschaftliche Einflüsse auf Themen- und**

Methodenwahl des Vereins für Socialpolitik, der Deutschen Gesellschaft für Soziologie und des Kölner Forschungsinstituts für Sozialwissenschaften, Frankfurt am Main: Hain, 1986.

- Gorges, Irmela: “The social survey in Germany before 1933”, **The Social survey in historical perspective, 1880-1940** içinde (s. 316-339), Ed. Martin Bulmer, Kevin Bales ve Kathryn Kish Sklar, New York: Cambridge University Press, 1991.
- Gottl, Friedrich: **Die Herrschaft des Wortes: Untersuchungen zur Kritik des nationalökonomischen Denkens**, Jena: Gustav Fischer, 1901.
- Gökberk, Macit: “Hegel’in Devlet Felsefesi”, **Felsefe Arkivi**, Cilt 1, Sayı: 2-3 (1946), s. 99-129.
- Gökberk, Macit: “Leibniz’in Alman Dili Üstüne Düşünceleri”, **Felsefe Arkivi**, Cilt 2, Sayı: 2 (1947) [Leibniz Özel Sayısı], s. 77-95.
- Gökberk, Macit: **Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1948.
- Gökberk, Macit: “Pozitivizm ve Geist Felsefesi”, **Felsefe Arkivi**, Sayı: 12 (1961), s. 24-30.
- Gözkan, Bülent: “Kant ve Üniversite İdeası”, **Cogito** “Kant Özel Sayısı”, YKY, Mart 2005, http://dusundurensozler.blogspot.de/2008/02/kant-ve-universite-ideas_10.html.
- Graf, Rudolf: “Friedrich von Hardenberg’in (Novalis) Tarih Felsefesi”, **Felsefe Arkivi**, Cilt 1, Sayı: 2-3 (1946), s. 130-199.
- Graz: **Fünzig Klassiker der Soziologie**, <http://agso.uni-graz.at/lexikon>, t.y.
- Grimmer-Solem, Erik: **The Rise of Historical Economics and Social Reform in Germany 1864-1894**, New York: Oxford University Press, 2003.
- Groethuysen, Bernard: **Nietzsche ve Alman Felsefi Düşünüşü’ne Giriş**, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1944.

Grünwald, Harald: “Psychologiegeschichte und Anfänge der Psychologie: Allgemeiner Überblick”, **Sozialgeschichte der Psychologie: Eine Einführung** içinde (s. 11-60), Ed. Helmut E. Lück, Ulfried Geuter, Almuth Bruder-Bezzel ve Wolfgang Rehtie, Opladen, Leske und Budrich, 1987.

Gulbenkian

Komisyonu: **Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, Çev. Şirin Tekeli, 8. Baskı, İstanbul, Metis, 2012.

Gumpłowicz, Ludwig: **The Outlines of Sociology**, İngilizce’ye Çev. Frederick W. Moore, Philadelphia, American Academy of Political and Social Science, 1899 [**Grundriss der Soziologie**, Viyana 1885].

Gumpłowicz, Ludwig: **Sozialphilosophie im Umriss**, Innsbruck, Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1910.

Guski-Leinwand,

Susanne: **Wissenschaftsforschung zur Genese der Psychologie in Deutschland vom ausgehenden 19. Jahrhundert bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts**, Heidelberg, Heidelberg Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007.

Habermas, Jürgen: **Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine**, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Kabalcı, 1998 [Almanca’da ilk yayımı: 1967]

Hagemann-White,

Carol: “Current Debates in German Social Science”, **Contemporary Sociology**, Vol. 26, No. 5 (Sep., 1997), s. 556-559.

Hall, Robert T.: “Introduction”, **Ethics and the sociology of morals** içinde (s. 11-53), Émile Durkheim, Fransızca’dan İngilizce’ye Çev. Robert T. Hall, Buffalo, New York, Prometheus Books, 1993.

Halle, Randall: “The Historical and Biographical Context of Max Weber’s

- Methodology”, **From Kant to Weber: Freedom and Culture in Classical German Social Theory** içinde (s. 169-185), Ed. Paul Kamolnick ve Thomas M. Powers, Florida, Krieger, 1999.
- Hamerow,
Theodore S.: **The Social Foundations of German Unification, 1858-1871: Ideas and Institutions**, Princeton, Princeton University Press, 1969.
- Hardin, Bert: **The Professionalization of Sociology—A Comparative Study: Germany–USA**. Frankfurt ve NewYork, Campus, 1977.
- Harris, Jose: “General Introduction”, **Tönnies: Community and Civil Society** içinde (s. ix-xxx), Ed. Jose Harris, Çev. Jose Harris ve Margaret Hollis, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Hatfield, Gary: “Scientific Method”, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, Cilt 8, s. 576-581, Ed. Edward Craig, Londra ve New York: Routledge, 1998.
- Hauptmann, Gerhart: **Dokumacılar**, Çev. Hüseyin Salihoğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Heede, R.: “Abduktion”, **Historisches Wörterbuch der Philosophie**, Cilt 1 içinde (s. 3-4), Ed. Joachim Ritter, Basel, Schwabe, 1971.
- Heilbron, Johan: “The Rise of Social Science Disciplines in France”, **Revue européenne des sciences sociales**, T. 42, No. 129, La sociologie durkheimienne: tradition et actualité (2004), pp. 145-157.
- Heine, Heinrich: “Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland”, **Gesammelte Werke**, 5. Cilt içinde (s. 1-145), Ed. Gustav Karpeles, Berlin, G. Grote’sche Verlagsbuchhandlung, 1887 [1834].
- Heine, Heinrich: **Religion and Philosophy in Germany**, Çev. John

- Snodgrass, Önsöz: Dennis J. Schmidt, Albany/New York: SUNY, 1986.
- Heine, Heinrich: **Romantizm Okulu**, Çev. Ömer B. Albayrak, İstanbul, Yapı Kredi, 2015.
- Heistermann,
Walter E.: “Kant’ın Felsefesinde İnsanın Yeri”, Çev. Tomris Mengüşoğlu, **Felsefe Arkivi**, Sayı: 16, 1968, s. 49-62.
- Heistermann,
Walter E.: “Tabiat, İnsan ve Tarih”, Çev. Tomris Mengüşoğlu, **Felsefe Arkivi**, Cilt 4, Sayı: 2, 1959, s. 18-42.
- Hekman, Susan: **Bilgi Sosyolojisi ve Hermenötik**, Çev. Hüsamettin Arslan ve Bekir Balkız, İstanbul, Paradigma, 1999.
- Helle, Horst Jürgen: **Dilthey, Simmel und Verstehen: Vorlesungen zur Geschichte der Soziologie**, Frankfurt am Main, Bern, 1986.
- Henrich, Dieter: **Die Einheit der Wissenschaftslehre Max Webers**, Tübingen: Mohr, 1952.
- Henrich, Dieter: **Konstellationen: Probleme und Debatten am Ursprung der idealistischen Philosophie (1789 - 1795)**, Stuttgart: Klett-Cotta, 1991.
- Henrich, Dieter (Ed.): **Kant oder Hegel? Über Formen der Begründung in der Philosophie**, Stuttgarter Hegel-Kongress 1981, Stuttgart: Klett-Cotta, 1983.
- Hollstein,
Betina (Ed.): **Qualitative Netzwerkanalyse: Konzepte, Methoden, Anwendungen**, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.
- Hollstein, Betina; Jung, Matthias ve Knöbl, Wolfgang (Ed.): **Handlung und Erfahrung: Das Erbe von Historismus und Pragmatismus und die Zukunft der Sozialtheorie**, Frankfurt, Campus, 2011.
- Hösle, Vittorio: **Eine kurze Geschichte der deutschen Philosophie: Rückblick auf den deutschen Geist**, Münih, C. H. Beck,

- 2013.
- Huff, Toby E.: **Max Weber and the Methodology of the Social Sciences**, New Jersey: Transaction Books, 1984.
- Hughes, H. Stuart: **Toplum ve Bilinç: Avrupa'da Toplumsal Düşüncenin Şekillenışı (1890-1930)**, Çev. Güzin Özkan, İstanbul: Metis, 1985 [1959].
- Iggers, Georg G.: **The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present**, Connecticut, Wesleyan University Press, 1968.
- Iggers, Georg G.: **Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, Çev. Gül Çağalı Güven, 6. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
- Işın, Engin: "Comparative Method", **The Cambridge Dictionary of Sociology** içinde (s. 84), Ed. Bryan S. Turner, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- İleri, Celal Nuri: **Kutup Musahabeleri**, Çevrimyazı: İbrahim Demirci, İstanbul, Mavi Yayıncılık, 1997.
- Jacobs, Philip P.: **German Sociology**, New York, Steinman & Folte, 1909.
- James, Harold: **Alman Kimliği: 1770'ten Bugüne**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Kızılelma, 1999.
- Jay, Martin: **Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsünün Tarihi 1923-50**, Çev. Ünsal Oskay, 2. Bs., İstanbul, Belge, 2005.
- Jaspers, Karl: **Max Weber: Gesammelte Schriften**, Giriş: Dieter Henrich, Münih: Piper, 1988.
- Jenks, Chris (Ed.): **Temel Sosyolojik Dikotomiler**, Çev. İhsan Çapcıoğlu, Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2012.
- Jonas, Friedrich: **Geschichte der Soziologie**, (4 Cilt), 2. Bs., Reinbeck bei Hamburg, Rowohlt, 1972 [1968-1969].
- Jung, Werner: **Georg Simmel: Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi**, Çev. Doğan Özlem, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2001.
- Kalberg, Stephen: **Max Weber's Comparative-Historical Sociology**, Chicago:

- University of Chicago Press, 1994.
- Kant, Immanuel: **Kritik der Urteilskraft**, 12 Cilt Bütün Eserleri, Cilt: 10, Ed. Wilhelm Weischedel, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974.
- Kant, Immanuel: “Yargıgücünün Eleştirisi / Giriş”, **Seçilmiş Yazılar** içinde (s. 111-136), çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Kara, Ahmet: **İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm**, Ankara, Vadi, 2001.
- Kaymakçı,
Özgün Burak: **Bilim Felsefesi Işığında İktisat Metodolojisinin Seyri: Apriorizm ve Aposteriorizm Arasında Süregiden ‘Methodenstreit’**, Danışman: Zekai Özdemir, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi SBE İktisat Anabilim Dalı, 2010.
- Kaesler, Dirk: **Einführung in das Studium Max Webers**, Münih: Beck, 1979.
- Kaesler, Dirk: **Die frühe deutsche Soziologie 1909 bis 1934 und ihre Entstehungsmilieus: Eine wissenssoziologische Untersuchung**, Opladen, West-deutscher Verlag, 1984.
- Kaesler, Dirk: **Max Weber: Eine Einführung in Leben, Werk und Wirkung**, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Frankfurt ve New York, Campus Verlag, 2014 [1995].
- Kaesler, Dirk: **Max Weber: Preuße, Denker, Muttersohn –Eine Biographie**, Münih, C. H. Beck, 2014 [2011].
- Kettler, David;
Colin Loader ve
Volker Meja: **Karl Mannheim and the legacy of Max Weber: Retrieving a research programme**, Aldershot, England; Burlington, Ashgate, 2008.
- Keyder, Çağlar: “Anglosakson Modeli Niçin İstisnadır?”, **Tarihsel Sosyoloji** içinde (s. 35-50), Ed. Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal, Ankara, Dipnot y., 2007.

- Kneer, Georg ve
Moebius, Stephan: “Vorwort”, **Soziologische Kontroversen: Eine andere Geschichte der Wissenschaft vom Sozialen** içinde (s. 7-13), Ed. Georg Kneer ve Stephan Moebius, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 2010.
- Kneer, Georg ve Moebius,
Stephan (Ed.): **Soziologische Kontroversen: Eine andere Geschichte der Wissenschaft vom Sozialen**, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 2010.
- Knorr-Cetina, Karin: **The Manufacture of Knowledge: An Essay on the Constructivist and Contextual Nature of Science**, Önsöz: Rom Harré, Oxford: Pergamon, 1981.
- Kocka, Jürgen (Ed.): **Max Weber: Der Historiker**, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986.
- Kocka, Jürgen (Ed.): **Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert – 4: Politischer Einfluß und gesellschaftliche Formation**, Stuttgart, Klett-Cotta, 1989.
- Kocka, Jürgen ve
U. Frevert (Ed.): **Bürgertum im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich**, 3 Cilt, Cilt II: **Wirtschaftsbürger und Bildungsbürger**, Münih, 1988; Göttingen, 1995.
- Koselleck, Reinhart: **Kavramlar Tarihi: Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar**, Çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim, 2009.
- Koselleck,
Reinhart (Ed.): **Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert – 2: Bildungsgüter und Bildungswissen**, Stuttgart: Klett-Cotta, 1990.
- Kotan, Şevket: **Kur’an ve Tarihselcilik**, İstanbul, Beyan, 2001.
- Köhnke, Klaus
Christian: **Entstehung und Aufstieg des Neukantianismus: Die deutsche Universitätsphilosophie zwischen Idealismus**

und Positivismus. Frankfurt, Suhrkamp, 1986; 2. Baskı: 1993.

Köhnke, Klaus

Christian: **The Rise of Neokantianism: German Academic Philosophy between Idealism and Positivism**, Çev. R. J. Hollingdale, Önsöz: Lewis White Beck, New York, Cambridge University Press, 1991.

Köhnke, Klaus

Christian: **Der junge Simmel - in Theoriebeziehungen und sozialen Bewegungen.** Frankfurt, Suhrkamp, 1996.

Köktürk, Gökhan V.: **Türk Sosyolojisinde Metodolojik Değişmeler 1980-2003**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2013.

Köktürk, Gökhan V.: “Türk Sosyolojisinde Metodolojik Yönelimler”, **Sosyoloji Konferansları**, 52 (2015-2), 2015, s. 177-189.

Köktürk, Milay: **Kültür Bilimi Yazıları**, Ankara, Hece Yayınları, 2006a.

Köktürk, Milay: **Kültürün Dünyası -Kültür Felsefesine Giriş-**, Ankara, Hece Yayınları, 2006b.

König, Eckard: “Wertfreiheit und Rechtfertigung von Normen im Positivismusstreit”, **Zeitschrift für Soziologie**, Yıl 1, Sayı 3 (1972), s. 225-239.

König, René: **Soziologie in Deutschland: Begründer, Verächter, Verfechter**, Münih, Carl Hanser Verlag, 1987.

König, René: **Günümüz Sosyolojisi**, Çev. Battal İnandı, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994.

König, René (Ed.): **Max Weber zum Gedächtnis: Materialien und Dokumente zur Bewertung von Werk und Persönlichkeit**, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderhefte: 7, Köln-Opladen: Westdeutscher Verlag, 1963.

Kösemihal,

Nurettin Şazi: **Sosyoloji Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1956.

Kuhn, Thomas S.: **The Structure of Scientific Revolutions**, Chicago: Univ. of

- Chicago Press, 1970 [1962].
- Kuhn, Thomas S.: “Logic of Discovery or Psychology of Research?”, **The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition of Change** içinde (s. 266-292), Chicago ve Londra, University of Chicago, 1977 [1974].
- Kumar, Krishan: “Historical Sociology”, **The New Blackwell Companion to Social Theory** içinde (s. 391-408), Ed. Bryan S. Turner, Oxford, Wiley-Blackwell, 2009.
- Kurtkan, Amiran: **Sosyal İlimler Metodolojisi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1980.
- Kutluer, İlhan: “İlim”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV, yıl: 2000, cilt: 22, sayfa: 109-114.
- Kruse, Volker: “Von der historischen Nationalökonomie zur historischen Soziologie: Ein Paradigmenwechsel in den deutschen Sozialwissenschaften um 1900”, **Zeitschrift für Soziologie**, Yıl: 19, Sayı: 3, Haziran 1990, s. 149-165.
- Kruse, Volker: **Historisch-soziologische Zeitdiagnosen in Westdeutschland nach 1945: Eduard Heimann, Alfred von Martin, Hans Freyer**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1994.
- Kruse, Volker: **»Geschichts- und Sozialphilosophie« oder »Wirklichkeitswissenschaft«?: Die deutsche historische Soziologie und die logischen Kategorien René Königs und Max Webers**, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999.
- Kruse, Volker: **Geschichte der Soziologie**, 2. Baskı, UTB, 2012.
- Kruse, Volker ve Uwe Barrelmeyer: **Max Weber: Eine Einführung**, UTB, 2012
- Kurtkan Bilgiseven, Amiran: **Sosyal İlimler Metodolojisi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994.
- Lamprecht, Karl: **Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft**. Leipzig, Gaertner, 1896.
- Lamprecht, Karl: **Die kulturhistorische Methode**, Berlin, Gaertner, 1900.

- Latour, Bruno: “Von der ‘wissenschaftlichen Wahrheit’ zur Kartographie von Kontroversen”, **Kontroversen als Schlüssel zur Wissenschaft?: Wissenskulturen in sprachlicher Interaktion** içinde (s. 195-202), Ed. Wolf-Andreas Liebert ve Marc-Denis Weitze, Bielefeld: transcript, 2006.
- Layder, Derek: **Sosyal Teoriye Giriş**, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Küre Yayınları, 2006.
- Lees, Andrew: **Revolution and Reflection: Intellectual Change in Germany during the 1850’s**, The Hague, Martinus Nijhoff, 1974.
- Lenger, Friedrich: **Sozialwissenschaft um 1900: Studien zu Werner Sombart und einigen seiner Zeitgenossen**, Frankfurt am Main, Lang, 2009.
- Lepenes, Wolf: “Einleitung”, **Geschichte der Soziologie: Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin** içinde (Cilt: 1, s. i-xxxv), Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981.
- Lepenes, Wolf: **Between literature and science: The rise of sociology**, İngilizce’ye Çev. R. J. Hollingdale, Cambridge, Cambridge University, 1988 [1985].
- Lepenes, Wolf: **The Seduction of Culture in German History**, New Jersey, Princeton University, 2006.
- Lepenes, Wolf (Ed.): **Geschichte der Soziologie: Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin**, 4 Cilt, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981.
- Lepsius, M. Rainer: “Die Entwicklung der Soziologie nach dem Zweiten Weltkrieg 1945-1967”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie**, Sonderheft: 21, Deutsche Soziologie seit 1945 içinde (s. 25-70), Ed. Günther Lüschen, 1979.
- Lepsius,
M. Rainer (Ed.): **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, Özel Sayı: **Soziologie in Deutschland und Österreich 1918-**

1945, Cilt 23, 1981.

Lepsius,

M. Rainer (Ed.): **Sociology in Germany and Austria, 1918-1945; The emigration of the social sciences and its consequences; The development of sociology in Germany after the Second World War, 1945-1967**, Florence, European University Institute, Department of Political and Social Sciences, 1984.

Lepsius,

M. Rainer (Ed.): **Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert – 3: Lebensführung und ständische Vergesellschaftung**, Stuttgart: Klett-Cotta, 1992.

Lichtblau, Klaus: **Kulturkrise und Soziologie um die Jahrhundertwende: Zur Genealogie der Kultursoziologie in Deutschland**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1996.

Lichtblau, Klaus: **Die Eigenart der kultur- und sozialwissenschaftlichen Begriffsbildung**, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011.

Lichtblau, Klaus: **Georg Simmel**, Frankfurt am Main, Campus, 1997.

Lichtblau, Klaus: **Max Webers Grundbegriffe**, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.

Liebersohn, Harry: **Fate and Utopia in German Sociology: 1870-1923**, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1988.

Liebersohn, Harry: “Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert”, Ed. Werner Conze ve Jürgen Kocka, **Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert**, Stuttgart: Klett, 1984, s. 163-186.

Liebert, Wolf-Andreas

ve Weitze,

Marc-Denis (Ed.): **Kontroversen als Schlüssel zur Wissenschaft?: Wissenskulturen in sprachlicher Interaktion**, Bielefeld: transcript, 2006.

Lilienfeld, Paul von: **Zur Verteidigung der organischen Methode in der**

- Sociologie**, Berlin, Reimer, 1898
- Lilienfeld, Paul von: **Über Socialphilosophie**, Berlin, Reimer, 1898.
- Lindenfeld, David F.: “Toennies, the Mandarins, and Materialism”, **German Studies Review**, Cilt 11, Sayı 1, Şubat 1988, s. 57-81.
- Lindenfeld, David F.: **The Practical Imagination: The German Sciences of State in the Nineteenth Century**, Chicago, University of Chicago Press, 1997.
- Lindenlaub, Dieter: **Die Richtungskämpfe im Verein für Socialpolitik**. Wiesbaden: Franz Steiner, 1967.
- Loader, Colin: **Alfred Weber and the Crisis of Culture: 1890-1933**, New York, 2012.
- Loader, Collin: **The Intellectual Development of Karl Mannheim: Culture, Politics, and Planning**, New York, Cambridge University Press, 1985.
- Lukács, Georg: “Zum Wesen und zur Methode der Kulturosoziologie”, **Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik**, Vol. 39, No. 1, 1914, s. 216-222.
- Lukács, Georg: “Max Weber and German Sociology”, Fransızca’dan çev. Antony Cutler, **Economy and Society**, Volume 1, Issue 4, 1972, s. 386-398 [1955].
- Lukes, Steven: **Bireycilik**, Çev. İsmail Serin, 2. Baskı, Ankara, Bilim ve Sanat, 2006.
- Lukes, Steven: “Önsöz”, **Dil ve Yalnızlık: Wittgenstein, Malinowski ve Habsburg İnkilemi** içinde (s. 16-25), Ernest Gellner, Çev. G. Aysu Oğuz, İstanbul, Kabalcı, 2013.
- MacRae, Donald: **Weber**, Çev. Nur Vergin, İstanbul, Afa, 1985.
- Makdisi, George: **Ortaçağ’da Yüksek Öğretim: İslam Dünyası ve Hıristiyan Batı**, Çev. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu, İstanbul, Klasik, 2012.
- Mann, Thomas: **Buddenbrook Ailesi**, Çev. Burhan Arpad, İstanbul, Can, 1983.
- Mannheim, Karl: **İdeoloji ve Ütopya**, Çev. Mehmet Okyayuz, Ankara, Epos,

2002.

Marchand, Suzanne ve

Lindenfeld, David: **Germany at the fin de siècle: Culture, Politics, and Ideas**, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2004.

Marx, Karl ve

Engels, Friedrich: **Alman İdeolojisi**, Çev. Olcay Geridönmez ve Tonguç Ok, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2013.

Maslow, Abraham

Harold: **The Psychology of Science: A Reconnaissance**, Önsöz: Arthur G. Wirth, New York, Harper & Row, 1966.

Mayer, Jacob Peter: **Max Weber and German Politics: A Study in Political Sociology**, Londra, Faber & Faber, 1944.

Mayntz, Renate: “Autonomie oder Abhängigkeit: Externe Einflüsse auf Gehalt und Entwicklung wissenschaftlichen Wissens”, **Literaturwissenschaft und Wissenschaftsforschung: DFG-Symposion 1998** içinde (s. xxvii-xlii), Ed. Jörg Schönert, Stuttgart: J. B. Metzler, 2000.

McCarthy, E. Doyle: “Knowledge, Sociology of”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, Cilt V, s. 2482-2485, Ed. Goerge Ritzer, Oxford, Blackwell, 2007.

McCarthy, George E.: **Romancing Antiquity: German Critique of the Enlightenment from Weber to Habermas**, Lanham, Rowman and Littlefield, 1997.

McCarthy, George E.: **Objectivity and the Silence of Reason: Weber, Habermas, and the Methodological Disputes in German Sociology**, New Jersey, Transactions, 2001.

McClelland, Charles: **The German Historians and England: A Study in Nineteenth-Century Views**, Cambridge: Cambridge University Press, 1971.

McClelland, Charles: **State, Society and University in Germany 1700–1914**, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

McLaughlin, Peter: “Wissenschaftsphilosophie”, Heidelberg Üniversitesi, 2015

- Yaz Dönemi, Ders Notları, 2015.
- Mehmed Enis: **Alman Ruhü**, İstanbul, 1330 [1914].
- Meier, H. G.: “Begriffsgeschichte”, **Historisches Wörterbuch der Philosophie**, Cilt 1 içinde (s. 788-808), Ed. Joachim Ritter, Basel, Schwabe, 1971.
- Meinecke, Friedrich: “Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik”, **Historische Zeitschrift**, Bd. 125, H. 2 (1922), pp. 248-283.
- Meinecke, Friedrich: **Die Entstehung des Historismus** (2 Cilt), 1. Cilt: **Vorstufen und Aufklärungshistorie**, 2. Cilt: **Die deutsche Bewegung**, Münih ve Berlin: R. Oldenbourg, 1965 [1936].
- Meja, Volker; Misgeld, Dieter ve Nico Stehr (Ed.): **Modern German Sociology**, New York ve Oxford, Columbia University Press, 1987
- Menger, Carl: **Grundsätze der Volkswirtschaftslehre**. Viyana, Braumüller, 1871.
- Menger, Carl: **Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere**, Leipzig, Duncker & Humblot, 1883.
- Menger, Carl: **Die Irrthümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie**. Viyana, Alfred Hölder, 1884.
- Menger, Carl: **Problems of Economics and Sociology**, Ed. ve Giriş: Louis Schneider, Urbana: University of Illinois, 1963.
- Merz, Peter-Ulrich: **Max Weber und Heinrich Rickert. Die erkenntniskritischen Grundlagen der verstehenden Soziologie**, Würzburg, Königshausen & Neumann, 1990.
- Mills, Charles Wright: **Sociological Imagination**, Todd Gitlin’in yeni sözüyle, New York, Oxford University Press, 2000.
- Mills, Charles Wright: **Toplumbilimsel Düşün**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Der, 2007.
- Mitzman, Arthur: “Tönnies and German Society, 1887-1914: From Cultural Pessimism to Celebration of the Volksgemeinschaft”, **Journal of the History of Ideas**, Cilt 32, Sayı 4, Ekim-Aralık 1961, s. 507-524.

- Mitzman, Arthur: **The Iron Cage: A Historical Interpretation of Max Weber**, New York, Alfred A. Knopf, 1970.
- Moebius, Stephan: **Praxis der Soziologiegeschichte: Methodologien, Konzeptionalisierung und Beispiele soziologiegeschichtlicher Forschung**, Hamburg: Verlag Dr. Kovac, 2004.
- Mommsen,
Wolfgang J.: **Max Weber und die deutsche Politik**, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1959.
- Mommsen,
Wolfgang J.: **Max Weber: Gesellschaft, Politik und Geschichte**, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974.
- Mommsen,
Wolfgang J.: **Max Weber and German Politics, 1890-1920**, Çev. Michael Steinberg, Chicago, University of Chicago, 1984.
- Mommsen,
Wolfgang J.: **The Political and Social Theory of Max Weber: Collected Essays**, Chicago, University of Chicago, 1989.
- Mommsen,
Wolfgang J. (Ed.): **Imperial Germany 1867-1918: Politics, Culture, and Society in an Authoritarian State**, İngilizce'ye Çev. Richard Deveson, Londra ve New York, Arnold/St. Martin's Press, 1995.
- Mommsen, Wolfgang
J. ve Jürgen
Osterhammel (Ed.): **Max Weber and His Contemporaries**, Londra, Unwin Hyman, 1987/1989.
- Mommsen, Wolfgang J. ve Schwentker, Wolfgang (Ed.): **Max Weber und seine Zeitgenossen**, Göttingen ve München, Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.
- Morel, Julius (Ed.): **Soziologische Theorie: Abrisse der Ansätze ihrer Hauptvertreter**, Münih ve Viyana, De Gruyter Oldenbourg,

1989.

Mullins, Nicholas C.: **Theories and Theory Groups in Contemporary American Sociology**, New York: Harper & Row, 1973.

Mullins, Nicholas C.: “Ein Modell der Entwicklung soziologischer Theorien”, **Geschichte der Soziologie: Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin**, 4 Cilt, Cilt 2 içinde (s. 69-96), Ed. Wolf Lepenies, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981.

Mulsow, Martin ve

Marcelo Stamm (Ed.): **Konstellationsforschung**, Berlin: Suhrkamp, 2005.

Müller, Hans-Peter: **Max Weber: Eine Einführung in sein Werk**, Köln/Weimar/Wien: Böhlau UTB, 2007.

Müller, Hans-Peter ve

Steffen Sigmund (Ed.): **Max Weber Handbuch: Leben, Werk, Wirkung**, Stuttgart/Weimar, J.B. Metzler, 2014.

Nau, Heino Heinrich: “‘Zwei Ökonomien’: Die Vorgeschichte des Werturteilstreits in der deutschsprachigen Ökonomik”, **Der Werturteilstreit: Die Äußerungen zur Werturteilsdiskussion im Ausschuß des Vereins für Sozialpolitik (1913)** içinde (s. 9-64), Ed. Heino Heinrich Nau, Marburg: Metropolis-Verlag, 1996.

Nau, Heino

Heinrich (Ed.): **The Historicity of Economics: Continuities and Discontinuities of Historical Thought in 19th and 20th Century Economics**, Berlin: Springer, 2002.

Neck, Reinhard (Ed.): **Anlama ve İnsan Bilimleri**, Çev. Mehmet Dağ, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992.

Neef, Katharina: **Die Entstehung der Soziologie aus der Sozialreform: Eine Fachgeschichte**, Frankfurt am Main: Campus, 2012 [Leipzig Üniversitesi Doktora Tezi, 2010]

Nettl, Peter: **Rosa Luxemburg**, Çev. Osman Akinhay, İstanbul, Everest, 2003.

Nipperdey, Thomas: “Probleme der Modernisierung in Deutschland”, **Saeculum:**

- Jahrbuch für Universalgeschichte**, Cilt: 30, Sayı: 2-3, Eylül 1979, s. 292-303.
- Oakes, Guy: “History and Natural Science / Wilhelm Windelband: Note”, **History and Theory**, Vol. 19, No. 2 (Feb., 1980), s. 165-168.
- Oakes, Guy: **Weber and Rickert: Concept Formation in the Cultural Sciences**, Cambridge, MIT, 1988.
- Oakes, Guy: **Die Grenzen kulturwissenschaftlicher Begriffsbildung: Heidelberger Max-Weber-Vorlesungen 1982**, Frankfurt, Suhrkamp, 1990.
- Oberschall,
Anthony R.: **Empirical Social Research in Germany, 1848-1914**, Paris, Mouton, 1965.
- Oberschall,
Anthony R. (Ed.): **The Establishment of Empirical Sociology: Studies in Continuity, Discontinuity, and Institutionalization**, New York: Harper and Row, 1972.
- Oexle, Otto Gerhard: “Max Weber: Geschichte als Problemgeschichte”, **Das Problem der Problemgeschichte: 1880-1932** içinde (s. 9-38), Ed. Otto Gerhard Oexle, Wallstein Verlag, 2001.
- Oexle, Otto
Gerhard (Ed.): **Krise des Historismus, Krise der Wirklichkeit: Wissenschaft, Kunst und Literatur 1880-1932**, (Papers of a colloquium sponsored by the Max-Planck-Institut für Geschichte), Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, Bd. 228, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007.
- Oncken, Hermann: “Albert Schäffles Lebenserinnerungen”, **Historische Zeitschrift**, Bd. 96, H. 2 (1906), s. 243-258.
- Oppenheimer, Franz: **Devlet**, Çev. Alâeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul, Kaynak, 1984.
- Oppenheimer, Hans: **Die Logik der soziologischen Begriffsbildung: mit**

- besonderer Berücksichtigung von Max Weber**, Tübingen: Mohr, 1925.
- Orhan Sadettin: “[Georg Simmel’den Yapılan ‘İçtimaiyatın Ülkesi’ Çevirisine] Mütercimim Açıklaması”, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 8, Sayı 4, Temmuz 1932, s. 54.
- Öğütte, Vefa Saygın: **Bir fenomen olarak “Amerikan sosyolojisi” sosyolojinin sosyolojisine C. Wright Mills’in yaptığı katkı bağlamında eleştirel bir inceleme**, Danışman: Prof. Dr. Ayşe Durakbaşa, Muğla, Muğla Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı, 2005.
- Öğütte, Vefa Saygın: **Sosyal bilimler metodolojisinde “birey(cilik)” sorunsalı: Metodolojik bireyciliğin “birey” anlayışı ve diğer bireycilik türleriyle bağlantısı**, Danışman: Prof. Dr. Önal Sayın, İzmir, Ege Üniversitesi SBE Sosyoloji Anabilim Dalı Uygulamalı Sosyoloji Bilim Dalı Doktora Tezi, 2012.
- Öğütte, Vefa Saygın: **Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi**, İstanbul, Ayrıntı, 2013.
- Öymen, M.
- Münir Raşit: **-XVIII, XIX ve Özellikle XX. Yüzyılda- Alman Filozofisi**, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972.
- Özcan, Ufuk: “Weber Sosyolojisi ve Tarih”, **Sosyoloji Yıllığı 4: Tarih ve Sosyoloji –Ümit Meriç Yazan’a Armağan–** içinde (s. 91-99), Yay. Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1999.
- Özcan, Ufuk: “İmparatorluk-Meşrutiyet-Cumhuriyet Tartışmaları Arasında Birinci Kuşak Türk Sosyologlarının Siyasal Hassasiyetleri ve Siyaset-Sosyoloji İlişkisi”, **Sosyoloji Konferansları / Istanbul Journal of Sociological Studies**, II. Kısım, Sayı: 52, Yıl: 2015-2, s. 483-498.
- Özlem, Doğan: “Çevirenin Önsözü”, **Tarihselcilik Sorunu: Tinbilimlerinde Dogmatik Düşünme Formu ve Tarihselcilik Sorunu** içinde (s. 5-9), Erich Rothacker, Çev. Doğan Özlem, İstanbul, Ara, 1990.

- Özlem, Doğan: “Doğa Bilimleri ve ‘Sosyal Bilimler’ Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine,” **Toplum ve Bilim**, Sayı 76, Bahar 1998a, s. 7-40.
- Özlem, Doğan: “Evrenselcilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, **Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru**, Ed. İ. Kaya Şahin, Semih Sökmen, Tanıl Bora, İstanbul, Metis, 1998b, s. 53-66 [yeniden baskımı: Özlem 1999, 137-155].
- Özlem, Doğan: **Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci**, İstanbul, İnkılap, 1999.
- Özlem, Doğan: **Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji**, 3. Baskı, İstanbul, İnkılap, 2001 [ilk baskı: 1990].
- Özlem, Doğan: **Kavramlar ve Tarihleri I**, İstanbul, İnkılap, 2002.
- Özlem, Doğan: “Kant ve Yeni Kantçılık”, **Immanuel Kant: Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri** içinde (s. 251-277), Ed. Nebil Reyhani, Vadi Yayınları, Ankara, 2006.
- Özlem, Doğan: **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İstanbul, Notos Kitap, 2012 [1986].
- Özlem, Doğan: **Felsefe ve Doğa Bilimleri**, İstanbul, Notos Kitap, 2013 [1995].
- Özlem,
Doğan (Der. ve Çev.): **Metinlerle Hermeneutik Dersleri (1-2)**, 2. Baskı, İstanbul, İnkılap, 1996.
- Özlem, Doğan ve
Güçlü Ateşoğlu (Ed.): **Tarih Felsefesi Seçme Metinler: Herder – Kant – Fichte – Schelling – Hegel – Schopenhauer**, Ankara: Doğubatı, Temmuz 2006.
- Palmer, Richard E.: **Hermenötik: Schleiermacher, Dilthey ve Gadamer’de Yorum Teorisi**, Çev. İbrahim Görener, İstanbul, Anka, 2003.
- Parsons, Talcott: “H. M. Robertson on Max Weber and His School”, **Journal of Political Economy**, Ekim 1935, Vol. 43, No. 5, 688-696.
- Parsons, Talcott: “Bookreview: **Max Webers Wissenschaftslehre**. Alexander von Schelting”, **American Sociological Review**, Vol. 1, No.

- 4 (Ağustos 1936), s. 675-681.
- Parsons, Talcott: “Introduction”, **The Theory of Social and Economic Organization**, Max Weber, Çev. A. M. Henderson ve Talcott Parsons, Ed. Talcott Parsons, New York, Free Press, 1947.
- Parsons, Talcott: “Max Weber’s Sociological Analysis of Capitalism and Modern Institutions”, **An Introduction to the History of Sociology** içinde (s. 287-308), Ed. Harry Elmer Barnes, Chicago, University of Chicago Press, 1948.
- Parsons, Talcott: **The Structure of Social Action**, New York, Free Press, 1949.
- Parsons, Talcott: “Evaluation and Objectivity in Social Science: An Interpretation of Max Weber’s Contribution”, **International Journal of the Social Sciences**, 1965, Cilt 15, s. 196-204.
- Parsons, Talcott: **Sociological theory and modern society**, New York: Free Press, 1967.
- Popper, Karl: **Das Elend des Historizismus**, İngilizce’den Çev. Leonhard Walentik, 4. Baskı, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1974.
- Rabinov, Paul; Sullivan, William; Hirschman, Albert O.; Ricoeur, Paul; Geertz, Clifford; Kuhn, Thomas S. ve Gadamer, Hans-Georg: **Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım**, Çev. Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı, 1990.
- Rammstedt, Otthein: **Deutsche Soziologie 1933-1945: Die Normalität einer Anpassung**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1986.
- Rammstedt, Otthein: “Wertfreiheit und die Konstitution der Soziologie in Deutschland”, **Zeitschrift für Soziologie**, Yıl: 17, Sayı: 4, Haziran 1988, s. 264-271.
- Rammstedt, Otthein: **Zur Ästhetik Simmels: Die Argumentation in der “Jugend” 1897 – 1906**, Vortragsmanuskript für das Georg-

Simmel-Kolloquium, Straßburg, 14./15. September 1988 [In Zusammenarbeit mit der Fakultät für Soziologie der Universität Bielefeld und der Faculté des Sciences Sociales der Université des Sciences Humaines de Strasbourg], Bielefeld, Georg-Simmel-Ges., 1988.

Rammstedt, Otthein: **Programm und Voraussetzungen der “Soziologie” Simmels: ein Vortrag (Torino 1991)**, Vortragsmanuskript für die Tagung “Simmel zwischen Philosophie und Sozialwissenschaften”, Torino, 3. und 4. Oktober 1991 [In Zusammenarbeit mit der Fakultät für Soziologie der Universität Bielefeld], Bielefeld, Georg-Simmel-Ges., 1992.

Rammstedt,

Otthein (Ed.): **Simmel und die frühen Soziologen: Nähe und Distanz zu Durkheim, Tönnies und Max Weber**, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1988.

Ratzenhofer, Gustav: **Die soziologische Erkenntnis: Positive Lehre von den menschlichen Wechselbeziehungen**. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1898.

Ratzenhofer, Gustav: “The Problems of Sociology”, İngilizce’ye Çev. Albion W. Small, **American Journal of Sociology**, Vol. 10, No. 2 (Sep., 1904), pp. 177-188.

Ratzenhofer, Gustav: **Soziologie: Positive Lehre von den menschlichen Wechselbeziehungen**, 1907.

Ray, Larry: “Methodenstreit”, **The Cambridge Dictionary of Sociology** içinde (s. 381), Ed. Bryan S. Turner, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Rehbein, Boike ve

Gernot Saalman: “Feld (champs)”, **Bourdieu-Handbuch: Leben - Werk – Wirkung** içinde (s. 99-103), Ed. Gerhard Fröhlich ve Boike Rehbein, Stuttgart ve Weimar: J. B. Metzler, 2014.

Reill, Peter Hanns: **The German enlightenment and the rise of historicism**, Berkeley: University of California Press, 1975.

- Reill, Peter Hanns: “Science and the Construction of the Cultural Sciences in Late Enlightenment Germany: The Case of Wilhelm von Humboldt”, **History and Theory**, Cilt 33, Sayı 3 (Ekim 1994), s. 345-366.
- Reill, Peter Hanns: “The Construction of the Social Sciences in Late 18th and Early 19th Century Germany”, **The Rise of the Social Sciences** içinde (s. 107-140), Ed. Johan Heilbron, Lars Magnussen ve Björn Wittock. **Sociology of the Sciences, An International Yearbook**. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1997.
- Redensek, Jeannette: **Manufacturing Gemeinschaft: Architecture, Tradition and the Sociology of Community in Germany, 1890-1920**, New York, UMI, 2007.
- Richter, Rudolf: **Grundlagen der verstehenden Soziologie**, Viyana, 1995.
- Richter, Rudolf: **Sosyolojik Paradigmalar**, Çev. Necmeddin Doğan, Küre, İstanbul, 2012.
- Rickert, Heinrich: **Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften**, Freiburg 1896; 5. Baskı: Tübingen 1929; 2007.
- Rickert, Heinrich: **Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft**, Freiburg, 1899.
- Rickert, Heinrich: **Wilhelm Windelband**, Tübingen, 1915.
- Rickert, Heinrich: **Die Heidelberger Tradition in der Deutschen Philosophie**, Tübingen, 1931.
- Riehl, Wilhelm
Heinrich: **Die bürgerliche Gesellschaft**, (4 Ciltlik Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Socialpolitik, 1851-1869’un ikinci cildi olarak), 2. Baskı, Stuttgart, 1854.
- Ringer, Fritz K.: **The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933**, Cambridge ve Massachusetts, Harvard University Press, 1969.

- Ringer, Fritz K.: **Fields of Knowledge: French academic culture in comparative perspective 1890–1920.** Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- Ringer, Fritz K.: **Toward a social history of knowledge: collected essays,** New York, Berghahn Books, 2000.
- Ringer, Fritz K.: **Weber'in Metodolojisi: Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi,** Çev. Mehmet Küçük, Ankara: Doğu Batı, 2003 [1997].
- Ringer, Fritz K.: **Max Weber: An Intellectual Biography,** Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2004.
- Ritzer, George: **Sociological Theory,** 8. Baskı, 8. Baskı, New York, McGraw-Hill, 2010.
- Ritzer, George: **Modern Sosyoloji Kuramları,** Çev. Himmet Hülür, Ankara, De Ki, 2011.
- Ritzer, George (Ed.): **The Blackwell Encyclopedia of Sociology,** 10 Cilt, Oxford, Blackwell, 2007.
- Robertson, H. M.: **Aspects of the Rise of Economic Individualism: A Criticism of Max Weber and His School,** Cambridge: Cambridge University Press; New York: Macmillan Co., 1933.
- Rogers, Rolf E.: **Max Weber's ideal type theory,** New York: Philosophical Library, 1969.
- Rose, Gillian: **Hegel Contra Sociology,** Londra, Athlone, 1981.
- Rosenblum, Warren: **Beyond the Prison Gates: Punishment and Welfare in Germany, 1850-1933,** Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2008.
- Rossi, Pietro: "Max Weber und die Methodologie der Geschichts- und Sozialwissenschaften", **Max Weber: Der Historiker** içinde (s. 28-50), Ed. Jürgen Kocka, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986.
- Rossi, Pietro: **Vom Historismus zur historischen Sozialwissenschaft,** Heidelberger Max-Weber-Vorlesungen 1985, Frankfurt am

- Main: Suhrkamp, 1987.
- Rossi, Pietro: “Weber, Dilthey und Husserls Logische Untersuchungen”, **Max Webers Wissenschaftslehre: Interpretation und Kritik** içinde (s. 199-223), Ed. Gerhard Wagner ve Heinz Zipprian, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994.
- Roth, Guenther ve
Schluchter, Wolfgang: **Max Weber’s Vision of History: Ethics and Methods**, Berkeley, University of California Press, 1979.
- Rothacker, Erich: **Logik und Systematik der Geisteswissenschaften**, M n h ve Berlin, 1927.
- Rothacker, Erich: “Geleitwort”, **Archiv für Begriffsgeschichte**, Sayı 1, 1955, s. 5-10.
- Rothacker, Erich: **Tarihselcilik Sorunu: Tinbilimlerinde Dogmatik Düşünme Formu ve Tarihselcilik Sorunu**,  ev. Doğan  zlem, İstanbul, Ara, 1990.
- Runciman, Walter
Garrison: **A Critique of Max Weber Philosophy of Social Science**, Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- Sady, Wojciech: “Ludwik Fleck”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2012 Edition)**, Ed. Edward N. Zalta, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/fleck>.
- Safranski, Rüdiger: **Nietzsche: Biographie seines Denkens**. M n h, Hanser, 2000.
- Safranski, Rüdiger: **Heidegger: Bir Alman  stad**,  ev. Ali Nalbant, İstanbul, Kabalcı, 2008.
- Safranski, Rüdiger: **Romantik: Bir Alman Sorunsalı**,  ev. Ali Nalbant, İstanbul, Kabalcı, 2013.
- Safranski, Rüdiger: **Schopenhauer: Felsefenin Yaban Yılları: Bir Biyografi/Yaşam  yk s **.  ev. Ali Nalbant, İstanbul, Kabalcı, 2015.
- Sahay, Arun: “The contribution of Alexander von Schelting to the methodology of the social sciences”, **Sociological Analysis**

- and Theory**, 1972, 2: 20-26.
- Sahay, Arun: “Introduction”, **Max Weber and Modern Sociology** içinde (s. 1-16), Ed. Arun Sahay, London: Routledge and Kegan, 1971.
- Sahay, Arun: “The importance of Weber’s Methodology in Sociological Explanation”, **Max Weber and Modern Sociology** içinde (s. 67-81), Ed. Arun Sahay, London: Routledge and Kegan, 1971.
- Sahay, Arun (Ed.): **Max Weber and Modern Sociology**, Londra: Routledge and Kegan, 1971.
- Saldern, Adelheid von: **The Challenge of Modernity: German Social and Cultural Studies, 1890-1960**, Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 2002.
- Salihoğlu, Hüseyin: **Alman Kùltür Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
- Salomon, Albert: “Max Weber”, **Die Gesellschaft: Internationale Revue für Sozialismus und Politik**, 3, 1. Halbband, 1926, s. 131-153.
- Salomon, Albert: “Max Weber I: Max Weber’s Methodology”, **Social Research**, Mayıs 1934, Vol. 1, No. 2, s. 147-168.
- Salomon, Albert: “Max Weber II: Max Weber’s Sociology”, **Social Research**, Şubat 1935 (1935a), Vol. 2, No. 1, s. 60-73.
- Salomon, Albert: “Bookreview: **Max Webers Wissenschaftslehre**. Alexander von Schelting”, **Social Research**, Vol. 2, No. 2 (Mayıs 1935) (1935b), s. 239-240.
- Salomon, Albert: “Max Weber III: Max Weber’s Political Ideas”, **Social Research**, Ağustos 1935 (1935c), Cilt: 2, Sayı: 3, s. 368-384.
- Salomon, Albert: “German Sociology”, **Twentieth Century Sociology** içinde (s. 586-614), Ed. Georges Gurvitch ve Wilbert E. Moore, New York, Philosophical Library, 1945.
- Salomon, Albert: **Werke 1: Biographische Materialien und Schriften 1921 – 1933**, Yay. Haz. Peter Gostmann ve Gerhard Wagner, Wiesbaden: VS Verl. für Sozialwissenschaften, 2008.
- San, Coşkun: **Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik**

- Analizi**, Ankara, Ankara İktisat ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1971 (Doktora Tezi, Ankara, 1970).
- San, Coşkun: “Türkiye’de Siyasetin Gölgesinde Sosyoloji Bilimi”, **Sosyoloji Dergisi**, Dizi 3, Sayı 17, 2008, s. 101-113.
- San, Coşkun: “Toplumbilimsel Yöntem Açısından Durkheim ve Weber”, **Sosyoloji Dergisi**, Dizi 3, Sayı 21, 2000, s. 17-39.
- Sandywell, Barry: “European Sociology”, **International Encyclopedia of Social Sciences**, 2. Baskı, 2008, Ed. William A. Darity Jr., Macmillan, Cilt 7, s. 670-671.
- Sauermann,
Heinz (Ed.): **Probleme deutscher Soziologie**, (Karl Dunkmann’a Armağan), Berlin, Junker und Dünnhaupt, 1933.
- Scaff, Lawrence A.: “Max Weber and Robert Michels”, **American Journal of Sociology**, 1981, cilt 86, no: 6, s. 1269-1286.
- Scaff, Lawrence A.: “Weber before Weberian sociology”, **British Journal of Sociology**, Haziran 1984, cilt 35, no: 2, s. 190-215.
- Scaff, Lawrence A.: **Fleeing the iron cage: culture, politics and modernity in the thought of Max Weber**, Berkeley, California: Univ. of California Press, 1989.
- Scaff, Lawrence A.: “Weber after Weberian Sociology”, **Theory and Society**, Vol. 22, No. 6 (Dec., 1993), pp. 845-851.
- Scaff, Lawrence A.: “Max Weber”, Çev. H. Saim Parlador, **Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar** içinde (s. 63-75), Ed. Rob Stones, İstanbul, Bağlam, 2008.
- Scaff, Lawrence A.: **Max Weber in America**, Princeton, Princeton University, 2011.
- Scaff, Lawrence A.: **Weber and the Weberians**, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014.
- Schaefer, Axel Rolf: **Neither liberalism nor socialism: American progressives, German social reform, and the organicist model of the welfare state, 1870-1920**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Washington, 1994.

- Schäfer, Ulla Gertrud: **Historische Nationalökonomie und Sozialstatistik als Gesellschaftswissenschaften: Forschungen zur Vorgeschichte der theoretischen Soziologie und der empirischen Sozialforschung in Deutschland in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts**, Köln ve Viyana, Böhlau, 1971.
- Schäffle, Albert: **Bau und Leben des sozialen Körpers** [Toplumsal Gövdenin Yapısı ve Hayatı], 4 Cilt, 1875-1878.
- Schäffle, Albert: **Aus meinem Leben**, 2 Cilt, Berlin, 1905
- Schäffle, Albert: “Buchbesprechung: **Die soziologische Erkenntnis** von Gustav Ratzenhofer”, **Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics**, Cilt 54, Sayı: 4, 1898, s. 733-748.
- Schäffle, Albert: “Book Review: **Die soziologische Erkenntnis** by Gustav Ratzenhofer”, Almanca’dan İngilizce’ye Çev. Bay ve Bayan Charles E. Ellwood, **American Journal of Sociology**, Cilt 4, Sayı 4, Ocak 1899, s. 528-543.
- Schelting,
Alexander von: **Max Webers Wissenschaftslehre: Das logische Problem der historischen Kulturerkenntnis; die Grenzen der Soziologie des Wissens**, Tübingen: Mohr, 1934.
- Scheuch, Erwin: “Geschichte und gegenwärtiger Stand der deutschen Soziologie”, Deutsche Institut für Japanstudien (DIJ), Sonstige Veranstaltungen, Universität zu Köln, 18.05.1989.
- Scheuch, Erwin: “German Sociology”, **Encyclopedia of Sociology, Cilt 2** içinde (s. 762-772), 1. Baskı, Ed. Edgar F. Borgotta ve Marie L. Borgotta, New York, Macmillan, 1992.
- Schluchter, Wolfgang: **Wertfreiheit und Verantwortungsethik: Zum Verhältnis von Wissenschaft und Politik bei Max Weber**, Tübingen: Mohr, 1971.
- Schluchter, Wolfgang: **The Rise of Western Rationalism: Max Weber’s Developmental History**, Berkeley: University of California

Press, 1981.

Schluchter, Wolfgang: “Einleitung”, **Zur Psychophysik der industriellen Arbeit: Schriften und Reden 1908–1912 (Max Weber Gesamtausgabe I/11)** içinde (s. 1-58), Max Weber, Ed. Wolfgang Schluchter ve Sabine Frommer, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1995.

Schluchter, Wolfgang: **Unversöhnte Moderne**, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.

Schluchter, Wolfgang: **Handlung, Ordnung und Kultur: Studien zu einem Forschungsprogramm im Anschluss an Max Weber**, Tübingen: Mohr Siebeck, 2005.

Schluchter, Wolfgang: “Einleitung”, **Wirtschaft und Gesellschaft: Soziologie (Unvollendet 1919-1920)** içinde (s. 1-77), Max Weber Gesamtausgabe, Cilt I/23, Ed. Knut Borchardt, Edith Hanke und Wolfgang Schluchter, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2013.

Schluchter, Wolfgang: **Grundlegungen der Soziologie: Eine Theoriegeschichte in systematischer Absicht**, Gözden Geçirilmiş ve Birleştirilmiş 2. Baskı, Stuttgart: UTB, 2015a.

Schluchter, Wolfgang: “7 Ekim 2015 tarihli görüşme”, 2015b.

Schluchter,

Wolfgang (Ed.): **Verhalten, Handeln, und System: Talcott Parsons’ Beitrag zur der Sozialwissenschaften**. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1980.

Schmalenbach,

Herman: “Die soziologische Kategorie des Bundes”, **Die Dioskuren: Jahrbuch für Geisteswissenschaften**, Cilt 1, Münih, 1922, s. 35-105.

Schmaus, Warren: **Durkheim’s philosophy of science and the sociology of knowledge : creating an intellectual niche**, Chicago: Univ. of Chicago Press, 1994.

Schmaus, Warren: **Rethinking Durkheim and his tradition**, Cambridge:

Cambridge University Press, 2004.

Schmid, Michael: “Der Positivismusstreit in der Deutschen Soziologie. 30 Jahre danach”, **Logos: Zeitschrift für systematische Philosophie**, 1993, Neue Folge, 1, s. 35-81.

Schmidt, John: “On Michel Foucault’s Distinction between the ‘History of Ideas’ and the ‘History of Thought’”, *Persistent Enlightenment*,
https://persistentenlightenment.wordpress.com/2014/06/23/history_of_thought.

Schmidt, Werner: **Lorenz von Stein: Ein Beitrag zur Biographie**, Eckenforde, 1956.

Schmoller,
Gustav von: “Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften”, **Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche**, Say1 7, 1883, s. 975-994.

Schmoller,
Gustav von: **Zur Litteraturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften**. Leipzig, Duncker und Humblot, 1888.

Schmoller,
Gustav von: **Die Volkswirtschaft, die Volkswirtschaftslehre und ihre Methode**. 1893.

Schmoller,
Gustav von: **Wechselnde Theorien und feststehende Wahrheiten im Gebiete der Staats- und Socialwissenschaften und die heutige deutsche Volkswirtschaftslehre**. (Rektoratsrede) Berlin, Bärenstein, 1897.

Schmoller,
Gustav von: **Über einige Grundfragen der Socialpolitik und der Volkswirtschaftslehre**. 1898.

Schmoller,
Gustav von: **Historisch-ethische Nationalökonomie als**

- Kulturwissenschaft: Ausgewählte methodologische Schriften**, Ed. Heino Heinrich Nau, Marburg: Metropolis-Verlag, 1998.
- Schnädelbach, Herbert: **Philosophie in Deutschland: 1831-1933**, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.
- Schoeck, Helmut: **Geschichte der Soziologie. Ursprung und Aufstieg der Wissenschaft von der menschlichen Gesellschaft**, 2. Aufl., Freiburg i.Br., Herder, 1974.
- Schreier, Fred T.: “Max Weber’s Conception of Understanding”, **Human motivation: Probability and meaning** içinde (s. 27-29), Fred T. Schreier, Glencoe: Free Press, 1957.
- Schütz, Alfred: **Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt: Eine Einleitung in die verstehende Soziologie**, Wien: Julius Springer, 1932.
- Schwartz, Philipp: **Kader Birliği: 1933 Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Alman Bilim Adamları**, İstanbul, Belge, 2003.
- Schwinn, Thomas: **Jenseit von Subjektivismus und Objektivismus: Max Weber, Alfred Schütz und Talcott Parsons**. Berlin: Dunker & Humblot, 1993.
- Schwinn, Thomas: “Der lange Schatten der soziologischen Klassiker”, **Zeitschrift für Theoretische Soziologie**, Yıl 1, Sayı 1, 2012, Weinheim, Beltz Juventa, s. 123-136
- Schwinn, Thomas: **Max Weber und die Systemtheorie: Studien zu einer handlungstheoretischen Makrosoziologie**, Tübingen, Mohr Siebeck, 2013.
- Schwinn, Thomas: “Offene Fragen einer kantianisierenden Soziologie: Zum Verhältnis Kant – Weber”, yayım aşamasında.
- Segady, Thomas W.: **Values, Neo-Kantianism, and the development of Weberian methodology**, New York: Lang, 1987.
- Seidemann, Maria: **Rosa Luxemburg - Leo Jogiches**, Çev. Yeşim Harcanoğlu, İstanbul, İletişim, 1999.
- Sennett, Richard: **Zanaatkâr**, Çev. Melih Pekdemir, İstanbul: Ayrıntı, 2009.
- [SEP]: **Stanford Encyclopedia of Philosophy (SEP)**,

<http://plato.stanford.edu>.

- Sevim, Acar: **Halk Milliyetçiliğinin Öncüsü Herder**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2008.
- Seyhan, Azade: **Representation and Discontents: The Critical Legacy of German Romanticism**, California, University of California, 1992.
- Sezer, Baykan: “Ziya Gökalp ve Alman Sosyolojisi”, **İÜBYYO Yıllığı**, I, İstanbul, 1988, s. 226-232.
- Sezer, Baykan: **Sosyolojide Yöntem Tartışmaları**, İstanbul, Sümer Kitabevi, 1993.
- Sezer, Baykan: “Bilim Sosyolojisi Ders Notları”, **Bilim Sosyolojisi** içinde (s. 127-200), Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul, Kitabevi, 2007.
- Sgarbi, Marco: “Theory of the History of Problems. A Re-contextualization”, **Transnational Concepts, Transfers and the Challenge of Peripheries** içinde (s. 107-125), Ed. Gürcan Koçan, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2008.
- Sgarbi, Marco: “Umriss der Theorie der Problemgeschichte”, **Eine Typologie der Formen der Begriffsgeschichte** içinde (s. 185-199), Ed. Riccardo Pozzo ve Marco Sgarbi, Hamburg, Felix Meiner, 2010.
- Sgarbi, Marco: “Concepts vs. Ideas vs. Problems: Historiographical Strategies in Writing History of Philosophy”, **Begriffs-, Ideen- und Problemgeschichte im 21. Jahrhundert** içinde (s. 69-80), Ed. Riccardo Pozzo ve Marco Sgarbi, Wiesbaden, Harrassowitz, 2011.
- Shapin, Steven: “Discipline and Bounding: The History and Sociology of Science as Seen through the Externalism-Internalism Debate”, **History of Science**; Dec 1, 1992; 30, 4, 333-369.
- Shils, Edward: “Foreword”, **Methodology of the Social Sciences** içinde (s. iii-x), Max Weber, Ed. ve Çev. Edward Shils ve Henry Finch,

- New York, Free Press, 1949.
- Shils, Edward: “Önsöz”, **Sosyal Bilimlerin Metodolojisi** içinde (s. 17-24), Max Weber, Ed. ve Almanca’dan İngilizce’ye Çev. Edward Shils ve Henry Finch, İngilizce’den Çev. Vefa Saygın Ögütle, İstanbul, Küre, 2012.
- Shionoya, Yuichi: **The Soul of the German Historical School: Methodological Essays on Schmoller, Weber and Schumpeter**, New York, Springer, 2005.
- Sica, Alan: “Defining Disciplinary Identity: The Historiography of U.S. Sociology”, **Sociology in America: A History** içinde (s. 713-732), Ed. Craig Calhoun, Chicago ve Londra, University of Chicago, 2007.
- Simmel, Georg: “Tendencies in German Life and Thought Since 1870”, Çev. W. D. Briggs, **International Monthly**, Cilt V, Sayı 1, Ocak 1902, s. 93-111; Sayı 2, Şubat 1902, s. 166-184 (yeniden basımı: **Englischsprachige Veröffentlichungen 1893-1910** içinde (s. 167-202), Ed. David P. Frisby, Bütün Eserleri Dizisi, Ed. Otthein Rammstedt, 24 Cilt, 18. Cilt, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2010).
- Simmel, Georg: **Die Probleme der Geschichtsphilosophie**, Leipzig: Duncker & Humblot, 1892.
- Simmel, Georg: **Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung**, Leipzig, Duncker & Humblot, 1908.
- Simmel, Georg: “The Problem of Sociology”, İngilizce’ye Çev. Albion W. Small, **American Journal of Sociology**, Vol. 15, No. 3 (Nov., 1909), pp. 289-320.
- Simmel, Georg: **Grundfragen der Soziologie: Individuum und Gesellschaft**, Berlin ve Leipzig, G. S. Göschenische Verlagshandlung, 1917.
- Simmel, Georg: “İçtimaiyatın Ülkesi”, Çev. Orhan Sadettin, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 8, Sayı 4, Temmuz 1932, s. 54-73.

- Simmel, Georg: **Simmel on Culture, Selected Writings**, Ed. David Frisby ve Mike Featherstone, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage, 1997.
- Simmel, Georg: **Çatışma Fikri ve Modern Kültürde Çatışma**, Yay. Haz. ve Çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz, 1999.
- Simmel, Georg: “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, **Şehir ve Cemiyet** içinde, Yay. Haz. ve Çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz, 2000, s. 167-184.
- Simmel, Georg: **Modern Kültürde Çatışma**, Çev. Tanıl Bora, Elçin Gen ve Nazile Kalaycı, İstanbul, İletişim, 2003.
- Simmel, Georg: **Bireysellik ve Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, Metis, İstanbul, 2009.
- Simmel, Georg: **Sociology: Inquiries into the Construction of Social Forms**, 2 Cilt, Çev. ve Ed. Anthony J. Blasi, Anton K. Jacobs ve Mathew Kanjirathinkal, Giriş: Horst J. Helle, Leiden ve Boston, Brill, 2009.
- Simmel, Georg: **Paranın Felsefesi**, Çev. Yavuz Alogan ve Öykü Didem Aydın, İstanbul, İthaki, 2014.
- Skinner, Quentin: “Meaning and Understanding in the History of Ideas”, **History and Theory**, Vol. 8, No. 1 (1969), pp. 3-53.
- Skinner, Quentin (Ed.): **Çağdaş Temel Kuramlar**, Çev. Ahmet Demirhan, 2. Baskı, Ankara, Vadi, 1997.
- Small, Albion W.: “Dr. Albert Schäffle”, **American Journal of Sociology**, Vol. 9, No. 5 (Mar., 1904), pp. 708-709.
- Small, Albion W.: “Gustav Ratzenhofer”, **American Journal of Sociology**, Vol. 10, No. 4 (Jan., 1905), p. 544.
- Small, Albion W.: “The Present Outlook of Social Science”, **American Journal of Sociology**, Vol. 18, No. 4, Jan., 1913, 433-469.
- Small, Albion W.: “Ratzenbofer’s Sociology”, **American Journal of Sociology**, Vol. 13, No. 4 (Jan., 1908), pp. 433-438.
- Small, Albion W.: “Some Contributions to the History of Sociology. Section XIII. The Reappearance of the Ethical Factor in German

- Economic Theory”, **American Journal of Sociology**, Vol. 29, No. 4 (Jan., 1924), pp. 479-488.
- Small, Albion W.: “Some Contributions to the History of Sociology. Section XVI. The Schmoller-Treitschke Controversy. Illustrating the Psychology of Transition”, **American Journal of Sociology**, Vol. 30, No. 1 (Jul., 1924), pp. 49-86.
- Small, Albion W.: “Some Contributions to the History of Sociology. Section XVII. The Attempt (1860-80) to Reconstruct Economic Theory on a Sociological Basis”, **American Journal of Sociology**, Vol. 30, No. 2 (Sep., 1924), pp. 177-194.
- Small, Albion W.: **Origins of Sociology**, Chicago, 1924. [Ocak 1923-Kasım 1924 arasında **American Journal of Sociology**’de yayımlanan “Some Contributions to the History of Sociology” makale dizisinin kitaplaşmış hali]
- Smith, Dennis: **The Rise of Historical Sociology**, Philadelphia, Temple University Press, 1991.
- Smith, Woodruff D.: **Politics and the sciences of culture in Germany: 1840-1920**, New York: Oxford University Press, 1991.
- Sociological Society (Londra): **Sociological Papers 1904**, Katkıda Bulunanlar: Francis Galton, E. Westermarck, P. Geddes, E. Durkheim, Harold H. Mann, V. V. Branford; Açılış Konuşması: James Bryce, Londra ve New York, Macmillan, 1905.
- Sofuoğlu, Nilgün: **Alfred Schutz’un Fenomenolojik Sosyolojisi ve Din Sosyolojisine Uygulanabilirliği**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, 2009.
- Solms, Max Graf zu: “Zeitlich Geordnetes Verzeichnis der Schriften von Max Weber”, **Max Weber: Schriften zur theoretischen Soziologie zur Soziologie der Politik und Verfassung** içinde (s. 263-273), Editör, Giriş ve Notlandırma: Max Graf zu Solms, Frankfurt am Main: Georg Kurt Schauer, 1947.
- Solms,

- Max Graf zu: “Das Schrifttum über Max Weber”, **Max Weber: Schriften zur theoretischen Soziologie zur Soziologie der Politik und Verfassung** içinde (s. 274-288), Editör, Giriş ve Notlandırma: Max Graf zu Solms, Frankfurt am Main: Georg Kurt Schauer, 1947.
- Solms,
Max Graf zu (Ed.): **Max Weber: Schriften zur theoretischen Soziologie zur Soziologie der Politik und Verfassung**, Giriş ve Notlandırma: Max Graf zu Solms, Frankfurt am Main: Georg Kurt Schauer, 1947.
- Sombart, Werner: **Der moderne Kapitalismus**, 2 Cilt, 1. Cilt: Die Genesis des Kapitalismus, 2. Cilt: Die Theorie der kapitalistischen Entwicklung, Duncker und Humblot, Leipzig, 1902
- Sombart, Werner: “Sociology: What It Is and What It Ought to be an Outline for a Noö-Sociology”, İngilizce’ye Çev. Florence Cianey Geiser, **American Journal of Sociology**, Vol. 55, No. 2, Sep., 1949, s. 178-193. [orijinali: Prusya Bilim Akademisi’nde 1936’da sunulan tebliğ, Walter de Gruyter tarafından yayımlandı]
- Sombart, Werner: **Aşk, Lüks ve Kapitalizm**, Çev. Necati Aça, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998
- Sombart, Werner: **Kapitalizm ve Yahudiler**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, İleri Yayınları, 2005.
- Sombart, Werner: **Burjuva**, Çev. Oğuz Adanır, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Sombart, Werner (Ed.): **Soziologie**, Yay. Haz. Hanz Lorenz Stoltenberg, 5. Baskı, Berlin: Pan-Verlag Rolf Heise, 1924.
- Sorokin, Pitirim: **Contemporary Sociological Theories**, New York ve Londra, Harper & Brothers, 1928.
- Sorokin, Pitirim: **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, Çev. Münir Raşit Öymen, 2 Cilt, Ankara, 1974.
- Spann, Othmar: “Albert Schäffle als Soziologe”, **Zeitschrift für die gesamte**

- Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics**, Bd. 60, H. 2. (1904), pp. 209-225.
- Spykman, Nicholas J.: **The Social Theory of Georg Simmel**, Giriş: David Frisby, Transaction Publishers, 2004 [1925].
- Squillace, Fausto: **Die Soziologischen Theorien**, Alm. Çev. Rudolf Eisler, Leipzig, W. Klinkhardt, 1911.
- Stäel, Madame de: **Almanya'ya Dair**, Çev. Nasuhi Baydar, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1945.
- Stark, Gary D.: **Banned in Berlin: Literary Censorship in Imperial Germany, 1871-1918**, New York, Berghahn Books, 2009.
- Stark, Werner: "Sociology of Knowledge", **Encyclopedia of Philosophy**, 2. Baskı, Cilt 9, s. 100-105, Macmillan Reference USA (Thompson Gale), 2006.
- Stein, Lorenz von: **Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage**, 3 Cilt, 1. Cilt: "Der Begriff der Gesellschaft und die soziale Geschichte der französischen Revolution –bis zum Jahre 1830", Leipzig, Wigand, 1850.
- Stein, Lorenz von: **System der Staatswissenschaft**, Cilt 1: **Statistik**, Basel, 1852.
- Stein, Lorenz von: **System der Staatswissenschaft**, Cilt 2: **Die Gesellschaftslehre: Der Begriff der Gesellschaft und die Lehre von den Gesellschaftsklassen**, Stuttgart, J. G. Cotta, 1856.
- Stewart, Janet: "Sociology", **Encyclopedia of Contemporary German Culture**, Ed. John Sandford, Londra ve New York, Routledge, 1999, s. 566-569.
- Stoltenberg,
Hans Lorenz: "Geschichte der Soziologie", **Handwörterbuch der Soziologie** içinde (s. 579-588), Ed. Alfred Vierkandt, Stuttgart, F. Enke, 1959 [1931].
- Stump, James B.: "History of Science through Koyre's Lenses", **Studies in History and Philosophy of Science**, Vol. 32, No. 2, pp.

- 243–263, 2001.
- Sunar, İlkay: **Düşün ve Toplum**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1979.
- Swedberg, Richard: **Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts**, Yardımcı: Ola Agevall, Kaliforniya: Stanford Social Sciences, 2005.
- Swingewood, Alan: **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev. Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat, 1998.
- Szacki, Jerzy: “‘Schools’ in sociology”, **Social Science Information**, 1975, Band 14, Heft 2, S. 173-182.
- Şenses, Mihriban: **Sosyal Fenomenler Olarak Bilimsel İhtilaflar: Nerium Oleander (Zakkum) Tartışması**, İstanbul, Paradigma, 2010.
- Taner, Haldun: **Berlin Mektupları**, İstanbul, Yapı Kredi, 2017 [1984].
- Taylan, Mim
- (Muslihiddin) Adil: **Alman Hayat-ı İrfanı**, Günümüz harflerine aktarım: Timur Aydın, Danışman: Kahraman Bostancı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayımlanmamış Bitirme Tezi, Balıkesir, Balıkesir Üniversitesi, 2008 [1333/1917].
- Tenbruck, Friedrich
- Heinrich: **Das Werk Max Webers: Gesammelte Aufsätze zu Max Weber**, Ed. ve Giriş: Harald Homann, Tübingen: Mohr Siebeck, 1999.
- Thon, Ozjasz: “The Present Status of Sociology in Germany I”, İngilizce’ye Çev. Albion W. Small, **American Journal of Sociology**, Cilt 2, Sayı 4 (Ocak 1897), s. 567-588.
- Thon, Ozjasz: “The Present Status of Sociology in Germany II”, İngilizce’ye Çev. Albion W. Small, **American Journal of Sociology**, Cilt 2, Sayı 5 (Mart 1897), s. 718-736.
- Thon, Ozjasz: “The Present Status of Sociology in Germany III”, İngilizce’ye Çev. Albion W. Small, **American Journal of Sociology**, Cilt 2, Sayı 6 (Mayıs 1897), s. 792-800.
- Thurnwald,
- Richard (Ed.): **Soziologie von heute: ein Symposion der Zeitschrift für**

Völkerpsychologie und Soziologie, Leipzig, C.L. Hirschfeld, 1932.

Tiryakian, Edward A.: “A Problem for the Sociology of Knowledge: The mutual unawareness of Émile Durkheim and Max Weber”, **European Journal of Sociology**, VII, 1966, 330-336.

Tiryakian, Edward A.: “Introduction to the sociology of sociology”, **The phenomenon of sociology: A reader in the sociology of sociology** içinde (s. 1-15), Ed. Edward A. Tiryakian, New York: Appleton-Century-Crofts, 1971.

Tiryakian, Edward A.: “The Significance of Schools in the Development of Sociology”, **Contemporary Issues in Theory and Research: A Metasociological Perspective** içinde (s. 211-233), Ed. W. E. Snizek, R. Fuhrman ve M. K. Miller, Greenwood Press, 1979.

Tiryakian, Edward A.: “Die Bedeutung von Schulen für die Entwicklung der Soziologie”, **Geschichte der Soziologie: Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin**, 4 Cilt, Cilt 1 içinde (s. 31-69), Ed. Wolf Lepenies, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1981.

Tiryakian, Edward A.: “Hegemonic Schools and the Development of Sociology: Rethinking the History of a Discipline”, **Structures of Knowing: Current Studies in the Sociology of Schools** içinde (s. 417-441), Ed. Richard C. Monk, Lanham: University Press of America, 1986.

Tiryakian, Edward A.: “A Vista for Research in The History of Sociology: Schools as the Unit of Analysis”, **Timelines: Section on the History of Sociology**, Ağustos 2006, No: 6, s. 1, 5-7.

Tiryakian, Edward A.: “Emile Durkheim”, Çev. Ceylan Tokluoğlu, **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi – I** içinde (s. 275-343), Yay. Haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, İstanbul: Kırmızı, 2006.

Tiryakian, Edward: “Sociology, Schools in”, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, Cilt 8 içinde (pp. 9-12), Ed. W. A. Darity,

Macmillan Reference USA/Thomson Gale, 2008.

Tiryakian,

Edward (Ed.):

The phenomenon of sociology: A reader in the sociology of sociology, New York: Appleton-Century-Crofts, 1971.

Topçuoğlu, Hamide:

“Max Weber’e Göre Hukuki Düşüncenin Kategorileri ve Yeni Hukuk Normlarının Teşekkül Tarzları”, **Ord. Prof. Dr. Ernst E. Hirsch’e Armağan** içinde (s. 199-260), Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1964.

Tönnies, Ferdinand:

Gemeinschaft und Gesellschaft: Abhandlung des Communismus und des Socialismus als Empirischer Culturformen, Leipzig, Fues’s, 1887.

Tönnies, Ferdinand:

“Entwicklung der Soziologie in Deutschland im 19. Jahrhundert”, 1908 (yeniden yayımlanışı: **Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im 19. Jahrhundert. Gustav Schmoller zur 70. Wiederkehr seines Geburtstages** içinde (s. 63-103), Leipzig, 1926).

Tönnies, Ferdinand:

Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie, 4. ve 5. Baskı, Berlin, Karl Curtius, 1922 [gözden geçirilmiş 3. Baskı: 1912].

Tönnies, Ferdinand:

Einführung in die Soziologie, Stuttgart, Enke, 1931.

Tönnies, Ferdinand:

On Sociology: Pure, Applied, and Empirical, Der. ve Çev. ve Giriş: Werner Jacob Cahnman ve Rudolf Heberle, Chicago, University of Chicago Press, 1971.

Tönnies, Ferdinand:

“Cemaat ve Cemiyet Nazariyesi”, Çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 9, Sayı 3-4, 1944, s. 712-749.

Tönnies, Ferdinand:

“Gemeinschaft ve Gesellschaft”, **Şehir ve Cemiyet** içinde (s. 185-217), Yay. Haz. ve Çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz, 2000.

Tönnies, Ferdinand:

Tönnies: Community and Civil Society, Ed. Jose Harris, Çev. Jose Harris ve Margaret Hollis, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

- Treitschke,
Heinrich von: **Die Gesellschaftswissenschaft: Ein kritischer Versuch**, Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 1856; 1859.
- Troeltsch, Ernst: **Der Historismus und seine Probleme**, 1. Kitap: **Das logische Problem der Geschichtsphilosophie**, (Gesammelte Schriften, 4 Cilt, 3. Cilt), Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1922.
- Troeltsch, Ernst: **Der Historismus und seine Überwindung: Fünf Vorträge**, Önsöz: Friedrich von Hügel-Kensington, Berlin: Heise, 1924.
- Tunçay, Mete: “Sunuş”, **Tarihsel Sosyoloji** içinde (s. 7-10), Ed. Ferdan Ergut ve Ayşen Uysal, Ankara, Dipnot y., 2007.
- Turner, Bryan S.: **Max Weber ve İslam: Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çev. Yasin Aktay, Ankara, Vadi, 1991.
- Turner, Bryan S.: **Max Weber: From History to Modernity**, Londra ve New York, Routledge, 1992.
- Turner, Bryan S.: **Max Weber: Critical Responses**, Londra ve New York, Routledge, 1999.
- Turner, Bryan S. (Ed.): **The Cambridge Dictionary of Sociology**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Turner, Stephen P.: **The Search for a Methodology of Social Science: Durkheim, Weber, and the Nineteenth-Century Problem of Cause, Probability, and Action**, Dordrecht: Reidel, 1986.
- Turner, Stephen P.: “Methodological Individualism”, **The Cambridge Dictionary of Sociology** içinde (s. 381), Ed. Bryan S. Turner, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Turner, Stephen P.: **Sosyal Teori ve Sosyoloji**, İstanbul, Küre Yayınları, 2008.
- Uygur, Nermi
Abdurrahman: **Wilhelm Dilthey’a Göre Konuca Temellenmesi Bakımından Manevi Bilimler Öbeğinin Meydana Getirdiği Bilgi Bağlamı**, Danışman: Heinz Heimsoeth, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1952.

- Uygur, Nermi: “Tarih Felsefesinin Yolu”, **Felsefe Arkivi**, Cilt 3, Sayı: 3 (1957), s. 135-154.
- Uygur, Nermi: “Dilthey Sosyoloji Düşmanı mıdır?”, **Felsefe Arkivi**, Cilt IV, Sayı 2, 1959, s. 134-144.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Yirminci Asır Filozofları**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1936.
- Ülken, Hilmi Ziya: “Max Weber”, **İçtimai Doktrinler Tarihi** içinde (s. 325-329), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Neşriyatı, 1941.
- Ülken, Hilmi Ziya: “Almanya’da Sosyoloji”, **-Dünyada ve Türkiye’de- Sosyoloji -Öğretim ve Araştırmaları-**, İstanbul, Kitabevi, 2008, s. 92-95 [1956].
- Ülken, Hilmi Ziya: **Sosyolojinin Problemleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1957.
- Ülken, Hilmi Ziya: “Prof. Dr. Kâmiran Birand (1917-1964)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1964, Cilt 12, s. 139-141 (yeniden basım: Birand 1998 içinde, s. v-x).
- Ünal, Ahmet Zeki: “Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yaklaşımlar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, 2008, s. 123-172.
- Vandenbergh, Frederic: **A Philosophical History of German Sociology**, Routledge, 2008.
- Vandenbergh, Frederic: **Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi**, Çev. Vefa Saygın Öğütte, İstanbul, Ayrıntı, 2016.
- Varlık, Selami: “Ricoeur ve Gadamer’de Sosyal Bilim ve Yöntem”, Konferans, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 4 Mart 2015.
- Vierhaus, Rudolf: “Bildung”, **Geschichtliche Grundbegriffe**, Cilt 1 içinde (s. 508-551), Ed. Otto Brunner, Werner Conze ve Reinhard Koselleck, Stuttgart: Klett, 1972.
- Vierkant, Alfred: **Gesellschaftslehre: Hauptprobleme der philosophischen Soziologie**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Stuttgart, Enke,

1928.

- Vierkandt,
Alfred (Ed.): **Handwörterbuch der Soziologie**, Stuttgart, F. Enke, 1931.
- Vorländer, Karl: **Immanuel Kant: Der Mann und das Werk**, 1924.
- Vorländer, Karl: **Felsefe Tarihi**, Çev. Mehmet İzzet ve Orhan Sadettin, İstanbul, İz Yayıncılık, 2008.
- Wagner, Gerhard: **Die Wissenschaftstheorie der Soziologie: Ein Grundriss**, Münih, Oldenbourg, 2012.
- Wagner, Gerhard ve
Heinz Zipprian (Ed.): **Max Webers Wissenschaftslehre: Interpretation und Kritik**, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994.
- Wagner, Peter: **A History and Theory of the Social Sciences: Not All That Is Solid Melts into Air**, Londra, Sage, 2001.
- Wagner, Peter: “As Intellectual History Meets Historical Sociology: Historical Sociology after the Linguistic Turn”, **Handbook of Historical Sociology** içinde (s. 168-179), Ed. Gerard Delanty ve Engin F. Isin, Londra, Sage, 2003.
- Walsh, William Henry: **Tarih Felsefesine Giriş**, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Ankara, Hece, 2006 [1951].
- Ward, Lester Frank: “Contemporary Sociology I”, **American Journal of Sociology**, Cilt 7, Sayı 4, Ocak 1902, s. 475-500.
- Ward, Lester Frank: “Contemporary Sociology II”, **American Journal of Sociology**, Cilt 7, Sayı 5, Mart 1902, s. 629-658.
- Ward, Lester Frank: “Contemporary Sociology III”, **American Journal of Sociology**, Cilt 7, Sayı 6, Mayıs 1902, s. 749-762.
- Ward, Lester Frank: **Soziologie von heute**, Innsbruck, Wagner, 1904.
- Ward, Lester Frank: “Social and Biological Struggles”, **American Journal of Sociology**, Vol. 13, No. 3 (Kasım 1907), s. 289-299.
- Ward, Lester Frank: “Ludwig Gumplowicz”, **American Journal of Sociology**, Vol. 15, No. 3 (Nov., 1909), pp. 410-413.
- Ward, William R.: **Theology, sociology and politics: the German protestant social conscience 1890 – 1933**, Berne, Frankfurt am Main ve

- LasVegas, Lang, 1979.
- Watier, Patrick: “Georg Simmel”, Çev. Lülüfer Körükmez, **Sosyolojik Düşüncede İz Bırakanlar** içinde (s. 102-114), Ed. Rob Stones, İstanbul, Bağlam, 2008.
- Watson, Peter: **The German Genius: Europe’s Third Renaissance, the Second Scientific Revolution and the Twentieth Century**, Londra, New York, Sydney ve Toronto, Simon & Schuster, 2010.
- Watson, Peter: **Fikirler Tarihi: Ateşten Freud’a**, Çev. Kemal Atakay, Nurettin Elhüseyni, Kaya Genç, Barış Pala ve Bahar Tırnakçı, İstanbul, Yapı Kredi, 2014.
- Weber, Alfred: **Fundamentals of culture-sociology: social process, civilizational process and culture-movement**, İngilizceye çev. G.H. Weltner ve C.F. Hirshman, New York, 1939.
- Weber, Alfred: **Felsefe Tarihi: Felsefe, Metafizik ve Bilim**, Çev. Halil Vehbi Eralp, İstanbul, Kabalcı, 2015.
- Weber, Alfred (Ed.): **Einführung in die Soziologie**, München: Piper, 1955.
- Weber, Klaus: “Psychologiegeschichte als Sozialgeschichte – Kritik einer widerspruchsfreien Darstellung”, **Kommentar. Report Psychologie**, (2001) 26, 7, 396-397.
- Weber, Marianne: Weber, Marianne: **Max Weber: A Biography**, İngilizce’ye Çev. ve Ed. Harry Zorn, 5. Baskı, New Brunswick ver Londra, Transaction Publishers, 2008 [Orijinali: **Max Weber: Ein Lebensbild**, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1926].
- Weber, Max: **Gesammelte Politische Schriften**, Münih, 1921, 5. Baskı: Tübingen, 1988.
- Weber, Max: **Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre**, Yay. Haz. Marianne Weber, Tübingen, 1922.
- Weber, Max: **Wirtschaft und Gesellschaft**, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1922.
- Weber, Max: **Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte**, Tübingen, 1924, 2. Baskı: 1988.

- Weber, Max: **Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik**, Tübingen, 1924, 2. Baskı: 1988.
- Weber, Max: **Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre**, Yay. Haz. Johannes Friedrich Winckelmann, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı: Tübingen: Mohr Siebeck, 1988 (ilk yayımı: 1951)
- Weber, Max: **The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism**. Almanca'dan İngilizce'ye Çev. Talcott Parsons, 1930.
- Weber, Max: **The Theory of Social and Economic Organization**. Almanca'dan İngilizce'ye Çev. Talcott Parsons ve Alexander Morell Henderson, 1947.
- Weber, Max: **Methodology of the Social Sciences**, Ed. ve Almanca'dan İngilizce'ye Çev. Edward Shils ve Henry Finch, New York, Free Press, 1949.
- Weber, Max: **Schriften 1894-1922**, Der. ve Yay. Haz. Dirk Kaesler, Stuttgart: Kröner, 2002.
- Weber, Max: **Sosyoloji Yazıları**, İngilizce Baskıyı Yay. Haz. H. H. Gerth ve C. Wright Mills, Çev. Taha Parla, 7. Bs., İstanbul, İletişim, 2005 [1946]
- Weber, Max: **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Milay Köktürk, Ankara, BilgeSu, 2012. [diğer çeviriler: Zeynep Aruoba, Hil, 1997; Zeynep Gürata, Ayraç, 2008; Gülistan Solmaz, Alter, 2009; Emir Aktan, Alter ("Tam Metin" notuyla), 2010]
- Weber, Max: **Roscher and Knies: The Logical Problems of Historical Economics**, İngilizce'ye Çev. Guy Oakes, Collier-Macmillan, 1976.
- Weber, Max: **Economy and Society**, Cilt I, İngilizce'ye Çev. ve Ed. Guenther Roth ve Claus Wittich, Berkeley: University of California Press, 1978.
- Weber, Max: **Complete Writings on Academic and Political Vocations**, Ed. ve Giriş: John Dreiymanis, İngilizce'ye Çev. Gordon C. Welles, New York, Algora, 2008.

- Weber, Max: **Wirtschaft und Gesellschaft: Entstehungsgeschichte und Dokumente**, Bütün Eserleri, Cilt I/24, Ed. Wolfgang Schluchter, Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.
- Weber, Max: **Collected Methodological Writings**, Ed. Hans Henrik Bruun ve Sam Whimster, Çev. Hans Henrik Bruun, Londra: Routledge, 2012a.
- Weber, Max: **Sosyal Bilimlerin Metodolojisi**, Ed. ve Almanca'dan İngilizce'ye Çev. Edward Shils ve Henry Finch, İngilizce'den Çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul, Küre, 2012b.
- Weber, Max: **Ekonomi ve Toplum**, 2 Cilt, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Yarı, 2012c.
- Weber, Max: **Wirtschaft und Gesellschaft: Soziologie (Unvollendet 1919-1920)**, Bütün Eserleri, Cilt I/23, Ed. Knut Borchardt, Edith Hanke ve Wolfgang Schluchter, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2013.
- Weber, Max: **Wirtschaft und Gesellschaft: Soziologie (Unvollendet 1919-1920) (Studienausgabe)**, Bütün Eserleri, Cilt I/23 (Öğrenim Amaçlı Edisyon), Ed. Knut Borchardt, Edith Hanke ve Wolfgang Schluchter, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2014.
- Weber, Max: **Zur Logik und Methodik der Sozialwissenschaften: Schriften 1900-1907**, Bütün Eserleri, Cilt I/7 (yayına hazırlık aşamasında)
- Weber, Max: **Verstehende Soziologie und Werturteilsfreiheit: Schriften und Reden 1908-1917**, Bütün Eserleri, Cilt I/12, Ed. Johannes Weiss, Yardımcı Ed. Sabine Frommer (yayına hazırlık aşamasında)
- Weikart, Richard: "The Origins of Social Darwinism in Germany, 1859-1895", **Journal of the History of Ideas**, Vol. 54, No. 3 (Jul., 1993), s. 469-488.
- Weiß, Johannes: **Max Webers Grundlegung der Soziologie**, Münih, UTB, 1975; Gözden Geçirilmiş 2. Baskı: Münih: K.G. Saur, 1992.

Weitze, Marc-Denis ve

Liebert, Wolf-Andreas: “Kontroversen als Schlüssel zur Wissenschaft: Probleme, Ideen und künftige Forschungsfelder”, **Kontroversen als Schlüssel zur Wissenschaft?: Wissenskulturen in sprachlicher Interaktion** içinde (s. 7-18), Ed. Wolf-Andreas Liebert ve Marc-Denis Weitze, Bielefeld: transcript, 2006.

West, David: **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, Çev. Ahmet Cevizci, İstanbul, Paradigma, 2005.

Whimster, Sam: “Die begrenzten Entwicklungsmöglichkeiten der Historischen Soziologie im ‘Methodenstreit’: Karl Lamprecht und Max Weber”, **Max Weber und seine Zeitgenossen** içinde (s. 380-402), Ed. Wolfgang J. Mommsen ve Wolfgang Schwentker, Göttingen ve München, Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.

Wiese, Leopold von: **System der Soziologie als Lehre von den sozialen Prozessen und den sozialen Gebilden der Menschen (Beziehungslehre)**, Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. Baskı, Münih, Duncker & Humblot, 1933 [1924-29].

Wiese, Leopold von: **Sociology: its history and main problems**, Hanover, N.H., Sociological Press, 1928.

Wiese, Leopold von: **Systematic sociology, on the basis of the Beziehungslehre and Gebildelehre of Leopold von Wiese**, Uyarlayan ve Genişleten: Howard Paul Becker, New York ve Londra: J. Wiley & Sons ve Chapman & Hall, 1932.

Winch, Peter: **The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy**, New York: Humanities Press, 1958.

Winckelmann, Johannes: “Vorwort des Herausgebers”, **Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre** içinde (s. ix-xi), Max Weber, Yay. Haz. Johannes Friedrich Winckelmann, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı: Tübingen: Mohr Siebeck, 1988 (ilk yayımı: 1951).

Windelband, Wilhelm: **Geschichte und Naturwissenschaft: Rede zum Antritt des Rectorats der Kaiser-Wilhelm-Universität Strassburg**, (1

Mayıs 1894), Strassburg, Heitz, 1894, 28 s.

Windelband, Wilhelm: **Die Philosophie im deutschen Geistesleben des XIX. Jahrhunderts: Fünf Vorlesungen**, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1909.

Windelband, Wilhelm: “Philosophische Richtungen der Gegenwart”, **Grosse Denker**, Ed. Ernst von Aster, Leipzig: Quelle & Meyer, 1911, II, s. 361–377.

Windelband, Wilhelm: “Rectorial Address, Strasbourg, 1894”, Çev. Guy Oakes, **History and Theory**, Vol. 19, No. 2 (Feb., 1980), pp. 169-185.

Wirth, Louis: “The Sociology of Ferdinand Tonnies”, **American Sociological Review**, Cilt 32, Sayı 3, Kasım 1926, s. 412-422.

Wirth, Louis: “Preface”, **Ideology and Utopia** içinde (s. xiii-xxxı), Karl Mannheim, Çev. Louis Wirth ve Edward A. Shils, New York ve Londra, Routledge ve Kegan Paul, 1954.

Wolff, Kurt H.: “Introduction”, **The Sociology of Georg Simmel** içinde (s. xvii-lxiv), Ed., Çev. ve Giriş: Kurt H. Wolff, Glencoe, Illinois, Free Press, 1950.

Wolff, Kurt H. (Ed.): **The Sociology of Georg Simmel**, Glencoe, Illinois, Free Press, 1950.

Wolff, Kurt H. (Ed.): **Georg Simmel (1858-1918): A Collection of Essays with Translations and a Bibliography**, Ohio: Ohio State University, 1959.

Wolff, Kurt H. (Ed.): **Georg Simmel: Essays on Sociology, Philosophy and Aesthetics**, Researches in the Social, Cultural, and Behavioral Sciences, Harper & Row, 1965.

Zapf, Wolfgang: **Wandlungen der deutschen Elite: Ein Zirkulationsmodell deutscher Führungsgruppen, 1919-1961**, 2. Baskı, Münih: Piper, 1966.

Zweig, Stefan: **Dünün Dünyası**, Çev. Gülperi Sert, 3. Baskı, İstanbul, Can, 2011.

ÖZGEÇMİŞ

1982 İstanbul doğumlu. 2001 yılında İstanbul Erkek Lisesi'nden, 2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Lisans mezuniyetini takiben İstanbul Üniversitesi'nde Sosyoloji Yüksek Lisans Programı'na kaydoldu ve burada bilimsel hazırlık da okuduktan sonra 2010 başında "Alman Sosyoloji Geleneğinde Hans Freyer ve Sosyolojisi" başlıklı tezi ile yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı ve İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi bünyesindeki Uluslararası İlişkiler Doktora Programı'na kaydoldu. Burada ders dönemini tamamladıktan sonra, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Doktora Programı'na geçti. 2012 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak girdi. Mart 2015-Mart 2016 tarihleri arasında Almanya'da Heidelberg Üniversitesi Max Weber Sosyoloji Enstitüsü'nde misafir araştırmacı olarak bulundu. İngilizce ve Almanca bilen yazar, İstanbul'da ikamet etmektedir, evlidir ve bir çocuk babasıdır.